

בשדה הראייה

על דמותו ודרכו ועל נאמני רוחו
של מרא דארעא דישראל מרן
הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל

לקט מאמרים אשר חוברו בעזה"י על ידי
הרב משה צבי בהרב ר' פתחיה מנקין ז"ל נרי"ה זצ"ל

ירושלים תשע"ה

מערכת המהדורת:
הרב נחום גרייה
הרב יהודה הלוי עמיחי
ר' וראל כהן
צלה בר-אלי

© כל הזכויות שמורות
למשפחת המחבר
ירושלים ה'תשע"ה

עטיפה: גרייה לוי
עריכה והכנה לדפוס:
שלמה חיים
בן חנניה
בן חנניה

בהוצאת מכון התורה והארץ
שבי דרום (כפר דרום תובכ"א)
טל. 08-6847325 פקס. 08-6847055
אינטרנט: www.toraland.org.il דוא"ל: machon@toraland.org.il
יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט - מינהל התרבות

נר

לאשת חיל עטרת בעלה

עזר וסמך לכל מפעליו

אמנו מודתנו היקרה

הרבנית רחל נרי'ה ע"ה

הכהן הגדול מאחיו
מרו הרב אברהם-ינחק הכהן קוק זצ"ל
נולד - ה'תרס"ה
עלה לארץ ישראל - ה'תרס"ד
עלה לגמזי מדומים - ג' באלול ה'תרס"ה

שם עולם

לבני משפחת אמנו-מורתנו	לבני משפחת אאמו"ר
הרבנית רחל נרי"ה ע"ה	הרב הגאון משה-צבי נרי"ה זצ"ל
להוריה	להוריו
הרב חיים מאיר גיטלסון זצ"ל	הרב פתחיה מנקין זצ"ל
מרת דבורה גיטלסון ע"ה	הרבנית רחל מנקין ע"ה
לאחיה	לאחיו
פרופ" יצחק-דב גילת ז"ל	ר' יוסף-חיים מנקין ז"ל
מרת לאה גת-גולדברג ע"ה	ר' בנימין-לייב מנקין ז"ל
	מרת מרים ברזל ע"ה
	מרת דבורה זבורובסקי ע"ה

לבנם

הרב אברהם-יצחק זצ"ל

לחתנם

הרב מרדכי-אליהו בראלי זצ"ל

לנכדיהם

מרת רבקה גודלבסקי ע"ה

הקדוש אחיקם עמיחי הי"ד

דולה ומשקה מתורת רבו
הרב משה-צבי נרייה זצ"ל

נולד - היחעדיג
עלה לארץ ישראל - היטרייז
עלה לגווי מרומים - י"ט כסלו ה'תשנ"ז

התוכן

על המהדורה	11
על החיבור	13
נר נשמה	15
על תלמי השדה	17
על ערך סיפור תולדותיהם של צדיקים	19
חיי הרב	23
כְּשׁוֹנָה של נשמה	47
משורר התשובה באצילותו ובעשייתו	56
רבנו	60
רועה אמונה	82
וכך היה מתפלל...	96
נוספות	113
גדול וגיבור	117
הוד והדר במלחמתה של תורה	132
בנתיבות מהר"ל	161
בין שני הכוהנים הגדולים	188
ראיה וחזון	201
על כל דברי האגרות	214
כבוד התורה	217
הבן היחיד והמיוחד	248
איש ירושלים של מעלה	257
רוח ממרום על יד הכותל המערבי	281
"חיי תלויים בחייו ונפשי קשורה בנפשו"	283
קשרי נשמות	285
ממעין "מי מרום"	292
יפה עיניים	298
איש הדממה	323
איש צדיק היה	341

שמש ומאור	355
איגרת הדרכה לחברי "בית ועד לחכמים" בירושלים	370
הליכות הישיבה	375
נר לאחד	379
מבני העלייה	387
עמלה של תורה	392
אור צנוע	398
בסתר אוהל	406
האציל שבחבורה	418
בסתר המדרגה	428
רב ספרא	438
בתי המדרש "בית אברהם" בפולין	454
על יחס מרן הגראי"ה קוק זצ"ל לתנועת "בני עקיבא"	473
דבר השמיטה	487
הערות הרחבה	494
מפתח אישים	493

"כל המחשבות הקדושות והדעות הנשגבות, צומחות הן על המרחב של השדה אשר ברכו ד', ... וחכמי לב מקבלים את המחשבות ממקור הקודש, ולפי מידת הדבקות האלקית, ככה הם מתקרבים אל מקורם של הדברים – – – והם הם מחצדי-חקלא, אוספי תבואת השדה, אשר אור-ד' זרוע בו".

אורות הקודש א,

הגיון בקודש פט"ז, עמ' קפב

על המהדורה

אאמו"ר הרה"ג משה-צבי נר"ה זצ"ל מבורך היה בעט-סופר-מהיר. תורתו הכתובה עוסקת בהלכות יחיד, הלכות ציבור והלכות מדינה. בין חיבוריו הרבים קובעים ברכה לעצמם ספריו על מרן הראי"ה קוק זצ"ל. מאז עלה לארץ ישראל, הצטרף כתלמיד לישיבת "מרכז הרב" והתוודע למרן הרב קוק זצ"ל - החל בליקוט פרקי הגות ותיאורי מעשים מדמותו המופלאה של רבו הגדול. לימים כינס את היבול הרוחני שהצטבר וערך אותו בחוברות, בקבצים, ולאחר מכן בסדרת ספרים שהודפסו במהדורות רבות וזכו לאהדה גדולה בכל שכבות הציבור.

התרחבותו של מפעל ספרותי חשוב זה (שיחות הראי"ה, מועדי הראי"ה, חיי הראי"ה, טל הראי"ה, בשדה הראי"ה וליקוטי הראי"ה ג' כרכים) עורר את הצורך לערוך הפניות והתאמות בין הספרים השונים. כמו כן, במשך השנים הודפסה תורת הרב קוק זצ"ל במהדורות חדשות, והיה ראוי לחזור ולהוציא את ספרי הרב נר"ה זצ"ל עם עדכון מקורות. לקראת המהדורה הנוכחית, הופקד על מלאכה זו ר' הראל כהן הי"ו, מתלמידיו המובהקים של הרב נר"ה זצ"ל.

כאיש חינוך הדריכנו הרב נר"ה שספר צריך להיות נוח לקורא, לבל יצטרך להתאמץ בקריאתו. נאמנים להדרכתו הכנסנו שינויים אחדים:

- א. קטעי ציטוט מופיעים בד"כ בהזחה.
 - ב. גופן אותיות זה משמש לטקסט הספר הבסיסי ולציטוטים מספרים שונים. גופן שונה (כזה) נקבע לציטוטים מדברי הראי"ה קוק זצ"ל.
 - ג. מקורות נכתבים באות קטנה, ומקורות והערות שנוספו במהדורה זו נכתבים באות דקה יותר.
 - ד. מובאים צילומים ותמונות שלא היו במהדורות קודמות.
- מקווים אנו ששיפורים אלה אכן יקלו על המעיין ויוסיפו לו הנאה חזותית.

עם הבאת הספר לדפוס, התרגש עלינו אבל מר, עם הסתלקותה של עטרת-תפארתנו, אמנו-מורתנו הרבנית רחל נר"ה ע"ה. אשת-חבר כתבר, ברוכת תבונה ומעש, ליוותה את הוצאת הספרים במסירות, בעידוד ובחיוזוק. יהיו נא דברי-הספר קודש לעילוי נשמתה הטהורה, וזכרה הגדול יגון לעד.

הערכה ותודה לר' הראל כהן, מנאמני ביתו של אאמו"ר זצ"ל. דעתו הרחבה, בקיאותו הגדולה והערותיו המחכימות הוסיפו נופך חשוב לספר.

יעמוד על הברכה ר' יוסי בן שחר שהביא את הספר לדפוס. חוכמתו ובינתו היו לעזר בסידור הדברים ועיצובם, ורבה הערכתנו לעמלו הרב ולמסירותו הגדולה.

שלמי תודה למרכז תיעודי "בית הרב", ירושלים, לארכיון הציוני, לארכיון העיר ירושלים ולרב אברהם אטינגר, שפתחו בפנינו את הגנוזות והעמידו לרשותנו תמונות ומסמכים חשובים לעיטור הכתובים.

הוקרתנו ל"מכון התורה והארץ" המשמש אכסניה מכובדת להוצאת הסדרה.

תשואות חן לכל מי שטרח וקידם הדפסת מהדורה חדשה זו.

אנו תפילה שהקב"ה יסייע בידינו להשלים את הוצאת כל סידרת הספרים של אאמו"ר הרב נרי"ה זצ"ל, ונזכה להגדיל תורה ולהאדיר חכמיה בנועם וטוב סלה.

על החיבור

שירת התורה ליוותה את חיי אבינו מראשיתם עד סופם. בילדותו גדל בבית ששירת התורה בקצה תדיר מחדר הספרים של אביו, הרב פתחיה. ובערוב ימיו, אחרי שגידל דור בני ישיבה בשיבה של מטה, שכב בחדר ספריו, מוקף בבני המשפחה, נכסף לישיבה של מעלה באמרו "קדושה אני מבקש". שעת בין השמשות, שעת שקיעה של יום ועליה של נשמה, ויבקש שיר ליום המנוחה לחיי עולמים. "אנעים זמירות... כי אליך נפשי תערוג". בין הערביים התנשא השיר, "נפשי חמדה בצל ידיך", עד תום, עד כלות הנפש, עד שנתעלה לישיבה של מעלה.

"להבין את עומק הגות דברי מרן הרב קוק שהיה משורר, צריך להיות משורר" - אמר הגר"י הוטנר זצ"ל, ואבא משורר היה משורש נשמתו. כשעלה מרוסיה לארץ ישראל בשנת תר"ץ, בסיוע ישיבת "מרכז הרב", ראה לראשונה את מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק לפני ההבדלה בשבת קודש, וכך תיאר מראהו כהן (שיחות הראי"ה עמ' 35): "הרב עמד וכוס ההבדלה על ידו. כל הקהל עוטר אותו מסביב, עומד ביראת כבוד, והוא מורם, גבה קומה, עיניים גדולות מהורהרות, השטריימל הגבוה - נוסח אדמו"רי פולין - על ראשו. האווירה כולה אווירה של חרדת קודש. פתאום ראיתי לפני דמות של רבי, אדמו"ר עטור חסידים, דמות שכולה אומרת אצילות שבקדושה, רוחניות, עליונות. הופתעתי, התרגשתי והתבטלתי לגמרי בפניו. דומה כי רגע העמידה הראשונה לפניו טבע בעומק נפשי יחס עמוק של חסיד לרבו, לרב הדומה למלאך ה' צב-אות' שעליו נאמר 'בקשו תורה מפיהו'". נשמה יתירה התחברה בנשמה יתירה, נפשו דבקה בנפשו.

אישיותו הכבירה של מרן הראי"ה קוק, שתורתו, ישיבתו וביתו חד היו, כבשה את לבו. עיניו צפו באורח חיי אדם המעלה. בחינוכיותו, בפתחותו, בהנהגתו העילאית ובגודל המשק הרוחני שלו. לא היה ספר או מאמר חשוב שלא קרא, והם שימשו מיד יסוד לארג מחשבה מקורית. הוא דבק ברב בחמש שנות לימודו בישיבה, ספג מעולמו הרוחני ואוזניו כרויות לשיחותיו. הרצי"ה קוק, בן הראי"ה שהעלהו מרוסיה, פתח בפניו את כתבי הרב, והוא קלט את החידוש, את העומק ואת גובה הראי"ה. כתלמיד-מעריך רשם ממעיינותיו השופעים. טיפין הפיץ אמרות קדשו, דלה והשקה מתורתו לרבים, והעביר את תורת הרב מרשות היחיד לרשות הרבים. דברי הרב ודברי התלמיד הושמעו בשפה ברורה ובנעימה קדושה, נאמרו בשפה מובנת לדור, וקשרו את הרב ורעיונותיו העמוקים אל הציבור. ויהי צינור לאור ואור לדור.

עם צאת ספריו נשאל: מדוע רק אחרי חמישים שנה פורסמו הספרים המשקפים את דמות הרב ולא עם פטירתו? והשיב: "בראשית דרכי לא היה קיים חיבור המתעניין בדרכו

הייחודית של מרן. לאחר ששים שנות חינוך, גדל בישיבותינו [ישיבות בני עקיבא, אולפנות וישיבות גבוהות] דור חדש הרוצה ללמוד, להכיר ולהבין, אך לא ידע את הרב. גברה החשיבות להעלאת דמות מרן ואורחות חייו. רק כשקוראים את תולדותיו בהיקפם, על גדלות הנהגותיו ומעשיו, ניתן להבין את הגודל והעומק שבעולמו התורני, ומתייחסים אחרת לאורותיו 'אורות התשובה', 'אורות התורה', ועומדים בפעמים מול 'אורות הקודש'."

הוא שאף שיופיעו ספרי ביוגרפיה על גדולי ישראל בקנקן חדש מלא ישן שדעת צעירים תהא נוחה ממנו. כנער היה מיצר על הפער בין ביוגרפיות על חכמי אומות העולם שקנקנם חדש - עיצובם מרהיב וסגנונם שובה לב, אך רוב ספרי תולדות גדולי התורה קנקנם ישן והתוכן היבש נכתב בעברית מליצית, והיה קורא עליהם: "כל 'תולדות' שבתורה חסר". נאה דרש וקיים. לפניכם "בשדה הראי"ה" - הנהגות ורעיונות שנלקטו מפי עדי ראייה ובעלי שמועה נאמנים. ביד אמן שזר רעיון למעשה וארג את מסכת חי הרב ונאמני רוחו על שלל צבעיה. מן השדה אשר ברכו ה' מתנשאת דמותו המופלאה של הכהן הגדול מאחיו ודמותם של חכמי לב, אוספי תבואת השדה אשר אור ד' זרוע בו. "תולדות מלא".

כתיבת תלמיד-מעיין על רבו, מעוררת ספק האם האירועים תוארו כהווייתם או שמא ההערצה קלקלה את השורה? תעיד תחושת הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל, תלמיד "מרכז הרב" (ולמים ראש הישיבה) שכתב למקרא הספר: "הרגשתי כאילו אני שוב במחיצתו של אותו גאון מופלא, גדול-תקופתנו".

וכן הערכה מופלאה שכתב הגאון הרב יצחק הוטנר, ראש ישיבת ר' חיים ברלין, ממושפעי מרן ומגדולי המחשבה שבדור: "שתי כוסות עמדו על שולחן, כוס אחת מלאה סערת הנפש של התבטלות תלמיד לרב, וכוס שנייה - מלאה שלווה נפש של הערכה שקולה של המורה הגדול. רוחב דעתך הוליד כוס שלישית אשר לתוכה של כוס שלישית זו הנך עומד ומערה... שתי הכוסות הסותרות זו את זו מתמזגות בהתאמה נכונה, ויוצרות קצב אחיד של סערה ושלווה בנשימה אחת. העיניים מפיקות שקט של הסתכלות המוחין והיד רועדת מחמת האש היוקדת בלב" [ממכתבו למקרא החוברת "רבינו"].

והחוט המשולש: הערכת איש האקדמיה: "ייחוד ספרים הוא באריגת מסכת חיים אחת שאין להפריד בה בין הלכות להליכות, בין חזון ומעש. הוא משכיל לארוג בחדא מחתא ביוגרפיה והשקפה, מתבהרת לפניך תמונתו של הרב שכל הליכותיו, מעשיו ותגובותיו, נבעו מתוך מחשבה עיונית מעמיקה" [ד"ר מ. חלמיש, מעריב, כ"ג בניסן תשמ"ב].

ודברים שכתב אבא זצ"ל למוקיר פועלו: "מחבר ספר שואף שירגישו את המניעים הרוחניים הנפשיים לכתיבה, שירגישו את פנימיותו... יש מי שמאזין לשירת האותיות, יש מי שמקשיב לניגון הנשמה שבתוכו, ומעריך את אישיות מרן הרב זצ"ל לא רק מתוך מה שנכתב עליו, אלא גם מתוך איך שנכתב עליו".

ירושלים עיה"ק נחום בן לאאמו"ר הרב משה צבי גרי"ה זצ"ל

נר נשמה

לנפש נקי וצדיק

הרב אברהם יצחק נריה ז"ל

אשר נשא בגאון את שם-קדשו של מרן הרב זצ"ל, והוסיף לו כבוד והדר במידותיו התרומיות והליכותיו בקודש, בשקידת תורה, בדקדוקי מצוה ובשמירת הלשון, באהבת-ד' ובאהבת הבריות, במעשי צדקה וחסד.

למד בהתמדה בשיבות ובכוללי-אברכים, שימש תלמידי-חכמים גדולי-תורה והלך לאורם של בעלי-הוראה מובהקים. לימד וחינך תלמידים הרבה – ברוב מסירות ברוב חיבה – לתורה וליראה ולמידות טובות, והתאמץ במיוחד ללבן, לשנן ולהחדיר את י"ג העיקרים.

לחם מלחמות-ד' בעוז-אמונה, למען העם והארץ אשר אהב סלה. חייל קרבי היה בגדוד תותחנים במלחמת יום-הכפורים בקו-האש הראשון, ובימי שלום פעל רבות כרב חטיבתי בפיקוד הצפון, ואף התנדב לעמוד לימין הלוחמים במלחמת שלום הגליל.

אהוב היה על הכל, והאהיב שם-שמים במעשיו, בדבריו וביקר-אישיותו. רומם קרובים וקירב רחוקים במאור-פנים ובשמחת-לבב, בענוות-חן והצנע-לכת.

בעבודתו הלימודית-החינוכית כר"מ בשיבת בני-עקיבא בקרית-שמואל, כראש ישיבת ב"ע בשדה-יעקב, ובאחרונה כראש כולל-האברכים במירון – מאוד חביב היה ונערץ על שומעי-לקחו. לשיעוריו והרצאותיו בחיפה-רבתי הקשיבו רבים בענין רב. ברורי-ההלכה המעטים אשר זכה לפרסם בדפוס, הצטיינו בתוכנם וביסודיותם.

בטח בה' בכל עת, ציפה לישועה ולמלכות ד' בעולמו, וקיבל יסורים באהבה ובגבורה. בא לעולם בז' אלול ה'תש"ד והחזיר נשמתו הזכה לבוראו בדמי-ימיו. חייו הקצרים-הארוכים ברוכי-המעש ועטורי-התפארה, נסתיימו בליל "זכור ברית אברהם ועקידת יצחק", כ"ט אלול, ה'תשמ"ה – "לפני שמש ינון שמו".

ריבונו של עולם, הרי אנחנו מוכנים ומזומנים לזכור בפינו שבח עבדך הצדיק הרב רבי אברהם-יצחק בן הרב שלמה-זלמן הכהן זכרנו לברכה, כי ידענו שרצונך הוא לספר בשבח הצדיקים, כי תהלתם היא תהלתך ותפארתם היא תפארתך.

ותזכנו בעבור זאת שתמשך עלינו קדושת עבדך הצדיק הרב רבי אברהם-יצחק בן הרב ר' שלמה-זלמן הכהן, ותטהר מחשבותינו ותסיר ממנו כל מחשבות זרות והרהורים רעים ורעיונים פגומים. ותזכנו למוחין דגדלות, ותסייענו ותעזרנו בכל עת לעלות לעולם המחשבה הקדושה, ולחשוב מחשבות קדושות בתורתך ועבודתך ובגדולתך, ותזכנו להתדבק בך ובתורתך תמיד במחשבות קדושות וטהורות זכות ונקיות, ותזכנו להתפלל לפניך כראוי בכוונת הלב, ותזכנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תורתך באהבה ובשמחה רבה וברעותא דליבא. יהיו לרצון אמרי פי וגו' ויהי נועם ד' אלהינו עלינו וגו'.

(על-פי הגאון המקובל "בן-איש-חי" זצ"ל, תיקון חמשה באב)

על תלמי השדה

"בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו" – שנת-יובל כשם שהיא שנת שיבה כך היא גם שנת-השבה, זמן גרמא לכנס נדחי-דברים שנתפזרו באכסניות שונות, להחזירם למקומם, להשיבם לאחוזת-נחלתם.

ספר זה המופיע עם סיום שנת-היובל, להעלות מעלינו רוח-אפינו מאור עינינו הגראי"ה זכר צדיק וקדוש לברכה, מעמיד במרכזו כמה מאמרים מקיפים על דמותו ודרכו, שהופיעו במהלך השנה ("גדול וגבור", "בנתיבות מהר"ל", "בין שני הכהנים הגדולים" וכו'). הוא נפתח ב"חיי הרב" – סיפור תולדותיו של הרב, שנכתב בסגנון מיוחד במלאות עשר שנים לפטירתו (תש"ה) ונתפרסם אז ב"זרעים", וכולל מאמרים נוספים שנדפסו בזמנים שונים.

"רבנו" הוא אוסף דברים משתי עשרות שנים, שנדפסו בשעתם ב"הצופה" בג' אלול, והופיעו בחוברת מיוחדת (ת"א תשכ"א), ו"רוצה אמונה" זו תוספת של כמה פרקים חדשים שנכתבו משנת תשכ"ב ואילך.

הואיל והדברים נכתבו, כאמור, בזמנים שונים, טבעי הדבר שהקורא יתקל בכפילויות מסוימות, ברם, כיוון שיש פנים-חדשות בצורות הביטוי וקישור-הרעיונות, "משנה לא זוהי ממקומה".

הפרק "כבוד התורה" הוא חדש לגמרי. זהו פרק מופלא במעלות המידות של הרב, פרק מספר-המעשים שלו, למען דעת באיזו מידה היה הרב מרא-דעובדין-טבין, ביחס לגדוליה של תורה, לעמליה ולבניה.

וחידוש מיוחד בספר זה: שדה הראיה הרחב – השדה אשר ברכו ד' – מקיף גם את כוכבי-הלכת אשר מסביב לשמש בגבורתו. אישים מיוחדים אלה, גדולי התורה והיראה, שהיו קרובים ומקורבים אצל הרב, אשר בספרים הקודמים הוקדשו להם שורות הערכה מעטות, כאן הם קובעים ברכה לעצמם ונתייחד להם מקום כבוד להכרת דמותם ולהערכת פועלם.

יכירו וידעו בני הדור הצעיר, הדור "אשר לא ידע את יוסף", מי היו אלה אשר עמדו לפני הרב ב"דחילו ורחימו", בכבוד ובמורא, ועד מה עמוקה היתה ההערצה אשר רחשו לו, הואיל וראו בו – בצדק – "מלאך-ד'-צבאות אשר תורה יבקשו מפיהו" (עי' מועד-קטן יז, א).

כיוצא בזה תיאור צלמם ודמותם של כמה מבחירי ישיבתו – "מרכז הרב" – שעלו מן הגולה, והם תלמידי ראשי-ישיבות מפורסמים בחו"ל, אדירי-תורה. יבינו וישכילו יודעי רוח-ישיבה, עד היכן הוקרנו אלה מאורו הגדול של הרב ודבקו בו ובמשנתו. ואעפ"י שלכאורה המשיכו ללמוד בשיטות שהורגלו בהם, ודיבורי הרב על הלכה ברורה וברור הלכה וכו', כאילו לא שינו דבר במהלכי עיונם, הרי למעשה מוברר שהמסר נקלט יפה, ובהמשך הזמן נהיו הללו לעמודי-תִּנְךְ של המפעלים התורניים הגדולים – ה"אנציקלופדיה התלמודית" ו"אוצר הפוסקים". על ידם התחיל להתגשם חזון-רוחו של הרב, אשר קבע כי רק יצירה תורנית-רוחנית חדשה-רעננה "תביא לידי תחית הקודש", ורק אז "תהיה התחיה הלאומית שלנו ראויה לשמה, והשם של 'אתחלתא דגאולה' יהיה אז הולם אותה באמת ובצדקה" ("הרצאת הרב", ירושלים תרפ"א, עמ' 3, מאמרי הרא"ה עמ' 49). ביצירותיהם של תלמידים מעולים אלו קולטים אנו את הד קולו של הרב, אם בפירוש ואם מכללא.

נתעטר הספר בחמדה גנוזה מכתב-יד-קדשו של הרב – בשני פרקי סוד-שיחו, שניתן להם השם "חביונה של נשמה". פרקי-נשמה אלו פותחים לנו פיתחא-זעירא אל "שער החצר הפנימית הפונה קדים" (יחזקאל מ"י, א), לראות עד מה התנשאה הנשמה הקדושה הזאת בפרכוסיה הרגשיתיה הטהורות, ברוממות שאיפותיה הנעלות, עד מה גדלו ועמקו מחשבותיה. למען דעת כל באי-קריאה-בספר, כי לא דברי הפרזה ח"ו לפנינו, כהערצה הרגילה של תלמידים לרבותיהם, אלא "של נעליך מעל רגליך", כי אדם-המעלה אשר ידובר בו, אשר יסופר עליו, איש-אלוקים-קדוש הוא, וזכינו ששתל אותו קורא-הדורות-מראש בדורנו, להאיר דרכנו ודרך דורות-יבואו באורות הקודש.

על ערך סיפור תולדותיהם של צדיקים

דבריו אלו של מרן הרב זצ"ל,
אשר נכתבו על הגאון האדר"ת זצ"ל
בראש ספרו "אדר היקר" ובסופו,
כוחם יפה לגבי עצמו,
וראויים הדברים למי שאמרם.

גדול הוא ערכה של פעולת סיפור תולדותיהם של צדיקים לישראל. כמה שיגדל הרושם של החזיון המפליא, של חיי איש הרוח, המתרום מעל החפצים הפעוטם של המון החיים, והחי כולו באויר של קדושה וטהרה, של צדק ומישרים, הנה האור הזורח חודר בכל עת, לפי המקבלים, לפי המקרים, רק קמעא קמעא, ויש אשר ישעו העינים מקוצר רוח, ולא יחושו בקרני האור מדי עברם. אבל עת אשר יתקבצו כפי היכולת סכום הגון ממכסת קרי האור, ששטפו ועברו בלא מעצור בכל משך חיי איש המעלה, אז יאספו להיות יחד לשמש צדקה, המאירה מחשכי ארץ באור עזה.

אחד מהחזיונות הנפלאים, שיש בידם לרומם נפש המסתכל בהם, היו בימינו חיי איש המורם מעם, מו"ח הגאון הצדיק, פאר עמנו, מרן אליהו דוד רבינאוויטץ תאומים זצ"ל. האיש הגדול הזה, אשר שמו הטוב כשמן טוב, קסם של גדולה ושל תפארת היה תמיד מלווהו, ותמיד היה משפיע על חוגו רוממות נפש, קדושה ותפארת. כל איש אשר זכה לקרבתו, נשאר זכרו כבר חרות עמו על לוח לבבו, וכל מקום אשר שם היה תחנונו, בדרך קבע או גם בדרך עראי, נשאר שמו כחותם, אשר אב לבנים יודיע אמתו, בר לבבו וטהרת כפיו. בגעגועים מיוחדים, ובחבה יתירה פנימית היה שם ר' אליהו דוד ז"ל נשא על כל שפה ולשון, של כל מי שבא עמו במגע ומשא, קרוב או רחוק.

סגולה נפלאה היתה לנפש הגדולה הזאת, שהיו הלבבות פונות אליה גם טרם שהיו יכולות להביא חשבון למה הן עורגות, זהו אמנם כחו של אוצר הטוב, הגדולה והגאונות האמיתית, כשהם מתחברים ביחד בנפש נדיבה, לשפוך ממשלה של אהבה של חופש, ושל כבוד על גוי ואדם יחד.

והנה כאשר בעווננו חשך השמש, ונגנז ארון הקודש, ואכן החן הזה שכולו אומר כבוד לוקח מאתנו, הנני מוצא לחובה לספר לדור, כפי אשר נוכל, את תכנית יקרת הנפש הנפלאה הזאת, את גדולת כחותיה, רוממות חפציה, וכל אשר יעלה בידינו לדלות מהים הגדול הזה, שהיה מלא תורה ויראת ה', מדות קדושות ונשגבות, ומעשים טובים עד להפליא. אולי יועילו הפרטים, לרומם נפש כל הוגה בם, כאשר הועילה תמיד הפגישה

של אותו צדיק ז"ל לכל מי שזכה לזה. ואולי נוכל לקחת לנו עכ"פ ציור קצר מתוכן סגולת הנשמה העדינה הזאת, אשר נתגלתה באלה החזיונות, אשר מעט מהרבה נודעו לנו, שמאלה נקח חומר לרשום על ספר תולדותיו, למען יהיה שמו הטוב וזכרו חי אתנו, ודמות דיוקנו תעודדנו להנשא מעל לשפלותן של הרוחות הרעות המשוטטות כעת בעולם, הממלאות את הלבבות קדרות ושממון. והחפץ של המוסר הטוב, יועיל אולי ג"כ לפעולת כפיים, לחיי הפרט והכלל, לחתמם בחותם האמת שבו היו חתומים חייו של אותו צדיק ז"ל.

"הגאונות" היא מחוברת לעולם ממתנה ועבודה. בין גאונות וכשרון השכל, בין גאונות המוסר והצדק, שניהם אינם באים כי-אם כשיתחברו בנפש הגאונות שתי אלה יחד: מתת אלקים של נפש יתרה ונפלאה, האוגרת בתוכה סכום גדול של מעלות הרוח וכח נשגב בעצם תולדתה, עם השקידה וקבלת עול העבודה מאהבה, לפתח את הכשרונות, להוציא את הסגולה הגנוזה מן הכח אל הפועל. אנו מוצאים לפעמים גם כן גאונים מעולים, שזכו למה שהם רק בעבודה רבה ועמל גדול של שקידה נפלאה. אמנם כל החודר בעין בוחנת ימצא הבדל בין הגאונות הטבעית לאותה המלאכותית, כאותו ההבדל עצמו שיש בין הטבע והמלאכה ברוב, ויותר מזה שהנטייה המצויינת לשקידה ולאהבת העבודה, כדי לבא אל תכלית מרום ונשגב, גם זאת היא אחת מתכונות הגאונות כשהיא נמצאת במידה גדולה. על כן סוף כל סוף, סיבת הגאונות היא סגולה של יצירה, שאמנם ביד האדם להגדילה ולהקטינה כפי בחירתו.

אמנם כמה שנוגע לתועלת היוצאת מידיעת התולדה של איזה גאון, הנה יש תועלת מעשית ותועלת עיונית. התועלת המעשית, הוא מעין "קנאת סופרים תרבה חכמה" מה שהקורא, הרואה את ההוד וההדר' הקדושה והתפארת הפנימית שזכה להם האיש הגדול, מתעורר בקרבו רצון פנימי לנסות כחו גם הוא ללכת בדרכיו, ואם לא יוכל לחקות חיקוי שלם, על כל פנים אי אפשר כלל שלא יזוז על ידי זה ממקום שפלותו להתעלות לצד עילאה, לבחור גם הוא איזה דרכים טובים וקנינים יקרים כאלה, כאשר הרבה לעבוד בהם גבור התולדה. אמנם התועלת העיונית, היא גדולת הנפש שמתגדלת לרגלי כל חזיון נשגב ונאדר בקדש, המתיצב לפניו, שהמראה הגדול בעצמו מרומם את הרוח ומעזן את הלב, גם אם לא יעלה על הדעת לאחוז בדרכים מעשיים להתדמות, למה שהוא הרבה רם ונשא ממנו.

הצד המעשי יצא אל הפועל, ביותר על ידי תיאור חלק הגאונות המעשית, על ידי סיפור דרכי העבודה, העמל וחרף הנפש, בציור כל המפריעים אשר עמדו על דרך ההתפתחות הגאונות, שנלחם עמם ויוכל להם. זאת היא תולדה לימודית. אבל התולדה השירית העלולה לרומם את הנפש בלי חשבונות רבים, היא התולדה הגאונות בעוזו תפארתה, אם יעלה בדינו לגלות המסכה הנסוכה על פנימיות הנפש הנפלאה, אשר נחלת שדי ממרומים לגאון שמהו, שהיא תמצא ביותר בגאון אמיתי, הנוצר לגדולות. היא יש לה עסק גדול עם הגאונות הרוחנית, עם עצם כוחות הנפש, עם קדושת הרגש וגדולת

הכשרונות, אשר בהתקבצם יחד, באיש אחד מיוחד ומצויין, תופיע לפנינו תמונה נהדרת שכולה אומרת כבוד, עד אשר גם רק ההגיון בה יורית עלינו אור יקר.

השלמת המלאכה הזאת היא כבדה מאד, וביחוד כבדה היא ביותר בגאון עוזנו זה ז"ל.

הציור הפנימי של דמות דיוקנה של הנפש הגדולה, היא ודאי מלאכה כבדה; מאחר שאין אנו יכולים לשכללו כי-אם על פי אותם הסמנים החיצונים שניתנו לנו, הפעולות, המנהגים, השיחות, הכתבים, וכל תולדות הרוח, שהמה רק קווים בודדים מהאור הכללי של הנפש הנשאה. אמנם ביותר הדבר קשה בגאון וצדיק זה ז"ל, שכל מעיינו היה להצניע לכת, לבלתי התגדל והתהדר, למעט בפרסום וכבוד עצמו. עד אשר נוכל בצדק לשער שמלבד שהסימנים החיצונים, אם היינו יכולים להקיפם כליל, עוד לא יוכלו לתת לנו את כל בהירותה של התמונה הרוחנית המצויינת הזאת בעצם אמתתה, עוד הם ג"כ מעטים מאד לפי הערך, אותם שניתנו להגלות, מפני אהבת הצניעות, השפלות והענוה שהיתה מוטבעת בנפשו הגדולה ז"ל. והנה למרות מיעוט האמצעים, לא נוכל לפטור את עצמנו, מלתאר כפי רפיון האמנות שבידנו, את הקלסתר הרוחני המלא זיו ואור יקר, שהופיע בעולם, איזה עשרות שנים, ויהיה לאבן חן לרבבות לבבות, ובסוף ימיו ג"כ למרכז כללי ותל תלפיות, מצד משרת הרבנות של עיר עז לנו ירושלם עה"ק ת"ו, שניתנה על שכמו, שעל ידה בא ביותר בקשר רוחני כללי עם חלק רשום וגדול מכלל עמנו בכל מקומות פזוריהם.

"אדר יקר", מהדורת ירושלים תשכ"ז, עמ' כב-כד

הקרובים אליו מגדולי עה"ק ת"ו, וכל עם ד' הכירו בהרגשה פנימית, את ערך האוצר הנחמד הזה שהיה להם, אשר שם כבוד והדר על עיר הקודש, ואשר הרבה לעשות לטובתם לפי ערך מיעוט הזמן ורוב המפריעים, וביותר על הרצון הגדול והאדיר, על החשק של אהבת הטוב והחסד שהיה לו ז"ל, שנגנו עמו ולא יצא אל הפועל מכמה מניעות שונות, אשר עלינו החובה, למען כבוד עמנו ועיר אלהינו, להתעודד לתקן, לאמץ ולחזק, בכל אשר ימצא שם בדק. רוח ד', רוח האמת והחסד שהיתה שפוכה על מאורנו ז"ל, שהיא צריכה להיות חיה כקרבנו. רוח אהבת עם ד' ואהבת ארץ חמדה, המחוברת עם אהבת השי"ת ותורתו, שהיתה גנוזה בארון הקדש הזה שנגנו, צריכה היא לפלס נתיבה ולצאת אל הפועל ברוח עצה וגבורה, ברוח דעת ויראת ד', להתחזק ולעבוד עבודת האמת והשלום, להגדיל כבוד עמנו וארץ חמדתנו וכבוד עיר עז לנו, לעיני כל עם ד'. ומידו קרנים לה על מלא רוחב כל הארץ, להתהלל בשם ד' ועזו, לרומם כבוד שמו ע"י הרחבת תורת חיים, חכמת אמת ודעת אלהים אמת בשערי ציון, לעת כואת אשר אנחנו צריכים מאד לבצר כח המחשבה הישראלית האמיתית, להיות דוגלים בשם ד' ואמונת אומן ברוח משפט ועז. עת לעשות לנו היא העת הזאת, אשר בעוונותינו הרבים הננו הולכים ודלים, וגדולי עולם גודרי גדר עומדים בפרץ מעטו. על-כן החובה קדושה עד אין חקר שנלמד את בנינו דעת ויראת ד', להרגילם משחר טל ילדותם

בתלמוד של הלכות יראת ד' ודעת דרכיו, בהתאמה עם כל יתר הלימודים המעשיים והרחבתם, לעורר את כח הרעיון והמחשבה בלבב בעלי הכשרונות שבנו, כדי שיתפתחו בכשרונותיהם יפה ויוכלו להוציא מעומק לבבם דברי חפץ, הגיונות טובים ומחשבות טובות, לחזק רוח עמנו המתרופף ולרומם קרן ארץ חמדה, להראות שאוירה באמת הוא חיי נשמות ומרבה חכמה.

"והיה אמונת עתך, חוסן ישועות חכמת ודעת יראת ה' היא אוצרו" (ישעיהו לג, ו) – דמות דיוקנו של אותו גאון וצדיק זצ"ל יעודדנו ללכת בדרכיו, להוציא את הטוב ואת המישרים, את אהבת החסד, הצדק, השלום והאמת, הכל מאוצרה של יראת ד' טהורה העומדת לעד, עד אשר רוח ממרום עלינו יערה, ונזכה גם אנו לאותן הרגשות הקדושות והטהורות שהיו אצורים בלבבו הטהור, הנתונים ליחידי סגולה המתהלכים לפני ד', בתום דרך ויושר בלבב. זכותו תעמוד לכל הלומדים ממעשיו, ומשתדלים להיות דבקים במדותיו הנעלות והתרומיות, ולכל עם ד' הגוי כולו, אשר כל מעייניו ז"ל היו ברוממות קרן ישעו וכבודו, והיו עינינו רואות את מורנו בעת יקיצו וירננו שוכני עפר.

שם, עמ' סח

"יהי רצון מלפניך ד' אלקינו ואלקי אבותינו, שתעזרנו להשלים את דעתנו ולתקן את מעשינו, ותפתח לנו את שערי אור הדעת דקדושה, שנזכה לראות בעיני שכלנו את אור צדיקי האמת, ונזכה להכלל בהם ולהתדבק בדרכיהם ובמעשיהם הטובים אשר הורו אותנו, ועל ידי זה נזכה ליראה ולאהבה דקדושה בשלימות ובאמת".

ר' נתן מנעמירוב ז"ל, "לקוטי תפלות"

חיי הרב

בשנת תרכ"ה נשרפה ישיבת ולוז'ין, וראשה הגדול, הגאון הנצי"ב ז"ל, עמל וטרח הרבה בבניין החדש והקמת הישיבה על תלה. אולם בסופה של אותה שנה ירדה לעולם נשמה חדשה, אשר בהיותה אחר כך בישיבת ולוז'ין, אמר עליה הנצי"ב: כדאית היא כל ישיבת ולוז'ין בשביל תלמיד כזה.

בט"ז אלול, תרכ"ה, היתה השמחה במעונו של רבי שלמה זלמן קוק אשר בגריבה העיירה: ילד נולד לו ונקרא שמו בישראל אברהם-יצחק, על שם סבא הגאון המקובל ר' אברהם ז"ל, רבה של סעביו, ועל שם הסבא הרב הצדיק ר' יצחק מגיד ז"ל מווידו.

במלאת לילד חצי שנה, קיבלה האם הצעירה, מרת פרל-זלאטה, מתנה יקרה מאביה – חתיכת-ארג מהאיצטלא של אדמו"ר ה"צמח צדק" ז"ל מליובאוויטש, ותעש ממנה כיפה קטנה לראשו של הבן הילוד – סגולה לגדולה בתורה ויראת שמים.

אברהם-יצלי הקטן גדל, ויחד אתו גדלו עיניו הגדולות והעמוקות וגבה מצחו הרחב – והנער נער.

בגיל צעיר מאד הובא ל"חדר" והושב עם ילדים בני-גילו ללמוד "אלף-בית". אולם הילד קם ואמר: "אינני רוצה ללמוד אלף-בית".

- אלא מה אתה רוצה ללמוד?

- אני רוצה ללמוד בספרים הגדולים!...

ויהי כי לא נתנו ללמוד מיד בספרים הגדולים, ויקשב ללימודיהם של הילדים הגדולים וגם את משנתם ידע. כעבור כמה שבועות נבחנו ילדים מכיתה גבוהה יותר בפרשת השבוע, והאחד מהם נשאל שאלה ב"חומש" ולא ידע להשיב עליה. ויקם הילד אברהם יצלי, הלומד עם ילדי ה"אלף בית", וישב תשובה כהלכה...

כרוב ילדי ישראל בימים ההם, שמע גם אברהם-יצלי מפי אמא סיפורים ואגדות על ישראל וארצו, על האבות הקדושים ועל בית המקדש.

גריבה - עיר הולדתו של הרב זצ"ל

ויהי היום ויקח הילד חבילה על כתפו ויפן ללכת.

- לאן, אברהם-יצלי, לאן אתה הולך?

- אני הולך לארץ ישראל...

משלמד "חומש", התחיל אביו ללמדו לדבר בלשון הקודש. ופזר לפניו תגישו לפרישת
"זיח"י", דיבר עברית והשתמש באוצר המלים אשר בספר בראשית.

ולא רק בלימודים הצטיין אברהם-יצלי, הוא הצטיין גם בהתנהגותו ובמידותיו. פעם פגש
בו אדם אחד ברחוב ושאל: איך הולכים למשרפות הסיד? והנה לא הסתפק הילד
בתשובה קצרה, אלא טרח והוליד את האיש למרחק של שני קילומטרים מאחורי העיירה
עד שהביאו למקום הנכון. וכששאלוהו תוריו, אשר כבר חרדו לשלומו: היכן היית?
חשיב במשטות: הלכתי להראות ליהודי אחד את הדרך...

*

היו לו לאברהם-יצלי, כשרונות מצוינים: תפיסה מהירה מאוד, זכרון חזק, ונוספה לכך
גם התמדה ושקידה. הוא למד הרבה וידע הרבה. קלט את הכל וספג את הכל, ויהי
מפליא את שומעיו בדיעותיו המרובות והמקיפות.

אולם לא רק מוח גדול היה לילד החביב, כי אם גם נפש גדולה ולב רגיש. ממשפחת
החסידות של אמא ירש החלהבות פנימית, נטייה לסידות עולם, הסתכלות במסתרי
הבריאה ופלאי היצירה.

מדי שבת בשבתו, היה הולך לשמוע את תורת החסידות המופלאה מפי רבי יחזקאל ינובר ז"ל,^א המשפיע הרוחני של חסידי העיירה. ובשעת סעודה שלישית, כשהאפלולית משתלטת על פני בית המדרש הקטן, והקהל הצפוף מקשיב בדומיה לדברים, עומד ביניהם גם אברהם-יצלי הקטן ומקשיב ברטט לדברי הרז של ה"משפיע", ומחשבותיו נושאות אותו הרחק הרחק לעולמות העליונים...

וחסידי העיירה הבחינו כי הילד אינו דומה לבני גילו, כי לגדולות נוצר. ופעם פנה אחד מהם אל האב, רבי שלמה זלמן, וישאלהו: הגידה נא לי, מה בנך מבנים? ועץ האב ויאמר: בני יש בו "דעת יראת השם"! ...

בהיות אברהם-יצלי בן אחת עשרה נסע פעם לביקור אצל דודו רבי ליב ז"ל בריגא העיר. ויתמה ר' ליב על רוחב דעתו של הילד ועומק עיונו. ויהי בבואם לבית הכנסת, ויקח הילד ספר ויעיין בו לפי תומו, והספר נכבד ועמוק, וירא אחד החסידים את הילד מעיין בספר הזה ויחשוב לו את הדבר לגאווה, ויגש אליו ויסטור על לחיו באמרו: ילד קטן כמוך אינו צריך לעיין בספרים כאלה. ויתרגש מאוד הדוד ר' ליב, וירגז על האיש ההוא ויאמר לו: מה עשית? האם יודע אתה למי סטרת כאן על הלחי?...

*

כשנהיה אברהם-יצלי ל"בר-מצוה" החליטו אבא ואמא כי הגיעה שעתו של בנם להיות "גולה למקום תורה". וישלחוהו לעיירה לוצין, אל קרובם רבי יעקב, בנו של הגאון רבי מרדכי גימפל יפה (רבה של רוזינא^ב). ורבי יעקב אברך גדול בתורה, מעמיק ומסביר, תלמיד מובהק לגאון רבי ראובן הלוי מדווינסק. ויקבע לו רבי יעקב שיעורי לימוד עם אברהם-יצלי ויורהו את דרכי הלימוד העמוק, ככל אשר הורהו רבו הגאון רבי ראובן הלוי, להבין יפה את סוגיית הגמרא, לעיין בדברי רבותינו הראשונים ולברר את שיטותיהם, ולשנן כל סברא יסודית ופרוש מחודש בדברי הגמרא^ג.

ובעיירה הזאת, ישב אז רב צעיר, הגאון רבי אליעזר דון-יחיא, והרב חוטר מגזע ישי, גבור חיל ואמיץ כח, ויאהב הרב לשמח את לב הצעירים הלומדים במעשי גבורה מופלאים, ויתרשם מאוד אברהם-יצחק הצעיר מדמותו היקרה של הרב – אשר היה גאון בתורה ושקדן עצום והוא בעל כוחות גופניים אדירים – ויעלה בלבו את זכר דוד מלך ישראל. ויחלום על ישראל ועל גבורתו אשר צריכה לקום לתחיה...

הרבה תורה למד הצעיר אז בלוצין ויהי מפליא את רבותיו בהתפתחותו המהירה, ושם אתו גם ספריה גדולה בבית קרובו רבי יעקב, ויהי הצעיר נכנס מדי פעם בפעם אל בית הספרים ויהי קורא ו"בולע" ספרים הרבה, וירחיב את ידיעותיו. ואביו של רבי יעקב, הגאון רבי מרדכי גימפל יפה, היה מראשוני "חובבי ציון" וגם שלח את תלמידו רבי מיכל פינס לפניו ארצה. ובקבל רבי מרדכי גימפל מכתבים מארץ-ישראל, מר' מיכל פינס, היה שולחם אח"כ לבנו רבי יעקב, ויהי אברהם-יצחק הצעיר קורא את המכתבים ונפשו כלה ונכספת לארץ-ישראל, ובנות עליו הרוח כתב שירים על הארץ ועל הגאולה.

מתוך מכתב בנו של רבי אליעזר חזן יצא, הרב בן ציון חזן יצא, אל הרב מריה

שנתיים ימים ישב אברהם-יצחק בלוצין, אולם הזמן הזה הטביע את חותמו על אישיותו ועל התפתחותו, ועד זקנה זכר את השנים הטובות האלה. "לוצין היתה לי עיר משוש לתורה ולתעודה בימי הבחרות שהם נזכרים ליפעה ולגעגועי הוד בלתי נשכחים..."

בחיותו בן חמש עשרה, נסע - בהמלצת רבי יעקב - אל העיר קרעווא ללמוד תורה מפי רב, רבי ניסן ברדיא. והיו בעבוד דרך סמרגון העיר, והנה נשבר גלגל בעגלה ויכנס הצעיר בינתיים אל רב העיר, הגאון רבי חיים אברהם שפירא, להכיר ולדבר אחר בדברי תורה. ומצאנו הרב מלא וגדוש בתורה ודעת, וידבר אל לבו ויבקשו לשבת בסמרגון וכל מחסוריו עליו. ויואל אברהם-יצחק לשבת בסמרגון.

וסמרגון עיר מלאה חכמים וסופרים, ויראו את הנער ויתפלאו על גדלו בתורה, ועל חכמתו הרבה ומחשבותיו העמוקות. ובפתחו איש מהם לדבר אחר, אם בדבר הלכה, ואם בדבר אגדה, והיו הנער כמעין המתגבר בחריפות ובקואות, בעומק ורחב. ויראו האנשים ויתמהו ויאמרו איש אל אחיו: אכן, דרך כוכב חדש על שמינו אשר יאיר עיני רבים באור תורתו וזיו חכמתו. ויתברכו בו כל ישרי-לב.

והיו אברהם-יצחק וישב בבית המדרש ולומד בשקידה עצומה, כל הימים לרבות הלילות, ויתעלה הרבה ויגדל וילך עד כי גדל מאוד.

ולפת צאת השנה,¹⁷ שב אברהם-יצחק אל בית הוריו, וירא אביו כי ברכה בו ויביאהו ויציהו בפני רבה של דווינסק, הגאון רבי ראובן הלוי, וישוחח אתו רבי ראובן ויתפלא מאוד על עומק שכלו ורוחב ידיעותיו. ומאז נשאר אברהם-יצחק בבית אבא ויהי בא כפעם בפעם אל בית רבי ראובן. והשיחות הקצרות עם הגאון האדיר הזה נתנו לו את כל מבוקשו, כי ישבו לו כל הדבר הקשה, והדריכוהו בשיטת הלימוד הנכונה. ופעם אמר לו רבי ראובן: באים אלי רבנים, תלמידי חכמים וקנים, ועוסקים אחי בדברי תורה. ודאי, הם קשישים ממך והספיקו ללמוד יותר, אולם – האמן לי – אתם איני יכול לדבר כשם שאני מדבר אתך. לך יש שכל התורה...

הנצי"ב מוילהיין

שמע העילוי הצעיר הגיע אל אוני הגאון רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים, אשר חיפש חתן לבתו המצוינת. ויכוא הגאון ויתנה על קנקנו וימצאהו מלא ישן וחדש, תורה ויראה וכל מידה נכונה, ויאהבהו ויתקשר אתו בקשרי "תנאים". אולם, הודיע הגאון רבי אליהו דוד, ברצוני שעד החתונה יסע החתן שלי לישיבת ולוויין, יתבסס מבשמי-תורתה ויצוק מים על ידי רבה הגאון הנצי"ב...

ויכוא החתן של הגאון מפניבו' ולוויינה. ויכנס אל הנצי"ב וידבר אותו בדברי תורה ויצא הנצי"ב מחרדו ויאמר: זה שנים לא היה לה לולדין תלמיד כזה... ושם העילוי מפניבו' (על שם ציר חותנו בעתיד) נישא מיד על כל מה, ומלא כל הישיבה כבודו. כל הדבר הקשה יביאו אליו, בבבלי ובירושלמי, בחוספות ובראשונים, והוא מיישב ומפרק, מגלה סתומות ומפענח צפונות. פעם בסביא ישרה ופעם בראיה מכרעת, פעם יסביר את הדברים מתוכם ומגופם, ופעם יביא ממרחק לחמו, מ"חוספות" בלתי ידוע, ומדברי "ראשון" בסוגיא אחרת. והדברים מאירים ושמתים כנתינתם מסיני.

וזה משפט העילוי מפניבו' בלמודו בלוויין: בקרבת מקומו של הנצי"ב נקבע מקום לימודו, נמרא קטנה בידו וקולו לא ישמע. והיו יושב ולומד שמונה עשרה שעות ביום. אמרו עליו שהיה עובר בכל יום על ששים דפי-גמרא כעין רב. לפעמים ראוהו מעיין בספרי מחקר ומעמיק הרבה בעיוניו, ולפעמים מצאוהו יושב שקוע במחשבות, אולם איש לא העז לגשת אליו ולהפריעו. ידעו כי נפשו משוטטת אז ב"עולמות העליונים". היה זהיר מאוד במצוות ומדקדק בהן בחידור רב. היה מתפלל בדבקות ובדמעות. הרבה

פעמים היה מתייחד עם הנצי"ב בחדרו ורבה היתה חיבתו של הרב הגדול לתלמידו הדגול. הוא דאג לו דאגת אב וסיפק את כל צרכיו בעין יפה.

עם תום שנת לימודו בולוויץ, שאל אותו הנצי"ב איך הרגיש את עצמו בישיבה? ותשובתו היתה: כמו בארץ-ישראל...

וכעבור הרבה שנים, כשנשאל שנית במה השפיעה עליו ולוויץ, היתה תשובתו: בכמות המפליאה של לימוד התורה שבה, ובאישיותו התמימה והטהורה של הנצי"ב.

אכן, רוחה הגדול והרחב של ולוויץ נתן מרחב לנפשו הגדולה, ומחשבות הנצי"ב על ישראל ותורתו, פזורי גלותו ובניין ארצו, הטביעו את חותמן על הלך רוחו ודרך מחשבתו. ותהי לו ולוויץ למעיין ברכה אשר הרוה את עולמו הרוחני, והפרה והצמיח פרי הלולים בימים יבואו.

אחרי נישואיו ישב סמוך על שולחן חותנו ועסק בתורה, וחותרו הגאון היה אומר: לקחתי חתן לבתי שאיני מגיע לקרסוליו... מלבד עסקו בחלק הנגלה שבתורה, קבע עתים ללמוד חכמת ה'נסתר' שבתורה יחד עם דיין העיר, הרב ר' משה יצחק רבין ז"ל. אנשי המקום הכירו מיד כי איש קדוש שוכן בתוכם, ובסביבות פוניבז' נפוצה השמועה כי בלכת חתנו של הרב ברחוב, עומדים האנשים להסתכל בשכינה השרויה על פניו...

מתחילה סירב לקבל עליו עול רבנות. אולם בימים ההם נזדמן לפוניבז' הגאון הצדיק רבי ישראל מאיר הכהן ז"ל, בעל ה"חפץ חיים", והוא השפיע עליו שיואיל לקבל עליו עול הצבור. כעבור זמן מה הוצעה לפניו משרת הרבנות בעיירה זיימל, ויואל חתן הרב מפוניבז' להיות לרב בזיימל.

כנהוג בעיירות ליטא הקטנות, רצו למסור לרב את הרווחים ממכירת המלח בחנויות. אולם הרב הצעיר לא הסכים לקבל את הדבר, אלא אם יקבעו בחנויות משקלות מיוחדים של זכוכית, שאינם סופגים מן המלח. מכיון שדרישתו לא נתמלאה, ויתר הרב על הכנסה זו, ויתפרסם הדבר בכל הסביבה, ויצא שמע הרב למרחוק.

ורבים בני הכפרים אשר בסביבה מביאים לרב מתנות מפרי אדמתם, והוא מחלק את הכל בין עניי עירו. ופעם אחת הביא יהודי כפרי אחד מתנה לרב – עגלה עמוסה תפוחי עץ. ויזהיר הרב את בני ביתו שלא יאכלו מן התפוחים ולא יחלקום עד שיברר וידע מה טיבם. ויהי כאשר נדרש הכפרי לספר מה טיבם של תפוחים אלו, ויאמר לתומו: התפוחים הם "ערלה" ולכן נתתם לרב שכהן הוא... (הכפרי הפשוט חשב ש"ערלה" אף היא ממתנות כהונה ופירות ערלה מותרים לכהן). ויהי הדבר לנס ולפלא, וכולם ראו ש"צדיקים – אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידיהם"...

רבה היתה ההערצה אשר העריצוהו בני קהילתו, ועל כן לא הטרידוהו ביותר, ותהי שעתו פנויה ללמוד תורה אשר באהבתה שגה תמיד. בימים ההם נתן את לבו לחזרה

מרובה על ש"ס פעם אחר פעם, בשטף ובמהירות, והיה קורא לזה "דאוונען גמרא" (לימוד גמרא מהיר, כתפילה השגורה בפה). ופעם התאמץ ועבר בעיון במשך חצי שנה על כל תלמוד "ירושלמי", ומרוב עמל ויגיעה חלה ונפל למשכב. וגם בתורת ה"קבלה" הנסתר המשיך להגות, וחבר היה לו ללימוד זה, הרב ר' אליקים גציל ז"ל, אשר היה נסגר אתו בחדר והיו לומדים יחד תורת הנסתר.

ובהעמיקו בתורת הנסתר נתעוררו אצלו כמה שאלות ביסודי הדברים, ויתן אל לבו לצאת אל אחד הגדולים ולהרצות לפניו את ספקותיו ולקחת תורה מפיו. ויקם ויסע אל הגאון המקובל רבי שלמה אלישוב ז"ל משאויל, וישב בביתו כחודש ימים. ורבי שלמה ראה כי גדול הרב הצעיר בקבלה, ונשמתו הטהורה ראויה לבוא אל הקודש פנימה, ויגל לפניו רבי שלמה צפונות חכמת הנסתר, וילמדהו דעת קדושים, ויכניסהו בסוד ה"זוהר" ומפרשיו, רבנו משה קורדובירו ותלמידיו, ומרן האר"י הקדוש וגוריו.

והרב הצעיר התרשם מאוד מגדולתו של רבי שלמה בחכמת הקבלה ויאמר עליו: כגדולתו של הגאון רבי דוד מקרלין בנגלה כך גדולתו של רבי שלמה בנסתר... ועל ספרו של רבי שלמה אמר: מזמן רבנו משה קורדובירו ז"ל לא יצא לאור ספר בחכמת האמת בהרחבת הבאור ובתפיסת העניינים כמו הספר הקדוש "לשם שבו ואחלמה" של רבי שלמה.

*

בשנים ההם נתן את דעתו על מצוות תפילין שאין מקיימים אותה כהלכה, והרבה מניחים תפילה של ראש שלא במקומה "מבלי דעת", והיא מונחת בקצה על המצח ואין יוצאים ידי חובת מצוות תפילין. ויחבר ספר קטן ושמו "חבש פאר" ואת שמו לא קרא עליו. ויצא עם הספר הזה למסעיו, וידרוש בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ויעורר את העם לתקון המעוות. ודרשותיו הנלהבות אשר יצאו מלב בוער באש אהבת השם, עשו רושם כביר על לב השומעים, ורבים רבים נתעוררו לקיים מצוות כמארן, ולשמור על משמרת התורה באהבה וברצון.

ומחלת הדבר (חולירע) אשר פרצה אז, עשתה שמות במדינה ורבים חללים הפילה. ויהי בהגיע יום הכיפורים, ויורה הרב הצעיר כהוראתו של הגאון ר' ישראל סלנטר ז"ל בשעתו, כי חייב כל הקהל לאכול אכילה קלה ביום הכיפורים, מפני סכנת הדבר. ולתוקף קיום הדבר ולבל ינקוף לבו של מישוהו וימנע ממצות פיקוח נפש זו, קיים את הוראתו בנפשו ואכל בבית הכנסת בשעת התפילה וכל הקהל כאשר ראה כן עשה. וחזיק את הקהל בדבריו הקדושים כי חובה גדולה היא זו, והנה חלק מעבודת היום הקדוש אשר תקובל במרום כעולה וכקרוב.

ובעת אשר חסנו כוחותיו הגאונים בנגלה ובנסתר, עמקו ורמו כמו כן מחשבותיו הגדולות על ישראל ומהלך חייו, על הבנת עברו וחזון עתידו. ותיווצר אצלו השקפה

מקיפה על קדושת העם וארצו, ועל אופיו הלאומי המיוחד אשר יגלה בעוון, בשוב ד' את שבות עמו. ובבוא רבה הצעיר של זיימל מדי פעם בפעם אל בויסק העיר הסמוכה, היה נכנס אצל הגאון הישיש רבי מרדכי'לי אלישברג, מראשי "חובבי ציון", ומחליף דעות אתו על הנושאים האלה. והיה הגאון מקשיב לדברי הרב הצעיר ושומע קול דברים חדשים, ויחזה לו עתידות גדולות. ופעם קם הגאון הישיש ממקומו ויאמר: זיימלער רב! ס'וועט זיך מיט אייך אמאהל אפ'טאן גרויסע זאכן אין ארץ-ישראל!... (רבה של זיימל, בטוחני כי יחולל פעם גדולות בארץ-ישראל...)

בימים ההם עלה הגאון רבי מרדכי גימפל ז"ל לארץ ישראל (ראש חודש אלול, תרמ"ח), ויכתוב הרב אליו אגרת פרידה ויבקשהו כי יתפלל עליו במקומות המקודשים "שיחנני ד' דעה בינה והשכל בתורתו הקדושה וביראתו, ויותר לא אבקש"...

*

ותחל רוח הכתיבה לפעמו ויפן אל גדולי הדור ויבקשם לתת ידם עמו, ולהוציא קובץ תורני בשם "עטור סופרים" מוקדש לתורה וליראה. ויחזקוהו הגדולים ויאמצוהו, ותצאנה שתי חוברות מלאות דברי תורה מצוינים, אולם הוצאות הדפוס רבות, ולא יכול הרב לעמוד בטרדות ההוצאה וההדפסה, ולא יספו חוברות "עטור הסופרים" לצאת לאור.¹

*

כעבור שנים אחדות נפטר הגאון ר' מרדכי'לי ז"ל והלך לעולמו, ותשם קהילת בויסק עיניה ברבה הצעיר של זיימל ותקחהו ותושיבהו על כסא רבנותה.

בויסק היתה עיר מודרנית, ורבים מאנשי העיר הושפעו מרוחות הזמן, והתחילו מזלזלים במצוות, ויתאמץ הרב החדש של בויסק ויחפש דרכים שונות להשפיע על כל חוגי בני עירו, להשיבם מדרכם הרעה ולהחזירם למוטב.

מקום תפילתו הקבוע היה בבית המדרש, והיה ביום הכיפורים אחרי "כל נדרי", ויצא הרב מבית מדרשו וילך ויבוא לבית הכנסת, ויעל על הבמה וידבר דברים כבושים על פרצות הדת וחובת התשובה. והיה למחרת יום הכפורים ויפגוש אחד מעשרי העיר באחיו הצעיר של הרב ויאמר לו: מה רוצה אחיך מאתנו, האם גם ביום הכפורים הוא אומר להבריחנו מבית הכנסת? וילך האח הצעיר ויספר את הדברים להרב, ויען הרב ויאמר: אם כך אמר, בטוח אני שהדברים חדרו ללבו. והיה אחר הדברים האלה, ויבוא העשיר אל הרב, ויאמר: רוצה אני להכשיר את ביתי ואת מטבחי, ועתה יאמר נא לי הרב מה אעשה וכיצד אתנהג...

ופעם, בשוב הרב בשבת מבית המדרש, ראה פועלים גוים עובדים בכיתו של יהודי. ויגש הרב אל הפועלים ויבקשם להפסיק את העבודה. וישיבוהו הפועלים ויאמרו:

עבודתנו בקבלנות היא, וכיטול העבודה הפסדנו הוא, ויאמר להם הרב: אני אשלם לכם שכר יומכם. ויפסיקו הפועלים את עבודתם, ויבואו אליו למחרת ויקבלו את שכרם.

ועם היותו נוח מאוד לבריות, הנה במקום שהיה חילול השם – לא חלק כבוד לעשיר ונכבד. ויהי בהיותו במקום הרחצה אשר בדובלן (על יד ריגה), ויפגע שם בעל בית נכבד בכבודו של הגאון הצעיר ר' זליג ראובן בנגיס ז"ל (בעתיד ראש בית דין ל"אגודת ישראל" בירושלים), ויקם הרב ויקנא את קנאת כבוד התורה ויסטור למעליב על לחיו... ויהי הדבר לכלימה גדולה לאיש, כי אמרו: הרב מבוסק סטר לו! ולא יכול לשאת את חרפתו ויקם ויצא לאמריקה..."

*

בשנות בויסק נפוצו מעיינותיו חוצה. כי אחז אז הרב בקסת-סופר ויכתוב מאמרים גדולים בירחון הרבני "הפלס",⁹ וישא את דברו על האמונות ועל הדעות, על טעמי המצוות ועל הרעיון הלאומי בישראל. ויביע כבר אז את דעתו ויאמר כי "אי אפשר לנו למלאות את תעודתנו הכללית, כי אם בהיותנו יושבים בארץ ישראל, אדמת הקודש. רק שם יתפתח רוח עמנו ויהיה לאור עולם". ומאמריו המצוינים, אשר נכתבו בשפה מקורית, עשו להם כנפיים. ובהיוועד רבנים ועסקנים חרדים לועידת היסוד של ה"מזרחי" בוויילנא (בשנת תרס"ב), השתמשו הנואמים והמתווכחים ברעיונותיו והשקפותיו של הרב מבוסק.

*

רבות הן הקהילות אשר נתנו עיניהן ברבה של בויסק, אף כמה ישיבות גדולות הזמינוהו להיות להן לראש בתורה ולמשפיע ברוח. אולם הוא לא נעתר להן, כי יד ההשגחה העליונה היתה עליו לנהלו ולהביאו אל הארץ אשר בחר ד' – "כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם: עד שתהא מאיר לי מאספוטמיא וחברותיה, בוא והאיר לפני בארץ ישראל..."

בן שלושים ותשע (תרס"ד) היה הרב בעלותו ארצה, בהיקראו אחר כבוד לשבת על כיסא רבנותה של יפו, מרכז הישוב החדש. בערב שבת קודש לסדר "איש ראש לבית אבותיו הוא" (במדבר) הגיע הרב ליפו, ויתקבל בכבוד רב וחיבה יתירה על ידי כל חוגי העיר. ותגאה אהבת הרב לארצו ולבונה כגאות ים יפו, וישטפו גלי לבו על כל מפעל ופועל, על כל מעשה ועושה, ותהיינה ידיו מלאות עבודה, בחיזוק הרוח ובבניין החומר, בעידוד יפו ובאימוץ המושבות. ויהי לומד ומלמד, נואם וכותב, נוסע ומבקר, פועל ומפעיל, ובכל אשר יעשה ישראל בארצו יעמיק חקר, וחשב מחשבות לחזק את ידי העושים במלאכה, ולהעלות עליהם רוח ממרום למען יחזקו בתורת השם ובנו את הארץ בקדושה. וישפוך ד' רוח חן עליו ועל דבריו, ויהי אהוב ונערץ על כל בני הארץ, גם על "הישוב הישן" שומרי החומות אשר בירושלים עיר הקודש, וגם על הישוב החדש, הבונים הצעירים אשר נפוצו על פני הארץ להחיות את שממותיה. והיה בבוא הרב

ירושלימה, וקיבלו את פניו בכבוד ויקר חכמי ירושלים וזקני רבניה, ובא אל הישיבות ובחן את התלמידים, והשכימו רבים לפתחו להתענג על הוד תורתו ונועם שיחתו. ובבוא הרב לאחת המושבות והקיפוהו פועלים צעירים, ודיבר אליהם כדבר איש אל רעהו. ושאלוהו הצעירים על מחשבה ועל ספרות, על חברה ועל ציונות, והגיד להם את כל אשר ישאלו והרחיב להם מושגים, ויצאו מלאי הערצה ורחשי לב עמוקים לרב הגדול ולאישיותו המופלאה. וינשא שם "הרב מיפו" כאגדה בין העם היושב בציון, ובעלי נפש באו אליו ויאמרו: רבנו אתה, ומימיך אנו שותים, לא נזוז ממך כי אחר כך נלך והיית לנו לעיניים בכל דרכי החיים, כי אתה אבינו ואתה מורנו...

ורוח הארץ וסגולת קדושתה היתה על הרב, ויתנשא אל מרומי המחשבות ויהי מוחו לנחל נובע מקור חכמה, ויכתוב ספרים גדולים ורבים על ד' ועל תורתו, על עולם ועל אדם, על ישראל ועל הארץ, על הטוב ועל הרע, ורבות רבות המחשבות אשר לא באו בכתובים כי גבהו ורמו ולא זכינו לאורם...

וגם על שדה ההלכה עבד הרבה. ויכתוב אז את הספר "עץ הדר" על פסול האתרוגים המורכבים, ואת ספרו הנכבד "שבת הארץ" על הלכות שביעית, והאחרון הגדיל ספרו הנפלא "באר אליהו" על ביאורי הגאון מווילנה ל"חושן משפט", אשר בו נתגלה כתלמיד מובהק לגאון, בשיטת לימודו ביושר העיון וההעמקה וברוח הבאור והברור.

עשר שנים כיהן הרב ברבנות יפו. ויהיו עשר השנים לשנות-ברכה במחשבה ובמעשה, כי הרבה עשה והרבה פעל, ויהי רישומו ניכר וחותמו טבוע על כל חיי הישוב המתחדש. ובשנה האחרונה לעשור הזה של תקופת יפו, קרה אותו המאורע הכביר: הושטת יד ראשונה מצד "הישוב הישן" לחברו הצעיר "הישוב החדש". משלחת רבנים יצאה לשומרון ולמושבות הגליל העליון והתחתון, לעמוד מקרוב על טיבם של המתיישבים, להכיר את אורח חייהם, להקשיב למשאלותיהם ולקרב אותם לתורה ולמצוה. במרכזה של משלחת רבנים זו התנשאה דמותו הנערצה של "הרב מיפו", איש הביניים אשר זרועותיו האמיצות חבקו את שני העולמות, ולבו הרחב נשא אותם לשבת יחדיו.

*

ביום א' ראש חודש כסלו, אחר תפלת המנחה, נסענו בעגלה עם רוכבים לפוריה. הרבנים נכנסו לחדר האוכל, והמקהלה שרה "אדיר יבנה הגליל". הרב מיפו דורש כדרכו, ומבליט בדבריו שהצעירים יתקרב אל הזקנים על ידי שמירת הדת. הוא מעיר שהכרח הוא לשים קץ למצב המוזר של התרחקות בין הישוב הישן והחדש. שומרי תומות הדת הנם שבים מצדם הם לקרב אתכם בזרועות פתוחות, ועתה אחים, שובו נא גם אתם אלינו בדרכי החיים, ככל הקדוש לישראל. שמעונו וחיו, תחיו חיי לאומיות אמיתית, והביאו רב טוב לישראל ולארץ ישראל. הצעירים אומרים כי הלילה הזה עורר אצלם רגשות נעלים, ומבטיחים כי ישתדלו למלאות את דרישות הרב ולהכשיר את המטבח (אלה מסעי).

ויהי אחרי אשר הבטיחו אנשי פוריה להכשיר את המטבח, ותקם צעירה אחת ותאמר: עוד מעט ידרוש מאתנו הרב מיפו כי גם נרות-שבת נדליק. ויתפרץ הרב בבכי ויאמר: מי שאוכל מאכלות אסורות, לבו מטמטם ועיניו מתעוורות ואינו מסוגל לראות את אורם הנפלא של נרות השבת. בטוח אני כי משתתחילו שוב לאכול כשר, יטוהרו לבותיכם ויאירו עיניכם, וזכיתם גם אתם לראות את אור השבת הקורן משלהבות נרותיו הקדושים... ויאריך עוד הרב בדברות-קדשו על ישראל ועל תחייתו, על משמרת טהרתו בחיי המעשה ועל מרום-קדושתו בנועם שבתו. והנה קמה אותה הצעירה ותאמר בהתרגשות: רבי, מבטיחה אני לך כי גם נרות שבת נדליק!

ויתר דברי המסע, וכל פרשת מעשיו הלא הם כתובים על ספר "אלה מסעי" משלחת הרבנים (פרנקפורט, תרע"ו, מהדו"ב ה'תשע"ג).

ועם שוב "הרב מיפו" ממסעו בארץ, התחיל לחשוב מחשבות על השתתפותה הפעילה של היהדות הדתית בבניין וביצירה, וישם אל הגולה פניו, כי אמר הרב: אפנה אל אחי, שומרי התורה והמצוה, ואקראם בקול גדול לעלות ולבוא, ונתלקטו המאות לאלפים והאלפים לרבבות ובנו ערים וישבו ומוסדי דור ודור יקוממו. ובימים ההם ו"אגודת ישראל" מתכוננת לכנסייה העולמית הראשונה, ותזמן האגודה את הרב להשתתף בכנסיה ולהביא את דבר הארץ ומשאלותיה. וייטב הדבר מאד בעיני הרב כי הנה יתאספו ראשי עם לדעת מה יעשה ישראל, והיה בשמעם כי שבה הארץ לתחייה והרי יהודה והגליל מצפים לשבי-גולה, ויצאו איש לארצו, ועוררו תנועה גדולה לעלייה ולגאולה, לתחייה ולקוממיות.

אולם מאת ד' היתה סיבה לשלח את הרב מתוך ההפיכה, ולהביאו אל נאות מבטחים, למען יהיה מעיר לעזור לשוב בארץ. כי הנה בהגיע הרב לאירופה פרצה מלחמת העולם, ויהמו גוים וימוטו ממלכות. ויחש לו הרב מפלט בשווייץ השקטה וישב שם, משתאה ומחריש למראה ד' הגדול והנורא, מביט ומקשיב לדעת מה יעשה ד' בעולמו, בעמו ובארצו. ובימים הראשונים אשר היו לו ימי שלווה מאונס, נתן את לבו לשקידה עצומה בלימוד תורה, וישב הוא ובנו יחידו, הרב צבי יהודה ז"ל, בסט-גאלן העירה, ויעסקו בתורה יומם ולילה, וילינו בעומקה של ההלכה וישכחו בה את צערם על חורבן העולם, את דאגתם לאהובי נפשם, ואת הכיסופים הגדולים לארץ חמדה אשר נותקו ממנה בחזק יד. ולא עברו ימים רבים, ויתעודד הרב, ויתאושש, וירא כי למחיה שלחו ד' לשווייץ הנייטרלית, כי היתה ארץ ישראל אז תחת השלטון התורכי ומקורות תמיכתה היו ברוסיה אשר קראה מלחמה על תורכיה, ועם פרוץ המלחמה נסתמו כל מקורות התמיכה, ויהי רעב בארץ, ללחם ולמזון, ואין תומך ואין עוזר. וישלח הרב אגרות לאמריקה, ויעורר את הרבנים ואת העסקנים כי יחלצו לעזרת הישוב, להצילו מרעב ולהיות לו למשען במצוקת המלחמה ותלאותיה. ויהי כי ארכו ימי המלחמה ובמפת העולם חלו חליפות ותמורות, ותנח רוח המחשבה המדינית על הרב ותחל לפעמו ברוב

עוזה, ויאמר כי מאמין הוא כי "כל הרעש העולמי הזה לא בא בעיקר אלא כשביל ישראל, וכעבור סופת המלחמה, יבוא זרם חיים חדשים, קדושים ורעננים, לזקן עמים וארצו". ויכתוב שוב מכתבים למנהיגים ולרבנים גדולים, באמריקה ובאנגליה ויעוררם "להיות מוכנים ליום שידובר בו על דבר השלום הכללי של אירופה ואסיה", ולעמוד על משמר הזכויות המדיניות של עם ישראל בארץ ישראל.

*

ובעת ההיא וקהילת "מחזיקי הדת" אשר בלונדון, מחפשת לה רב ומנהיג לעדתה, ותציע את כיסאה להרב מיפו היושב בהררי אלף אשר בשווייץ. ויקבל הרב את ההצעה בשמחה, ויאות להם לבוא לונדון, כי אמר: "צדקה עשה הקב"ה עם אסיר תקוה שהביאני למדינה זו, מקום הריכוז לראשית הצעדים אשר לאור הישע". אולם התנה עם ראשי הקהילה כי עם שוך חמת המלחמה והנתן אפשרות העלייה לארץ, נקי יהיה לביתו, ושב אל ארצו אשר אהב סלה.

בעשתי עשר חודש, הוא חודש שבט (תרע"ו), בעשרים ושלושה בו, הגיע הרב ללונדון הבירה, וירא והנה לפניו "עבודה מרובה על כיכר היהדות בעיר ובמדינה". ויתאזר בגבורה, ויגש אל עבודתו בקודש, ויהי עושה ומעשה, בחיוזק לימוד התורה ובתיקון מוסדי דת אחרים, וגם ועד רבנים הקים, וירכוז סביבו את כל הרבנים החרדים לדבר ד' להגביר חילים לתורה ולתעודה. ויעש לו הרב שם כאשר לבש עוזו בנפשו לפנות אל הממשלה האנגלית ולבקשה כי לא תטיל חובת גיוס על נתיני רוסיה היהודים היושבים באנגליה, כי היו אלה נמסרים למשפט צבאי (של הצבא הרוסי) על אשר השתמשו ולא מילאו חובתם למולדת הרוסית. והנה קם הרב, רבן של ישראל, ויעמוד בפרץ, ויקרא קריאה גדולה באזני האומה חובבת התנ"ך: "לא תסגיר עבד אל אדוניו! ויכנסו הדברים ללב צירי בית הנבחרים והגזירה בטלה.

אז יפנה הרב בתזכיר חדש לממשלה, ויבקש כי תשחרר מחובת הגיוס את כל בני הישיבות כי משפט אחד להם ולרבנים. ויהי כי לא נענתה הממשלה לבקשתו, ויעש הרב מעשה רב, ויהי נותן תעודות רבנות לכל בן ישיבה, ומשחרר אותו מן הצבא. וברבות התעודות האלה, הוזמן הרב אל הממשלה והוזהר כי לא יוסיף לתת תעודות, פן למשפט יעמידוהו ומרה תהיה באחרונה. ולא שת הרב לבו גם לזה באמרו: ההצלה שעל ידי תעודותי ודאית היא, והאיום שעלי ספק – ואין ספק מוציא מידי ודאי. ויוסף תת תעודות, וישחרר את צבא ד' מצבאות בשר ודם.

ובאביבה של שנת תרע"ז התחילו "הארות חדשות וזיקי תקוה מתנוצצים מרחוק ומקרוב", כי עלתה על הפרק הצהרת בלפור, ולב הרב "התמלא בהמיית תקוה ואור יחולים כבירים"... והנה קמו מהרסינו מבית, הלא הם אדירי היהודים האנגלים המתבוללים, ויחלו להלחם נגד הציונות, נגד הלאומיות הישראלית, ונגד זכויות העם בארצו הנבחרת, באמרם כי תורת ישראל דבר אין לה עם לאומיות ישראל. ויצא הרב

חוצץ נגדם במלוא עוזו גבורתו, ויפרסם "גילוי דעת" אדיר וחזק "על דבר הבגידה הלאומית". וידבר נגידים נגד "המכתרים בסכינים את הנשמה הישראלית" ("קעגן דיא וועלכע שניידן דיא יודישע נשמה מיט מעסערס"...) וַיִּקְרָא גִילוי הַדַּעַת בַּשַּׁבָּת הָרִאשׁוֹנָה לְהוֹפְעָתוֹ, פֶּרֶשֶׁת בְּהַעֲלוֹתָךְ, בְּכָל בְּתֵי הַכְּנֶסֶת. וְתִזְכְּרִים נִשְׁלַחוּ אַחֲכָי לְמַמְשֶׁלָּה מְכַל הַקְּהִילוֹת, וְיִהְיֶה הָרוּשָׁם גָּדוֹל וּמַכְרִיעַ, וְעַד בִּמְתֵּי בֵּית הַנִּבְחָרִים הִגִּיעוּ הַדְּבָרִים, כִּי אָמַר אֶחָד הַצִּירִים: בְּדִבְרֵי יַחֲסֵה שֶׁל תּוֹרַת יִשְׂרָאֵל לְהַצְהָרָת בִּלְפֹּנֵי, לֹא דַעַתוֹ שֶׁל לֹרֵד מוֹנִטְגִּיו הִיא הַקּוֹבְעָה – כִּי אִם דַּעַתוֹ שֶׁל הָרֵב קוֹק!

ובהינתן ההצהרה ההיסטורית, כינסו ראשי הציונות אספה גדולה ויביעו בה את תודתם לאומה הבריטית על המעשה הגדול אשר עשתה. אז התמלא הרב גאון לאומי וישא דברו ויאמר: לא להודות לעם האנגלי באתי, כי אם לברכו – לברכו בקשר עם הזכות הגדולה שנתגלגלה לידו. עם ישראל הוא ה"תלמיד חכם" שבאומות, עם התורה, עם הנביאים, וזכות גדולה היא לכל עם מעמי הארצות לסייע בידי תלמיד החכם. אשריך אנגליה שזכית להיות ממחזיקי עם התורה...

בימים ההם אמר הרב להמשיך את אשר חשב לעשות בצאתו לגולה בפרוס המלחמה. ויבריק במוחו רעיון גדול, להקים ארגון כללי של יראי ד', "הסתדרות עמוקי האמונה" אשר בשם אלקים תדגול ו"דגל ירושלים" יקרא לה. ונאספו על הדגל "כל כשרי ישראל, לכונו את עבודת בניינו בארץ ישראל, על פי אמרתו של הרוח הישראלי הכשר". אולם רעיון זה לא יצא לפועל, כי לא היה הוגה הרעיון בעל כשרון ארגוני, ובהפגשו בהתנגדות של המפלגות הדתיות הקיימות – "המזרחי" וה"אגודה" אשר את צדדיהם החיוביים העריך והחשיב – נרתע מרעיונו ולא המשיך במעשהו. ויקפל את "דגלו" ויתנחם בתקווה כי אם לא זכה דברו להישמע עתה, הרי ישמע בדורות יבואו, ו"דגל ירושלים" עוד יתנוסס על כל העולם הישראלי הכשר.

ובעוד הרב עוסק בתנופת "דגלו", וארץ חמדתו נכבשה בידי האנגלים, ותעבור הרינה במחנה, וינשא הרב על כנפי רוח, ויאמר למהר ולהחיש את שובו אל הארץ הטובה. ועודנו לא ישוב, כי עיכבוהו עבודותיו הציבוריות הגדולות, והנה באה אליו בשורת ירושלים לאמור: ירושלים עיר הנצח שמה עיניך בך כי תהיה לה לרועה ולכהן מורה. והנה יקירי ירושלים נועצים יחדיו, ודבר כולם אליך "הכהן הגדול מרבבות עם" כי תעלה וכי תבוא "להיות מנהיג ודבר לעם ד' השוכן בציון".

ויקם הרב ויעל ארצה ישראל, וביום השני לחודש הששי הוא חודש אלול, הגיע ללוד, ויקבלוהו כל חוגי הישוב ברוב כבוד וחיבה. ושליחי ירושלים הביאו אתם את כתב הרבנות ויקריאוהו ברוב עם ויבקשוהו לעלות מיד ירושלימה. ויבאו אנשי יפו ויאמרו: אך עצמנו ובשרנו הוא וירד עמנו יפו. ואנשי ירושלים אמרו: ירושלים יעלה, כי משחנו אותו למלך עלינו. וירד הרב יפו לברך את ביתו ואת בני קהילתו, אולם שליחי ירושלים לא הרפו ממנו, ויצא אתם בו בערב ירושלימה. וביום השלישי באלול, בהיות הבוקר, הגיע הרב ירושלימה, ויבוא שעריה.^א

אכן, מה נהדר היה כהן גדול כבואו אל הקודש. גדולי ירושלים ראו בו את הגאון האדיר אשר שני התלמודים פתוחים לפניו, וספרי הראשונים והאחרונים ערוכים ככל, ושמורים לו בחזרי מחשבתו הבהירה; וקני המקובלים שמחו על התעשר החבורה הקדושה בחכם חרשים, בקי ב"זהר" ומעמיק בכתבי האר"י, ושבילי תורת הסוד נהירים לו "כנהירו עילאה"; חכמים וחוקרים ששו על בוא אוצר החכמה והמדע, אשר ידע נתיבות המחקר הישראלי והכיר את כל מבואיה ומוצאיה של חכמת ישראל, מראשוני פותחיה ועד אחרון דורשיה; סופרים ומשוררים עלוו על קסת הסופר אשר במוחני הרב, על סגנונו הנהדר, חן שפתיו, עושר ניבו והוד פיוטו; ויראים ושלמים לבשו גיל על כניסתו של צדיק לעיר, אשר יראתו הטהורה קידמה לחכמתו הגדולה, והוא ראש בית דין מקדש ועשר ידות לו בכל חיבת קודש וחיזור מצוה. וכתר שם טוב עולה על גבי אלה המעלות, בהיותו אוצר כל מידה נכונה, טלא אהבה לכל נברא, וחיבה יתירה לצלם אלוהים, ומסירות נפש לישראל שנקראו "בנים למקום".

ויחי הרב בירושלים עיר הקודש שש עשרה שנה. וידע הרב כי מאת ר' היתה זאת והוא צָוָה בדי' לנוגן את תחיית הקודש ולשים את ירושלים תהילה בארץ. ותהי ראשית פעולתו להקים את הרכנות ולכוננה במשטר נאה ומנוכר. ויהו דכרו עם כל רבני

רבה של ירושלים

ארץ-ישראל, ויאספם ויאגדם, ותקם אז הרבנות הראשית לארץ-ישראל, ותקבל תוקף ממשלתי לקיים כל דבר חוק ומשפט בישראל.

וכל התוכניות הגדולות אשר התקמו במוחו בימי "דגל ירושלים", נעורו ויחיו בחזון רוחו, ואם גם לא הצליח להקים הסתדרות אשר תשא אותם ותגשימם, הנה ראה את עצמו כנושא ה"דגל" במרומי "ירושלים", ויאמר לבצע לאט-לאט את כל תוכניותיו הגדולות כי אמר לא אמנע מלדרוש ומלעורר, ורעיונות אמת סופם להתגשם ולמצוא להם את נושאייהם הנאמנים. ויהי כאשר נכונה הרבנות הראשית, נשא את לבו להקמת הישיבה המרכזית. וביום העשרים לחודש העשירי – הוא יום פטירת הרמב"ם ז"ל, אסף את חכמי ירושלים, וישא לפנייהם משא גדול על העבודה התורנית הגדולה העומדת לפנייהם. ויזרזם ללכת בגדולות ונצורות ולחדש את פני החיים התורניים. וידבר על שיטות הלימוד אשר צריכות להתכוון להלכה הברורה, ועל הצורך בעריכת אנציקלופדיה תלמודית מקיפה ושלמה, ועל "שיטה מקובצת" חדשה ובה אוסף חידושי האחרונים על הש"ס, ועל עבודות גדולות במחקר מחשבת היהדות ופרשנות המקרא. ויתווה לפנייהם תוכניות בניין התורה לדורות. ותהי מגמתו לגולל את מגילת המעשים הרחבה לפני החכמים והמבינים, למען תתעוררנה המחשבות, ונעשו ההתחלות בהווה, וסוף המעשה יבוא בעתיד, ואם גם ירחק חוק.

ובחודש הרביעי, הוא חודש תמוז, שנת תרפ"א, פרסם הרב מכתב קריאה על יסוד ישיבה מרכזית עולמית בירושלים, "ישיבה אשר מטרתה תהיה ברורה לפנייה, לכנס את הדור הצעיר, העתיד להתחנך בחינוך של תורה, בצורה של גדלות, בבקאות וחרפות, בהרחב ורעננות; להוציא תלמידי חכמים חשובים בישראל" וכו'. ויהי הוא עוסק בינתיים בהקמת הישיבה, ויוסף עוד שלח "קריאת קודש" באלול תרפ"ב, אל "רבותינו שבגולה, הרבנים הגאונים והצדיקים רועי ישראל" בדבר חשיבות רעיון הישיבה המרכזית, אשר "בצאתו אל הפועל יהיה לבסיס ויסוד חזק לתחיית הקודש שלנו, וירושלים עיר קדשנו ותפארתנו תהא לאכסניא של תורה, היחידה בגדלה והמצוינות באיכותה בכל העולם כולו".

וינהרו אליו מטובי הבחורים אשר בישיבות פולין וליטא. ותקם בירושלים ישיבה נהדרה לתורה ולתעודה, ורוח הרב מרחפת על פני ישיבתו הקדושה, ויתחנכו בה מצויני התורה לאהבת השם ועמו, לחיבת ארצו וליקרת בניה, ויפוצו על פני הארץ ויהיו בה לברכה, כי תורת רבם בלבם, חן שפתיו על שפתותיהם ונועמו על מעשיהם.

*

ושני ספרים מכתבי קדשו הופיעו בשנים ההם. האחד – "אורות" אשר הבריק בזיו מחשבות קודש עמוקות על ישראל ותחייתו, על קדושת מעשי החמריים והרוחניים ועל התעלותם ועזו תפארתם בשוב ד' שבות עמו וארצו. והשני – "אגרות ראי"ה", קבוצת

מכתבים עשירי תוכן, מבררי דרכי בקודש ובחול ומורי דרך די לוקים ולצעירים, לתופשי תורה ולאנשי מדע, לחכמי סוד ולאנשי מעשה. והיה ראשיתם מתקופת יפו והם דברי הדרכה לצעירי החכמים אשר בירושלים, ואחריתם מתקופת לונדון, והם קריאות קדושות אל כל העולם הישראלי הכשר להועיקו אל דגל תחית הקודש.

*

ותהי מצוקה כללית בארץ, ובאמריקה – רווחה ושפע. ומוסדות התורה והחסד נאבקים תחת כובד התלאות והדאגות, וישימו עיניהם ברב כי יצא לאמריקה להביא לפניהם את דבר המוסדות ולעוררם לעזרה. ודבר המוסדות בארץ היה גם אל הישיבות שבגולה: תהי נא ידכם אתנו, והיה המפעל משותף. או יצא הרב בראש משלחת לאמריקה, ויהיו חבריו למשלחת הגאון ר' אברהם דוב שפירא ז"ל, רבה של קובנה, והגאון ר' משה מרדכי אפשטיין ז"ל, ראש ישיבת סלבודקה. ותקבל יהדות אמריקה את פני רבה של א"י בכבוד מלכים. ומושל ניו יורק כיבד את הרב במפתח העיר ויתארתו בתואר "אורח כבוד".

הביקר באר"י, התרשי"ד-התרפ"ה, לצד הגרא"י שפירא

"בכל מקום שהלך ובכל מסיבה אשר השתתף היו כל העיניים נשואות אליו, וכל האזניים נטויות לדבריו. ערכות היו שיחותיו, ולקראת ודראותיו-פסקיו שמוע, כי בהירות רבה היתה בהן. וגדולי התורה השתוממו על גאונותו. בכל מקום שדיבר – היתה ידו על העליונה בבקיות נפלאה ובדעה קבועה. כל סוגיה וכל הלכה שהתווכחו עליה, היתה שגורה בפיו ונשנית בעל פה כאלו עסק בה זה עתה. וכשם שהיה מביא לידי הדרת כבוד ומורא רב, במגוון דבריו ובאורח חייו, כך משך אליו בעיניו הטובות, באמרי פיו השקטים ובנימוסיו מלאי החן, את היחידים ואת הציבור, לגשת אליו ולהרצות לפניו את כל אשר בלבם.

וכשנאסף הקהל הגדול לאלפים רבים, להקשיב לחברי המשלחת, והרב דיבר באחרונה – כנהוג בארצות הברית שהגדול והחשוב בנואמים נואם אחרון אחרון – לא האמינו השומעים לשמע אונם. דבריו העמוקים על יסורי הנפש של הדור, על הסבל הרוחני של היהדות, על קווי האור של לימוד התורה, ועל חזון הגאולה בבניין ארץ ויישובה וחיוזוק מוסדותיה התורניים – הדהימו את השומעים, כי כחווה היה הנואם בעיניהם" (הרב מאיר ברלין, הצופה, ב' ניסן תש"ב).

ויהי בהיות הרב באמריקה, והנה איש בא אליו ובידו מתנה יקרה – שעון זהב נהדר, ויאמר לתתו להרב. ולא אבה הרב לקחת את המתנה מידו באמרו "שונא מתנות יחיה". ויען האיש ויאמר: אנוכי האיש אשר סטר הרב על לחיו לפני עשרים וכמה שנים (עי' שיחות הראיה פרק כב), ואכלם ואסע לאמריקה, ומאז בואי הצליח ד' דרכי, ואדע כי בגלל קבלי עלי עונש הרב באה הברכה לרגלי, ועתה אל נא ישיב הרב פני ריקם ולקח ממני את מתנתי. ויפצר בו – ויקח.

נאומיו, שיעוריו ושיחותיו עשו רושם כל ימחה בכל מקומות ביקוריו. בהשפעתו הגדולה הצליח לבסס את מפעלי העזרה למוסדות התורה, ומלווה הערצתם של רבבות יהודי אמריקה שב ארצה ישראל. בתחנות הרכבת ערכו לו קבלות פנים נהדרות, ורבים ברכו בדמעות גיל: ברוך המחזיר שכינתו לציון...

*

וימים קשים באו לישוב העברי בארץ. תקוות הגאולה ירדו ממרומיהן והתכווצו בתוך מיטת סדום. לאט לאט ובשיטתיות התחילה הממשלה הבריטית להפר את התחייבויותיה. עבר הירדן הוצא משטח המנדט (חיתרפ"ב), באה גזירת העלייה, בכל פינה של התפתחות והתקדמות הצרו את צעדינו, ורבבות רבות היו האכזבות. הלבבות הרגישים אשר רעיון הגאולה והקוממיות הישראלית פעם בהם בעוז, דוכאו מאוד ויהיו כאובים ודאובים. גם בחיים הציבוריים לא הלכו העניינים למישרים. יחסי המפלגות בישוב נמתחו והתחדדו. פרצות הדת אף הן הלכו ורבו. והאיש הגדול אשר אהב את כולם – אשר אמר: "מעיד אני עלי שמים וארץ שחיבתי גדולה היא, ממש בכל לבבי ובכל נפשי, לכלל עמנו ולפרטיהם ולכל מפלגותיהם" – כאב מאוד את כאב הפירודים והמריבות, ויהיו כחרבות בלבו הטחור וכסכינים לגופו. האידיאלים הרמים והנישאים אשר אמר כי לאורם יקום וילך הישוב בארץ, הועמו ונמוגו, ולעיניו נזדקרה מציאות קשה ונוקשה, וירא כי לא הוכשר הדור, ויהי שבור ורצוף בתוכו פנימה, וישא את כאבו בדומיה.

ויהי כי לא השיגה ידו להעלות את הכלל כולו לעולם שכולו טוב, ויאמץ ידו להיטיב לפרט בכל מאמצי כוחותיו, ויזרע צדקה וחסד על כל סביביו, ויעש את הטוב והישר בעיני אלוקים ואדם. ויהי עוזר וסומך, מעודד ותומך בכל מר נפש ובכל קשה יום. והיה כל הבא אל הרב נדכה ושחוח – ויצא ממנו מעודד ומחוזק. ומכתבי המלצה כתב

לאלפים, ובקשות לנדיבי לב ככל אשר נדרש ונתבקש, יום יום, שעה שעה. מלחמו פרש לעני ומימיו לדל נתן, ולא נחשב כסף בעיניו למאומה, וגם צורת מטבע לא ידע.²⁷

ואשה אחת מנשי העניים צעקה אל הרב לאמור: חולה מסוכן לי בבית, וכסף רב אני צריכה לרפאותו. ויאמר לה הרב: כסף אין לי, אבל שעון זהב לי בבית, קחיהו נא והעבט תעביטי אותו וקיבלת כסף די צרכך. ותקח האשה את השעון ותלך אל גמילת החסדים "שערי חסד" אשר בעיר העתיקה, ותבקש הלוואה. ויהי כראות גבאי הגמ"ח את השעון, ויחשדו באשה כי גנבתו, כי אמרו מאין לאשה דלה שעון כה יקר. ויהי כי הציקו לה, ותגד להם את כל לבה, כי הרב הוא אשר נתן לה את שעונו. ויראו האנשים ויתמהו איש אל אחיו על נדיבות לב הרב ותומת צדקתו, ולא אבו האנשים לקחת את השעון. ויאמרו לאשה: מהרי והשיבי את השעון לבעליו, ואנחנו נסדר לך את ההלוואה. ויבוקש הדבר, וימצא כי נתן הרב לאשה העניה את שעון הזהב אשר קיבל באמריקה מיד האישי אשר הרב סטר על לחיו בדובלין בקנאו את קנאת כבוד התורה.

ויפרצו מאורעות עגומים בשנת תרפ"ט, וראשי הישוב אז בגולה (בקונגרס ה"ז בציריך), ויהי אז הרב האישיות המוסמכת היחידה אשר עמדה בראש הישוב בשעה קשה זו, ואשר יצגה אותו בכבוד, גאון ותוקף. בשבת י"ח באב התקשר בטלפון עם ממלא מקום הנציב לוק, וידרוש ממנו לאחוז באמצעים נמרצים נגד הפורעים. ויהי כי שאל לוק: מה יש לעשות? וישב הרב: – לירות ברוצחים! וישב לוק ויאמר: אין לי פקודה על כך. ויען ויאמר בתוקף: אני מפקד עליך!

ובחורף תר"ץ הופיע בגאון בפני ועדת החקירה. וימאן להסכים כי תבוא הועדה אל ביתו לשמוע את דבריו. כי הכריז ואמר: האמת אינה ביישנית ואינה פחדנית, כל הצהרה שלי צריכה להישמע בציבור. ובבוא בקיץ שלאחר כך "ועדת הכותל", עמדו ראשי הישוב להגיש תזכיר לוועדה שבו דרשו רק זכות תפילה ע"י הכותל המערבי, ולעומת זה ויתרו על זכות הבעלות עליו. ויצא הרב בכל תוקף נגד הגשת תזכיר זה: חלילה לנו, עם ישראל לא ייפה את כחנו לותר בשמו על הכותל המערבי, ואין לנו זכות לכך!

ובהופיע ה"ספר הלבן" של פספילד, על גזרותיו הרעות והמרות, פרסם הרב כרוז אדיר רושם בעיוזו הנבואי (נחלן פרק "רועה אמונה, עמ' 86): "ידעו כל באי עולם, כי לא איוז ממלכת גוים נתנה לנו יד ושם על אדמת הקודש, כי רק יד קדוש ישראל". והממשלה אשר "לא די לה מה שתחת חסותה נשפך דם נקיים... עוד תתכחש לדברי אלקים חי ותחרף מערכותיו בדברי כפירה בתקומת ישראל על אדמת קדשו... נדע נאמנה כי לא יעלה בידה להפר את עצת ד' הנצחית. במסילתנו הקדושה נצעד ותשועת ד' לנצח תשגבנו".

ויסוד הקודש שבא"י והיותה לנו לנחלת עולמים על פי ד', שימש לו תמיד כנימוק העיקרי במשאו ובמתנו עם הממשלה בעניי עלייה וכו'. בראשית השתדלותו בדבר רשיונות עלייה לרבנים ובני-ישיבה, הואיל לבאר לנציב העליון את הערך המיוחד של

ריכוז כוחות תורניים בארץ לשם בניינה על יסודות היהדות, וקביעת צורתה הרוחנית, אשר מטעם ההשגחה האלקית הוטל על ממשלת בריטניה לסייע לכך. וכן בהשתדלותו המיוחדת להעלות יהודים מרוסיה, וביחוד הרבנים ובני הישיבה, ביאר את חובתה של הממשלה להקדים ולהציל את הנרדפים על דתם, ולהרחיב להם את אפשרויות עלייתם לארץ הקדושה. ובאחת השיחות עם הנציב, בה נגע הנציב בשאלת העולים הבלתי ליגליים, קם הרב ואמר: דעתי הנובעת מיסוד התורה היא, שכל יהודי העולה לא"י הוא חוקי. בלתי ליגליים הם אלה שאינם משתדלים לעלות לארץ...

ובעיצומן של כל הטרדות האלה, הנה היתה תורת ד' שעשועיו, ויהגה בה יומם ולילה בכל שעת ביניים ובכל רגע פנוי. ואם גם המה ביתו ממבקרים כל היום, לא פסק פיו מלימוד, ובצאת איש מעליו חזר אל ספרו ואל תלמודו, ואל כתיבתו. כי מלבד שיעוריו הקבועים לעצמו ושיעוריו בישיבה, כתב תשובות לאלפים בכל ההלכות החמורות אשר פנו אליו ואשר שאלו תורה מפיו, מן הארץ ומן הגולה, ויהי לאחד מגדולי המשיבים בדורו, פוסק הלכה למעשה ודן דין אמת לאמיתו.

אז כתב את ספרו הגדול "הלכה ברורה" על כל הש"ס, ויצב את ההלכה הברורה, על יד כל דף ועמוד שבתלמוד, למען דעת הלומד את המסקנה המעשית מן המשא והמתן התלמודי. ויתאמץ מאוד לחבר את ספרו הגדול הזה כי אמר: על חיבורי זה הנני מקשיב, כאילו, צו מן השמים... חמש עשרה שנה כתב את הספר, ויזכה לסיימו בשנת חייו האחרונה, לקיים מה שנאמר – "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו".

ורבים המשיכים לפתחו לשמוע את חכמתו ולהקשיב לשיחתו. כי היה כמעין המתגבר, וחידושי תורה, פניני מחשבה וברקי רעיון היו לו כדבר הרגיל, והוא פיזר-נתן ביד רחבה. ולו עשר ידות בכל תושיה ומדע, והיה בבוא איש אליו ויצא מלא וגדוש בהארות חדשות, בהסברות מקוריות, בתוספת ידיעות ורוחב יריעות.

ובימי חג ומועד, בעלות רבים ירושלימה, יבואו אל ביתו, כי חוק היה לעולי הרגל לבקר את הכותל המערבי ולבוא אל בית הרב, ולבם הוד ורוממות קודש. ונשא דברו בפני המוני מבקרי על קדושת הזמנים וקדושת ישראל מקדשי הזמנים, והרווה את השומעים מדשן-מחשבתו ומנחלי עדניו ישקם, ופנו בבוקר והלכו לאהליהם מלאי רגשות קודש.

וחכמת אדם תאיר פניו, ויהיו פני קדשו כפני מלאך אלקים, ועיניו מאירות באור הרצינות העמוקה והבינה העליונה. וחן הפשטות, התום והטהרה, שפוך על כל ישותו, ומדי בואו בציבור והתהלכו בין אנשים – וידעו כי נביא היה בתוכם, כהן ונביא, קדוש ד'.

ובחיי היישוב הפנימיים היתה אהבת ישראל ואחדות ישראל נר לרגליו. ובכל אשר פנה אל העם בדברי תוכחה, בקצה ועלתה אהבתו הרבה מתוך דבריו הקדושים, ויהי השלום

והמישור מטה עוזו, ורבים השיב מעוון בדרכי נעמו. בסבלנות רבה נשא את עול הציבור ויגלה רוממות נפש גם ביחס למתנגדים.

*

"ובני קורח לא מתו", ומעוררי מדנים פטרו מדון גם על איש השלום וימררו ורובו. אולם שמש אישיותו האירה שבעתים מתוך מידת סבלנותו הגדולה אשר הקיפה גם מתנגדים נרגנים ובעלי מחלוקות מובהקים. "הנעלבים ואינם עולבים – עליהם הכתוב אומר: ואוהביו כצאת השמש בגבורתו".

אכן, בשעת צורך וחובה, גילה תקיפות מרובה, עוז וגבורה, ועמדה בלתי מעורערת. "על ארבעה דברים היתה מתגלית אצלו להבת הקודש של ריתחא דאורייתא: על חילול השם של הפקרות והתפרצות עבריינית; על ביזוי וחילול כבוד התורה; על מזימות פרודים ופגיעות בקדושת אחדות ישראל; על מאיסת ארץ-חמדה והלעזה עליה" (מדברי בנו-יחידו הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, נפש הראיה, עמ' כו, צ).

ובערוב יומו, עלתה ונתעלתה נשמתו הטהורה במסירות נפשו להצלתה של נפש אחת מישראל. כי קם יחידי לעמוד בפרץ, ויתייצב בשער המחנה בכל כוחו ותוקף השפעתו לפדות לקוח למות. ויהי ד' עם הרב ויתן בידו את התשועה הגדולה ויציל את ישראל ממלחמת אחים ומאשמת דמי נקיים.²

ומי שלא ראה את הרב בימים ההם לא ראה מסירות נפש להצלת נפש מימיו, כי השתלחבה בו אהבת ישראל לאש פלדות ונפשו גחלים להטה. ויהי לבו שותת דם ועיניו מקור דמעה – ואז התחילה נשמתו עולה בלהב השמימה...

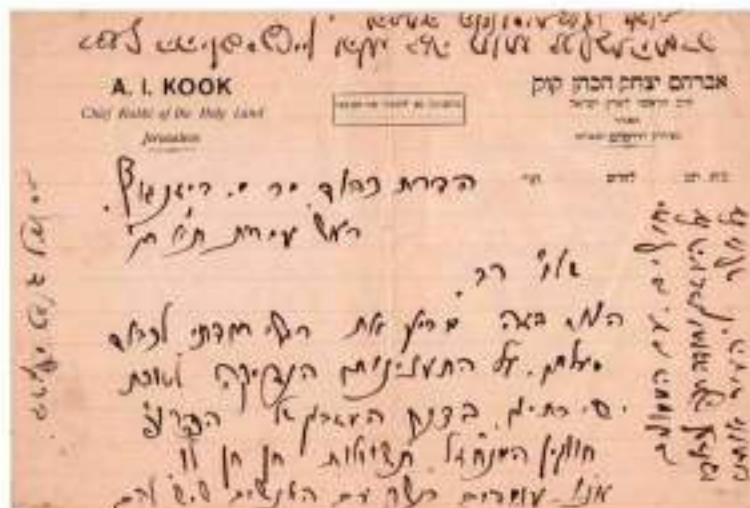
*

שנת תרצ"ה היתה שנת השבעים שלו, ויתכוננו מעריציו הרבים לחוג את חגו ברוב פאר והדר, אולם הוא פנה אל כולם דרך העיתונות ויבקשם לבלי חוג את יום הולדתו – "וזה יהיה לי קורת-רוח היותר פנימית וטובה אמיתית".

בחורף ההוא כיבדה אותו עיריית תל-אביב ותתארהו בתואר "אזרח כבוד". ויאמר הרב אל דיזנגוף, ראש העיריה: אינני מאוהבי תארים, אולם בשני תארים אני מתגאה, האחד – תואר הכהונה, והשני – תואר אזרח-כבוד בעיר העברית שלנו... ויזכירהו דיזנגוף נשכחות, ויאמר לו כי הראשון אשר דיבר אתו לפני שלושים שנה על הצורך לבנות עיר חדשה בארץ ישראל – היה הרב!

*

בשנה ההיא חלה הרב את חליו אשר מת בו. עמודי גוו החזק רפוף התרופפו ויהי הולך ודל מיום ליום. לבו ידע מרת-נפשו ויכון לדרך הרחוקה... ויקבע אז שיעור-גמרא לעצמו עם אחד מתלמידי הישיבה ויאמר: הייתי רוצה לעבור במהירות על כל הש"ס...

מכתב לראש עיריית תל אביב, מר מאיר דיצמף

באותו קיץ פורסם קטע מכתב-ידו "באר אליהו" על ביאורי הגר"א מוילנא (בתוך ספר זמל השבעים לנדיב אהרן פישל, ירושלים, תרצ"ה). ויהו בקרוא הגאון רבי איסר-זלמן מלצר ז"ל את הדברים וישכתם מאד ויקלסם. ויגישו דברי-השכת אל אחי הרב ויאמר: בכתבי את ספרי לבאר דבריו הקדושים של הגר"א, הרגשתי כאילו יושב אני במחיצתו, משמש לפניו ומגיש לו את הספרים, בבלי וירושלמי, רמב"ם ושאר "ראשונים"... ויתקשרו עיני הרב בדמעות וידום. ויוסף ויאמר: תהלה לא-ל על המעט שוכיחי לשמש את רבנו הגר"א...

ומחלתו נכרה והלכה מיום ליום וידע כי קרב קצו, ויגל את און איש-סודו הגאון רבי יעקב משה חרל"פ ז"ל כי הוא חש לעצמו עחידות לא-טובות וחלומותיו מבהילים אותו. ובהביא הרב דוד הכהן ז"ל לפניו את גליונות ספרו "אורות הקדוש" (אשר נדפס והלך א), שמח לקראתם ויבך ולא אמר דבר.

ופלאות ימי מחלתו ונוראות דבריו עצמו מספר, כי קיבל את יסוריו באהבה ויתחזק מאוד בעבודת קדשו, בחזרה ובתפילה, ויכוון לבו לשמים ועיניו ליוצר נשמתו. וגם על עניינים העומדים ברומו של כלל ישראל נתן את דעתו הרחבה עד יוטו האחרון, בו קרא על עצמו בשברון-רוח: "אין שלטון ביום המות"...

ודבר מחלתו המסוכנה הרעידה לב רבים ויתאמצו בתפילה, ויבקשו ויתחנו כי לא תלקח עטרת ישראל מעליו, ויסכו את שמו חזקיהו לאמור יחזקהו ד' וירפאוהו, אולם לא עלתה ארוכה לשבר העם.

בַּחֲדָשׁ הַשָּׁשִׁי בְּשָׁלִישֵׁי נֹסֶף הָאָבֹן וּמֵאָרֶה
כִּי עֲלֵתָה תוֹרָה לְמָרוֹם לְמָקוֹם מְדוֹרָה
עִם תִּיקָה וְנִרְתָּקָה וְהִדּוּרָשָׁה וְחוֹקָרָה.

עם שקיעת החמה שקע המאור הגדול לממשלת הקודש ואור-עולם נגנז בצרור חיי-הנצח.
נדרוש נדרש הכהן הגדול לעלות למרום ולשמש בבית-המקדש של מעלה, ונשמע קולו
בבואו אל הקודש: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל, יְיָ אֱלֹהֵינוּ, יְיָ אֶחָד!

*

”קודש – מלה בגרמיה הוא” – הקודש אינו ניתן לפירושים. כל פירוש
מקטין, מצמצם.

”האיש אשר יבחר בו ד’ – הוא הקדוש!” והקדוש אף הוא אינו
מתפרש. הוא למעלה מן הביטוי.

”ושארא מיניה אתיין” – עוצם גאונותו בכל מכמני היהדות, גודל
צדקתו ומידותיו הענוותניות, הנהגתו המופלאה ורוב טהרתו, רוחו
הכביר והנשגב – כל אלה הם רק גילויים חיצוניים של נקודת נשמתו
הפנימית. הוא עצמו למעלה מזה, למעלה...
הוא קדוש!

*

”כל הבא בלימוד איננו מקורי – מקורי הוא הרעיון הפנימי שאיננו
מבוטא” (ריש מילין עמ’ ב).

*

איננו, כי לקח אותו אלקים – בג’ באלול נשתברו הלוחות. בחודש
התשובה נולד, ובחודש התשובה עלה השמימה ”משורר התשובה,
משורר התחיה, משוררה של הנשמה הלאומית ההולכת להגאל” (אורות
התשובה פרק יז סע’ ה, עמ’ צו).

*

נסתם החזון. נסתיים פרק רב-דפים בספר ישראל, בערכה של ארץ-
ישראל.

אור עולם נגנז באוצר חיי הנצח. אופלו האורות וימש החושך.

*

רוח ד’ אשר עליו ודבר אלקים אשר שמו בפיו, לא ימוש מפינו ומפי
זרענו ומפי זרע זרענו, מעתה ועד עולם

זרעים, תשרי תרצ”ו

פְּשׁוֹנָה שֶׁל נִשְׁמָה

מתוך שירת-הנפש, סוד-שיחו של מרן
הרב זצ"ל עם עצמו ועל עצמו – דברים
שנרשמו בפנקסיו בזמנים שונים.
נלקטו על ידי בנו-יחידו מוהרצ"י ז"ל,
וסודרו על ידי המלבי"ד לפי תוכנם.

פרק ראשון

מי שיש לו נשמה של יוצר, מוכרח להיות יוצר רעיונות ומחשבות. אי אפשר לו להסגר בתלמודו לבד, כי שלהבת הנשמה עולה היא מאליה, ואי אפשר לעצור אותה ממהלכה. אורות הקודש א, עמ' קעז, חכמת הקודש יא. אורות הקודש א עמ' קעז, חכמת הקודש יא.

*

איני צריך להזניח את תביעתי הפנימית, לסקור על הכל מרוחי העצמי. ועם זה יש שהנני קרוא, להתחזק ולהרחיב את השקפותי הרוחניות והמעשיות. על פי אותה הקליטה הבאה מבחוץ, ע"י רעות, עירוב בין הבריות, קריאה בספרים ויתר נסיונות החיים, ואח"כ חוזר הכל להתמזג ברוחי העצמי והנני שב להסתכלותי הפנימית. שמונה קבצים ו, קמ.

*

איך אומר דברים לאחרים, אם לא אומר דבר לנפשי. איך אשא דָעַ על העולם הרוחני והחמרי, אם אלה האוצרות הכמוסים בקרבי לא אבקש להם מפתח – "שאו שערים ראשיכם" אומר אל חדרי נפשי, אל לבי ואל כליותי.

*

נפשי שואפת להיות חודרת בתוך חדריה הפנימיים, כל מה שהנני מתאמץ לדלות מאור התורה ומאור העולם, הנני מוצא שכל השרשים של המבוקשים הטהורים, מוכרחים הם להיות נמצאים במעמקי הנפש עצמה, שאורה הוא נטול מאור התורה ומזיו העולם. אם אני שב, מתוך התורה ומתוך העולם, אל נפשי פנימה, אז אוסיף חיים, להכנס אל חדרי התורה ואל חדרי גנוי העולם, וכל גילוי בהיר משולש הוא בערכו: נפשי, תורני ועולמי – "תֵּעֶן לְשׁוֹנִי אִמְרָתְךָ, כִּי כָל מִצְוֹתֶיךָ צֶדֶק".

*

הנני מחפש תמיד מה שבתוך נשמתי. העבדות החיצונית היא מסיעה את הדעה מהחיפוש הפנימי. לשוא אבקש בקצה הארץ את אשר לא ימצא במעמקי נפשי.

מתוך מעיני, הנני צריך תמיד לקחת את האוצרות הגנוזים. תמיד אני קשור באותו הצער הקדוש של דרישת השלמות העליונה, וזו אינה מתמלאת ואינה צריכה להתמלאות, כי זאת היא תכונת העריגה הנצחית, שיסודה הוא הצמאון האלהי, אשר כל דבר אחר שבעולם לא ירוה אותו, כי אם המבוקש לבדו, הצמאון לבדו, שיחשף תמיד יותר ויותר, ויוכר תמיד יותר ויותר, והוא בעצמו מתהפך למקור כל עונג, למכון כל העדנים הרוחניים, לזיו שדי.

*

איני יכול להכחיש את רצוני הפנימי, את החשק העצמי של הנשמה, שתמיד הוא מתגלה מתוך מעמקי לבבי, שהוא חפץ נאמן מלא תְּרִדוּת, והתְּרִדוּת הזאת מלאה היא עצב של קדושה. לדבר ד' אני חרד, מורא-שמים הוא שיחי ושיגי העצמי הפנימי, בו כל מעיני. התורה, הסביבה, והחיים המעשיים, הם מונחים על דרכי כאבני מכשול, שאינם מניחים לתשוקתי הקדושה – המלאה אור הקודש של יראת ד', המוכללת באהבה תוכית – לצאת אל הגילוי בכל עת, להתאמץ בכל המידות כולן, והנני בכל עת בואי בחברת בני אדם בא מבוכה, וההסתרה של תכונת היראה מתגברת היא מאד, עד שהנני מוצא את עצמי עלוב ונעזב, אמנם "תוחלתי את ד' היא". שמונה קבצים ח, קכב.

*

כמה גדול הוא הכאב כשהנשמה כואבת, מתרוממת היא אל-על והיא חשה כי כנפיה נשברו. צועקת היא בקרבה פנימה מעצמת מכאוביה, אוי מי יושיע לה – "מן המצר קראתי יי ענני במרחביה".

*

אין האדם קונה שום מעלה, כי אם מתוכיותו, מעצמותו המהותית הפנימית, ולא ממה שבא לו מבחוץ, כי המקרים אינם מולידים את האושר האמיתי.

אבל הלא התורה והמצוות הן עצמיות האושר, והם באים לאדם מחוצה לו? אמנם כאשר נתבונן נמצא, שכל אחד משיג מהתורה והמצוות, רק מה שצפון בפנימיותו, ולא עוד אלא שבכללות הדבר, האדם מקיף את כל ההויה, והרי התורה והמצוות שהן הן עצמיותן של חוקי ההויה, כלולות הן בו, וכשהוא מתדבק בהן, הרי הוא מתדבק בעצמיותו. וכשבא האדם על ידם להדבקות האלהית, הרי הוא בודאי מוצא את עצמיותו, כי כל עצמיותו היא רק במקור הויותו, באלהים מקור כל היש, שהננו נמצאים באמת בהמהותיות האמיתית רק בו, ומחוץ לו הננו רק קלוט המקריות – "נפשי איויתיך בלילה, אף רוחי בקרבי אשחרך".

*

אין לי להתבייש ולא להתפחד מפני חשק הדבקות שלי, שהוא ב"ה לי טבע קבוע משורש הקדושה שבנשמה. ולהיפך, כל מה שאני רוצה לגנוז קדושה זו, הנני תועה ונופל. והנני חוזר ונושע, ע"י התעודדות הגדלות הפנימית שלי, לדעת שאני צריך לשוטט למעלה מכל הפרטים, ולהדבק תמיד בשורש הקודש, של התורה ושל כל העולמות, ואין לי לחוש משום לעג, וד' יהיה בכסלי ושמר רגלי מלכד.

*

אני צריך להמשיך את העונג הקדוש של הדבקות האלהית השכלית, בכל מה שאני לומד, עושה, מתפלל ומדבר. הנגלות ההלכתיות יעשו רטובים, מלאי חיי נועם של קודש עליון, ידיעה צלולה תחדור להבין, להשכיל ולהרגיש איך כל האורחות הסבוכות של עמקי ההלכות, הולכות ובאות מאותו המעיין המתוק והנעים, שכל התענוגים הקדושים וכל מתקי זיוי העדנים נובעים משם. שמונה קבצים ו, קה.

*

איני יכול לזוז מהדבקות האלהית, ועל כן אני מחוייב להשתדל שאראה את האור האלהי ונועמו בכל מילי-דָרְשׁוֹת, בכל דיבור ובכל מעשה ותנועה, בין של עצמי בין של אחרים. וקל וחומר להרגיש את גילוי האור העליון, דרך צינורות האמת והצדק, בכל התורה כולה, גם בפשטיה, ובהויות ההלכותיות והפלפולים. אורות הקודש ד עמ' תסח, חדבקות הכללית לב. וזהו הטעם מה שאני נוטה תמיד לצדד את הפלפול באופן ההגיון-הרעיוני, שיש בו ג"כ רגש הלב, והכל הוא מתוך הנטייה הפנימית, שאני חפץ בכל לב, שהאור האלהי בתענוגו ואורו יהיה מגולה לכל, ושהכל יתעדנו ויתענגו בו.

והנני צריך אימוץ תמידי שלא לזוז ממעלה זו, ולהרבות את אורה ולסול יפה את מסילתה, ולהכליל את כל דרכי הלימוד וההנהגה בדרך כללי זה, שהוא אורח צדיקים ההולך ואור עד נכון היום.

*

מי יודע את עומק צערי, מי יוכל לשערו. הנני כלוא במצרים רבים, בגבולים שונים, ורוחי שואף למרחבים נשאים, צמאה נפשי לאלהים, אור האצילות הוא חיי רוחי. אמונת אלהים גדולה בלא שום מעצור, טבעי, הגיוני, נמוסי, מוסרי, הוא משוש חיי. כל מה שהוא מוגדר, הרי הוא חולין לגבי הקודש העליון, אשר אותו אנכי מבקש. חולה-אהבה אני, מה קשה לי הלימוד, מה קשה עלי ההסתגלות אל הפרטים, גלי הימים אני אוהב, התעופות השמימיות, להם אני מתגעגע – "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך". שמונה קבצים ג, רכב.

*

חפץ אני בתשוקה וחפיצה גמורה לעבוד עבודת ד', עבודת קודש עליונה, למעלה למעלה מכל חק של טבע. אני רוצה להכניס בחשק הטבע כולו, את האור החפצי של תשוקת קודש הקודשים, של האידיאליות האלהית, אני מתיחד עם כל פרק-שירה, עם כל

המשוררים אשר בכל היש, העולים בשיר ומתעלים בשיר ונותנים הוד והדר לפאר חי העולמים, ברוך הוא וברוך שמו. שמונה קבצים ח, קכו.

*

נחלים גדולים משתפכים בלבבי, מעינות גדולים רחבי ידים נפתחים לפני. התורה, המצוות ואורותיהם, הולכים ומזריחים עלי את זוהר קויהם. אשרי חלקי, כי אמונה גדולה, אמונת אל חי העולמים, אל אלהי ישראל, אלהי עולם ד', היא חלקי וחבל נחלתי, גורלי וכוכי, ישעי וחפצי. הכל מצטייר לפני בשיטה שלמה ומבהקת. שפתי קצרה ועיפה מגלות על ידה, גם קצה-קצתה מרעננות אור החיים הרוחניים הממלאים את כל קרבי – "כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך", "ואני אשיר עוזך, וארנן לבוקר חסדך". שמונה קבצים ג, רלד.

*

אש הקודש היוקדת בלבבי, תשוקתי הבוערת באין הפסק בפנימיותה לאל חי, צריכה להיות מַפְרֶת ממני לכשרון גדול ואדיר, והנני מחוייב לכבד הארה קדושה זו, המופיעה תמיד עלי, והולכת ומתגברת לעתים, הכל לפי רוב המעשה והתלמוד, ולפי רוב העמקת המחשבה, שחרור הדעת ובריאות הגוף, ושמחת הלב התלויה בכל אלה. שמונה קבצים ג, רנו.

*

הנשמה שלי אינה יכולה להטמין את עצמה בשום התגשמות, אפילו בהתגשמות של תורה והתגשמות של יראת-שמים, כל זמן שאינם מתעדנים ברום-עדנם, ואינם מתעלים ברום-הטהור של כוסף הנשמה הטהורה, בטהרת הכרתה ושאיפתה הפנימית, שכל מה שהוא עדין, כל מה שהוא מרום, כל מה שהוא קדוש ונישא, נאצל ונשגב, הכל הוא בכלל החפץ החודר הזה, שהוא צמאון נורא שצמאה נפשי לאלהים לאל חי. שמונה קבצים ח, רח.

*

מרחבים, מרחבים, מרחבי אֵל אֶתה נפשי. אל תסגרוני בשום כלוב, לא גשמי ולא רוחני. שטה היא נשמתי ברחבי-שמים, לא יכילוה קירות-הלב ולא קירות-מעשה, מוסר, הגיון ונימוס. ממעל לכל אלה שטה היא ועפה, ממעל לכל אשר יקרא בכל שם, ממרום מכל עונג, מכל נועם ויופי, ממרום לכל נשגב ונאצל, חולת-אהבה אני, צמאתי צמאתי לאלהי – "כאיל תערג על אפיקי מים, כן נפשי תערג אליך, אלקים". שמונה קבצים ג, רעט.

*

נפשי כמהה לאור עליון, לאור אין סוף, לאור אלהים אמת, אלהי חיי, אלהים חיים, חי העולמים. והכמהון אוכל את כחי החמרי והרוחני, כי אין לי כשרון ולא הכנה ראויה, איך לספק את המילוי של הכמהון הגדול הזה. והנני מלא התנפלות לפני מלך עולמים, הפותח את ידו ומשביע לכל חי רצון. השביע נא רצוני, השביעני באור יפעתך, ימלא את צמאוני לאורך, "האר פניך ונושעה".

פרק שני

לבי הומה על כל אלה המחשבות האציליות, הגנוזות בלב פנימה, שאיני מוציא אותן מהעולם אל הגילוי, והלא הן הנה מרגליות טובות מאוצר הנשמה, העולות למעלה בערכן מכל דברים של חידוש והתפלספות עשויה ע"י עמל השכל ויגיעת המחשבה.

*

כמה מחשבות נחנקו בכל משך הזמן, שלא כתבתי שום דבר של רעיון. אמנם מונחות הנה בודאי בתהום הנשמה, לא נאבדו מן המציאות, אבל המים צריכים הם תמיד להדלות, להוציא מהם תועלת, להשקות המון רבה, והמחשבות צריכות לשטוף, להיות מוצאות מן הכח אל הפועל – "כתוב חזון ובאר על הלוחות" (חבקוק ב, ב).

*

מה אוכל לעשות עם המחשבות השוטפות. לבי דואג על אשר הן אינן נכתבות, על אשר הן אינן נחרתות ומתגלמות. דומה לי כאילו הן פורחות לרוח. אבל אם אנסה לגלמן, האוכל? היש לי בטוי על אותם ציורי הנפש הפנימיים, שהם הם המזעזעים אותי, והם הם הדורשים ממני את התגלמותם? וכי יכול אני למלאות את חפצם של בני רשף הללו? ע"ז מוכרח אני להשיב לא ולא. ואם אבוא למלאות אחרי הדרישה הפנימית הזאת, הצורבת תמיד את לבי, לא את הדרישה האמתית אני ממלא, כי לא אותן המחשבות הספונות, הקוראות אותי להגלמת יצירתן, אני מגלים, רק את הַדָּן הרחוק, את צֶל-צֶלֶן. ומה אעשה, "נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות אלהי, לבי ובשרי ירננו אל אל חי", "אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי, לעשות רצונך אלהי חפצתי, ותורתך בתוך מעי. בשרתי צדק בקהל רב. הנה שפתי לא אכלא, ד' אלהים אתה ידעת". אתה ידעת, ורק אתה ידעת, ואני החשיתי משוב וכאבי נעכר, עד אשר תרפא את כאבי, עד אשר "על הנחל יעלו על שפתו מזה ומזה כל עץ נחמד, והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה – להתיר פה אלמים". והנחל בא הוא מה"מעין אשר יצא מבית ד' והשקה את נחל השטים". "אז ידלג כאיל פסח וחרון לשון אלם, ולבב נמהרים יבין לדעת, ולשון עלגים תמהר לדבר צחות".

*

האכזריות על הילדים של הרוח, שהולכים ונאבדים, מפני שאינני מחיה אותם להלביש אותם בביטויים הראויים להם, שיוכלו על ידם להתגלות בכל האופי שלהם, אותה האכזריות היא ממררת את לבי, וממלאה אותי ליאות רוחנית וקצף נפשי גדול. זהו הד הקול מה"אוי להם לבריות מעלבונה של תורה", היוצאת בכל יום מהר חורב, אשר כל איש שומע את שמעה במשכיות לבו, והכל תלוי עד כמה עמוק הוא הרושם הנשאר מאותה הטמיעה. אמנם התשובה היא באה מתוך הקשבה זו, והרחמים הרבים על המחשבות הנחנקות הם יביאוני לתשובה, לזריזות פנימית לבטא בהרחבה, בדייקנות,

בפירוט, את אשר תצמיח נשמתי בכל עת מהמון הרגשות והשאיפות האידיאליות, אשר יש בהן ברכה ליחיד ולרבים, לישראל ולאדם. לא אומר עוד ללבבי להיות תוהה ושומם, או עסוק כולו בתכנים, שהם אינם עצמיותה של עריגת נשמתי. רק שוב אשוב אל אותו התוכן הפנימי הטהור אשר רוחי בקרבי תמיד תשחר אותו – "וארשתיך לי לעולם, וארשתיך לי בצדק ובמשפט, ובחסד וברחמים, וארשתיך לי באמונה וידעת את ד'".

*

הלב הומה לחדש, לחדש בלא הרף, לחדש באופן זולף ושוטף, מפני שכך הוא הטבע של הנשמה, שתהיה שוטפת כנחל. ומי מעכב? הקדמות, ידיעות, הצעות, הסכמות. כל אלה הם דברים של צדדיות, שבשום אופן לא יוכלו לעכב את מרוץ הרוח. ולא עוד אלא שהרוח בשיא גליו לא יוכל כלל להיות מתעכב אל אלו הקנינים ביותר, עד שעל פיהם דווקא יבסס את מפעלו. הוא מוכרח להניע את סערותיו. הוא מוכרח לדחוף את שמשותיו וכוכביו, הטוענים עולם ומלואו ודורשים תנועה תכופה ומרוצה מהירה, באין הרף, באפס מעצור ומניעה. הבו גודל ליצירה הזורמת, ההולכת קוממיות, הצועדת בגאונה מצעדי ענק ורצה כגבור לרוץ אורח.

*

זמן רב נכמסו מחשבותי הפנימיות, ורגשותי במעמקי הלב לא יצאו החוצה ולא באו לכלל ביטוי, מפני סיבוכי תוהו, ומפני טרדות מעשיות ולימודים שונים. אבל דחיקת הנשמה נוראה היא, והנני מוצא את עצמי כבר מוכרח להביע איזה דבר, מתוך הלחיצה הרוחנית – "קראתי מצרה לי אל ד' ויענני" (יונה ב, ג).

*

מי יעצר בעדי, מדוע לא אגלה על הכתב את כל שרעפי, את כל הגיגי נפשי, היותר טמירים. מי הוא המעכב, מי הוא האוסר את הרעיון בתוך קליפתו ואינו מניחו לצאת לאויר העולם, מי הוא המחנק את היפעות של חיי הנפש, ואינו מניחם להתגלות בכל פאר שלל צבעי אורותיהם. כחותי הרוחניים בקרבי שואגים מרוב יגונם, הם מרגישים את עצמם כאסירים יושבי כלא, ואסירי עוני אלה הם קובלים כי לא בצדק ולא במשפט הם אסורים. הדין עמם, והיושר והצדק הוא על צידם. הם אומרים להתפרץ בכח להפיל קירות בית-שִׁבְיָם, לצאת לחירות עולם, לרון ברום קול את רינתם הגדולה, הקדושה, העליונה, מלאה עוזו החיים, חיי הקודש והטהור, חיי התפארת, חיי צהלת כל עולמים, חיי גאון ד', אשר בו יתענגו ברב טוב. הוי מתי מתי תבא גאולתם. מתי, מתי אהיה מדבר וכותב את כל אשר ירחש לבי. אדברה וירוח לי. תהלת ד' ידבר פי, והפה ידבר כל אשר הלב הוגה, והעט יפרש את כל הגנוז במעמקי הרעיון. ומאפלה יצא אור, אור, אור, אור. ד' אורי וישעי, ממי אירא, ד' אור לי.

*

הנני צריך לשחרר את ספרותי מכבליה. מפני מה איני יכול לכתוב את עומק רעיונותי בדרך ישרה, בלא סיבוך, בלא הרכבה יתירה, כי אם דברים כמשמעם, להגלימם כפי סדר יצירתם, זהו סוד מסותר. נעו מעגלותיה של אורח החיים, ו"טלטל הקב"ה שביליה של תורה". שמונה קבצים ג, רלו.

מניעות גדולות עומדות נגד כל התגלות רוחנית עליונה, שלא תופיע בכל הרחבתה. אין העולם כדאי לאורה יתירה. אבל אנו חייבים ללחום עם המניעות. עומק החסד ינצח את הכל. ערפלי המחשכים יסורו, ינוסו הצללים, וכבוד ד' ואורו יופיע. "כהניך ילבשו צדק וחסידיך רנן ירננו", "עורה כבודי עורה הנבל וכינור אעירה שחר, אודך בעמים אלהים, אומרך בלאומים, כי גדול עד שמים חסדך, ואמונתך עד שחקים, על כן אמרתי הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי לעשות רצונך אלהי חפצתי ותורתך בתוך מעי. בשרתי צדק בקהל רב, שפתי לא אכלא, ד' אתה ידעת".

*

אי אפשר לי לעזוב את הספרות, את האמנות המחשבתית, ואת בטייה. אי אפשר לי להפטר מאותה העבודה הנשמית, שהיא כל כך חדורה ברוחי, ולמרות כל המעצורים שאני פוגש במהלך מחשבתי ומאורעות חיי, הנני מוכרח לשוב אל הספרות ולעבוד את עבודתה. אמנם צריך אני למצא את התכנים הנועדים בעדי, את אותן הנקודות של האמת המוכנות לי לגלותן, והן מיוסדות תמיד על הערך של הקודש, הקודש בחיים הפרטיים ובחיים הכלליים, הקודש במעשים, הקודש ברגשות והקודש במחשבות, הקודש במהלך הציבור ובמהלך היחיד, הקודש שבתחיה הלאומית בכל גווניה.

כשאני מדבר בענייני הקודש, הנני מדבר מתוך עצמיותי, מתוך כל הַמִּית חיי, וזה לי האות שהנקודה הזאת, נקודת הקודש, היא המרכזת את כל הגיונותי, ובה ורק בה אשיחה וירוח לי.

*

לפעמים יש שהדאגה שמא מה שעולה על דעתי כעת איננו דבר חדש, והכל יודעים אותו זה כבר, וגם אני בעצמי כבר הגיתי בזה, ואולי כבר כתבתי כן, ומתוך כך נעשה החידוש של המחשבה מזולזל, ולא נערך כראוי לפנינים רוחניים שבאים מנטיפות גן העדן אשר לנשמה.

להשמר מחסרון זה צריכים לדעת, שאין שום אפשרות, שלא יהיה כל רעיון הפורח בנשמה, שוה ממש לרעיון אחר, שכבר פרח מאז. הנצנים מתחלפים בתכונתם, וגם בעולם הגשמי אין דבר דומה ממש לחברו, וקל וחומר בעולם הרוחני. ע"כ בכל עת ורגע שחידוש מחשבה מתנוצץ ברעיון, צריכים להוקירו ולדעת כי זהו חזיון חדש, שמעולם לא הופיע בעולם, ולקבלו בשמחה, בעונה ובקדושה. בגבורה ותפארת ורב שלום.

*

צריך אני להשיב את רוחי, להתבונן בתועלת שיש בכל ארחות הרמזים והדוגמאות, מה שמדמים דבר לדבר, בעניינים הרוחניים, ואפילו כשנדמה שאין מוסיפים דבר, ושום רעיון חדש, אין הדבר כן, כי במה שמעתיקים את העניינים ממקום למקום, מוסיפים תנועה חיותית, ואור פנימי, אור חיים חדש מזריח ושופע. "דיך ירוך בכל עת באהבתה תשגה תמיד – מה הדד הזה כל זמן שתינוק ממשמש בו מוצא בו חלב, כך דברי תורה, כל זמן שהאדם ממשמש בהם מוצא בהם טעמי תורה". ועם כל זאת ודאי שצריכים לחזור ולהשתדל, שיהיו העניינים מאירים יותר ויותר, וחופש הרעיון שבקדושה, בעומק האמונה הפנימית, צריך הוא להתקשר תמיד ממקור הקודש, כדי שתמלא המחשבה עצה ותבונה – "חדשים לבקרים רבה אמונתך". אבל גם אם מרגישים רק העתקת מחשבה בשינוי סגנונים, נדע שגם כאן יש אור וחיים, ונשמח בהם כמוצא שלל רב. שמונה קבצים ו, ריט.

*

יותר טוב לפני לדלות גרגרי אורות של ברקים מלהיות מאריך בתיאורים משולבים. הברקים באים מתוך הזוהר הפנימי של הנשמה בטבעיותה, והתיאורים המשולבים באים כבר מתוך מחשבה ואומנות עשויה, אמנם גם זה הוא בכלל "טוב שתאחז בזה וגם מזה אל תנח את ידיך, כי ירא אלהים יצא את שניהם".

*

יצירתי זורמת כמעייני מים, מכה גלים היא, תוססת תמיד, מזלת פלגים, יבלי מים, גאון נשמתי בקרבי תמיד חי ופועל. השקפתי, המלאה אור קודש, מתרחבת היא והולכת. הנני קרוא לאומץ ולגבורה לחזק ולאמץ לב כל נחשלים. תפילתי ממקור נשמתי היא הולכת, גדולה היא ומלאה גאות ד'. שמונה קבצים ג, רמה.

*

הגיונותי הינם מני ים רחבים. בשפה פְּרִיָּית להביעם בל אוכלה, שלא בטובתי הנני מוכרח להיות משורר, אבל משורר חפשי. לא אוכל להיות קשור לנחלתם של המשקל והחרוז. הנני בורח מהפרוזה הפשוטה, מפני הכובד שיש בה, מפני צימצומה. ולא אוכל להכניס את עצמי בצמצומים אחרים, שאולי הנם יותר גדולים ומעיקים מהמועקה של הפרוזה שממני אני בורח.

*

אי אפשר לשום אדם לכבוש את הכשרונות הטבעיים שלו, מפני איזה מעצור של מצב או של נימוס. ומי שהוא סופר ומשורר בטבע, מוכרח הוא להוציא את כשרונו מן הכוח אל הפועל, אע"פ שמצד מצבו ומקריו הוא מוכרח לעסוק תדיר בעניינים אחרים, הרחוקים מספרות ומשירה.

*

מי שנשמתו עלולה להיות תמיד משוררת שירת-אין-סוף, אֶל יַעֲזֹב אֶרְחוֹ, וּדְרָכָו בְּקוֹדֶשׁ היא המיוחדת לסגולתו. וכל מה שיהיה צריך לפנות אליהם מדברים קצובים ומעשיים, הכל יהיה רטוב ומלא לשד חיי נחת ועונג, משעשועי הקודש של דממת-הרום של שירת אין סוף, וכל מה שיהגה רוחו, מספירות נשמות ועולמות, וכל המון מעשים רבים לאין תכלית, הכל הוא רווי אור הנחת והתענוג של רוממות אור הקודש של שירת אין סוף.

אמנם מעיין השירה נובע הוא מאותו הרום העליון, המכיר ומרגיש, שגם בטוי נפלא זה של אין סוף איננו כי אם גילוי עליון, טמיר ונשגב, המורה על עילום עליון, שכל חמדת כל ההויה לו תערוג ואילו תתרומם ותנשא, ממעל לכל כמיסה ולעילא לעילא מכל גניזה של שלילה רוממה, המתעלה מכל רזי הדומיה, "אדיר במרום ד'".

* * *

בימינו אלה שנתקיים בנו, ותרד פלאים, 'אין מנחם לה', נשלח לנו המורה לצדקה, 'עיר וקדיש מן שמיא נחית', וְיִמֶן ד' לעמו נשמה גדולה, אור גדול, הוא רבנו גאון-עוזנו מרן רבי אברהם יצחק הכהן קוק וצוק"ל – בקי בכל מכמני התורה. מלא קדושה חסידות ופרישות וְעִנְיַת-צֶדֶק, הוא הציר הנאמן אשר נשלח ממרום. להחיות דורות שלמים, להרטיבם בטללי אורות-קודש. הוא אשר האיר נתיב לעמו להתחזק במעוז הקודש, לבל ידח ממנו נדח. הרביץ תורה לעדרים ורכים השיב מעוון. אבן-חן היה שהכל אליו פונים ולאורו תאבים, ודבריו היו כדברי האורים. (למלאות שנה, הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, "שערי ציון" אלול תרצ"ו)¹

1. אמרות טהורות מהד' ה'תשס"ב עמ' כה. מי מרום יז מאמר טו, עמ' צב.

משורר התשובה באצילותו ובעשייתו

נאה הדבר ומתאים לשמו ולזכרו של מרן הרב זצ"ל – ימי-עיון המתרכזים בנושא התשובה. בשנות לימודי בישיבתו, ישיבת "מרכז הרב", זכיתי לראותו בבוקרי חודש אלול, אחרי תפילת שחרית, כשהוא צועד הלוך ושוב באולם ביתו, ולומד את ספרו הוא – את "אורות התשובה". דבריו נכתבו לא רק לאחרים אלא גם לעצמו, ובימים שנועדו לתשובה, התייחד גם הוא עם תכנם המטהר והמרומם.

אמר דַּקְרָט: "אני חושב – סימן שאני חי". משמע: המחשבה היא הוכחה של חיים, פונקציה של חיים. אולם אצל הרב היתה דרגה גבוהה יותר: מחשבותיו הן עצם החיים שלו, הן הן מהות חייו.

הרב היה משורר התשובה, משורר האור שבתשובה, ששון-הישע שבה. לעומת ספרי המוסר האחרים שמתעכבים בעיקר על הצד החשוך שביצרי האדם, ונוסכים הרגשת קדרות, הרי הספר "אורות התשובה" מעמידנו בקרן אורה – "תשמיעני ששון ושמחה, תגלנה עצמות דְּפִית" (תהילים נא, י). האדם מואר באור-ד', היצירה כולה חוזרת אל מקורה, אל יוצרה (ראה "אורות התשובה" פרק ד אות ב). התשובה היא כולה התחדשות, מקור חיים חדשים. וכבר בעידן-המהפכות, בשנות העלייה השנייה, כתב הרב: "כל חידושי החיים וכל הכוחות המהפכים את סדרי העולם על מנת להיטיבו, הנם ארחות-תשובה, ותמיד צריכה התשובה להיות עומדת בראש הפסגה של סולם ההשלמה האנושית" ("זרעונים", אורות פרק ה "ייסורים ממרקים", עמ' קז).

היה מי שכתב: "אגרות הראי"ה" – זו פוטוגרפיה (צילום) שלמה של הרב! כי במיגוון האגרות מתגלית אישיותו רבת-הצדדין. אולם האמת היא שזו רק תמונה חלקית. זו אמנם פוטוגרפיה של "סולם מוצב ארצה", דוגמא מקיפה של הנהגתו כרב, כרועה רוחני, כמנהיג, כהוגה-דעות. אולם בכדי להכיר את "וראשו מגיע השמימה", את מעוף רעיונותיו, את מרחבי עולם-המחשבה שלו, נחוצים לנו כרכי "אורות הקודש". בשלושה הכרכים שנערכו על ידי נאמן-רוחו, הרב-הנזיר ר' דוד הכהן ז"ל, אנו נפגשים עם השגב של עולמו הרוחני – "אורות הקודש" הם הנשמה של "אגרות הראי"ה".

ועדיין התמונה לא מושלמת, שהרי לפנינו גם ספרי ההלכה שלו – "עץ הדר", "שבת הארץ" וארבעה כרכי תשובותיו – שבהם הוא מופיע כגאון מופלא, משיב לשואליו מכל קצווי הארץ ופוסק בכל מקצועות התורה. אכן כל ספרי הרב הם גם אוטוביוגרפיה. אלה הם תולדות חייו. כי הוא ומחשבותיו חד הוא, כי מה שהוא כתב – זה הוא היה.

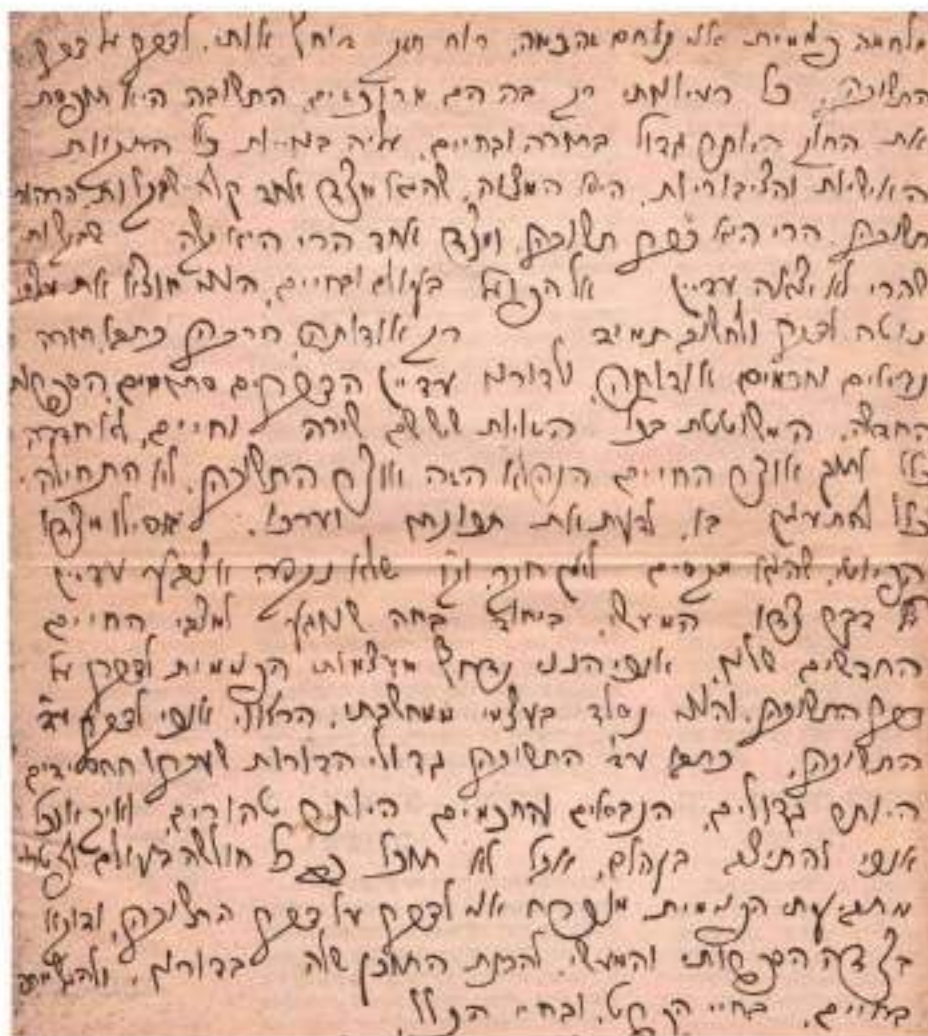
אמר הבעש"ט: כוונה – משמעותה כמו מאוניים מכוונות. כגובה-המחשבות כן גובה-
המעשים, לא שהמחשבות מרקיעות שחקים והמעשים נשארים אי-שם למטה.

מי שהיה מצוי במחיצתו של הרב, הבחין והרגיש שהרב חי בעולם עליון יותר, בעולם
האצילות, ומתוכו ועל פיו הוא פועל בעולם העשייה. ואכן היה לו הכוח המופלא
להעלות את העשייה שלו למדמי האצילות: "צריכים להרחיב את המחשבה – – –
בעומק וברום, בהתפשטות ובגודל. טסים מן האצילות אל המעשיות, ושבים ועולים מן
המעשיות אל האצילות" ("אורות הקודש", חלק א, חכמת הקודש פרק טו).

את סוד הקשר בין שני העולמות, מסביר לנו הרב בפרק הראשון של "אורות הקודש" –
"חכמת הקודש הפועלת". לרעה הרב: בכל חכמות-החול, בעולם המדע, יכולה להיות
הבדלה בין המחשבות למעשים, מה שאין כן בחכמת הקודש – "היא נעלה מכל חכמה,
היא מהפכת את הרצון ואת התכונה הנפשית של לומדיה, לקרבם לאותה רוממות שהיא
בעצמה מתעצמת בה".

והרב מוסיף ומסביר את טיבת הדבר: "כי כל ענייני הקודש ממקור חיי החיים הם באים, מיסוד-החיים המהווה את הכל - - - ועל כן יכולים הם לעשות את החוגג בהם לבריייה חדשה, להעמידו במצב של מציאות חדשה". לאמור: לקודש יש כח יצירתי - "כי עמך מקור חיים" (תהילים לו, י).

פרק ראשון זה של "אורות הקודש" הוא המפתח הראשי לדמותו של הרב, וכשמדובר על קרים לדמותו, נמצאנו למדים מפרק זה, שכל מחשבת-קודש שלו היא קו נוסף

כח"ק - סוף החקירה ל"אורות הקודש"

לדמותו, כל מעשה חדור אצילות – נקודה נוספת בתמונת אישיותו. וככל שמתעמקים יותר במערכת ספריו ומבינים יותר את שרשרת מעשיו, מופיעה יותר ויותר במלוא-הדירה דמותו המופלאה. וזו הדרך היחידה לעמוד על דמות-המופת של מרן הרב זצ"ל.

על נרות חנוכה אנו אומרים "הנרות הללו קודש הם, ואין לנו רשות להשתמש בהם, אלא לראותם בלבד", ואילו על אורות ספריו וחיייו של הרב נאמר: האורות הללו קודש הם, ומצוה עלינו להשתמש בהם, ולא רק לראותם בלבד.

דברי-פתיחה של המחבר בכינוס העולמי למחשבת היהדות,
שהוקדש ל"תשובה במשנת מרן הגראי"ה קוק זצ"ל",
משכן נשיאי ישראל, ירושלים,
ב' אלול תשמ"ה

רבנו

לדמותו ולדרכו

זאת היתה נפש מהנפשות המתוקנות ביותר. נשמה שהיא שקויה כולה מלשד גן עדן העליון, שאין לה בעולמה כי אם החפץ הטוב, היותר עדין והיותר קדוש, שכולו כלול הוא בקשר המוחלט של החיים רק כדי לעשות רצון קונו, לעשות נחת רוח למי שאמר והיה העולם, על ידי הרמת ערך החיים היחידים של עצמו, ועל ידי הרמת החיים הכלליים של עם ישראל כולו – זה היה כל תוכן חיי-הפלאות של האיש הגדול הזה, ענק הצדק והחסד. הדור כולו היה מושפע באמת מקדושת חייו ומטהרת מדותיו הנאצלות.

מדבריו על הגאון הצדיק בעל "חפץ חיים" זצ"ל

מאמרי הראיה עמ' 131

שליח ממרום

בדור של תהיות ותעיות, זרמים חזקים אשר הסעירו מיטב-נעורים וסחפו טובי-כשרונות, הופיעה נשמתו העילאית אשר האירה מכבודה לדורה, והיתה כעמוד-אור לרבים, ואורה מאיר ויאיר לדורות יבואו, "אור זרוע לצדיק".

אמר רבי פינחס מקוריץ: "מחמת דחקות גדולה נתעוררה למעלה מידת רחמנות גדולה – – שמתגלים עתה דברים שלא נתגלו אפילו בימי התנאים, והוא על כרחך מחמת רחמנות גדולה, שהדור היה בשפלות" (מדרש פינחס, סי' מא).

כיוצא בזה שמענו מפיקדושו, בהספדו על מרן ה"חפץ חיים" זצ"ל: "ראה הקב"ה שצדיקין מועטין – עמד ושתלן בכל דור ודור" (יומא לה, ב). שתיל הינו גרעין אשר נורע במקום אחר, ורק אח"כ עקרוהו ממקום-זריעתו ושתלוהו במקום חדש. ישנם צדיקים שמתנשאים כל כך מעל-פני דורם, שאין כלל להבין כיצד צמחו ועלו מקרקע-דורם הם. ובאו חז"ל וגילו לנו: לא מקרקע-דורם צמחו, במהותם שייכים הם לדור הרבה יותר נעלה, אלא שריחם הקב"ה על דור-יתום, והביא נשמה שצמחה בדור אחר ושתלה בדור זה.

וראויים הדברים למי שאמרם. המסתכל בשגב-נשמתו – ספיר גיזרתה כעצם השמים לטוהר – אשר לא הועם זיווה גם בירידתה עלי-אדמות, אלא אדרבה, טיהרה וקידשה את גופה והעלתה אותו לרום-המעלות והפך הוא להיות גוף-קדושה – יודה ויאמר: אכן,

לא צדיק בן-דורו היה, אלא צדיק קדמון, נשמה כללית אשר נשלחה בשליחות מיוחדת, שליחות ממרום.

וכך שנה לנו נאמן-רוחו, איש-ירושלים-של מעלה, מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל: "ד' החומל על עמו ונחלתו, שולח ממרומים נשמה גבוהה העומדת בפני כל הסערות ומאירה מבעד לכל המחשכים. היא סוללת דרך בעוז ומסלקת אבני-בוהו. נשמה זו בכוחה להקים נשמות נפולות! בימינו הודלק נר-נשמה מופלא זה על ראש רבינו, בשביל העם ההולכים בחושך, שיראו אור-גדול. הוא היה שליח-ממרומים אשר היתה שומה עליו להחיות דורות בטללי-אורות-קודש".

וכתב הגאון ר' שלמה קלוגר ז"ל: "הנברא לצורך הדור, להיות ראש הדור, הוא מהנשמות שנבראו בעת הוולדן בקדושה ובטהרה, שבראן הקב"ה נשמות יקרות-קדושות בעצם, ולכן נאמר בהן כי טוב, ושמן קודם לעצמם, שזכות הרבים תלויה בהם ומשפטיהם עם ישראל, ומעשיהם של כל ישראל שלהן הם" (קהלת שלמה, פתיחה ג, פרק ב לאדם שטוב לפניו).

במסכת הנצח

הוא ז"ל לא השתייך לערכים הקשורים עם המושג של זמן. הוא היה קבוע בתודעה בין ערכי הנצח. ראינוהו כחלק-בלתי-נפרד מארץ ישראל, כחלק מירושלים – "והנצח – זו ירושלים" (ברכות נח, א).

על לשונו היה שגור מאמר הירושלמי (שביעית ס"ה): "ולא אמרו העוברים ברכת ד' עליכם – אלו אוה"ע שהם עוברים מן העולם"...

ובאותה שעת-דמדומים, בסעודה השלישית, כשנשמעו הדברים וחשת את תחושת ההווייה הנצחית של ישראל, נראה לך הוא כשנשמתו נארגת במסכת הנצח... נצח הנצחים... משתאבת בגופא דמלכא...

ואף אתה, בה במידה שאתה קשור אליו, הנך מתקשר והולך שם למעלה ומתנצח וקיים ועומד.

הוא היזה מנצחו עלינו...

הוא צירף מאורי דורות לאבוקה אחת, פתח שערי-קדומים ובקע חלונות-תקופות. מסיני ומיבנה, מצפת ומפראג, מלאדי ומוואלוז'ין.

וגם את העולם הסובב אותנו נתן בלבנו. מנקודת חייהם הפנימית של חסידים-קנאים וחלוצים-חפשים, של למדנים ושל יראים וסתם-יהודים – דלה דלה לנו אורות גנוזים בין שהם גנוזים מאחרים ובין שהם גנוזים מעצמם, והאיר אל עבר פנינו...

ויהי אור. ויהיו אורות.

בהווית הנסתר

הוא, שדרש ותבע לבוא אל הדור בשפה ברורה ומובנת, שהרשה לעצמו לגלות נסתרות – נשאר בלתי מובן לדורו, ורובי מאמריו נשארו חתומים גם סתומים.

דומה הדבר למה ששמענו פעם מפיו: "עלמין דאתכסיא" – לא שהם מכוסים וניתנים לגילוי, אלא שהכיסוי הוא מהותם. הם מכוסים ומסותרים גם לעצמם. בתוך תוכם – בסתימתם וכיסויים הם עומדים. כדי להבין את דרך-הגילוי שלו, צריך להמשיך את הקו הרעיוני ולומר: לגלות – זאת אומרת להתרומם עד כדי התעצמות בהווית-הנסתר. לא הסתכלות, לא הצצה שפוגעת ח"ו ונפגעת, אלא כניסה בשלום, בתוך חיי הנסתר, בתוך העולמות הגנוזים. דרך הקודש שלו – קנין-תורה בהגבהה. בה במידה שיתרוממו המעינים, יובנו הדברים.

עיקר תשוקתו היתה: התרוממות והתעלות. "ותשאני רוח – ואשמע אחרי קול רעש גדול"...

גדול מגדל

הוא היה גדול באמת. לא רק גדול במקצוע או במקצועות, אלא אישיות גדולה. שכולה אומרת גדלות, שכולה תובעת גדלות. היה זה מלאך המכה על קדקוד כל הקרב אליו ואומר לו: גדל!

כל גדול מהווה תביעה בלתי פוסקת לגדלות. מוסיף עליו הגדול האמיתי, שאינו מסתפק בהוכחה שבעצם-מציאותו כי אכן אפשר להגיע לגדלות, אלא הוא גם מעורר באופן ישיר את כוחות הגידול, מנביט אותם ומצמיחם.

ואלה ששאפו לגדול ונתאכזבו, שהתנשאו להעמיד חזון ונכשלו, ששקעו בבינוניות ונפלו בקטנות – קמים לתחייה מתוך מגעו הנמרץ והממריץ של הגדול ומתעודדים. ומתעוררת נהייה-נהירה כללית להתעלות, והדור כולו מתעלה ומתרומם, גדל והולך.

הוא בא בתקופה שחדרה בה ההכרה של "מי בז ליום קטנות" עד כדי שכחת הצורך והחובה ללכת בגדולות, ועמד הוא בשער המחנה וקרא: הבו גדל!

מומחה לרבים

הוא היה מומחה לרבים, מומחה לשאלות הרבים, מורה ופוסק בהלכות ציבור. ובהלכות אלו הורה הוראות חמורות בשעות גדולות. להסיק ממשנתו העיונית של רבי יהודה הלוי הלכה למעשה – לאו דבר קטן הוא, והוא עשה זאת עם כל גדול האחריות שבדבר.

ידוע לנו הטיפוס המופלא של "יראי הוראה", גדולי תורה שניגשים בחרדה לפסק ההלכה, להוראת הלכה למעשה. ומעשה שבא אברך גאון אל ה"חפץ חיים" ז"ל ושאל בעצתו: מציעים לי רבנות וחוששני לקבלה מיראת הוראה.

וכי סבור אתה, שאל ה"חפץ חיים", שאם יקבלנה אחר יהא הוא גדול ממך בהוראה? – אודה על האמת, השיב האברך, כן אינני סבור.

- אם כן, השיב ה"חפץ חיים", חייב אתה לקבל את הרבנות מתוך מסירות נפש! ואם בנוגע להוראות קבועות של דיני יחיד כך, צא ולמד לאיזו מידה של מסירות נפש זקוקים בכדי לפסוק הלכות בהוראות-שעה של דיני ציבור. אכן, הוא מסר את נפשו על כלל ישראל.

לא אלמן ישראל מגדולים. גדולים בתורה וגדולים ביראה. ברם, רובם גדולים כיחידים וגדולתם משמשת דוגמה לקדושת-היחיד, להתעלות של הפרט. אף הוראותיהם הן במצוות עשה של היחיד וחייו הפרטיים.

רק יחידים היו לנו אשר בפיהם הוראה ברורה בהלכות-המעשים אשר יעשה ישראל וחי בהם. והוא היה היחיד-המיוחד שבהם. הוא נחן ברוחב-תפיסה, רוחק-ראייה ועוז-רוח, ויהי לפוסק הגדול בהלכות-האומה והליכותיה בארצה. "ועמד ורעה בעז ד', בגאון שם ד' אלקיו" (מיכה ה, ג).

על שפת הים...

הוא כתב מתוך עומס רוחני רב. זרמי-עיונו שטפו כנהר שוטף וים-מחשבתו גאה גאה. כתיבתו היתה התפרקות-מה למטענו המתגבר והולך, העובר על גדות-נפשו. לפיכך אין מוקדם ומאוחר בתורתו ואין סדר למשנתו.¹⁰ והרוצה לעמוד על סוף דעתו – צריך לצרף את הדברים ולסדרם. נסיון הסידור נעשה כבר על ידי מוציאי ספריו לאור, ומסדרי-מתניא אל עוזרים בהרכבה להבנתו, מקרבים אותנו לדעתו. אולם לעומת זה מקפחים הם את הרגשת הגעש הטבעי שבדבריו, התסיסה שבהם. מרחיקים אותנו מהרגשת להט אישיותו.

לפיכך חביב ביותר ויקר עד לאחת ספרו הגנוז "ערפלי טוהר". ספר זה שנדפס ללא כל עריכה וללא כל סידור – ואשר משום כך גנוזהו – באמת אור גנוז הוא! בו בספר שניצל בנס מידי עורכים ומסדרים, מתגלה הוא ז"ל כמו שהוא. כאן אתה רואה דברים ככתבם: להבות נחצבות בעט מלובן ויוקד, ואש שחורה כתובה על גבי אש לבנה... ביפו נכתבו הדברים. וכימה-של-יפו הם סוערים, וכעל יד ימה של יפו נשאת ההרגשה: גדול הים ורחב ידים ורק גלים בודדים מגיעים אלי חוף...

הרשימות האישיות שבספר מבליטות את הקשר שבין חיי-הרוח לחיי-הנפש. תחומי הלב והמוח מטשטשים. הכל נובע מבפנים, מלפני ולפנים, מאישיות-פלא בעלת נשמה אדירה ורבת-אונים הנישאת על כנפי-רוח.

הוא נגלה עלינו ב"ערפלי-טוהר"...

וכך היה מתפלל...

סידורו של מרן זצ"ל, "עולת ראי"ה" – זהו הסידור הארץ-ישראלי. ביטוי נשגב לתפילת-הנשמה של הכהן הגדול מאחיו, בהתנוצץ אור-הגאולה וצמיחת קרני-הישע.

כך התפלל הוא, כך הגה ברוחו הגדולה ביום-תחיה.

סידור-של-גולה – כולו דווי ודמע, ספוג כאב וצער, יגון ואנחה. עליו צהובים וקצוותיו מחוקים. ואילו סידור-ה-של-ארץ-ישראל כולו הוד והדר, רעננות ופריחה, עליו מלבינים וקצוותיו מבהיקים. מושקה בטל-של-תחיה ומרווה במעיינות-עץ-החיים.

אורו פני התפילה ונתחדשו פניה כקדם, כימי עולם וכשנים קדמוניות, "כימים אשר היתה האנושיות בטהרתה וכימי-העלומים של האומה, אשר זרח עליה אור-אלוקי-אמת, בכל חום-תום ויושר לבב, והעבודה האלקית חגגה את חג השלמתה המלאה, רבת האוצרות, רבת החיים וגדולת העזו לאלוקים"... (עולת ראי"ה חלק א, עמ' קנא). כך התפללו בשדמות-בית-לחם ובכרמי-עין-גדי. כך התפללו אבות קדמונים בארץ ירדן וחרמונים...

משמעותו העמוקה של מאמר חז"ל "תפילות כנגד תמידים תיקנום" – התפילה היא תחליף לקרבנות – מתבארת ומתבהרת רק עם הטיול בעולמות המחשבה והשיר של דברות-קדשו בפרשיות-הקרבנות, סדר-המערכה ומשניות "איזהו מקומן". אז תבין את סוד שיחו ב"ערפלי טוהר" (עמ' ז): "יותר מהתפילה המבוטאה, מלאה חיים היא העבודה האלקית, שמתגלה ברוב חיל גבורתה בעבודת הקודש והמקדש, שבינה במהרה בימינו. הציפייה לבנין המקדש ולעבודת הקרבנות, היא השאיפה היותר אצילית והיותר עליונה, מכל מה שכל רוח עדין וכל נשמה שירית עליונה יכולה לצייר"... אכן, ב"עולתו" של הרב זצ"ל אתה חש לא עבודת הקרבנות לבד, כי אם שירת הקרבנות...

עבודת הקודש והמקדש מופיעה לפנינו בתפארת עוזה הקדמוני. כולה מלאה און ועצמה, ורעננות-בראשית על ראשה. צהלת נעורי עולם ומלואו בוקעת ממנה ושפע כוחות עצורים מזנקים אל על בכוח איתנים. סדר תפילתו של הרב זהו סדר התפילה העולמית.

עיקרה ועיצומה של תפילה מה היא? הווה אומר: עמידתו הישירה של האדם מול האלקים. עמידה שכולה אומרת שאיפת התעלות וכיסופי דבקות בחיי העולמים – "ואני קרבת אלוקים לי טוב".

וזאת תורת העולה: עומד האדם במקדש-הבריאה ועובד בכל לבבו ובכל נפשו ליוצר הכול. האדם הפרטי מופיע כאן כבא כוחה של ההווה כולה, מבטא את סוד שיח היש כולו בפני מקור חיו, אלוקים חיים ומלך עולם – "נושאים אנחנו את דענו למרחוק, לא רק בשביל ההטבה הפרטית של כל יחיד, ולא רק בשביל חוג פרטי של עולם מיוחד, כי אם בשביל ההתעלות הכללית של העולמים הרבים, אשר ברוח ד' רבון העולמים נוצרו להיות הולכים ומתעלים, מתקדשים ומשתפרים" (עולת ראי"ה חלק א, עמ' קס).

וכשאדם עומד מול האלוקים ומכוון את לבו למעלה, הרי הוא מתעלה והולך, והעולם כולו מתרומם ומתעלה אתו, והקב"ה שמח למראה יציר-כפיו המישיר את לבו לקראתו ועולה ומעלה את עולמו, ומיד מעיינות-חסד נפתחים ושופעים שפע-ברכה על כל העולם כולו.

זכות גדולה היא לדור שנוצצו בו זהרורי גאולה ונתגלו אורות התפילה. רוח-קדשה של התפילה, אף היא אינה שורה מתוך עצבות, וספק אם היה אפשר להם לגילויים אלו לבוא לעולם בימי האבל והעצב אשר הקדירו שמינו (שנת תרצ"ט).

הרי נודה, גם עכשיו, משכבר זכינו לסידורו של הרב – עתים קשה להתפלל בו, כי כה רב הלבן בו, האור והנהרה, ואנו יושבי-חושך וערפל, ויש רצון להתפלל בסידור פשוט, בסידור-של-גולה. ברם, העפת-העין כלפי סידורו של הרב והרגשת אין-אונים זו – היום אי אפשר להתפלל בו – אף היא נוסכת טעם מיוחד בתפילתך הפשוטה והדלה.

שקידתו וריכוזו

שקדן גאוני היה. בעל ריכוז נפשי מלא. תוך טרדות מרובות, תוך סער-מעשים – שמר על כל רגע. קדוש היה אצלו הרגע, כי ראה בו את סוד-הנצח. הרגע לא שימש סיכום לזה שלפניו, או הקדמה לזה שלאחריו. ערכו – בו בעצמו. לכל רגע – תפקידו. הנה היה התפקיד להקשיב למרי-שיחו של אביון מדוכא ולעוץ לו עצה. אז רוכזו כל הכשרונות הגאוניים בחדירה למצבו של זה. אותה שעה לא היתה לו בעולמו אלא דאגה לעזרתו. ויצא האיש מחוץ, כי הוא השמיע לו עצה נאמנה, ניהמו, עודדו. בעוד רגעים מספר יבוא שני. ברם רגעים אלו אינם הולכים לאיבוד. באותם רגעי-הביניים התפקיד הוא להמשיך בחיבורו, בספרו המרכז את ה"הלכה הברורה" סביב דפי-התלמוד. ושוב מרוכזים כל הכשרונות ושקועים בעבודה זו. העט נישא במהירות, פולט אותיות על חלקת-הנייר של הכרך העבה המונח לפניו. ברגעים אלו אין לו בעולמו אלא ד' אמות של "הלכה ברורה"...

*

במוצאי שמחת-תורה, אחרי יום של הילולא וחינגא, בהתרוקן הבית מהמוני החוגגים, היינו אנחנו, בני הישיבה, ממשיכים עוד בשמחה עד שעה מאוחרת. פעם אחת בעמדנו ללכת, נכנסנו לחדרו הקטן של רבנו להפרד ממנו, ומה הופתענו: הוא כבר יושב על יד שולחן עבודתו ועטו בידו, הוא ממשיך בכתיבת ספרו...

תמה אני – אמר עליו הגאב"ד שפירא ז"ל מקובנה, בימי שהותם יחד באמריקה (שנת תרפ"ד) – אם יש עוד בעולם שקדן כמותו.

והרי מחוץ לשקידתו בלימוד, היה שקדן מאין כמותו במחשבה. תמיד בספירות הגבוהות. תמיד בעולמות העליונים. עם פרסום כל ספר נוסף, עומדים אנו אחוזי השתוממות על אפקי-רוחו, על הממדים המיוחדים של מחשבתו החובקת זרועות-עולם.

מיד אחרי המתיחות בעבודות-חוץ, היתה באה המתיחות בעבודות-פנים, בעבודות שלפני-ולפנים. ואולי כאן גנוז סוד אי-הליאות שלו. עבודת הרוח היתה מפגינה את יגיעת-הבשר. מתוך התעמקות בעולמו הרוחני, היה נח מעבודתו הציבורית.

וב"אורות הקודש" כתב לאמור: יש הבדל בין חסרון המנוחה, הבא מתוך גדולה נשמתית, בלתי פוסקת, מתוך ריכוז קנייני-רוח כבירים בכל עת ובכל רגע, ובין העדר המנוחה הבא מתוך מהומה של רשעות ושל בערות. המשיגים הגדולים, שאין מעלתם פוסקת מלהיות צומחת תמיד בצמיחות חדשות, אינם מוצאים בעצמם מרגוע. תלמידי חכמים אין להם מנוחה (חלק א, עמוד קצב; הגיון הקודש פרק כו).

ודרך אגב: אולי כאן גם סוד סבלנותו הגדולה והבלתי-מצוייה – רדיפות מתנגדיו בעצם לא פגעו בו כלל וכלל. דברים אלו הרי התרחשו בשטח החיים הרגילים, והוא הן היה תמיד מעל להם, למעלה... למעלה למשכיל...

היקפו ומרחביו

רב-היקף היה וגדול-מרחב.

כשהסתכל בהיסטוריה, סקר אותה לדורותיה. מעשי כל דור ודור לא עמדו לפניו כשלעצמם, אלא כשהם שלובים בסדר-הדורות, בין אלה שכבר עברו מן העולם ובין אלה שעדיין לא באו לעולם. ולפיכך לימד אותנו כי "הפגימות הנראות בסדרי החיים" אינן אלא "קמטים המתיישרים והמתפשטים, בגודל החיים של הרצון הטוב, השוטף כנהר גדול מאוד למשך דורות ותקופות, אשר רק גילויי-חיים קטעיים מתגלים בכל דור מיוחד והשלמתם באה במרוץ כל הדורות" (אורות התשובה, פרק ט, ב). ולא עוד, אלא שאפילו "כל איש יחידי ומעשיו וההיסטוריה האנושית צריכים להיות מסוקרים בסקירה אחת, כתוכן אחד בעל פרקים שונים" (אורות התשובה ד, ד).

כשהסתכל בחיים, ראה אותם על כל הקרעים שבהם, ששונם ויגונם, שמחתם וצערם. "מי שאמר עלי כי נשמתי קרועה – יפה אמר. בוודאי היא קרועה. רק הדומם שלם הוא. האדם הוא בעל שאיפות הפכיות, מלחמה פנימית תמיד בקרבנו. אי אפשר לנו לתאר בשכלנו איש, שאין נשמתו קרועה. כל עבודת האדם היא לאחד את הניגודים שבנפש על ידי רעיון כללי, וזהו מה שהמקובלים קוראים כשם ייחודים" (המחשבה הישראלית, דברים בע"פ מהרב ע"י הסופר אז"ר, עמ' יג). והוא היה איש-הייחוד, איש "קשב-הייחודים", הוא ידע לאחות את הקרעים.

"לכל אלה הפגעים", הוא כותב בספרו "אורות הקודש", "שהעולם כולו, ואנחנו בייחוד, סובלים מהם, קרואים הצדיקים, מייחדי הייחודים, השכליים והרצוניים, לתקן, לחבר ולמלאות. הטלת שלום בעולם, על ידי הטלת שלום בנשמתם פנימה" (עמוד קכא). וקריאה זו, שבקעה ועלתה מהשיתין שבנשמתו, הביאתו לידי שיר-הייחוד הארוך, שהיה לשירת-חיו, שיר-אל שיר-ישראל. "מי שמרגיש שמחשבת האחדות קרובה לרוחו –

הריהו משרשם של גדולי עולם, שעיקר עסקם הרוחני הוא, הקישור הכללי של כל ההווה, ושלום העולמים האמתי" ("ערפלי טוהר", עמ' ו. אורות הקודש חלק ג, דרך הקודש, חסידות פרק יב).

כשהסתכל בתורה, ראה אותה כבריאת-עולם חדשה. מעמד הר-סיני, זוהי הופעה נצחית למעלה מסדר-זמנים ומחוץ לגבול-מקומות. "וכמו שהמומנט של חידוש ההווה, עובר הוא בכל הזמנים השוטפים ובאים, ויסוד תהליך זה לא יקבל שינוי, כך גם התורה לא תקבל שינוי" ("ערפלי טוהר", עמ' טז, מהדו"ב עמ' כב. שמונה קבצים, ב, פרק נד). וכל יצורי עולם-התורה, הנגלה והנסתר, ההלכה והאגדה, המדרש והמעשה, כולם מאוחדים "ברזא דאחד" ו"לחד אתר סליקין".

ברם, ביסוד ההסתכלויות הללו היתה הסתכלות אחת בהירה, ראייה עילאה: "המבט ההוית-האלקי" כפי שקרא לו באחת משיחותיו בישיבתו המרכזית.

"אמונת אלקים מאשרת את בני-האדם, רק כפי אותה המידה שהגדולה האלקית נחקרת ונלמדת על ידם. אז מאירה הנשמה מאור העליון על ידי הדבקה באהבה ודעה שלמה לחיי-החיים, וכל ההרגשות, הדעות והמעשים, מתעדינים. כפי גודל הויכוח של יסוד היסודות הזה בתוכיות הנפש, כן תגדל ביותר הפעולה שתפעל גם הדבקות האלקית שברגש ושבהתפעלות הלב, לנהל את כל מהלך החיים באורח ישרה" ("התרכות הישראלית" עמ' 14. אורות, עמ' קכד, "זרעונים", ריש פרק ה "ייסורים ממרקים").

ולפיכך הגיע דרך המרחבים הענקיים אל המעשים המצומצמים ביותר. "כל מה שאנו מתבוננים יותר, אנו רואים שהדברים היותר פרטיים שבהווה הרוחנית והחמרית, יש בהם משום זעירות וקימוץ של כל הכללים, וכל קוטן יש בו צללים של גודל בעומק ישותו" (אורות התשובה, פרק יא, ד). סוד הצמצום מתגלה במרחב וסוד-המרחב גנוז בצמצום.

היה זה, איפוא, טבעי ומוכן, כשראינוהו מאחד בקרבו את שתי הסגולות הללו, עומק העיון המופשט ומרחביו, עם דיוק המעשה הממשי וצמצומיו. רק לפני רגעים מספר, במסיבת הסעודה השלישית, הולחנו-הרימנו אל המרומים, פתח לפנינו שערי אורות גנוזים, נשאנו על כנפי-רוח, ועכשיו בעברו את האולם בדרכו לבית מדרשו, לתפילת מנינו, הוא נעצר באמצע. ילד קטן עומד ומתפלל על אם-הדרך והריהו מתעכב ומחכה לסיום תפילתו. דין מפורש: אסור לעבור בפני המתפלל בקרוב ד' אמות (שו"ע או"ח קב, ד).

וכאן יסוד הדברים: זרמי הקדושה אינם מגיעים אלינו אלא דרך צינורות אשר לא אנו קבענום. צינורות אשר הם כשלעצמם קדושים. כגון זה: "טעם עץ כטעם פרי" – "המצוות אינן דברים סימבוליים, אלא הן פעולות יצירות, שהמחוגה האלוקית תארתן" ("זרעים" חוברת ז, תרצ"ו. משנת הרב ד, יא. שמונה קבצים א, שפד).

כל דין – מקור ברוך, כל הלכה – מעיין טהור. ה"שולחן הערוך" – רשת צינורות-אור, ויותר משהאור חודר דרך ה"סימן" וה"סעיף" הוא מגיע דרך ה"סעיף קטן"... כל מה שהצינור דק יותר, חדירתו פנימית יותר, לתאי רקמת החיים, לרגעים בודדים שבזמן, ולפינות חבויות שבנפש.

דקדוקי מצוות – תוספת אורה, תיקוני סופרים – תיקוני זוהר, סייגים ומנהגים – כלים לאורות. לפי רוב הכלים ירבו האורות...

היכל אהבה רבה

הוא זצ"ל היה אוהב ישראל באמת.

הוא אשר אמר כי "אהבת ישראל היא מקצוע גדול בתורה" – היה גאון באהבת ישראל. אכן, נעלמים ונסתרים דרכי עיצובה של האישיות. "מי יודע דרך הרוח". גלגולי סיבות וצירופי גורמים, השפעות אישים וספרים, בעצם ובמקרה, במתכוון ושל-א-במתכוון – "מתאחדים ברזא דאחד" ויוצר אדם, ותהי האישיות לנפש חיה, לרוח ממללא.

ברם, ניתן להאמר: האופי הוא האדם. האופי הוא הקובע את טוב הטעם. האופי מביא לידי בחירה, ובחירה מביאה לידי ידיעה. האופי הוא, איפוא, היסוד להשקפת-העולם.

האופי הנוקשה, החמור, יסודו במידת-הדין, ממילא הוא בורא עולמו בדין ומשקיף עליו בדין – "מחיה בדין וממית בדין". ואילו האופי העדין, הנוח, יסודו במידת-הרחמים, והריהו בורא עולמו כרחמים ורחמיו על כל מעשיו – "מכלכל חיים בחסד, מחיה מתים ברחמים רבים".

השקפת עולם של חסד ורחמים, של אהבה רבה, מעידה על אופיו של המשקיף כי טוב הוא, כי לעולמו חסדו.

משום-מה הושפע מרן זצ"ל בעיקר מספר ה"כוזרי", ורעיונו היסודי על עליונותו הטבעית של ישראל, על סגולתו המהותית מראשית ברייתו, הוא המשמש אבן פינה בהשקפותיו? מדוע נתגלגלו ובאו על שולחנו הטהור, דווקא ספרי המהר"ל מפראג, ודעותיו הפכו יסוד מוסד בכל מהלך מחשבותיו?

הוא זצ"ל בעצמו נותן לנו על כך תשובה ברורה. כי הנה בהקדמתו הפרוגרמטית לקובץ "עטור סופרים" (עמ' 12) – מראשית בכוריו הספרותיים – הריהו אומר בענווה שהוא "באמת כמעט משולל כל מעלה נכבדת", אולם במעלה אחת, אף הוא עצמו נאלץ להודות כי קבוצה היא ועומדת אצלו: "אהבת אמת נטועה בקרב לבי לבני עמי ואחי"!

מעכשו ברור לנו מי זאת הנשקפה והמשקיפה כמו שחר, מי הובילתהו להכרה העמוקה בקדושתם של ישראל, מי נחתהו לגילוי הגרעין הטוב בכל תסיסת-קצף – הלא היא אהבת-האמת שלו לעמו, אהבה-רבה ואהבת-עולם לישראל עם קרובו.

"הבוחר בעמו ישראל באהבה"...

*

כל הטהור וכל הקדוש וכל הנאצל אשר חזה בהווייתה של כנסת-ישראל, לא היו אצלו רק פרי-עיון מעמיק – "מפי סופרים ומפי ספרים" – רק סיכום מחשבה עיונית-מופשטת.

הוא מצא את כל סגולות-היקר הללו בנפשו הוא. מעומק-נשמתו דלה דלה אותם, והם הרוו את מעין-חייו והצמיחו את ברכת מחשבותיו ומעשיו.

עולמו הפנימי היה רצוף-אהבה. אהבה ליוצרו ואהבה ליצוריו. שאיפת-הטוב שלו חבקה זרועות-עולם. והוא גם ידע לפרוט את מכרות-זהבו לפרוטות קטנות ואלפי מעשים מופלאים נוצצים-מזהירים על פני ימיו, על פני שנותיו השבעים.

כשטענו נגדו: לא את כולם מותר לאהוב, השיב ואמר: "מוטב שאכשל באהבת-חינם משאכשל בשנאת-חינם..."

ובנוסח אחר: "מי יודע רוח בני-אדם, מי תיכן עומק מעשיהם. הרי אפשר שמי שנראה מבחוץ כרשע, עשה או מסוגל לעשות מעשה-רב של צדקות. כשאבוא לעולם-האמת ויכריזו שעלי ללקות כיוון שהיו כאלה שלא היה צריך לאהוב אותם, ואהבתים – אוכל לשאת שגגתי זאת; אולם אם ח"ו יכריזו עלי שהנני לוקה כיוון ששנאתי את מי שאסור היה לשנוא – זאת לא אוכל נשוא!"

נשמה כללית

הוא היה בעל נשמה כללית.

בעלי הנשמות הפרטיות חשים את מכאובי הפרט, ומוכנים גם להמציא מזור לפרט, אולם אינם מתרוממים לגובה של תחושת המכאוב הכללי, וממילא אינם מסוגלים להצמיח ישועות ו"עצות מרחוק" לכלל כולו.

לא כן בעלי הנשמה הכללית. להם יש מהלך אחר של תחושה. הם מרגישים את המכאוב הכללי. הם תופסים את הדברים תפיסת-פנים. תפיסתם איננה באה להם מתוך התפתחות מחשבתית-הגיונית, בדרך של מלמטה למעלה, אלא מתוך אינטואיציה-הברקה פנימית, הזורקת אור על גופי-דברים, על נשמות-דברים, לא רק מצידם המצומצם שבאיתגליא, אלא גם ובעיקר מצידם הרחב שבאיתכסיא.

וכך הוא אומר: "ברוך השם אשר עשה לי את הנפש הזאת, רוח ונשמה חיה ומרגשת את כל התנועות והזעזועים השונים, והדברים כולם פוגעים בי פגישה מוחשית, ואני מוכרח לטפל בהם בפועל ובמעשה, לסבול את כל המשברים. ולהקשיב אל הקול הגלוי והנסתר שבהם" (אגרות הראיה א, אגרת קפד, עמ' רמ).

וכמה חיונית היא מציאותה של הנשמה הכללית בדור של זעזועים, וכמה הכרחי הוא הקשב המיוחד שלה לקולות הנסתרים שבהם.

איש הרוח המתפתל בעצמת מכאוביו של הכלל, הריהו בז ממש לבעלי "קטנות המוחין" המטיפים לו דברי מוסר בעלמא, בחינת "וירפאו את שבר בת-עמי על נקלה". והנה באים המרגישים הגדולים, החשים במעמקהם את כאב הכלל, את כאבם של אנשי-הרוח,

ומתאמצים להמציא להם ישע ופדות בתוך המחשבות ומתוך המחשבות הנוקבות ויורדות את תהומות נפשם.

כי כעומקה של התחושה כך רומה של התגובה – "וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח" (שמואל ב, יד).

צופה תחיית הקודש

הוא היה גאון הדור, גאון בתפיסת מהותו של הדור, גאון בתחושת מכאוביו הרוחניים של דורו. הוא התאמץ לעמוד על הרוחות המנשבות בו ולהבין סופי-המעשים בתחילת המחשבות. והסתכלות רחבה ומיוחדת זו, ראייה רחוקה ומקיפה זו, הביאו כמובן להערכות אחרות על גופי דברים ומעשים.

"הנשמות של עולם התווה גבוהות הן מהנשמות של עולם-התיקון. גדולות הן מאוד, מבקשות הן הרבה מן המציאות... ורואות הן שהנן כלואות בחוקים, בתנאים מוגבלים... והנן נופלות בתוגה, ביאוש, בחרון, – ומתוך קצף – ברשע, בזדון ובכל רע..."

אבל תמצית האומץ שיש ברצונם היא הנקודה של קודש... וגיבורי-כוח יודעים שגילוי כוח זה הוא אחד מהחזיונות הבאים לצורך שכלולו-של-עולם... אלא שבתחילה מתגלה הכוח בצורת תווה, ולבסוף ילקח מידי רשעים וינתן בידי צדיקים גיבורים כאריות, שיגלו את אמתת התיקון והבניין" ("זרעונים", התרבות הישראלית, עמ' 12-13. אורות עמ' קפא-קכג).

נמצאנו למדים כי יש אשר מתוך השאיפה העמוקה לבניין משוכלל יותר, מתפרצים כוחות ההרס של הקיים ועומד, ובפנימיות הדברים יש כאן הכשר המציאות לבניין יציב יותר משוכלל ומושלם. המשקיף החיצוני רואה את עוצם ההרס ונדהם, ואילו התווה המעמיק רואה את השאיפה הפנימית וצופה לקראת בניין העתיד – "גדור פרצי בבן פרצי" (סליחות ליום בתמוז).

"תכונתה של ההסתכלות הרוחנית היא סקירת הכל ביחד, וזה הוא טבעה המיוחד לה, שמבדיל אותה מהסתכלות שכלית פשוטה, שהיא עסוקה תמיד בפרטים מיוחדים, ובקושי היא מקבצת אותם למידת-כלל מאוחד" (אורות הקודש א, חכמת הקודש פרק כו, עמ' מא). אכן, איש-המעשה אין לו אלא מה שעיניו רואות. איש-הממשות אינו יכול להשתחרר מן הרושם של המציאות הממשית. לא כן איש-הרוח. בשבילו הממשות היא רק התגלמות מסוימת של כוח רוחני. ביתר דיוק: התגלמות מוגבלת של זרם רוחני. ובראייה המקיפה של הכוח הרוחני בתהליך זרמו, מקום יש בראש לתפיסה אחרת על התפתחות הדברים, ולמסקנות אחרות על המעשים המתחייבים מהם ועל ידם. ואם גם יראה הרוואה את סוף התהליך – ולא עתה הוא, ישורנו – ולא קרוב, אף על פי כן ישקוט ויביט במכונו. וחזה עתידות וציפה לישועות. עולמו הרוחני נכון ועומד למעלה מסדר-זמנים, ואמונתו החיה איננה מושפעת ממוקדם ומאוחר – "זכו – אחישנה, לא זכו – בעתה". "על משמרתו אעמדה ואתיבבה על מצור – – – אם יתמהמה חכה לו כי בוא הוא" (חבקוק ב, א-ג).

ומכאן הסקירה הרחבה על דרך התחיה, שתחילתה בנייה-בחול וסופה הקדש מאהבה ומרצון – "הפסיקה הלאומית מתחילה להכות גלים. בתחילה תקח לה את הצדדים החיצוניים מבלי לצרף לה את נשמתה האלקית הפנימית. בתחילה תסתפק בתחיית השפה, הארץ, ידיעת התולדה, וגעגועים מגומגמים, אפס מאין אור-אלקים בקרבם, הנפש תמלא חרדה – והשאלה הגדולה הבאה בזמנה תזכיר את האומה החיה, את כל בניה-בוניה לשוב אל המקור הפסיכי, אל מקור החזיון והנבואה הנקלטת דווקא באמצעות האמונה האדירה באלקים, הבאה אחרי כל חופש מחקר והגיון, אחרי כל צורה בלתי מוגבלת והמון נסיונות של סדרי-חיים מבריקים וחפשיים למיניהם. בידיים מלאות אומץ ושרירים חזקים כברזל, בקומה חטובה ונפש מלאה עוז, יגש אז הצעיר הישראלי לתחיית עמו וארצו, בדגל נישא ידבר בשם ארץ הקודש ובאלקי ישראל יתפאר מקרב זרם עמוק וחי. וטל חיים ירד אז ממרומי ההווייה הרוחנית על העצמות היבשות אשר חרו מני חורב ההגיון היבש, המטפיזיקה חסרת-הדמים והסקפטיקה הרקובה "ובאו ורגנו במרום ציון ונהרו אל טוב ד' על תירוש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר והיתה נפשם כגן רוה ולא יוסיפו לדאבה עוד" (דרך התחיה, קובץ ה"נר", עמ' 9, ירושלים, תרס"ט. מאמרי הראייה עמ' 7).

ראיה בהירה זו של סוף-הדרך, היתה נהירה לו בראשית-הסלילה, ועל כן בעת נערמו אבנים והיו למכשול, עת פוצצו סלעים והיו לחרדה, עמד הוא וקרא בגאון-שם-ד' אלקיו: "והיה שם מסלול ודרך – ודרך הקודש יקרא לה – והלכו גאולים" (ישעיה לה, יח).

מורה הדור

הכל מודים: בהיקף ראייתו לא היה דומה לו. הוא הקיף את התופעות בראייה רחבה ביותר, ולכן גם הגיע למסקנות רחוקות המשתרעות על שטחי-זמן גדולים.

במקום שאחרים ראו פרצות וניסו לסתום אותן, ראה הוא שינוי מהות בכל פני הדברים, והוא קבע גם מבחינת-המחשבה וגם מבחינת-ההלכה – על המסקנות המעשיות שבדבר – כי לא פרצות ופורצים לפנינו, כי אם דור שלם שהוא בבחינת "תינוק שנשבה".

והוא נחלץ כולו למצוה-רבה של פדיון שבויים. במחשבתו ובעטו, בפיו ובשפתיו, במעשים גדולים וקטנים, הוא עשה הכל לפדיונו של הדור משבי הזרמים הרוחניים, והחזרתו אל בית-אמו וחדר הורתו.

ושני גילויים עמדו במרכז עבודת-חיו: גילוי המאור שבתורה, מאור המחשבה הישראלית, בשפה פיוטית מלאה הוד והדר החודרת ללב ולנפש, וגילוי המאור שבנשמת "התינוק שנשבה" עצמו לעצמו, באמרו לו: בלכתך לחפש את האור, אתה משתקע יותר בשביך, ואינך יודע כי האור גנוז בלבך פנימה, והוא ניצוץ מנשמת האומה כולה, מנשמת חיי התורה והמצוה במעמקיה-מרחביה.

...יושב רבה-של-יפו וכותב דברי מחשבה, והנה פולשת לתוך הבית דמותו הסוערת-התוססת של "האי תנא ירושלמי הוא", הגאון הרידב"ז ז"ל. גועש-רועש כתמיד – תוך ברכת שלום רוננת – הוא ניגש מיד אל הרב, מרכין ראשו ומעיין בפנקס הפתוח, מציץ פה מציץ שם, מושך בכתפיו ופולט תוך כדי הצצה: האז פילוסופיאי!... פילוסופיאי!... נרתע אחרנית תוך הסתייגות מודגשת ומפטיר: אני יהודי של "צאינה וראינה"!

מגיב הרב בניחותא: ...אבל שאלה גדולה היא, אם גם הדור הצעיר שלנו יכול ומוכן להסתפק ביהדות של "צאינה וראינה". – ובחילופי-דברים אלו הוגד העיקר.

לדעת הרב: כל זמן שתפיסת העולם הכללית היתה מצומצמת, והציבור הרחב היה רחוק מהישגי המדע, משאלות החברה, מזרמי הספרות, היתה גם יהדות עממית-שטחית יכולה לקיים המונים ולהתקיים בהמונים (יחידי-סגולה חקרנים היו יכולים תמיד למצוא את דרכם).

אכן, משהתרחבה תפיסת-העולם, והמדע ירד ונהיה לקניין העם כולו, זרמים חברתיים חדשו לכל פינה ועוררו גישות חדשות, הספרות הפכה ללחם-חוק להמונים – שוב לא יכלה התפיסה הדתית העממית-השטחית להחזיק מעמד. וכאן אין תועלת בסגירת דלתות וחלונות, בהקמת חומות ו"שומרי חומות", אלא: "אם יזדמן דור או דורות שכל מושגיהם הכלליים נתעלו ונתפתחו, ועל אותה החלקה של המושגים האלקיים לא שלחו המפתחים יד – אז נשאר אותו הדור במצב שפל ואומלל, והבקיעים הדתיים מתרבים בו, פרץ על פני פרץ, ואין לו רפואה כי אם בעבודה שכלית מרובה, בעומק הצד הפנימי שבתורה – – – עד שההתמדה הגדולה של העובדים-החלוצים תשלים את המהלך הנחשל – – – ועד שיתרוממו המושגים האלקיים לעומת אותו הגובה של התפתחות התרבות הכללית של הדור" (עקבי הצאן, עבודת אלקים, עמ' נא; מהדו"ב עמ' קמב). ו"כל דעה הבאה לסתור איזה דבר מן התורה צריכים אנו בתחילה – – – לבנות את ארמון התורה ממעל לה" (אגרות הראיה א, עמ' קסד).

ו"מתוך שאין רוב הלומדים, אפילו הגדולים שבדור, משימים לבם להיות גדולים בהלכות יראת שמים, בהרחבה גדולה הראויה למנהיגי הדור – – – הולכים ההמונים ותועים, הולכים ומתפקרים, והם אינם אשמים כלל" (שם, אגרת רעד, עמ' שיא).

קירוב רחוקים

הוא הורה לעצמו ולאחרים לקרב רחוקים, ברם מאלה אשר לא ראו את הבעיה במלוא היקפה, מההולכים בתום וטוב להם וחם להם, רבו המהרהרים והמצרערים על דרכו.

אמרו: יש שבאים לקרב ונמצאים מתרחקים. יש סובלנות המביאה לידי טשטוש עצמי. ואם גם התייחסו בכבוד למורה הגדול, אמרו: הוא נישא על כנפי-חזון ואינו רואה את הסכנות לרגליו. ולא היא. הוא ראה גם ראה. ודבריו בזה הלא המה כתובים על מגילות-ספריו באיזהו מקומן.

ונראין הדברים, כי לא רק אמונה גדולה מילאה את לבבו, כי כל ההולכים בדרך-קודש זו בכוונה רצויה, שלוחי-מצוה הם שאינם ניוזקים, אלא הוא גם ראה בדרך הזאת הכרח-שעת-חירום. הוא ראה את עצמו ככהן-משוח-מלחמה היודע יפה כי לא כל דיני ימי-שלום חלים על ימי-מלחמה. והלכה זו של "חייך קודמים" על ימי-שלום נשנתה ולא על סערת-מלחמה. כאן הצלת-הרבים קודמת וזכות-הרבים מסייעת. וודאי, עבודה זו של קרוב-רחוקים היא מן "העבודות הקשות שבמקדש". אולם אלה אשר ראו את הכהן בעבודתו, יודעים שעובר-לעשייתו הוא קידש לא רק ידיו ורגליו, אלא גם לבו ומוחו.

הוא ידע כי "הקשור בקשר של אהבה אל הכלל כולו, וחפץ בתקנתו וטובתו, הרי הוא מקושר גם כן אל הרעים והחטאים שבו, ובזה יש מוצא לפגימה בקדושת הנשמה הטהורה". ועל כן "מי שזו היא דרך עבודתו, צריך שיברר עצמו מאוד ויהיה זריז וזהיר". ו"סוף דבר שהוא מברר עצמו כל כך עד שהוא מתקשר בתמצית הטוב של הכלל כולו" ו"הוא מתרומם עוד יותר על ידי אהבה זו, ועל ידי ההתרוממות הרוחנית שלו מתרומם גם כן הכלל" (אורות הקדש, כרך ג', עמ' שיט, דרך הקדש, חסידות פרק ח).

כן, אלה אשר לא ראוהו ולא ידעוהו, יכלו שלא לרדת לסוף דעתו, ואולי גם לעקם את כתביו ולסלף את כוונותיו. אולם הקרובים אשר ראו את הליכותיו-בקדוש וזהירותו המרובה, או הרגישו קדושת דבריו והבחינו בטוהר מעשיו, הם לא טעו ולא הוטעו. ועל כן לא נידח מהם נידח, ולא נמצא בהם תלמיד שהקדיח תבשילו ברבים, ולהיפך, כולם הנם לכרכה באשר הם שם, ושם שמים מתקדש ומתאהב על ידם.

אותנו הציל

אומרים האומרים: נחא, זו דרכו, ברם היכן תוצאותיה? האמנם הצליח לקרב רחוקים. והרי הללו בריחוקם עדיין הם עומדים?

והתשובה הברורה היא: הוא הצליח ראשית-כל בנו, הוא הציל אותנו.

אלמלא מחשבותיו ודבריו, דרכיו ומעשיו, הרי גם אנו היינו בין הטועים והמתעים, גם אנו היינו ח"ו מתרחקים והולכים. ואנו זה כולל ציבור די גדול ודי רחב.

כי עברו עלינו ימי גאות ושפל, והיינו מסוערים עד תהום הנפש. כי נמשכנו בכוחות איתנים אל מעבר למחיצות ויצאנו מחוץ לתחומים, ואיש לא האיר דרכנו בנתיבות אלה לאמור לנו "זה הדרך לכו בו כי תאמינו וכי תשמאלו" (ישעיה ל, כא).

והיה הוא הראשון אשר דיבר אלינו בשפה חדשה, ואשר הראה לנו כי המחיצות שנראו לנו צרות – מקיפות הכל, וכי התחומים רחבים גם רחבים, ואין מה לחפש מעבר להם. כל שאיפותינו ומאויינו, חזון-לבנו ומשאת-נפשנו, את הכל נוכל למצוא בפנים, בתוך תחומי המחשבה האלקית ובתוך מעמקי אורחות המצוה המעשיים, ואין סתירות ואין ניגודים בינם לבין מהלכי התחייה הלאומית והתיקונים החברתיים – ו"כולהו לחד אתר סליקין".

אשרי אלה אשר לא טעמו טעם-לבטים, אשר נפשם בתום תלין, אשר לא ניסו הצב רגלם על הרי-געש ופניהם לא הלכו בקרב. גם מוריהם-מאורותיהם מנחים אותם בדרך קצרה ונוחה, במשכנות-מבטחים, בנאות-שאננים. הם אינם יודעים מה הן בעיות, ואינם יודעים לשם מה נחוץ כי יהיה להן פותר. וכי יבוא הפותר וידבר רמות – גם את שפתו לא יבינו. והיא להם כשפת-חרטומים. כי ישיב תשובות לשאלות-לא-נשאלו ופתרונות יפתור לחלומות-לא-נחלמו.

אולם אלה אשר בסופה ובסערה דרכם, אשר חלומות גדולים מילאו את הגיונותיהם ומלחמות קשות התחוללו בלבותיהם, וימים רבים ויגעים עברו עליהם "ללא כהן-מורה" – הנה בבוא המורה ראוהו כשליח-ממרום, והם היודעים כי טוב פתר, כי היו להם דבריו לקר ומחשבותיו למסלול, כי נתן להם מסלול ודרך, ו"דרך הקודש יקרא לה".

*

מטבע הדברים: לא ניתנו מעמקים להמונים, לכן לא נוצרה תנועה של מרובים העוסקים במשנתו הגדולה והרחבה. ברם, בעלי-הנפש עסקו בספריו בחייו ועוסקים בהם גם עתה. ולא עוד אלא שגם בדור הצעיר, באלה אשר צמחו ועלו בשנים האחרונות, נמצא חוג רציני אשר נמשך אל הזוהר הקורן מספריו כתינוק אל שדי-אמו, והוא גם מגיע אל הכיוון המעשי העולה מעיוניו, לומד ומלמד, עושה ומעשה והולך לאורותיו.

ההוצאה המנוקדת של "אורות התשובה" על ידי בני עקיבא (מחד: שלישית תשס"ו), אף היא מאלפת מבחינה זאת. זו יזמה שבאה מבפנים, מתוך חוג מדריכי בני-עקיבא עצמם, והיא מוכיחה שטובי הנוער שלנו רואים שם את המעין הברוך אשר ממנו ירו ואשר גם ממנו ישקו.

ברוכים יהיו הדולים והמשקים, כי עמוקה הבאר וצלולה, ומימיה "מן המקדש המה יוצאים".

בימי תקומה

בימים הגדולים אשר עברו עלינו – ימי תקומת המדינה – הורגש לא אחת חוסר-המבע ודלות-הניב למראה הגדול אשר ראו עינינו. ואז קמה וגם ניצבה לפנינו דמותו הנאדרת בכוח הביטוי הנשגב. אז נישאו העינים לעומת גווילי-ספריו, בהם הביע בני-אדירים את חזון-התחייה, בהם נשא את דבריו על פליאות-העתיד אשר עיניו הטהורות ראוהו בבהירות ממרחקי-ימים. כי גם בשעה שהחושך כיסה ארץ, עיניו חזו את הנגהות במלוא-זיווה, וכבר אז שר את שירת-האורות והעתיר את שפע עושר לשונו מרובת-הגוונים וזמרתו דקת-הצלילים.

אכן, רק הוא, "משורר הנשמה הלאומית ההולכת להגאל", יכול היה לבטא את גודל השעות. תוקפם של ניסים ועיצומם של ימים – איש-כינור לשיר ציון.

*

בשביל האדם הדתי לא היה הפניין פשוט כל עיקר. זה נקב וירד עד תהום הנשמה. כי הנה קם הדבר ויחי. דבר גדול, עצום ורב, לכל הדעות, ודרכי חזויתו מופלאים. שכן רובי מבשריו ומשמיעיו, נושאי ומגשימיו, חלוציו ולוחמיו, מבחוץ באו. לא ממחנה שכינה, אלא מעבר לתחומין. ארץ ישראל נגאלה ברובה על ידי הקשורים בנפשם באחידה ותרבותה של ארץ העמים. אנשי הקודש ברובם עמדו מנגד, שרי הקודש ברובם עמדו מרחוק, העומדים ברום-עולם ברובם לא נתנו רשות זה לזה ולא אמרו שירה...

יחסות התחיה השלמה, שמבאנו את עצמי מלך לפרסמו... י. מן הראיית, אריות הראיית ד', אגדת אימת. המאמר דפס במאמרי הראיית עני 51-49.

גרמו עוונות, עוונות הדור, ונתקיימה בנו הקללה המופלאה "ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר"...

והנה זכתה נשמה גדולה וקדושה, שלא ללקות בעוון הדור. חכמת קודש ובינת-מעלה פיעממה בעוון. והיא חזתה את חזון הגאולה, והיא בישרה את בשורת התקומה, וממעמקי הקודש קראה אלי ציון ואל מקראיה. ורבים שמעו לקולה והלכו לאורה, ועשו והצליחו. זכתה וזיכתה את הרבים.

אשרי הנשמה שככה לה, אשרי נוצרי דברה!

ראש אמנה

ומהיכן זכה לומר שירה? – מראש אמנה, בזכות האמונה. הוא חשב את מחשבותיו מתוך אמונה עמוקה כי לא ידח נידח מן העם אשר רגלי אבותיו עמדו על הר סיני. היתה לו אמונה פנימית בקדושת ישראל, אשר מתוכה הסתכל בעין טובה במהלך תחיית הצד החמרי שבאומה, הגבורה הפיזית והסדרים המדיניים, עם כל הנזק הזמני שקיצוניות המהלך גורמת לצד הרוחני. קיצוניות זו נראתה לו כדבר שאין למונעו, ואין לעצור את שטף זרמו בראשית התפרצותו עד שובו לאיתנו הראשון, למהלכו הטבעי והבריא, אשר בו חומר ורוח "יחדיו יהיו תמים".

"כי ידעתי את מכאוביו" – זהו תנאי קודם לגאולה, גאולה לא רק משיקוע בטומאת מצרים, אלא מכל הטומאות והשיקועים שבעולם. ידיעת מכאובי הנשמה של הדור, היא תנאי מוקדם להשפעה רוחנית. וידיעת המכאובים תורה עמוקה היא, ולימוד היא צריכה. ובית מדרשה סתום וחתום, טמיר וגנוז. לא בזירה הפוליטית תמצאנו, ולא על דפי העיתון תחפשנו. מקום יש ומסתרים שמו, ואדם מתפתל שם בחבליו, ונשמתו מזילה דמעות לא נראות ובוכה בכי לא-נשמע... החודר למסתרים עומד על סוד הדור, יודע לאחוז בחבליו-בכאביו ולמשוך אותו אלי חוף-הגאולה.

כוחו הגדול לאלוקיו היה בידעתו את מכאובי דורו. הוא הבין לנפתולי נפשו, הרגיש את פרפורי נשמתו. ועל כן האזינו לדברו, הבינו את שפת-לבו. ואחריו נמשכו בחבלי-אדם.

*

כאמור: מתוך אמונת-אומן בקדושת ישראל, חזה המורה את חזון אחדות ישראל. הוא ראה את האור הבוקע מפושעי-ישראל בגופם, שרבים מהם הם קדושי-ישראל בנפשם, ומוסרים את עצמם על בניינה וקימומה של האומה.

מגישה זאת אין שום סכנת טשטוש נשקפת. אין כאן לא רכרוכיות ולא פשרנות, אבל יש כאן התעלות ויש כאן התרוממות. ולא עוד, אלא שיש בכוחה של זו לקרב רחוקים ולהשפיע שפע רב ממקור ישראל.

אכן, אילו בקולו היו שומעים, אילו לאורו המלא היו הולכים, היתה נוצרת תנועת תחייה דתית, תנועה בעלת כוחות מוסריים כבירים, אשר נגדה לא היו עומדות שום מחיצות מעשיות. ברשפי-אהבתה היתה מלהיטה להבות, היתה מתיכה את האומה ויוצקת אותה לגוף אחד איתן ומוצק.

עכשיו שלא זכינו, באו ציבורים דתיים ולקחו מתורתו רק את הצד החיצוני, את ה"הכשר" לשיתוף פעולה עם יהודים-לא-דתיים, מבלי למצות את עומק תכנו המחייב, מבלי להתעלות על ידו ומבלי להעלות... לא קם הכוח הציבורי-הרוחני האדיר הנושא בפנימיותו את החזון המצרף והמוזקק, המאחד והמלכד.

"דבר אמר רחמנא ולא חצי דבר" – אין תורתו של המורה הגדול ניתנת לחצאין. יחופשו הדברים ויחקרו. ישוטטו משכילים-מזהירים בתורתו של המורה, וישלימו במחשבתם ובמעשיהם, תורת-אמת יבקשו מפי כהן-אמת, תורת-תחייה, תורת בניין האומה. תורה שתחילתה במסד-המדינה וסופה בטפחות-התפוצה. תורה שהגשמתה הנאמנה תביא לנו את הגאולה השלמה.

לימדו היטב, דרשו דעת משפתי-כהן, כי מלאך ד' צבאות הוא.

בנתיב השלום

הוא לימדנו דעת שהיצירה מורכבת מכוחות ניגודיים, ואף כוח הנראה כשלילי, ממלא תפקיד חיובי בעולם. כי לא רק הכוחות הנראים כתואמים משלימים זה את זה, אלא אף הכוחות הניגודיים הסותרים זה את זה, אין סתירתם אלא חיצונית, ואילו במעמקים אף סתירה זו מכוונת לבנין, להשלמה.

"וכל נתיבותיה שלום" – לא שלום של פשרנות ורכרוכיות, אלא שלום שהוא שמו של הקב"ה – התגלות שם-שמים – שיסודו הוא כוח היצירה המופלא והמגוון שבעולם. השלום לא כיסוד פשרני-חברתי, אלא כיסוד מוחלט-יצירתי. ותלמידי חכמים אמיתיים "מריבים שלום בעולם", שלום שהריבוי אינו סותר אותו.

אכן, רק מי שמציץ ורואה ראייה שטחית, ראייה חטופה, הוא שנפגע והוא שפוגע ופגיעתו רעה. מריבות ומדנים ומחלוקות – לשם שמים ושלא לשם שמים – פורצות ואוכלות כל חלקה טובה. לא כן בעל העין הטובה, בעל הראייה הרחבה והפנימית. הוא אינו "מציץ", הוא רואה – ועל כן אינו נפגע. הוא מקבל באהבה אף את הסתירה הבולטת הפוגעת בו ובמעשיו, כי הוא רואה כבר עכשיו, בעוד הניגודים סותרים, את ההשלמה העתידה לבוא.

יסודה של ראייה בהירה זו, הוא באמונת-האומן המוחשית "שכל מה שברא הקב"ה בעולמו לכבודו בראו", וסוף הכל שימלא כבוד-ד' את כל הארץ.

וחייב אדם לומר "בשבילי נברא העולם" – בְּשִׁבְלִי שְׁלִי, בדרך שלי – וילך לבטח דרכו, וכיוון שכוונתו לשמים – לא יפחד ולא ירתע ולא יסוג, "תורת אלקיו בלבו – לא תמעד אשוריו" (תהילים לו, לא).

ואחרים אף הם ילכו בדרכם הם, כי "מד' מצעדי גבר כונונו", וסוף כל הדרכים להביא גאולה לעולם.

והדבר תלוי גם בדעות בני-אדם, יש מי שדרך זו יפה לו, ויש מי שחייב ללכת בדרך מנוגדת. ואחד המיימין ואחד המשמאל ובלבד שיכוון לבו לשמים – "ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בה, כי תאמינו וכי תשמאלו" (ישעיה ל, כא).

וחייב אדם לדעת כי "אין לך אף מידה אחת בעולם שלא תהיה הקיצוניות מזיקתה". (אגרות הראיה, א, עמ' יט), ונחוצה אפוא מידה נגדית שתשמור על המידה הזאת שלא תתפשט יותר מדי, שלא תחרוג מתחומה.

ועל כן היה רגיל מרן זצ"ל לומר: "אילו לא היו לי מתנגדים – חייב הייתי לשכור מי שיתנגד לי"... ובאגרותיו כתב לאמור: "אם ידפיסו השגות על דברי – – אקוה לשמו יתברך שלא יזיק כלל הדבר, לא לי ולא לעצם העניין. אדרבא, דברים חדים מביאים לידי התבוננות" (אגרות הראיה א, אגרת כ, עמ' נד).

"ועם שאנחנו מתאמצים ללחום בעד אותם הדברים הקרובים לרוחנו, צריכים אנו לא להיות מכורים בידי רגשותינו, ולדעת תמיד שגם לרגשות ההפוכים משלנו יש מקום רחב בעולם, ואלקי הרוחות לכל בשר "את הכל עשה יפה בעתו". ורעיון זה, אף על פי שלא ימנע אותנו מלהלחם על הקדוש, האמת והיקר לנו, אבל ימנע אותנו מליפול ברשת-הקטנות, הזילות והקפדנות, ונהיה תמיד מלאים אומץ-רוח, מנוחת הנפש וביטחון בד' אוהב אמת, אשר לא יעזוב את חסידי לעולם נשמרו" (שם, אגרת שיד, עמ' שנד).

מרא דנשמתא

סח לי ראש ישיבה מפורסם (ראה לחלק עמ' 365) בארצות הברית: הרב זצ"ל ידע יפה שורש הנשמה של פלוני ופלוני (מראשי החילוניים), אבל הוא לא ידע היכן גופם עומד...

והתשובה היא: מעולם לא היה מחסור ביודעים ובמבחינים היכן גופם של אלה עומד. אולם לא פעם, דוקא גישתם המעשית של יודעי-הגוף ומבחיני דמות-הגוף – היא שקלקלה את השורה. ובאמצעותה של גישה מעשית-גופנית זו, לא רק שלא השיגו כלום אלא שדחו והרחיקו.

ונתגלה כוחו של היודע היכן שורש הנשמה, של העוסק בתקוני-נשמות-בשרשן, שדווקא דבריו היו נשמעים ומתקבלים, שדווקא שפת-הנשמה שבפיו היתה מובנת יותר. באותה תקופה שאישים פעלו ועשו לא בכוח החוש המעשי, הגופני, אלא דווקא בכוח החזון, בכוח "התעופה הנשמית הפנימית", היתה השפעה מרובה נודעת לאותה נשמה כללית

קדושה, שהסתכלה והבחינה דווקא בשורשים העליונים של הנשמות אשר "ביותר הן מתגלות באיזה אחרית-ימים, בתקופה שלפני הרת-עולם, שקודם להוי' יצירת חדשה נפלאה" והן "בועטות וזועפות, משברות ומכלות, יורדות לרעות בשדות זרים", אבל "גיבורי כוח יודעים – – שבתחילה מתגלה הכוח בצורת-התהו ולבסוף ילקח מידי רשעים וינתן כידי צדיקים, גיבורים כאריות, אשר יגלו את אמיתת התיקון והבניין" (הנשמות של עולם התהו – זרעונים, אורות, מהדורה בתרא, עמ' קכב).

אורח צדיקים

אמר לי אדמו"ר מפורסם בארצות-הברית: מדוע אתה מזכיר דווקא אותו כבעל שיטת אהבת-ישראל, והלא קדמו לו הבעש"ט ותלמידיו?

והתשובה היא: אין ספק כי בשביל הבעש"ט ותלמידיו היתה אהבת-ישראל לא רק שיטה-עיונית אלא גם דרך-מעשית בחיי היחיד והציבור. ברם בימי העליות לארץ שבתקופותינו, לא המשיכה תנועת החסידות לפעול למעשה לפי שיטת אהבת ישראל. היא נרתעה ופחדה מן הזרם, והעדיפה להתבצר במבצריה.

אמר אדמו"ר מהר"ש מליובאוויטש ז"ל: "הייתי נוסע לארץ ישראל ולוקח אתי מאה אלף משפחות, הייתי מצליח בזה. אולם היה אז עניין ביל"ו – ולא רציתי להוסיף תוקף (לעניינם) – – אילו היה אצלם גם באור ד' – הייתי גם אני נוסע" (ספר התולדות, עמ' 78).

מה היתה דמותה של ארץ-ישראל אילו עלו אז או אחר כך מאה אלף משפחות חב"ד והיו מביאות אתן אור ד'? איך היתה נראית הארץ אילו עשרות כפרי חב"ד היו מפארים את מפתה? זה ברור לכל.

היתה זו, אפוא, זכותו הגדולה של מרן הרב זצ"ל, שצירף את מחשבת אהבת-ישראל למעשה-רב, ששמע לקול-ד' אשר אמר לו: "עד שאתה מאיר לי מאספוטמיא וחברותיה, בוא והאר לפני בארץ-ישראל" (בראשית רבה פר' ל, י), ועלה לארץ והתיישב בישוב החדש, והלך ברכב וברגל להביא את אור-ד' בפינות רחוקות ומתרחקות, בדיבורים חמים לוהטים. בדם ודמע של אב מסור, אוהב וסובל, ורבה היתה השפעתו המבורכת באתגליא ובאתכסיא, ועדיין האור מאיר – "ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום" (משלי ד, יח).

חבלי משיח

לא רק אחרים נבוכים, גם אנו נבוכים, אלא שהללו נבוכים מחוסר-אמונה, ואנו נבוכים מתוקף-אמונה. כי הנה מאמינים אנחנו באמונה שלמה בהשגחה פרטית, ועל אחת כמה וכמה בהשגחה כללית. והדבר הגדול והכללי אשר קם לעינינו – מדינת ישראל – והוא ודאי פועל אלקי גלוי לעיני כל אפסי ארץ, הנה דווקא הוא כרוך בשלטון חזק של

כוחות חילוניים ובגילויים מרתיעים של כוחות חמרניים וכו'. ורבה המצוקה הנפשית-הפנימית: מה פשר התופעה הזאת ומה פתרונה?

והנה הדברים מוארים באור תזונו של מרן הרב זצ"ל: "נטייה לצד החמריות מוכרחת להיוולד בכללות האומה בצורה תקיפה, אחר אשר עברו פרקי שנים רבות, שנאפסו לגמרי מכלל האומה הצורך והאפשרות להתעסקות חמרית – וזאת הנטייה כשתיוולד תדרוך בזעם ותחולל סופות. השאיפה לאידיאלים נישאים וקדושים תחדל, וממילא ירד הרוח וישקע והם הם חבלי משיח" (אורות, אורות התחיה, פרק מד, עמ' פד).

וכתב אדמו"ר הרש"ב מליובאוויטש ז"ל: "ולדעתי, לפי שעתה הוא זמן הבירורים היותר אחרונים דעקבות משיחא, וכאשר למשל קדירה בגמר בישולה היא רותחת ביותר, ובעת הרתיחה מה שבשולי קדירה עולה למעלה וכו', כמו כן בתוקף הבירורים בזמן האחרון, הנה כמה דברים שנראים לנו על פי שכל רחוק מאוד שיתוקן – יכול להיות שהוא קרוב לגמרי" (קונטרס "ומעין מבית ד'", עמ' 22).

ובדברי מהר"ל מפראג ז"ל כתוב לאמור: "כי מלכות ישראל הקדושה, שיש לה מדרגה אלקית פנימית, היא צומחת מתוך מלכות-בלתי-קדושה – – – – – וכן תמצא שהפרי כאשר הוא בלתי נשלם הוא בתוך הקליפה" (גבורות ד', פרק יח).

אשרי המחכה ויגיע "עד אשר יבוא סער ויהפך מהפכה, ויראה אז בעליל כי חוסן ישראל הוא בקודש עולמים, באור ד' ותורתו" (אורות התחיה, שם). "והצדיקים העליונים מארי דנשמתא, הם יהיו הצינורות המאחדים – – – – – וזה יהיה בכוח אורו של משיח" (שם, פרק מג).

רועה אמונה

"ונקרא רעיא-מהימנא, שמפרנס את האמונה
על ידי שממשיך דעת ד'"
(תורה-אור לאדמו"ר בעל התניא ז"ל
פר' מקץ, ד"ה ת"ר מצוות נר חנוכה)

בחזון האמונה

את פרוץ מלחמת-העולם הראשונה, ראה מרן הרב זצ"ל בחזון האמונה, וכתב על פנקסו:
"מלחמת העולם של עכשיו – צפייה נוראה גדולה ועמוקה יש בה, מצורף לכל
גלגולי הזמנים והוראת הקץ המגולה של התיישבות ארץ ישראל"

אורות, המלחמה, פרק א, עמ' יג

ואם רבה היתה הציפייה וחזון-האמונה בימי-האופל, בעיצומו של שפך-הדמים הנורא. כמה
גרועה ורבת-שגב היתה צפיית-הישועה הנאמנה בהגיה קווי האור, בהיבקע השחר העולה:

כן, אתחלתא-דגאולה ודאי הולכת ומופיעה לפנינו. אמנם לא מהיום התחילה הופעה
זו, רק מאז התחיל הקץ-המגולה להגלות, מעת אשר הרי ישראל החלו לעשות
ענפים ולשאת פרי לעם ישראל אשר קרבו לבוא (סנהדרין צח, א) – – – ויד-ד'
הנוהגת כל מסיבות-דורים תפליא פלאותיה, להביא את ההתחלה הזאת למעלה
יותר רוממה.

הפלא הזה קם ויתא בימינו ועינינו, לא על ידי מעשה-אדם ותחבולותיו, כי אם על
ידי מפלאות-תמים-דעים, בעל מלחמות ומצמיח ישועות.

ודאי "קול דודי דופק", ואור ד' אחד, המנהל בחכמתו, חסדו וגבורתו, את גלגלי
התולדה, כשם שהוא מנהל את הליכות כל צבאות עולמים – – – מופיע ברוב-זוהר
מתוך כל המאפלים".

אגרות הראיה ג, אגרת תתעא, עמ' קנה-קנו

דברים אלו שכתבם מרן הרב זצ"ל באיגרת אל תלמידו החביב ד"ר משה זיידל ז"ל,
בי"ט שבט תרע"ח, הביע אותם בעל-פה במשל נשגב, ונמסרו לי הדברים על ידי הרב
שמואל-אהרן שזורי ז"ל, אשר שמע אותם מפיו בעת-רצון²:

2. ראה מועדי הראי"ה ריש פרק יא.

הפלא הגדול ביותר הרי הוא כידוע פלא-הבריאה, פלא בריאת-העולם יש-מאין.

והנה לו יצויר, שנברא אדם לפני בריאת-העולם, והועמד על נקודה ארכימדית מחוץ-לעולם, והריהו עומד וצופה בנעשה, במתרחש בששת-ימי-בראשית: יום ראשון – פתאום נהיה אור, יום שני – פתאום נהיה רקיע, יום שלישי – פתאום נראית-מופיעה יבשה, והיא מדיאיה דשא-עשב, יום רביעי – פתאום נהיים מאורות ברקיע-השמים, שמש ירח וכוכבים וכו' וכו' – עד תום הבריאה כולה.

ולו היינו באים ושואלים אחר-כך אותו צופה-מסתכל: אמור נא בן-אדם, מה קרה כאן? מה ראית? היה ודאי משיב לנו: בעיני ראיתי-חזיתי שנברא עולם, וכל כולו מעצמו נברא, מאליו נוצר.

כי את דבר-ד' "יהי אור!" לא שמע, את המאמר האלוקי "יהי רקיע!" לא קלטה אזנו האנושית, וכל עשרה המאמרות אשר בהם ברא הבורא את עולמו – לא הגיעו כלל לתפיסתו המוגבלת. וכך היה אדם מסוגל לראות את הגדול שבפלאים, את ההתחדשות הגדולה ביותר, ולהיות בטוח שאין זו אלא התרחשות טבעית.

כדבר הזה התרחש עכשיו בעולמנו. שרשרת-תופעות דומה התרחשה לעינינו, לעיני הדורות האחרונים, שרשרת-מעשים שכולה הפלא ופלא. ורק עינים עיוורות אינן רואות את מעשה-ד' הגדול, ואזנים חרשות אינן שומעות את קול-ד' המנסר והולך בתולדות גוי ואדם.

הרי לפנינו מהלך המאורעות וסדר המעשים:

עליית תלמידי הבעש"ט ותלמידי הגר"א, התעוררות "חיבת ציון", ייסוד המושבות הראשונות, מפעליו של השר מונטיפיורי ז"ל, עליית ביל"ז והמעשה-הרב של "הנדיב הידוע", הברון בנימין רוטשילד ז"ל (את הופעת הברון רוטשילד ז"ל, ראו גדולי ישראל כגילוי מופלא של שליחות ממרום, והגאון ר' שמואל מוהליבר ז"ל, שזרכו נתגלגלה הזכות הגדולה הזאת, לקרב את הברון לעבודת הקודש של ישוב ארץ-ישראל, עמד והכריז: "הנר המערבי – 'הנדיב הידוע' – עדות היא שהשכינה שורה בישראל")³.

התנופה הגדולה של הציונות המדינית שקמה ע"י ד"ר הרצל ז"ל, והבניין המעשי של חלוצי העלייה השנייה, וכתוצאה מכל אלה – הצהרת-בלפור עם תום מלחמת-העולם, ואישור המנדט בסאן-רימו ע"י שאר אומות-העולם. לכל מאורע ומאורע כשלעצמו, אפשר למצוא הסבר הגיוני-טבעי, אולם כשסוקרים את כל המאורעות בסקירה אחת, מתגלית לפניך שרשרת מופלאה שכל חוליה משתלבת בחברתה, משלימה את חברתה, שרשרת אשר רק יד-ד' הגדולה המכוונת הליכות עולם, היא היוצרת אותה והיא המנהלת אותה. ונביא-הגאולה עומד וקורא: "החרשים, שמעו! והעיוורים, הביטו לראות!" (ישעיה מב, יח).

3. עי' שיחות הראי"ה פרק כד.

באיתן-האמונה

הכרת אומות-העולם בזכותם של ישראל לשוב לארצם ולקומם בה ביתם כקדם, הצהרת-בלפור בטו"ב חשון תרע"ח, ואישור המנדט בסאן-רימו בז' אייר תר"פ, שבו התחייבה בריטניה הגדולה לסייע להקמת הבית הלאומי של העם היהודי בארץ ישראל – עוררו הד עצום בלבבות העם לתפוצותיו.

הגאון רבי מאיר-שמחה הכהן זצ"ל, ראה את המאורעות העולמיים הגדולים האלה כהכרזה המפקיעה את השבועה "שלא יעלו (ישראל) בחומה" (כתובות קיא, א).⁴ ומרן הרב זצ"ל, אדיר-האמונה הצופה לישועה, נשא עיניו גם אל הר-הבית, "מרום מראשון מקום מקדשנו", וכך כתב אז אל ראשי ההסתדרות הציונית:

וזה מכבר כאשר נשאלתי בועדה בריטית-רשמית, מהי דעתי על דבר מקום המקדש, אודות יחסנו אליו. אמרתי להם: שכשם שאתם רואים שזכותנו על הארץ בכלל, אף שהיה דבר זה רחוק אצל כל העולם כולו עד כה, מכל מקום גלגלה ההשגחה העליונה סיבות, עד שמה שהיה רחוק הולך ונעשה קרוב, ואנו בטוחים שהדבר ילך ואור, עד שכל העמים יכירו את צדקת זכותנו, הכתובה בכתב-קודש, על ארצנו הקדושה.

4. וזה לשון-קדשו של אותו גאון מופלא, בעל אור שמח (מובא במלואו בלתיבות ישראל ב, מאמר כח מכתב ד):

" – – – במאה הזאת זרחו קווי אור ע"י גדולי המעש כמו מונטיפיורי וכי"ב בהתעוררות רבה, ומתרבים ר' צבי הירש [קלישר] ור' אליהו [גוטמכר] מגרידיץ, לבנות ולשכלל ירושלים ולהסיר שוממותיה כמעט, עד כי נתרצה הדבר ע"י הגלגלים. ורבנים הרבה עמדו מנגד, ואף אותם שהיה בלבם לקרב את הדבר שמו יד לפה, מפני כי חרדו מהגלגלים שלא יגדישו הסאה, ומהג' שבועות שהשיב [הקב"ה] לבנות-ירושלים (כתובות קיא, ושיר-השירים רבה ב, פסוק השבעתי אתכם בנות ירושלים), ומצאנו לרב יהודה, גדול חסידי האמוראים, אשר לדבריו היה בכלל השבועה שאיש פרטי לא יעלה מבבל לארץ-ישראל (כתובות, שם). והיתה חביבה עליו ארץ-ישראל עד כי גם בנוסח הברכה רצה להזכיר שבח ארץ-ישראל (ברכות מג). ואולי מפני זה, כי לפי דבריו לא היה יכול לראות את הארץ, לכן "אין פת בסליו", ולכן אמרו: בר מיניה דרב יהודה דחביבא ליה ארץ ישראל (ברכות, שם), ואולי משום זה אמרו: שאני עולא דחביב ליה לרב יהודה (חולין צד), משום דעולא "נחותא" קרו ליה (ירושלמי, כלאים פ"ט הל' ד), דחיה נחית וסליק לארעא-דישראל, והיה חביב עליו לשמוע מפיו, מה בארץ-ישראל.

אמנם כעת הסבה ההשגחה, אשר באספת הממלכות הנאורות בסאן רעמא [סן-רמו], ניתן צו אשר ארץ-ישראל תהיה לעם-ישראל, וכיון שסר פחד השבועות, וברשיון המלכים קמה מצות ישוב ארץ-ישראל ששקולה כנגד כל מצוות שבתורה (ספרי פ' ראה) למקומה – המצוה על כל איש לסייע בכל יכלתו לקיים מצוה זו. ואולי על זה נאמר: "עד מתי תתחמקין" (ירמיה לא), ואם יתן השי"ת ויתרחב הדבר ויגדל ויפרח כשושנה. כמו שנגדלו בימי ארתחששחא, אשר היו נתונים תחת פרס, דוכא-ניידא (קידושין עב), ואף כי כעת תחת ממשלת ארץ-האי – עם [מדינת] בריטניה המתונה – אז בטח הוא ענין העומד ברומו של עולם".

כמו כן יבואו ימים, שכל העמים יכירו את אמתת ובריותינו על מקום המקדש, וידעו כולם ויכירו שהחזון של הנביאים, שנאמר על המקום הקדוש הזה "כי ביתי בית-תפלה יקרא לכל העמים", יתקיים רק כשהיה הבית הגדול והקדוש הזה שם על מכונו, בידי בעלי הראשונים, שהם בעלי הנצחיים, שהוא עם-ישראל, עם ד' מעולם, הוא ולא אחר".

(המכתב שנכתב בשנת תרפ"ב, נשמר בארכיון הציוני ונדפס בקיבוץ מתת"ה שהופיע ע"י ישיבת בני-עקיבא בטנגיה, תשל"ב, עמ' 5. אגודת הראיונה ד, אגודת איקו, עמ' קכב).

כידוע, "לא איכשר דרא", וההכרה בזכותו של עם ישראל על הר-המוריה, בזכותו של המקום שנקנה אחר כך בכסף מלא על ידי דוד-המלך, נתקלה בקטרוגים קשים מצד בני-ישמעאל, והם ניסו אף לערער על האחיזה המעטה בשולי הר-הבית, על הקשר היחידי הממשי עם "הכותל המערבי", והדבר הגיע למינוי ועדה מיוחדת מטעם חבר הלאומים, אשר היתה צריכה להכריע בדבר.

כאן נתגלה הרב בתוקף עמידתו הנובעת מאיתנות-אמונתו, כי מה שניתן לנו בידי שמים, לעם ישראל כולו ניתן, לדורות ישראל כולם ניתן, ואין חלק מישראל ואין דור בישראל יכול ורשאי לוותר על זכויותיו הנצחיות.

ובה בשעה שלקראת הדיונים ב"ועדת הכותל" (שנתמנתה אחרי הריסת המחיצה ביום-הכיפורים על ידי "הכותל המערבי"¹⁵), היתה עמדת המוסדות הלאומיים (הועד הלאומי וההנהלה הציונית) שאם יצהירו היהודים שאינם תובעים זכות בעלות על "הכותל המערבי", ומסתפקים רק בזכות תפילה במקום הקדוש הזה, ירגיע הדבר את הערבים, ותמנענה התנגשויות, והופעל מצידם לחץ גדול על הרב, שהוא יפרסם בשם

"הרבנות הראשית" שאין לנו שום תביעות בעלות על הכותל. הרי היתה תשובתו התקיפה והנמרצת של הרב: "עם-ישראל לא ייפה את כוחנו לוותר על זכותנו ובעלותנו על הכותל המערבי!" ולא הועילו שום לחצים (שכאילו סכנות חמורות נשקפות מעמדה בלתי-מתפשרת זאת), הרב לא זז מדעתו.

"על משמרת אעמודה, ואתיצבה על מצור" (חבקוק ב, א).

תגובת אדיר-אמונה

כשהגיעו ימים קשים, ימי תנודות מדיניות חמורות, נשאר הרב איתן ברוחו, וחזקה מאוד היתה תגובתו האמיצה, בקריאתו הגדולה "עמי הגדול" אחרי פירסום "הספר הלבן" של פספילד, שר-המושבות הבריטי (כ"ח תשרי תרצ"א). תגובת אדיר-אמונה על "הבגידה הגדולה אשר הממשלה הממונה (ממשלת המנדט) בגדה בהתחייבותה אחרי הצהרתה החגיגית (הצהרת בלפור). להיות לעזר בבניין הבית הלאומי" של העם היהודי בארצו:

ידעו כל באי-עולם, כי לא איזו ממלכת-גויים נתנה לנו יד ושם על אדמת הקודש, כי רק יד קדוש-ישראל אלוקי כל הארץ, שדברו נאמן וקיים לעד, היא אשר נתנה לנו את אדמת הקודש לירושת עולם.

חזון-הגאולה, עמוד מז. מאמרי הראי"ה עמ' 358

נמרצים הם דברי הרב, בהקדמתו לספר של ד"ר ראובן גפני ז"ל "זכותנו ההיסטורית-המשפטית על ארץ-ישראל". הדברים נכתבו בראש-חודש אלול תרצ"ג, בימי התנודות הקשות של ממשלת המנדט, ימי הכחש להתחייבות להקים בארץ-ישראל בית לאומי לעם היהודי⁵:

כמאז בתקופתו של אלכסנדר מוקדון, שהיתה לא רחוקה משיבתנו השנייה לארץ-ישראל, אחר החורבן הראשון, הננו עומדים להשפט עם בני אפריקה מגזע-חם, המגשים תביעה לאמור: ארץ כנען שלנו היא (סנהדרין צא, א).

וכימי-עולם תבוא הגערה האלוקית "על כל שכני הרעים הנוגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל" (ירמיה יב, יד).

כמאז עומדת לנו ההבטחה הנבואית "וכל לשון תקום אתך למשפט – תרשיעי, זאת נחלת עבדי ד'" (ישעיה כד, יז) – נחלתנו היא נחלת עבדי-ד', ותעודת-הקדש של עבד-ד' לא ניתנה לעם אחר, כי אם לישראל עם קרובו – "כי עבדי הם" (ויקרא כה, מב).

נחלת ד', אשר היא לנו עדי-עד, הולכת ומתקשרת עמנו כימי-קדם, על ידי מפעלותינו בארץ-קדשנו, ודבר-ד' ההולך ומתגלה לעינינו, לעיני כל בשר יחדו, רק הוא מעוזנו לעד.

5. חסכמות הראי"ה סי' פז. ע' חיי הראי"ה מהדו"ב עמ' 191-192.

אזורים אנתנו בכת-ד', יוצר האדם ורוחו, להמשיך כמעשינו, לשוב ולכונן את בית-חינו, אשר ממנו תצא אורה וישועה לא רק לנו לבדנו, כי אם גם לכל אלה אשר מפני הפיזור אשר בעיני-רוחם יחשבו שאנחנו הננו למפגע להם.

סמך היה לבי בטוח באמונת-אומן, כי לא ירחק היום ויכיר העולם כולו בברכה הצפונה בשוב עם-התנ"ך לארץ מכורתי, בשוב בנים לגבול אבות.

"אנחנו ובעלותנו על הבתל הערבי"

גאון וצדיק

בשנים האחרונות מתרבים והולכים תעוסקים בעיון במשנתו של מרן הרב זצ"ל, הופיעו כמה ספרים חשובים המאירים צדדים מסוימים ביצירתו הרוחנית הגדולה, ומחקרים מעמיקים המסבירים מרחבי דעותיו והשקפותיו.

ברם, תשומת הלב המרובה לגילויים המיוחדים שבאישיותו, מהיותו גאון המחשבה הישראלית המקורית, וסולל דרך עליונה בתהגותו הציבורית, דרך-סלך רחבה שבאמצעותה הקיפה השפעתו רבים רבים – תשומת לב זו גרמה במידה ניכרת להיסח-דעת מן היסוד המרכזי שבאישיותו, משיעור-קומתו הרבנית-התורנית, מהיותו מיחידי גאוני התורה בדורותיו, מרא דכולא תלמודא – בבלי וירושלמי גם יחד – פוסק מובהק בארבעה חלקי השולחן הערוך, ומשיב לרבים בכל שאלה שנשאל, ביחוד במצוות

התלויות בארץ, בבעיות שנתחדשו בדור תחיית החקלאות הארץ-ישראלית – "סברותיו ישרות ועמוקות בכל המקצועות, בזרעים, בקדשים ובטהרות" (הגר"א סילבר ז"ל).

על ספרו "שבת הארץ" (ירושלים תר"ע) המוקדש להלכות שנת-השמיטה, כותב הגרש"י זווין ז"ל: "בו העמיק-הרחיב הרב, בכללותיה ופרטותיה של ההלכה, ולא הניח דבר גדול ודבר קטן מדיני שמיטה, שלא ביררו לאשורו" ("אישים ושיטות" עמ' 228). הקונטרס המקיף "קדושת מקום מקדשנו בזמן הזה", שנדפס בספרו שו"ת משפט כהן (מעמ' קפב עד עמ' רכז), הוא דוגמא קלסית של בירור הלכה יסודי ממקורותיו, בניתוח שיטות התנאים והאמוראים ודרכי העיון של רבותינו הראשונים אשר מפיהם אנו חיים (וראה מאמרו המצויין של הרב צבי קפלן (שליט"א) [ז"ל]⁶ "לדרכו של הראי"ה קוק בהלכה" בספרו "מעולמה של תורה", ירושלים ה'תשל"ד, עמ' עז-פט).

כל הבא בשערי תשובותיו – "משפט כהן", "דעת כהן", "עזרת כהן" "אורח-משפט" – עומד משתומם מול זאת הבקיאות המקיפה, זו החדירה העמוקה-הדקה בכל בעיה נידונה, ובסיכומן – זו הפסיקה הבהירה-הברורה שאינה משאירה מקום להרהר אחריה – "ראינו את הגאון בה"א הידיעה, שר התורה החריף והבקי העצום, החודר לתוך עומקה של הלכה ופוסק כחד מן קמאי" (הגר"ר כ"ץ ז"ל, רבה של פתת-תקוה).

ועל ספרו "באר אליהו" – ביאורו הרחב לביאורי הגר"א ז"ל לחושן משפט – כותב הרב ברוך רקובר (שליט"א) [ז"ל] בראש ספרו "ברכת אליהו" על ביאורי הגר"א ז"ל לאבן-העזר: "חיבורו של מרן הגר"א קוק זצ"ל, הוא בהרחבה רבה, וכתוספת ביאור וחינוך, כמעין המתגבר", ועדיין כרכים גדולים של ספר זה, ועוד ספרים בהלכה, מצפים לגאולתם.

לימוד בספרי-דברי-רב אלה, מעמיד אותנו על דמותו היסודית-השורשית של הרב, וכשמצרפים לכך גם את דמות רבותיו, מתנשאת ועולה לפנינו הדמות השלמה, דמות הרב בפרספקטיבה הנכונה, כרב רבנן בישראל, השקוע בעולמה של תורה, הלן בעומקה של הלכה. רב מובהק שהיה תלמיד מובהק של גדולי-עולם, אשר נוסף על לימודו השקוד ועומק עיונו בכל מקצועות התורה, שימש גאוני אדירי הלכה (הגאון ר' ראובן הלוי ז"ל מדווינסק, הגאון הנצי"ב ז"ל מוולוז'ין, הגאון האדר"ת ז"ל מפוניבז' וכו'), יצק מים על ידם וקלט מסלתם ומשמנם.

אף דמויות אצילות של גדולים-צדיקים, ענווי-עולם מהמיוחדים בדורם, האירו דרכו ("החפץ חיים" ז"ל, ר' מרדכי'לה ז"ל מאושמינא, ר' שלמה עליאשאוו ז"ל משאויל), והוא הוקרן מזיווהם ותפארתם, ומידותיו תרומות מתרומות מידותיהם בקודש, בארחות תלמודה של תורה, בדרכי הוראה ופסיקה, ובהליכות-עולם בהנהגת עם ד'.

6. ראה אודותיו בהערות ההרחבה שבסוף הספר.

אלה וכיוצא בהם היו את קרקע גידולו הרוחני של הרב, שרשי צמיחתו ומקורות יניקתו. נוסף על מורשת-אבות, בית אבא מזרע אהרון הכהן, ובית אמא מגזע מלכות בית דוד, בתים מפוארים אשר מבין כותליהם ספג מידות טובות והנהגות נעלות, נחלת משפחות מיוחסות בישראל.

אגרות הראי"ה

ראוי לשים לב לחלק אחד מכתביו, אשר יכול לשמש כמבוא רחב גם למשנתו של רבנו ובעיקר לתפיסת מהות אישיותו. עיון מדוקדק בארבעת כרכי "אגרות הראי"ה", אשר זכינו לאורם, הוא מאלף ביותר. פניותיו ותגובותיו, הערותיו ותביעותיו, דעותיו והשקפותיו, וכן גילויי חוויותיו האישיות – מציגות לפנינו דמות עילאית של איש-מופת, שכל כולו טוהר וקודש, וכל שאיפותיו פונות כלפי מעלה.

בעושר כתיבתו השוטפת, מתגלית קדושת מחשבתו גם בהימצאו בעולם העשייה, ומתוך נועם שיחתו-הטפתו עולה וזורחת אצילות רוחו ויקרת מידותיו, גם בהיתקלו בבעיות הפרט וסיבוכי-הכלל.

כל מחשבה רמה שהבריקה במוחו של הרב – שאבה ממי-הברכה-העליונה, וכך מעיד הרב על עצמו במכתב לסופר-החוקר ד"ר אהרן קמינקא ז"ל, "שמקורות מחשבותיו מפכים הם רק מאהלי-שם, מבארה של תורה, בהגיגה הגלויים והטמירים" (אגרות הראי"ה ב, אגרת תצג, עמ' קלב).

כל דיבור שיצא מפי הרב נשקל בשקל-הקודש – וכך כתב¹ עליו הרב מחסלביץ, הגר"מ סטלביץ ז"ל, רבה של שכונת זכרון-משה בירושלים: "גאון הדיבור ועם זה גאון השתיקה היה מרן, מצד אחד היה דיבורו שוטף ללא מעצור – בהלכה, באגדה, בנגלה ובנסתר – ומצד שני היה לו כוח-השתיקה, אף פעם לא שמענו ממנו דיבור אסור, שכל אדם נכשל בו כל יום". (היסוד, ערי"ה תרצ"ח)

וכל מעשה היה חדור במלוא הרצון הטוב, היפה והמועיל, לכלל ולפרט, להרבות טובה וברכה לאדם ולעולם.

כבר בהופיע הכרך הראשון של "אגרות ראי"ה" (מהדורה ראשונה בהשמות שונות, ירושלים, תרפ"ג) בחיי כותבן, ציין אחד המבקרים החשובים כי הספר הוא "פוטוגרפיא שלמה של המחבר". עתה, עם הופעת הכרכים בשלמותם, ללא השמטות כל שהן, ניתן לומר כי נמסרה לנו בהן תמונה אמנותית של המחבר בצבעים חיים ובדרגת-ציור גבוהה ביותר. לא רק חלק מתורתו של הרב אצור באגרות יקרות-הערך הללו, אלא אישיותו של הרב היא המתגלית לנו בקרני הודה המבהיקים, במידה שאיננה מתגלית בשום ספר אחר. שום ביוגרפיה אין בכוחה לתאר את הרב בצורה מוחשית, ולהבליט את דרכו בקודש, כמאות האגרות הללו, הנוגעות בכל אשר יעשה בישראל ארצו, והמראות את מהלך השקפותיו של הרב על כל המעשים אשר נעשו ואת עקביותו ונאמנותו להשקפותיו, וכיצד נהג לפיהן בכל מקרה ובכל מעשה.

חן-שפתי ונועם-הליכותיו, תרומות מידותיו וקדושת-מעשיו, עוז רוחו ותוקף דעתו, אהבת השלום וכבוד הבריות, חיבת הארץ ויקר בונה – כל אלה מתגלים והולכים במלוא יפעלם וזוהרם על פני היריעה הרחבה של גווילי אגרותיו השונות, לרבנים ולעסקנים, למוסדות ולציבורים, לארץ ולגולה.

כאן נגולה לפנינו יריעת הרבנות הארץ-ישראלית המחודשת. ניתן לומר: חזקה על כל רב בארץ ישראל שיכוון את דרכו על פי האגרות – שלא יוציא מתחת ידו דבר-תקלה לעולם. ולא רק רבנים צריכים להפוך ולהפוך באגרות אלו, אלא כל עסקן ציבורי הבא לעבוד במלאכת-הקודש של הכלל והפרט, חייב למלא את ידיו בספר הזה, לקרוא וללמוד, לשמור ולעשות.

ועל כל אלה – כאן מתקשרים לאישיותו של הרב, כאן טובלים במעיינות טוהר אישיותו המפכים במלוא חיוניותם ורעננותם. וכל הקורא את ה"אגרות" בבינת-לב ושום-שכל, מתקיים בו מקרא שכתוב "והיו עיניך רואות את מורך".

אכן, עומדים אנו מרחוק, משתאים משתוממים למראה הגדול הזה: לפנינו כמה וגם ניצבה דמות של גאון-צדיק, גדול בתורה וגדול במעשים, החי בהווה של קדושה. איש הסגולות המופלאות והמעלות המצוינות, אשר מחשבתו היתה תמיד קשורה "בחד קטירא" נצר עילאה, וכמו שכתב עליו הגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל: "נוסף לאשר כבר נודע בכל מקצועות התורה – – – היה גדול מאוד בקיום מצוות 'ולדבקה בו', ולדבקו בד' ותורתו – אין מלים להעריך את ערכו".⁷

כל כולו עוז-אמונה באלקים חיים, ומאש-תמיד של אהבת המקום היוקדת בלבו הוא מגיע לחום-אהבה, לאהבת הבריות הבאה לידי ביטוי בתומת מעשים גדולים וקטנים. מתוך פרישות גמורה מכל ענייני העולם הזה, בהליכות קודש משחר ילדותו ועד זקנה ושיבה, הוא ממלא במסירות את שליחותו, את חובתו בעולמו, בא לטהר ולקרב לבנות בקהילות-קודש בחוץ לארץ, ועולה ומתעלה כעבד נאמן לעם קדוש על אדמת הקודש.

הגותו ודרכו

בשנות יפו הראשונות היה מרן הרב זצ"ל נתון כולו לדברי מחשבה. היה כותב על פי רוב בעפרון – שלא לעכב את זרם המחשבה ומהירות הכתיבה. אז נכתבו הכרכים העבים שמהם לוקטו וסודרו כרכי "אורות הקודש" – "מתוך כתבי קודש הרב רוח-אפנו זיע"א, שנכתבו בלי חיבור, כמשא חזון יום-יום, בצורה של אמרות גדולות, לוקטו אורות וסודרו לפי יסודי תורתו" (מדברי העורך, הרב ר' דוד הכהן ז"ל).

פעם ראהו הגאון האדר"ת ז"ל בכך. אמר לו: אם אתה תעסוק רק בזה, מי ישיב תשובות לתקן עגונות? אפשר שמפני הכבוד לא הגיב הרב על הערה-תוכחה זו, אולם התשובה

7. המכתב במלואו בליקוטי הראי"ה ב, פרק יג, עמ' 246-247.

הנכונה היא: בדברי-המחשבה שנכתבו בימים ההם, תיקן הרב זצ"ל הרבה יותר מעגונות בודדות. דור שלם עגון למחשבה דתית מעמיקה, לחזון מפלס נתיבות במבוכת-ימים, שוחרר מספקותיו ולבטיו על ידי פרקי-אורות אלו.

הוא התאמץ לחשוף את גרעינו הפנימי של הדור, את אורו הגנוז, ולהאיר לו באורו הוא, באור רצונותיו הכמוסים, הרצופים אהבת אמת וצדק, למען יגיע למה שהוא מסוגל להגיע ויהיה למה שהוא יכול להיות – "גדולי הדעה יחד עם דעתם העליונה, צריכים לקבל מהיושר ההמוני את התוכן הטוב והבריא שיש במהלך רעיונותיו, לפרשו, ולהעלותו ולהעמידו על עמדו המכובד. ואלה הם המאושרים שבהוגי הדעות שעמים מתברכים בהם" (ערפלי טוהר מהדו"ב עמ' לד. שמונה קבצים ב, פו).

דרך-הנהגתו המופלאה, דרך שסלל אותה בדם ודמעה, האם היתה כרוכה בלבטים נפשיים קשים, במשברים ממושכים? – לא מיניה ולא מקצתיה. סמי מכאן לבטים וסמי מכאן משברים. אין כאן לא תסבוכות ולא מצבי-רות, לא תהייה ולא תעייה, אבל יש כאן יושר מחשבה הבא מתוך יושר-לב, בהירות רעיון ותוקף-אמת, נאמנות ועקביות בכל התנאים ובכל המצבים.

גם בשלבי עלייתו הראשונים, מתוך היותו בטוח בצדקתו הפנימית, במקורם הטהור של מחשבותיו, בטוהר כוונתו לשמים, התייחס באמונה עמוקה לדרכו, והיה משוכנע כי דרך-אמת היא, כי דרך-הקודש יקרא לה. ולא נרתע מקנטורים של אלה שלא רצו, או שלא יכלו, או שלא זכו להבין אותו.

מניעות והפרעות, יסורים וצרות – את אלה ראה כמזבחה-כפרה, אבל בשום פנים לא כאות על אי-צדקת דרכו. באמיתו לא הטיל ספק. סמוך היה לבו בטוח כי "מימיו מן המקדש המה יוצאים".

"וצדיק באמונתו יחיה".

תוקפו של כהן

קו אופייני: מי שהיה רבה של ירושלים עיר הקודש, הרב הראשי הראשון לארץ-ישראל, היה לפי טבעו ומהותו בורח מן הרבנות. את הרבנות הראשונה שלו קיבל רק אחר שהפציר בו ה"חפץ-חיים" ז"ל. ו"אותה שנאת הרבנות האישית לא סרה גם בימי הרבנות הירושלמית והרבנות הראשית, בזו כמו בזו לא רצה לקבלן, והדגיש את אי שיכותו הפרטית להן" (נפש הראי"ה עמ' כז. מהדו"ב תשס"ג, עמ' כב-כג).

אנשי ירושלים עודם זוכרים את דברי נאומו בשעת הכתרתו כרב ראשי לארץ-ישראל: "זכה אדם – הריהו יושב בעיירה קטנה, גדל בתורה ויראה וכו', לא זכה – הריהו מוצא לרשות הציבור ונעשה עבד לעם הזה".

התנגדות פנימית זו למינוי ציבורי – מקורה ברוך. מי שהכיר אפילו במקצת את עדינותו וענותנותו, טוב לבו ואהבת הבריות שלו, יכול להבין כמה מאמצים נפשיים היו דרושים

לו, כדי להתגבר על מידותיו הטובות, ולשים פניו לא-פעם כחלמיש בתוקף ואומץ, בעוז וגבורה, שלא להיות סלחן שלא-בזמנו ורחמן שלא-במקומו. ועל כן ברח מן הרבנות, ברח מן ההכרח להיות תקיף, לצוות ולפקד. אולם משהוטל המינוי עליו והוא נשא בכובד החובה והאחריות – התרומם מעל לתכונותיו הנפשיות והיה לאדיר וחזק והשמיץ קול, וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו.

אם קשה לו לאדם להדביר את הכוחות השלייליים תחת שלטון הרוח, פי כמה קשה לו להדביר כוחות חיוביים ולהעלות עליהן את רוח המושל. קשה כפיית יצר-הטוב מכפיית יצר-הרע. אדם שכולו חסד, כשהוא צריך להאזר בגבורה – נחוצה לו לכך גבורה שבגבורה...

ומרן הרב זצ"ל היה גיבור שבגיבורים. תחילת עולמו במידת-הרחמים נברא, משראה שאינו מתקיים – כשמסר את נפשו וקיבל עליו מינוי ציבור – עמד ושיתף עמה מידת-הדין, כבש רחמיו ולבש גאות. וכאמור: מרובה מידת כיבוש הרחמים ממידת כיבוש הרוגז, ולבוש הגאות קשה יותר מלבוש הענווה.

הוא שיווה לעיניו את דברי החסיד ב"חובת הלבבות" (שער הכניעה פרק ו): "ואל תשיאהו מחילתו לבני אדם מצד עצמו למחול בדברי אלקים". ועל כן היה מסוגל תוך כדי מחילת מצד עצמו, להילחם בתוקף ועוז בעד דבר אלוקים, אמת וקיים לעד.

וכפי שכבר הוזכר, כך מסכם בנו-יחידו, מו"ר הרב ר' צבי יהודה ז"ל, את פרשת תוקפו וגבורתו בקווי עיקר: "על ארבעה דברים היתה מתגלית אצלו שלהבת הקודש של ריתחא דאורייתא: על חילול השם של הפקרות והתפרצות עבריינית, על כיוזי תלמידי חכמים וחילול כבוד התורה, על מזימת פירודים והתחלקויות ופגיעות בקדושת אחדות כלל ישראל, על מאיסת ארץ חמדה והלעזה עליה ועל פעולת ישובה" (נפש הראיה, עמ' כו. מהדו"ב עמ' כא-כב).

סבלנות הבאה מתוך רפיון וקנאות הבאה מתוך רוגז – שתיהן כאחת פסולות, לא יירצו: "הסבלנות מקור חיים היא, אבל במה דברים אמורים, בזמן שהיא באה מתוך הטוהר של הדעת והמוסר, – – – אבל בזמן שהיא באה מתוך רכרוכיות-הלב ורפיון-הרוח, הרי היא נעשית לסם ממית ומכלה" (אגרות הראיה ג, אגרת תתע"א, עמ' קנו-קנז) ו"מה שקנאים פוגעים בו – דווקא קנאים שמכוונים בטוהר הכוונה לשם שמים" (עולת ראייה א, עמ' שצד). ולכן מתקשרות אצלו שתי התכונות והן צריכות להיות תואמות יחד – 'סבלנות הגונה יחד עם קנאה חיה' (אורות התשובה פרק ד, ט).

והוא הדין בנוגע לאהבת ישראל שלו. הוא ידע לכפות את אהבתו הטבעית ולהעמידה כהלכתה. מצד אחד: "אני אוהב את הכל, איני יכול שלא לאהוב את כל הבריות. את כל העמים. רוצה אני בכל מעמקי בתפארת הכל, בתקות הכל" (ערפלי טוהר, עמ' כב מהדו"ב עמ' לא. שמונה קבצים ב, ע). ומצד שני: "אהבת ישראל והעבודה של סניגוריה על הכלל ועל הפרטים, איננה רק עבודה הרגשית לבדה, כי אם מקצוע גדול בתורה וחכמה עמוקה ורחבה רבת הענפים" (שם, עמ' ו. מהדו"ב עמ' ח. אורות, אורות ישראל ד, א, עמ' קמט). פרשנים שונים תלו

ותולים את עצמם באילן גדול, בנושא רחב זה של אהבת ישראל והסניגוריה על הכלל, אולם עליהם לדעת כי תורה היא ולימוד היא צריכה. כמו בכל מקצוע שבתורה – יש גם כאן איסור והיתר, דאורייתא ודרבנן, יחיד וציבור וכו'. והקורא בעיניו את מאמריו "הדור" ("בעקבי הצאן") ו"נחמת ישראל" ("בחזון הגאולה", ובמאמרי הראייה עמ' 291-294), יראה עד היכן העמיק מרן הרב זצ"ל במקצוע גדול זה, והורה בו הלכות גדולות ומאוששות.

תוקפו של כהן – זוהי פרשה בפני עצמה. ואם היו מעשים שלו שנידונו כפשרות – לא ירד הציבור לסוף דעתו ולא הבחין, כי היו אלו הוראות אשר הורה, לפי צורך השעה ומצב הדברים, כדרכה של תורה, ואילו ביסודות הנהגתו, נאמן היה לפסוק שהתנוסס מעל כיסאו, על קיר אולם קבלת האורחים שלו: "ועמד ורעה בעוז ד', בגאון שם ד' אלוקיו!" (מיכה ה, ג).

ברזא דאחד

כשרונותי הגדולים והמקיפים, נפשו הטהורה והאצילה, אופיו שמעטים דוגמתו לעדינות ונדיבות, קדושת מידותיו וקדושת מעשיו – כל אלה הכשירוהו להיות מנהיג רוחני לאומה, כהן ומורה. אפשר שהיה העובד הכי חרוץ בדור הזה. כל ימיו היו שרשרת אחת של עבודה בלתי פוסקת, כי כל מפעל ומעשה ראה כעבודת אלוקים. והוא עבד את אלוקיו בכל לבבו – כל זמן שלבו דפק, בכל נפשו – כל זמן ששכנה בתוך גופו, ובכל מאודו-ממונו – שלא ידע מה טיבו, שלא ידע צורת מטבע (עמ' עמ' 41), שפשט את ידו ונתן את שעון הזהב שלו לאשה ענייה שתלך ותמשכן אותו ותקבל הלוואה נחוצה, שהלך ולקח את כרו מראשותיו ונתנו לעני וכו' וכו'.

ומעבודת אלוקים בא לעבודת בריותיו, מאהבת אלוקים לאהבת הבריות. בספרו "ערפלי טוהר" (מהדו"ב עמ' לא. שמונה קבצים ב, עו) הוא כותב: "החפץ הפנימי מתפשט בעוזו אהבתו על הכל. ממש אין לי צורך לכוף את רגש אהבה זה, הוא נובע ישר מעומק הקודש של החכמה, של הנשמה אלוקית".

יסוד אהבת הבריות נעוץ אצלו באהבת האחדות, אחדות הבורא. עיקר זה של היהדות משתרע בכל השקפת עולמו של מרן הרב זצ"ל. כל ההוויה כולה היא מעשה ידי של הקב"ה, וכל מה שחלקי ההוויה מתעלים, האחדות מתגלה בהם יותר, ולפיכך האחדות מתגלה בישראל עם-ד', בשבתו בארצו נחלת-ד'.

ולא רק בחיים משתרעת האחדות, אלא גם במחשבה. כל המחשבות יונקות ממקור אחד, ואף על פי שמצדן הגלוי דומה כאלו הן מתנגדות זו לזו, הרי בצדן הפנימי, הנסתר, הן משלימות זו את זו. ואף אחדות זו, אחדות המחשבות, אינה יכולה לצאת לפועל אלא על ידי ישראל ודווקא בארץ ישראל. כאן מקום איחוד החיים ומזיגת המחשבות.

כשגלו ישראל מארצם, נתקו ממקור אחדותם, לפיכך נתגלו בהם פירודים שונים. הם לא יכלו להתרומם לאותו הגובה שהאחדות פועלת בו, וכל זרם מחשבה עמד בפני עצמו,

אולם עכשיו בשוב בנים לגבולם, רוח אחדות מתחיל שוב בפעולתו, וישראל קרוא להשלים בין כל הניגודים ולאחד בקרבו את הרמב"ם ורבי יהודה הלוי; את הגאון מוילנה והבעש"ט; את ר' ישראל סלנטר ואת רש"י הירש, ולבסוף: את ישיבת "עץ חיים" ואת דגניה....

ומרן הרב זצ"ל אמנם איחד בקרבו את כל זרמי המחשבה של היהדות לדורותיה, כשם שאהב אותה לכל חלקיה ולכל פלגותיה, באפיקי זרמו כל המחשבות וכלבו גנוז היה אוצר האהבה.

נסתם האפיק ונרם הלב, אולם דורות עוד ישאכו ממעיינותיו וילכו לאור אהבתו לאלוקיו ולתורתו, לעמו ולארצו.

הרב ממרן שלי רגלים

וכך היה מתפלל...

שמונה פרקי "אורות התפלה" שנלקטו מתוך כתבי מרן הרב זצ"ל – ובראש וראשונה משני כרכי "עולת ראי"ה" – ונדפסו בעיה"ק ירושלים ת"ו בשנת תשל"ט, מקיפים ומאירים את נתיבות העבודה שבלב, עולים לשיאים ויורדים למעמקים של עמידת האדם מישראל מול יוצרו, בהסברה עיונית, בהבעה רגשית והדרכה מעשית.

פרק-המבוא "וכך היה מתפלל..." – שער האורות – ללמד על הפרקים כולם יצא, שלפנינו לא רק רעיונות-הגיונות של מוח חושב-מעמיק, לא רק ריגושים של לב פועם ונפעם, אלא שכך היתה תפילתו של כהן-גדול, כך היתה עבודתו שבמוח ושבלב, המוח המקיף שהיה כולו שקוע בתורה, והלב הטהור שהיה כולו נתון לשמים, שהיה כולו קודש.

סח לי רבו הראשון של כפר חסידים, הרב מרדכי-שמואל קרול ז"ל, שהיה ממעריציו הגדולים של מרן הרב זצ"ל: תלמיד-חכם אחד העיר לי, שפירושו של הרב לסיודור התפילה – עולת ראי"ה – נראה לו יותר מדי פיוטי-שירי. ואמרת לי – וואס ווילט איהר האבן? אט אזוי האט דאך דער רב גידאוונט! (מה כב' רוצה? הלא כך היה הרב מתפלל...)

תפילה להראי"ה

העבר חרפתי	אזכה נא
הסר דאגתי	לשמח את בריותך,
מחה פשעי,	לרומם ולפאר את יראיך,
כדי שאוכל	זכני נא
להתפלל לפניך	להרבות טובה וחסד
במאור פנים,	וברכה בעולם
לעסוק במצותיך ובתורתך	הושיעה את עמך
בשמחת קודש	סמכם באהבתך
	והשיבם אל נחלתך.

זכרון, קובץ תורני מדעי – ירושלים תש"ה – עמ' כ
חדריו עמ' קסד

תפילה זכה ועבודה תמה

"בוא אל התיבה" – הכנס כולך לתוך תיבות התפילה! הכנס את כל ישותך בעבודת התפילה! כך פרשו והדריכו גדולי העבודה שבלב,⁸ והדרכה-הכוונה זו נקלטה בנפשו הרגיש-הפיוטית של מרן הרב זצ"ל בגיל צעיר מאוד, ומיום עמדו על דעתו היתה תפילתו זכה – עבודה-תמה שבלב-שלם.

כשגלה מביתו למקום תורה, לעיירה לוצין, בגיל ארבע-עשרה, התרשם מאוד חברו הצעיר, מריכוזו-כוונתו בתפילה. אותו חבר, בן תלמיד חכם ממשפחת רבנים מפוארת, הסופר-המחנך ר' אברהם שוער ז"ל,⁹ מספר ומתאר:

"במנין השני של הרב, היו המתפללים כולם בעלי תורה, תפילתם לא היתה קבע, אלא רחמים ותחנונים, בכוונת הלב והבנת התפילה. אולם אפילו במנין זה, הצטיינה מאוד תפילתו של הנער. היא הצטיינה בקולו הנעים ובהתלהבותו, ויותר מזה – הוא דקדק מאוד במלעיל ומלרע, ואפילו בדגשים היה מדייק וחותר את המלים כמרצה דינרים.

ואני שומע: – – – כולם אהו-בים, כולם ברו-רים, כולם גיבו-רים, וכולם עו-שים באי-מה וביר-אה רצון קונם... והמילים הללו השגורות אצלי והשגורות בפיותיהם של המתפללים, יוצאות מפיו של הנער הזה כעין שירה, כעין הימנון למלך מלכי המלכים. ואני מביט תמה ומשתומם על הנער, ואני רואה אותו עומד וידו אוחת בסידור ועיניו מלאות דמעות..."

חברו-לחדר בישיבת וולוז'ין, רבי אפרים טייטלבוים ז"ל, שהיה מלא הערצה ליראת השמים המופלגת של שכנו הטוב, אף הוא סיפר כי שם לב לתפילותיו, וראה לא פעם שעניו יורדות מים – שערי תפילה ושערי דמעה נפתחים אצלו מול שערי שמיים.

"שיח שפתותינו חושף את האור הפנימי של הנשמה"

מרן הרב זצ"ל, אשר חווית-הכהונה היתה אצלו חוויה מוחשית, עוד משחר ילדותו, ואשר התעמקה אצלו יותר בעלותו לארץ הקודש והמקדש, ראה את עצמו בעמדו בתפילה, ככהן בעבודתו, ככהן שגלה ממקדשו, והוא חותר בכל כוחותיו לשוב אל נווהו, לעמוד ולשרת לפני ד', לבקר בהיכלו ולעבוד על מזבח, וכל כולו תפילה וציפייה – "שלח אורך ואמתך המה ינחוני, יביאוני אל הר קדשך ואל משכנותיך, ואבואה אל אל שמחת גילי, ואודך בכנור אלוקים אלוקי" (תהילים מג, ג-ד).

8. "העיקר בעבודת התפילה, שבעת שהאדם מוציא מפיו כל תיבה מהתפילה, יצייר לו אז במחשבתו אותה התיבה באותיותיה כצורתה, ולכוון להוסיף על ידה כוח הקדושה, שיעשה פרי למעלה, להרבות קדושתם ואורם" (נפש החיים, שער ב פרק יג), ועוד: "התפילה – עיקרה שפיכת הנפש לדבקה בו יתברך בכל תיבה" (שם, פרק ט"ו).

והלא כה הם דבריו-הגיגיו על עולת ראייתו:

עבודת-הקרבנות, שסוד החיים האלוניים הינו ספון בה, למעלה מכל השכלה ומכל רגש, רק מדבר-ה' המחיה, כל-זה נמסר לכהנים בבחירת ה', בהטבעה טבעית-רוחנית עליונה, בסגולת נפשותם – – – וכשהיה בית המקדש קיים, וקדושת האומה בכללה עומדת בכל תוקף-גילוייה, הופיעה האורה של העבודה וסגולתה על כללות הכהונה – "כהנים בעבודתם!"

כשהנשמות טהורות – – – כשהשקיקה לצדק, ליושר, לאמת, לקדושה עליונה ולטהרת החיים – – – היא קבועה, אז הקודש הכללי עומד על מכונו, בית המקדש על משפטו וסדרי עבודותיו מקשרים את הזמן אל הנצח.

– – – ואף על פי שנהרס הבניין הקדוש ונחרב, לא זזה הקדושה הפנימית הקבועה בתוכיתה של הנשמה הישראלית, וממנה נובע כוח השפה הקדושה, כוח הדיבור הקדוש, הפועל בהוויתו דוגמת מה שפעלו הקרבנות.

– – – ושיח שפתותינו חושף את האור הפנימי של הנשמה, המלאה תשוקה עליונה וחזון קודש".

עולת ראייה, ח"א, עמ' קסא-ב

"התפילה בכוונה – – – באותיות – – – בשמות"

מהותה של כוונה בתפילה, מסורה לנו מרבתינו הראשונים, שמפיהם אנו חיים ובאורם נראה אור.

בברכות בפרק אין עומדין, מסביר לנו רבנו יונה ז"ל בשם הקדמונים, כיצד היא הכוונה: "כשתרצה לכוון – פשוט גופך מעל נשמתך" [עי' נפש החיים, שער ב פרק יד בהגהה שניה]. ומורחבים הדברים בפי רבנו יעקב בעל הטורים ז"ל: "וכן היו עושין חסידים ואנשי-מעשה, שהיו מתבודדים ומכוונים בתפילתן, עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות, ולהתגברות הרוח השכלית, עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה" (טור אורח-חיים, סי' צח).

ובעקבותם ממשיך מרן זצ"ל ומדגיש ואומר:

הכוונה היא הכל. תחיית הכוונה – היא תחיית העולם – – – התפילה בכוונה, הייחוד האלקי בכוונה, המצוה והחובה בכוונה – – – כמה נהרה היא מופיעה בעולם.

הרזיות העליונה באה ומקשרת את הנשמה המכוונת עם מקור-החיים, עם שורש-שרשם, ואור-אין-סוף, אור-אלקים חיים, הולך ומתפלש בכל הגה ופועל.

אורות הקודש, ח"א עמ' קכד-קכה
חכמת הקודש פרק קי

ואף הוא המשיך והסביר לנו הדרכת חז"ל באמרם:

"ולא יגביה קולו בתפילתו" – שתקבע פעולת התפילה בעיקר עצמיותה בפנימיות נפשו לו לבדו, ומוזה תוסיף להתברר עבודת-ד' אמיתית, בלא שום רצון של התפארות אצל בני-אדם, רק לד' לבדו חוקר לב ובוחן-כליות.

עולת ראיה, עמ' רסה

ומה שנאה הסביר הרב בדבריו, נאה קיים בתפילותיו. "ואני תפילה" – כל האני שלו התכנס לתוך חוויית התפילה, ותפילת-מעמקים זאת עשתה רושם חזק, השתפכות הנפש הרעידה לבבות, והמיית הכיסופים רוממה נשמות.

ענק-אדם דורש אלוקים

וכך מספר המשורר, בעל הנפש העמוקה והרגישה, ר' יוסף צבי רימון ז"ל, איש יפו: "פעם בבוקר בשעה מאוחרת התפלל לבדו, והתפלל באיוז מתיקות מיוחדת, והבנתי כי היו לו איזה געגועים להאריך בצלותא, והתפלל ביחידות [עי' ברכות לא, א, על רבי עקיבא], ומתוך קול-התפילה השתפכה נפשו כנפש אחד הגאונים – ענק-אדם שנשאר עוד לבדו בארץ, והוא דורש את אלקים..."

ושמעתי מפי הרב שמואל הלוי הורביץ ז"ל, איש-מירון, דולה ומשקה מנחלי-ברסלב העמוקים, שבתקופת-יפו היה מצוי במגירת עמוד-תפילתו של הרב, הספר "לקוטי תפלות" של רבי נתן מנעמירוב ז"ל, שנכתב על פי התורות שב"לקוטי מהר"ן" לאדמו"ר רבי נחמן ז"ל, ספר שכולו "כיסופים וגעגועים גדולים ועצומים להשם יתברך, והשתוקקות נמרצת לעבודתו".

בשנים האחרונות ראינו מתפלל מתוך סידור רגיל, אולם במשך שנים היה מתפלל מתוך סידורו של השל"ה הקדוש "שער השמים", ואף הגה הרבה בדברי ביאורו של קדוש-עליון זה.

"מצאתי לי רבי"

בעולם החסידות מצויים סיפורי התגלות, כיצד נתגלו קדושי-עליון לתלמידיהם. איזה ברק מנשמת הצדיק הבריק לעיני התלמיד מחפש-הנתיבה, והוא שכבש את לבו, ואז התקשרה נפש בנפש, ורוח ברוח דבקה.

נזיר-אלוקים, הרב ר' דוד הכהן ז"ל, שהתקשר אל הרב בקשר-של-קיימא, והקדיש שנים רבות לסידור אורות-כתביו והדפסתם ברוב הדיקנות ומיטב ההידור – הוא נכבש כולו בכח תפילתו של הרב. וכך מספר הרב רבי דוד ז"ל (במבואו לאורות הקודש):

"לפני כ"ז שנה, ואני בשוויץ בבזל, עסוק בלימודי הדעות הפילוסופיות לתקופותיהן,

מלא צימאון ושקיקה לאמת, בייחוד לאמת הישראלית, הגיעה אלי השמועה מהרב, שנמצא אז בארץ זו מזרחתה. פניתי במכתב, ובקבלי תשובה, החלטתי לנסוע אליו.

אחרי טבילה במימי הרהיין, מצויד ב'שערי קדושה', מלא ספק וחכיון, עשיתי את דרכי אל הרב. בערב ר"ח אלול (בכ"ח אב) תרע"ה, באתי אליו, מצאתיו עסוק בהלכה עם בנו, – – – נשארתי ללון אצלם.

על משכבי לא שכב לבי, גורל חיי היו על כפות המאזנים. והנה בוקר השכם, ואשמע קול צעדים הנה והנה, בברכות השחר, תפלת העקדה, בשיר וניגון עליון – "משמי שמי קדם", "זוכר לנו אהבת הקדמונים", ואקשיב – והנה נהפכתי והייתי לאיש אחר. אחרי התפילה, מהרתי לבשר במכתב, כי יותר מאשר פיללתי מצאתי – מצאתי לי רב, ושערי קדושה ושערי בינה עליונה נפתחו לפניי.

ודאי הרשימו אותו גם מרחבי הדעת של הרב, אולם כאמור מה שכבש אותו כיבוש מלא. זוהי שירת הנפש של הרב, שירת הנשמה שנתגלתה בתפילתו הזכה.

קול הנשמה

"אודה לא-ל לבב חוקר

ברן-יחד כוכבי-בוקר"

פיוט. רבי שמעיה

אכן שפר גורלו של רבי דוד, ובאותה שעת בוקר מוקדמת בהררי-אלף, זכה לשמוע את קול נשמתו של הרב, כשהיא משתפכת לפני קונה בפסוקים מופלאים של המאורע הכביר, מעשה העקדה – אשר "אי אפשר לתארו בשום אופן אחר, ובשום הרצאה אחרת, כי אם לדרוש מעל ספר-ד' – מקור-האורה ומעין-החיים של יסוד-הקדושה והדביקות האלקית הנערצה לנצח, שממצינה אנו יונקים, כל אחד כפי מה שהוא ראוי לדלות מן הים הקדוש הזה – – – ככתוב בתורתך" (עולת ראי"ה א, עמ' פד).

קול התפילה של הרב, קול השתפכות הנפש, כבש את לבו של רבי דוד, כי בקריאת פרשת העקדה בבוקר השכם, בא לידי ביטוי עומק החוויה הנפשית, באו לידי ביטוי מוחשי הרגשות, המעברים והשלבים, של אברהם אבינו "משמיעת צו-ד' עד שיבתו לבאר-שבע" (אורות העקדה, עמ' מח⁹), והדברים היוצאים ממעמקי מעייני-הלב הפועם, הם שנכנסו וחדרו למעמק לבו של המקשיב הצמא לדבר-ד'.

9. מאת הרב עוזי קלכתיים ז"ל, מחדו"ב: אדרת אמונה עמ' 61. עי' ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 31-32.

ניגון עליון

"מי שמנגן אותיות התפילה,
וקול הנגינה הוא בזכות ובהירות גדולה,
מלביש הוא את השכינה,
היינו האותיות, בלבושין דנהירין".
אדמו"ר רבי נחמן ז"ל מברסלב, ליקוטי מהר"ן סי' מב

"והנה בוקר-השכם – – – ברכות השחר, תפילת העקדה, בשיר וניגון עליון" – והדברים מתמיהים, הא כיצד? והרי כולנו יודעים שלא היה הרב מבעלי השיר והניגון. הרב לא ידע כלל לומר במובן המוסיקלי. איזה שיר, איזה ניגון, שמע איפוא רבי דוד באותו בוקר? אכן, לא היה הרב איש-ניגון רגיל, אבל היה איש ניגון עליון, איש-שירה היה, איש שירת-מעלה, איש זמרת-י"ה. כי איש-האמונה היה, אדיר האמונה היה, ו"האמונה היא שירת-החיים, שירת-ההווה, והשיר היא ההשגה החודרת ביותר, הפנימית ביותר" (כתר תורה, עמ' 25).¹⁰

רינת קודש

סוד ההרכבה הפנימית של ניגון-שירתו-רינתו של הרב, מתגלה לנו מתוך ביאורו לתפילת ר' נחוניא בן הקנה – "קבל רינת עמך, שגבנו טהרנו נורא".

כאשר על ידי צהלת הרינה – "רינה מלבר" (זוהר) – מתעוררים הכוחות החיוניים, ויכולו גם הכוחות הבלתי זכים וטהורים, להיות גלויים ומתעוררים עמהם, על זאת אנו צריכים למידתה של היראה העליונה, המגבלת את הכוחות ומטהרת את הרוח מכל סיגים, ותכונת הגבורה שבה מוסיפה אומץ נסתר פנימי, להוסיף שיגוב וגבורת-הוד במעמקי כל נשמה.

ועל זה אנו מתפללים – "קבל רינת עמך" וגלה בטובך את פנימיות קדושת נשמתם, מתוך אותה ההופעה של רינת-קודש. ומה שנוגע – – – לכוחות המתעוררים בצדדים החיצוניים – – – שרק קדושת היראה הפנימית היא התרופה המיוחדת לזה, אנו אומרים: "שגבנו, טהרנו, נורא".

עולת ראיה, ח"א, עמ' קנז-ח

10. וזה לשון ספר החרדים [לר' אליעזר אזכרי ז"ל]: "דרך החושק לשורר, וכיון שאהבת יצרנו נפלאה, האהב אותו בלב שלם ישיר לפניו יתברך, כאשר שר משה ובני ישראל ומרים ודבורה, ויהושע ובני-קורת, – – – וכתוב שירו לו זמרו לו, וכתוב באהבתו תשגה תמיד, ופי' הראב"ד שהוא נמי לשון שיר כמו שגיון לדוד, ובתוקף החשק בו יתברך, הראשונים גם האחרונים שררו לפניו, רבי יהודה הלוי ורבי יהודה החסיד ור"א בן עזרא וחבריהם זצ"ל".

צדק, אפוא, רבי דוד. הוא שמע באותו בוקר "שיר וניגון עליז", לא ניגון רגיל של דרי-מטה. שם התנגנה מנגינה עילאית, ועל כן כבשה את לבי כיבוש גמור ושלם, והפכה להיות למאירת דרכי, למנגינת חייו – – – "חיים עד העולם".

"ונתן באזני קשב"

בשירי הנפלא של רבי יהודה הלוי ז"ל "ישאלוני רעיוני", שיר ההשתפכות והביסופים, שמרן הרב זצ"ל היה שר אותו בחרגשות מרובה בכל מוצאי שמחת תורה (והודפס בפילה ראה ב עמ' סע"ז), נמצא ביסוד מיוחד שממנו למדים אנו, שיכולת ההקשבה – אף זו מתנת-אלוקים היא, שלא כל אחד זוכה בה. ועל כן מודה המשוור ומברך את גוהן הקשב, על הזכות הגדולה שנפלה בחלקו.

וכל עוד רוחי השב, אברך ד' אשר יעצני,

ונתן באזני קשב, וחזקני ואמצני.

כי אכן שירת-מעלה אינה שירה רגילה שכל בעל אוזן שומע אותה, מבחין בטוהר צלילית, כי לניגון עליון וקוקים לסייעתא דשמיא, שהנפש תתעלה ותהפוך אותו, שהנפש תתפס לו ועל ידו. ואנו מחפלים ומבקשים: "נתן בלבנו בינה – – – לשמוע", "והבינה פקוזה לחכמי ישראל בכריית האזנים, מפי השמועה" (קול הנבואה, עמ' 1).

והנה ממשיך רבי דוד ומספר "ואקשיב – והנה נהפכתי והייתי לאיש אחר" – זכה הוא להקשבה, ניתן באזנו קשב, והוא קלט את הצלילים הפנימיים, עד כדי מהפכה נפשית גמורה, עד כדי יצירה חדשה – "והייתי לאיש אחר", איש אשר שירת-נפשו התרוממה

והיתה לשירת-קודש, שירה אשר בה "מתאחד האדם עם כל היקום כולו" – – ועם כולם הוא אומר שירה" (אורות הקודש, כרך ב, עמ' תנט. מהדו"ב חלק ג, מוסר הקודש פרק קכד, עמ' קע).

כי הלא כה הם דברי רבי דוד בסיכום דברי הרב זצ"ל: "חכמת הקודש, מוצאה – כללות נשמת ישראל, ומגמתה – גאולת ישראל, וגאולת האדם והעולם, וזו המגמה העליונה, המגמה המשיחית הכוללת" (מבוא לאורות הקודש, ירושלים תשכ"ג, עמ' 38, ועי' מאמרו יסוד הכללות, קובץ הראי"ה, ירושלים תשכ"ו, עמ' י).

פרק מ"ג בתהלים

הרב ר' שמעון גליצנשטיין ז"ל, מזכירו של הרב בתקופת-לונדון, בימי מלחמת-העולם הראשונה, מתאר שעות קשות שבהן היה יחד עם הרב, במרתף-במקלט, בזמן הפצצה גרמנית על הבירה הבריטית:

"בשעה 3 בלילה – – – באתי למושביו של הרב [במקלט] – – – בידו החזיק את התנ"ך הקטן שלו, ואמר פרק מ"ג בתהלים.

הייתי רגיל לשמוע את אמירת התהלים של הרב לא פעם, בכל יום כשבא מתפילתו, כאשר בבית לא היה מי שיפריע לו, התבודד בחדרו, ובקול רם בבכייה מרה והשתפכות הנפש לפני קונו, שינן ורינן את תפילות נעים-זמירות-ישראל, דפק בשערי-רחמים של מעלה.¹¹

ברם שונה לגמרי היתה אמירת התהלים הזאת של הרב, בעמקי המרתף שמתחת לבית-הכנסת של 'מחזיקי הדת' – אמירה זו היתה כולה נשמתית-נפשית-רוחנית, מעומק נפשו שפך הרב את צקון לחשו לפני אביו שבשמים: 'שלח אורך ואמתך המה ינחוני, יביאוני אל חר קדשך ואל משכנותיך'.

הדביקות שבה שפך הרב את לבו באמירת פרק מ"ג שבתהלים, היתה עצומה מאוד, כל חושיו היו מרוכזים ומכוונים, ולא הרגיש כלל בהמולה אשר סביבו.

מזכיר הרב, עמ' כד-כה

אכן, לא המזכיר הצעיר של הרב, ואף לא משהו אחר, יכלו לתפוס משום מה התעכב-התרפק הרב על פרק תהלים זה, ומשום מה התעלה כל כך בשעת קריאתו, בדביקות עצומה מאד ובריכוז כל החושים.

11. "ודוד המלך ע"ה, שהתפלל וביקש, שהעוסק בספר תהלים יהיה חשוב כאילו עוסק בנגעים ואהלות (מדרש תהלים פרק א), קבע את כוחה של קדושת תפילותיו, שירותיו ותשבחותיו, שכלולים בהם גם עמקי תורה. והעוסק בפרקי תהלים לשם שמים, יעלו לו לרצון, כאילו למד והשיג גם את ענייני תורה אלה שבפנימיותם, אף על פי שאיננו מכירים" (עולת ראייה, ח"א, עמ' תכת).

“נפלאה ונשגבה היא למאוד, התדבקות מחשבתו בכותל המערבי”¹²

סוד הדבר נתגלה כעבור שנים מרובות אחרי פטירתו של הרב, מתוך מכתבים אישיים אשר נכתבו אליו, על ידי מרן הגרי”מ חרל”פ זצ”ל. וכך כותב קשור-נפשו ונאמן-רוחו של הרב, איש-ירושלים, באיגרת שנשלחה ללונדון בכ”א בשבט תרע”ז:

עוד בחודש חשוון דאשתקד, נצטויתי לכתוב לו ולהודיעו, כי נשגבה ונפלאה היא למאוד, התדבקות מחשבתו בכותל המערבי. תשוקתו הגדולה להתדבק בשכינה שלא זוהר משם, עושה רשמים נוראים – – – והחובה מוטלת על מרן שלא להפסיק תשוקתו על הכותל הקדוש.

הד הרים, מהדורת תשל”א, עמ’ סה-סו. מהדו”ב אגרת, עמ’ עא

ובאיגרת מיום ה’ בטבת, תרע”ח, הוסיף וכתב:

ויואל לכוון בתפילותיו להמשיך עלי קדושה ואור תורה, וידבק מחשבתו בכותל המערבי, כאשר נצטויתי מכבר לעוררו על זה”.

שם, עמ’ סז. מהדו”ב אגרת, עמ’ עב

“נפשו באה שמה ושואבת משם רעיונותיה”

– – – הגילוי המזהיר שנתגלה [לי] אצל הכותל המערבי ביום י’ חשוון תרע”ז (שכבר רמזתי עליו למעלת כבוד מרן שליט”א כמה פעמים במכתבים), שבהמשך הדברים נאמר – – – והנה נפש רבך משתוקקת מאוד להיות אצל הכותל המערבי, ולפעמים על ידי רוב השתוקקותו, ושהוא מכוון בנפשו כאילו הוא אצל הכותל המערבי, הנה נפשו היא באה באמת שמה, ושואבת משם כל רעיונותיה ומחשבותיה, והוא מתעלה מאוד באותה שעה לאיש יותר גבוה ורם ביראת ד’, וביטול עצמיותו לפניו יתברך שמו.

שם, עמ’ סט-ע. מהדו”ב אגרת, עמ’ עד-עה

עתה כבר ברור ומחזור לנו: בתפילות-תחינתו של הרב, מקרב לב עמוק, “שלח אורך ואמתך המה ינחוני, יביאוני אל הר קדשך” (תהלים מג, ג), עתר הרב לא רק לחזון-עתיד, לצפיית ישועה לעתיד לבוא, אלא ביקש ושאל שכבר עכשיו, בהיותו שרוי בעמקי מרתף-מקלט, בליל הרעשות ופיצוצים, יגיה עליו אור-ד’ ואמיתו, לנחות את נשמתו, ולהביאה אל הר הקודש “לחזות בנועם ד’ ולבקר בהיכלו”.

ובאיגרת של הגרי”מ¹², מיום ט”ז בתמוז תש”ה, ממשיך הוא לגלות ולספר:

כשהיה הרב בחו”ל “היה פועל בציורו [בדמיונו] שהוא נמצא בפועל ממש אצל הכותל המערבי, ושופך שיחו לפני ד’, והדברים כמוסים עמדי. וכל כך היתה נפשו עורגת אל הכותל המערבי, עד שנדר נדר שביום שובו לירושלים, לא יכנס לשום

12. ראה גם לקמן עמ’ 281 ואילך.

בית לפני שיבוא אל הכותל המערבי. וכך היה, שביום ג' אלול תרע"ט, כשעלה לירושלים, ביקש מכל ההמון הגדול שיצא לקבל פניו שילכו לביתם, ושהוא צריך לגשת למקום אחד קודם שיכנס לבית האכסניא שהכינו לו, ואני הלכתי אלו לכותל המערבי. בהגיעו למבואות הקרובים לכותל, חוורו פניו והלבינו, ושפתיו לחשו: "מה ידידות משכנותיך ד' צבאות, נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ד', לבי ובשרי ירננו אל אל חי" (תהלים פד, ב-ג). ובבואו שמה קרע קריעה והתייפת בבכי, ואמר בתפילתו "מלוך על כל העולם כולו בכבודך", "ומפני חטאינו", "מלך רחמן רחם עלינו", ורק אחר כך הלך לקבל פני גדולי העיר והגיע לביתו.¹²

ובאותה איגרת מספר הגרי"מ עוד, כי כשחזר ועלה מרן הרב זצ"ל לארץ הקודש, ונתעלה כרבה של ירושלים, היה יוצא לא פעם בחצות הלילה מביתו בלווייתו, והולך לשפוך לבו על יד הכותל המערבי.

אכן, כמה נאדר בקודש היה המחזה: לילה, דממה, לאורך הרחוב הירושלמי הריק מאדם העיר, המלא סודות-פליאות מני קדם, צועדים והולכים שניים-נסתרים, שתי נשמות הקשורות בעבותות-פז, בקשר עליון דאורייתא. צאצאי מלכות בית דוד¹³. נבלעים הם בין חומות העיר העתיקה, עולים במעלות-קודש ומתעלים בחזיונות-קודש, צועדים ומרחפים, גופם בעלמא דאתגליא ונשמתם בעלמא דאתכסיא, וכל ישותם צמאון לחי-עולם, לאור נצחים – "לבי ובשרי ירננו לאל חי".

"חששתי לכלות-הנפש בתפילה"...

ובשעת רצון סיפר הגרי"מ :

"בקיץ תרפ"א יצא הרב לנופש להר-טוב, ובאתי לבקרו שם, והמשכנו בסוד-שיח עד שעה מאוחרת בלילה. והנה בבוקר הרגשתי שהרב מתאחר בתפילתו, ולא עוד אלא שלא כדרכו, שלא לעסוק בשום דבר לפני התפילה, ראיתי שהוא ניגש אל בעל האכסניה והתחיל מגלגל עמו שיחה על ענייני גידול צמחים, ואיזה עצי פרי ניתן לנטוע בסביבה, ורק אחר כך הלך להתפלל.

האיחור והשיחה גם יחד הפליאוני מאוד, והרהבתי עוזו בנפשי לשאול את הרב לפרש הדבר. ותשובתו היתה: בבוקר זה התלהטה בלבי תבערת צמאון לאל חי, עד שחששתי

13. באחד המכתבים מביע הגרי"מ את משאלתו "להרבות רחמים גדולים – – – שנשמת יחזקיה מלך יהודה המופיעה בהדרה במעלת כבוד מרן שליט"א, תתאחד יחד עם נשמת יותם בן עזיה מלך יהודה – – – להחכים את כל העולם כולו במאור תורתנו הקדושה" (שם' עמ' פ, מהדו"ב אגרת לג, עמ' פד).

וכנראה שלפי הצעת הגרי"מ הוסיפו למרן זצ"ל בימי מחלתו הקשה את השם יחזקיה, וזכרו שמו הנוסף הזה, בהכרזת הרבנים וכל גדולי א"י, ליום התפילה הכללי לרפואתו של "גאון הדור שבית ישראל נשען עליו, עמוד-התווך של התורה והיהדות בארצנו הקדושה" ("קול תורה" שנה ד' חוברת יא-יב, עמ' כא).

לכלות-הנפש בתפילה, ונאלצתי להקטין את יקוד רגשי הקודש, בירידת המחשבה לעניינים מוחשיים-מעשיים".

[כי השכל שבנפש המשכלת, כשמתבונן ומעמיק מאוד בגדולת ד', – – – יתלהב לבו באהבה עזה כרשפי-אש, בחשיקה וחפיצה ותשוקה ונפש שוקקה לגדולת אין סוף ברוך הוא, והיא כלות הנפש, כדכתיב נכספה וגם כלתה נפשי וגו' וכתוב צמאה נפשי לאלקים וגו' וכתוב צמאה לך נפשי וגו', והצמאון הוא מיסוד האש שבנפש האלקית" – תניא פרק ג, ועי' נפש החיים שער ב פרק יד].

"עם השתתפותו בצערו של הפרט,

עמד לנגד עיניו כל הכלל"

"שכל הבקשות בצלותא, הכל על כלל ישראל – – –

כמה דתקיננו הבוחר בעמו ישראל באהבה".

ביאור הגר"א ז"ל לתקוני זוהר דף מח

באותה איגרת מוסיף הגר"מ לתת לנו תיאור פנימי, על יסוד שיעור קומתו של הרב ועל סוד תפילתו:

"כי באמת יסוד קומת הקדושה שלו הוא, שהיה כולו כללי, ולא היה בו שום חוש פרטי. – – – כי בהסתכלותו בפרט, היה רואה בעיני-הבדולח שלו, את כל הכלל כולו, שהפרט הוא חוליה ממנו. – – – וכשהיו מבקשים ממנו להתפלל עבור פרט, הנה יחד עם השתתפותו בצערו של הפרט, עמד לנגד עיניו כל הכלל, ונכלל צער הפרט, בצער הכלל. ובוהו עצמו היה מביא את הישועה לפרט, מפני שהרים אותו בתפילתו וכללו בתוך הכלל, שעליו נאמר "הן אל כביר ולא ימאס"¹⁴.

ואף גם בצער קרובי משפחתו, לא היה מרגיש בהם יותר ממה שהרגיש בצערם של אחרים, שכן בכל מבטו לא היו קיימים מושגים של פרטים כי אם כללים [ועי' אורות הקודש, ח"ג, דרך הקודש, עמ' שלח, חסידות, פרק כד "אהבת הצדיק ותפילתו"].

– – – ופעם אחת היה אחד מקרובי המשפחה זקוק לישועה, ורב גדול בחו"ל, שהיה מקורב למשפחה, הצטער מאוד על כך, וערך מכתב לכבוד קדושת מרן הרב זצ"ל, שהוא מאמין באמונה שלמה שאם כב' [הרב] היה מעתיר בעד אותו קרוב, בודאי היה נענה מן

14. "תורת חוץ לארץ עוסקת בתיקון הנפש הפרטית, – – – לא כן תורת ארץ ישראל, היא דואגת תמיד בעד הכלל, בעד כללות נשמת האומה, הפרטים מתכנסים בקרבה בכללה. הם מתעלים בעילוייה ומתעטרים בעטרתה" (אורות התורה, פרק יג, ג).

"גדולי הנשמה אינם יכולים להיות נפרדים מן הכללות היותר מקיפה, כל תפצם ושאיפתם היא תמיד טובת הכלל כולו – הכלל במלוא רחבו וגבהו ועמקו. – – – לאושר של הכל הם מצפים, לאורה ולשמחה של הכל הם מיחלים. הם שואבים את אהבת כל ההויה, מאהבת ד' העליונה, מחולל כל ומחיה את כל" (אורות הקודש, ח"ב, עמ' תמב).

השמים, והישועה היתה כבר באה, אלא שמתוך עבודתו למען הכלל, הוא מסיח דעתו ממנו, ואינו פונה להעתיר בעדו.

ואז כשקיבל הרב את המכתב, שלח לקרוא לי במיוחד, ואמר אלי בזה הלשון: 'אני מתפלא איך קלע הרב ההוא אל המטרה, אבל מה אעשה, אם אין לי זיקה אל הפרט, וכל מעייני נתונים להכלל, ואך למלא בקשתו של הרב ההוא, הנני מוסר את ענין התפילה לכב', ובעל-הרחמים לא ימנע מלהיות נעתר לתפילה שיתפלל כב' לד' בלב ונפש' – עד כאן דבריו אלי. ובבחינתו זו שהיה כולו כללי ולא פרטי, עלה על כל בני-דורו, והיה משכמו ומעלה גבוה מכל העם – – – אשרי הדור שהיה שרוי בתוכו".¹⁵

"נושאים אנחנו את דענו למרחוק, בשביל ההתעלות הכללית"

קומת קדושה כללית זו, עד כדי אי-האפשרות להצטמצם בפרטיות, היא הפותחת לנו שער להבנת סוד שיח קדשו של הרב בעולת ראייתו. עולתו של הרב מתעלה והולכת מעל לצרכי הפרט, מעל לבעיות הכלל, ואף מתרחבת ועוברת מעבר לגבול ישראל, והיא חובקת זרועות עולם, מקיפה את כל ההווה:

נושאים אנחנו את דענו למרחוק, לא רק בשביל ההטבה הפרטית של כל יחיד, ולא רק בשביל חוג פרטי של עולם מיוחד, כי אם בשביל ההתעלות הכללית של העולמים הרבים, אשר ברוח ד' רבון העולמים נוצרו להיות מתעלים והולכים, משתפרים ומתקדשים.

עולת ראייה א, עמ' קס

וזאת תורת העולה: עומד האדם במקדש הבריאה, ועובד בכל לבו ובכל נפשו ליוצר הכל, וכל מקום שאדם עומד בו עמידה ישרה מול האלוקים – מקדש הוא, וככל שעמידתו כולה אומרת שאיפת התעלות וכיסופי דבקות במקור החיים, כאל חי העולמים – עמידתו קרבן היא.

וכשעמידה-תפילה זו חורגת מתחומי הפרט, ומגיעה למרחבי ההווה, והאדם משמש כבא-כוחה של הבריאה כולה, בשאיפתה לדבקות בבוראה, כמבטא רצון היצירה להידבק ביוצרה, מתעלה אז האדם המתפלל, מתעלה אז האדם העומד מול האלקים, מתרומם ומתנשא, והעולם כולו עולה ומתעלה עמו, והקב"ה שמח למראה יציר-כפיו המיישר לבו לקראתו, העולה ומעלה את עולמו, ומיד נפתחים מעיינות-חסד, ושופעים שפע ברכות על גוי ואדם, על עולם ומלואו.

15. "אלו בעלי הנשמות הגדולות, השטים בלי הרף במרחבי-ה של האמת הענקית, מסתכלים הם מתוך אספקלריא מאירה על כללות האומה, והיו הכל לאחדים כעיניהם" (הגר"מ חרל"פ זצ"ל, "סיני", אלול ה'תצח"ר, עמ' ע).

“מרומם האדם בתפילתו את כל היצור”

ויסוד זה שאדם-המעלה המתפלל, הוא בא-כוחה של הבריאה כולה בעריגתה למקור חייה, מוסבר בטוב טעם בעטו המבורך של הרב אלימלך בר-שאוול ז"ל:

בהרבה ספרים מדובר על התפילה, אבל מה שהרב זצ"ל אומר על התפילה – לא נמצא בניסוח כזה בשום ספר:

“התפילה היא האידיאל של כל העולמים. כל ההווה כולה למקור חייה היא עורגת – – – הכל הומה, שואף ושוקק, לחמדת שלמות מקורו העליון – – – והאדם סופג את כל השקיקות הללו – – – ובא תור הגלוי – – – היא התפילה המכה גלי אורה, מרומם הוא האדם בתפילתו את כל היצור, מיוחד הוא עמו את כל היש, מעלה את הכל למקור הברכה, למקור החיים” (עולת ראייה א, ענייני תפילה, עמ' יג).

לא מדובר כאן על מצוות התפילה, אלא על יסוד התפילה – היסוד שבהווה והיסוד שבנפש. אין התפילה איזה מעשה מוגבל, אלא “אידיאל כל העולמים”.

– – – אדם-המעלה העומד ומתפלל, אינו מתפלל רק בשביל עצמו, אלא הוא שליח של כל העולם כולו. כשהוא פונה אל הקב"ה, הוא פונה מתוך כל הבריאה, ומשמש פה לכל הבריאה, פה לכל יצורי בראשית.

– – – כמה אושר נפשי ישיג האדם, אם ירגיש אפילו מעט מזה, בעמדו להתפלל לפני קונו, כשיראה את עצמו כשליח-ציבור של הבריאה כולה”.

שיטתו של הרב קוק במחשבת היהדות, ירושלים תשכ"ג, עמ' מה-מח

נעימת הדביקות לפני קריאת שמע של שחרית

נעימת דביקות היתה שגורה בפי הרב בוקר-בוקר בתפילת שחרית לפני “קריאת-שמע”, נעימה שכולה ריכוז והתעמקות, התייחדות והתעלות.

אפשר היה להרגיש בחוש כיצד הוא מגיע למלוא כוונת הלב, למלוא עומק המוח, והוא מקבל עליו עול מלכות שמים ביחודא-שלים, בכל נפשו ובכל נשמתו.

נעימה מיוחדת זו, רווייה היתה ברוח ניגוני חב"ד, ומוצאה כנראה מימי שחר הילדות, ממחיצת חסידים-“עובדים”, מודרכיו של ה”משפיע” רבי יחזקאל יאנובר ז"ל, שהאריכו בתפילתם ב”שטיבל” החבד”י-הקאפוסטי, בגריבה עיירת מולדתו.

ומשמעותה של נעימה-שירה זו, יפה נתפרשה על ידי בנו של הרב בעל ה”תניא”, האדמו”ר האמצעי ר' דובער נ"ע, בספרו “פירוש המלות” (ורשה תרכ”ז) אות ככו: “שהשיר בפה נמשך ויוצא מהבל הלב שיש בו רוח-חיים, ושם מלוכשת הכוונה שבמוח והעונג והרצון שבעצמות הנפש”.

ותמיד תהיה מחשבתו דבוקה בעולם העליון

ותמיד תהיה מחשבתו דבוקה בעולם העליון, בו יתברך, וזה שאמר הכתוב ברמז (ויקרא כא, יב): "ומן המקדש לא יצא", וכשרוצה לדבר מענייני העולם הזה, יהיה במחשבתו שהולך מעולם העליון למטה, כאדם שהולך מביתו לחוץ, ודעתו לחזור תיכף ומיד.

דרכי-ישראל¹⁶

וכדבר הזה ראינו-חזינו במרן הרב זצ"ל. כל פעם שהיה נכנס לשיבה, לתפילת מנחה, היתה לנו הרגשה לא שהוא בא אלינו, אלא שהוא ירד אלינו, ירד מלמעלה, מן העולם העליון שבו הוא שרוי, וששם עיקרו ונופו גם יחד.

"ולוואי והייתי מתפלל מנחה בערב יום הכיפורים

כמו שהוא מתפלל מנחה ביום-חול רגיל"

סיפר הרב ר' יצחק אפשטיין ז"ל, תלמידו ובן-ביתו של הגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל: "בעיצומו של קיץ, כשעלה הרב לפוש על הר-הכרמל, הגיע לשם גם הגרא"ז מלצר ז"ל לנופש-קיץ, והתארח במלון-פנסיון בסביבה הקרובה. והואיל ובבית-הכנסת הקרוב לבית-מלונו של הגרא"ז היה מניין רק בתפילת שחרית, לא רצה הגרא"ז לחטריח אותי לאסוף לו מנין למנחה, והציע ללכת לבית מלונו של הרב, ששם היה מניין גם במנחה ובערבית.

בהפסקה שבין מנחה לערבית התיישבו זה ליד זה, ושקעו מיד במשא ומתן של הלכה. הידידים הוותיקים משיבת ולוויין חידשו ימיהם כקדם, והיתה חדות-אדאורייתא ביניהם, כבימי הנעורים במתיבתא-רביתא בהנהגת הגאון הנצי"ב ז"ל.

בשובנו התחיל הגרא"ז לדבר בשבחו של הרב, ולהפליג בגדולת תורתו ויראתו. והוסיף הגאון הצדיק בתומת-ישרתו ורוב-ענוותו: "ולוואי והייתי מתפלל מנחה בערב יום-הכיפורים כמו שהרב מתפלל מנחה ביום חול רגיל".¹⁷

*

מייסד בני-ברק, רבי יצחק גרשטנקורן ז"ל,¹⁸ כותב בזכרונותיו: "כמה צדקות, כמה אצילות היתה נסוכה על קלסתר-פניו הקדוש – – – ובאמת מי שלא ראה דבקותו של אותו צדיק בשעה שהיה עומד ומתפלל, אינו מסוגל לדמות לעצמו תואר פניו הקדושים" (ח"א, עמ' צד).

16. הנהגות ישרות מהרב הצדיק רבי מנחם מענדל ז"ל מפרמישלאן, טשערנוביץ תרי"ט.

17. ועי' מה שכתבו בני הגר"א מווילנא ז"ל, בהקדמתם לביאורו על שו"ע אורח-חיים: "רבים מעדת ד' – המה ראו כן תמהו: איך יגיע איש אל שיעור אהבת ד' כמותו. כי כל תיבה ותיבה מתפלתו, היתה יוצאת מפורשת מפיו בקדושה ובטהרה, עם המחשבה הטובה וישר הלבב, ונראית כאילו נתוסף לו מדע בכל תיבה ואהבת ד' בכל מלה בלשונו". עי' עדות ר' אליעזר אלינר מועדי הראי"ה מהדו"ב עמ' 394.

תפילת מנחה בבית הכנסת של האר"י הקדוש ז"ל

סיפר נאמן בית הרב ומשמשו, רבי מאיר-דוד שוטרנדר ז"ל:

במסע ההתעוררות בגליל העליון, הגיעו הרב ומלווייו לצפת עיר המקובלים. משום קדושת כהונתו לא הלך הרב להשתטח על קברות הצדיקים,¹⁸ ורק מרחוק הסתכל על מקום מנוחתם, והקדיש תשומת לב מיוחדת לקברו של האר"י הקדוש ז"ל.

אכן תפילת המנחה שהתפלל הרב בבית הכנסת של האר"י, על פי כוונות האר"י, היתה נפלאה ביותר. זו היתה תפילה שנמשכה זמן רב, וכולנו הרגשנו שהרב נתון בעולמות העליונים.

אורות התפילה – אורות הגאולה

סידורו של מרן הרב זצ"ל – עולת ראייה – זהו הסידור הארץ-ישראלי, ביטוי נשגב לתפילת הנשמה של הכהן הגדול מאחיו, לברקי אורות כיסופיו, בימי צמיחת קרני הישע, בתקופת התנוצץ אורות הגאולה. סידור ארץ-ישראלי זה – כולו הוד והדר, עזו ותפארת, רענונות ופריחה. אורו פני התפילה ונתחדשו שעותיה כקדם, כימי עולם וכשנים קדמוניות:

כימים אשר היתה האנושות בטהרתה, וכימי העלומים של האומה, אשר זרח עליה אור-אלקי-אמת, בכל חום-תום ויושר לבב, והעבודה האלקית חגגה אז את חג השלמתה המלאה, רבת האוצרות, רבת החיים, וגדולת העוז לאלקים.

עולת ראייה א, עמ' קנא

שירת עולת התמיד

מי זאת עולה – עולה ודאי נרוצה לומר שעולה למעלה,

מן המדבר – מן המדבר ודאי, מן דיבורא!

תקוני זוהר דף מ"ח, ב,

וביאור הגר"א ז"ל שם

משמעותו העמוקה של מאמר חז"ל "תפילות כנגד תמידים תקנום" (ברכות כו, ב) – התפילה היא תחליף לקרבנות – מתבארת לעומקה ומתבהרת במרחביה רק מתוך הטיוול בעולמות המחשבה והשירה של מרן זצ"ל בדברות קדשו בפרשיות הקרבנות, סדר המערכה ומשניות "איזהו מקומן של זבחים". שם מגלה לנו הכהן הגדול מאחיו את האור הגנוז בכל פרט מפרטי עבודת הקודש, כיצד כהנים בעבודתם מאחדים עולמות

18. ע"י הערתו של מרן הרב זצ"ל בחוברת "אלה מסעי", פרנקפורט תרע"ז, עמ' 40 ("זכרון ראי"ה", ירושלים תשמ"ז, עמ' נ). אל המסעי, מהדו"ב ה'תשע"א, עמ' 121, וע' שם עמ' 258 בירור בסוגיה.

ומלואם "ביחודא שלים בשם כל ישראל". ורק עם הופעת דברי שגב אלו, מובן סוד שיחו של הרב בספרו הגנוז "ערפלי טוהר" (צמ' ז, מהדו"ב עמ' י. שמונה קבצים ב, כ):

יותר מהתפילה המבוטאה, מלאה חיים היא העבודה האלקית, המתגלה ברוב חיל-גבורתה בעבודת הקודש והמקדש, שיבנה במהרה בימינו. הצפייה לבניין המקדש ולעבודת הקרבנות, היא השאיפה היותר אצילית והיותר עליונה, מכל מה שכל רוח עדין וכל נשמה שירית עליונה יכולה לצייר.

אכן, ב"עולתו" של הרב אתה חש לא עבודת הקרבנות לבד, כי אם שירת הקרבנות... עבודת הקודש והמקדש מופיעה לפנינו כתפארת עוזה הקדמוני, כולה מלאה און ועצמה, ורעננות-בראשית על ראשה. צהלת נעורי עולם ומלואו בוקעת ממנה, ושפע כוחות עצורים מזנקים אל על בכוח-איתנים.

זאת תורת העולה, זאת תורת התפילה.

הנשמה המלאה תמיד שלהבת אש-קודש

שורות קודש שנכתבו על ידי הרב בפירושו על סידור התפילה, בתיאור "נשמה המאירה תמיד", הם למעשה דברים אישיים, המתארים את נשמתו הוא:

אני לדודי ועלי תשוקתו – לא תוכל להכחיש עצמת מעלתה ואורה, הנשמה המאירה תמיד, המלאה תמיד שלהבת אש קודש וצמאון לאלקי עליון, הספוגה כולה תמיד בנחלי עדנים של קודש-הקדשים, השרויה תמיד בתוך ספירה של שירת-זמרת נגינת-נועם-קודש, הצמאה ומתענגת יחד.¹⁹

עולת ראה ב, צמ' ח-ט

תוך כדי ביאור פסוק מופלא זה בשיר-השירים, גילה לנו הרב גילוי פנימי מעמקי נשמתו הוא, שעם כל ענוות-הצדק, האמת הפנימית שבה פורצת ועולה, שלהבתה עולה מאליה, ונחלי-עדניה משקים ומרווים צמאים לקודש ונכספים לאורה. והלא כה הם דברי הרב, בהשתפך נפשו בהמיית-שירה:

לבבי מלא עריגה רוחנית גבוהה –

אור אלקים הבו לי,

תענוג א-ל חי ושעשועו,

גודל יפעת היכל מלך-עולם.

19. "שלהבת אש הקודש של אהבת-ד', הלא בתוך הנשמה היא תמיד בוערת, מחממת היא את הרוח, מאירה היא את החיים ועינוגיה אין להם סוף – אין מידה מתארת את נועמם ומתקם" (מוסר אביך, ירושלים תשל"א, צמ' צג).

הנני תמיד הומה :

א-ל אלקי אבי,
אשר כל לבי נתון לאהבתו,
אשר פחדו ירוממני.

מצפה אני לישועה ואורה,
להופעת דעה ונהרה,
אתענג בנועם ד'
ברום חביון, בעוז עליון.

זכרון – קובץ תורני-מדעי, ירושלים תש"ה, עמ' טז

והדברים מזכירים לנו את האמור ב"אדרא זוטא": "פתח רבי שמעון ואמר, אני לדודי
ועלי תשוקתו – כל יומין דאתקטרנא בהאי עלמא, בחד קטירא אתקטרנא ביה בקדושא-
בריך-הוא, ובגין כך השתא ועלי תשוקתו. – – – בד' תתהלל נפשי ודאי, דהא נשמתי
ביה אחידא, ביה להטא, ביה אתדבקת ואשתדלת" (זוהר האזינו, דף רפ"ח ודף רצ"ב).

נוספות

זכות נתגלגלה לידי לרכז את דברי מרן הרב זצ"ל על התפילה בשמונה פרקים, ותוך כדי ריכוז וסידור הדברים של הרב, התגבש פרק מיוחד על תפילתו של הרב זצ"ל משחרית ימיו ועד זקנה ושיבה, מפייהם ומפי-כתבם של עדי ראייה ושמיעה, שתפילתו של האי-טהור-גברא, כהנא-קדישא, חיממה את לבבם. והנה נוספו לנו עוד כמה רשמים חזקים מעבודת-הלל המופלאה של מרן הרב זצ"ל, ובראשם דברי הסופר-המשורר ר' יוסף-צבי רימון ז"ל:

"אהבתי את התעלותו של הרב בתפילתו. פעם באתי אליו ביפו, בבוקר אחרי התפילה, ואחרי שאמר "אין כאלקינ" היה שרוי בהתפעלות, והסביר לי הרבה את מושג הדברים. בירושלים ראיתי כותב רעיונות הרבה על דבר התפילות שבסידור, והיה מרחיב ומסביר בהם הרבה. קסם מיוחד היה לו בהתפללו ערבית, אהבתי להביט עליו בלי סוף".

מיודעי הרב ד"ר י"מ להרמן (שליט"א) [ע"ה] כותב בתוך דברי-הערכה שלו ל"אורות התפילה":

"וכאן רוצה הכותב להתחבר בזכרונותיו על מרן הרב זצ"ל. זכיתי להיות במחיצתו במשך ארבע שנים שלמות, בזמן שהרב היה בלונדון בעת המלחמה העולמית הראשונה. הייתי המורה שלו לאנגלית, אף שהייתי עוד בחור צעיר, תלמיד ישיבה, אבל זכיתי להיות אתו יום יום בביתו מאחורי בית הכנסת "מחזיקי הדת", והוא למד אתי בשמונה פרקים להרמב"ם. ראיתי בזמן תפילתו הזוכה, ושמעתי השתפכות הנפש שלו לפני בוראו. כמו כן הייתי יחד אתו במקלט בזמן הפצצת הגרמנים על לונדון והקשבתי לקריאת פרקי התהלים שלו, כשכל חושי היו מרוכזים ומכוונים בתוכו, ולא הרגיש כלל בכל ההמולה אשר היתה מסביבו" (שנה בשנה, תשמ"ה, עמ' 335).

ומספר ר' ברוך דובדבני ז"ל מזכרונותיו על הרב בשנותיו האחרונות בירושלים:

"אני נזכר שפעם בשעה מאוחרת בלילה עליתי לביתו, חיפשתי את חתנו, אבל כולם ישנו. רק הוא לבדו הסתובב באולם, והנה אני רואה שכולו לוחט, שכולו מרחף בעולמות לא שלנו. ואני מקשיב, והנה הוא מפזם את שירו של ר' יהודה הלוי 'ישאלוני רעיוני'²⁰, שנוהג היה לשיר אותו ברגעי התעלות במוצאי שמחת-תורה. הוא צועד וצועד אל פני החדר, ומטעים וחוזר ומטעים את המלים 'הנני עבד-עבדים לפני מלך מלכי המלכים' — — נבהלתי וירדתי במרוצה".

20. ע"י לעיל עמ' 102.

סיפור הרב שלמה-זלמן זלזניק ז"ל, מראשי ישיבת "עץ חיים" בירושלים:

"היה הדבר ביום ששי אחד אחר הצהריים. ערב-שבת והכל ממחרים לביתם, והנה הגיע לשיבה מברק דחוף מהמשרד שלה בארצות הברית בקשר עם איזה עובד, והיה הכרח לחשיב מיד במברק, ונחוצה היתה גם חתימתו של הרב על מברק זה. דחיפות העניין וחשיבותו היו במידה כזאת, שאילצה אותי לטפל אישית בדבר, והלכתי מיד לבית הרב לקבל אישורו וחתימתו.

כשבאתי לביתו וניגשתי לדלת חדרו הקטן בו ישב, למד וכתב, לא דפקתי מיד אלא שמתי אוזן לשמוע אולי הרב לומד ואין להפריעו באמצע לימודו. והנה עולה באזני קול המיה נרגשת. נעצרתי והקשבתי. הבחנתי שהרב לומד פרק ב"ן בהטעמה מרובה, וחוזר עליו ביתר הטעמה. ופתאום קולו עולה, והוא חוזר וקורא את הפסוק בהתרגשות גוברת, וכאילו נתגלו לו דברי הנביא בגילוי חדש. הוא עובר לפסוק נוסף וחוזרים הדברים, והלימוד נמשך.

גדלתי בירושלים בין גדולים ויראים, צדיקים וחסידים. ראיתים בלימודם ושמעתים בתפילתם, אבל מעולם לא שמעתי לימוד תנ"ך כזה. היה זה לא לימוד אלא תפילה, ולא תפילה רגילה אלא עבודה שבלב. כך מתפללים קדושי-עליון בעת רצון, בשעות התעלות, 'בדחילו ורחימו'.

עמדתי נרגש וחיכיתי. גם כאשר נגמר הלימוד, כשנדמה התפילה, עדיין נשארתי עומד רתוק למקומי עד אשר שבה נפשי למנוחתה, ורק אז העזתי לדפוק קלות בדלת. כשנכנסתי היו עוד פני הרב מלאים ריגוש, אולם הוא קיבלני כדרכו במאור-פנים, וכשרק שמע את משאלתי נודדו וכתב וחתם, ואף צירף ברכתו שיעזור ד' והכל יהיה בהצלחה.

כשנפרדתי ממנו אמרתי לעצמי: ידעתי שהרב הוא גאון וצדיק, אולם כאן הוא נתגלה לפני כאחד קדמון שלא מעלמא הדין, וכל אלה שמרשים לעצמם לבקר את מעשיו או את דבריו, אינם מכירים אותו כלל וכלל. מי שמסוגל ללמוד כך פרק תנ"ך, לא רק שאסור לדבר בו סרה, אלא שאסור גם לחרחור אחריו. לא לנו למדוד דרכיו בקנה-מידה רגיל, כי גבוה ונשגב הוא מכולנו – יסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה'. מאז קיבלתי על עצמי שלא להיגרר אחרי בעלי-המחלוקת, נוהרתי להתרחק מכל מי שפגע או נגע בו, ואף לא לשמוע דיבור של ביקורת על איזה מעשה שלו, או ביטוי שלו".

[סיפור מעשה מופלא זה הגיע אלי בראשונה מפי הרב יצחק רוזנטל ז"ל, והוא מסר את הדברים ברוב התרגשות. שוב שמעתי מפי הגרש"ז אורבך (שליט"א) [זצ"ל] שגם הוא עוד זכר את הרושם הגדול שעשה הדבר על בעל-המעשה, הרש"ז זלזניק ז"ל].²¹

וזכיתי גם אני לראות את הרב בשעת-חדוותא בשמחת-תורה בסעודת הצהריים, שהיתה התרוממות רוח גדולה בשירה שעל שולחנו הטהור, והנה קם הרב והתחיל מהלך על פני החדר, ושר בהתרגשות את שירתו של "בעל-התניא" על הפסוק בתהלים (עג, כה): "מי

21. כשהתקרב הרש"ז זלזניק ז"ל אל הרב, עמד גם על עוצם גדולתו התורנית, וסח לי בנו הרב שמעון זלזניק (שליט"א) [ז"ל]: אבא ז"ל היה אומר שגאון הוא הרב קוק. ישנם בירושלים ראשי ישיבות גדולים ששיעוריהם טובים מאוד, אבל היקף גדול כזה בכל מקצועות התורה – זה יש רק אצל הרב קוק. והוא הוא הגאון האמיתי.

לי בשמים, ועמך לא חפצתי בארץ" – איך וויל ניט האבן דעם עולם-הזה, איך דארף ניט האבן דעם עולם-הבא, נאר דיר אליין, נאר דיא אליין! (איני רוצה את העולם-הזה, איני צריך את העולם-הבא, רק אותך לבדך, רק אותך לבדך!)

[ומקור-הברכה של שירה עילאה זו הוא בדרגה הגבוהה של אהבת-עולם, שמגיעים אליה היחידים-המתבוננים. ומפורשים הדברים בתניא (פרק מג): "אך אהבת-עולם היא הבאה מתבונה ודעת בגדולת ד', – – – אשר על ידי התבוננות זו, ממילא תתפשט מידת אהבה שבנפש מלבושיה, דהיינו שלא תתלבש בשום דבר הנאה ותענוג גשמי או רוחני, לאהבה אותו ולא לחפץ כלל שום דבר בעולם בלתי ד' לבדו – – – וכמו שכתוב 'מי לי בשמים ועמך לא חפצתי בארץ' וגו'"].

דברים אלה שפרסמתיים ב"שיחות הראי"ה" (עמ' 233), הגיעו לעיונם של כמה אנשי חב"ד, והם העירו לי שלא ידוע להם על שירת דביקות זו של בעל התניא.

והנה זכיתי למצוא מקור מוסמך ביותר, המביא את הדברים – קצת בשינוי נוסח – וקובע בפירוש שהאדמו"ר הזקן נ"ע הוא-הוא שהשמיע אותם בשעת דבקות. המקור הוא נכדו המופלא, הנשיא השלישי לבית חב"ד, אדמו"ר הגאון ר' מנחם מנדל ז"ל בעל ה"צמח צדק", הכותב: "שורש עניין אהבה דבחינת ועמך לא חפצתי, שלא לחפץ שום דבר זולתו יתברך, ולא אפילו שמים וארץ שהם גן-עדן עליון ותחתון – – – אלא תהיה האהבה רק לו יתברך לבד. – – – וכך היה נשמע הלשון, ממורנו רבנו נ"ע בדביקותו, שהיה אומר בזה הלשון: "איך וויל זע גארנישט, איך וויל ניט דאין גן-עדן, איך וויל ניט דאין עולם-הבא וכו' איך וויל מער ניט אז דין אליין" ("דרך מצותיך", שורש מצות התפילה, פרק מ, דף קלח).

שירת הדבקות הזאת ודאי הגיעה אל הרב ישירות מפי מי ששמע אותה מה"צמח צדק" עצמו. שכן היה סבו של הרב, מצד אמו, הרב ר' רפאל ז"ל¹, חסיד מקושר ביותר אל הצמח-צדק ואחריו לבנו אדמו"ר מהרי"ל ז"ל מקאפוסט. והיה זה הוא שהקים את ה"שטיבל" החב"די בעיירתו בגריבה, ואף טרח והביא לשם אחד מהאריות שבחבורה, את ה"משפיע" רבי יחזקאל יאנעווער ז"ל, שהרב היה מזכיר בהערצה את חזרת מאמרי החסידות שלו בשבתות בשעת רעוא-דרעוין.

בסוף מאמרו "התפילה במשנתו של הרב" כותב ד"ר יהודה מוריאל² (ה"י) [ז"ל]:

"וירשה לי להעלות בסיום המאמר חוויה אישית בלתי-נשכחת שזכיתי לה בשנה האחרונה לחיי הרב זצ"ל. בשבת חול-המועד-פסח, שנת תרצ"ה, עלינו, קבוצת חברים מ'הפועל המזרחי' אל בית הרב, כדי להתבשר מזיו תורתו בעת הסעודה השלישית. אחרי שהרב גמר את דברי התורה, כיבד אותי בשירת התפילה 'ידיד נפש' [שרתי את המלים המרוממות במנגינה של ר' פיני ז"ל, החזן של הנכד הרוזינאי אדמו"ר מבויאן ז"ל]. בעת השירה היינו כולנו מרוכזים במבטנו על זיו תארו של רבנו הגדול, ואפשר היה לחוש בבירור מה רבה היא המיית נפשו ומה עמוקים כיסופיו, כיסופי קודש פנימיים. אין ספק שדבר זה השפיע גם על שירתי.

אחרי שגמרתי לשיר את התפילה, השמיע הרב דבר שהפתיע את כולנו: 'אני מבקש לשמוע את התפילה כולה בניגונה זה – שנית'. התנצלתי לפניו, כי גרוני ניחר. לקח הרב זצ"ל כוס יין וכיבד אותי בשתיית 'לחיים', כדי לשמוע את התפילה פעם נוספת. ערגת-התפילה בלב קדוש זה, כפי שהיא באה לידי ביטוי באותו מעמד, השאירה על כולנו רושם בל-יימחה".

קובץ "באורו", עמ' 63

*

"ביצירתו רבת-ההיקף של הרב, קובע הספר 'עולת ראייה' [על סידור התפילה] ברכה לעצמו. כבר ההיקף הכביר מעורר השתאות, – – – שפע הכמות והתוכן מעידים נאמנה כי דברי הרב בראש סידורו, התקיימו בו בעצמו: 'התפילה המתמדת של הנשמה, מתאמצת היא תמיד לצאת מן העולם אל הגילוי' – – –

הרב היה גאון המחשבה והקבלה, ועם זאת אמן הכתיבה והביטוי. טבעי הדבר שמסכת התפילה תופסת מקום נכבד ביצירתו, שהרי בתפילה יותר מאשר בכל מקצוע אחר חוברו יחדו העבודה שבלב עם ההגות והמחשבה, שבהם היה הרב יחיד ומיוחד".

הרב רפאל-בנימין פוזן שליט"א, המעין, תמוז תשמ"ו, עמ' 25

גדול וגיבור

רום-רוח ועוז-הנהגה

“ועמד ורעה בעוז ד’, בגאון שם ד’ אלוֹקיוֹ”

מיכה ה, ג

בשנת תרפ”ג, במלאות עשרים וחמש שנה לפטירתו של הגאון ר’ שמואל מוהליבר ז”ל, הוציא הרב יהודה-לייב פישמן-מימון ז”ל ספר זכרון – “ספר שמואל” – לשמו ולזכרו. בספר זכרון זה נמצא מאמר הערכה מלא תוכן מקורי של מרן הרב זצ”ל, ושמו הוא “גדול וגיבור” (ראה מאמרי הראי”ה עמ’ 130-127, ועי’ שיחות הראי”ה פרק כד).

דומה שראוי הוא שם המאמר גם למי שכתב אותו, כי אכן היה הרב גדול וגיבור גם יחד, אם כי יש שוני בגדולה ובגבורה, שכן כל גדול מתייחד בגדולתו הוא, וכל תקופה מתייחדת בגבורה הנדרשת בה.

א

הרב היה כולו גדלות, כולו אומר גדול. זאת יכול היה לחוש, להרגיש כל בר-דעת ששהה במחיצתו. עניו וצנוע, מלא פשטות, ללא כל גינוני-כבוד, ועם זאת כולו אומר כבוד, כולו מעורר הערצה. טוהר עיניו המהורהרות, מאור פניו האציליים, ועל כל אלה – קרני ההוד המסתוריים שבקצו ועלו מתוך נשמתו, הם שיצרו הילה של קודש, פרוכת של זהב שהבדילה בינו ובין העם – כהן גדול בעבודת פנים, במקדשו הפנימי.

“הוא היה גדול עשרים וארבע שעות ביממה!” – זאת היתה תשובתו-הגדרתו של מרן הגאון הצדיק רבי יעקב משה חרל”פ ז”ל, לאלה ששאלוהו מה ראה על ככה שנתקשר אל הרב בקשר כה הדוק, בקשר עליון דאורייתא, והרי הכיר לא מעט גדולים בתוככי ירושלים עיר מולדתו, ואף קרוב מאד היה להם? “כן” – אמר הגרימ”ח ז”ל – “הם היו גדולים הרבה שעות ביום, אבל היו להם גם שעות רגילות. לא כן הרב – הוא היה גדול בכל עת ובכל שעה, הוא היה גדול עשרים וארבע שעות ביממה!”¹

ועל דרך זאת היתה גם תשובתו של הצדיק הירושלמי הרב ר’ אריה לוי ז”ל, להרב ר’ ראובן מרגליות ז”ל, ששאל אותו מה המיוחד בגדולתו של הרב, שהרי הוא בא במגע קרוב אתו וודאי עמד על אישיותו ועל הנהגותיו. “מי אני ומה אני?”, אמר רבי אריה, “שאוכל להעריך את גדולתו של הרב, אבל זאת יכול אני לומר: איך האב ביי אים קיינמהאהל קיין קטנות ניט גיזעהען (קטנות לא ראיתי אצלו אף פעם)!”

ואימרה נאה מסר לי חברי המנות, ר' בנימין שחור ז"ל, שבמסיבת חכמים אחת היה מי שדיבר בשבחו של חכם אחד, ואמר עליו שהוא "א קליינער הרב קוק" (הרב קוק קטן). נענה אחד נבון ומעמיק והגיב: "אויב א קליינער, איז דאס ניט הרב קוק?" (אם קטן – אז זה לא הרב קוק!) – כי הרב היה כולו גדלות.

לפני שנעמוד על סוד גדולתו, עלינו להקדים ולקבוע גדלות מה היא. בכשרונות גדולים לבד אפשר כבר להחשב גדול אצל אומות העולם. לא כן בישראל – בכדי להחשב גדול נחוץ צירוף של מידות נעלות לכשרונות הגדולים, ורק כשניהם משלימים זה את זה, יכול בעליהן להיכנס בשורת הגדולים. אולם גם בזה לא סגי, להשלמת הגדלות האמיתית נחוצה גם נשמה גבוהה, ורק כששלוש אלה מצטרפים, אז אותה גדלות קובעת לעצמה ייחוד מקום במערכת הגדולים בני העלייה אשר בדורות ישראל "גדול" שמם, גדול ומהולל.

מין הרב זצ"ל נתברך בשלושתם: כשרונותיו היו מופלאים – חריפות מוח תוך תפיסה מהירה; זכרון פנומנלי – "בור סוד שאינו מאבד טיפה", ועם זאת שקדן ללא ליאות; מידות-זהב, תרומות מתרומות מידותיהם של הורים ומורים; ונשמה אשר מעולם האצילות חוצבה, אשר גובה לה וזוהר בה.

ועם זאת אין אלה מסבירים לנו עדיין את סוד הרציפות, את סוד הגדלות הרצופה של עשרים וארבע שעות ביממה, שהרי גם אצל נשמה ישנן מעלות ומורדות, וכשם שישנן שעות של "עליית נשמה" כך ישנן גם שעות ירידה, שעות "מוחין דקטנות".

אכן, יסוד ושורש הגדלות הרצופה של הרב הוא בדבקות המתמדת שלו במקור הגדולה, בדבקות המתמדת בד', בשקידתו המופלאה בתורה מתוך חוויה של קדושה, בעבודת תפילתו מתוך רוממות-רוח, בהתעצמות בכל מידותיו – מכאן נובעת הגדולה האמיתית.

ב

גדלות זו הבאה מתוך דבקות מלאה בד', גם כשהגדול מרגיש בה, אין בה שום חשש של גאווה, שכן אי אפשר להגיע אליה כי אם אחרי מידת הענווה, ככתוב ב"אורות התשובה": "לדבקות אלקית תדירית – – – אי אפשר לבוא כי אם אחרי הענווה המוחלטת" (פרק י אות ד).

וכך מביע הרב ברינתו-תפלתו הפורצת מעומק רום נשמתו:

לפניך שיחי אשפוך, רבון כל העולמים,
לא תעכבני גדולתך לגשת אליך,
כי הלא הגדולה היא הענוה,
ואין סוף להנה כמו לכל מדותיך.
ידיעתי בשפלותי ואפסותי

גם היא לא תמנע בעדי לקרבה אליך,
כי אין קץ לגודל אשר ירחש לבבי אלי,
באשר אני אחד מיצוריך.

אורות התפלה, סוף פרק א עמ' 36, מהדו"ב עמ' 40
חדריו עמ' קנג.

ומשתקפים הדברים מתוך האספקלריא המאירה של רבנו ישעיה הלוי הורוויץ ז"ל: "ומי שמבין ומשיג ביותר מגדולת השם יתברך, אז הוא יותר ירא-ד' - - - וביותר שהוא ירא-ד' הוא ביותר עניו, כי ביותר שמשיג מגדולתו יתברך, ביותר יודע שפלותו - - - וביותר שהאדם הוא גדול וחכם ומבין, ביותר הוא עניו, ולפי גדולתו ענותנותו, - - - והענוה שבאדם היא סימן לגדולה" (של"ה הקדוש, תורה שבכתב, פ' עקב).

"הבו גדול לאלקיננו" אמר משה, רבן הראשון של ישראל, כי רק לו יאתה גדולה. וכמו שאמר יותר מאוחר נעים זמירות ישראל: "לך ד' הגדולה", "ד' אלקי גדלת מאד", "גדול ד' ומהולל מאד - ולגדולתו אין חקר". ומי שמחובר למקור הגדולה הוא הזוכה לגדלות-אמת. מי שדבק בהקב"ה בכל נפשו ["ואתם הדבקים בד'"], וכמו שמדייק השל"ה הקדוש: לד' לא נאמר אלא בד'], ומרגיש שהוא יונק משורש החיים האמיתיים - "חיים כלכם היום" - אף עליו נאמר "ולגדולתו אין חקר", גדולתו היא רצופה, מתמדת, והיא מתגלה בכל תנועה, בכל דיבור, ובכל מעשה.

"שורש החיים האמיתיים - - - הוא התוכן של הדבקות האלוקית" (עולת ראי"ה א, עמ' סג). "הדבקות האלקית הבאה מתוך האמונה השלמה - - - ממשיכה את אור החיים ממקור החיים, מחי העולמים ברוך הוא - וצדיק באמונתו יחיה" (שם ח"ב, עמ' פו).

בדרגה זו מגיע הדבק בד' להווייה של קדושה, ושנינו במדרשו של רבי שמעון בר יוחאי: "קודש - מלה בגרמיה", למעלה מאוצר-המלים שלנו, למעלה מעולם המושגים שלנו. וכמו שביאר אדמו"ר הזקן הרש"ז ז"ל בקוצר אמריו התמציתיים: "קדוש הוא בחינת מובדל, שאינו בגדר השגה ודעת, כי הוא למעלה מבחינת החכמה והדעת" (תניא, אגרת הקודש, סי' יז). וזאת תורת האדם הדבק בד':

האדם הדבק באלקי-אמת בדבקות אדירה, - - - נשמתו הטהורה קשורה בקשר קיים באור הדבקות האלקית, ומחוברת במאויים של התענגות על ד', והארת אור חכמה וחסד על כל מרחבי התפשטותה, - - - וכל שאיפתה היא רק התרוממות אל עליונות מקורה ושיא גובה-קדשה.

עולת ראי"ה א, עמ' סז

על יסוד ושורש מיוחד זה באישיותו של הרב, עמד הגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל, ובמכתב עידוד להדפסת ספרי-דבי-רב הוא כותב:

כבר נודע בכל תפוצות ישראל עוצם גדלו בכל מקצועות התורה, בהלכה ואגדה, מוסר ודעת. לבד זה היה גדול מאוד בקיום מצות "ולדבקה בו", שלדבקו בו ובתורתו אין מלים להעריך את ערכו.

שיחות הראי"ה, עמ' 21. ועיי' ליקוטי הראי"ה ב עמ' 247.

אותה מידת הדבקות שהיא מתקיימת אצל גדולים וטובים בשעות רצון של לימוד תורה לשמה, של עבודת תפילה בכוונה, של חיבת מצוה בהידורה, על דרגותיהן השונות, דבקות זו נתעמקה ונתעלתה אצל הרב בעומק-רום, "לעילא מן כל ברכתא ושירתא", כי אכן היתה דבקו בו מיוחדת – "דבקות בכל כוח". יסוד זה מתגלה לנו מתוך דברי הרב עצמו, שכן ידוע רוב עיסוקו ברזי-תורה, שמתוך כך הגיע לשערי-בינה גבוהים, וזוהר דעת של ידיעות עליונות. וכך מצאנו רשום בפנקסו: "האמצעי היותר מוכשר לבוא למידה עליונה זו של ידיעות עליונות, זו הדבקות בד' בכל כח" (ערפלי טוהר, עמ' יג. אורות הקודש א, הגיון הקודש פרק לח, עמ' רט).

דברים כאלה נכתבים לא מפי סופרים וספרים, אלא מתוך הרגשה פנימית אישית, מתוך ש"הדבקות בד' בכל כח" האירה את המחשבה בברקי-אורות, וידיעות עמומות נעשו בהירות ומחורות לאור הזוהר העליון.

כאן סוד הגדולה, כאן סוד הרוממות, הדבקות בד' מְאִדְרָה – "אדיר במרום ד'" ואדיר הַדְבָק בד'.

הדבקות האלקית העליונה שהיא תפארת כל היקום, נתבעת מבני דורנו – לא דבר ריק הוא, מה שאנו קוראים לדבקות תדירית – מה שהסגנון הרזי הולך ומתפרש יותר ויותר בדורות המאוחרים, עושה את התוכן האלקי הזה יותר שוה לכל נפש.

אורות הקודש ג, מוסר הקודש עמ' ריז-רית, דרך הקודש, עבודת הקודש פרק יז

רזי תורה מרוממים את הרוח, נותנים לו אפקים רחבים ונישאים להשקפותיו, ומשאלותיו מתעלות, עד שהוא מתרומם להקשיב את הקשב של קול-ד', ותכונת חייו מתאגדת בעשות רצונו-של-מקום, והוא מתאחד באחדות נישאה עם כל המון העולם.

אורות הקודש א, חכמת הקודש פרק קכד, עמ' קמב

ומכאן בוקע ועולה שדה הראיה הרחב גם בחיי המעשה:

מתוך ההתגלות של הדבקות האלקית מתגלה רז עליון של אספקלריא המאירה את הדרך הסלולה – לאחד את כל התוכן המעשי שבחיים עם היסוד של התשוקה האידיאלית.

אורות הקודש ג, מוסר הקודש, פרק יד, עמ' קסט

הדבקות בד' מעלה את האדם למרומי הקודש "ועל ידי השקפה על החול מתוך האספקלריא-של-קודש, אחדות העולמים מתבלטת, ורוח האדם מתגדל ומעשיו הולכים ומתאדרים ביסוד החיים העליונים" (אורות הקודש א, פרק קכה, עמ' קמג). כי גדול כוחה של "אחדות העולמים", כי "כשרואים את רז האחדות של ההווייה כולה, הציור המאחד

מגדל, את הכל – וכל כח, כל יצור וכל מפעל מתגדל ומתאדר" (עולת ראי"ה א, עמ' לג)
עמוקה אז השאיפה "שהעולם כולו יהיה חטיבה אחת של קודש, והחיים כולם פרק אחד
של שירה" (אורות הקודש ג, דרך הקודש, עבודת הקודש, פרק ה, עמ' רכז).

ג

דבקות נעלה זו, היא גם מעניקה כוחות רוחניים מופלגים, אומץ וגבורה לכל מה
שהנשמה מכריזה ואומרת "קום ועשה", "ונשמת ש-ד-י תלמדם" – הנשמה הגבוהה היא
המכוונת, היא המלמדת מה לעשות, והיא המדריכה כיצד לעשות.

וכאן מקור הגבורה, גבורת האמת, גבורת הקודש. רק מתוך הביטחון הנובע מן הדבקות
הגמורה בד', מתאדר האומץ שלא לפחד, שלא להרתע. להחליט ולפעול. ללכת בדרך
עצמאית, לעמוד איתן במערכות ציבוריות, לא לסטות ולא לסגת. רק מתוך דבקות
גמורה בד', מתוך אמונה שלמה בטוהר הכוונה ומקורה העליון, יכול היה עזרא הסופר
לשנות את הכתב, יכול היה רבינו הקדוש לכתוב את המשנה, יכול היה הרמב"ם לכתוב
את "מורה הנבוכים" (וגם את "משנה תורה"!), יכול היה הבעש"ט עם תלמידיו לחולל
את תנועת החסידות.

הדבקות העניקה מאור-עיניים, זוהר-דעת, "בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל" (דברי
הימים א יב, לג), והיא גם העניקה עוז וגבורה, כוחות ביצוע נמרצים – "ד' א' נתן לי
לשון-למודים, לדעת לעות את יְעֹף דבר – – על כן שמתי פני כחלמיש" (ישעיה נ, ד-ז).

ההתעלות הרוחנית המתמדת וההתעצמות בעולם שכולו אורה, בעולם עליון שכולו טוב,
לא רק שלא נתקה את המתעלה מן המציאות שיש בה גם קדרות, אלא להיפך, היא
שימשה דרבן למאבק עם המציאות הזאת לצורך תיקונה, לצורך טיהורה ותימומה:

"דרשו ד' ועוזו" – דרישת ד' מעלה את דורשיה למרום האצילות – – אבל אם
הדרישה הזאת לא תפלוס לה נתיבות בחיים המעשיים, במקום ההבדלים בין קודש
לחול, בין טמא לטהור ובין טוב לרע, הלא אז יתקלקל הכל בחיים, למרות השאיפות
הנשגבות, על כן צריכה דרישת ד' להיות עולה ויורדת, עולה במרום החסד ויורדת
ברוח עוז מלא גבורה ואומץ, לטהר את החיים ולתַמם את דרכיהם.

עולת ראי"ה א, עמ' רא

אכן, האדם שכולו חסד, שכולו עולה למרום החסד-שבחוסד, כשהוא רואה הכרח להתאזר
בגבורה, נחוצה לו לשם כך גבורה-שבגבורה. ואמנם קבע הרב שדווקא ההכרח העמוקה
של האדם "שהטוב שבעצמיותו". הוא המכריע, הוא המכוון – הכרח זה מגבירה את כוח
הגבורה שבו, והאדם "יכול להיות מתקיפי עולם" (ערפלי טוהר, עמ' סד, מהדו"ב עמ' צב.
שמונה קבצים ב, רסג), וזו גדולתו וזו תפארת-עוזו, כי מתקיים בו אז מקרא שכתוב: "ועמד
ורעה בעוז-ד'"! (מיכה ה, ג).

וכך אנו מגיעים להבנת דברי הנגידים שנכתבו בשעתם כהדרכה מעשית לעמידה תקיפה

במאבק ציבורי: "מורך הלב הוא גם כן בכלל המידות האסורות. – – – חמושי גבורה אנו חייבים להיות כשאנחנו מכירים שכל כוונתנו טהורה היא וישרה ונוכח ד' דרכנו" (אגרות הראי"ה ב, עמ' רסב). ואיש-החסד המטיף לסבלנות מרובה ועל פיה הוא נוהג בחיי יום-יום, הוא הקם ומכריז כי "הסבלנות מקור-חיים היא, במה דברים אמורים, בזמן שהיא באה מתוך הטוהר של הדעת והמוסר, – – – אבל בזמן שהיא באה מתוך רכרוכיות-הלב ורפיון-הרות, היא נעשית לסם ממית ומכלה" (אגרות הראי"ה, אגרת תתעא, עמ' קנו).

וכך מסכם הבן היחיד, מו"ר הרב ר' צבי יהודה ז"ל, המדריכנו במעמקי הנפש החיה-היחידה של אביו הגדול: "על ארבעה דברים היתה מתגלית הריתחא דאורייתא שלו בשלהבת קודש: על התפרצות עבריינית, על ביווי תלמידי חכמים וחילול כבוד התורה, על מזימות פירודים, ועל מאיסת ארץ-חמדה" (נפש הראי"ה, עמ' כו, מהדו"ב עמ' כא-כב).

ומרשימים מאוד דברי-התגובה של רב גאון בישראל, על המעשה הרב והנועז שעשה הרב בימי רבנותו בחו"ל בקהילת בויסק – מתן סטירת-לחי לבעל-בית שפגע קשות בדיבורי עלבון בתלמיד חכם צעיר גדול בתורה (ראה סיפור המעשה בשלמותו ב"שיחות הראי"ה" פרק כב, עמ' 223-226). כעבור שנים כותב הגאון הרידב"ז ז"ל באיגרת אל הרב: "מכיר אני כת"ר מימי נעוריו, שהיה מלא קדושה – – – וקפץ כגיבור בדובעליו, כשאחד ביזה להרב מבאדקי [הגאון ר' זעליג ראובן בענגיס ז"ל], והכה [כת"ר] אותו על הלחי, משום בזיון וזילותא דצורבא דרבנן, והראה מסירות נפש ממש בזמן ההוא".

*

מידה גדושה של עוז-נפש וגבורת-רוח נחוצה היתה בכדי להחליט לעלות לארץ-ישראל בשנת תרס"ד, כשהעדיף הרב את קבלת רבנות קהילת יפו הדלה על פני הצעות רבנות בקהילות חשובות בחוץ-לארץ, כשהיה לו האומץ לדחות^א את ההצעה הקוסמת של הגאון ר' אליעזר גורדון ז"ל מטעלו לקבל את ההנהגה הרוחנית של הישיבה הגדולה רבת-התהילה, וללכת לקהילה קטנה בעלת אפשרויות חומריות דלות, קהילה מפולגת, אשר מעלתה היחידה היא – שהיא נמצאת בארץ-ישראל, בה בשעה שהיישוב היהודי בארץ-ישראל כולה נתון במצוקה רבה.

אוירת נכאים שררה אז בארץ. הברון רוטשילד ז"ל סילק ידיו מלהמשיך בתמיכת המושבות ומצבן היה חמור. חברת יק"א, אשר אליה העביר הברון רוטשילד את הטיפול במושבות, עודדה ירידת פועלים יהודים מחוסרי עבודה לחוץ לארץ. רעיון אוגנדה הרס אז לגמרי את חזון התנועה הציונית בתוככי ציון, הרבה יותר מאשר בחו"ל. נתפסו לו גדולים וטובים מוותיקי הישוב, כי הללו שהיו "קרובים אל החלל" נתונים היו במשבר של יאוש גמור בגלל המשבר הכלכלי החמור, שלא ראו דרך כלשהי להתגבר עליו.

והנה בתקופת-יאוש זו עולה הרב לארץ-ישראל ברוב שמחה, בלב מלא אמונה וביטחון שעשה יעשה וגם יכול יוכל לחזק ולעודד ולהרים קרן, והיטה שכמו ונתן ידו לתחיית ארץ אבות, להעמדת חזון הגאולה.

ומכאן ואילך נפתחים והולכים שערי-גדולה ושערי-גבורה, רוממות הרוח ועוז ההנהגה, לאורך כל הדרך הרבנית-הציבורית רבת ההוד וההדר, העוז והתפארת. (עיי חיי הראי"ה פ"ג).

ד

בפני בעיה חמורה ומרה עמד הרב בעלותו לארץ ובבקרו מיד במושבות החדשות: "איך להשפיע דרכי השם יתברך ואמונת-אומן בלב הצעירים הבאים להתנחל על אדמת הקודש, לקיים האזהרה 'והאמת והשלום אהבו' ואני צריך לעיין מאד בהילכתא רבתא זו, שהיא חמורה ועמוקה יותר מרוב גופי-הלכות וסוגיות גדולות – – – מר לי מר להתרועע אפילו שעה אחת עם ריקי ורחוקי תורה ויראה – – – אבל אנחנו חייבים לישא ולסבול בשביל קדושת שמו יתברך ובשביל אהבתן וכבודן של ישראל" (חיי הראי"ה, עמ' 76).

ברם, לא עבר זמן רב, והוא הספיק ללון בעומקה של הלכה זו, והגיע לידי מסקנה נועזת, כי "דור שנשבה" בשבי דעות משובשות, דינו כדין "תינוק שנשבה", ויש לדון דינם של בני הדור כדין שוגגים ולא כדין מזידים. ומצוה היא, אפוא, לאחוז בדרכי-השלום בכדי לקרבם לדרך האמת, בכדי להחזירם לאיתן התורה – "ואנכי ברוך השם שלום כל עם-ד' אדרוש, כקטן כגדול, כחכם כבור, לדון את כולם לכף זכות ולהטות כלפי חסד" (אגרות הראי"ה א, אגרת ריב, עמ' רסג). והיתה זאת דרכו לקרב ולא לרחק, לצדק ולא לחייב, להרבות במעשי חסד ברוב אהבה וברוב חיבה, בעין טובה ובנפש חפצה, כמיטב מסורת תלמידיו של אהרן.

הסופר-המבקר מר דוב סדן, בדברו על חסרוננו של מיעוט ציוני דתי נמרץ, קנאי לחונו ונאמן לו, בימי העלייה השנייה, מציין את אישיותו ופעלו של הרב באותה תקופה: "שלא פחד להיות מטרה לחיצייהם של שונאי הציונות בקרב החרדים, כשם שלא פחד להיות מטרה לחיצייהם של שונאי הדת בקרב החילוניים, הוא מסר את כוחו וליבו ועשה לאמונתו. היה זה רב שלא ויתר על קטנה וגדולה, על קלה וחמורה, אבל מתוך אמונתו בכוח אמונת ישראל, ראה את תהליכה של שיבת ציון כתהליך מודרג של תשובה. וסוף הכבוד – כבוד התורה השלמה – לבוא. וזוהי הוכחה לכוחו של יחיד אמיץ המאמין בחזונו".

באומץ-רוח ועוז-גבורה כתב הרב בימים ההם את הדברים הנמרצים האלה: "עלינו לחדור לרזי-עולם הספונים בחזיון הכביר והמלבב הזה, ולא נסוג אחור מפני כל יראה פחדנית המתימרת באמונה, ומפני כל מורך-לב הנובע מתוך כפירה" (חיי הראי"ה, עמ' 171).

גם בתוככי העולם הרבני נתגלה אז בעוזו, ורושם חזק עשתה בשעתה עמדתו התקיפה-האצילה, כשהעניק בית-דינו הכשר לבית-הבד של האחים ברסלב, שטרחו ועמלו לייצר שמן שומשמן ללא לתיתה, שהוא כשר לפסח למהדרין (ראה המאמר המקיף "הוד והדר במלחמתה של תורה", לקמן עמ' 132-158, שנדפס לראשונה ב"ספר יעקב לסלוי", ת"א תשמ"ה). במאורע זה¹³ מופיע הרב כפוסק מובהק העומד על דעתו ואינו נושא פנים לגדולים וטובים. הוא אינו נרתע מעמדתו מתוך בטחונו המלא באמת שבהוראתו, בנכונות

שבפסיקתו. וכדרך שכתב ר' מנחם המאירי ז"ל כפירושו לפרקי אבות: "והכוונה [במחלוקת לשם שמים] שיתעורר האדם להשתדל בהעמדת האמת ולחלוק על כל הבא לבטלו, לא יגור מפני איש, ואפילו מכל מקנטר, ילך לדרכו ועשה כרצונו והגדיל" (פרק ה משנה ז). ואמנם כבודו של הרב נתעלה ונתגדל במאורע זה, גם בגלל יכולתו לעמוד בגבורה בקשרי מלחמתה של תורה וגם בגלל עמידת הכבוד שלו ביחסו הנעלה לחולקים עליו.

כיוצא בזה היה בסוף שנת תרס"ט, ערב שנת השמיטה תר"ע, כשחידש מרן הרב זצ"ל את היתר הפקעת מצוות השמיטה, על ידי מכירה לזמן.

גבורת-רוח ועוז-עמידה הוכיח הרב בהכנסו בעובי הקורה של הנושא הכבד הזה. כמו בשמיטות הקודמות, יצאו מערערים על היתר המכירה לזמן, ובראשם ידידו הגאון הרידב"ז ז"ל. אכן, הוא עמד כסלע איתן על דעתו ועל הוראותיו, לא נרתע ולא נסוג.

וכך הוא כותב באחת מאגרותיו אל הרידב"ז ז"ל: "אמין לי ידיד נפשי הדר"ג שיחי, שאם לא אתקן את ענין המכירה על ידי הרשאה, יופקר הענין לגמרי, כי גם אחרי כל ההשתדלות [לקיים מצות שביעית כהלכתה], אי אפשר יהיה להפסיק את היקב מעבודתו והכרמים התלויים בזה, וכן ענייני הפרדסים של תפוחי-הזהב, שיהיה דבר שלא ישמע כלל [מצד בעלי הפרדסים] (משפט כהן, סי' ס, עמ' קכד).

ועם עומק צערו על שעדיין לא ניתן לקיים מצות שביעית כהלכה, דאג לבצע את המכירה וכן השתדל בענין שיווק הפרי. ולעומת זה עודד וחיוק ידיהם של שומרי שביעית, ודאג לתמוך בהם תמיכה כספית בכדי שיוכלו להחזיק מעמד.²²

באותה שנה היתה המלחמה בנושא זה נטושה עליו מפנים ומאחור. אולם הוא לא השיב מלחמה, אלא השתדל להוכיח עד כמה דרכו דרך נועם היא וכל נתיבותיה שלום. כלפי המערערים על היתר המכירה שרצו להכריז איסור סחורה על פירות המושבות משום קדושת שביעית, הוא פונה ומסביר כי דבר זה ממש "יקפח חייהם של כמה משפחות מאחינו בני ישראל, שעניניהם נשואות לחיות מפירותיהם, ויעורר גם כן משטמה רבה בין אחים והריסה גדולה בכל ענייני הדת מרוב קצף ושנאה" (משפט כהן, עמ' קמו), וכלפי אנשי אגודת "חובבי ציון" וחוגי הפועלים אשר תקפוהו כי הוא מחמיר יותר מדי בהוראותיו [ביחס למלאכות דאורייתא], הוא משיב ואומר:

הישוב הוא חיי נשמת, וידעתי היטב קודם שפרסמתי את סדרי ההיתרים והאישורים איך הענין צריך להתנהג בין מצד תיקון האיכרים ובין מצד תיקון הפועלים [הזקוקים לעבודה], – – – כי כשם שאנו זקוקים לארץ אנו צריכים לדת, ואנו צריכים להשריש שלא תשתכח תורת-שביעית מיישראל – – – ורק בזה נעלה את השלהבת של חיבת-ציון בפועל ונמשיך את חייה לדורות.

אגרות הראי"ה א, אגרת קצח, עמ' רנב. אזכרה, תולדות הרב, עמ' קכד

22. עיי' ליקוטי הראי"ה א, עמ' 85-88, 400-408, פרק "במערכות שנת השמיטה". דבר השמיטה פרק טו.

אף הוא נחלק וחיבר אז את ספרו "שבת הארץ" צמוד להרמב"ם הלכות שמיטה ויובל, כשליד כל הלכה מסוכמות שיטות שאר הראשונים בקיצור נמרץ, ובראש הספר מבוא מקיף המברר ומלבן את כל פרטי יסודות היתר המכירה – מלאכת מחשבת של גאון-פוסק שעשתה רושם גדול בעולם-התורה.²³

מיד עם קבלת הספר כותב אליו הגרי"מ חרל"פ זצ"ל: "מאד אני מתענג על ספרו 'שבת הארץ' – – מתפעל הנני על עושר רוחב שכלו, וביותר מבקיאותו העצומה בכל חזרי התורה" (הד הרים, ירושלים תש"ג, עמ' ח, מהדו"ב אגרת א, אמי יד).

וכעבור שנים כתב איש-ירושלים, הגר"ח ז"ל גרוסברג ז"ל, שחיבר מערכת ספרים בהלכות התלויות בארץ, ובתוכם גם ספר "תורת השמיטה":

"ההלכה החמורה הזאת [של סדרי שנת השמיטה] תבעה את תפקידה, וחזרה ליושנה על ידי רבנו הגרא"ה קק זצ"ל, בספרו 'שבת הארץ' (המעשר והתרומה, ירושלים תשי"ח, עמ' 10).

מאמצים גדולים השקיע הרב בעידוד גידול האתרוגים הכשרים הבלתי-מורכבים, ושיווקם בחוץ-לארץ, ומאבק נמרץ ניהל נגד "בני הנכר המזויפים ומרכיבים את אילנותיהם כלאים, להטעות את ישראל ולהכשילם במצוה פסולה, – – – בהידור חיצוני הבא כולו מהרכבה אסורה מדין תורתנו הקדושה". אף הוא חיבר במיוחד ספר "עץ הדר" (ירושלים תרפ"ו) "משא ומתן של הלכה על דבר האתרוגים הכשרים – – – ופסולן של המורכבים". ובהקדמת הספר הוא כותב "עת לעשות לד'! ואף שדיברו כבר רבים ושלמים במקצוע זה של איסור המורכבים, מכל מקום עוד יש מה לדבר ולבאר".²⁴

ה

דאגתו היומיומית לכלל ולפרט, זכתה להערכה כללית, ונבונה דבר עמדו גם על יחוד הנהגתו הרבנית. כך כותב הסופר-העסקן ה' מרדכי בן הלל הכהן ז"ל: "יש בהרב קוק כל המידות הרבות והטובות של רב בישראל. אותן המדות העושות את הרב דמתא לאב ולפטרון לכל מרי-נפש. ויחד עם זאת נושא הרב קוק את דגל הרבנות בגאון מיוחד. יש לו שאיפה עילאה לתת את הרבנות עליונה על החיים הרוחניים שלנו בארצנו" (אתחלתא, עמ' 157).

בנוסף הרבה יותר חם ובביטוי הרבה יותר חזק, נשנו ונאמרו דברים אלו כעבור שנים על ידי הרב המופלא, בעל הסגנון השנון, רבי שלמה יוסף זווין ז"ל:

תום של כרובים מצד אחד ואמיץ-כת מצד שני – כזה היה הרב. לב רגש מלא

23. סקירה רחבה על ספרו זה של מרן הרב זצ"ל והארת דרכו בליבון ההלכה, בירורה הרתב וניסוחה המדויק, נכתבה על ידי הגרש"י זיין ז"ל ב"קובץ הראי"ה", ירושלים תשכ"ו, בעמודים כ-כט.

24. עיי' מועדי הראי"ה עמ' 99-106, 190-191. ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 57-40.

אהבה בלי מצרים. אהבה לכל, לקרובים ולרחוקים, לידידים ולאויבים, לתמימי דעה ולהולכי אורחות עקלקלות. ולעומת זה ראינו רבות את איתן-דעתו. ראינוהו במלחמתה של תורה במקצוע של הלכה ומעשה. ראינוהו תקיף וגיבור גם בשטחים אחרים, בעמדתו האיתנה ביחסיו עם השלטונות ורבי-המלוכה, כעוז ובאומץ התייצב בגאון ובקומה זקופה לפני שרים ומושלים.

אישים ושיטות, עמ' 211, מהדו"ב עמ' ריד-רטו.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, בעלות הרב על כיסא הרבנות של ירושלים עיר הקודש, נתן דעתו להרים את מוסד הרבנות, ולהעניק לה כוח רשמי, למען תהיה לה השפעה קובעת בדמותה של ארץ-ישראל המתחדשת, ורבות השקיע במערכה זו.

פרשת הקמת הרבנות הראשית מסופרת לפרטיה בספרו של ד"ר אריה מורגנשטרן "הרבנות הראשית לארץ-ישראל"¹³. היה כאן מאבק קשה מאד עם החוגים הקיצוניים שהחליטו שיש למנוע הקמת מוסד רבני-רשמי, מחשש חדירתם של כוחות חילוניים אשר ירצו לקבוע את דמותו ולהשפיע על מעשיו, ומאבק עם אותם כוחות חילוניים אשר באמת חתרו לכך. היה הכרח לגייס את כל הכוחות להקמת המוסד ותוך כדי כך לעמוד איתנים במערכה, שהמוסד יהיה עצמאי, נאמן למסורת הרבנות לדורותיה. על מאבקו הנמרץ של הרב, כותב הרב יהודה לייב מימון ז"ל, אשר עמד אז לימינו בעיצומה של המערכה: "כל אלה שעזרו לרבנו בעבודה זו בימים ההם, הכירו לדעת את כוחו הגדול, רצונו התקיף, מרצו העקשני ורוחו העז" (אזכרה, תולדות הרב, עמ' קסא).

וכך מספר, כעבור עשרות בשנים, בנו יחידו הרצ"י ז"ל כששוב נעשה נסיון של השתלטות על הרבנות הראשית: "גם בעת ייסודה של הרבנות הראשית לארץ ישראל הראשונה, היו שרצו להצר את תוקפה של מלכות-התורה הזו בישראל. אז מרן אבא הרב זצ"ל נלחם בגבורת ארי, וקפץ על השולחנות ועל הספסלים כנגד חתירת התערבות של גורמי חוץ אשר מחוץ לעולמה-של-תורה, והשתלטותם על עוצמתה ותוקפה, הזדרכתה והשפעתה, תפארתה וכבודה של הרבנות הראשית לארץ-ישראל" (חוברת "כינוס רבני ישראל", בעקבות כוונת משרד הדתות להתערב בהרכב הגוף הבוחר, ירושלים תשכ"א, עמ' כא, לנתיבות ישראל סוף חלק א).

כלפי המפריעים או להקמת הרבנות הראשית, הגיב הרב והזהיר: אי-הקמתה של רבנות רשמית תוכל לגרום לכניסת "רבנות" רפורמית לארץ-הקודש – כתוצאה מבמות-יחיד מגיעים ל"צלם בהיכל"!

עד כמה צדק בזה, נוכחנו בשנים האחרונות, כאשר היו נסיונות למתן הכרה ל"רבנות" קונסרבטיבית או רפורמית, והללו הוכרחו להעצר בגלל המחסום הקיים של מציאות רבנות רשמית מוכרת בחוק המדינה, דבר שעבר בירושה משלטון-המנדט לשלטון הישראלי העצמאי. אלמלא קמה גם ניצבה הרבנות בשעתה, ספק רב אם במציאות הקיימת ניתן היה להקים רבנות רשמית, כדת משה וישראל.

וכשנשאל מי שהיה שר המשפטים, ער"ד יעקב שמשון שפירא: "מדוע אין הכרה ומעמד רשמי לרבנות ריפורמית בארץ?" היתה תשובתו: "זהו 'אשמתו' של הרב קוק! הוא שהקים בשעתה את הרבנות הראשית (האורתודוקסית) שקיבלה מעמד רשמי, וכך נהייתה היא היחידה המוכרת והמאושרת במדינת ישראל". (עילויקסי הראשית ב, עמ' 18.)

+

בימי מאורעות אב תרפ"ט, כשכל המנהיגות הציוניות שהתה בחי"ל בקונגרס הציוני ה"ז בציריך, היה הוא האישיות המרכזית שייצגה את הישוב היהודי והגיבה בתוקף רכ על רשלנותה הפרשעת של ממשלת המנדט. עמידה גאה זו עשתה רושם כביר בכל העולם היהודי, וסופר מפרסם הגדיר וכתב אז: "לולא איש אחד, יחיד ומיוחד, שעמד

על כבודנו הלאומי והאנושי, כי אז היינו קורעים קריעה גם על מות כבודנו" (אביגדור המאירי, המחר, אלול תרפ"ט).

בחורף תר"ץ קידש את שם ישראל בהופעתו הפומבית בפני ועדת החקירה של מאורעות אב תרפ"ט (ועדת שאו). הוא דחה את ההצעה של הוועדה לבוא אל ביתו ולשמוע את דבריו בצינעה (כדרך שנהגה עם המופתי). בהופעתו הפומבית בפני הוועדה הכריז ואמר: "האמת אינה פחדנית ואינה ביישנית – כל הצהרה שלי צריכה להישמע בציבור!" ואמנם עשו דבריו רושם חזק והיה להם הד גדול בארץ ובחוץ-לארץ (ע"י מועדי הראי"ה, עמ' 383 ואילך).

בקיץ תר"ץ שהתה בארץ "ועדת הכותל" שנתמנתה על ידי חבר הלאומים, לבירור הסכסוך בין היהודים והערבים על זכויותיהם במקום קדוש זה. ראשי המוסדות (ההנהלה הציונית והועד הלאומי) עמדו להצהיר שהם דורשים רק זכות תפילה על יד הכותל ומוותרים על תביעתם לזכות הבעלות עליו. ברם, כיוון שהנושא הוא דתי, סברו שלטונות המנדט שהצהרה זו טעונה הסכמת הרבנות הראשית, והנה הודיע הרב שאינו מסכים כלל להצהרה זו. ראשי המוסדות הפעילו על הרב לחץ מוסרי חזק, בטענה שעמדה תקיפה זו תרגיז את הערבים וזה יכול לגרום לשפך דם יהודי, ולכן חובה היא לוותר וכו'. אולם הרב לא קיבל את הטיעון הזה, לא נכנע ללחצים ועמד בתוקף על דעתו.

וכך שמעתי מפי הרב משה אוסטרובסקי [המאירי] ז"ל, שהיה חבר הנהלת הועד הלאומי והשתתף במשלחת שבאה אל הרב, כי תשובתו-תגובתו הנמרצת של הרב היתה: "חלילה לנו! עם ישראל לא ייפה את כוחנו לוותר בשמו על הכותל המערבי, ואין לנו שום זכות לכך. אם נוותר על הכותל, גם הקב"ה לא ירצה להחזירו לנו".⁷

ו

כשם שעמד הרב בתוקף על דעתו בשאלות מדיניות, כך עמד בתוקף בשאלות איסור והיתר. במקום שלא מצא דרך ל"כוחא דהיתירא", לא נטה לקבל דעות מקילות, גם כשהוצעו ע"י רבנים חשובים, ולא זו ממקומו בפסיקתו לאיסורא.

אחת הבעיות שנתעוררה באותן השנים, שבהן נוצרו מתחים חמורים בין הישוב היהודי לבין הערבים, היתה בעיית החליבה בשבת. לא ניתן היה לבצע אז את העבודה ע"י נכרים, הואיל וכניסת ערבים למשקים ולרפתות היה בה סיכון ביטחוני. הצעות שונות הועלו לפתרון הבעיה, אולם לדעת הרב לא היה להן בסיס מספיק בהלכה, והוא הגיב בתוקף נגד אלו "שמצאו להם היתרים דחויים, שאין להם יסוד בהלכה למעשה", ואם כי "אלו הם תלמידי-חכמים גדולים. שהנני מכבדם ומוקירם, אבל חלילה [לי] לעבור בשתיקה על דברים שהם מביאים תקלה והפקרות בקדושת שמירת שבת קודש" ("תחומין" כרך א', תש"מ, עמ' 7-8. אורח משפט סימן סד תשובה ב. וראה מאמרו המקיף של מר חיים פלס בקובץ "ברקאי" ב, עמ' 108-112. וע"י שחר אורו, עמ' 131. ליקוטי הראי"ה ב עמ' 457-462).

והגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל מוסר: "כשהיה מרן הגאון מוהרא"י קוק זצ"ל בחיים, הלכתי אליו לצורך זה, על ידי בקשת הרב ד"ר [יצחק] אונא ז"ל, והוא צעק על ההצעה [של חליבה לתוך אוכלין, בתנאי שתהיה שם כמות אוכלין מרובה עד שיהיה החלב טפל], ואמר 'שחם ושלום להתיר', כיוון שהוא יודע מן הנסיון, כי כשנותנים היתר על פי תנאים, ההיתר מתקיים ואילו התנאים אינם מקוימים" (ברקאי ג, עמ' 130).

והאקורד האחרון בגאון רוחו ועוז עמידתו, מאבק האיתנים אשר מוטט את בריאותו, המאבק להצלת אברהם סטבסקי ז"ל מעמוד-התלייה,²⁵ מאבק למען הצלת חלק גדול מן הישוב מאשמת רצח וחלק עוד יותר גדול מבוא בדמים, מכתם כל ימחה של שפיכת דם.

על אותו מאורע, שזעזע את כל העולם היהודי, כתב כשעתו הרב ר' שלמה יוסף זווין ז"ל: "כמה גבורה ואומץ הראה רבנו באותה עידנא דריתחא, כמה עוז נפש היה דרוש בשביל להביע נגדה נא לכל תקיפי-עלמא-הדין ושלטוני, את האמת הברורה בדברים חוצבים ונמרצים, שרישומם היה כביר וחזק ואדיר כל כך, ובתוך-תוכה של כל אותה מלחמת גבורה היה רצון קודש, כוח החסד, הצלת נפשות, הצלת דם נקי, גנון והציל על עם ישראל מפני כתם מחפיר של שפך דם" (היסוד, י' אלול תרצ"ה).

היה אז הרב לא רק "עמוד התווך של התורה והיהדות בארצנו הקדושה". אלא גם "גאון הדור אשר בית ישראל נשען עליו" (מתוך הכרזת רבני ארץ-ישראל ליום התפילה הכללי לרפואתו²⁶).

רבות-רבות ניתן ללמוד מכל הגילויים המופלאים של רוממות רוחו של מרן הרואה הגדול אשר נשלח ממרום בתקופה סוערת רבת תמורות. רבות-רבות ניתן להסיק מעוז הנהגתו של הקברניט האיתן אשר עמד בגבורה על יד ההגה, כשרוחות קשות טלטלו את הספינה, מתוך ביטחון מלא כי נוכח ד' דרכו.

נלך לאורו הזוהר באור ד' וישעו, נתרומם בגדולתו ונתאזר בגבורתו.

25. עי' מועדי הראי"ה עמ' 86, 349, 368. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 396-381. ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 43-44, 62-66, 465. ליקוטי הראי"ה ג מהדו"ב עמ' 307-305. חיי הראי"ה עמ' 135. שחר אורו לפי המפתח.

26. נדפס בליקוטי הראי"ה א, עמ' 468-469.

הוד והדר במלחמתה של תורה

מחלוקת לשם שמים בין מרן הגראי"ה קוק זצ"ל
לבין הבד"צ של אשכנזים-חסידים ז"ל בירושלים^ה

"תורת אמת היתה בפיהו (מלאכי כ, ו)

שלא אסר את המותר ולא התיר את האסור"

(ויקרא-רכה פ' ג, ו)

"סעדני ואושעה – שלא אהיה לומד תורה ושוכח – – –

שמא אטמא את הטהור ואטהר את הטמא, ונמצאתי בוש לעולם הבא"

(ספרי במדבר יח, כ)

"מיתרי – אלו תלמידי חכמים שבישראל, שמתירין את המותר ואוסרין את האסור,

והוויין להם לישראל כמיתרי-עולם"

(תנא-דכי-אליהו רבה, פ' ל)

"חגור חרבך על ירך, גבור, הודך והדרך"

ופירש"י: חגור חרבך על ירך – להלחם מלחמתה של תורה, והוא הודך והוא הדרך.

"על דבר אמת וענוה צדק" – להורות כדת ולהתנהג בענוה-צדק

(תהלים מה, ד).

את איתן-דעתו של הרב ראינו רבות. ראינוהו במקצוע של הלכה למעשה
במלחמתה של תורה, נלחם וגם יכול, ולא נח ולא שקט עד שהצליח להגשים את
אשר דן והורה.

הגרש"י זווין ז"ל "אישים ושיטות", עמ' 211, מהדו"ב עמ' ריד.

לא כל חכם בתורה זוכה לקלוע לנקודה המעשית של העובדות אשר תקרינה בחיי
יום יום, ולא כל אחד מרוצה לקבל עליו את העול ואת האחריות שבדבר. אחד
המעטים אשר הטא את שכמו לסבול את משא ההוראה של הצבור והיחיד, היה
הרב ז"ל.

שם, עמ' 233, מהדו"ב עמ' רלז

מרן הגאון ה"חזון איש" זצ"ל היה מזרז את האברכים המעולים שבמחיצתו לעיין
יפה בספרי ההלכה של הרב, והיה אומר להם "דרך הלימוד ובירור ההלכה של
הרב, הוא לאמיתה של תורה".

ראיה וחזון, להלן עמ' 2080

הגר"ר כ"ץ ז"ל, רבה של פתח-תקוה, כותב:

בתוך ד' אמות של הלכה, ראינו בו את הגאון בה"א הידיעה, שר התורה, החריף והבקי העצום בכל חדרי התורה, חודר לתוך עומקה של הלכה ופוסק כחד מקמאי.

שערי ציון, אלול, תרצ"ו

הגר"ר שמעון סטרליץ ז"ל היה מדגיש בשיחותיו, כי בשביל רבים הרב הוא הוגה דעות גדול, אולם גדולי התורה הלנים בעומקה של הלכה היו מעריכים את גדולתו של הרב כפוסק, מורה הוראות באיסור והיתר, דן דיני-תורה בדברים שבממון, ומשיב תשובות בכתב לשאלות חמורות שהגיעו אליו מרבני קהילות מארבע כנפות הארץ (מפי הרב צבי קפלן (שליט"א) [ז"ל]).

וכך אמר הגאון הירושלמי הצנוע הרב שמואל-אהרן יודלביץ ז"ל: "תשובותיו של מרן הרב זצ"ל בהלכה – קילורין הם לעיניים. אילו לא היה מוטרד בעניינים המרובים של הרבנות הראשית ובכל הבעיות הנוצרות בחיי הישוב, היה הוא המשיב הגדול של הדור" (מפי בנו הרב מרדכי יודלביץ ז"ל).

א

בשנה החמישית לשבת מרן הגראי"ה קוק זצ"ל על כיסא הרבנות ביפו, יצאה מלפניו ומלפני בית-דינו, הוראה-הודעה על כשרותו של שמן שומשמן לפסת, לאחר שנבדקה ונתבררה הדרך החדשה של עיבוד תוצרת זו, דרך שאין בה שום חששות מאלו שהיו קיימות בשמן זה מקודם. והנה הפך הכשר ברור ומבורר זה, לסלע מחלוקת בין הרב מיפו לבין בית הדין האשכנזי-החסידי בירושלים.

מאורע זה ראוי להיפקד ולהיזכר, שכן הוא פותח שער לבאי היכל ההוראה והפסיקה, צוהר-חלון לכל המעוניינים להכיר את דיוקנו של הרב כמורה הלכה לרבים.

במאורע זה מופיע הרב כפוסק מובהק, כבעל הוראה המתבסס על כל מערכת גדולי ההלכה, ואינו נושא פנים לגדולים וטובים, עומד על דעתו ואינו נרתע מעמדתו, מתוך ביטחונו המלא באמת שבהוראתו, בנכונות שבפסיקתו. רוחב ידיעותיו ויושר עיונו חוברו יחדו עם ענוות צדקו ותוקף עמידתו, כאשר לאלה מצטרפים גם נסיונו הרבני וגם מסורת של שימוש רבותיו-מאורותיו.

ארוכות ומפורטות הן תשובותיו של הרב בנושא זה, ולא רק באגרותיו לבד"צ הוא מבאר כל פרט ומבסס אותו יפה-יפה, אלא גם בתשובותיו לכמה תלמידי חכמים שפנו אליו בנידון הוא מרחיב את הדיבור, ואינו נלאה מלהסביר ולחזור ולהסביר לפונים אליו. באורך רוח הוא מעמידם על האמת. אמיתה של תורה ובירורה של הלכה, ועל אף הערות פוגעות-מרגיזות הוא מגיב בהתאפקות, ועל כל דבריו מרחפת אצילות-רוח ויקרת-מידות.

"משא ומתן" זה, הרבה טובה וכרנה גנוזות בו, והלכות גדולות כהלכות רבנות ודרכי הוראה פזורות על פני ה"משא ומתן" החשוב הזה, המתמשך על פני עמודים רבים בספר "אורח משפט", ומשתרע מעמ' קיו עד עמ' קלח, סי' קח-קיד.

באגרותיו לחברי הבד"צ הירושלמי-החסידי האוסרים את שמן השומשמן, פונה אליהם הרב בצורה ידידותית ומביבות ביותר. והכל בכדי להרבות שלום בעולם, שלא יעלה על הדעה שיש בעמדתו צד של זלוול כלשהו בכבודם האישי, בכבוד תורתם. אלא שעם שהוא מכבדם כיום-ערכם, אין הוא רשאי לסטות מדעתו דעת-תורה, והוא מסביר אותה בהרחבה ומבססה על יסודות איתנים. והרי כך כותב רבנו מנחם המאירי ז"ל [בעניין

מחלוקת לשם שמים]: "שיתעורר האדם להשתדל בהעמדת האמת, ולחלוק על כל הבא לבטלו, לא יגור מפני איש, ואפילו על כל מקנטר, ילך לדרכו ועשה כרצונו והגדיל" (פרקי אבות ה, יז). התעלותו של הרב במצב מיוחד זה, גרמה לכך שמחלוקת לשם שמים זו לא השאירה אחריה שום צלקות, וכבודו של הרב נתעלה גם בגלל יכולתו לעמוד בגבורה בקשרי מלחמתה-של-תורה, וגם בעמידת הכבוד שלו במבחן האישי שלא היה קל כלל.

הוויכוח בין הרב מיפו לבד"צ הירושלמי-החסידי נדפס בחוברת קטנה שיצאה לאור בתחילת חודש ניסן תרס"ט, והיא יקרת-המציאות. לשמחתנו חזרו ונדפסו תשובותיו של הרב בספרו שו"ת "אורח משפט" שהופיע בירושלים בשנת תשל"ט. אף נוספו עליהן עוד ארבע תשובות, האחת (סי' קיד) שנשלחה לבד"צ בי"א ניסן, אחרי הדפסת החוברת הנ"ל, והשלוש – להרש"ל איזנבך ז"ל ור"ש שטרן ז"ל בירושלים (סי' קט וקי), וכן להרא"ס פריינד ז"ל באונגריא (סי' קיג). (וחבל שעורך התשובות, בנו יחידו של הרב, מו"ר הרב צבי יהודה ז"ל, לא פרסם גם את שני מכתבי הבד"צ אל הרב כמו שנדפסו בחוברת, וכן חסר לנו לגמרי המכתב השלישי שלהם שעליו באה תשובתו מ"א בניסן). הרוצה לעמוד על בירורה של ההלכה, יטרח וילמד את הדברים בשלמותם ב"אורח משפט", ואילו כאן הובאו ההסברות הכלליות שתוכנן וצורתן מאלפים ביותר ויש בהן עניין לכל יודע-ספר.

ב

בערב פסח תרס"ה הגיע ליפו בן העיירה מיר – מקום רבנותו של הגאון האדר"ת ז"ל – ר' בן-ציון ברסלב ז"ל, בן-בתו של הגאון ר' חיים-לייב טיקטינסקי ז"ל, ראש ישיבת מיר. כבר בנעוריו, בעודו לומד בישיבה, נתפס לחיבת-ציון, ורצה לעלות ארצה, אולם מכיריו אשר ידעו על כשרונותיו המעשיים המיוחדים שנתגלו בו, יעצו לו לעכב עלייתו עד שיבסס לו מעמד כלכלי.

עסקן בדברים היה (עי' חולין נו, ב) רב"צ מנעוריו, ומתוך נטייה חקרנית עסק בנסיונות כימיים, בהרכבת חומרים שונים משמן מינרלי, וגילה כמה תהליכים בלתי-ידועים המקילים על הפקת השמנים וזיקוקם. לבסוף מצא בעל-הון מאודיסה, אשר עזר לו להקים מפעל תעשייתי למוצרי-שמנים, לפי תכנית שעובד בעצמו ואשר שילב בה את חידושי המקוריים. תוך זמן קצר כבש את השוק והעסק שגשג ועלה.

אכן, הצלחתו הכלכלית לא הסיתה דעתו מארץ-ישראל, ובשנת תר"ס רכש לו נחלה של מאה ושלושים דונם ברחובות, ובכללם כרם בן חמישים דונם. אף העלה ארצה את הוריו ואת אחיו, שטיפלו בנחלה, והוא עזר בפיתוח הנחלה על ידי כספים ששלח, ובינתים עסק בבית החרושת אשר התרחב והשתכלל.

ברם, בימי המהומות באודיסה החריבו הפורעים את מפעלו, ואם כי חבריו היו מוכנים לעזור לו להקים הכל מחדש, לא נתפתה להם. הוא ראה במה שקרה אות מן השמים, שהגיעה שעתו לעלות לארץ.

בעלותו התיישב ביפו, והתחיל חוקר ודורש אם ניתן לחדש בארץ את פעולתו בהפקת שמנים. לאחר חקר השווקים החליט להקים בית בד מודרני, להפקת שמן שומשמן.²⁷ לא קל היה להתחרות עם התוצרת הערבית הזולה. רבים ניבאו לו כישלון חרוץ, אולם הוא לא נרתע, ובשנת תרס"ז נפתח בית-הבד, ושמן המאכל הוזק והנקי התחיל רוכש לו לקוחות, והמפעל התבסס והלך.²⁸ מרן הרב זצ"ל הכיר יפה את משפחת ברסלב, שכן שכנים היו לבית הגאון האדר"ת ז"ל במיר. וכשהיה הרב מגיע לביקור אצל חותנו, היה מתאכסן בחדר מיוחד בבית המרווח של אבי האחים ברסלב, ר' שלמה צבי הלוי ז"ל, שהיה תלמיד חכם חשוב וירא שמים, וראה לעצמו כבוד גדול לארח את חתנו הדגול של הגאון מרא דאתרא.²⁹

שמח הרב על עליית משפחת ברסלב, כדרך ששמח על עליית כל יהודי לא"י, ובייחוד על עליית נאמני תורה ומצוה, והוא עודד את מפעלם כדרך שעודד כל מעשה שיש בו משום חיווק היישוב החדש וביסוסו הכלכלי.

27. על נחיצותו של מפעל כזה בארץ-ישראל וסיכויי הצלחתו, כתב ר' יחיאל מיכל פינס ז"ל מכתב מפורט אל אחד מיקירי חובבי-ציון הנדיב מהרש"פ יעקובסון ז"ל:

ב"ה. ירושלים, כ"ו שבט תרמ"ה

"אם חפץ מע"ל להחל בעסק מיד, יתחיל בעסק עשית שמן זית ושמן שומשמן. בתי מעשה שמן ישנם אמנם פה רבים, וכלם כמעשי הכדים עתיקי הימים נעשו, ואינם נותנים לב למעשה השמן עצמו לעשותו וך ונקי, לפיכך יצא על פי רוב מר מעט, ולא יכוון לשלחו לחו"ל בתור שמן אוכל. אבל אצלי אין ספק כי אם יבוא העסק הזה בידי טעכניק מומחה, שלמד מעשה השמן להלכה ולמעשה, יהיה בידו להכין פה שמן מן המובחר, שיהיה ראוי לעלות על שולחן מלכים כשמן פרובינציו, ולבית-מעשה-השמן אפשר לצרף גם בית-מלאכה לבורית. והנה ישנו פה איש אחד (עתה הוא מתגורר באמשטרדם), אשר למד מלאכת הבורית על בוריו, הן בורית פשוט והן בורית שחצנים (טואליטענזייפע), והאיש ישר ונאמן מאוד, ונכון הוא ג"כ להנחיל בעסק הזה ערך 1500 ר"כ. האיש הזה למד ג"כ מלאכת זיכך השמן, אבל לא הצליח בידו למעשה, והטעם הוא שקנה שמן מהפלחים, והם מקלקלים השמן בעת עשייתו, עד שהזיכך מועיל לו רק לעשותו צלול אבל לא להמתיק מרירותו, ואם יאבה להכין השמן הטוב, צריך לקחת בחכירה כרמי זיתים ולהשגיח עליהם מתחילת המסיקה עד סוף מעשה השמן, ואת זה לא למד עדיין.

והנה אם יכונס הענין הזה בלב כבודו, אז עליו להכין את עצמו להעסק הזה עוד בטרם עזבו את ארצו, היינו שיקבע לו קומיסיונרים טובים באודסה, בורשה, במוסקבה ובפטרבורג, אשר ימכרו לו הבורית והשמן אשר ישאו עליהם תו, כשר 'ירושלים'. (המכתב נדפס בקובץ 'מירושלים', וארשא תרנ"ב, קובץ הכולל ידיעות מארץ ישראל בעריכת ר' זאב יעבץ ז"ל – עמ' 17).

28. ראה, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, חלק ב, עמ' 684.

29. מפי נכדת בית ברסלב, מרת כרמלה אמיתי תחי'.

והנה עד אז לא השתמשו בשמן שומשמן בפסח, מפני שייצורו היה בידי ערבים, והיו בו חששות ברורים של תערובת גרעיני-חמץ, אשר תוך כדי התהליך המקובל של לתיתת השומשמן לשם הפקת השמן, היו וודאי מחמיצים, והיה שמן זה ב"ב יראה ובל ימצא".

ברם, רב"צ ברסלב, שכבר התמחה בשיפור תהליכי ההפקה, לא נח ולא שקט, שכלל את דיוק הברירה שלא תהיה שם תערובת גרעינים של דגן, ובעיקר חיפש דרכים כיצד להפיק את תוצרת השמן ללא לתיתת השומשמן במים. הדברים היו כרוכים בהשקעות כספיות, אולם הנסיונות נסתיימו בהצלחה. הוא פיתח תהליך הפקה מן השומשמן היבשים ללא כל מגע מים, וכעבור שנתיים ימים ליסוד בית-הבד החדש, ניתן היה להפיק שמן כשר לפסח – "מנוקה מכל חשש תערובות חמץ, ומשומר מכל ביאת מים".

היצרן פנה אל בית-דינו של הרב וביקש הכשר לפסח לתוצרתו, ואמנם, אחרי בדיקה מדוקדקת של רבני בית-הדין ביפו, שביקרו בביהח"ר ועמדו על כל פרטי תהליך הייצור, נוכחו לדעת ששמן זה כשר הוא למהדרין מן המהדרין. בתאריך ב' אדר תרס"ט נתפרסם ההכשר של הבד"צ מיפו על השמן, כשבראשו מתנוסס שמו של הרב, שם נכבד ומכובד באוהלי תורה ויראה, אשר כבר בשנים ההם היה לו משקל בארץ ובחו"ל – "איתמחי גברא ואיתמחי קמיע" (שבת סא, ב).

אברהם יצחק הכהן קוק

רב ואב"ד בעיה"ק יפו והמושבות תובכ"א

הכשר

הנני להודיע בזה לאחב"י, ששמן שומשמן של פסח שנעשה בבית הבד של האחים ברסלב, הוא מנוקה מכל חשש תערובות חמץ, ומשומר מכל ביאת מים, באופן שאין בו חשש מנהג מלאכלו בפסח, ומותר להשתמש בשמן שומשמן הנ"ל בחג המצות הבעל"ט בשנה זו ביחוד, אחר טיגונו כנהוג. גם המהדרין מן המהדרין, יאכלו עניים וישבעו, וישמחו בחג הק' הבעל"ט בתנובת ארץ חמדתנו, ומעשה ידי אחינו המכשירים אותה בטוב טעם ודעת.

ולראי' הונח חותם בד"צ בפקודת מרן הגאון והרה"ג בד"צ שליט"א פעה"ק יפו ת"ו יום ב' אדר שנת התרס"ט.

(מקום חותם בית דין צדק בעה"ק יפו והמושבות ת"ו).

ג

שאלת כשרות שמן שומשמן לפסח, נזכרת כבר בפוסקים בדורות קודמים. גם גדולי ההוראה הספרדים – ה"פרי חדש" וה"ברכי יוסף" – שבעיית הקטניות לא הטרידה אותם, הואיל ותקנה זו לא נתקבלה בארצותיהם, מחמירים בה בגלל חשש תערובת

גרעיני חיטה, שהם מחמיצים בזמן תהליך הליתיה-השרייה של השומשמן במי מלח, כפי שזה היה מקובל אז בתעשיית השמן הזה. ה"פרי חדש" אוסר והוא כותב בהחלטיות: "שמן שומשמן, שדבר מצוי הוא שיש גרעיני חיטים מעורבין בשומשמן, ושורים השומשמן במים קודם כתישתן, מילתא דפשיטא שאסור לאוכלו בפסח" (או"ח סי' תמו).

והנה בשנת תרנ"ה נעשה נסיון של עצירת שמן שומשמן ללא ליתיה, והיתה כמובן נטייה להיתר, אולם גברה ידם של החוששים-המחמירים (שמא הברירה של הגרעינים לא תהיה מדויקת. או שמא ימצאו אלה אשר בקלות דעתם ימשיכו בליתיה), והדבר נשאר באיסורו. הנסיון של שנת תרנ"ה, לא היה לו הד רחב ולא השאיר רישומו בקרית ספר של ספרות השו"ת, ומתוך כך לא היה ידוע כלל להרב ולבית-דינו, בשעה שהובא לפניו כעבור ארבע עשרה שנה, בשנת תרס"ט, דבר שנתחדש: מכונות חדישות – האחת המבררת את השומשמן בירור מדויק, והשנייה – העוצרת את השמן מתוך השומשמן היבשים, ללא כל צורך בליתיה מוקדמת וללא כל מגע-מים. לאחר שטרחו רבני בית-הדין ובדקו את הכל בדיקה מדוקדקת, נוכחו שלפניהם תעשיית שמן שאין בה שום חשש חמץ:

רבנים מומחים, דייני הבר"צ שלנו שיחי, הלכו וראו הכל יפה [נוכחו לדעת] שהברירה נעשית על ידי מכונה מדויקת מאוד, שאי אפשר לשום גרעין לבוא בתוך השמן, כי אם דוקא השומשמן בבירור גמור בלא שום תערובת כל דהו.

אורח משפט, סי' קיג, עמ' קלא

ברם, הואיל ובהכשר לפסח קא-עסקינן אשר רבות הוזירויות בו בחששות חמץ, וישראל קדושים באשר הם שם נהגו להחמיר בכל פרט ופרט, לפיכך גם לאחר שנתברר להרב ולבית דינו שאין כאן שום בית-מיחוש וצד ספק, לא מיהר לתת את ההכשר הנדרש, ויעץ ליצרן להקדים ולבקר אצל רבה הישיש של ירושלים, הגאון ר' שמואל סלנט ז"ל, ולקבל הסכמתו. כשהגאון ר' שמואל העביר את הנושא לבד"צ של אשכנזים-פרושים והללו הודיעו שלא יתנגדו לדבר, רק אז הסכים הרב להעניק את הכשרו לשמן זה.

וכך מוסר לנו הרב את מהלך הדברים אשר קדם למתן ההכשר:

בתחילת הדברים כשנשאלתי בזה, אף שהיה לי פשוט להיתר, מ"מ חששתי חששא רחוקה שמא יעלה על דעת איזה אנשים להפוך את העניין, כי יעלימו שנעשה בשמירה כל כך מעולה וביובש גמור, ואז באמת הלא אין כדאי להתיר לפחות בלא הסכמה כללית, כי על ידי הסכמה כללית יוכל להיות שלפי מצב היוקר, ומצב הבריאות ד' ירחם ששינוי וסת תחילת חולי, היה ראוי להתיר לשנה זו תרס"ט אפילו שמן שומשמן פשוטים, שראוי להקל גם בהם יותר מגוף הקטניות ולהתירן אפילו בלא דחק עצום, כמו שדורשים כשהצורך מביא להתיר קטניות גופייהו דחמיר טפי, אבל זה לא עלתה על דעתי מעולם, לא לעשות בלא קיבוץ חכמים מכללות ארץ הקודש, ולא הלך לבי להיות המתחיל בזה, ואולי גם הייתי מסרב להיות נמנה על זה גם אם היו אחרים

עסוקים בדבר, על כן חשבתי אולי יטעה מאן דהו לומר שהתרת קטניות, אפילו שמן שומשמן, חלילה בסתמא בהחלטת עצמי, על כן אמרתי לו שישע לירושלים תיז וישאל מהגאון ר' שמואל סלנט שי אחרי הצעת הדבר בקצרה, אם לא ינגד לזה, ובבואו אמר לי שהיה אצלו שי' ושלחו להבד"צ, ודיבר עם שנים מרבני הבד"צ ואמרו לו שהם ודאי לא יפריעו את הדבר, אף על פי שאינם חפצים להיכנס בעובי הקורה של ההיתר. וכאשר הודיע לי את העניין תמהתי באמת איזו כבוד יש כאן מה שאינם חפצים להכנס בדבר? מכל מקום אמרתי אולי לא הוברר לפניכם העניין כל כך, או שמא אינם מאמינים את האיש שיש אפשרות לעשות בלא לתיתה וכיוצא בזה. ועל כל פנים לא היתה לי שום סיבה שלא למלאות את בקשתו, לטובת מסחרו שיש בארץ הקודש, ולטובת הציבור, ובייחוד טובת העניים, אחרי שסמך על דברי והכביד על עצמו בחובות.

אורח משפט סי' קיד, עמ' קלו

אכן לא כך נתגלגלו הדברים. מה שנראה היה כחיובי וכמתקבל על הדעת של רבני בד"צ אשכנזים-פרושים, נתקבל בשלילה גמורה מצד רבני בד"צ אשכנזים-חסידיים. כידוע אמונים חוגי חסידים על מסורת חומרות פסח הרבה יותר רחבה, אסרו על עצמם אכילת מצה שרויה, וכן התנגדו נמרצות למצות מכונה, וגם בענין קטניות שבשנות בצורת הותרו, נטו הם לחומרא, ולכן נתעוררו גם כאן וגזעקו "לעמוד בפרץ".

ביום ט' באדר תרס"ט, יצא מכתב דחוף מבד"צ החסידים בירושלים אל רבה של יפו, ואם כי הוא נפתח בצורה מכובדת "אורה ושמחה וששון ויקר לכבוד ידידנו הרב המאור הגדול, הגאון המפורסם לתהילה", הרי תוכו רצוף בקשה נמרצת: "לבטל את כתב ההכשר הזה, והפה שהתיר הוא הפה שיאסור, והוא כבודו ותפארתו". במכתב זה לא הועלה שום נימוק שיש בו סתירה כלשהי להכשר מבחינת ההלכה, והטענה העיקרית שבו היא כי: "לדאבון לבנו - - - רבו הפריצים אשר יחפשו עלילות לעשות חדשות בדת, ואם יפתח להם פתח כחודו של מחט - - - ומוטל על גדולי ישראל לעשות משמרת ומשמרת למשמרת, ולהעז בעם לבל יהרסו חס ושלום" (קונטרס על דבר הכשר השמן הנעשה משומשמן יבשים שלא נלתו בשימור לשם פסח, יפו תרס"ט, עמ' 2).

ד

עם קבלת מכתבו הדחוף של הבד"צ, נזדרזו הרב ומיד כתב תשובתו-תגובתו, תשובה המופנית אל כל חברי הבד"צ ומתייחסת במיוחד אל ראשה, אשר אותו הוקיר כתלמיד חכם גדול ובעל הוראה מעולה.

הרב לא היה זקוק לשהייה כלשהי לצורך תוספת עיון, בהחלצו להגן על האשרתא שיצאה מתחת ידו, שכן בירר את ההלכה למקורותיה ולפרטיה עובר למתן ההכשר, ונהירים היו לו שבילי הנושא להלכה ולמעשה. ואם בכל כתביו כמעט שאין למצוא

שינויי תוכן או תיקוני לשון, הרי כאן שהעניין חייב מראש מיצוי הנושא עד תומו, ודאי שהכל היה ברור ומבורר, בצילותא דשמעתא כיומא דאסתנא (מגילה כה, ב), וכל המעין בתשובתו של הרב יכול להבחין בשטף הכתיבה, בזרימה של המעין הנובע.

ב"ה, עה"ק יפו י"א אדר, תרס"ט.

לכבוד ידידי נפשי הרבנים המאוה"ג, בד"צ דקה"ק אשכנזים-חסידים בעיקר"ת ירושלים ת"ו, וביחוד כבוד חביבי הרב הגאון מוהר"ל [ליפמן] דוד [שוהבסק] שליט"א.

שלום וברכה!

כעת ממש הגיעני מכתב קדשם, ואגיד לכתר"ה האמת, שלא עלתה על דעתי כלל, בעת שבאה השאלה לידי, שיהיה דבר זה נחשב לחידוש כלשהו, אחרי אשר כל האחרונים המצויים בידינו אמרו פה אחד – מה שהסברא מכרעת גם כן – שאין גזירת קטניות חמורה מגוף מיני דגן, וכל זמן שלא נלתת או נתבשל אין שום מנהג לאסור, ולא שמעתי מעולם שיש בזה איזה מנהג. וכיון שהכל יודעים שעד כה היה דרך עשיית שמן השומשמן ע"י לתיתא, ועתה מכינים בלא לתיתא כי אם ביובש ולשם פסח – אם כן איזה חשש יש בזה? ואני חושש מאוד לכבודן של רבותינו האחרונים, שדבריהם מפורשים בזה, וראוי לסמוך עליהם גם בדברים יותר חמורים, ולא רק בענין זה של דקדוק של מנהג, שלא היה נהוג בשום אופן כי לא היה לנו שמן שומשמן משומשמן שאינם לתותים עד כה. ואיני מוצא שום צורך להאריך בזה בדברים שהם כל כך מפורשים: הרי דברי הרמ"א, בס' תנ"ג ס"א בהג"ה, מוסבים רק על מה שכתב המחבר מלשון הרמב"ם, שאורז ושאר מיני קטניות אינם באים לידי חימוץ ומותר לעשות מהם תבשיל – ועל זה אמר: ז"ש אסורים, כלומר, שאסורים לעשות מהם תבשיל, מפני שעל פי המנהג חשובים הם כחמישה מיני דגן שיש בהם חימוץ ועל זה קאי המנהג באשכנז, אבל חלילה לנו לשוויי מילי דרבנן כי חוכא, ולומר שקטניות אסורים הם אפילו לא הובאו במים כלל, שמיני דגן גופא מותרים באופן זה בלא פקפוק. והמדרכי, שהביא חומר זה בשם סמ"ק, בס' תקמ"ח, החמיר רק שאסור בהם חליטה כמו שאסור אצלנו בחמשת מיני דגן, ועל כן כתב שאסור ללותתו אפילו במים רותחין, וכתב שזה נכון לאסור שמא יבא ליתנו במים קרים. וממילא דבכל אופן שגם במיני דגן אינו אסור, חלילה לאסור במיני קטניות, דהיינו כשהם שמורים מכל ביאת מים, וכיון שאפילו עצמם של הקטניות אינם אסורים בכהאי גוונא, קל וחומר שהיוצא מהם אינו אסור.³⁰ ואין כאן שום מנהג כלל, כי דרך העשייה של שמן שומשמן היה כך עד כה:

30. ובהוספה למכתבו השני לבד"צ – שעיקרו יבוא לקמן – אומר הרב: "וראוי להעיר, כמה תשומת לב אנו צריכים, כשאנו באים להחמיר, במה שעל פי דין ראוי להקל בו, ושאל יצא שצרנו בהפסד של כפלי כפלים, שמתעם זה אסור לאסור את המותר, כדברי הש"ך ביורה דעה סי' רמ"ב, בקיצור הנהגת איסור סי' ט', שעל פי רוב הווי חומרא דאתי לידי קולא" (סי' קיב, עמ' קכו. וע' זבחי ראייה חולין י: ד"ה האריות, עמ' נד).

שהיו הנכרים לותתין אותם במי-מלח ואחר כך היו סוחטים מהם את שמנם, אבל אותו השמן שנסחט ע"י המכונה החדשה בלא שום לחלוחית של מים, כי אם משומשמן יבשים – איזה סרך מנהג יש בזה, מאחר שלא היו דברים מעולם? וכן בתרומת-הדשן כפל ושילש כמה פעמים שהוא מדבר רק במיני קטניות לתותין, וכתב מפורש בסי' קי"ג: "שרגילים שלותתין אותם זרעונים במים קודם שעושים מהם שמנים".

ודברי הגר"ז ז"ל [בעל התניא] בשולחן ערוך שלו מפורשים הם בסי' תנ"ג ס"ה: ואפילו במיני קטניות לא נהגו אלא אסור אכילה אם נפלו עליהם מים, בענין שכיוצא בזה בה' מיני דגן אסור מעיקר הדין.

ובספר חיי-אדם כלל קכ"ז ס"א דקדק גם כן, כפי לשון הראשונים, וכפל כמה פעמים, שכל האיסור הוא רק לבשל מיני קטניות או לשרות במים, אבל לטחון אותם ולאפות מהם מצה מותר. וזה מותר אף על פי שמביא בהם מים, משום שאי אפשר כלל שיהיה חמור יותר ממיני דגן, והוא הדין ודאי שבכחאי גוונא מותר היוצא מהם, שלא יחמירו ביוצא מהם יותר מהם עצמם.

ובספר משנה ברורה סק"י: וכן מותר להדליק [בשמנים], ר"ל אפילו לתתו אותם מקודם במים. והיינו שכך היא הכוונה הפשוטה, שלא נסתפק על זה אדם מעולם, שאין שום מקום לאסור, באופן שהיה מותר אפילו אם היו סוחטין מיני דגן ממש והיו עושין מהם איזה שמן.

ואין דרכי להביא כל כך מדברי אחרונים, אבל בזה הענין שתלוי במנהג טוב הוא לראות לכל תופשי התורה מראשונים עד אחרונים, כולם ידעו דבר ברור זה, שאין מנהג של קטניות לאסור כי אם באופן שגם במיני דגן היה אסור, ובספר "עמודי השלחן", הגהות לספר קיצור שולחן ערוך, גם הוא הגיה על מה שכתוב שם, בסי' קי"ז ס"ד, כל מיני קטניות אסורים – היינו לעשות מהם תבשיל. דאם לא כן איזה חשש יש בזה, ואיזה היתר יש לאסור דבר המותר בזה, שהשומשמן נתבררו יפה-יפה על ידי מכונה טובה, שאי אפשר שיהא בהם שום תערובת של דגן, ונשמרו יפה שלא בא עליהם שום לחלוח של מים, ואחר כך נעשית הלחיצה במכונה ברגע ממש, ותיכף יוצא השמן בלא שום שהייה כלל.

אורח משפט, סי' קיא, עמ' קיז-ק"ח

עם תום הבירור ההלכתי, לאחר שהרב מוכיח שמבחינה זו אין שום מקום לפקפק בהוראתו, מוסיף הרב נימוק כללי, שראוי לחזק כל תעשייה שמבססת את ישוב ארץ ישראל ולעודד את העושים, ודווקא כשהדבר יבוא מצד רבנים יהיה בזה קידוש-השם. ולעומת טענת הבד"צ הירושלמי שבהיתר זה "ניתן פרצה לפני הפורצים" בחומרות פסח, מסביר הרב שדווקא חומרה יתירה היא שעלולה לעורר רוגז וטרוניא נגד הרבנים המוסיפים "חומרות מלבם ואינם חסים על הציבור, ובזה יש נתינת יד לפרצות גדולות", ואותן פרצות כוחן רב לגרום הריסות בכל ימות השנה:

והעיקר אומר לכבוד מעלת תורתם, שראוי לנו להחזיק כל דבר שנעשה בתיקון הישוב, ההולך ונבנה בימינו בחסדי השי"ת. ובוה שיצא בכשרות, מין זה החדש של שמן שומשמן המשומר, יתחזקו ידי המתעסק בהמכונה החדשה, ויהיה לו ריוח שיוכל לנהל את העסק שלו. ועי"ז יראו עוד אנשים שהעניינים המתילדים באה"ק לטובת בניינה מוצאים חיזוק מצד רבנים ובתי-דינים, ויהיו דברי ת"ח נשמעים יותר ויתקדש עי"ז שם-שמים.

ואם היה ח"ו שום נדנוד של איסור בדבר – חלילה לי לבקש להקל משום תיקון הישוב, אבל בדבר שהוא רק קצת דיוק בענין של מנהג, שראיות בצורות חזקות וסברות ישרות, כולן עומדות כחומה להחזיק את ההיתר – למה זה נכבד על מיישבי ארץ הקודש, ונאסור? וחלילה לנו לחשוב, שע"י מה שאנו מתירים את המותר (מה שלא היה דבר זה במציאות, על מה שיחול מנהג של איסור), כי בזה ניתן פרצה לפני הפורצים, חלילה. אדרבא, כשיראו העם כולו, שמה שהוא מותר אנחנו מתירים, אז יאמינו ביותר, שכל מה שאנו אוסרים הוא מפני שכך הוא דין-תורה, או מנהג ישראל, שהוא ג"כ תורה. אבל אם נאסר אפילו דברים הבאים על ידי המצאה חדשה שלא היתה מעולם כלל, יאמרו שהרבנים חפצים להחמיר מלבם, ואינם חסים על הציבור, ובוה יש נתינת יד לפרצות גדולות, וד' ישמרנו.

שם עמ' קיט

ומה שכותבים כת"ר, שאנכי אכתוב לבטל את כתב ההכשר, ושאיין זה נגד כבודי – באמת כבודי כאין הוא, אבל איך אעשה שקר בנפשי לאסור דבר שההיתר הוא כל כך פשוט וברור? ובעיקר שכת"ר הם רחוקים ממקום המעשה, ואינם יודעים שאין שום דמיון לשמן שומשמן זה עם כל שמן השומשמן שנעשה עד כה, שהוא היה נלתת, וזה – נשמר הוא.

שם

הרב ממשיך ומבאר פרט מסוים בצורת השימוש של השמן שגם הוא מחזק את ההיתר שלו, אולם הוא חוזר ומדגיש "וזה אני אומר לרווחא דמילתא, אבל באמת אין כאן שום מקום להמשיך להחמיר", והוא מסכם ואומר:

על כל פנים, הנני מאמת לכבוד תורתם החביבה, שאיני מהאנשים שבושים לומר: טעיתי, ואם הייתי מרגיש בזה אפילו נדנוד לא הייתי בוש להגיד זה אפילו לפני אלפים ורבבות עם. אבל כאן הנני רואה שההלכה היא ברורה, ויותר מזה – שאין כאן מקום לפלפול של הלכה. ומן הדין עלי לבקש מכבוד מעלתם, שיחושו על כבוד התורה, של המעט-מן-המעט שלי ושל כבוד הרה"ג בד"צ שלנו שי.³¹ שכולנו עשינו דבר זה

31. באיזו מידה חייבים להזהר בכבוד התורה, גם כשישנה הסתייגות מהוראה שיצאה מלפני בית-דין-צדק, זו אנו למדים ממצע-הרב שעשה הגרעק"א ז"ל, כפי שמסופר ונמסר בחוברת קטנה

בכוונה רצויה לשם-שמים, לא במרד ומעל ח"ו, ולא עלתה על דעתנו, שיסתפק שום אדם בזה, ביחוד תלמידי-חכמים שיש להם שכל ישר וסברא הגונה. וכאשר הננו תמיד אהובים וידידים, כראוי לתלמידי-חכמים שבא"י המנעימים זה לזה בהלכה, אבקש בזה מכבוד תורתם הרמה, שיעבירו נא על מידותיהם, ואל ירעישו בעניין זה את ארץ הקודש, שבעוונותינו הרבים היא מסובלת במחלוקת ומריבות מצדי צדדים.

שם עמ' קכ

לאחר כל הדברים הברורים האלה שהם "איתנים וחזקים וכראי מוצקים", דומה היה שהרב יסיק ויודיע שאין הוא מוכן לזוז מעמדתו כמלוא נימא. והנה "במקום גדולתו שם אתה מוצא ענותנותו". למרות היות הרב בטוח בצדקתו, הרי כנינו של אהרון הוא אוחז בדרכו של אהרן "אוהב שלום ורודף שלום", מעביר על מידותיו ופונה אל הבד"צ בהצעת פשרה, שגם אם אינה נוחה לו, הריהו רואה בה מוצא שעל ידו יתקדש שם שמים, ולא יגרם הפסד חמור ליצרן:

ולעניות דעתי דרך השלום בזה הוא כך: שנדפס כולנו יחד מעשה בית-דין, שההיתר העבר כיון שיצא מבית-דין חשוב בבית-דין-צדק שלנו - יצא, וזהו רק מפני שאין שמן שומשמן זה דומה לשמן שומשמן שהיה עליו המנהג של איסור, אלא מכיוון שאני רואה שהדרת כבוד תורתם אינם מסכימים עמי, על כן, על השנים הבאות עלינו לטובה לא יהיה היתר זה קבוע, עד שנתוועד יחד ונדון בענין זה, ואחרי רוב דעות יקום דבר, כדכתיב בספר אורייתא דמשה, "אחרי רבים להטות". ואז גם אנכי אתן ידי להרבים, ובודאי יסכימו עמי כבוד הרבנים דייני הבד"צ שיח"י, ובאופן זה יתקדש שם שמים על ידינו, ויראו הכל שכבוד התורה חביב הוא לנו. כך היא עצתי ובקשתי מכבוד הדרתם, וביחוד שאי אפשר לי כלל לגרום עתה הפסד לאותו האיש הנדחק, אשר סמך על הוראתי, והרבה בהוצאה בשביל תיקון השמן שומשמן לשם פסח, ואם יעמד עם סחורתו יוכל להיות נהרס ממצבו לגמרי - ולמה זה יצערוני ככה?

- "רבנו עקיבא איגר", ווארשא תרל"ה, עמ' 25, שהוא החמיר בדבר גם כשוה נגע באיסור אשת-איש, וכך מסופר שם:

פעם אחת הגיע אליו גט על ידי שליח-להולכה, מקהילה גדולה, שהבד"צ שלה היה מורכב מת"ח גדולים ומפורסמים, ועם זאת מצא כי נפלה שם טעות שיש בה בכדי לפסול את הגט. הגרעק"א ז"ל לא גילה את הדבר לאיש, ורק אמר שבאותו יום אין הזמן מאפשר לו למסור את הגט לאשה.

באותו לילה עמל ויגע, עד שסוף סוף מצא דרך להכשיר את הגט, והוא כתב תשובה ארוכה לרבה של אותה קהילה, שבה העלה כי בשעת דחק גדול יש להכשיר גט זה. בסיום התשובה הוסיף והסביר כי לכאורה אין כאן שום שעת דחק, שהרי אפשר לחזור ולכתוב גט אחר. אולם הוא חושש לכבוד התורה ולחילול השם בעיני ההמון, לכשיוודע הדבר ברבים "כי יאמרו, הרבנים החשובים האלה שלחו גט אלי, ואני פסלתי אותו, ויהיו חילול השם וכבוד התורה, וחלילה יורסו ההמון להעלות פקפוק ברבניהם, וירפו משמוע לקולם ולהוראתם, וזה אני קורא שעת דחק גדול".

ואקוה שיתן ד' שיכנסו דברי אלה, האמורים באמת ותמים, בלבבם הטהור, והאמת והשלום אהבו, והנני בזה ידידם, קשור באהבת-נפשם ודורש שלום תורתם באהבה רבה.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

שם

ה

דומה היה שתשובתו המקיפה של הרב, שהיתה מנומקת ומבוססת, נרגשת ומכובדת, תשיג את האמת והשלום בנושא הנידון לכל הפחות באותה שנה, אולם מסורת החומרות החסידית. וביחוד בתוככי ירושלים החרדית, לא הניחה מקום לזיו כלשהו. ואם כנגד ההוכחות הממשיות-העובדתיות מוצגות חששות משוערות – "אין די באר רוב הפרצות שיוכלו לבוא מזה", הרי ברור שלא ניתן לשכנע, ובפורים-דפרזים, י"ד אדר תרס"ט, הריץ הבד"צ את מכתבו השני אל הרב שבו הוא מכריז: "אנו על משמרתנו נעמוד! ואם כי מאוד יקר בעינינו כבוד ת"ח ובפרט גברא רבה דכוותיה, אולם במקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד", והם חוזרים על בקשתם לבטל את ההכשר.

ושבו חוזר הרב ומשיב לבד"צ תשובה ארוכה ומנומקת – "ראוי לי לבאר לפני כבוד תורתם את אשר קיצרתי במכתבי הקודם" – והוא מבסס את ההכשר בצורה מפורטת על יסודות איתנים שאין להזיזם. ואחרי כל הדברים והאמת מבחינת ההלכה, הוא מגיב – שוב בהרחבה – גם על כמה הערות שבמכתב הבד"צ:

– – – ומה שתמהו עלי כת"ר על שאני קורא את איסור הקטניות בשם מנהג, הנה חייב אדם לומר בלשון רבו, וכל הפוסקים המדברים מענין זה רבים מהם קוראים אותו מנהג, ומפורש הוא בדברי רמ"א בדרכי משה במקומו, דקטניות אינן חמץ כלל, ואינם אסורים אלא משום מנהג³² וחלילה לנו לברוא שם איסור חמץ על קטניות שנוהגים גלילות רבות מישראל בו היתר, כמו רבים מהספרדים. ובשנה של יוקר ובצורת, ד' ישמרנו, נהגו גדולי הדורות להסכים להתיר לפי העניין, יש שמתירין לעניים ולא לעשירים ויש שמתירין לכל דווקא, כמבואר די והותר בתשובות האחרונים, וחלילה לומר שמתירין איסור, אלא שיסוד איסור שהוא מנהג הוא גם כן תורה, אבל מכל מקום אין להפליג בו בחומרות כל כך, בפרטים שיש בהם טעמים נכונים להתיר, במה שאין על זה מנהג כלל, כנידון דידן שהוא ענין חדש שלא היה מעולם, לעשות שמן שומשמן על ידי מכונה דווקא ביובש גמור ובאופן שיש עסק תדירי, ובבירור מובטח

32. וראה מרחשת ח"א סי' ג, ענף א אות ט, שגם הוא מדגיש בדיונו בהיתר שמן ב"מיני קטניות שעיקרן לא נאסרו אלא משום גזירה ואין איסורן רק מכח המנהג". ועיי' ענף ב אות א ואות י, שהוא חוזר ומבסס דבריו שם על נקודה זו. ועי' דברי מלכאל, ח"א סי' כ"ח.

מכל מיני עירוב ושמץ ספק חשש-חמץ, ודאי שאנו צריכים לדון בדבר להקל ולא להחמיר, לעשות את הגדר יותר מן העיקר, שהזהירו אותנו על זה חז"ל באבות דרבי נתן פ"א ה"ז: "מכאן אמרו אם סג אדם לדבריו אינו יכול לעמוד בדבריו; מכאן אמרו אל יוסיף אדם על דברים ששומע, ר' יוסי אומר טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל". ובודאי כוונת הענין על דברים כאלה, שאין לבקש להחמיר במה שלא קיבלנו על זה מרבתינו בדבר שבעצמו סייג, ואין להוסיף חומרא על חומרא, כי אם במה שמצאנו מפורש או בראיות ברורות. אבל בנידון דידן, שהכל הוא להיפך, שהענין הוא מנהג ביסודו וזה הפרט המיוחד שאין בו שום מנהג ואי אפשר שיהיה בו מנהג, וראיות ברורות נותנות עדותן להקל, ואפילו אם יהיה אפשר להכנס באיזה דחוקים לדחות את הראיות, גם כן אין לנו למשוך את הדבר להחמיר ולהיות מוסיפים על הדברים ששמענו.

ועיקר הנטייה לחומרות יתירות, במה שיש דרך סלולה על פי דרכי התורה להקל, אין זה מילתא דחסידותא כלל, וכבר גינה ענין זה קדוש ד' רבי חיים וויטל ז"ל בהקדמתו לספר "עץ-חיים", ודייק שזוהי מידה של המתרחקים מפנימיות התורה, רחמנא ליצולן מהאי דעתא, וזה לשונו הקדוש: "וכנגד כת חכמי הפשט, אותם אשר הם מואסים לעסוק בחכמת האמת הנקרא עץ חיים לחיי עולם, ועוסקים בסיפורים הפשטיים בפשוטן בלבד, ואומרים שאין בתורה אלא הפשט בלבד ח", אשר הוא נקרא עץ הדעת טוב ורע. עליהם אמרו: חכמים הם להרע ולהיטיב לא ידעו, כי בסיבת היותם מואסים בעץ חיים אין הקב"ה עוזר אותם, והם שוגים (או שונים) בפרטי עץ הדעת טוב ורע ומהפכים אותו לרע, ומטמאים את הטהור ואוסרים את המותר ופוסלים את הכשר" עד כאן לשונו. הרי דייק בשלשה האופנים של "טהור" "מותר" "כשר" והפכם הוא: טמא, אסור, פסול, שזו היא תקלה מה שנוטים יותר מדאי להחמיר ולאסור.

ובאמת דרכם של רבותי הגאונים הצדיקים שזכיתי לשמשם, זכותם יגן עלינו ועל כל ישראל, היה שלא להיות נוטים להחמיר בכל מה שיש מקום להקל, ביחוד בדברים שאין היסוד חזק על זה בדברי רבותינו ז"ל בתלמודים, שדי לנו מה שלא נזוז ח"ו ממה שהונהגו על פי מנהגי רבותינו הפוסקים, אבל בפרטים שיש לדון לכאן ולכאן, ודאי הנוטה להקל להיות חכם להיטיב הרי זה משובח, ובלבד שיהיו דבריו מיוסדים על פי עומק ההלכה וסברה ישרה. וב"ה הוראתנו זאת כולו איתנהו לטיבותא כאן, ויהא רעוא דיהויין כל שמעתין מחזורין וברירין כשמעתתא דא דלית בה ספיקא כלל ב"ה.

שם, סיד קיב, עמ' קכג

ואשר לחשש שמא יבוא להחליף בין שמן חדש זה לשמן הרגיל, מסביר הרב ואומר בהוספה שבסוף מכתבו:

וכעיקר הדבר לא שייך כלל לגזור, שיבואו לאחלופי שמן שומשמן זה שנעשה בכשרות לפסח וביובש על ידי מכונה, עם שמן השומשמן שנעשה עד עתה על ידי

לתיתה, שהרי הוא משונה ממנו במראהו, בטעמו ובריחו לשבת, כידוע, שזה השמן שומשמן מעשה המכונה הוא מוטעם הרבה וזך ובהיר יותר משמן שומשמן הרגיל הנלתת ונעשה בידי אדם.

שם עמ' קכו

ועוד מוסיף הרב:

החילוף בזה הוא חשש רחוק מאוד, וביחוד שהלא "פרצה טהרה בישראל", וכל ענייני פסח אין לוקחין כי אם על פי הכשר בית דין – – – וכל זמן שלא יהיה כתב הכשר [למייצר מסוים] לא יקחו לפסח, מפני שכך הוא המנהג, ולא שייך כאן אפילו חשש רחוק של איחלופי.

שם עמ' קכח

[וראוי להעיר שבנימוק נוסף זה להיתר, הקדימו הגאון ר' יצחק-אלחנן ז"ל, ובתשובתו המקיפה ב"באר יצחק" (או"ח סי' יא), כשהוא דן על חשש איחלופי, הוא מסכם ואומר: "וכל שכן בנידון דידן, דמעשה התיקון בהקטניות לעשיית יי"ש ניכר ומפורסם לכל, בהכשר הכלים על הבריייהו"ז [בית התסיסה] ובברירתם [של הקטניות], שכל זה נעשה בטורח גדול, וגם צריך לזה הכשר בכתב – דודאי ידעו הכל מזה – – – וזהו יסוד גדול בעז"ה להיתרא"].

– – – ואפריון אמטי לכבוד תורתם על מה שכתבו שכבודי יקר בעיניהם. ודאי כך היא חובתנו לכבד כל מי שהוא מבניה של תורה, ובדורנו זה, שכבוד התורה הושפל עד עפר בעוה"ר, יש יותר לעשות חומרות וגזירות בזהירות בכבוד התורה מכל חומרות שבעולם.

ולא הבנתי כלל מה שכתבו כת"ר, שבמקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד, וכי איזה חילול השם יש כאן ח"ו אם מתירין על פי הוראה, שיש בה כמה וכמה טעמים ופנים להיתר? וכי לא זו דרכה של תורה "ותלמיד חכם שאמר דבר הלכה אין מזיחין ולא מזיחין אותו", וזהו אפילו שאבותיו ואבות אבותיו נהגו בו איסור, וקל וחומר בנידון דידן שכבר ביארתי די באר שאין כאן – ולא אפשר שיהיה כאן – שום מנהג של איסור, אדרבה, אם גם כבוד תורתם יסכימו על היתר פשוט זה, יתקדש שם שמים ויראו הכל שתלמידי חכמים הנם אוהבי אמת, ובכל מקום שהדין נותן להודות על האמת, או לחדש דבר על פי הוראת אמיתה של תורה, אין שמים לב לתלוות המון עם, מהני דלא גמרו שמעתתא ואינם יודעים דרך הוראה, הבאים לצער תלמידי חכמים. ואם אנחנו בני תורה לא נהיה זהירים וזריזים להראות תמיד כבוד וחובה להעוסקים בתורה ועמלים עליה, מי יחוש חוץ ממנו? ולענ"ד ראוי בנידון דידן לחוש לדעת הרא"ש בפרק קמא דעבודה זרה (דף ז'), שחכם שהתיר וחלה ההוראה, אין חבירו רשאי לאסור, שכן הוא פשטא דירושלמי, ואף על פי שתוס' שם פירשו סוגיית

הירושלמי באופן אחר, מכל מקום הלא הרא"ש ראה דברי התוס' ונאיד מסברתם, וכל ספק של כבוד התורה הוא ודאי ספק דאורייתא של עשה דכבוד תורה דחמירא טובא. שם עמ' קכד

ו

הבד"צ של החסידים מסתמך גם על העובדה משכבר הימים וכותב: "לפני כמה שנים רצו איזה אנשים להקל בזה על פי האופנים של כבוד גאון, ומיחו בהם חכמי ירושלים ובראשם הגאון מלובלין זצ"ל [בעל "תורת חסד"י] והגאון [מהרי"ל דיסקין] מבריסק זצ"ל, ויבדל לחיים טובים הגרש"ס שליט"א" (קונטרס, עמ' 9).

ועל כך מגיב הרב זצ"ל ומשיב:

ומה שכתבו כבוד תורתם, שיודעים הם, שלפני כמה שנים [בשנת תרנ"ה] רצו אנשים להקל על פי האופנים שלי, ומיחו בהם כל חכמי ירושלים, הנה הלכה פשוטה היא שאין למדים הלכה מפי מעשה (בבא בתרא קל ע"ב), והטעם הוא פשוט, מפני שאפשר שישנם תנאים כאלה שהיו במעשה, מה שאינו בנידון הבא לפנינו, או שמא נפסקה המעשה על פי הוראת-שעה (ועי' ירושלמי פאה פ"ב ה"ד, דמבואר דבדבר שיש מקום לחילוקי דעות, לכולי עלמא אין למדים מפי מעשה). ואולי לא היו אז מאמינים בבעל המכונה שישמור את השומשמין מכל לחלוחית של מים, או אולי לא היתה מכונה באופן כזה שהיא עכשווית שאי אפשר לעשות עליה, כי אם ביושב, אלא שהיה אפשר לעשות עליה גם כן על ידי לתיתה, שבאמת יש מקום לגזור ולחוש³³, וביחוד אולי לא היה העניין נוגע כל כך לתיקון הישוב כמו עכשיו, שעלינו להשתדל לתן עוז ועצמה לכל דבר של חרושת המעשה שעושים אחינו בני ישראל בארץ הקודש בכוחותיהם הרפים. יחזקם ד'. ולפי מידת הפרנסה המצומצמת, בעוונותינו הרבים בארץ הקודש, יש בכוח שבוע של פסח לחזק את העסק כמו ערך איזה חדשים של שאר הימים, מפני שבשבוע זה יהיו

33. ואמנם צדק הרב בהערכתו, שכך עולה באמת ממכתבו של הרב אלעזר גרינהוט ז"ל, המודיע להרב דוד צבי הופמן ז"ל: "כי זה לפני שנים עלה בדעת החכמים להתיר שמן שומשמין בפסח, ולבסוף חזרו בהם כי חששו לחששות הפרי-החדש" ("מלמד להועיל" סי' פ"ו). ותנא דמסייע לדעתו של הרב, הנהו הגאון "תפארת ישראל", ז"ל, שבפירושו למשניות עדיות פרק א (בועז אות א), קבע חילוק ברור "בין סייג לחשש - סייג הינו של יעבור במזיד, וחשש היינו שחששו שיחטא בשוגג".

ועל פי זה הרחיב וכתב שם: "כל דבר שהוא מותר מן התורה, ואפילו הכי אסרוהו משום סייג, שלא יבוא לידי איסור דאורייתא, - - - בכל כהאי גוונא אפילו הבית-דין האחרון גדול מן הראשון אינם יכולים לבטל תקנת הראשונים. - - - אולם כל שנאסר רק מטעם חשש - - - וכגון שאסרו משי עם צמר מחשש שמא יתחלף לו משי בפשתן (כלאים פ"ט, מ"ב), והאידינא הכל בקיאין במשי (יר"ד סי' תצח) - - - בכל כהאי גוונא כשפסק הטעם שבעבורו אסרו, ואינו מצוי אופן האיסור, או אפילו בית-דין קטן יכול לבטל דברי בית דין הגדול הקדום".

הכל זקוקים דווקא לשמן שומשמן הכשר הנעשה בידי ישראל הנאמן, ובוהו יתחזקו ידיו וינהל את העסק בטוב, ויתחזק כוח בניין ארץ הקודש וישובה, שכדאי להתיר בגלל זה כל דבר שאפשר להתיר בשעת הדחק, וכיון שאי אפשר שיתברר איך היתה אז [בשנת תרנ"ה] דרכה של הוראה זו, ואנכי בודאי לא די שלא לקחה אזני שמץ מזה, לא עלתה כלל על לבי שיהיה צד להחמיר, במה שהראיות הנן כל כך מפורשות להתיר. ואם לא היה הזמן כל כך בדחק ודאי יש להוסיף דברי אמת כהנה וכהנה לחזק הוראה פשוטה זו, ולא גריע שומשמן היבשים הללו לעניין היתר השמן שלהם מהיתר של יי"ש הנעשה ממיני קטניות, שהמתירים יש להם על מי שישמכו [רשכבה"ג הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל ב'באר יצחק', או"ח, סי' יא], וכבר הונהגה הוראתם בכמה מקומות, וכאן ודאי עדיף מניה טובא, שאין כאן שום בית מיחוש של דוגמת איסור ודררא דחימוץ כלל, ולא שייך כלל לומר על הוראה של פעם אחת שהדבר הוזק לאיסור, ואפילו אם היו פעם אחת גדולים מורים לאיסור, גם אז כתרה של תורה הוא הפקר לכל, ויש רשות ביד כל ת"ח הלן בעומקה של הלכה להורות כפי מה שמתברר לו על פי יסודות ההוראה. ואם יש במה להשיב על הראיות צריך לברר הדברים לפני מכריעים, או לישא וליתן פנים אל פנים עד שיצא האמת לאור, ולא לסגור את הדרך בפני כל מורה ודאין ברוח ד', אשר תחון כל עוסק בתורה לשמה למצא דרך ישרה כל אחד לפי חלקו הנתון לו מסיני.

שם עמ' קכד-קכה

איך שיהיה הנני כופל את בקשתי לפני כבוד תורתם, שיניחו את הענין על דעתם של ישראל קדושים, והנח להם שאם אינם נביאים בני נביאים הם. ואם אינני יכול להעביר את כבוד תורתם על דעתם, שיחזקו את ההוראה שיצאה מאתנו לאחר הבריר ב"ה, מכל מקום די בזה שהם עומדים מרחוק, ולמה להם עוד להזהיר ששום בר ישראל לא יסמוך על זה?

ועל מה שנאמר במכתב הבד"צ כי הרב יוכל לבטל את ההכשר בנימוק מפורש, "כי חזרתו היא מטעם שרבו עליו חביריו", מגיב הרב ואומר:

איך אוכל לבטל את ההוראה מטעם שרבו עלי חבירי? והלא הננו בזה ב"ה חבורא קדישא של שלושת רבני בד"צ שלנו ורבני בד"צ הספרדים העומדים עמנו בדעה אחת, ומערערים על זה. ומכוח תלמידי חכמים בעלי הוראה ידועים, לא שמעתי כי אם מכבוד תורתם – ואיך נקרא זה "שרבו עלי חבירי"? ואיך אוכל לכתוב מה שהוא ללא אמת?

ואיני מבין בשום אופן מה שכתבו [הבד"צ במכתבם] "שכמה רבנים רבו עמהם, על שלא יצאו תיכף ומיד במחאה גלויה", איך שייך להיות על זה מריבה – הרי בדברי תורה אנו עוסקים? וצריכים אלה הרבנים לשמוע בתחילה את כל פרטי טעמי הוראתי, וכשישיבו עליהם בדברים של טעם, אז יש מקום לחזור ולומר: "ברם דברים שאמרת

טעות הם בידיו". אבל לעשות מחאות בלא משא ומתן כלל, לא יעלה על דעת שום תלמיד חכם חשוב, וחושב אני שלא יסכימו על זה כבוד תורתם.

שם עמ' קכה

וכאן מוסיף הרב ואומר, כי גם אם מצינו נטייה להחמיר בדור קודם, אפשר שהיתה השעה צריכה לכך, ומצינו מקור מפורש לדעתו זאת של הרב במסכת שבת (קכג, ב), "בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו", ופירש רש"י בד"ה "שלשה כלים", שבימי "גזרו על טלטול כל הכלים, כדי לגזור גדר להחמיר באיסורי שבת, מפני שהיו מקילין בה", ואילו אחר כך "התירו וחזרו והתירו" (עיין שם). וגם בנידון דין אפשר שהיתה שם חומרא מיוחדת בגדר של הוראת-שעה, שביחס אליה שייך לומר "דורות משעה לא ילפינו" (מנחות יט, ב).

ובאמת אגיד לכת"ר, שמה שהחמיר בעניינים כאלה הגאון חתם-סופר ז"ל,³⁴ כנראה מסגנון לשונו היה לפי זמנו צורך שעה מפני התפרצות הריפורם,³⁵ שהיו חפצים תמיד לעשות תיקונים כדת חז"י, וכל הוראה שהיתה יוצאת נגד המנהג המפורסם, היתה נותנת יד לפושעים, על כן לא רצה לשנות את המנהג, גם בדברים שחידש הגר"א ז"ל במנהגים ביסודות חזקים מאוד, ובכמה קהילות התחילו הותיקים להתנהג כדבריו, מפני שחשש שלא תהיה מזה אחיזה למצדדי הפרצות של תיקונים בדת. אבל בימינו אין זאת הפרצה מסוכנת כלל, כי בעוה"ר עכשו הרוצה לפרוץ גדר אינו מבקש לו שום היתר מרבנים, ועושה כל מה שלבו חפץ בלא שום תיקון, ושאלת תיקונים בדת היתה ללעג ולקלס, גם להמתחדשים, על כן אין שום חשש להתיר מה שהוא מותר על פי דין תורה, אף על פי שעל פי הוראה לא היה מקודם מנהג על זה להתיר.

וכבר כתבתי למעלת כבוד תורתם, שאני יודע ברור תכונת בני דורנו, שדווקא על ידי מה שיראו, שכל מה שיש להתיר על פי עומק הדין מתירין אנחנו, ישכילו לדעת, שמה שאין אנו מתירין הוא מפני אמינות דין תורה, וימצאו רבים הדבקים בתורה שישמעו לקול מורים בעז"ה. מה שאין כן כשיתגלה הדבר שישנם דברים כאלה שמצד שורת

34. בהערה למטה מוסיף הרב: "ובנידון דין גם הוא ז"ל יורה להקל, כי צריך לחדש חומרא חדשה – וזה נגד רוח חכמים לגמרי. ועי' מה שכתב [אדמו"ר ר' מנחם מנדל ז"ל מליובאוויטש] בשו"ת צמח צדק א"ח סי' נ"ז, שכל מה שהוצרך לצרף [נימוק של] שעת הדחק, הוא רק מפני שלא עלתה כלל שום דעה שאפשר לעשות שמן מהקטניות ללא לתיתה, אבל ביושב לגמרי לית מאן דחש לה, וכדאים כל דברינו להכריע גם אם ימצא איזה מחמיר בזה, וכנזכר למעלה".

35. כוננת הרב היא לדברים החריפים אשר בלשון החתם-סופר ז"ל באותה תשובה: "אודות הקונסיסטוריע במדינת וועסטפאלין, אשר ביקשו נפשם לעקור הלכות קבועות [אשר] שנו אבותינו ורבנותינו לנהוג איסור במיני קטניות ביו"ט של פסח, והם עמדו על נפשם להתיר לעצמם – – כל שהוא סייג לתורה אפילו [בית דין] גדול אינו יכול לבטל" (שו"ת חתם סופר, א"ח, סי' קכב).

ההלכה ראויים הן להיתר, ורבנים לא חשו על טרחם וצערם של ישראל, והניחו את הדברים באיסורם, יוצא מזה ח"ו חילול השם, גדול מאוד, עד שמתרבים המתפרצים לומר על כמה גופי תורה, שאם הרבנים רוצים היו יכולים להתיר, ועל ידי זה יוצא משפט מעוקל.

סוף דבר, הנה גיליתי את דעתי לפני כבוד תורתם החביבה עלי עד מאוד, ואבקשם שיעיינו בדברי הפשוטים בשכלם הצלול ודעתם הבהירה, ויתוועדו לאגודה אחת עם כל בתי הדינים שבעיה"ק, ואז אקווה שנבוא לכלל דעה אחת בעזה"י.³⁶ והנני בזה ידיים אחוז בכבלי אהבתם ודורש שלום תורתם באהבה נאמנה, חבר לכל יראי ד' ועוסקי תורה לשמה, המצפה לתשועת ד' על עמו ונחלתו במהרה בימינו בקרוב.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

שם, עמ' קכו

ז

עם קבלת תשובתו השנייה של הרב, כשנתברר לבד"צ החסידים הירושלמי שאין הרב רואה שיש מקום לבטל את ההכשר שניתן במלוא הזהירות ובמלוא האחריות, הזדורו ופרסמו "מודעה ואזהרה גדולה", שלא להשתמש בשמן זה לפסח, והמודעה הודבקה בכל מקומות הפרסום בירושלים (טופס מהמודעה שמור בבית הספרים הלאומי, ותאריכה הוא: ב' ניסן, ה' תרס"ט).

לא קשה לרדת לסוף דעתם של חברי הבד"צ, הואיל והם רואים את עצמם "כשומרי חומות" – "על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים" – הרי במקום שקיימות חששות שמא יגרור הדבר תוצאות לא רצויות, הלב מלא חרדות. אין להתפלל על שכל הנימוקים המדברים אל המוח אינם נכנסים ללב, והם נשארים עומדים בעמדתם הקודמת.

עיון במודעה מוכיח כי מפרסמיה הצליחו לצרף אליהם גם את הבד"צ הספרדי, אולם לא הצליחו לשכנע את בד"צ אשכנזים-פרושים לתת יד לאיסורם, ולכן מופיע במודעה בצורה סתמית "בד"צ אשכנזים", מבלי לפרט (וכך יכול לחשוב הקורא שזה כולל את שני בתי-הדין, של החסידים ושל הפרושים גם יחד). כמו כן לא מופיעות חתימות הדיינים וכן נעדרות החותמות, וברור שזה נעשה בכדי שלא להבליט העדר חתימתם של דייני בד"צ הפרושים וכן העדר החותמת שלהם. ועוד: לעומת מה שנאמר במכתב השני של הבד"צ אל הרב (מ"ב אדר): "ובודאי נראה להדפיס מודעות, בצירוף כמה רבנים וגדולים מקרתא קדישא, להודיע ולהזהיר", הרי במודעה שלפנינו לא מופיעה שום

36. בשלהי חורף תר"ע, עלה הרב ירושלימה, וביקש את הבד"צ להתאסף ולדון יחד עם הגאונים ר' חיים ברלין ז"ל ור' יצחק ירחם דיסקין ז"ל (הגר"ש סלנט ז"ל נפטר בינתים והלך לעולמו כ"ט מנ"א, תרס"ט) ולהחליט בדבר על פי רוב דעות, אולם הבד"צ התבצר בעמדתו וסירב לחזור ולדון בזה ("המודיע", ח' תמוז, תר"ע).

חתימה נוספת (ורק כמה שורות נוספות של ממלא מקום הראשון-לציון הספרדי, הרב נחמן בטיטו ז"ל). משמע שגדולי ירושלים לא נאותו להצטרף לאיסור פומבי זה.

ברם, גם מודעה זו דיה היתה להרתיע רבים מלהשתמש בשמן החדש תוצרת יפו, והיצרן ר' בן ציון ברסלב ז"ל, אשר התחשיבים שלו היו מבוססים בעיקר על אפשרויות השיווק בירושלים רבת האוכלוסין, מצא את עצמו פתאום במצוקה כלכלית. הוא השקיע בשכלול בית-הבד והכשרתו לפסח לא מעט כספים ובתוכם כספי הלוואות – מתוך הנחה שכל זה יחזור בריווח אחרי החג, ופתאום נעמד בפני מציאות הפוגעת קשות בו ובמפעלו.

והנה יעצו לו ידידיו, שיכול הוא להציל חלק מהשיווק על ידי פרסום מתאים שאיסור הבד"צ לשימוש בשמן, אינו בגלל חוסר אמינות היצרן, וגם לא בגלל חשש מהותי בכשרות התוצרת, אלא בגלל טעמי "משמרת למשמרת", וחששות רחוקות לפרצות לעתיד לבוא, וברור שפרסום זה תהיה לו השפעה מרגיעה על חלק ניכר מהציבור.

פנה איפוא ר' בן-ציון אל הרב, וביקש רשותו לפרסם שני מכתבי הרב לבד"צ, למען הוכיח צדקת מעשהו ותום דרכו. הרב, אשר מצוקת היצרן הציקה גם לו, נענה לבקשתו, אולם התנה שגם מכתבי הבד"צ יפורסמו במילואם. עוד התנה שהמפרסם יפנה אל הבד"צ ויודיע להם שעומדים להדפיס את המכתבים, ויציע להם שאם הם רוצים להשלים את דבריהם ולנמק את איסורם בהרחבה, יודפסו גם דבריהם יחד עם המכתבים "ויראו לפחות בני-תורה את יסודי הדברים".

אכן, כיוון שלבד"צ לא היו נימוקים של ממש לאיסור, ורק החששות לעתיד הן שקבעו, כנאמר במכתביהם, לא נענו ולא הוסיפו דברים. כך הופיעה חוברת קטנה בת 24 עמודים "בהוצאת בית הבד של האחים ברסלב, יפו, ארץ-ישראל". בראשה ההכשר של בד"צ יפו, ובהמשכה המכתבים של הבד"צ הירושלמי-החסידי ותשובותיו של הרב, ככתבם וכלשונם.

שום פרשנות לא ליוותה את החוברת הקטנה הזאת, לא בראשה ולא בסופה, חוץ מפיזור האותיות של שתי שורות מתוך מכתב ההתנגדות הראשון של הבד"צ החסידי "אף אם היה ההיתר פשוט כביעתא בכותחא, מוטל על גדולי ישראל לעשות משמרת למשמרת" וזה צוין בהערה למטה: "פיזור האותיות הוא מהמוציא לאור".

אבל גם פרסום צנוע זה של החוברת, שמתוכה יכול היה כל בן-תורה להווכח בצדקת הוראתו-פסיקתו של הרב, מאוד לא היה נוח לאוסרים, שהרי לא מעטים היו בירושלים, תלמידי חכמים תמימי-דרך וישרי-לב, אשר נוכחו לדעת כי הצדק עם הרב מיו, ושאינן כל מקום לפקפק בהכשר שניתן על ידו ועל ידי הבד"צ שלו, וכמובן היו ביניהם אשר התרעמו על האוסרים, כי היתה זו גזירה קשה על הציבור, שכן בעיית שמן כשר לפסח היא לא מן הקלות, ועד היום הזה אספקתו של מצרך חיוני זה מהוה בעיה לכל המשפחה שלא נתברכה ברווחה כלכלית.

תגובת הבד"צ ותרעומתם על פרסום זה באו לידי ביטוי במכתב אל הרב מתאריך ח' בניסן, שלצערנו לא הגיע לידינו. על מכתב זה באה תשובה ארוכה של הרב שנכתבה ב"א ניסן ונדפסה בשלמותה ב"אורח משפט":

מכתבם היקר מיום ח' דנא הגיעני, ומאד נצטערתי שבא הענין למידה זו שנראה לעומדים מבחוץ כאילו יש כאן חלילה איזו תחרות בינינו, מה שבאמת מתקיים בי "האמת והשלום אהבו", ואין בלבי שום טינא על כל מי שהולך בתומו ועושה לשם שמים לפי דעתו, אף שהוא נגד דעתי, ומינייהו ומינן יתקלס עילאה ב"ה.

אורח משפט, סי' קיד

רוב רובה של תשובת הרב מוקדש להערה של הבד"צ על דיוק בלשונו הקצר של ה"מגן אברהם", שרצו להעלות מתוכו הלכה בנידון. הרב מברר בהרחבה, כדרכו, שאין מקום להבנה זו בכוונת ה"מגן אברהם".

גם על תלונת הבד"צ על שהסכים להדפסת הקונטרס, משיב הרב בהרחבה:

ועל דבר מה שהרשיתי לבעל המכונה (שכל כך נעשק על ידי גרם היתר שלי, מה שלא עלתה על דעתי ועל דעתו) להדפיס הקונטרס – איך אוכל למנוע ממנו את בקשתו ליתן על ידו את המכתבים להדפיסם, אולי יהיה לו להועיל כפי האפשרי. רק בתחילה חשבתי שכבודם יעמדו מנגד, ואם היה לבס נוקפם שיתלו את ההיתר בהם, היה די שיודיעו שהם אינם מסכימים, וממילא מי שירצה ויסמוך על הוראתי אין אחריותו עליהם, אבל אחר שחזרו וכתבו שהם עושים בפועל נגדי, והיה הענין יכול להזיק לו גם פה [יפן] עיר הקודש וסביבותיה, והייתי גורם לו הזיק עצום שלא היה יכול לשאת אותו, הלא לא היה לפני דרך אחר כי אם ליתן לו רשות להדפיס, ויראו לפחות בני תורה את יסודי הדברים, אחרי אשר ציויתי שידפיס גם כן את מכתב כבוד תורתם, אחרי שיודיעם. אולי יש להם להוסיף על זה איזה דבר. וגם עתה ההכשר ניתן רק על שנה זו, וכשיהיה רצון השם יתברך נוכל להתיישב בקיבוץ-חכמים בלא שום נטייה לניצוח, כי אם לשם שמים באהבת האמת, ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא על פי רוב דעות, ובלבד שיהיו הטעמים טעמים הראויים להשמע, ולא רק בדחיית גילא דחיטתא, מפני שהגאונים הורו בזה איזה פעם לאיסור, כי לא עדיפי גאונים הללו מכל גדולי ישראל מחברי שו"ת ופוסקים מעולם, שאנו מבקרים את טעמי הוראותיהם, וכשנמצא שראוי לנו לסור מדבריהם או אין לדין אלא מה שענינו רואות, וחלילה לישא פנים בתורה, ובוודאי כל חכמי ישראל ניחא להו שיעמדו דבריהם במקום שלא יתברר על פי ראיות מדברי הגמרא והפוסקים ומהסברא הישרה ההיפוך מהם. וכי בשביל שענין זה הוא ענין של מנהג יהיה יותר חמור מגופי תורה, שאנו דנים בהם – כל הלן בעומקה של הלכה על פי הכרעתו – במקום שאין לנו הכרע כזה מרבתינו הראשונים, שחלילה לנו לחלוק עליהם.

שם עמ' קלו-קלז

ומה שכתבו כת"ר עלי, בא וראה מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים,

שהרי כ' מ"ח הגאון [האדר"ת] ז"ל היה נוטה לאסור גם במה שאין איסור מהדין, בס' זכר יהוסף [חלק אי"ח] סי' קנ"ח, ומה שצידד שמה להחמיר בסובין של קטניות לבהמות בפסח. יאמינו לי כת"ר, כי הרבה שנים לפני שנת תרנ"ב, שאז כתב כבוד מורי-חמי ז"ל את מכתבו להגאון נר' יוסף זכריה שטרן בעל ז"ל, באה לפנינו השאלה בפאניוועז, ע"ד סובין של קטניות לבהמות, ועסקנו בזה, והסכמנו אז להיתר, וכן יצאה הוראה ממנו ז"ל כמפורסם בעיר הנ"ל, ולא עלתה על דעתו כלל להחמיר בזה למעשה רק אחר-כך במשך הזמן, כשכתב איזה מכתב להגאון זכר יהוסף ז"ל, העיר ג"כ בענין זה בדרך פלפול בעלמא, וחלילה לא עלתה על דעתו כלל לאסור ולהחמיר בזה למעשה. כי בכלל היה שונא להחמיר חומרות יתירות, בייחוד על דברים שאינם מיוסדים בשרשי הש"ס והראשונים ז"ל. רק גילה דעתו אולי יש לחוש בזה, אחרי שהיתה אז איזו מחלוקת על דבר קטניות עצמן, בשנה שלא היה היוקר כ"כ גדול. והיו הלהוטים אחר היתירים חפצים להוציא את זממם ולעקור את כל העניין, שזאת היא באמת פירצה גדולה, על כן חשב אולי נכון להחמיר בדרך הוראת-שעה, אבל חלילה לא הורה כזה מעולם, כי אם להיפך, הורה להקל.

וכל מקום שהיה בזה איזה צורך הגון, כמו שאם היה איזה דחק [בחוסר] מיני זרעונים המותרים ליתן לבהמות, ועל ידי זה היו צריכים להאכילם חמץ, ולסמוך על המכירה (נגד דעת ה"בכור שור"), אז היה פשוט לפנינו להיתר.

ובנידון דידן, חוץ מההכרח של המצב ושל תיקון הישוב, היה ראוי מאוד להתיר את שמן-השומשמן הכשר, כדי למעט על ידי זה את השימוש בשמן זית שהותר רק מפני הדחק [ראה עמ' קלב, טור ב], מפני שלא היה אפשר להתיר את שמן-השומשמן בגלל התערובת [של גרעינים] והלתיתה [במים] – – – ובאמת בלא המצאת המכונה שמבררת באופן נפלא כל כך, אי אפשר לברר כלל [את הגרעינים] וגם היו נלתתים, על כן בחרו את הרע במיעוטו להתיר שמן זית. אבל עכשיו שזכינו בעז"ה לשמן-השומשמן הכשר, היה ראוי לגדור ולאסור את שמן הזית, אלא שאיני נוטה לבקש חומרות חדשות, אבל על כל פנים מצוה רבה איכא בהרחבת השימוש בשמן-השומשמן הללו, המנוקים והמשומרים ומשופרים מכל חשש דררא דחימוץ, כדי שיתמעט על ידי זה ממילא השימוש בשמן זית שיש בו כל כך חששות קרובות.

שם עמ' קלז-קלח

בכל הפרשה הזאת אנו שומעים רק את קול הבד"צ של אשכנזים-חסידים, ואילו הבד"צ של אשכנזים-פרושים, לא התערב בעניין, אם כי הופעלו לחצים גם עליו שגם הוא יצטרף לאיסור. על עובדה זאת אנו שומעים מפי הרב המתאונן על חברי הבד"צ של החסידים על שהם "פועלים על הרבנים דייני הבד"צ הפרושים לשווי נפשיהו הדרנא [שיחזרו בהם מהסכמתם הקודמת להיתר]" (עמ' קלו, טור ב).

הללו – בד"צ אשכנזים-פרושים – שבפניהם הביא ייצרן השמן את עניינו, הודיעו לו

שאמנם אינם רוצים "להכנס בעובי הקורה של ההיתר", אולם "ודאי לא יפריעו את הדובר". ואכן למרות הרעש של הבר"צ החסידים שהופעל עליהם, עמדו בדיבורם ולא נתנו ידם לאוסרים. ויש להניח שהיה זה בעצתו-בהדרכתו של רבה הישיש של ירושלים, הכימא דיהודאי, הגאון ר' שמאל סלנט זצ"ל, אשר למרות זקנתו המופלגת, לא כחהת עינו לראות נכוחות.

הגאון רב שמאל סלנט

מצב-דברים זה בתוככי ירושלים עולה מתוך מכתבו השני של הרב מיום ט"ו באדר שבו הוא אומר: "דעל זה שכתבו כת"ר שאזהיר את המוכר שלא יביא את השמן לירושלים, לזה היה מקום אם הייתי מקבל מכתבים חולקים על הוראתי מכל בתי-דינים שבירושלים, אבל כעת שיתר הבר"צ אינם מהנדזים³⁷ בזה, קיימא לן דשתיקה כהאי גוונא כהודאה היא (כשתיקתו של הראב"ד על הרמב"ם שחשכוה בעלי הכללים לשתי דעות), ובודאי הנני תולה לומר שעמדו גם הם על דברי, באופן שהגם רואים שראוי להככים להתיר בזה" (עמ' קכה-קכו).

וכאן מביע הרב את צערו וכאבו, על שהבר"צ של החסידים אינו מסתפק בפרסום דעתו גרידא, בבחי' "השומע

ישמע והחזל יחזל", אלא שהוא גם מפעיל כוחו "בחזקת היד", ולוחץ את הבר"צ של הפרושים שיחזרו בו מדעתו ויצטרף לאיסור: "והנה כבוד תורתם מונעים את העניין בחזקת היד ופועלים עור על הרבנים דייני הבר"צ דפרושים לשוויי נפשיהו הדרגא, ולהורות איסור בדבר הפשוט כל כך להיתר" (עמ' קלז).

ח

דבר זה שהתנצחו עליו בירושלים, תחת ברווחא במרחבי רוסיה, בפולין ובגליציה, ראשית כל על ידי "המשיב" הגדול בדורו, הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל, אשר דן והתיר י"ש שנעשה מקטניות, "אם ביררו את הקטניות מקודם הפסח", והוסיף לכאר שגם האיסור על שמנים הנעשים מן הקטניות אף הוא "מיירי שלא ביררו אותם מקודם פסח" (ראה תשובתו המפורסמת בספר הראשון "באר יצחק", אור"ח, סי' יא).

37. ע"י חולין מג. יוסמן שמהנדזין בחדי הדדי. לשון ראשונים "למפקקין בדברי". ע"י רש"י גיטין ס: ד"ח ואשקי בחגדא.

הרב שלום מרדכי הכהן שכר

נושא זה נידון בהרחבה גם בשו"ח מהרש"ם להגאון המשיב המובהק ר' שלום-מרדכי הכהן שבדרון ז"ל, רבה של ברעזאן בגליציה (ח"א סי' קסג), על "שמן היוצא מגרעינים הנקראים ראמש או רועפאק", וכבר הרב השואל, מביא דברי הרב בעל התניא (סי' תנג סעיף ה), דאפילו במיני קטניות לא נהגו איסור אכילה אלא בנפלו עליהם מים. והגאון מהרש"ם ז"ל בתשובתו מחזק את דבריו שם בזה, אלא שהוא ממשיך וכותב שם: "ואם תמצא לומר שגם בלא באו עליו מים [יש מקום לאסור] משום שמא נתערבו בו משאר מינים, ואתי לאחלופי, אבל בכי האי גוונא שעשו מזה שמן... הרי בסל לח בלח קודם פסח, ובשו"ת באר יצחק סי' י"א העלה [הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל] להקל לעשות

י"ש מקטניות, ובלבד שיברור יפה ויטחנם קודם פסח". ובסוף הוא נומר: "ומכל מקום במקום שנהגו איסור אין רצוני להחיר, אבל במקום שנהגו להקל בזה [כמו בקהילתו של השואל] -- יש להם על מה שיסמכו".

בענין החשש של "אחי לאחלופי" כותב גם הגאון ר' בצלאל זאב שאפרן ז"ל, שחשש זה אינו קיים ביתם לגרעינים שאין רגילים לעשות מהן פת, וזה לשונו:

על דבר שאלתו אם רשאי לעשות שמן לתג הפסח מגרעיני שושנים הנקראים "פלארע סארעלאר" -- עיקר גזירת קטניות היא משום שיש מקומות שרגילים לעשות מהן פת, כמו מחמשת המינים, ולכך אתי לאחלופי -- ועל פי זה בגרעיני שושנים שאין רגילין לעשות מהן פת, פשיטא דלא טעו אינשי בזה -- וכל שכן בנידון דידן הגרעינים -- לא נפלו עליהם מים כלל, דגם במיני דגן שרי, פשיטא דאין לחוש כלל.

שו"ת הרב"י, ודארשא תר"ץ, אור"ח סי' ט

כמו כן הותר השמן על ידי רבנים מובהקים בפולין: תלמידו המובהק של הגר"י מקוטנא ז"ל, רבה של בענדין, הגר"י גרויבארט ז"ל, כותב בתשובתו להגאון ר' מאיר-דן פלוצקי ז"ל: "ובודאי אם אין נחתים עליו מים, הוי היתר גמור, בלי שום חשש" (דברי יששכר, פיעטיקוב תר"ע, הא"ח סי' לג).

הגרמ"ד פלוצקי ז"ל המשיך לעסוק בנושא, וכך מוסר אחיו הצעיר של הגאון בעל "דברי יששכר", הגרי"ל גרויבארט ז"ל, הרב מסטאשוב, כי נפגש עם הגרמ"ד ז"ל בבואם בשנת תרנ"ט אל אדמו"ר מגור ז"ל, ואמר לו אז הגרמ"ד שיש להביא ראיה להיתר מהגמרא בחולין (קכ, ב), "דקיימא לן כרבי יהושע, שמשקין היוצאין מפירות אינם כמותן, רק בזיתים וענבים בלבד, והכי נמי יש לומר שלא גזרו רק בקטניות בעינים" (ועל אותה שיחה השיב אחר כך הגרי"ל בתשובה שבכתב, שנדפסה בספרו "חבלים בנעימים" חלק א, פיעטרקוב תרס"א, סי' ז), וראה בספר "מרחשת" להגאון ר' חנוך-הניך אייגש ז"ל מוילנא (ח"א, סי' ג ענף ב), בירור רחב ומקיף בסוגיית הגמרא בחולין.

על הראיה להיתר של הגרמ"ד פלוצקי ז"ל מהגמ' בחולין, עמד גם הרב שמואל הלוי ברוט ז"ל, רבה של טומשוב, וגם הוא דן בה בהרחבה (ע' ספרו "סוגיות בקדשים", ירושלים תשכ"ט, עמ' תד-תו). אולם בסוף דבריו גם הוא קובע "שהאחרונים לא החמירו [רק] היכא שנעשה על ידי מים, וגם ב"תרומת הדשן" מבואר שבאו עליהם מים, מה שאין כן בנעשה בלי מים כלל, אין מקום לאסור" (שם, עמ' תז). וכיוצא בזה חוזר וכותב הרב מסטאשוב, מהרי"ל גרויבארט ז"ל, בתקופה הרבה יותר מאוחרת בתשובה לשאלה על "שמן הנעשה מפינאטס, מין אגוזים קטנים": "השמן היוצא מהם בלי תערובת מים [מותר הוא] ואין חשש" (שו"ת "חבלים בנעימים" חלק ה, ס' לואיס תרצ"ט, סי' ז).

ובמאמרו המקיף על "קטניות בפסח", כותב הגרש"י זווין ז"ל: ב"מרחשת" (ח"א סי' ג) דן [הגאון ר' חנוך-הניך אייגש ז"ל מוילנא] בארוכה על הזרעונים הנקראים "ראזון", אם מותר לעשות מהם שמנים לפסח – – – והוא מתיר על ידי חליטה וברירת הגרעינים הזרים – – – כעין עצתו של ה"מרחשת" התיר הגר"א קוק ז"ל בימי רבנותו ביפו שמן שומשמן. היתירו של הרב הוא מרווח יותר: במקום חליטה נשמרו השומשמן מכל נגיעה במים, ולא עוד אלא שפעולת המכונה היא כזאת, שאי אפשר לה לעבוד אלא ביובש דווקא" (המועדים בהלכה, עמ' רנט, מהדו"ב ה'תשמ"ג, עמ' שח-שט).

ועי' "מקראי קודש" (פסח) להגרצ"פ פרנק ז"ל, ח"ב, עמ' רה-רו.

והגאון ר' יחיאל-יעקב ווינברג ז"ל, כותב בספרו שו"ת שרידי אש (ח"ב, סי' לו): "בדבר שמן לפסח הנעשה מ"ערדניססע" (בטנים), ידע הדר"ג שיש בזה מחלוקת גדולה בין האחרונים – – – אולם הגאון מקאוונא בשו"ת באר יצחק מתיר אפילו שמן שומשמן – – – עיין שם שהראה נפלאות בחריפות ובקיאיות. וכן הגאון מהרש"ם (ח"א, סי' קפג) מתיר שמן שנעשה מראפס. והגרד"צ הופמן ב"מלמד להועיל" (חלק א, סי' מח) מתיר גם כן שמן מערד ניססע³⁸ וכותב שהגאון ר' שמשון-רפאל הירש ז"ל מפראנקפורט התיר אף שמן שומשמן".

38. וראה בזה דברי הרב מרדכי יעקב ברייש ז"ל, רבה של ציריך: "אף על גב דלאכול [בטנים] בעינא אין להתיר דכמדומה שכבר נהגו לאיסור – – – אבל בשמן היוצא מהם, אם עשה בהכשר לפסח עדיף יותר משמן הנעשה מראפס. ויש לסמוך על הבאר יצחק ומהרש"ם

ט

באיגרותיו של הרב לבד"צ החסידים הירושלמי, באים לידי ביטוי בהירות פסיקתו ורוחב דעתו דעת-תורה, ענוותנותו ותקיפותו גם יחד – "עדינו העצני" [עי' מועד קטן טז, ב]. וראויים הדברים לשמש כדוגמא מאלפת לבעלי הוראה, כיצד מורים הלכה ברורה וכיצד מתנצחים במלחמתה של תורה בטוב טעם ודעת, ברוב סבלנות ואורך רוח, מתוך זהירות בכבודה של תורה ובכבודם של חכמי תורה.

בתוך ריתחת הוויכוח, לא רק שהרב נמנע מפגיעה כלשהי בכבוד הבד"צ, אלא אף מנע אחרים מדברי ריב וקינטור. ואעפ"י שעמד על דעתו בתוקף, ולא נרתע מלחצים, נזהר והזהיר שלא לזלזל ח"ו במעמדם של מורי ההוראה, הדיינים הירושלמיים הותיקים.³⁹

אולם לעומת תגובותיו המאופקות של הרב, שהעביר על מידותיו בגודל נפשו, היתה תגובת חברי הבד"צ שלו הרבה יותר חריפה. הם לא היו מוכנים למחול על כבודו. ובתוך כרוז שהתפרסם בהזדמנות של נושא אחר, כעבור שנתיים, אנו מוצאים גם את השורות הבוטות:

עוד לא נרפא המחץ, והעין תדמע דמוע, מעסק ביש, שמן שומשמין [אשר היה] לבושתנו ולחרפתנו. הגאון המכהן פאר ביפו והמושבות, התיר [את השמן] בכוח התורה בראיות והוכחות, והמה – בלי כל טעם – אסרו את המותר, והטילו בשעתם סערה גדולה בצלוחית של מים, וערכו מדורה גדולה אשר במהרה נכבתה.

"קול מהיכל" של רבני יפו, נוספות לאגרות הראי"ה, ח"א, עמ' שפג:
המודיע, ח' תמוז תר"ע

בכרוז זה הגנו שומעים דברי הערצה מופלגים לאישיותו הדגולה של הרב ולסמכות הוראתו:

להתיר". והואיל והשאלה שהופנתה אליו היתה מאמריקה הדרומית הוסיף המתיר וכתב: "אם לא נתיר השמן שיש עליו רק ספק חשש דקטניות, יאכלו שומן עוף או בשר, ובמקומות הללו שהכשרות נתערערה בעוה"ר, אפשר שיבואו לידי חששות יותר גדולים בשחיטה ובבדיקה" (חלקת יעקב, ח"א ס' צז).

39. "בחילוק הדעות עם הרב ר' דובציה ז"ל [כפי שהיה נקרא בחיבה בציבור]. ראש בית הדין של עדת חסידים בעיה"ק ירושלים ת"ו, בענין הכשר שמן שומשמין לפסח, העיר והוכיח את בני הישיבה לפני שיעור הלימוד, להזהר בכבוד תלמידי חכמים, אף על פי שיש חילוקי דעות ביניהם" (מפי הר"ר מיכל קיבלביץ ז"ל, "לשלושה באלול", התצח"ר, ח"ב ס' יט).
אולם אחיו הצעיר של הרב, ר' שמואל ז"ל, שהיה גר בירושלים, לא יכול היה להבליג ולמחול על כבוד אחיו הנערץ, וכשראה את מודעת האיסור בחוצות ירושלים, נכנס לבד"צ לתבוע את עלבוננו של הרב, ובחילופי הדברים השמיע כמה משפטים חריפים.
כשבא אחר כך ליפו והדברים נודעו להרב, הוכיחו הרב על כך: כיצד אתה מרשה לעצמך לפגוע בכבודם של תלמידי חכמים כאלה?! ועל תוכחה זו השיב לו ר' שמואל הצעיר: חז"ל דרשו על הפסוק כבד את אביך וגו' "ואת – לרבות אחיך הגדול" [כתובות קג, א] והייתי חייב להגן על כבודו.

הרב הגאון הצדיק וכו' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, מלבד גאונותו חננו ה' בכשרונות נפלאים, בלב מלא דעת ויראת ה', ומי יכול לעמוד בפני ארז בלבנון כזה ולפקפק במעשיו, אשר ממקום קדוש יתהלכון, ממקור התורה והבינה, אשר אצלה לו ההשגחה ביד נדיבה. מי יוכל להטיל ספק בדברים אשר ידו החזקה נותנת לנו בודאות גמורה, אחרי חקירתו הגדולה ובינתו העמוקה, – – – ובכל עת מוכן הוא להראות לכל איש מקורי הוראותיו, ולכל הבאים ללמוד תורה מפיו, להבינם דברי יושר ולהעמידם על האמת ברוחב דעתו ושכלו הוֹך.

9

היתה זאת מחלוקת לשם שמים⁴⁰ ללא מגמה כלשהי לפגיעה אישית, מצד אחד עמדה מסורת החומרות והחשש שקולא בשטח רגיש זה, יש בה משום פתיחת שער לפרצות, ו"מחיצת הכרם שנפרצה – אומרים לו גדור", ומצד שני קיים היה חשש הפוך, כי דווקא בתוספת חומרא "ניתן פרצה לפני הפורצים", והנרגנות ההמונית שתטען "שהרבנים מחמירים מליבם ואינם חסים על הציבור", יהיה דווקא בה משום "נתינת יד לפרצות גדולות".⁴¹ וכיוון שהיו כאן חילוקי-דעות ולא חילוקי בעלי הדעות, שכל אחד לא נסוג מעמדתו, לא הביא המאורע לשום שינוי ביחסי הכבוד ההדדיים.

40. במכתבו אל רבה של ראש-פינה, הרב טודרוס הכהן ז"ל, כתב הרב: "ודברי כת"ר בענין סייג לתורה המה נכונים מאוד, וכמבואר באבות דר' נתן (פרק א, ה) שעל אותה משנה עצמה "ועשו סייג לתורה" מתחיל בשבח של סייג ומסיים [בהלכה ז, שם] בגנות של סייגים יתירים. – – – ועי' מה שכתבתי בזה במכתבי הנדפסים על דבר השמן שומשמן היבש לפסח, שהיה לי בזה איזה תגר ומחלוקת לשם שמים עם בד"צ של החסידים בירושלים ת"ץ (אגרות הראי"ה ח"א, אגרת ר, עמ' רנד). וכך נאמר שם בהוספה למכתבו השני אל הבד"צ: "ובנידון דידן אם נמשיך להחמיר, קטן הוא מאוד השכר שלנו. אם נוסף חומר על דבר שאין עיקרו מן הדין, ולעומת זה ההפסד – יש לחוש עליו הרבה" (עמ' קכו).
41. "בכל הוראת משפט יש ספיקות וצדדים שווים לכאן ולכאן, וכבר אמרו בעירובין (יג, ב) ותגיגה (ג' ב), שאעפ"י שהללו אוסרין והללו מתירין, אלו ואלו דברי אלקים חיים. וביאור זה כי הדבר ידוע שיש חילוקים בנפשות. וכמו שאיתא (ברכות נח, א) ברוך חכם הרזים. שאין דעתם דומה זה לזה – – – ומזה נצמחו כל המחלוקות בתורה-שבעל-פה, שכל אחד אמר לפי מדריגת נפשו – – – וכפי חלוקת הנפשות כך היא חלוקת המשפטים. – – – ובוזה נתפארו בני יששכר (דברי-הימים-א, יב, לב) יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל, שהם יודעים בכל עת כפי הראוי לאותה עת, והרפואה המועלת לטבעי הדור ההוא, ולפיכך הם הראויים להיות מורים מה יעשו ישראל. וכן שבט לוי הם מסוגלים ונבחרים לזה. לדעת המעשה הראוי לכל נפש ולכל דור ביחוד" (אדמו"ר הגאון ר' צדוק הכהן מלובלין ז"ל, "שיחת מלאכי השרת" עמ' 9-10. מהד' הר ברכה, היתש"ס, פרק א אות יב, עמ' 160).
- "יש תורה שבעל פה שנקראת תורת חסד, היינו בלא מחלוקת, כמו שמקבלים אותה בארץ-ישראל, שתלמידי חכמים מנעימים זה לזה בהלכה, ויש תורה שבעל פה מסיטרא דגבורה, כפי שמקבלים אותה בבבל, שתלמידים חכמים מחבילים זה לזה בהלכה (סנהדרין כד א), וזהו מה

ידעו יפה האוסרים מי הוא הבר פלוגתא שלהם, ידעו גדלו בתורה והכירו כי צדיק הוא בכל מעשיו, העריכו טוהר נפשו והוקירו תום דרכו. ואותו בד"צ עצמו, אשר בחודש אדר תרס"ט יצא בחריפות כה נמרצת נגד ההכשר שנתן רבה של יפו לשמן השומשמן, הוא עצמו מופיע אחר כך במחאה תקיפה נגד פורץ-גדר ש"כינה את עצמו בשם רב מיפו – – – וגם הביא לו שוחט לעשות לו מקולין למכירת בשר לבני העיר", והבד"צ מזדרז וביים כ"ו אייר תרס"ט הוא מפרסם גילוי-דעת חריף, "קנאה גדולה לכבוד הרב הגדול והצדיק המפורסם מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א אב"ד דיפו והמושבות תובב"א". בגילוי-הדעת מחאה נגד "הנבלה הזאת, שיבוא איש לעיר ואם בישראל, שיש שם רב גאון ומפורסם, ויקח לו עטרה לעצמו – – – להביא לו שוחט ובודק כרצונו", וכאן הצטרף להם כמובן גם הבד"צ של אשכנזים-פרושים (וכן הוסיפו כמה שורות מחאה וחתמו על גילוי-הדעת הנהו רבנן קשישאי, הגאון ר' שמואל סלנט ז"ל, הגאון ר' חיים ברלין ז"ל והגאון הרידב"ז ז"ל – ראה "מועדי הראי"ה", עמ' 258-260).

ומאידך גיסא, גם אם הבין הרב לרוחם של רבני הבד"צ ביחס לגופה של עמדתם, הבין וגם סלח, הנה רשאי היה להתרעם על כמה פרטי-מעשים שנעשו על ידם שלא כהוגן (ככתוב במכתבים). אולם לא כן היה עמו, בגודל נפשו העביר על מידותיו. ואם גם בעידן דריתחא, בעיצומו של ויכוח, התרומם והתעלה בצורת תגובותיו, הרי לאחר מעשה – על אחת כמה וכמה. על כל פשעים כיסתה אהבת התורה וכבוד התורה, אהבת השלום ואהבת האמת, והן שהוציאו מלבו כל צד רוגז וכל פרור תרעומת, כראוי לזרעא דאהרן הכהן המברך באהבה. ובמכתב של הרב אל הבד"צ, כ' סיון תרע"א, בעניין מסוים, הוא פונה אליהם באותם תארי כבוד וחיבה, כמימים ימימה: "לכבוד ידידי נפשי – – – וביחוד כבוד ידידי הרב הגאון אוצר תורה ויראה מוהר"ר ליפמן דוד שליט"א". ובתוך השאר כותב הרב: "וזאת למודעי, שלא יעלה חס ושלום על דעתם הנקייה, שיש בינינו איזה נדונדו כל דהוא של מיעוט אהבה וחיבה הראויה לאוהבי שמו יתברך והוגי תורתנו הקדושה, ואקווה לשמו ית' כי כמים הפנים לפנים נוסף תמיד לחדש ברית עולם באהבת-אמת לבירור הלכה ברורה ולעבודת הקודש לכבוד ולתפארת – – – כנפשם הרוממה ונפש ידידם עוז הקשור באהבתם" (אגרות הראי"ה ב, אגרת שסא, עמ' כה-כו).⁷⁸

*

רבי יעקב מראדושקיביץ [בן הרב ר' מאיר רבינון] ז"ל היה אומר:
 רש"י – כולו אומר ענוה; הרמב"ם – כולו אומר כבוד!
 ועל פי הגדרות אלו ניתן לומר, כי במעלות-המדות של מרן הרב זצ"ל
 חוברו יחדו תן-הענוה והדרת-כבוד.

שכתוב בתיקוני זוהר (בהקדמה, ד"ה פיקודא רביעאה) וכד אתנטילת מגבורה [והיינו בגלות בבל] אתקריאת תושבע"פ מסיטרא דגבורה, ותמן גבורים עומדים בפרץ, ולא יכיל למיקם בה אלא גיבור במלחמתה של תורה" (הנ"ל, פרי צדיק, במדבר עמ' 42).

הנחת אבן הפינה לשיבת הבית, ירושלים, סיוון ה'תרצ"ד

בנתיבות מהר"ל

"אפריון נמטי לרבנו הקדוש, מרא דארעא דישראל, הגאון הצדיק ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, שהעמיק חקר בספרי המהר"ל, והאיר את דבריו באור חדש אשר מציון יאיר. הוא קבע את דמותו הספרותית בתור 'מקובל בעל סגנון פילוסופי', אף מסר לנו את גודל יקר-ערכו בהגדירו כי 'המהר"ל הוא אבי שיטת הגאון מווילנא מצד אחד ואבי החסידות [העיונית] מצד שני".

רבנו מזכיר לנו את המהר"ל, באותה המזיגה הנפלאה של למדנות וחסידות, של אור הנסתר בתוך העיון הפילוסופי, של אהבת האומה – תורת נְצַחָה ונְצַחָה תורתה. הוא גם מזכיר לנו באהבתו לארץ-ישראל וקדושתה ובלהבת-שלהבת התקוה והאמונה בגאולת ישראל וחרותו בארץ-נחלתו".

ד"ר אברהם גוטסדינר ז"ל, המהר"ל מפראג – חייו תקופתו ותורתו, עמ' ז.

א

אם על קדוש-ד' הרמב"ן ז"ל אמר מרן החתם-סופר ז"ל: "ספריו מצויים ולומדיו מועטים", הרי על מהר"ל ז"ל ניתן היה לומר כי לא ספריו היו מצויים במידה מספקת, ולומדיו – "נער יספרם". רק יודעי-חן מעמיקים עמדו על ערכם הרב ועיינו בהם – ראה לדוגמא הקדמת הגאון בעל "קצות החושן" לספרו "שב שמעתתא" – ואילו קהל הלומדים הרחב אליו לא הגיע. למרות פרסומו הרב כגדול מיוחד בהלכה, במחשבה ובהנהגה ואיש-מופת מופלא במעשיו, נשארו ספריו בבחינת אור גנוז, וכל כולו מדרש נעלם. ספרי מהר"ל אמנם חזרו ונדפסו כמה פעמים (ראה המאמר "גבורת ארי" של הרב נח-חיים ז"ל מקוברין, בראש הכרך הראשון של "חידושי אגדות מהר"ל", בני ברק, תש"מ), ועם זאת לא הפכו הללו לספרי יסוד במדף הספרים של כלל המעיינים הלומדים, אלא נשארו נחלת יחידים.

בתודעת המון בית ישראל נשתמרה דמותו של המהר"ל בעיקר כקדוש-עליון "המציל קהילות ומבטל גזירות", ואפשר גם שספריו נרכשו כסגולה, כספרי-קודש שעצם מציאותם בבית מוסיפה יראת-שמיים ושם מחברם מאיר כאור-יקרות.

עם הפרסום המחודש המורחב של ספרי המהר"ל בדורנו, על ידי מהדרי ספריו ומגלי כתבי-ידו, ובתוכם גם מכון "תורה שלמה" מיסודו של הגר"מ כשר ז"ל, עמד בנו הרמ"ש כשר ז"ל וטרח ועמל, ובמבוא שלו לכרך הראשון של "פירושי מהר"ל מפראג" לאגדות הש"ס (ירושלים תשכ"ח) ריכז הרבה מקורות ל"חיבה היתירה שהיתה נודעת

לספרי מהר"ל מצד גדולים וטובים, אם בעולם החסידות ואם בחוגי המוסר (ראה הפרק: "מהר"ל בעיני חכמי הדורות", מעמ' 26 עד עמ' 35). אולם כל המקורות גם יחד, אין בהם אלא להוכיח שרק "הגדולים והטובים" הם שהגיעו לספרי מהר"ל, הם ולא תלמידיהם, הם ולא המוני המעיינים בספרי הקודש.⁴²

מעמיקי פשיסחא וחרפי קוצק עמדו על סודו, אבל אצל בעלי-מוח ובעלי-מדרגה אלו, נשאר הדבר ברשות-היחיד, ולא היה מצדם כל נסיון לפרשו לרבים, לקרבו לרבים ולעשותו קניין הרבים.⁴³

ורק בסוכטשוב העיונית הלמדנית, הגיע המהר"ל לגילוי של ממש. האדמו"ר-הגאון בעל "אבני-נזר" (חתנו ותלמידו של האדמו"ר – השרף רבי מנדלי מקוצק ז"ל), הוא שלקח את דברי המהר"ל כאבני יסוד לדבריו בפני מקשיביו,⁴⁴ ובנו האדמו"ר בעל "שם משואל" ז"ל, המשיך אחריו בהרחבת דברים והסברות מאירות עינים (ולא עוד אלא

42. שאלתי פעם את אאמו"ר הרב ר' פתחיה מנקין ז"ל, שהיה דרשן מפואר: מדוע אין הוא משתמש בספרי מהר"ל [שהיו בספרייתו]? כשהוא מתכוון לדרוש בפני הציבור? ותשובתו היתה שבשביל לשמוע דברי המהר"ל צריכים אזניים אחרות!...

43. ואפילו החסידות החדשית-העיונית עסקה כולה בספריה היא, ולא נתפנתה לדברי-אלקים-חיים של גדול-דעה מופלא זה, שזקן-מוריה – הרב בעל ה"תניא" ז"ל – הוא מצאצאיו. הרמ"ש כשר ז"ל מביא אמנם בהקדמתו למהדורת "דרשות מהר"ל מפראג" (ירושלים תשכ"ח) כי על דברי אדמו"ר הרב בעל התניא נ"ע, בהקדמתו ש"קונטרסים אלו הנקראים בשם 'לקוטי אמרים' מלוקטים מפי ספרים, כותב האדמו"ר מליובאוויטש במכתבו (מיום י"א באייר תשי"ח), שכן "מקובל בין החסידים שכוונתו [של בעל התניא] היא לספרי מהר"ל מפראג", אולם לא ידועה לנו זיקה מיוחדת לספרים אלו בעולמה של חב"ד. רק בספרו של אדמו"ר ה"צמח צדק" ז"ל, "דרך מצוותיך", מובאים דברי המהר"ל בכמה מקומות, ושמו מוזכר בהזרת קודש: "יכמו שהאריך בזה איש האלקים קדוש הוא הר"י ליואי מפראג בהקדמת ספרו גבורות ד' – – – ומה מאוד צדקו דבריו בזה" (מצות תפילין, אות כ') "הנה הגאון המקובל ר' יהודה ליואי ב"ר בצלאל מפראג, רבו של התוספת-יום-טוב, בהקדמתו לספרו גבורות ד' (מצות האמנת אלקות פרק ג'), ועי' 'לקוטי תורה' פ' ויקרא ביאור הדברים [של ה"צ] למאמר ולא תשכית מלח: "וכן כתב הגאון מהר"ל מפראג זצ"ל", ובשורש מצות התפילה פרק כ"ט, מעתיק דברי מהר"ל באריכות. ופתח את פרק ל' בהודעה: "הנה באמת צדקו דברי הגאון מהר"ל בזה", ומוסיף: "כן אמר רבינו [בעל התניא] להדיא באריכות", וראה מצות דין עבד עברי פרק ב' בהגהה [דף פ"ב].

מסורת מעניינת נמסרה לנו בשם אדמו"ר ר' יוסף-יצחק ז"ל מליובאוויטש: "נוסח הניגונים הקבועים אצלנו – הנקראים סקארבאווע – סידרם המהר"ל מפראג. בזמנו היתה עת צרה לישראל, וביקש המהר"ל שיגלו לו מן השמים ניגונים לתפילה, אשר בזה יוכלו ישראל לעורר רחמים עליונים, ואז סידר את הניגונים האלה. הוד כ"ק אדמו"ר הצמח צדק נ"ע אמר, שהניגונים שסידר המהר"ל הם משירי הלויים שבמקדש, ולכן היו הצדיקים מקפידים מאוד על חזנים שהיו מוסיפים ניגונים משלהם לניגונים המקובלים" (הרב שמואל זלמנוב, ספר הניגונים, ניגוני חסידי חב"ד, ברוקלין תשי"ט, עמ' נה).

44. חותנו אדמו"ר ר' מנדלי מקוצק ז"ל, אמר עליו, שיש לו המוח והלב של מהר"ל מפראג!

שתלמידיו הגדולים של ה"אבני-נזר", הגאון ר' אברהם וויינברג ז"ל בספרו "ראשית ביכורים", והגאון ר' צבי-אריה פרומר ז"ל בספריו "שית השדה" ו"ארץ צבי", משתמשים ביסודותיו העיוניים של המהר"ל גם לגבי גופי-הלכות, וכדוגמה שימש להם רבם – ע"י שו"ת אבני נזר חיו"ד סי' קכ"ו. וראה הדוגמאות המרובות שרוכזו ביד אמונה והסברה ברוכה, בפי כתבו של הרב משה-שלמה כשר ז"ל, במבוא המצויין של מהדורת "דרשות מהר"ל מפראג", ירושלים תשכ"ח, עמ' 53-9.

ב

בראש המהדורה הנהדרת של "גבורות ד'", של המו"ל בלונדון (תשי"ד), כותבים המהדירים: "רוב ספרי מהר"ל יצאו לאור עוד בחייו – – – ועם זאת חלפו בערך מאתיים שנה עד שנתעוררו להדפסת הוצאות חדשות – – – כנראה שתלמידי הבעש"ט גילו את האור הגנוז והצפון שבספריו הקדושים, והם היו מראשי המניעים להפצת ספריו מחדש. בששים השנים האחרונות, הודות לתנועת לימוד המוסר בישיבות הגדולות הליטאיות, התרחב חוג המתעניינים בדברי רבינו".

אכן, גם אם המשפט "כנראה שתלמידי הבעש"ט גילו את האור הגנוז" אמנם צודק במידה חלקית ומוגבלת, כאמור לעיל, הרי לעומתו המשפט האחרון רחוק מאוד מן הדיוק. ראה לדוגמה שני כרכים של "מאמרי ר' ירוחם הלוי", נאמן בית המוסר של קלם, הרועה הרוחני הדגול של ישיבת מיר, בדוק ותמצא שמוזכר שם מהר"ל מפראג רק פעמיים – פעם אחת בכרך הראשון, ופעם אחת בכרך השלישי.

הנכון הוא שגם תנועת המוסר, אשר בדרך הטבע הרחיבה את אפקי עיונה בספרים שהיו מקודם נחלת יחידים, ואשר הפכה את "מסילת ישרים" לספר לימוד קבוע (ובזכות "מסילת ישרים" זכה גם "דרך ד'" לרמח"ל ז"ל ללימוד ולעיון), וכיוצא בזה עודדה לימוד קבוע ב"שערי תשובה" לרבינו יונה ז"ל – אל המהר"ל היא לא הגיעה, אותו היא לא פיענחה, אליו היא לא הפנתה את נאמני דרכה, את מחפשי נתיבותיה, אף כי ידעו כי מאור-עולם זה חיבר ספר מיוחד אשר אותו הועיד כספר מוסר מיישר נתיבות עולמו של האדם מישראל, שהרי כך כותב המהר"ל בהקדמת ספרו "נתיבות עולם":

והנה ראינו כי הראשונים שמו דברי-מוסר על לב בני-אדם, והנהיגו לומר בכל שבת פרק במסכת אבות שהם דברי-מוסר, והרבה דברי-מוסר אשר הם בתלמוד, אשר מייסרים האדם בדרכים הטובים והישרים, ראיתי לחבר אותם ביחד.

ואין כוונתנו רק לחבר המאמרים ולפרש דברי חכמים, לא זולת כלל, עד שהחיבור הזה אינו רק פירוש דברי חכמים שבא בתלמוד, כמו שפרשנו מסכת אבות, עד שאם האדם רוצה ללמוד דברי-מוסר שלמדו חכמי ישראל ימצאם יחד. ושם החיבור הזה נתיבות עולם – – – והם כולם מן דברי-מוסר.

המהדירים הנעלים של ספרי מהר"ל – אנשי לונדון, רח"ל האניג ובניו – אמנם מוסיפים בדבריהם בראש הספר: "חיבה יתירה נודעת לספר הקדוש הנוכחי, ספר נתיבות עולם – – – הספר הקדוש הזה חובר למען היותו דבר השווה לכל נפש, והוא כידוע ספר חינוכי לא לבד בתוכנו – – – אבל גם בלשונו – – – ואף גם בסידורו הנפלא, הרגיל בו יודה שעליו להיות ספר שימושי במלוא מובן המילה, שלא ימוש ולא יסור משולחן הספרים, ללמוד וללמד לשמור ולעשות".

אולם עובדה היא, שעם כל המעלות הטובות שמנו מול"ם יקרים אלו בספר הקדוש הזה, הרי במשך דורות לא הביאו כל אלה לידי כך "שימצא [הספר] את דרכו ונתיבותיו, אל כל בית אשר בשם בית-ישראל יכונה". ותפילתם זו גם היום עדיין כוחה יפה, אם כי כבר הגיע הספר – גם תודות למהדורתם הנאה – להרבה בתים של בני-תורה, וכבר רבים משוטטים בו להרבות דעת בדרכי ד' בכל נתיבות עולמו.

ג

אמנם יחידי-סגולה בתנועת המוסר, בעלי-נפש צמאי-דעת, הם הגיעו גם אל ספרי מהר"ל ושאו מן-תבונה ממעמקהם, ומוסרים כי תלמידו המובהק של הגאון ר' ישראל סלנטר ז"ל, רבי שמחה זיסל מקלם ז"ל, עסק בספרי מהר"ל ואף הזריח את מעול-דבקיו לעיני בהם.

וכך מצאנו שאחד-מיוחד מגדולי תלמידי סלבודקה, מהמקושרים ל"סבא" הרה"צ מוהרנ"צ פינקל ז"ל, הלא הוא הרב ר' אברהם-אליהו קפלן ז"ל, אשר נתן דעתו הרחבה לתכנית מקיפה של עריכת פירוש לתלמוד בבלי, הנה בתוך מערכת הצעותיו המפורטות הוא גם מגיע לדיון בצורך לבאר כמה וכמה דברים סתומים בדברי האגדה שבתלמוד, והוא מפנה אותנו אל ספרי מהר"ל, כמקור נאמן לבאורים נחוצים אלו. לפני שהוא מביא דוגמה מסוימת, הוא מקדים ואומר: "אולם עלינו לפרסם כאן דברי מהר"ל מפראג ז"ל, שבאחד מספריו שאינם מצויים ביד כל אדם כתב, – – – והוא ז"ל הולך ומבאר שם לפני המעיין [את הנושא המסוים], לא בדרך רמזים וסודות, כי לא זה דרכו, רק בדרך תכונות עילאות". וכאן הרב ר' אברהם-אליהו קפלן ז"ל מוסיף ונותן לנו הערכה נפלאה על דרכו של מהר"ל, בשורות תמציתיות שרק הוגה-משורר כמוהו מסוגל היה להביען בצורה כל כך מרוממת:

כל הרגיל בספרי מהר"ל מפראג ז"ל, יודע להעריך ערך רם ונישא, את ברקי רעיונו הבריא והישר, הנוקב ויורד עד תהום ההכרה, מהפך על פיהן טעויות מקובלות, אף מערער הנחות קדומות שנשרשו ביד ההרגל, ונוטע אחרות תחתיהן על גדות תכונה רחבה. רק בנוגע לדיוקי פרטים הוא נזקק לדברי רמז ולא ביסודי הכללות. יש בו ממידת הפשטות העליונה של קדושי-דעת ובהירי-חזון, זו המרחפת בין נגלה לנסתר, ומביאתם לידי חיבור המתקבל על הלב ונשמע באזני כל אדם. הרבה יש לנו ללמוד מכל ספריו החשובים לבאור כוונת חז"ל, כי היה קרוב לדמות תבניתם ז"ל, יותר

מכמה גדולים לפניו ולאחריו. רוב דבריו ז"ל באגדה ראוי להכנס בדרך הבלעה מחוכמה, אחר קיצור מופלג, במחיצתו של פירוש התלמוד הניצב על הדף, ולכל בני-ישראל יהיה על ידי כך אור גדול במושבותם" (מתוך המאמר "על עריכת פירוש לתלמוד בבלי, צרכו ודרכו" – "דרכי תלמוד", חלק א עמ' מה-מו).

ברם, כאמור היתה הבנה זאת והערכה כזאת נחלתם של יחידי-סגולה, ולא הגיעה כלל לרשות-הרבים של בעלי המוסר. ויש טעם יסודי לדבר: תנועת המוסר פנתה אל הפרט, כל כולה נתונה להתעמקות האדם-הפרט בתוך עצמו, בבידור מידותיו ובתיקונם, ואין שעתה פנויה לענייניו של הכלל. ואילו תורתו של המהר"ל – תורת הכלל היא, וגם כשהוא עוסק בבעיות הפרט, מובלעות הן בתוך ראייתו הכללית.⁴⁵ לא רק "תפארת ישראל" ו"נצח ישראל" [וכן "גדולת ישראל" שלא זכינו לאורו], שמם מעיד עליהם שעניינם הוא כלל ישראל, אלא שגם אותו ספר המוסר שלו "נתיבות עולם" – שנכתב במיוחד לצרכי ההדרכה המוסרית הפרטית, אף הוא בסופו של דבר עוסק יותר בחיי-עולם של הפרט ופחות בחיי-השעה שלו.

היתה זו זכותו המיוחדת של רמח"ל ז"ל שעשה מאמץ על-אנושי, וממרומי "אדיר במרום", ממרחבי "פתחי חכמה", ירד "למטה מעשרה", הגיע עד מורדות נתיבות עולמנו המלאות מהמורות ומעקשים, עקומות ועקלקלות, ומן העקוב חתר למישור, ובין הרכסים והבקעות טרח רבות וסלל מסילה לישרים בליבותם, המחפשים-הרוצים ללכת בדרך סלולה. עי' חיי הראי"ה עמ' 148.

וגם אם בסופו של דבר רמח"ל גם הוא חוזר ועולה "וראשו מגיע השמימה", למידת הקדושה – "שיהיה האדם נבדל ונעתק מן החומריות לגמרי, ומתדבק תמיד בכל עת ובכל שעה לאלוקיו" (מסילת ישרים פרק כו), הרי למידה זו הוא מגיע רק אחרי ש"סולמו מוצב ארצה", ולא פעם שקוע הוא בבז' עמוק. למסילת הישר הוא מביא אותנו אחרי מעבר איטי-יסודי, דרך כל עיוותי עולמנו, ובפרק המוקדש ל"פרטי מידת הנקיות" (פרק יא), אין הוא מהסס כלל ללכלך ידיו "בשפיר ושליו", הוא חוזר לכל הפינות הלא-נקיות שבמידות השונות, שהאדם נתקל בהם יום-יום, כשהוא שקוע בחומריות שלו.⁴⁶

לא כן המהר"ל מפראג ז"ל – הוא נשאר בגבהי-מרומיו. הוא מתהלך לפני ד' בנתיבות-עולמו הוא, עולם נעלה ונשגב, עולם "השכל הנבדל".⁴⁷ ספרו הגדול "נתיבות עולם"

45. משה רבינו ע"ה, כשהיה עסוק להורות עם ד' הדרך הישר, היתה עיקר פעולתו גבוהה מהמדרגה ההמונית. – אבל צריך גם להיות רגיל בין ההמון – – – להורות להם נועם התורה גם בתהלוכות העולם-הזה, ולזה [נשלח] אהרן שהיה מצוי מאוד בין הבריות" (עולת הראי"ה, ח"ב, עמ' יח).

46. בהסכמת הגאון ר' יוסף שאול נטנזון ז"ל בראש חידושי "גור אריה" (לבוב, תרכ"ג) נאמר: "כבוד זקני רבן של ישראל, מרנא ורבנא מו"ה יהודה ליואי הנקרא בשמו הקדוש מהר"ל מפראג ז"ל – – – אשר היה מפורסם לבעל רוח-הקדוש, כאשר העד העיד הגאון הקדוש מו"ה נפתלי הכהן ז"ל בשו"ת זקני הגאון חכם צבי סי' ע"י".

שכספר מוסר הוא מונה ל"ב נתיבות, פותח בנתיב נוסף שהוא מוקדם לכולם והוא – "נתיב התורה", וכל כך למה? "שהתורה היא סדר האדם – – – וכמו שהתורה היא סדר האדם כך היא גם סדר העולם, עד שהתורה היא סדר הכל", וח"י פרקים מוקדשים לנתיב נצח זה. וממשיך המהר"ל בנתיבותיו הנעלות, עד שהוא מגיע לנתיב האחרון, הוא "נתיב דרך ארץ". ונא לשים לב: אע"פ שהוא מסיים את הפרק במאמר "אם אין דרך ארץ – אין תורה" (אבות פרק ג), ומוסיף מיד: "ומזה נלמד כי דרך-ארץ הוא יסוד לתורה", הרי ללימוד חשוב זה מוקדש בסך הכל רק פרק אחד. כנראה סבור היה גדול רם ונישא זה, כי אחרי "שאלות העולם והנביאים נהגו בדרך-ארץ, על אחת כמה וכמה שאר כל אדם" (שם), וכיוון שמעשי-אבות מפורשים הם ואורחות-הנביאים כתובים הם – אין צורך להאריך בביאורם ובנתיבותם, אלא זיל גמור, קום ועשה!⁴⁷

ד

בעולמה של תנועת המוסר חלה ה"תגלית" רק בשלושים השנים האחרונות, וזכות הגילוי הראשון שמורה כולה להרב המרחיב-המעמיק רבי אליהו-אליעזר דסלר ז"ל. בשיחותיו רחבות ההיקף שבעל-פה ובתורתו שבכתב – כרכי ספריו "מכתב מאלהו" – מופיעים ציטוטי המהר"ל ויסודותיו העיוניים במלוא הדרם, בפירוש מבהיר-מבליט הזורע אור על לשונו המיוחדת של "הארי שבחכמי פראג".

וזכה הרב דסלר ז"ל שתלמידיו שבאנגליה, בני-לונדון, הם שהתעוררו להתחיל בחיפוש אחרי כתבי היד של המהר"ל, שלפי ההשערה גנוזים הם בספריות הגדולות, ואמנם מצאו את האוצרות באוקספורד, אוצרות אשר 350 שנה חיכו-ציפו לגואלם.

וראה זה פלא: באותן שנים עצמן שתלמידי הרב דסלר ז"ל נחלצו וחיפשו את אורו הגנוז של המהר"ל בספריות שבאנגליה, על מנת לפרסמו ברבים, והרב דסלר עלה לארץ ו"גילה" אותו בשיחותיו בישיבת פוניבז' בבני-ברק, התחיל להאיר אור חדש על תורת המהר"ל בארה"ב, אור בהיר וזורח שתחילתו בברוקלין והמשכו בירושלים.

ראש-ישיבה צעיר – הרב ר' יצחק הוטנר ז"ל – אשר רב כוחו בשיעורי הלכה ערוכים ובנויים, התחיל להשמיע גם מאמרי עיון בהלכות-דעות, בשרשי-אמונה ובענפי-תבונה, והוא תומך יסודותיו במשנתו המקורית של המהר"ל מפראג. וגם אם לא תמיד במהר"ל הוא פותח, ודבריו מובאים רק בהמשך המאמר, דומה שבריקמת המחשבה היה דווקא רעיונו של המהר"ל נקודת המוצא, וממנו הושתת המאמר, אלא שעיצוב תבניתו האדריכלית היא שחיבת דברי פתיחה אחרים. מאמרי חז"ל נוספים וכו'. וכיצא בזה

47. "האדם אשר צריך להסיר היצר הרע, ילמד מאבות העולם דרכים הרבה, וכמו ששינינו במסכת אבות (פ"ב) רבי אומר וכו' הסתכל בשלשה דברים וכו', וכן (בפ"ג) עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים וכו'" (נתיב כח היצר, פרק ד).

בדברי ההמשך המתרחבים וכן בדברי הסיום שבדרך הטבע הם מסתעפים ועולים מתוך ההסתעפות המורחבת.

אכן, זכות גדולה נתגלגלה להר"י הוטנר ז"ל, שגילוי המהר"ל שעל ידו מרהיב ומרחיב את הדעת. כל מקום שהר"י מזכיר את המהר"ל, עשה אזנך כאפרכסת ושים-לב כיצד הוא מנתח-מסביר-מבאר את דבריו, עד שהם נהירים ומוזרים "כנתינתם מסיני". וגם אם הקדמנו ואמרנו כי בחוגי המוסר גילה הרא"א דסלר ז"ל את אורו של המהר"ל, ניתן לומר כי גדול הגילוי שעל ידי הר"י הוטנר ז"ל מהגילוי שע"י הרב דסלר ז"ל. כי אם אצל הרב דסלר ז"ל, דברי המהר"ל משמשים כאבני בנין, כנדבכים במערכות עיוניו הדקים-המקיפים, הרי אצל הר"י הם משמשים כאבני פינה, כאבני יסוד, כאשר תחזינה עיני המעיין בכרכי ספרו "פחד יצחק".

צא וראה כיצד הר"י מפתח רעיון של המהר"ל: מגלה הוא את ההגיון הפנימי שלו, ובונה מתוכו ועל גביו בניין מפואר של "מאמר", שהוא שיעור עיון במחשבה, שיעור אנליטי במתכונת ישיבות ליטא הכובש את השכל בתכנון האדריכלי הפנימי שלו, בביצוע הסגנוני-החזותי הנאה המבריק, בניסוחיו המהוקצעים והמלוטשים – במהר"ל הוא פותח ובו הוא מסיים, סיום חגיגי שמתבקש בו "הדרן עלך"!

ה

אם אצל רבים מבני דורנו, חניכי ישיבות ליטא הגיעה תורה זו, תורת-פראג – יותר נכון תורת-א"י שנתגלתה בפראג – דרך לונדון ובני-ברק (ישיבת פוניבז', בה הרצה הגרא"א דסלר ז"ל את שיעוריו-שיחותיו), הרי אל ר' יצחק הוטנר ז"ל הגיעה לא משם. ר' יצחק קיבל אותה בירושלים, בשבילו היתה זו "דבר ד' מירושלים". כה אמר רבי יצחק: "הרב [מרן הגרא"ה קוק זצ"ל] הוא שפתח לפני את מהר"ל מפראג!"⁴⁸

לכאורה, פתיחה זו אינה יודע מה היא, וכי שערי-מהר"ל נעולים היו? והלא תורתו מונחת היא לא בקרן-זווית, וכל הרוצה ללמוד יבוא וילמד? אכן, כאמור וכמוסבר לעיל, למרות גילויים נשאר ספרי מהר"ל גנוזים "בגנוזא דמלכא". סגנונו הפילוסופי, תוכנו הקבלי ועומקו הרעיוני, לא הקלו על המנסים לבוא שעריו, ולא עוד אלא דומה היה שנתיבות עולמו – דבר אין להם עם עולמנו, על בעיותיו ולבטיו. וגם אם הדברים נכללים בלי ספק ב"יינה של תורה", אין הם אלא בבחינת יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו. אולם בחנות-של-בשם, באוצר-הגותו העשיר של הרב ומרחבי ידיעותיו, קיבלו דברי המהר"ל פנים חדשות. רעיונותיו שנראו כעתיקים וכשייכים לעולם מחשבה אחר, קיבלו בפי הרב רענונות ופריחה, וכאילו היום ניתנו-נתחדשו, וכוח בהם ורוח בהם להפיח עצמה בבן

48. ראה להלן עמ' 355-369, בפרק מיוחד "שמש ומאור". חיי הראי"ה עמ' 148.

דורנו, לזרוע "אור חדש" על עיוניו, לברר ספקותיו, להשיב לשאלותיו, ולסלול לפניו "נתיבות עולם", עולם מלא תוכן וצורה.

מי שיודע כיצד היה הרב "בחכמה פותח שערים" – שערי זוהר דעת – יודע שלא היתה זו פתיחה כלשהי, פיתחא זעירא, אלא כשמצא הרב את מי שראוי הוא להכניסו באולמי מערכות מחשבותיו, בהיכלי אורות-הקודש, פתח לפניו את השערים "כפתחו של אולם", ברוב דברים ורוב עניין, בשפע של הסברה מאירת-עינים ומרחיבת-לב.

סח לי מו"ר הגרי"מ חרל"פ זצ"ל: "כל מה שהיה הרב מלמד, היה מקבל פנים חדשות. גם כשלימד קטע מ'נפש החיים', היו הדברים מאירים באור חדש, וכאילו רק עכשיו הנך עומד על עומק הדברים, והם מתגלים לפניך בגילוי מיוחד".

כיוצא בזה אמר הגרי"מ זצ"ל: "מרן הרב זצ"ל העמיק הגות בספרי מהר"ל, והאיר את דבריו באור חדש אשר מציון יאיר".⁴⁹

זיקתו של מרן הרב זצ"ל לתורתו של מהר"ל מפראג, יש בה ייחוד רב-אנפין. משחר ילדותו היו עיני הרב משוטטות בכל. הנשמה הכללית שאפה להקיף את כל התורה כולה, את כל מה שנוצר בעולמה של תורה, היא לא הסתפקה בנגלה אלא עסקה גם בנסתר. הנפש הנכספת למרחבי אפקים של מחשבה ורגש, חיפשה את מזונה באוצר הספרים של ישראל לדורותיו, ולא יצאה ידי-חובה בעיון גרידא, אלא למדה כל ספר מתחילתו ועד סופו, אם זה ספרי מחקר ואם אלו ספרי קבלה. כשהגיע הרב לספרי מהר"ל מפראג, מצא בהם צירוף מופלא: סגנונו – סגנון מחקר, ותוכו רצוף יסודות של קבלה,⁵⁰ והדברים משובצים בתוך ביאורי מאמרי חז"ל המקבלים הארה חדשה מתוך עומק מיוחד. ספרים אלו כבשו אותו, לקחו לבו שבי, עד שהפכו להיות לחם חוקו. רושמי תולדותיו מציינים: "ספרי מהר"ל מפראג לא משו מעל שולחנו".

הרב לא רק שגילה את מהר"ל מפראג לעצמו, לא רק ששילב אותו בין יתר מערכות

49. נאמן ביתו ורוחו של הרב, הרב ר' דוד הכהן-הנזיר ז"ל, אשר פעמים רבות המתיק סוד-שיח עם הרב על מערכות שונות במחשבה הישראלית, מוסר לנו: "מרן הרב זצ"ל היה מדבר על הצורך בלימוד ספרי המהר"ל מפראג ופרסום ספריו בדורנו, ובני ישיבת "מרכז הרב" הוגים בספרי מהר"ל מפראג" ("קול הנבואה", עמ' קעט).

אם בחיי הרב עסקו בזה רק מעטים מבני הישיבה, הרי יפה כח הבן הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, והוא הצליח להעמיד חוג רחב יותר ללימוד קבוע בספרי מהר"ל, וכל באי שער הישיבה – ישיבת "מרכז הרב" – מוצאים ספרי-קודש אלו סמוכים ונראים על מדפי הלימוד היומיומי. ובאחרונה גם נתפרסמו כמה דברי עיון של מצוייני הישיבה ותפארת המהר"ל נסוכה על נתיבות עולם מחשבתם.

50. "מהר"ל מפראג ז"ל גם הוא על המקובלים יחשב, אעפ"י שסגנונו שונה מרוב בני גיליו" (אגרות הראי"ה, ח"ב, אגרת תמו, עמ' צא), והוא נאמן בית הגר"א מבית-אבא וסופג חסידות חב"ד מבית-סבא, הגיע לידי מסקנה שהמהר"ל הוא אבי שתי השיטות גם יחד (כך מסר מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל בשם הרב).

המחשבה הישראלית, אלא שהוא הפך אצלו לאבן פינה לכל השקפת עולמו. תפיסת הגלות והגאולה של "הכוזרי" קיבלה כאן פנים חדשות, בחירת עם ישראל ובחירת ארץ-ישראל, שהם עיקר אצל ר' יהודה הלוי, נתבארו ונתפרשו כאן בממדים חדשים בעלי אופקים רחבים ביותר.

במדרשו של הבן-היחיד של הרב, המקשיב הנאמן לדברי תורתו ולהגיגי נשמתו, הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, שנינו לא פעם על שלושת עמודי הייחוד של תורת כנסת ישראל וארץ ישראל – רבי יהודה הלוי, מהר"ל מפראג ומרן הרב זצ"ל, שכל אחד מהם גילה את הדברים בגילוי מיוחד. וביאור דבריו הוא: שריה"ל הבלית והדגיש את בחירת עם ישראל – "סגולה ולב" – וייחודה של ארץ-ישראל, ארץ הבחירה, אדמת הנבואה; מהר"ל הרחיב את הדברים, ביסס אותם בדברי חז"ל ושילב אותם במהלך הדורות ובהארת המאורעות; ומרן הרב זצ"ל העניק לייחודים אלו סגנון חדיש, עוז של ביטוי הפורץ באון, הכובש את הלבבות ברעננותו, באיתנותו, בהוד-החזון ובעוז-האמונה.⁵¹

במשנתו של מרן הרב זצ"ל קיבלו הדברים מקשה אחת, ובראש דברי העיון שלו המעמיקים את התוכן של שבת-הארץ – של קדושת שנת השמיטה – הוא משלב את קדושת העם האחד – עם ד', עם קדושת הארץ – נחלת ד', כשהן תואמות יחד, משפיעות זו על זו, משלימות זו את זו, עולות ומתעלות.

וכך הוא כותב בהקדמת ספרו "שבת הארץ": "סגולת הארץ וסגולת האומה מתאימות יחד – – – נשמת האומה והארץ יחדו פועלות – – – העם פועל בכוחו הנפשי על הארץ והארץ פועלת על העם" (עמ' ח).

51. ופעם שאלו את הרצ"י ז"ל: מדוע אין הרב מצטט בדבריו ובספריו את המהר"ל, ותשובתו היתה: "הלא כל דבריו הם מהר"ל!" המעיין בביאורו של הרב ל"עין יעקב", "עין אי"ה", יווכח מיד באיזו מידה סיגל הרב לעצמו את סגנון המהר"ל וגישתו לביאור מאמרי חז"ל, ובהקדמת הספר "מדבר שור" – והוא קובץ דרשותיו של הרב – מזכיר הרב בפירוש את המהר"ל כדוגמא של "עומק הגיון" בדברי רבותינו הקדמונים. וכשם שהיו הדברים כפי כתבו היו גם ברוח-פיו וחו-שפתי, ואכן כשעלה הרב בפעם הראשונה ירושלימה ונתכבד בדרשה ב"חורבת ר' יהודה החסיד" – דרשה שנמשכה זמן נכבד ביותר, כשהקהל הירושלמי, ת"ח וקני-תורה, מקשיב רב-קשב לדברי חתנו של האדר"ת, אשר זה עתה עלה על כיסא הרבנות של יפו – יצאו נבוני-דבר מוקסמים מן העומק ומן ההיקף, וכמה מהם הגדירו קצרות: "מהר"ל מפראג של זמננו!" (חיי הרא"ה, עמ' 67).

ידוע לנו כי בשחר ילדותו היה זה הגאון ר' ראובן הלוי ז"ל, שהדריך אותו בדרך הלימוד של בירור שיטות הראשונים להלכה, והקשר הקרוב שלו אחר כך עם הגאון הנצי"ב ז"ל בולווין, חיזק את דרכו זאת (ומהאי טעמא העריך הרב מאוד את הגאון ר' דוד פרידמן ז"ל מקארלין וראה בו בית-אב להלכה).

ועם זאת ברור שתוכחתו-מחאתו הנמרצת של המהר"ל (בנתיב התורה) נגד עיוות דרכי הלימוד, וכן אישיותו הרב צדדית, תרמו גם הם להכוונת דרך לימודו, החל ממקרא ומשנה, שהיו לו בהם שיעורים קבועים עד זקנה ושיבה, וגמור בכל חלקי התורה בגלגה ובנסתר גם יחד.

וב"עולת ראייתו" מוסיף הרב ומסביר כי "את קדושתה של ארץ ישראל בסגולותיה הפנימיות, התאים השם יתברך עם הטבע הרוחני של האומה", ולא רק ש"ארץ ישראל מתאימה לכנסת ישראל בכללותה", אלא שהיא גם תואמת "לכל יחיד ויחיד מישראל, לכל הדורות ולכל הזמנים" (עולת ראייה א, עמ' רג).

ובכתבי קדשו מצאנו עוד דברי העמקה בסוד אחדות מיוחדת זו:

האחדות הזאת, שבין היחידים להכלל, ובין הרוח של האומה לטבע הארץ, היא דבר מיוחד לתכונתם של ישראל, שנוצרו בצורה כזאת שהרוח האלקי והלאומי, המוסרי והאומני, ואפילו הטבעי הפרטי, של כל יחיד, ותכונת הארץ מראשית כוננותה, הכל הוא חטיבה אחת שלא יתפרדו לעד, ואף אם יתרחקו החלקים הללו ויתפרדו זה מזה, יהיה פירוד של שעה, אבל מונח בכל אחד מהם כוח מושך, המחברו אל הכל, וסוף שישוב הכל לאיתן המערכה המורכבת, הרכבה תואמית, המצומדת מכל אלה יחד, באופן אחדותי הפועל ומתפעל.

כת"י, אוצרות הראייה מתד"ב, עמ' 515

וגדולה מזו אמר פעם מרן הרב זצ"ל,⁵² כי המחלוקות הקיימות בארץ ישראל והקטגוריה בין תלמידי חכמים, סיבתם הפנימית היא אי השלמות של קדושת הארץ. והיינו, כיוון שקיים קשר עמוק בין העם – עם-ד', לבין הארץ – נחלת-ד', הנה כל זמן שישנם חלקים באדמת א"י שזרים שולטים עליהם, והם מופקעים מקדושת המצוות, ובזה הם נפרדים ופוגמים בשלמות הקדושה, פגם זה פוגע גם באחדותו של עם ישראל, ובזה נעוץ יסוד המחלוקות והפירודים. ולכן, אמר הרב, מצוה להתחזק בגאולת אדמת א"י, וכאשר נוכח לגאולת הארץ בשלמותה, יפסקו הפירודים, שלמות הארץ תביא לאחדות האומה.

ו

תורת כלל-ישראל של מהר"ל מפראג,⁵³ היא בניסוחו של הרב תורת ארץ-ישראל, וכל המעלות הטובות ששנה לנו המהר"ל בייחודה של כנסת-ישראל, מקבלות פנים של רעננות ושל נועם כשהן צומחות ועולות מתוך ארץ-ישראל, מתוך קדושתה ומתוך תורתה:

תורת חוץ-לארץ אינה מכרת רק לדאוג בעד הנפש הפרטית, בעד השלמתה הרוחנית והחומרית, הזמנית והנצחית, לא כן היא תורת ארץ-ישראל – היא דואגת בעד הכלל, בעד האומה, בעד נשמתה ורוחה, בעד גופה ונפשה, בעד ההווה של כולה ובעד העתיד

52. כן הביא הרב קלמן אליעזר פרנקל בהקדמתו לשמועות ראייה. וכן עי' ליקוטי הראייה ב עמ' 16-17 מהגרמ"ח.

53. ראה מאמרו של הרב עוזי קלכהיים (שליט"א) [ז"ל] "כלל ישראל במשנת המהר"ל", "אדרת אמונה" עמ' 189-227. וראה "דרך חיים" מהדורת הר"ח פרדס (שליט"א) [ז"ל], ת"א תשל"ה, מבוא, פרק א, "קדושת כלל ישראל".

סוטה לו, ב), וכשכל ישראל נעשים "ערכים זה לזה", והתורה מתקיימת על ידי הכלל כולו, רק אז התורה מתרוממת ומתעלה ומגיעה לדרגת שירה! (מועדי הראי"ה, עמ' 130) "כי השירה והרינה מורה כאשר הדבר הוא בשלימות" ("נצח ישראל" פרק סג, ועי' שם פרק יט: "כי השיר מורה על שלימות, כי על שלימות דרך לומר ולשורר"). ברם, הואיל ולא נכנסה תורת הערכות לתקפה עד אחרי שעברו את הירדן ונכנסו לארץ ישראל (סנהדרין מג, ב), כך גם התורה אינה עולה לדרגת שירה אלא בתוככי ארץ-ישראל, רק בארץ-ישראל נכתבת התורה-השירה הזאת על לוח לבה של כנסת-ישראל.

וראויים הדברים למי שאמרם: אף הרב בעלותו לארץ-ישראל, העלה את תורת עם-ד' וארץ-ד' לדרגת שירה. כתביו החל מתקופת יפו ואילך, לא רק אוצרות-מחשבה הם אלא גם פרקי-שירה. ולא עוד אלא שאם מצד אחד העלה את הרעיונות לעולם האצילות, לשגב של פיוט עשיר הביטוי, הרי מצד שני הוריד אותם לעולם העשייה, והפך אותם לתורת-מעשה ועבודת יום-יום, ביחסי הפרט על סבלותיו ובעיות הכלל על תהפוכותיו.

ז

באותה שיחת-קודש^{מא} המשיך הרב והזכיר דברי הזוהר "ישראל – סתים וגליא", והסביר שגם מהלך האחדות הישראלית אף הוא היה קודם בבחינת סתים ורק אחר כך בבחינת גליא: במעמד הר-סיני נתגלה הפרט הישראלי, "היתה השכינה חוזרת על כל אחד ואחד" – ואילו הכלל היה בהעלם ובהסתר, ואילו בערכות מואב, שם כבר נתגלה הכלל הישראלי – "אתם נצבים היום כולכם" [עיי' ב"כלי יקר" ו"אור החיים"], שם נכנסו כולם בברית הערכות – "כל ישראל ערכים זה בזה" (סנהדרין כו, ב; שבועות לט, א).

והוסיף הרב והסביר: דור ברית-סיני לא זכה להכנס לארץ-ישראל, לפיכך נשאר כוח האחדות הכללית שבו נעלם ונסתר, ואילו דור ברית ערכות-מואב זכה להכנס לארץ ישראל, ולכן זכה שתתגלה בו האחדות הכללית שכן כאמור לעיל, נכנסה ברית-הערכות לתוקפה רק משעברו ישראל את הירדן (סנהדרין מג, ב), ורק אז הגיעה הכלליות הישראלית לשלמותה, כי ארץ-ישראל היא המאחדת. וזה מפורש בזוהר הקדוש: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ – ודאי בארץ אינון גוי אחד, עמה אקרון אחד, ולא – אינון בלחודייהו" (ויקרא דף צג, ב).

הבחנה זו שבין הסתים של מעמד הר-סיני לבין הגליא של הכניסה לארץ-ישראל, אף היא עולה מתוך משנתו של המהר"ל, שכן הוא קובע שאמנם תחילת אחדותה של כנסת ישראל קשורה בהכנה הפנימית לקראת מתן-תורה:

"והוא שכתוב 'ויחן ישראל' בלשון יחיד, שאי אפשר לישראל לקבל התורה שהיא אחת, רק כאשר הם גם כן אחד לגמרי, כי כל דבר אחדות לא יאות כי אם לאשר גם הוא אחד – – – וכבר יתיישב בזה גם כן מה שכתוב 'ומשה עלה אל האלקים', כי כאשר הם באגודה אחת, כאשר נכתב עליו 'ויחן ישראל', אזי גם מושלם בקרבם, כמשה שהיה

מלך להם, מתעלה על ידי כך עד 'אל האלקים'. מה שאין כן כאשר הם נפרדים ומחולקים, עד שאין שם עם אחד עליהם, ואינם רק יחידים כל אחד לעצמו, איך יתעלה אשר הוא מלך עליהם על ידיהם? על מי יתעלה? אם עם אין כאן – מלך אין כאן, כי אין מלך בלא עם. וגדולה מזה אמרו על ד' יתברך כביכול במדרש: 'הבונה בשמים מעליותיו, ואגודתו על ארץ יסדה' (עמוס ט, ו) – אימתי נקרא שהקב"ה מתעלה על השמים, בזמן שישראל הם באגודה אחת למטה? (דרוש על התורה, דרשות מהר"ל מפראג, מהדורת ירושלים תשכ"ח, עמ' לו).

וחזר המהר"ל על יסוד ושורש זה וכתב: "ואי אפשר שיהיה החיבור עם השם יתברך שהוא אחד, רק כאשר ישראל הם עם אחד – – – שהשי"ת מתעלה כאשר ישראל הם באגודה אחת – – – להיות כלל אחד – – – שהכלל הוא יותר מרומם מן הפרט – – – וכאשר ישראל באגודה אחת, שדבר זה התעלות להם, אז השי"ת אשר הוא מלכם, גם כן מתרומם עליהם" (סוף הדרוש לשבת הגדול).

ברם, מוסיף המהר"ל ומלמדנו במקום אחר, שאותו "אחד לגמרי" של "עם אחד", שאליו הגיעו במעמד הר-סיני, אינו אלא מבחינת אחדות הנשמות, וזו עדיין לא חתמה את מלוא התכנסותה של כנסת-ישראל. כי אם אמנם מבחינת הנשמה הישראלית, הרי קבלת עול-מלכות-שמים בהכרזה החגיגית "נעשה ונשמע", קבלת התורה והדבקות בד', מאחדים את האומה והיא הופכת לאחדות אחת, לעם-ד', היא הופכת לכנסת אחת, כנסת-ישראל, אולם לעומתה הגוף הישראלי עודנו זקוק גם למשהו ממשי מאחד-מלכד, וזהו ארץ-ישראל. וזו הסיבה שבגללה לא נעשו "ישראל ערבים זה בזה" במעשי המצוות עד שעברו את הירדן (סנהדרין מג, א), עד שנכנסו ממש לארץ: "ולא נעשו ישראל מתווכרים להיות עם אחד לגמרי, עד שבאו לארץ והיו ביחד בארץ, והיה להם מקום אחד והוא ארץ-ישראל"⁵⁵, כי "מצד הגוף יש לישראל אחדות גמורה, מצד שיש להם ארץ אחת לגמרי שנקראת ארץ-ישראל, והגוף משכנו בארץ, ולכן הם עם אחד לגמרי" (נתיבות עולם, נתיב הצדקה, פרק ו).⁵⁶

55. "השם יתברך סידר כל אומה במקומה הראוי לה, וסידר את ישראל במקום הראוי להם שהוא ארץ-ישראל" (נצח ישראל, פרק א).

56. מכוחה של ברית-הערבות השלמה ותוקף חובתו של כל יחיד ויחיד כלפי הכלל כולו, זוכה כל פרט להכלל ברוממותו של הכלל, זוכה להחתם בחותם עם-ד' – "עמך ישראל" – עם-הסגולה.

"החיים על פי ערך האלקיות שבהם – זאתם הדבקים בד' אלקיכם – אינם מתגלים ליחיד [מישראל], אלא באותה מידה שהוא מתאמץ להיות נשאף בכל הווייתו בתוכיותה של כללות האומה – 'חיים כלכם היום' – להיות מוזהר מוזהר נשמתה העליונה של האומה, החיה וקיימת בהכרת היקר האלקי של החיים" (הקדמה ל"שבת הארץ").
 "וזה סוד ישראל שהוא גוי אחד, מפני היותם נכללים בקשר היחוד, המקשר ומיחד כל המדרגות עם הקב"ה" (רמח"ל ז"ל, "אדיר במרום" עמ' י).

וגדולה מזו: הואיל ובסופו של דבר הגוף הוא הבסיס לנשמה, משמיע לנו מהר"ל בהמשך הדברים, כי זכות קבלת הארץ הקדושה היא שעמדה להם לישראל לקבל את התורה, בחינת סוף מעשה הגוף במחשבה תחילה של הנשמה, וזכו ישראל למעלת התורה "מצד זכות א", כי שם ראוי להיות התורה, כי אוירא דא"י מחכים, – – – כי בשביל הארץ – שהיא נבדלת בקדושה מכל הארצות – זוכים ישראל אל דברים אלו, דהיינו המילה [שסילוק הערלה היא קדושה], והתורה [שהיא קדושה והיא הסרת הגשמי לגמרי], ועל ידם ישראל נבדלים אלקיים לגמרי – – – והכל מצד זכות ארץ ישראל, כי שם ראוי להיות התורה, כי אוירא דא"י מחכים, ולכך אמר (ברכות מה, ב) שצריך להזכיר בברכת הארץ ברית ותורה" (שם, נתיב העבודה, פרק יח).⁵⁷

ח

ועל דבריו של מהר"ל, בנתיב הצדקה פרק ו, עמד אדמו"ר הגאון ר' אברהם מסוכטשוב ז"ל, והרחיב והסביר בלשון קדשו, כי מה שבינתים גלינו מארצנו, זה כבר אינו מבטל את הערבות ואת האחדות: "והטעם ברור, דאף שגלו – מכל מקום מקומם של ישראל בא"י, וכשאנחנו בארץ אחרת נחשבנו גולים, כי אין כאן מקומנו, רק מקומנו בארץ-ישראל

"דבר אל כל עדת בני ישראל וגו' קדושים תהיו" – פירש"י "מלמד שנאמרה פרשה זו בהקדלה", דעיקר הקדושה על ידי שמכניס אדם עצמו בכלל-ישראל, כי הקדושה שורה בכנסת-ישראל שהיא הכנסיה והתאספות כל החיות להשם יתברך, ועל ידי הביטול להכלל יכולים להתקדש" ("שפת אמת", ריש פרשת קדושים).

"אשרי איש שחושב עצמו כשירייה לגבי כנסת-ישראל כולה, שהיא נחלת-ד' [ע"י ראש-השנה י, א] שכל מחשבות לבבו, הגיונותיו, חפצו ושאיפתו, אמונתו ורעיונו, אינם כי אם חשק טמיר אחד להכלל כולו באוצר חיים זה – 'להתחבר עם קן דיליה – דא כנסת ישראל' [הקדמת תיקוני-זוהר] ("אורות התחיה", פרק כד, עמ' עו).

57. "זוכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור (ויקרא כו, מב) – – – שיש זכירה לארץ כמו שיש זכירה לאבות – – – כי מעלת האבות דווקא מצד הארץ, כי אם לא היתה הארץ לא הגיעו האבות אל הקדושה העליונה. ולכן הארץ מגדלתן [ויקרא רבה פר' לו]. ומזה תדע כי הארץ שייכת לאבות והאבות אל הארץ ביותר, ולפיכך כאשר מזכיר זכות שלושה אבות מזכיר גם כן עמהם את הארץ, שהם ענין אחד" (דרך חיים פרק ת, משנה ט, ד"ה גלות בא לעולם וכו').

"כשנתן הקב"ה הארץ הקדושה לישראל, בודאי מפני שהם ראויים לה, וכן לכל אומה ואומה נתן ארץ כפי מה שהם. וכל דבר יש לו מקום לפי טבעו ומעלתו, ולכן לפי מעלת ישראל שיש להם מעלה נבדלת, קדושה, יש להם ארץ קדושה" (גבורות ד, פרק ח). "כי ארץ-ישראל היא הארץ הקדושה, אשר הארץ הזאת היא נבדלת, יש בה השכל יותר משאר ארצות. ואם לא כן שהיתה לארץ-ישראל מעלה זאת, לא היה אוירא דארץ ישראל מחכים ביותר ולא היתה הנבואה דוקא בא"י" (הקדמה ל"דרך חיים").

"ירושלים הוא מקום מקודש – – – ומפני כי ישראל ראויים אל ירושלים, המקום שהוא קדוש, אלקי, וראויים ישראל להביאם אל ירושלים מקום הקודש, ולכך כאשר הגיעו לים [סוף] נדחה ונקרע לפניהם" (גבורות ד, פרק מ, ד"ה מה תצעק אלי וכו').

ומצוה לדור בארץ-ישראל, על כן עדיין חשוב כאילו כולנו בארץ-ישראל, אף שאין אנו בפועל בארץ-ישראל – מכל מקום זה מקומנו! (שו"ת "אבני נזר", יו"ד א, סי' קכו). אכן, גם אם מאוד נאמנו דברי האדמו"ר הגאון ב"אבני נזר", כי לאחר שנכנסו ישראל לארץ נכנסה הערבות לתקפה, ובזה הושלמה האחדות המיוחדת של כנסת ישראל, ושוב לא פקעה גם כשגלו ישראל מארצם, והיא שרירה וקיימת – הרי עם זאת אין להתעלם מן המצב המציאותי, שבמצב הגלות והפיזור נפגמה הערבות ותש כוחה של האחדות, וכפשוטו לשונו של הזוהר (ויקרא דף צג, ב) שהובא לעיל, והיינו שגם אם מבחינת הסתים לא נשתנה דבר, ולהלכה האחדות במקומה עומדת, הרי לעומת זה בעלמא דאתגליא, נתרופפו חשוקי האחדות והן זקוקות לחיזוק מכוחה הממשי של ארץ-ישראל.

ועל פי זה מחוורים הדברים שהגיעו אלינו במסורת של מעתיקי השמועה מבית מדרשו של הגר"א מווילנא ז"ל, ושומרים היו בפי ותיקי הישוב בתוככי ירושלים כתורה שבעל-פה, שכך כותב איש-ירושלים, מרן הגר"מ חר"ל פ"צ"ל, בקונטרס "מוסדי ארץ" (ירושלים תשי"א) על דבר עליית תלמידי הגר"א ז"ל לארץ-ישראל:⁵⁸

"יד ד' היתה אל אליהו [הגר"א מווילנא ז"ל], להכין את עם-הקודש לשיבתם לארצם – – – לעשות את כל ישראל לחטיבה אחת. – – – הוא הבין כי מחמת מיעוט הדביקות בארץ-הקודש – – – חסרה בישראל ההתאחדות" (מועדי הראי"ה עמ' 154, ועי' ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 16-17). היינו, שהמציאות הממשית של הפיזור בגלות חיבלה באחדותו המעשית של "גוי-אחד".

ודומה שמצב הדברים המעשי, מצב הגליא של כנסת-ישראל וחוסר יכולת ביטוי ממשי לזיקתה לארץ-ישראל, הוא גם מסביר לנו תופעה תמוהה לכאורה בפרקי משנתו של המהר"ל. כי הנה עם כל ההדגשים המצויים במהר"ל, והחזרות המרובות על אחדותה הייחודית של כנסת-ישראל, לא מצינו כמעט שהוא חוזר על הנקודה הזאת, שאחדות זו תלויה היא גם עכשיו בזיקה הממשית לארץ-ישראל. וגם אם נאמר כדעת ה"אבני נזר", שמאחר שנכנסו לארץ נחתמה האחדות ושוב אין היא מתערערת גם בהיותם בחו"ל, מקום היה לחזור ולשנן את עיקר הרעיון, כי אכן "בארץ אינון גוי אחד". ברם, נראה כי הואיל ומצב התנאים המדיניים ששררו בימי המהר"ל היו כאלה, שבגללם היתה עלייה לארץ מן הנמנעות, הרי עם כל המקום המרכזי שארץ-ישראל תופסת בהגותו של המהר"ל, אין הוא רומז על העניין שעמד עליו הגר"א ז"ל, ואינו מרים קולו ברמה וקורא לשיבת בנים לגבולם (בה בשעה שעל ההכרח לשנות ולתקן את סדרי-הלימוד לא התעייף המהר"ל מלחזור ולתבוע כמה וכמה פעמים, בקול רעש גדול, אדיר וחזק).

רבינו הגדול, מדברנא דאומתיה, הנושא בלבו את תפארת ישראל, והמעודד והמחזק את בטחון נצח ישראל, לא רצה להכניס הרגשת נחיתות בלבבות, לא רצה לערער בדבריו את הרגשת אחדותם.

58. אמרות טהורות, מהד' ה'תשס"ב, עמ' קסד. וראה להלן עמ' 271.

ט

לא כן נהג מרן הרב זצ"ל, שבימיו התעוררה התנועה של תחיית הארץ, והיה צורך להרים קול כשופר לקבץ נידחי ישראל לארצם. הוא לקח את רעיונות המהר"ל והפך אותם ליסוד-מוסד בכתביו ובדבריו, ועליהם הוסיף את זירוזו המעשי של הגר"א מווילנה, ומכוחם אור גבורה ועמד בשער המחנה וקרא בקול: "שובו לבצרון!" בואו לארץ ישראל, עלו ורשו את הארץ.

זכה הרב להיות שליח ממרום בדור של תמורות ומבוכות, בדור של שיבת בנים לגבולם, ובהם לא מעט בנים שהתרחקו ממקור מחצבם, והוא ידע לצרף מחשבות למעשים. משנת כלל-ישראל של המהר"ל לא נשארה אצלו רק בתחומי המחשבה המופשטת, אלא הפכה לכיוון-הדרכה מעשי בהנהגתו הרבנית-הציבורית רחבת האופקים ורבת הפעלים. היא נקבעה אצלו, כאמור לעיל, לתורת מעשה בעבודת יום-יום, מקור ברוך לפסקי הלכות בהליכות הציבור, מתוך ראייה רחבה ומקיפה של הליכות עולמו של ישראל. הוא קירב בימין צדקו כל אשר בשם ישראל יכונה, והוא הושיט יד מעודדת לכל מעשה הקשור בבניינה של ארץ-ישראל.

הרב כלל לא התעלם מן הגילויים השליליים הכרוכים בתקופת ההתעוררות של התחייה הלאומית, וכבר בצעדיו הציבוריים הראשונים, בשנת תרמ"ט, שנת רבנותו הראשונה בעיירה זוימל, הוא כותב לחותנו הגאון האדר"ת ז"ל:

אגלה אוזן הדר"ג מר שיחי, אף על גב דמהסתם לא חדת היא לו, דמסתפינא מהך דספרי פ' האזינו, "ותמלא ארצו כסף וזהב" וגו', והוא בסמך על הפסוק "שמנת עבית" וגו' (דברים ל"ב, טו), שהוא שלושה דורות שלפני ימות המשיח, ואדוני יבין מחשבתו. מכל מקום יעשה הקב"ה למען שמו ויקרב קץ ישועה, ונשגב ד' לבדו במהרה בקרוב.

אורח משפט, השמות, אר"ח סי' ד

מתוך דברי חז"ל אלו בספרי, מקדים אפוא הרב וכבר בחזון רוחו רואה הוא את חומרת הבעיות העומדות להתעורר בעתיד, בשלבים שיקדמו לגאולה. ועם זאת אינו מפטיר "ייתי ולא אחמיניה", אלא מתפלל שיקרב הקב"ה את קץ-הישועה, גם אם יהיה צורך לעבור מעברים לא קלים, שעתידים להמשך על פני שלושה דורות. ולא עוד, אלא שהוא נחלץ ומקיים בגופו את קירוב הישועה – הוא עולה לארץ ישראל בתקופה של שפל, בימים של מצב רוחני ירוד ומצב כלכלי גרוע, והוא מתמסר בכל תום רוחו וחום נפשו לקידום כל דבר שבבניין חומרי וביסוס רוחני.

הרב גילה יכולת רבת עוז, להתמודד עם ההתנגשות המתמדת שבין הרעיונות הנעלים לבין המציאות הנוקשה, להתגבר על הניגודים שבין החזון המרומם לבין הבעיות היומיומיות הסותרות, לכאורה, את כל ההנחות היפות. הרב גילה את היכולת המלאה לראות את המציאות בעיניים הטהורות של מהר"ל מפראג ז"ל, לראות את הכלל, את כלל-ישראל, ברוב גודלו ותפארתו, ולראות את הפרט, גם כשמעשיו שליליים, על רקע הכלל: "ובצד

הכלל אין חטא, כי החטא הוא בפרטים, אבל בכלל לא שייך חטא וקטרוג" (מהר"ל, "דרך חיים" פ"ב משנה ג). הרב גילה את הגבורה להיאחז בכל כוחות הנפש בהנחה היסודית "כי הרבים הם כלל אחד, ואין שינוי לדבר הזה, כי השינוי הוא מצד הפרטים, אבל הכללים [במקומם] הם עומדים ולא שייך בהם השתנות – – – כי הפרטים מקבלים שינוי ותמורה אבל הכלל הוא עומד לנצח" (שם, משנה יט, "כל המזכה את הרבים").

בסערה ציבורית גדולה שהתחוללה בהונגריה מסביב לרבנותו של רב מובהק,³²⁰ מצאצאי ה"חתם סופר" ז"ל, שנדרש הרב לחוות דעתו, כתב הרב תשובה ארוכה, ובין היתר מפנה הרב תשומת לבם של רבנים בארץ-הגליל למשנתו הברורה של מהר"ל, ומעיר שלא יתכן לפסוק הלכה בבעיה ציבורית מסוימת, מבלי לשים לב לדעתו הרחבה של פוסק מובהק זה, מומחה לרבים ולהלכות הרבים, עמוד ההוראה בהלכות כנסת-ישראל:

תמה אני על הרבנים הללו, איך העלימו את עיניהם מכל שיטתו הקדושה של גדול העולם רבינו מהר"ל מפראג ז"ל, שכל ספריו הקדושים, וביחוד ספרו נצח ישראל, סובב הוא על היסוד העיקרי הזה, שהוא ממש יסוד היחוד והאמונה, שאחדותם של ישראל, בחירתם וקדושתם הכללית, הוא דבר שהוא למעלה מכל מעשה ומכל בחירה אנושית, ושום חטא ועון ושום דעה ושום עבודה זרה ושום כפירה בעולם, אינה יכולה לפגום בקדושת האחדות הכללית של עם-ה', שבחירתם הקדושה היא מצד העילה השם יתברך, ולא מצד שהם עלולים להשתנות ח"ו.

מאמרי הראי"ה, "פרק בהלכות ציבור", עמ' 59

בספרי מהר"ל מצינו כמה הסברים לייחודה של בחירה זאת (ראה סיכום הדברים בספר "אדרת אמונה" להרב עוזי קלכהיים, ירושלים, תשל"ז, עמ' 199-208), אולם במקום כמעט-צדדי אין המהר"ל נזקק לשום הסבר והוא קובע קצרות ואומר: "ישראל שבחר השם יתברך בהם מכל העמים – דבר זה הוא למעלה מן השכל האנושי!" (בראש ההקדמה ל"דרך חיים"). "ד' צבאות הוא ד' אלקי ישראל, וצבאות ישראל צבאות-ד' הם. ברוחנו ועצמות נשמתנו חרותים במכתב-אלקים כחו וגבורתו של יוצר בראשית" (אורות, ישראל ותחייתו, פ"ח, עמ' כד).

יפה כותב הרב שמואל שפרבר ז"ל במאמרו "על האחדות במשנת הרב": "מן המפורסמות כי מרן הראי"ה זצ"ל הוא בא כוחה הגדול של שיטת האחדות, כיסוד-כל-ימוט בתפיסת מהותה של כללות כנסת-ישראל, הוא הרווה ברוחו, בלהט נשמתו ובדמו, את תורת האחדות כעיקרן ושורשן של ישראל, ותפיסתו זו היתה לו כהלכה בהלכות יסודי התורה" (אורות, ירושלים תשל"ח, עמ' 325).

בהמשך דבריו שם, הרב שפרבר מפנה אותנו למה שהורה בנושא זה הגאון הנצי"ב ז"ל, ומביע דעתו שתורתו של הראי"ה "בסוגיה זו של אחדות או פירוד" יונקת מן השורשים של תורת הנצי"ב. ו"יש לה בית-אב בבית-המדרש של וולוז'ין" (ראה שו"ת משיב דבר ח"א ס' מד). ברם, כאשר תחזינה עינינו בדברי הרב שהובאו לעיל, מתברר

שתורתו-הוראתו של הרב בסוגיה זו – בית-אב שלה מוקדם יותר, ושורשיה פתוחים אלי מי-הדעת של גדול העולם רבינו מהר"ל מפראג ז"ל, והרב רואה "בשיטתו הקדושה הזאת" יסוד עיקרי שהוא ממש "יסוד היחוד והאמונה".

והר"י הוטנר ז"ל מוסר: "כשהיה הרב מבטא את המלים כנסת ישראל, כלל ישראל, היה כל-כולו נרגש, וכאילו הכניס במלים אלו את כל תמצית חיותו, את כל כיסופי נשמתו" (מועדי הראי"ה, עמ' 29). ועוד הוסיף הנ"ל ומסר: כשהרב היה מדבר על כלל-ישראל, לא היה מי שידמה לו בחזירתו לעומקו ולרומו של נושא זה, וממש אין "לתאר את הדביקות שלו בקדושת כלל-ישראל" (מפי הרב שמחה הכהן קוק שליט"א).

כדרך שאמר אדמו"ר מהר"ן מברסלב ז"ל על ארץ-ישראל, שמשמעותה היא כמו שהיא, על הבתים ועל החצרות שלה, כך צריך להבין כי גם כשמדובר על כנסת-ישראל, אף זו משמעותה כמו שהיא, על הקוצים והברקנים שבה. כי כנסת-ישראל גם היא איננה רק רוח. היא מורכבת גם מהרבה חלקים חומריים, ואם הללו הוזנחו – בעיקר מסיבות חיצוניות – אין פלא שאחרי תקופה ארוכה של הזנחה, כשרק מופיעה אפשרות, פורץ רצון הפיתוח החומרי ומתרכז בעיקר בו, ועצם תנופתו פוגעת בערכים הרוחניים (עי' ערפלי טהר, עמ' לה, שמונה קבצים ב, פח).

והרב מתאזר באזור-אמונתו ומכריז ואומר:

כשם שבגוף האדם אין הקדושה מתקיימת, כי אם על ידי קיבוץ כל הכוחות כולם, הרוחניים והחומריים, שרק על ידי הכללות תבוא בשלמות, כן אין כנסת-ישראל מתעטרת על אדמת הקודש, כי אם בכל כוחותיה, הטובים והרעים, ודווקא על ידי החומר הגס שגם הוא נמצא, תוכר פעולת האורה והקדושה, כשהן תזככנה אותו.

"ראש אמיר", הקדמת עץ הדר

ודווקא הוא, במעמדו הרבני המרכזי, כעומד על משמרת כל קודש בישראל, שתפקידו חייב אותו להיות ער לכל פרצה ורגיש כלפי כל פורץ, דווקא הוא גילה את מלוא העוז והאומץ, הכוח והיכולת, לנתב דרכו הציבורית-הרבנית לאורם של ריה"ל ומהר"ל, לעמוד בפרצות תוך כדי הארת פנים לפורצים, לשמור על כל קודש תוך כדי יצירת קשר עם המחללים, לגייס מרבית אורך-רוח בחיפוש מתמיד אחרי המאחד, להאבק בתבונה תוך מאמץ בלתי-פוסק לעורר את נקודת הקודש הישראלית הפנימית שבתוך תנועת התחייה הלאומית, את נקודת הקודש של אהבת החסד היהודית שברעיונות החברתיים שכבשו את הלבבות, ודבריו ומעשיו הצריכו עמידת גבורה נפשית-רוחנית, רבת תוקף.

*

מי שנשמתו מוארה באור החסד, לא יוכל בשום אופן לעזוב את מידתו. – – – עולם חסד יבנה, ותמיד יעמוד על עמדו, תמיד מידתו מידת ימין אמת היא, לאהוב ולהצדיק את הבריות ולשנוא לחייבם.

ערפלי טהר, עמ' נח. שמונה קבצים ב, קסב

חסידי עליון הקשורים בעבודות החסד ואור האהבה העליונה, – – – מתעסקים הם בעסק נמרץ ובקשר נשמתי בצרכיהם של ישראל, – – – והם הם המטים כלפי חסד, אוהבים לצדק את הבריות ואינם חפצים לחייבם, כמדתו של אברהם אבינו.

אורות הקודש ג, עמ' שטט-שנ⁵⁹, דרך הקודש, צפית הישועה פרק לב.

הנהגת הכלל לא יכולה להיות עפ"י דין רק בחסד, הגם שנמצאים יחידי-סגולה שיכולים לעמוד במידת הדין, מכל מקום צריכים לבטל מדתם לבחי' החסד.

"עין ד' אל יראיו למיחלים לחסדו" – פירוש: כי היראים צריכים להיות מיחלים לחסדו, שלא לחפץ להנהיג במידת-הדין – – – ואותם יראי-ד' המיחלים לחסדו, בהם בוחר ד'.

שפת אמת, פ' קורח תרמ"ח, ד"ה בענין

*

"וירא כי אין איש, וישתומם כי אין מפגיע" (ישעיה נט, טז) – מפגיע נקרא מי שנוטל על עצמו לתקן בעד האחרים שאינם מתוקנים, והוא ענין ולפושעים יפגיע (שם, נג, יב), – – – ולכן הקב"ה משתומם ואומר: לא די שאין אנשים, אלא אף כי אין מפגיע בעד הפושעים. – – –

והוא מה שאמרו חז"ל במקום שאין אנשים השתדל להיות איש – – – ויטול על שכמו העבודה והתיקון גם לכל האחרים, כאשר חסרים עובדים ומתקנים בעולם, שאז הוא נחשב ומצויין לפני הקב"ה לטובה.

רמח"ל ז"ל, אדיר במרום, עמ' 20

כי יש מוכיחי הדור – – – שהם לימודי ד', והם הולכים בשליחותו לישראל, להוכיחם ולהחזירם להשם יתברך – – – ואפילו בשעת מוסר נזהרים להסתיר [עיוותי הדור], ואלו לימודי ד' המרבים שלום בעולם – – – כי הולכים לפשר ולעשות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים.

לקוטי מהר"ן א, תורה כב

ועל פי זה התפלל תלמידו מוהרנ"ת: "והושיענו ברחמיך הרבים, ושלח לנו צדיקי-אמת, מוכיחי-אמת, שיהיה להם כח וחכמה, לעשות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, שיעסקו להוכיח את ישראל בתוכחה הראויה, ויהיו יודעים איך להוכיח אותם" (לקוטי תפלות, ח"א, סי' כב).

59. וראה המובאות מדברי הרב בנושא זה ב'מועדי הראי'ה' עמ' 340-346, 354-357, וכן המאמר המקיף של הרב מרדכי גרינברג שליט"א "אהבת ישראל" בספר הזכרון לאהרן בן-יעקב ז"ל, ה'ד', "אבי הנחל", ירושלים תשל"ד, עמ' 3-37, ועי' בהרחבה בספרו של הרב יעקב הלוי פילבר שליט"א "אילת השחר", ירושלים תשל"ז, עמ' 60-88.

האציל אשר שכלו נכון ודעתו דעת-אמת, ראייתו שונה לגמרי היא כי לבו רואה תמיד ברקי-נוגה, למעלה מגדרי עולם.

חזון איש, אמונה ובטחון פ"א, אות טו

אצל העיניים המאירות של מרן הרב זצ"ל, העיניים הצופות באספקלריא המאירה, לא חצץ מראה הגוף הנגוף החיצוני בפני מראית הטוהר של הנשמה הפנימית, ולא רק שהיתה שם ראייה חודרת, אלא לכך הצטרפה גם אמונת-אומן, שעצם הראייה הטובה, יש בכוחה לעורר את מידת הטוב שבאדם, שעצם האור הקורן מהעין הטובה, יש בכוחו לחדור לעומק הלב, לעורר את הניצוץ הקדוש "בנקודת פנימיות הלב" וללבותו – "והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה" (ישעיה י, יז).

וכך מעיד אדמו"ר הרי"צ שניאורסון ז"ל וכותב: "כ"ק אבותינו-רבותינו הקדושים – על ידי מבט של אהבה דלה-דלו [אנשים מ'ישראל'] מתוך הבוץ הרוחני, והעמידו אותם במעמד אמת. כלומר: המבט של האהבה לא רק שפעל את 'הסור מרע'. שהוציא מן הבוץ, כאמור, אלא שאותו מבט אהבה קדוש הוא גם העניק להם כוח בעבודת ד', הראה את הדרך ב'עשה טוב'".

מתוך איגרת שנדפסה בסוף קונטרס ל"ג בעומר, ה'תש"ח עמ' 18-19

*

מראות הנגעים המצערות-המכאיבות, לא נעלמו כלל ממראית עיני הכהן. חטאות הציבור והיחיד היו גלויות בפני הרב-המנהיג בעמדו על משמרתו, בעמדו בפרצות, והוא המגלה הבנה כה עמוקה לתופעת ה"חוצפה של עקבתא דמשיחא", יודע יפה כי ישנם בזו גם גילויים שליליים שאין להם תקנה – "זיקים שהם מוכרחים להיות דועכים לגמרי" (ערפלי טוהר עמ' מב; אורות עמ' פג, אורות התחיה פרק לט).

בהשגה העולה מעל לתחום הציור האנושי, מתטשטשים ההבדלים שבין טוב לרע, – – – אבל בתחום החיים המוגבלים שלנו, הלא באמת רב מאד הרע והטמא, והננו מוכרחים להיות שקועים בהכרת כיעורו ושנאתו, כשם שהננו חייבים להיות קשורים באהבת הטוב והטוהר והקדוש.

אורות הקדוש ג, עמ' קל, מוסר הקדוש פרק צא

באחת מאיגרותיו הוא מתבטא בצורה חריפה ביותר, ואף קובע מראש מה תהיינה התוצאות של אותם הגילויים השליליים:

היד הרמה המחומשת בהפקרות ודרכי-הגויים, באין זכר לקדושת-ישראל באמת, המחפה את תַרְסִיף בסיגים של לאומיות מזויפת, בגרמים של היסטוריה ושל חיבת השפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוח, במקום שהפנים כולו הוא אינו-

יהודי, עומד להיות נהפך למשחית ולמפלצת ולבסוף גם לשנאת-ישראל וארץ-ישראל (אגרות הראי"ה א, אגרת קמז. עמ' קפב-קפג).⁶⁰

ועם זאת הוא, איש-החסד, המטה כלפי חסד, המכריע לצד זכות, נשאר נאמן לדרך אשר הוא סולל אותה, הדרך אשר "הרבה עמל עליה, בדמו, בבשרו, במוח עצמותיו ובכל כוחותיו", "דרך המוארה באור חסד עליון" (אגרות הראי"ה ב, אגרת תקנה, עמ' קצו-קצז), והוא מתגבר על המצב המביך של טוב ורע המעורבבים זה בזה, מחפש את נקודות האור ומעודד כל גרעין טוב. וכך כותב הרב במלוא בטחונו ובעוז-אמונתו:

עצת-ד' אשר יעץ, להתחיל בימינו לעינינו, את קוממיות הריסות ארץ חמדתנו, -- -- ואהבת ארץ הקודש הנטועה ומושרשת בלבב עם-קדוש מני אז, -- -- הגיעה עתה עת-דודים לצאת לפועל ולמעשה, וירדה ממרומי חביון הקדושה אל העולם החומרי השפל -- -- ואנשים המושפעים מתכונות חומריות נתערבו בתוך העולם המעשי. באמת זאת היא העצה העמוקה של מלכו-של-עולם ב"ה, שהקדושות הנצחיות מתמלאות על ידי כל הכוחות כולם, ועל ידי יסוד כנסיה בריאה בחומריותה באה"ק, אפילו מגושמת בקצת חלקיה, יוכל חומר טוב לקבל את הצורה השלמה שאדמת-הקודש מסוגלת לה, על ידי אור תורה, זוהר בינה ודעת קדושה.

מאמר ראש אמיר, עץ הדר, ירושלים תרס"ז, עמ' ה

שאיפת ישראל לבנין האומה, לשיבת הארץ, היא שאיפה של עומק הטוב החודר לשורש כל היש, אל לשד עץ החיים אשר ממנו עולם חדש יבנה

אורות, עמ' כו, ישראל ותחיתו פרק י

בטחון מלא זה בעצת ד' העמוקה, בוקע ועולה מתוך דבריו הגדולים של המהר"ל ז"ל, אשר קבע כי "לעציד, מלכות המשיח שתתחדש, מלכות חדשה, היא יוצאה מן המלכות הראשונה שלפני זה. וזה כי מלכות ישראל הקדושה, שיש לה מדרגה אלקית-פנימית היא צומחת מתוך מלכות בלתי-קדושה -- -- וכן תמצא, שהפרי כאשר הוא בלתי נשלם הוא בתוך הקליפה, עד שהפרי גדול ועומד על שלימותו" (גבורות ד', פרק יח).

והוסיף המהר"ל וביסס את קביעתו בצורה יותר כוללת: "השלמות אינו נמצא בהתחלתו בעולם הזה, -- -- כאשר היא מדרגה עליונה אלוקית, שאין המקבל ראוי אל המעלה הגדולה האלוקית שיהיה כך מהתחלתו -- -- וזה נמשך אל הוויית העולם הזה, שאין בתחלתו נמצא מעלתו, אבל התחלתו היא בשפלות ומתעלה באחרונה" (שם, פרק נב).

מתוך גישה מרחיקה-ראות זו, ברור להרב כי "סגולת-האומה מוכרחה להגאל ממצריה, מכל המציקים לה. השושנה העליונה צריכה שיפנו מכל צדדיה הקוצים והחוחים העוקצים אותה, ותתיחד עם דודה באהבה" (אורות הקודש ב, התעלות העולם פרק לב, עמ' תקסב).⁶⁰

60. ותנא דמסייע להרב -- כהנא מסייע כהנא -- הוא אדמו"ר הגאון ר' צדוק הכהן ז"ל מלובלין: "דורו של משיח ודאי יהיה חביב, ואפשר שיהיה כלו חייב ויתהפך לדור חביב על ידי

יא

"מזוהר ציפיית ישועת הכלל יאיר אור הפרט" (אורות הקודש ג, מוסר הקודש פרק צה, עמ' קלה) – מתוך עומק התפיסה של מהות הכלל, נובעת התייחסות עמוקה לכל פרט ופרט, שהרי כך שנה לנו מהר"ל בנתיבותיו: "בשביל שישראל הם עם אחד, מצד זה ראוי שיהיו ישראל כמו אדם אחד לגמרי, [ואולם] כאשר אין האהבה לתבירו כאילו היו איש אחד – זה כאילו לא היו ישראל עם אחד, ולכך המצוה בישראל ואהבת לרעך כמוך" (נתיב אהבת הרע, פרק א).

ראיית סגולת האומה בכללותה והמגמה המתמדת להגיע אל נקודת פנימיות הלב היהודי של כל פרט ופרט, שבאו לידי ביטוי מעשי יומיומי בעמדתו של הרב בענייני הכלל ובעמידתו לטובת הפרט, זכו להדים נרחבים. כמים הפנים לפנים נוצר יחס של אהדה עמוקה לאישיותו המיוחדת של הרב, רבה היתה השפעתו מקרוב ומרחוק, והוא השיג רבות בדרך זאת.

וכך מוסר לנו בן הדור, הסופר-המשורר ר' יוסף-צבי רימון ז"ל, שהיה קרוב לבית הרב בשנות יפו, תחילת שנות רבנותו בא"י, שהאזין לדבריו וראה את פעולותיו, שעקב אחרי יצירתו ונוכח במידת השפעתו: "היתה לו השפעה פנימית גם על החופשים ביותר, ורק הוא היה עוצר בעם על ידי שגילה ניצוצות אור בכל".

לדרכו זאת נשאר הרב נאמן עד יומו האחרון, ועד בכלל, שכן גם בהוא יומא דיבר על מניעת פירודים בתוך כנסת ישראל, זירז לעמוד על משמרת אחדותה, ולא להרחיק שום חלק מן האומה (לשלשה באלול, ירושלים ה'תצח"ר, עמ' מח).

רעיא מהימנא היה הרב ובאורו ראה אור בכל נפש מישראל, וכדרך שאמרו חז"ל על הרועה הנאמן הראשון אשר בשעה שנולד נתמלא הבית כולו אורה – "בביאתו לעולם קירב רחוקים וביציאתו מן העולם קירב רחוקים" (דברים-רבה פר' ז, ח), כך ניתן לו מר גם על מרן הרב זצ"ל, הרועה הנאמן של דורנו, שמאז ביאתו לעולם הרבנות ועד יציאתו מן העולם, קירב רחוקים באור תורת החסד ובנועם העין הטובה.⁶¹

שהשם יתברך יביאם לתשובה, ועל כרחך ששורש נשמתם גבוה יותר מכל הדורות. באמת כל חטאי ישראל אינם בעצם, רק המשילום חז"ל (בסנהדרין מ"ד, א) לאסא דקאי ביני חילפי, ולכן הם היסורים על ידי החטא, שהחוח עוקצה, אבל כשישרפו החוחים שסביבות [השושנה], תשאר השושנה בשלמותה, ואדרבה שושנה שבין החוחים חשובה יותר כמו שכתב (בוזוהר-חדש, כ, קפט, ב) ואתאן למאן דאמר בעלי-תשובה עדיפי, ותשובה אפשר שתהיה ברגע אחד כדמוכח בפרק ב' דקידושין (מט. ב) – – – ומסתמא בדור שכולו חייב על כרחך שיהיה אז 'ידין נצח', וכשהשי"ת ירצה הרי ברגע אחד יכלו כל הקוצים הסובבים, ויהיה הכל כרצונו, ויתגלה שגם מה שקודם היה הכל לצורך" ("צדקת הצדיק". אות נ"ב).

61. "כבר אמרנו כי מעלת רבי אליעזר [היתה] כמה שהיה לו כח נפש נבדלת מן הגוף, ובזה היה בעל נפש טובה, ולפיכך שיבח את המידה עין טובה, כי בעל נפש טובה יש לו עין טובה – – – ולפי האמת כוח הראיה הוא כח נפשי [רוחני], נבדל, יותר מכל שאר החושים, – – – ולכך היה רבי אליעזר, נמשך אחר מעלתו וההכנה [הפנימית] אשר בו, שהיתה לו נפש נבדלת,

ונאמן-רוחו איש-ירושלים מרן הגרי"מ זצ"ל, מעמיק להסביר בזה את סוד השפעתו של הרב:

מערגת נפש של נשמות כוללות השואפות לכלילת חמדת ישראל ותפארתם, מתגלה בהם צד סגולי, שהוא פועל יותר מאשר הצד המעשי שלהם. סגולה מיוחדת מופיעה אצלם שהרבה לבבות נמשכים אחריהם. מחמת התמסרותם לכל ישראל – חמדת כל ישראל מאירה בקרבם.⁶²

נפלאה היתה הסגולה אצל רבינו, למשוך רבים אליו. כח נערג היה שהרבה נפשות ערגו אליו, כי סגולת כל ישראל היתה אצורה בתוכו.

שעור קומה – קיים לשיעור קומתו של מרן הגרא"ה קוק זצוק"ל אמרות טהורות מהדו"ב עמ' לב

היתה כאן שיטה ברורה ומחזורית: במקום שאחרים סוברים שדרך המאבק היא במקל, חובלים, בתרועת מלחמה, ברוח, ברעש ובאש, סבר הוא שיפים כוחם של דרכי-נועם, דרכי-שלום. במקום "קול רעש גדול", עדיף קולה של הדממה הדקה הפונה אל ההרגשות העדינות שבלב, עדיף להתרכז בנקודת הטוב שבכל אדם ובכל חברה, בנקודת

והמידה אשר היא מחזיבת מן המעלה הזאת היא, שהיה בעל עין טובה" ("דרך חיים", אבות פ"ב, מ"ט).

62. "וכך צריך שיהיה אהוב ומקובל על הבריות, ובוה קרוב הוא אל התורה, שהרי כל מי שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו, גם בשביל שצריך שיהיה בתוך הכלל. ובוה שהוא אהוב הוא תוך הכלל – – – וכך צריך שיהיה אהוב את הבריות, כי כאשר הוא אהוב את הבריות הוא תוך כלל הבריות, וראוי אל התורה שניתנה אל הכלל, אבל אם אינו אהוב את הבריות הנהו נבדל מן הכלל ואיך יוכה אל התורה שהתורה היא אל הכלל – – – ולא ניתנה התורה אל היחיד. – – – "משמח את המקום, משמח את הבריות" – משמח את המקום מצד מעלתו – – – שיש לו כך בריאה בעולמו, וכן הבריות שמחים שיש אתם אדם בעל-מעלה כמו זה, ולפיכך ראוי הוא לקבל התורה, כי לאדם כמו זה הכל נהנין ממנו וקרובים אליו, ולפיכך התורה קרובה אליו ומקבל אותה" ("דרך חיים" פ"ז, מ"ז).

"אהוב את הבריות ומקרבן לתורה – לומר שאף הרחוקים מתורת ד' ועבודתו. ולכן נקראים בשם בריות בעלמא, צריך למשכן בחבלי עבותות-אהבה, וכולי האי ואולי יוכל לקרבן לתורה ועבודת ד', והן לא – לא הפסיד שכן מצות אהבת-רעים" (תניא, פרק לב).
 "מי שיש לו לב טוב נקרא טהור-לב, והוא אהוב למעלה ונחמד למטה – – – שהוא טוב לשמים וטוב לבריות – – – ומי שיש לו לב טוב נכללו בו כל השלמויות – – – ובעל המידה של לב טוב ראוי לרוח הקודש, כי על ידי שלימות הלב, הלב רואה ברוח הקודש. – – – והוא חפץ ורוצה בטוב חבירו, ואף אם רואה דבר בחברו שהוא נראה רע, הוא דן אותו לכף זכות, – – – ובעל לב טוב אהוב את הבריות וחפץ בטובתם ודן אותם לכף זכות" ("נתיבות עולם", נתיב לב טוב).

"אפילו מי שהוא רשע גמור, צריך לחפש ולמצוא בו איזה מעט טוב, שבאותו מעט אינו רשע, ועל ידי זה שמוצא בו מעט טוב ודן אותו לכף זכות, על ידי זה מעלה אותו באמת לכף זכות ויכול להתזירו בתשובה" (לקוטי מהר"ן ח"א, סי' רפב).

האור שבמעמקי הנפש, מעבר להרי החושך, והיתה בו ממדת קונו – "הוא גלי עמיקתא ומסתריתא, ידע מה בחשוכא, ונהורא עמה שרא" (דניאל ב, כב).

וכך שנה לנו אחד-מיוחד מצאצאי מהר"ל מפראג, אדמו"ר הזקן בעל ה"תניא" ז"ל:

אוצר של יראת שמים צפון ומוסתר בבינת הלב של כל אדם מישראל, שהיא בחינה ומדרגה שלמעלה מן הזמן. – – – רק שכדי שתבוא לידי מעשה – – – צריך לדלותה ממצפוני בינת הלב – – – עד שתצא פעולתה מן הכח אל הפועל ממש.

תניא, פרק מב

לפי שבחינת נקודת פנימיות הלב, היא למעלה מבחינת הדעת, – – – בחינת חכמה עליונה – – – והיא היא בחינת ניצוץ אלקות שבכל נפש מישראל.⁶³

שם, אגרת הקודש סי' ד

ותלמיד מובהק ממצוייני ישיבתו של הרב בתוככי ירושלים, שהיה דבק ברבו וראה אותו בעבודת הקודש שלו יום-יום, סיכם וכתב:

"אחד היחידים היה רבינו, שהתמדתו ב'חיי עולם', חיי נצח, לא שללה ממנו ראיית 'חיי שעה', לא הסיחה מבטו החודר מלראות את פני המציאות כמו שהיא. ערנות בלתי מצויה היתה לו כלפי כל מאורע חשוב שאירע בתקופת חייו הנהדרים. לא נפל איזה דבר בעולם, שלא ימצא הד בנפשו המתרשמת והמגינה. עינו, עין הרואה, חדרה לתוך נבכי התקופה בה הוא חי, וחשפה את מקורות לבטיה ושאיפותיה חישוף מאיר ומקיים. הוא היה היחיד בדור שראה נכוחה את נפש הדור הצעיר, פירכוסיה ולבטיה, וידע גם להמציא לה מזור" (הר"ש סטרליץ ז"ל, מהמקור, עמ' נא-נב).⁶⁴

הדרך הראשית בדרכי המזור – זו דרכם של נביאי-ישראל, הנביאים הטובים אשר דיברו טוב על ישראל, וגם אם הוכיחו אותו קשות, הפטירו בדברי נחמות. וכן נהג הרמב"ם ז"ל בבואו "לחזק ידיים רפות, ולאמץ ברכים כושלות" בארץ תימן, שאם בספרו הגדול

63. אדמו"ר בעל התניא ז"ל, מרחיב את הדברים במקום אחר ואומר: "וזהו שאמר ירמיהו הנביא (ד' ד) 'המולו לד' והסירו את ערלות לבבכם', פירוש שלימד דעת את העם, שלא יפול לב האדם עליו, בראותו חיצוניות לנו מקושר בגשמיות העולם, לאמור ח"ו נגזרנו אבדה תקותנו, אלא הסירו את ערלות לבבכם, פירוש שיש בכל אחד ואחד מישראל בחי' פנימיות הלב, אלא מכיון שהערלה שולטת על חיצוניותו, הנה גם הפנימיות נסתרת ונעלמת בו. אבל כשתסירו את הערלה, ממילא תתגלה הברית וההתקשרות בהמולו לד', ואז תהיה גם חיצוניות לבו בהתגלות לד' כרשפי אש שלהבת העולה מאליה" ("ליקוטי תורה" פ' כי-תבוא, ד"ה היום הזה, אות ג, וראה שם דרושים לראש השנה, ד"ה והיה ביום ההוא, אות ג, על ההבחנה בין חיצוניות הלב לבין פנימיות הלב שישנה בכל אחד ואחד מישראל).

64. וראה בספרו של הרב בנימין אפרתי שליט"א "הסגוריה במשנת הרב קוק", ירושלים תשי"ט, דברים בהרחבה בפרק "רפואת הדור" (עמ' 47-63). וכן בספרו של הרב יהודה עמיטל (שליט"א) [ז"ל] "המעלות ממעמקים", בפרק "מבוכתו הרוחנית של הדור בתפיסתו של הרב" (עמ' 116-141).

"מורה נבוכים", הפליג בענייני חקירה, הרי ב"אגרת תימן" הדגיש והבליט יחודם של ישראל, בחירתם, גדולתם ותקות גאולתם.

והגדיל לעשות מהר"ל מפראג ז"ל בספרו היסודי "נצח ישראל", אשר בו העמיק להסביר לעייפי הגלות הארוכה את מעלת ישראל וסגולת בחירתם, שהם "ראשית המציאות ועיקר העולם ועליהם שם ד'", והפנה את מבטם וציפייתם ותקות שובם לארץ אבותיהם, ארץ הקודש (פרק י ויא) – "וראוי לאומה הזאת שהיא עיקר העולם שיהיה מקום ישיבתם בארץ – שהיא עיקר העולם, כי ארץ-ישראל שהיא ארץ קדושה ראויה לעם קדוש" (פרק נו). והוא סיים את פרקי עם-הנצח בפרקי נחמה, פרקי גאולה וישועה, פרקי ההווה החדשה אשר תצמח דווקא מתוך ההעדר שקדם לה (פרק כו ופרק לה). "וואת המידה הגדולה לישראל, אשר יגאלם הקב"ה על כל פנים ולא יביט אל צדקת ישראל, רק מפני שהוא חפץ בישראל מצד עצמם" (גבורות ד', פרק כד).

והוסיף עוד המהר"ל ולימד, כי גם בבוא חכמי ישראל להדריך את העם באורחות חיים של מידות טובות וישרות, בלימוד מסכת אבות מדי שבת בשבת "היא המסכת המהוללה והיקרה, אשר בה נכללו כל דברי המוסר", הקדימו לחזק לבם ולאמץ רוחם בדברי נחמה מרוממים, וקבעו בראש המסכת את משנת "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר (ישעי' ס, כא) ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשי ידי להתפאר":

ואמר "מעשי ידי להתפאר" – – – כי ישראל נקראים בנים אל השם יתברך – – – וראוי שתהיה בהם התפארת ולא יהיה בהם חסרון, – – – וקבעו המשנה בתחילה [לפרקי-אבות], כי ראו חכמי הדור גלות ישראל וצרותם באורך הגלות המר הארוך הזה, וקבעו דברים אלו לנחם אותם על לבם וידעו מעלתם הגדולה העליונה, – – – כי מצד עצם הבריאה של ישראל שהם נצר מטעי הקב"ה ראויים הם לעולם הבא, ואין זה מצד המצוה והמעשים, ואחר כך יש להם מדריגה אחרת הן המידות הטובות והישרות, ודבר זה נמשך גם כן לישראל מאחר שהם בעצמם הבריאה הטובה והישרה נמשכות אחר זה המדות הטובות.

הקדמה לספר "דרך חיים" על פרקי-אבות

דברי מהר"ל אלו על תפארת ישראל, סגולת בחירתם ותקות ישועתם, אשר בהם ראוי לבוא אליהם, לנחמם, לחזקם ולאמץ, הם שקבעו את נתיבות עולמו של מרן הרב וצ"ל בארץ-ישראל. בדרך חיים זאת הגה, על פיה פעל, ובכל אשר נפנה בספריו ובאיגרותיו, בדבריו שבכתב ושבעל-פה, ברשמי פעולותיו ובהדי תגובותיו, נמצא את ציוני שביליה וסימוני תמרוריה. וכדרך שהקדימו חכמי ישראל דברי ניחומים לישראל, בהבלטת "מעלתם הגדולה העליונה", כך הקדים הרב ופתח בדברי עידוד וניחומים, בבואו להיות רועה נאמן לעם ד' בארצו, לרוממו, לנשאו ולקדשו:

הנה הגיעו ימים שאנו מוכרחים להתרומם אל אותו הגובה שממנו נוכל להגיע לנחמות ישראל, – – – להכיר בערך האלקי של נשמת האומה, – – – ולבוא עד ההכרה של החסידות הקדושה העליונה – אור החסד העליון – לספר תמיד בשבחם של ישראל, ללמד עליהם זכות ולמצוא תמיד את הצד הטוב והמפואר שבהם, ועל ידי זה לרומם את רוחם, לנשאים ולקדשם.

מאמר "נחמת ישראל, חזון הגאולה, עמ' צו-צח. מאמרי הראי"ה עמ' 279

ואף בהיות הרב בחו"ל, היה זה הנושא של דרשתו הראשונה בבואו לקבל את הרבנות בקהילת זוימל,⁶⁵ והוא פתח את דבריו במאמר חז"ל על הפסוק בישעיהו (ו, ו): ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה וכו' – "אמר הקב"ה למלאך: רצוף-פה שאמר דלטוריא על בני!" (רש"י שם). הלך הרב בעקבות הקדמונים, ובבואו לרעות את עם ד', נהג כפי שנצטוו שופטי ישראל בימי קדם: "ושפטו את העם משפט צדק – – – אמר ר' יהודה ברבי שלום: שיהיו מטין ומלמדין עליהם זכות לפני הקב"ה. ממי אתה למד, מגדעון בן יואש, שבימיו היו ישראל בצרה, והיה הקב"ה מבקש אדם שילמד עליהם זכות, ולא היה מוצא, שהיה הדור דל במצוות ובמעשים. כיוון שנמצא זכות בגדעון, שלמד עליהם זכות, מיד נגלה עליו המלאך – – – ויאמר לך בכחך זה – בכח זכות שלמדת על בני, הוה ושפטו את העם משפט צדק – שיהיו מלמדין זכות על הדור" (תנחומא, ריש פרשת שופטים). הימים ההם היו ימים קשים לקהילות ישראל, תחת שלטון הצר הצורר של רוסיה הצארית, וראה הרב לעצמו חובת קודש לעודד ולחזק את אחב"י הנתונים בצרה. ואכן נתקיים במרן הרב זצ"ל מקרא שכתוב: "כי מרחמם ינהגם" (ישע"י מט, י), וכפירוש של אדמו"ר ר' נחמן ברסלב ז"ל: "היינו מי שהוא רחמן, הוא יכול להיות מנהיג – – – ומשה רבינו מסר נפשו בשביל ישראל, ונתן לבו עליהם להסתכל בצרתם, כי הוא היה רחמן ומנהיג אמיתי" (ליקוטי-מהר"ן תניינא, סי' ז).

*

"אמר ר' יוחנן: ראה הקב"ה שהצדיקים מועטין, עמד ושתלן בכל דור ודור" (יומא לת, ב) – – – אותם צדיקים שהם בחי' יסוד תהיה מהם תועלת לכללות ישראל, ולזה אמר ראה הקב"ה שהצדיקים שהם מבחי' יסוד – "וצדיק יסוד עולם" – מועטין, עמד ושתלן בכל דור ודור, כדי שתהיה מהם תועלת לכל אנשי הדור" (הגאון המקובל רבי יוסף חיים ז"ל, "בן-יהודע", מס' יומא, שם).

65. שיחות הראי"ה פרק יג.

בין שני הכהנים הגדולים

בין סבא-קדישא ה"חפץ חיים" זצ"ל לבין מרן הגר"ה קוק זצ"ל⁶⁶

"מה הכוכבים חולקים כבוד זה לזה ושלוש ביניהם,
שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כה, ב),
כך הם הצדיקים, אוהבים זה לזה".
במדבר-רבה פר' ב, יב

"בספירת התורה והיראה, בספירת הרבנות, בולטים שני אישים גדולים מן הדור הקודם, אשר
שמותיהם הקדושים ישארו לדורי-דורות כשני המאורות הגדולים אשר דורנו זכה להם: ה"חפץ
חיים" ורבנו הגדול הראי"ה, זכר צדיקים לברכה.

שניהם ממשפחת הכהנים הגדולה היו. שניהם הכירו והוקירו זה את זה. חוטים עבים של אהבה
וחיבה וריעות היו שזורים ביניהם, ונתקיים פעם אפילו הסכם על לימודים משותפים, בשטח
עבודת המקדש. כל עיקר כניסתו של רבנו הראי"ה זצ"ל לעולם הרבנות היתה בהשפעת ה"חפץ
חיים" (פעמיים סח לי רבנו זצ"ל את השתלשלות הדברים האלה), וידידות זו שתחילתה בימי
השחרות בגולה נתקיימה כימי דור שלם. כל השתדלות של אישים ומפלגות וכיתות להפריד בין
הדבקים, לזרוע את זרע-הלעז ולנטוע את צמח-החשדים, לא הועילה ולא הצליחה, אף לא יכלה
להצליח. פה הגו שני מוחות גדולים ופעמו שני לבבות גדולים – שני הלבבות הגדולים של הדור,
שהכירו זה את זה הכרה ראשונה".

ר' בנימין ז"ל, הצופה, ג' אלול, תרצ"ט

א

ראשית ההיכרות עם סבא-קדישא, צדיק-הדור מרן ה"חפץ חיים" זצ"ל, נעוצה עוד בשנות
ילדותו של מרן הרב זצ"ל. לצורך הפצת ספרו הראשון – "חפץ חיים"⁶⁷ – שהופיע
בעילום שמו, הגיע המחבר לעיירת מולדתו של הרב, העיירה גריווה, ורבי שלמה-זלמן
ז"ל, אביו של הרב, התנדב לסייע לו בהפצת הספר. כידוע, נוהר הח"ח מלגלות כי הוא
מחבר הספר והציג עצמו כמפיץ גרידא, אולם מתוך המגע הקרוב אתו (שלא הסכים לקבל
יותר מהמחיר הקצוב, וכן שדיבוריו היו ספורים ומדודים וכו'), הבחין ר' שלמה-זלמן שזהו
המחבר עצמו, והוא הזמינו לביתו ואירח אותו בכבוד רב כראוי לאורח שכמותו. הספר
הקדוש "הפץ חיים" נהיה מאז ספר לימוד קבוע במשפחה (ראה פרטי הדברים ב"שיחות
הראי"ה" עמ' 116-117). גם בנו הבכור של רש"ז, מרן הרב זצ"ל, דבק בספר, ואישיותו של

66. עי' שיחות הראי"ה פרק יא. ליקוטי הראי"ה ב פרק יח.

67. הופיע בשנת ה'תרל"ג, בהיות הרב כבן שמונה שנים.

הח"ח היתה לו כעמוד אור. "שמירת-הלשון" הפכה אצלו לטבע, עד כדי כך שבזמן לימודו בשיבת וולוז'ין, אמרו עליו "שהוא יהיה 'חפץ חיים' שני".

המגע האישי נתחדש ונתחזק אחרי נישואי הרב, כשהיה סמוך על שולחן חותנו הגאון האדר"ת ז"ל בפוניבז'. על הידידות הישנה של בית אבא, נוספה עתה ידידות של בית החותן הדגול, שאהבת נפש היתה בינו לבין הח"ח. בביקור שערך הח"ח בפוניבז', נשא ונתן בהלכה עם החתן הצעיר והתרשם מאוד ממנו. הח"ח מצא אותו ראוי להצטרף לחבורה של תלמידי חכמים כהנים לומדי סדר "קדשים", והוא שידל אותו שיאות לקבל עליו לימוד-עיון בסדר זה שהוזנח במשך דורות, שהרי כהן הוא ומהרה יבנה בית-המקדש ונצטרך לדעת הלכות אלו למעשה. אכן, משנוצר קשר יותר קרוב ביניהם, עמד הח"ח על רוחב דעתו של הרב גם בהלכות אמונות ודעות (ויתכן גם שאז נודע לו, כי עוד בהיות הרב בשיבת וולוז'ין, היתה לו השפעה ברוכה בתחום זה וכבר אז שימש מורה לנבוכים), והוא הגיע לידי החלטה, כי במקום להעסיקו בהכנת סדר-קדשים לישראל, מוטב שיעסוק בהכנת ישראל לסדר-קדשים, כי מוטב יותר שתלמיד-חכם צעיר זה בעל השפעה – "האי צורבא מרבנן דנבט" – יכנס לעולם הרבנות וינהיג קהילות בישראל על מבועי התורה והיראה, והוא ויתר לו על התחייבותו לעסוק ב"קדשים" תמורת הבטחה שיאות לקבל עליו עול רבנות (ראה "שיחות הראי"ה" עמ' 117).⁶⁸

כעבור זמן קצר, כשעלה הרב על כיסא רבנותו הראשונה, והבשורה הטובה הגיעה אל הח"ח, "מאוד שמח לבו על זה" ככתוב במכתבו אל הגאון האדר"ת ז"ל (א' ויקרא

68. ואעפ"י שויתר לו הח"ח על לימוד "קדשים", ואין אנו יודעים מה היו סדרי לימודו בשנים ההן (ויש להניח שהתרכז יותר בהלכות הנהגות בזמן הזה, לדעת להורות "מה יעשה ישראל"), הנה מצא לו זמן לעסוק גם ב"קדשים" בעומק העיון, עד כדי בירור הלכה למעשה, כאשר תחזינה עינינו במאמרו, אשר בנו מו"ר רבי צבי יהודה ז"ל קבעו בראש ספרו "משפט כהן" ושם נאמר:

"אם נתעורר ללמוד בשקידה ודעה נכונה את אלה חלקי התורה, מעל הקודש והמקדש נוסדו, יביאנו תלמודם לידי מעשה, ע"י החסד העליון הגומר עלינו. ולעומת זה מיעוט שימת-הלב והיסת-הדעת מחלקי התורה הללו, שהם עיקריים לישועת נפשנו – גורם בעווננו ריחוק עת הישועה, כי איך נבוא אל הארץ, ולא שמנו אל לב לדעת 'משפט אלקי-הארץ', אשר הוא אדון כל, ועינינו בה לעטרה בחוקי צדק ותורות אמת" (וראה "טל הראי"ה", תל-אביב תשמ"ה, עמ' קלג).

ומאלף הסיפור שסיפר לי "העילוי מגרודנא", הרב יהודה גרשוני (שליט"א) (ז"ל): "כשעליתי ירושלימה עפ"י דרישה מהשיבה (ישיבת "מרכז הרב"), הוזמנתי לסעוד בשבת הראשונה על שולחנו של מרן הרב זצ"ל, וכמובן נכנסנו במשא ומתן של הלכה בסוגיות שונות, ובכולן הראה הרב בקיאות מופלגת בכל שיטות הראשונים. החלטתי לעבור לכמה נושאים בסדר 'קדשים', שעסקתי בו באחרונה, וסבור הייתי ששם אין כוחו גדול, שהרי כרב ראשי הנתון לבעיות הלכה של הזמן הזה אין עיסוקו בכך כלל. והנה הופתעתי למראה בקיאותו הרבה גם בסדר 'קדשים', ולא רק בגמרא ותוספות – הוא זכר יפה את כל 'משנה למלך'".

תרמ"ח) והוא מברך אותו "ויתן ד' שיעלה מעלה מעלה, כי הוא גדול אמיתי בתורה" (צילום המכתב, כת"י של הח"ח, נדפס ב"טל הראי"ה" עמ' קא).¹²

ואכן, ברכתו של אותו צדיק לעלייתו של הרב נתקיימה במילואה: מרבנות קהילות זוימל ובויסק בחוץ-לארץ, עלה הרב מעלה לרבנות יפו בארץ-ישראל, ומשם נתעלה למעלה הגבוהה ביותר, למעלת רבנות שאין למעלה הימנה – לרבנות ירושלים, ולרבנות כל ארץ-ישראל.

ב

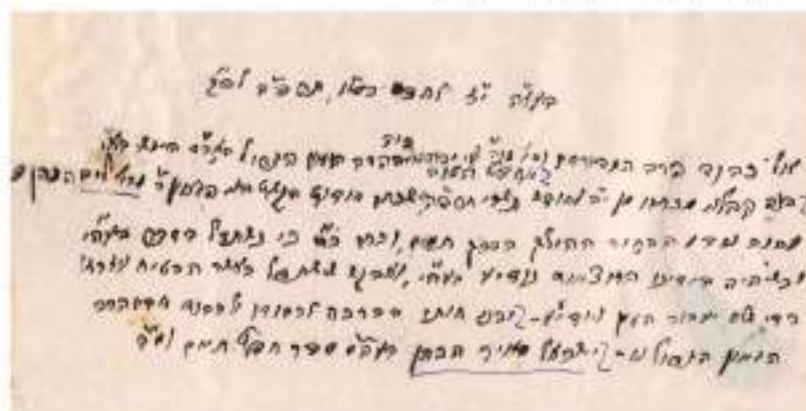
על מגע מסוים עם הח"ח בימי רבנות יפו, ידוע לנו מהעברת סכום נכבד מעזבונו של המנוח הנדיב ר' יעקב ברוידא ז"ל מווארשא, שהח"ח והגאון ר' חיים ז"ל מבריסק היו ממונים על ביצוע צוואתו (ראה "מכתבי החפץ חיים", עמ' 67). במכתב הלוואי התחום על ידם (ח"י אייר תרס"ז),¹³ הם מכתירים את הרב בתוארים "הרב הגאון המפורסם סו"ע"ה (סיני ועוקר הרים) צדיק בדרכיו כק"ש (כבוד קדושת שמו) מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א". על הרישא של התוארים ניתן לומר כי זו שגרתית, ונכתבת כמעט על כל רב מפורסם. אולם התואר "צדיק בדרכיו" – זה כבר כלל לא שגרתי, וברור שהוא נכתב על יסוד ההיכרות האישית (גם הגר"ח ז"ל מבריסק זכר יפה את הרב משנת לימודו בוולוז'ין).

בגלל המרחק הגיאוגרפי וכו', לא היה כנראה מקום למגעים נוספים, ברם מצינו באחת מאיגרותיו של הרב (כ"ט אדר-ראשון תרס"ח) בנושא של קריאת צום, תענית ציבור של כלל-ישראל – הרב מונה שם את הח"ח בין "יחידי גאוני הדור" אשר על פיהם ניתן לגזור תענית-ציבור כללי (איגרות הראי"ה א, אגרת קכא, עמ' קנב).

שנים נקפו, מלחמת-העולם הראשונה הפכה סדרי מדינות. על הח"ח עברו נדודים וטלטולים ברוסיה, והוא חזר אחרי המלחמה לעיירתו ראדין, חידש את ישיבתו ואח"כ גם את עבודתו בקודש למען כלל ישראל. הרב אשר יצא בקיץ תרע"ד לחו"ל (לפי הזמנת ראשי "אגודת ישראל", כדי להשתתף בכנסיה הגדולה הראשונה שעמדה להתקיים. ע"י להק' עמ' 194) נתקע באירופה, גלה לשווייץ ועבר אח"כ ללונדון. כשחזר לארץ-ישראל בשנת תרע"ט נתעלה בקודש, ועל ידי יקירי קרתא-דשופריא הרבנים וראשי הישיבות, אלופי הקהל וראשי המוסדות, נתעטר בעטרת-תפארת של רבנות ירושלים עיר הקודש, וכעבור זמן מה הוקם על, בעזרת המתנשא לכל לראש, כרב ראשי לארץ הקודש, כמרא דארעא דישראל כולה.

לא ידוע לנו על מגעים מיוחדים בין הנהו תרי-צנתרי-דדהבא באותן השנים, אולם ממעשה שהיה אנו למדים שהח"ח עקב אחרי שלבי עלייתו של הרב בסולם הרבנות, וכאשר הכהן הראשון קיים גם הוא בו "וראך ושמח בלבבו", כאשר תעיד הפגישה המרגשת בינו לבין בנו של הרב, מו"ר הרב ר' צבי-יהודה ז"ל.

כי הנה בהיות הרצ"י ז"ל בורשה, לרגל נישואיו עם בתו של הרב יהודה-לייב הוטר ז"ל (בסמך הוטרפוב), הגיע שמה הח"ח לרגל עניין ציבורי חשוב, והרצ"י ז"ל הזדרז ובא לבית מלונו להקביל פני הצדיק – "אפי שכנתא". כשרק שמע הח"ח בן מי הוא הבא אליו, נהרו פניו, קיבל אותו בידדות וקרא בשמחה: "בן רבה של ירושלים! מה שלום אבא? מיד זיינען דאך גאר אלטע גוטע פרוינד" (הלא אנתו ידידים מאוד ותיקים), ובאן התחיל הישיש המופלג למנות לפי הסדר את קהילות רבנותו של הרב: "זוימלער רב, בויסקער רב, יפויער רב, ירושלים'ער רב".

מכתב החפץ חיים אל הרב צבי-יהודה
נודפס בליקוטי הראייה ג, עמ' 288. אגודת לראייה מחזיקים, נסמכות, מס' 27

ג

כשקנאים בעלי-חצים, "מארי פלגותא", החלו פוגעים בהרב, מערערים על דרכי הנהגתו שלא תאמו את השגותיהם, על דבריו שבכתב ששגבו מבינתם, וניסו להביא את דיבתו רעה אל הח"ח – הוא לא שעה אליהם ואל דיבתם, והתייחס לדבריהם כאל לשון-הרע. וכך כותב חתנו הרב ר' אהרן הכהן ז"ל (מחבר הספר "עבודת הקרבנות"):

אדמו"ח (אדוני מורי והמי) ה"חפץ חיים" שליט"א, המוקיר ומחבב מאוד את כבוד מרן הגאון ר' אברהם-יצחק הכהן שליט"א, נפשו דאבה מאד עליו בשמעו אודות הרדיפות עליו, – – – אם כי דברי שמצה הנגעים בכבוד מרן – – – לא העיז אף אחד לאמור בפניו, ומכתבי הפלסתר (שהגיעו אליו), היה מסיר עיניו (מהם) בבזז מבלי לפתחם.

והוסיף הרב אהרן הכהן ז"ל ומסר בעל פה לשו"ב הירושלמי הותיק, רבי שמואל לרנר-פרמץ ז"ל, כי לפני עלייתו לארץ (על מנת להשתקע בירושלים) אמר לו חותנו: "הלא אני ידע מה מתחולל שם – – – אבל אני מכיר אותו (את הרב) סימני היותו אצלנו, וגם ידעתי כי כשלמד בוולוז'ין, הנה כשנמצא בישיבה בחור שהתחיל 'להחמיץ' היה הרבי

ר' הרש-לייב (כך קראו בליטא להגאון הנצי"ב ז"ל) שולח אותו אליו, שהוא יתקן אותו. לומר שבעלותו לא"י נשתנה מכמות שהיה – זאת אינני מאמין. ולכן איעצך – כל מקום שתשמע דיבורים עליו, ברח ממנו!" (שיחות הראי"ה, עמ' 121).

יחסו החם של הח"ח אל הרב בא לידי ביטוי גם בכתב. בעיצומו של קיץ תרפ"ג, שלח הרב מכתב אל הח"ח בענין מסויים אשר תוכנו לא ידוע לנו, אולם לפנינו צילום תשובתו של הח"ח (מיום ד, שלח תרפ"ג), שבה אנו רואים שהח"ח מגיב על "מה שמתחולל שם", ועם זאת הוא פונה אל הרב בכבוד גדול ובידידות רבה גם יחד (המכתב נדפס ב"קול יעקב" תרפ"ג, ושוב ב"אגרות לראי"ה" עמ' ק' מהדו"ב סי' קמה, עמ' רחכ-רל):

אל כבוד הגאון הגדול י"א (ירא אלקים) וכו' וכו' כקש"ת (כבוד קדושת שם תפארתו), מו"ה אברהם יצחק הכהן נ"י.

בהמשך דבריו הוא מביע צערו הגדול "מענין המחלוקת שנתהוותה בארץ-ישראל", ושעל ידי זה "מתחלל שם שמים מאוד – – – ואפילו אנשים קדושי-עליון שמתברר אצלם שהדין עמהם, וגם הקב"ה תובע עבור עלבונם מהצד שכנגדם, אפילו הכי לבסוף נתבע גם מאתם, כמו שמצינו (סנהדרין ד, א). שהיה שאול רודף את דוד בחינם, – – – ואפילו הכי לבסוף אמר לו הקב"ה לדוד, עד מתי יהיה העון הזה טמון בידך, – – – על ידך (בגללך) נהרג שאול" – – – והוא מסיים: "ועל כן ידיד נפשי מאז ומקדם, התחזקו והתחזקו לרדוף אחר השלום, למען כבוד ד' ותורתו ולמען כבוד א"י – – – ובזכות זה יאריך הקב"ה ימיכם ותזכו לכל טוב בזה ובבא, כדאיתא בראש השנה דף יח – – – הואיל ולא מוקים במיליה (אינו עומד על מידותיו) לא תוקמו בהדיה (לא תדקדקו אחריו), כחפצכם וכחפץ ידידיכם מאז, הצעיר שבכהונה ישראל מאיר הכהן".

לפנינו איפוא מכתב עידוד וחיוזוק. הח"ח אינו מעלה כלל על דעתו, שהוא צריך להזהיר את הרב שלא יהא "מחזיק במחלוקת" (עי' סנהדרין ק, א)⁶⁹ אלא שהוא רק מבקש ממנו, שגם אם ברור לו שהדין עמו, ראוי לו לרדוף אחר השלום ולהיות "מעביר על מידותיו". והנה זכינו לפרסום מכתבו-תשובתו של הרב. בזכות מו"ר הרב יצחק אריאלי ז"ל, נשתמר העתק מדויק, והוא נדפס בספר "אגרות לראי"ה" (ירושלים תשמ"ו, עמ' קא: מהדו"ב עמ' רל).

מתברר שאמנם הרב מעביר על מידותיו, אלא שהמחרפים פוגעים קשות "במספר גדול של תלמידי חכמים, גדולי תורה ויראת שמים", והמקנאים לכבודה של תורה אינם יכולים להבליג. הרב מעיר שראוי שתבוא תגובה "נגד ההפקרות של ביזוי תלמידי-חכמים":

ב"ה, כ"ד תמוז תרפ"ג

אורי אורים, מבין המצרים, יאירו לכ"ק [לכבוד קדושת] חוד רב רחמימא, הגאון

69. ראה "חפץ חיים על התורה" פ' ויצא על הפסוק "ויתר ליעקב" וגו'. ויאמר ללבן "מה פשעי, מה חטאתי" – מכאן אנו למדים שאל יחזיק אדם במחלוקת, ואפילו הצדק אתו. ומוני המצוות מונים את זה במספר הלאוין "ולא יהיה כקורח וכעדור".

המובהק, צדיק דורנו, כקש"ת [כבוד קדושת שם תפארתו] מורי"מ הכהן שליט"א, שלי וברכה באה"ר.

מכתב קדשו הגיעני, ואותיותיו הק' האירו אל פני, ושמחת לב מלאתי לחזות בנועם דברי פי חכם חן. ואשר יהלמני צדיק חסד בדבר רדיפת השלוי' בין הכתות השונות באה"ק, תמיהני אם לא ידע אדוני נאמנה, כי הנני תליית [תהלה לד' יתברך] תמיד מבקש שלוי ורודפהו, בכל לבי ונפשי, גם למחרפי ומבוי, אמינא שרי להו מרא, ואל יחשוב ה' להם עון.

אמנם נמצאים ת"ח כאלה אשר לא יוכלו נשוא זילותא דצורבא מרבנן, ויצאו בדברים מוחים. ואם ה' הדבר מגיע רק לגבי דידי, אולי היו שומעים לקול תחנוני, שאני מבקשם שלא להשיב דבר וחצי דבר למחרפים, אבל הם פוגעים ומבזים בביזוי עצום למספר גדול של ת"ח גדולי תורה ויראת שמים, ומה אוכל לעשות נגד המקנאים לכבודה של תורה.

ובכ"ז יאמין האדון מר ניה"ר [ניהו רבה] שליט"א, שהנני תמיד מוחה על כגון דא, ומבקש מהמתעבים בעניני חילוקי דעות שלא להעמיד על דבריהם, ולהיות מכלל טובי למען דשמע ואדיש, וקצת פועלים הדברים אבל לא כפי חפצי, ומה אוכל לעשות עוד, ולה' הישועה לישר את הלבבות לאהבת האמת והשלוי' לכבודו ית' ולכבוד תוה"ק ואה"ק ועה"ק [ועיר הקודש].

וכבר העירותי במכתב אחד שכתבתי בתור תשובה על מכתב מר והגאון רח"ע ורבי חיים עוזר [שליט"א, שראוי שתבוא מצדם איזה הערה נגד ההפקדות של ביזוי ת"ח שאחזו בה בעוה"ר [בעונות הרבים] חלק מבעלי המחלוקת, ועד כה לא נודע לי אם באו הדברים ליד הדר"ג שי'. וכבר כתבו הפוסקים דאפילו כה"ג דעובדא דדוד, צ"ל דהוא באופן שיש קצת פשיעה ושגגה,⁷⁰ אבל באנוס גמור מאי אית לן למעבד, רק למיבעי רחמין מאדון השלוי' ב"ה, להכניס רוח חן ותחנונים, ואהבה ואחזה ושלוי' ורעות בלב כל שאר עמו, ובלב כל יושבי ציון המקודשת בקדושת אדון עולמים ב"ה עדי עד. והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות, מצפה לתשועת ה' על עם קדשו וחבל נחלתו במהרה בימינו בקרוב.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

והנה, בשלהי אותו קיץ, ניתנה הזדמנות לח"ח לתבוע את עלבוננו של הרב מידי שליחי-הציבור שייצגו את הפוגעים בכבודו. הוא עשה זאת במלוא ההחלטיות ובמלוא התקיפות, כפי שראוי למחות על זילותא-דרבנן, על פגיעה חמורה בכבוד התורה, בכבודו של קדוש-עליון.

70. עי' שו"ת מהר"י ווייל סי' קנה. שו"ת מהרש"ל סי' צו ושו"ת מהר"ם לובלין סי' מד.

ד

סיפור-המעשה דלקמן הגיע אלי מפי ידידי רבי שמואל הכהן ויינגרטן ז"ל, שמסר לי את הדברים בשיחה שבעל-פה. בגלל חשיבות המאורע וחובת הדיוק שבו, פניתי אל הנ"ל וביקשתי להמציא לי את הדברים בכתב, ואכן נענה לי ובמכתבו מה' מרחשון תשל"ג, כותב לי הר"ש:

"אתמול רשמתי את הדברים והריני מצרפם כאן – – – וכך זוכר אני את העובדות:

בזמן התכנסותה של 'הכנסיה הגדולה' הראשונה (בווינה, בחודש אלול תרפ"ג), רבים היו שלא הכנסיה עניינה אותם, אלא רצו להכיר פנים אל פנים את גדולי התורה והחסידות שבאו מליטא ומפולין, ובין אלה הייתי גם אני. אלה באו למחרת הפתיחה או למחרת-מחרתה, כי ישיבת הפתיחה החגיגית גם לא עניינה אותם, ומתוך כך גם לא השתדלו כלל להשיג כרטיס כניסה, שניתן – בצדק – רק לאנשי."

בווינה גר באותו זמן הרב משה-דוד גרוס ז"ל, שלאחרי שיצא את ירושלים, התיישב שם והיה בעל הוצאת ספרים ובעל בית מסחר לספרים. בית מסחרו היה מקום מפגש בין אורחים שוחרי ספרים שבאו לווינה מארצות שונות, וגם בינם לבין בני ארץ-ישראל שבאו לווינה והכירו את הרב גרוס מירושלים וסרו לבית מסחרו. מתוך כך היה הוא בעל אינפורמציה ראשונית מכל המתהלך במחנות החרדים, בימזרחי וביאגודת ישראל.

למחרת הפתיחה או ביום שלאחר כך, באתי לווינה וסרתי לחנות הספרים, והנה מספר לי הרב גרוס: 'קרה בכנסייה מקרה מעניין, שהביך את מנהלי הפוליטיקה של 'אגודת ישראל', וביחוד את הצירים מא"י. בעל החפץ חיים' שישב על יד השולחן הנשיאות, בשמעו מאחד הרבנים – הרב שור מבורקסט – דברי פגיעה במרן הרב קוק, קם מזועזע, ואמר: 'פגעו במרא דארעא ד'ישראל! – מען דארף קורע זיין ועוב את הכנסייה.

ה'חפץ חיים' החליט לא לחזור עוד לישיבות הכנסייה, ולמרות בקשות מרובות ישב באכסניה שקבעו לו, וחיכה לחבריו מפולין לחזור אתם יחד לביתו. מי שרצה, אפוא, לראותו או לקבל את ברכתו, פנה לאכסניה, שנשמרה בשבע עיניים, ולא כל מאן-דהוא היה יכול להיכנס.

היה בזמן ההוא בווינה יהודי מירושלים – לעת עתה איני רשאי לפרסם את שמו – שבא לשם עם אשתו החולה, שהיתה זקוקה לרופאים. הוא רצה לקבל את ברכתו של החפץ חיים' ולא נתנו לו לגשת אליו. הוא חיכה וחיכה, וכאשר נודע לו שהמשלחת הירושלמית עומדת לבוא אל החפץ חיים', הצליח להצטרף אליה ונכנס. והנה כאשר האנשים נכנסו והוצגו כחברי המשלחת מא"י, לא רצה הח"ח לקבל אותם ואמר: 'לאלה שמעליבים את הרב קוק, מרא דארעא ד'ישראל, גיב איך ניט קיין שלום-עליכם!'

אני לא הכרתי את אנשי המשלחת, אולם בעלותי ארצה בשנת תרפ"ט, עשיתי הכרה והתיידדתי עם רבי רפאל קצנלנבוגן ז"ל, שגם הוא היה חבר במשלחת, אך לא דיברתי אתו על כך. והנה פעם, בתוך שיחה עם רבי רפאל קצנלנבוגן על איסור היציאה מהארץ, סיפר לי איך אביו, רבי אברהם-משה ז"ל, מנע ממנו לצאת לחו"ל אחרי מלחמת העולם, ואיך שהתיר לו לצאת כציר לכנסייה. מצאתי,

אפוא, בשיחה זו שעת כושר לשאול אותו על 'התקרית' עם ה'חפץ חיים'. הוא ענה קצרות: 'עס איז (אכן, זה) אמת!' – ראיתי שאין הנושא נוח לו ולא שאלתי עוד.

בזמן שהוא נודע לי שבירושלים יודעים משהו על כך. אותו ירושלמי שנכנס עם המשלחת, מסר דברים קטועים לבני-בריתו, אולם גם אלה מלאו את פיהם מים. ממנו גם נודע שאנשי המשלחת קיבלו על עצמם בהסכמה, שלא לדבר כלל על כל העניין הזה, אלא שהם שכחו לצרף אותו להסכמתם, והוא גילה את חסוד. וייתכן שהוא גילה את הדברים גם להרב גרוס.

גם רבי בן-ציון יאדלר ז"ל, חבר המשלחת, אישר את הדבר לעת זקנתו, אבל רק במלים קצרות: 'עס איז געשעהן' (אכן זה קרה!) ולא רצה להרחיב את הדיבור.

– זה הוא מה שאני זוכר מכל הענין הזה!"

ה

סיפור המאורע המרשים הזה הגיע אלי בשנת תשל"ג, ופרסמתי את עיקרו בספרי "שיחות הראי"ה" שנדפס בשנת תשל"ט (מהדו"ב עמ' 121). והנה, כאמור לעיל, לא הורשה ר' שמואל הכהן ז"ל לגלות את שמו של איש-ירושלים שנכח בשעת מעשה, ואשר מפיו נודע הדבר. ברם זכיתי ושמו נתגלה לי כעבור עשר שנים, בשנת תשמ"ג, מפי הרב אברהם-יצחק טוקר שליט"א (מחבר ספרי "בכורי ארץ"). הרא"י טוקר לא רק שידע למסור לי מי היה זה, אלא שגם ידע להוסיף בשמו את המשך דברי-התוכחה שאמר ה'חפץ חיים' למשלחת הירושלמית. הרא"י שמע את הדברים בשם בעל-הדבר מפי הסבא שלו, אבי אמו של הרא"י, הרב יעקב גדליה ולדנברג ז"ל (אביו של הרב אליעזר יהודה ולדנברג (שליט"א) [ז"ל]).⁷¹ ובכן: בעל-הדבר היה הרב שלום ולוטניק ז"ל (אשר יחד עם הרי"ג ולדנברג ז"ל הנ"ל, היו מרביצי תורה בישיבת "עץ-חיים" בירושלים, וידידות גדולה היתה ביניהם). הוא שהגיע לווינה עם אשתו שהיתה זקוקה לניתוח, הוא שנלווה למשלחת בבואה אל הח"ת, והוא שראה ושמע מה שהיה שם.

בשובו ירושלימה לא פרסם את הדברים ברבים, שלא לפגוע בכבודם של חברי המשלחת, אולם הואיל והמאורע הרשים אותו מאוד, מצא להכרח למסור את הדברים לקרובים אליו ביותר, למען ידעו גם הם לשמור פיהם ולשונם.

וכך סיפר ר' שלום לר' יעקב-גדליה:

71. "כל ימיו עסק בתורה בשקידה וביגיעה עצומה לאין שיעור ומסר נפשו על כך. – – בחיי צער ודוחק, ומתוך פת במלח ומים במשורה, לא מש פומיה מגירסא של תורה. ועבר כמה וכמה פעמים על כל הש"ס מראשיתו ועד סופו במתינות ובעיון, ובזה היה יחיד במינו" ("ביכורי ארץ", ח"א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 7). הרב רי"ג ז"ל נלב"ע בכ"ד אלול, יום פטירתו של ה'חפץ חיים', תשכ"א. וראה פרטי תולדותיו ותיאור דמותו הרוחנית בראש הספר שהוקדש לשמו ולזכרו, "אבן יעקב", על ידי בנו הגרא"י ולדנברג (שליט"א) [ז"ל], "ציץ אליעזר", מהדורה בתרא, כרך ד-ה, עמ' 5-13.

"ה'חפץ חיים' סירב להושיט ידו לאנשי המשלחת באמרו: 'צוא דיא וואס מאכען מחלוקת קעגן דעם ירושלימער רב, גבי איך ניט קיין שלום' (ולאלה שעושים מחלוקת נגד רבה של ירושלים, אין אני נותן שלום!)"

והח"ח הוסיף ואמר: 'איהר זאלט וויסן אז ער איז א קדוש וטהור (דעו לכם, שהוא קדוש וטהור), וכל הנוגע בו לא יינקח!'"

לצערי נודע לי שמו של עד הראיה והשמיעה למה שהתרחש, רק אחרי שהוא הלך לעולמו, ולא יכולתי לחזור ולשומעם ממקורם הראשון. ברם, נתברר לי שר' מרדכי זלוטניק ז"ל משכונת "שערי חסד" הוא אחיו, ושיערת בלבי שאם לידידו מסר ר' שלום את הדברים, לאחיו לא כל שכן (לא כדי לפגוע בכבוד אנשי המשלחת, אלא כדי להרחיק אותו מן העבירה, שלא ייסחף במערבולת המחלוקת). הלכתי, אפוא, ונפגשתי עם רבי מרדכי זלוטניק (שהכרתי אותו יפה כקורא בתורה ותיק, בביהכנ"ס הגר"א ב"שערי-חסד"). כשמסרתי לו את הידוע לי ושאלתי אם גם לו סיפר אחיו על כך, השיב לי: "ודאי שר' שלום אחי סיפר לי". אכן עשרות השנים שעברו עשו את שלהם, ור' מרדכי לא זכר את כל הפרטים, אבל הוסיף ואמר לי, שאחיו סיפר לו "אז דער חפץ-חיים האט אויף זיי מרעיש-עולמות גיווען (שהח"ח הרעיש עולמות עליהם), ואמר איך הם מעיזים לפגוע בגאון וצדיק קדוש-ד'". והשלים ר' מרדכי דבריו ואמר, כי אחיו ר' שלום ז"ל היה צדיק גמור. ובתום לב נתן ידו לא פעם לקנאים שפגעו בכבוד הרב, אולם אחרי ששמע את דברי ה"חפץ חיים", החליט לפרוש לגמרי מכל חבריו הקנאים ומפעולותיהם, והקדיש עצמו רק לעבודת-ד'." (עיי' תוספת בליקוטי הראי"ה ג, מהדו"ב עמ' 130).

ן

הדברים שנאמרו באוזני המשלחת, יפה היה כוחם לגבי שומעיהם, לא כן לגבי קנאי ירושלים. בשבילם גם סמכותו של החפץ-חיים לא הספיקה, והם המשיכו בשלהם – מדי פעם בפעם השמיעו קולם בכתבי פלסתר על הקירות וכיוצא בזה.

ועל אלה הגיב חתנו של הח"ח, הרב ר' אהרן הכהן ז"ל, במכתב המחאה הנ"ל שנכתב בשנת תרפ"ח, ביום ו' עש"ק לסדר (שהתאים מאד לנושא) "ולא יחללו את קדשי בני ישראל".

*

וב"דגלנו" של "צעירי אגודת ישראל" נתפרסם לפני כמה שנים הסיפור דלקמן: "שמעתי בשם מרן ה'חזון איש' זצלה"ה, שסיפר בשם הסבא-קדישא הרב שלמה אליעזר אלפנדרי זצלה"ה: בזמן שכולם התכוננו כאן לקבל את פני החפץ-חיים זצלה"ה, כי הלא היה מוחלט שיבוא לארצנו הקדושה, וכבר קנו עבורו בית בפתח-תקווה, אמר אז הסבא-קדישא למקורביו, שה'חפץ חיים' לא יבוא. אחרי זמן התברר שהצדק אתו. שאלו אותו מקורביו, מהיכן ידע מר? ענה להם הסבא-קדישא: 'לא נביא

אנכי ולא בן נביא, אבל 'סברא מדאורייתא היא'. הלא ברור הדבר, כשה'חפץ חיים' יגיע לארצנו הקדושה, ויראה את אש המחלוקת בין אנשי הרי"ח וזונפלד (וצ"ל) לבין אנשי הרב קוק (וצ"ל), יאמר ה'חפץ חיים': האם לריק יגיעתי וחיברתי את ספרי 'חפץ חיים' ושמירת הלשון? ומיד ישתוקק לעשות שלום ביניהם, וילך מזה ומזה לזה, וישתדל בכל חפצו לפשר ביניהם. אמנם, מיד כשיעבור על מפתחו של הרב קוק (וצ"ל) יקחו הקנאים את ה'משנה-ברורה' וישליכו אותו מתחת לשולחן, וזה ד' לא רוצה, לכן הוא לא יבוא". (מי לקוטי הראי"ה עמ' 130-120).

רבינו הגדול נאמן ישראל האב"ד פקיסטן וראש רבני ארץ ישראל
 בין אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א
 ספרים בקטנה זו

אחוזנו כל בית ישראל בעה"ם ירושתו ובאה"ק ת"ז בבמה
 מסמנם ועד גורלם והפלוו במד בעממי לב נפש על גר
 ישראל רבינו הגדול הנאמן הצדיק והקדוש והטהור מן רבי

ישראל מאיר הכהן
 בן דאברושא
 בעל הפן חיים שליט"א

שליט"א בעלז'ר חזקה מסובך, שהחזיק יממה זו בחזקה לפיכך
 שלמה מן השמים רפואת הנפש והפואת הנאמן לרש"ה איברה
 וסמ"ח נדון בחוק שאר חילי ישראל, השתא בעמלא ובזמן קריב
 מדיניות המדינות פקיסטן ת"ז המכונים שהברואים מבני
 עשרים ומעלה יסבחו עדיהם עד מחר יום ה' נד"ח אייר הבע"ז
 תענית שקורות נד מנחת נדוהת, ובשעה לפני תפלת המנחה
 תפלו ביום לשהושי שר רבנו הגדול שליט"א

זום לאי נטה קבא תפלו בראשית היום של חמשה עשר יום המכונים המכונים הקדושים
 למחר יום תפלו על הקדושים ארץ תפלו למחרת וארץ תפלו ליום משה'ים
 למקדש הקדוש, בזה כל המעלה פקיסטן ת"ז נגד בית המדרש, ולקרא אל"ר בחוק
 במדינת המדינות המדינות לא נגדו למדינות המדינות המדינות המדינות המדינות
 שני כל ישראל מדינת ישראל המדינת, ארץ ישראל המדינת, באת נאצי נגד
 מדינת ישראל ת"ז יום נגד ישראל המדינת, ויום נגד

קריאה להפילת לרשות חפץ-חיים

עתה "עת-ספוד"!

מסר לי ידיד נעורי, הרב שמעיה שאנן ז"ל⁷², תלמיד ישיבת "מרכז הרב" בשעתו: היתה לי הזכות ללוות את הרב בדרכו להיכל ישיבת "מאה שערים", להספיד את מרן ה"חפץ-חיים" זצ"ל. לפני צאתו מביתו נכנס הרב לבית-מדרשו, לשיבתו, וכשראה שכמה בחורים מתמידים יושבים ולומדים, ניגש אליהם והעיר להם: "עתה עת ספוד!" וזרז אותם ללכת ולהשתתף בהספדו של אותו צדיק.

"נשמה טהורה וקדושה מדור קדמון"

והרי לנו כמה פנינים מדברי הספדו של מרן הרב זצ"ל:

"ראה הקב"ה שצדיקים מועטין עמד ושתלן בכל דור ודור" (יומא לה, ב). שתיל הינו גרעין אשר נזרע במקום אחר, ורק אח"כ עקרוהו ממקום זריעתו ושתלוהו במקום חדש. ישנם צדיקים שמתנשאים כל כך מעל פני דורם, שאין להבין כלל כיצד צמחו ועלו וגדלו מתוך קרקע דורם הם, ובאו חו"ל וגילו לנו: לא מקרקע דורם צמחו. במהותם שייכים הם לדור הרבה יותר נעלה, אלא שריחם הקב"ה על דור יתום והביא נשמה שצמחה בדור אחר ושתל אותה בדור זה.

אף אנו נאמר – המשיך הרב את דבריו – כשאנו מסתכלים בדמות דיוקנו של צדיק מופלא זה, הננו עומדים ותמהים כיצד יכלה לצמוח דמות עילאית זאת מתוך קרקע הדור שלנו, באקלים החומרי שלנו? והתשובה היא: נשמה טהורה וקדושה זו של ה"חפץ-חיים", שייכת במהותה לאחד הדורות הקדמונים, אלא שריחם הקב"ה על דורנו, וזיכה אותנו בנשמה אצילית זו, בכדי להאיר לנו את הדרך וליישר לנו את מסילת חיינו.

"אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם עמדו כל גדולי אומות העולם בשורה" וכו' (בבא בתרא צא, א) – מה טיבה ומה עניינה של עמידה בשורה זו?

– כל זמן שחי בעולם אדם גדול בענקים, משמש הוא קנה-מידה לשיעור קומתם של גדולים אחרים, וכשרוצים לקבוע מה מידת גדולתו של פלוני, אם גדולת אישיותו ואם גדולת מידותיו, אומרים שהוא מעין דוגמא של הגדול השלם, שבמעשים אלו הוא קרוב לגדול השלם, שבמידה פלונית הוא מגיע למחצית מידתו של הגדול האמיתי, לשליש או לרביע, וכך נקבע מקומם של כל גדולי עולם. ומתברר מתוך כך, שאעפ"י שכולם גדולים הם, לא יתכן להעמידם בשורה אחת, אין פלוני זכאי לעמוד בשורתו של ההוא, ואין ההוא מגיע לשורתו של האחר.

72. עי' פרק מיוחד עליו בליקוטיה הראי"ה ג, עמ' 325-328.

אבל כשנפטר הגדול השלם, הגדול האמיתי, אז מאבד העולם את קנה-המידה, אין עם מי להשוות ואין אל מי לדמות, ואז מטשטשות דרגותיהם השונות של הגדולים וכאילו כולם עומדים בשורה אחת.

כל זמן שה"חפץ חיים" היה חי אתנו, היה הוא קנה-המידה לגדלות אמיתית, לצדקות אמיתית. עתה, שאיבדנו את הגדול המופלא הזה, נלקח מאתנו קנה-המידה. מעתה אין לנו אותה גדלות אמיתית שעל פיה ניתן לקבוע את השורות, את מקום עמידתם של גדולים וטובים באותן שורות.

*

זאת היתה נפש מהנפשות המתקנות ביותר. נשמה שהיא שקויה כולה מלשד גן-העדן העליון, שאין לה בעולמה כי אם החפץ הטוב, היותר עדין והיותר קדוש, שכולו כלול הוא בקשר המוחלט של החיים רק כדי לעשות רצון קונו, רק כדי לעשות נחת רוח למי שאמר והיה העולם, על ידי הרמת ערך החיים היחידים של עצמו, ועל ידי הרמת החיים הכלליים של עם ישראל כולו. זה היה כל תוכן חיי-הפלאות של האיש הגדול הזה, ענק הצדק והחסד. הדור כולו היה מושפע באמת מקדושת חייו ומטהרת מידותיו הנאצלות.

*

ה"חפץ חיים" קידש אותנו בספריו הקדושים. כל ספר שלו חתום הוא בחותמו של כהן-גדול.

הוא קידש אותנו בספר ה"חפץ חיים" שרבים השיב מעוון, והעלה את "שמירת הלשון" לאחד מיסודות הקודש של הפה היהודי. הוא קידש אותנו ב"משנה הברורה" שלו, בהלכה הברורה והפסוקה של אורח-החיים, חיי הקדושה של כל אדם מישראל, בבוקר ובערב, בששת ימי המעשה ובשבת קודש, בחגים ובמועדים. מפי משנתו הברורה אנו חיים, ופסקיו לנו כדבר האורים ותומים, כאותיות המאירות של החושן הנתון על לב הכהן הגדול מאחיו.

פנח שבת ב"שורק"

ראייה וחזון

על חילופי מכתבי-הלכה ויחסי כבוד-תורה,
בין מרן הגר"ה קוק זצ"ל,
לבין מרן הגר"ה ש' קרליץ, ה"חזון איש" זצ"ל

"כשם שגור השם יתברך ונתן התורה לישראל, כך נתן החכמים והם גם כן עצם התורה".
מהר"ל מפראג, נתיבות עולם, נתיב התורה פרק יא

"האישיות היותר חמורה והיותר מעולה בהכרת התורה, היא האישיות הראויה להיקרא בשם תלמיד-חכם – – – ומבואר דשם תלמיד חכם היינו חכם גדול בהלכה, היודע את עומק המשא ומתן של הלכה, על פי המקובל בידינו מדור דור, ולמד רוב המקורות בתלמוד".
חזון איש, אמונה ובטחון, פרק ג, כב-כג

"ומה נכבד זה האיש [המשליך חייו בשביל עמו, בשביל אחד מעמו] אשר בעבודתו המתמדת, עלתה בידו לקבוע רסן על פי מידות הגסות, עדיו לבלום, אין כעס ואין רוגז, אין שנאה ואין איבה, אין נקימה ואין נטירה, אין שאיפה אחר כבוד, ואין תאוה לשעשועי הבלים. וכשם ששכלו של האציל נכון, ודעתו דעת אמת, כן הדמיון שלו מכריע תמיד את כף האמת – – – כי לבו רואה תמיד ברכי נוגה, למעלה מגדרי עולם, ובהכרת בוראו יתברך ימצא פתרון החידה של העולם כולו".
שם, פרק א, יד-טו

"יש איש מתאוה להיטיב לזולתו, הפגשו עם רעהו היא לו לחדות-לב, מקבלו בסבר פנים יפות, חרד אולי לא קלע אל המטרה לפי רוח רעהו, אולי דיבר דבר שלא כהוגן, כי אין כאב לב אצלו ככאב של פגיעה בכבוד חברו".
שם, שם, יא

בט"ו בתמוז תרצ"ג, עלה מרן הגאון רבי אברהם ישעיה קרליץ – ה"חזון איש" זצ"ל, לארץ ישראל, ועם הגיעו שלחו את ספריו אל הרב. הרב עיין בספרים וקבע מיד: "אלו דברי תורה לא מסוג המחברים בני זמננו. זהו לימוד ועיון מסוג דורות קודמים".

כעבור ימים אחדים הגיעה אל מרן הגר"ה קוק זצ"ל איגרת קטנה מה"חזון איש", שבה הוא פונה אל "הוד כבוד מרן שליט"א", ומביע תמיהתו על נוהג מסוים בפדיון מעשר שני. השאלה נכתבה ב"ח תמוז תרצ"ג, ובסופה הודעה קצרה: "ביום ב' העבר באתי הלום מווילנא".

תשובתו של הרב שנכתבה מיד בכ' תמוז, נתפרסמה בספרו "משפט כהן" (ס' נג): "לכבוד

הנאון המפורסם מ"ה אי"ש קרליץ שליט"א. פותחת ב"שלו רב וכורך הבא בשם ד",
והזאת "בכריכה נאמנה להודות גאון, ויהי בוא אל הקודש לרב של" ואושר". ושוב
פנה החו"א אל הרב בדיון על הנושא הנ"ל (שני המכתבים נדפסו בקונטרס קטן "לחקן שלם",
ירושלים תשל"ח, ובאגרות לראייה סי' ש-טז), ותשובת הרב (משפט כח, סי' נד) נכתבה בכ'
מנחם-אב תרצ"ג. הבעיה מוסכרת בהרחבה בספר תולדותיו של אותו גאון וצדיק (פאר-הוד
חיד, עמ' רכב-דכג). (לא חדשה היא הבעיה, וכבר משמשת נושא לדיון בתשובה שכתב מרן
הרב וצ"ל לאחד מחכמי ירושלים, הרש"ל אייזנברג ז"ל, במ"ז כסלו תרס"ט, משפט כח
סי' לח, אות ה' ועי' בית זבול ח"ג סי' מ, וחקן איש דמאי סי' ג אות יג).

אין ספק שטרם תרם זצ"ל, אשר קיבל כל גזול שעלה לארץ ישראל בחיוביות פתוחה, אדיר היה תפצו להגיש עזרתו המלאה לעולה הגדול ה"ארי אשר עלה מבבל". אולם עם כל רצונו הטוב נמנע הדבר ממנו: "החזון איש" סירב לקבל תמיכה כלשהי. גאון וצדיק ומפלא זה אשר "די היה לו כשב חרוביו", רצה ששב חרוביו יהיה שלו ולא מתנת כשר

[illegible]

כידוע נמנע החו"א בדרך כלל מלכתוב תאריכים בראש איגרותיו, ופעם זאת מצינו בקבצי האיגרות שבידנו, שהוא מינה אל שלושה גדולים בתואר "מרן" והם: הגר"י גרודונסקי ז"ל, הגר"צו"ל מצ' ז"ל, והגר"י מלוביצ'ינסקי ז"ל. פנייתו של החו"א אל הרב בתואר "מרן", מצינה על יחס מיוחד של תערכת מרובת. נדעם במעורר הראייה: 205. נאמר: לראיתו מהדפיס סיו' נא.

הגאון ר' חיים עזר גרודזנסקי

ודם. שאיפתו היה להמשיך לימודו-עיונו-כתיבתו בסתר אהלו ולהתפרנס ממכירת ספריו.

נשתמרה בידינו חליפת מכתבים מרשימה בין וילנה, ירושלים וליטא, לבין ירושלים עיר קדשנו¹⁰ ומתוכה מתגבחת ועולה דמות אישיותו המיוחדת של החזו"א כשהיא זוכה להערכה עמוקה מצד הגאון ר' חיים-עזר גרודזנסקי ז"ל, יודעה ומכירה מקרוב במשך שנים, ומצד מרן הרב זצ"ל אשר רק לפני ירחים מספר נתגלתה לו דרך ספריו החשובים.

והרי דברי מכתבו של הגר"ע ז"ל, שראויים הם למי שכתבם ביחסו הנעלה לגדול תורה צנוע ש"אינו רוצה ליהנות מכתרה של תורה".

בעז"ה, ר"ח כסלו תרצ"ד

הוד כבוד ידידי הרב הגאון הנדול המפורסם וכר' כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קק שליט"א – ישא ברכה מאת ד'.

– – – מדי דברי אמצא לנכון להכיר לפני הדור"ג את כבוד הגאון מו"ה אברהם ישעי' קארעליץ שליט"א, המתגורר כמושב בני-ברק, בעל המחבר ספר חזון איש, ג' חלקים, מתושבי עירנו. לדעתי הנהו אחד מגדולי הדור המצויינים בתורהו וצדקתו, ובכל עניין חסור הייתי מהיישב איתו. ולבד גדלו ועמלו בתורה, הנהו צדיק תמים ומצוין בעצמות צדקו, התפרנס ממה שאשתו החזיקה חנות, ולא רצה ליהנות מכתרה של תורה. כמה פעמים רציתי למנות אותו למר"צ [למורה-צדק] פה ולא נענה לי, גם אינו רוצה ליהנות משל אחרים. וכאשר לרגל המשבר הכלכלי היכרתה אשהו להסגיר חנותה, נשאר בלי שום מעמד ומצב. גם עתה כאשר הנהו דחוק מאוד, בורח מן הפרסום וכחך לשבת בנווה שאנן, במושב בני-ברק.

העירותי את ידינו הממונה [של כולל וילנה בירושלים] הרב מו"ה שלמה בלאזער שי', לתת לו לפי שעה מקופת הכולל ד' לייש [לירות שטרלינג], באופן שיקבלו חיבוריו למכירתה, כי לולא זאת לא ירצה לקבל.

אמרתי להכיר את האדם הנדול הזה לפני הדור"ג, ולבקשו לעזור את הממנים [של כולל וילנה] שיחיו, לתת לו תמיכה בכבוד הראוי, היינו באופן קניית ספריו היקרים, חזון איש ג' חלקים, אקוה כי ישים לב לזה.

ואומר שלוי וברכה כנפשו היקרה וכנפש ידידו מוקירו ומכבדו הדושי"ת

חיים עזר גרודזנסקי

אגרות לראי"ה מהדור"ב סי' שמו

על מכתב מרגש זה, באה תגובתו החמה של הרב במכתבו מיום ד' שבט תרצ"ד⁶²:

הדרת כבוד רחמימאי, הגאון האמיתי, פאר הדור, כקש"ת מוהר"ח עוזר גראדזענסקי שליט"א – שלו' וברכה באהבה רבה.

--- ועל דבר הגאון מוהר"א ישעי' שליט"א, כבר לקחתי דברים בזה עם ידידנו הרה"ג שלמה בלאזר שי', והראה לי גם מכתב הדר"ג אליו, והבטיח לי לסדר את הדבר כפי היכולת, בדרך של קניית הספרים. ואני מצטער מאוד על אשר לא נודמן לי להפגש עם הגאון הנ"ל שליט"א, שעד כה לא היה בירושלים ת"ו, גם לא נודמנה לי הזדמנות להיות בבני-ברק, מקום שבתו מאז בואו הנה לארה"ק, ולא היה לי כי אם קצת חילוף דברים בכתב, בענין הוראה אחת פרטית, בדבר פדיון מעשר שני שאין בו שוה פרוטה. ובכל זמן שאני מוצא מקום לדרוש על שלומו הנני חוקר ודורש, ושמחתי לשמוע מאחי הרה"ח מו"ה שאול חנה קוק שליט"א היושב בתל-אביב, ששם ישנה התעוררות אצל יח"ס [יחידי סגולה] איך להחזיק בו, אבל מסופקני אם מצאו את הדרך, שהוא בנקיות דעתו המופלאה יתרצה לזה, והשי"ת ישלח עזרו מקודש לת"ח גדול הדור שכמותו שיחי לאורך ימים טובים.

*

אם להרב נתגלתה אישיות החזו"א רק בעלותה לארץ, הרי מתברר שהחזו"א עמד על אישיותו של הרב זמן רב לפני זה.

רק כעבור שנים למדנו לדעת, כי עוד בשחר ילדותו ראה ה"חזון-איש" את הרב בשקידתו העצומה בתורה. על כך מספר הרב בנימין אפרתי שליט"א, שעסק הרבה בכתבי הרב ואף חיבר ספר מיוחד על "הסנגוריה במשנת הרב קוק". הוא מתאר את ביקורו (בתקופת לימודו בישיבת פוניבז') אצל החזו"א, ומוסר על שאלה ששאל אותו: "הנני מעיין בכתביו המחשבתיים של הרב קוק, וחש כתוצאה מכך תועלת מרובה באמונה ויראת שמים, מה דעת הרב על כך? חיוך קל עלה על פני החזו"א, הביט בי רגע במבטו הטוב, וענה קצרות: 'ספר המביא לידי יראת שמים, ספר טוב הוא', והוסיף: 'זוכר אני את הרב קוק, עוד מתקופת נעוריו באחת העיירות בליטא. מתמיד גדול היה, ושקד יומם ולילה על לימוד ש"ס ופוסקים'. שתק, והיתה שתיקתו כאומרת: 'מבקש אתה ללכת בדרכי מחשבת הרב, שקוד נא תחילה כמוהו על לימוד ההלכה'" (מורשה ו, ירושלים תשל"ד, עמ' 62).

החזו"א ביטא כאן בקיצור, את מה שכתב בהרחבה בספרו על ענייני אמונה ובטחון (פרק ג אות יח):

ומן החיוב להאריך בחיוב לימוד ההלכה. --- רעיונות ומחשבות --- אף שהן שיחות של יראת-שמים ותיקון המידות --- אינן מספיקות את התכלית המבוקשת מהאדם. --- סנהדרי גדולה שישבה בלשכת הגזית, שזה מרכז התורה --- מה דרשו מהם? - בקיאות בהלכה. בדיני איסור והיתר, בדיני ממונות וביתר ההלכות.

אכן, תלמיד ישיבת פוניבז' העוסק בעיון בספרי הרב, וזה מחזק אותו באמונה וביראת שמים, עורר את תשומת לבו של "החזון איש", והרב בנימין אפרתי ממשיך ומספר, כי כעבור שנים כשביקר פעם נוספת אצל "החזון איש", בכדי לקבל תשובה על כמה בעיות הלכתיות, ולא ידע כלל אם "החזון איש" זכר אותו ואת ביקורו הקודם, והנה בסיום השיחה, כשכבר קם ללכת, פנה אליו "החזון איש" ושאל אותו: "האם עודך מעיין בספרי הרב קוק?"⁷³

דברי ה"חזון איש" שהוא זוכר את הרב מתקופת נעוריו, מעוררים אצלנו פליאה, מתי ואיך קרה הדבר? אכן, הפתרון לחידה הוא בספר שחיבר הרב בעילום שם – ספר "חבש פאר" על קיום מצות תפילין של ראש כהלכה, והרב נסע לעיירות ליטא והפיץ את הספר, ודרש ברבים על גודל המצוה ויקרתה. במסעיו ודאי הגיע לקוסובה, העיירה שבה שימש כרב אביו של ה"חזון איש", ושם יכול היה בן הרב הצעיר, לראות ולהכיר את הרב-האורח מזוימל. והיה זה איפוא לפי המשוער בשנות תר"ן-תרנ"ה.

[בהוכחה מסויימת שאמנם הגיע הרב לקוסובה, תשמש לנו האיגרת של הרב אל אביו של החזון"א (שנדפסה באגרות הראי"ה ב, אגרת שמח, עמ' יא), והיא פותחת ב"שלו" וברכה מקודש, לכבוד ידיד נפשי, הרב הגאון החריף ובקי, אוצר תורה ויראה טהורה" – וזוהי פנייה שמוכיחה על קירבה ועל היכרות מקרוב].

העובדה שה"חזון איש" זכר בשנותיו האחרונות את ביקורו של הרב מזוימל מלפני עשרות שנים, מאלפת מאוד באיזו מידה הרשימה כבר אז אישיותו של הרב ודרכו בקודש. ביקורם של רבנים-דרשנים בעיירות ליטא – היה זה חזון נפרץ. מדי חודש בחודשו, ולפעמים גם בכל שבוע, הגיעו מגידים נודדים אשר דרשו לפני הקהל בין מנחה למעריב, וכיוצא בזה גם מחברי ספרים אשר נשאו דברים ברבים, ורק בעלי-השם שבהם, הידועים והמפורסמים, זכו להזכר ורושם ביקורם היה ניכר.

והנה הפעם הגיע לעיירה רב צעיר מעיירה קטנה, אשר עדיין לא שמעו את שמעו, ספר קטן בידו ודברי התעוררות לחיזוק מצות תפילין בפיו, וראה כיצד התרשם ממנו הנער השקדן הצנוע, בן הרב ברוך-הכשרונות, אשר לא מש מבית המדרש. בעיניו החדות-הבוחנות הבחין שרב צעיר זה – מיוחד הוא בהנהגתו, מתמיד גדול הוא, ומחוץ לטיפול ההכרחי בהפצת ספרו עלום-השם אשר הביא אתו, כולו שקוע בלימוד שקוד של גמרא ופוסקים, ודמותו של רב זה נחרתה עמוק בלבו. ועיי' שיחות הראי"ה עמ' 178.

73. ואמנם המשיך הרב בנימין אפרתי שליט"א, וממשיך בעיוניו בספרי הרב, אף גם העמיק חקר במשנתו העיונית של החזון"א, וערך השוואות בין גישתו הוא לגישתו של הרב. במאמר מקיף "תשובה ושבים אצל החזון איש" (קובץ "הגות", מאסף למחשבה יהודית, ירושלים תש"מ), מביא הרב אפרתי קטעים מאגרות החזון"א, וכן עובדות שריכוז מנאמני-ביתו, כיצד טיפל בבעלי חשובה, והוא מוכיח עד מה רבה ההתאמה בין הדברים והמעשים הללו לגישתו-הזרכתו של הרב ב"אורות התשובה".

הרב, כמובן, לא יכול היה לזכור את החזו"א מימי נעוריו, אולם בהמשך העיון בספריו התעניין באישיותו של המחבר ששמו אינו מופיע בשער הספרים. כשנסרו לו פרטים עליו, שלא נכנס מעולם לעול-רבנות, והתבודד במשך עשרות בשנים בסתר אהלו ועסק בתורה בשקידה עצומה, הגיב ואמר: "זכות היתה למחבר, שהיה משוחרר מעול-ציבור. בימי עלומי אף אני רציתי ללכת בדרך זו, אולם חזקה עלי פקודת החפץ חיים זצ"ל, ונאלצתי לקבל רבנות".⁷⁴

החזן איש ורבי יצחק גרישמן (מיסד העיר בני ברק)

הפגישה בין הרב לבין החזן איש היתה בבני-ברק, ביום ה' אדר תרצ"ד, מהדוממות של חגיגת הנחת אבן הפינה ליישובת "בית יוסף" (נובהרודוק). על פירטי הפגישה, מספר מייסד בני-ברק, רבי יצחק גרישמן קורן ז"ל ועי' הערך 289.

"כשהגיע הרב עם ממליטיו – רבנים מירושלים ותי"א – חנה מיד עם כניסתו לבית (היתה לי חוכות הנדולה לארח אותו בביתי), אמר לי הרב שהוא רוצה ללכת מיד לבקר את החזן איש. אכן, יום

74. "עין הרבנות הוא נגד תבינה וסדנות, ומאד מאד אשתוקק שיהיה שכתי בארץ הקודש בלא משא של עול רבים בעניני הוראה – – – ונראה שהייתי מצא בזה את מגמת פני לשבת בעיר הקודש ירושלים ת"י, בלא עול של עניני רבנות והוראה" (אגרות הראי"ה א, אגרת פד, עמ' 287). ועי' שיחות הראי"ה עמ' 286-289.

לפני זה נתבקשתי על ידי היחזון איש' שעם הגיע הרב אודיע לו על בואו. הקדמתי, אפוא, והזדרזתי ושלחתי שליח עם ההודעה כי הרב הגיע, ומשום כך ביקשתי את הרב שינוח קצת, והוספתי – כאילו דרך אגב – שהודעתי לחזו"א על בואו. מיד הגיב הרב ואמר: "משום כך אני מזדרז, כיוון שאיני רוצה שהוא יטרח לבוא אלי, וברצוני להקדים ולבוא אליו". אמר ועשה, ויצא הוא ומלוויו למקום מגוריו הארעי של החזו"א, בבית הרב שמואל-יעקב מידוסר ז"ל.

[וראוי לציין שאותו גאון מופלא, הצניע את עצמו במשך עשרות שנים, ורק חוג מצומצם ביותר עמד על סוד גדולתו התורנית. כך היו פני הדברים במקומות מגוריו בליטא וכך היה גם בשנים הראשונות לעלייתו לארץ הקדושה. ורק בשנים האחרונות שלו ממש, החליט מטעמים הכמוסים עמו, שהגיעה שעתו להתגלות ולשאת בעול הציבור בפסיקה ובהנהגה. אז יצא מאלמוניותו והופיע בהדר-גאון כצאת השמש בגבורתו, והארץ האירה מכבוד תורתו ותבונתו, מיושר-עצתו וכושר-תושייתו. ברם, הואיל ומאורע זה שאנו עוסקים בו התרחש רק כעבור חצי שנה לעלייתו, הרי אפילו חלק מפמלייתו של הרב, מנכבדי תל-אביב, המה ראו כן תמהו לא מעט על הרב, רבה של ארץ-ישראל כולה, בעל המעמד הרבני-העולמי הרם והנישא, שגדולי-גדולים משכימים לפתחו, ושלא נהג להקדים ביקור גם לאדמו"רי"ם מפורסמים, מה ראה על ככה שהוא עומד כאן בתוקף על דעתו, ומזדרז להקדים ביקור לרב לא ידוע, מחבר ספרים אשר את שמו לא שמעו כלל].

והנה נתברר שגם החזו"א פעל בזריזות רבה, והקדים ויצא לקראת הרב כשהוא לבוש בגדי שבת. באמצע הדרך נפגשו השניים, והפגישה היתה מאוד נלבבת. וכשהחזו"א אמר "מיר גייען דאך צוא אייד" [אנו עדיין הולכים אליכם], השיב לו הרב "מיר גייען צוא אייד" [אנו הולכים אליכם]. החזו"א לא ניסה להתנגד, ויחד הלכו לדירתו. כשנכנסו לחדרו הציע החזו"א שהרב ישב בראש השולחן, אולם הרב השיב: הרי כבודו הוא בעל-הבית, ישב נא אפוא הוא בראש. ישב החזו"א במקומו והרב התיישב בצד השולחן. אחרי שתיקה קלה פתח הרב בדברי תורה והרבנים שנלוו אליו לקחו גם הם חבל בדיון והעירו על דבריו, אולם היחזון איש' המשיך בשתיקתו ולא התערב (כך נהג בשעתו הגר"ל דיסקין ז"ל בעלותו ירושלימה – עי' "עמוד אש", ירושלים תשי"ד, עמ' קלה).

הרב פנה אליו ואמר: 'הכרנו את היחזון איש' שבכתב, ועתה נתכבד להכירו בעל-פה'. אולם היחזון איש' השיב: "לא איש-דברים אנכי!" (מחבר הספר "פאר הדור" [ח"ב, עמ' לד], מוסיף שם: "דברי היחזון איש' נאמרו בתום נפשי – – – שתקן מופלג היה – הוא היה אומר שאפילו ברכת המזון במזמן, שבה עוד שנים שומעים אותו מברך בקול – עיניו הוא לו").

הרב מ"י אושפיזאי (שליט"א) [ז"ל], שהיה באותו מעמד, מספר כי הרב הוסיף והעיר לחזו"א על שהוא נמנע מלבקר בירושלים, באמרו שהנימוק שלו הוא ודאי, מפני שהוא רוצה להתרחק מכל צד של מחלוקת ומריבה. אולם, אמר הרב, כתוב בתורה "ויתר ליעקב וירב בלבן" (בראשית לא, לו), ויכולים לחשוב שהיה שם חרוץ-אף קשה ומריבה חמורה מצד יעקב, אלא בהמשך הדברים, מסיפא דקרא, מתברר שחרונו של יעקב ומריבתו התבטאו רק במלים "מה פשעי, ומה חטאתי, כי דלקת אחריי"... (עי' ליקוטי הראי"ה

אכן, בהמשך מסופר שם ב"פאר הדור", כי "כאשר הביקור התקרב לסיומו, ואחרי שהרב קוק התחיל לדון על ענין הלכתי חדש, אם יש איסור מחיקת השם בהתכת אמהות-עופרת של ספרי קודש, שמייצרים במכונת הדפוס החדישה – הקרויה "לינוטיפ" – והשמיץ פלפול גדול ועמוק על נושא זה, התנער לפתע ה"חזון איש" משתיקתו, ושאל את אורחו בתמימות ומתוך גישה עניינית-מציאותית, בקול מבוויש כל שהוא: – "שלא נזדמן לו אי פעם לראות איך הן עשויות המלים והאותיות שנוצקו ב'לינוטיפ'?" כמדומה שהן הפוכות, ואם כך הלא אין כאן שום ענין של מחיקת השם".

והנה הרישא של הדברים על הרב, שכאילו השמיץ "פלפול גדול" כבר מוכיחים שמוסר הדברים לא דייק ביותר. המכיר את דרכו של הרב בלימוד, יודע שאינו גורס כלל פלפולים, אלא בירורי-הלכה ישרים, ובאחת מאיגרותיו מיפו לת"ח צעירים בירושלים (כ' אייר תר"ע) הוא כותב: "ובדרך דרישת ההלכה ראוי – – – שלא להתגדר בפלפולים, כי אם לכתוב לא בדרך פלפול כי אם בהארה כללית – – – והכל בדרך פשוט וישר – – – וזהו דרך הראשונים – – – והחידושים היותר טובים באים, כשאין מכוונים לחדש ולפלפל, כי אם להאיר ולברר את הפשוט והכללות" (אגרות הראי"ה א, ירושלים תשי"ג, אגרת צחר, עמ' שלו).⁷⁵

וראה בהרחבה דברי הגרש"י ז"ל בספרו "אישים ושיטות" (תל-אביב תשי"ב, מעמ' 209 עד עמ' 242, מהדו"ב עמ' ריג-רמח), על משנתו הברורה והישרה של הרב בהלכה בכלל ובתשובותיו בפרט.

וידוע כי מרן ה"חזון איש" זצ"ל, אשר סדר עיונו ולימודו היה בכיוון ישר למיציא ההלכה, העריך מאוד את דרך הלימוד והפסיקה של מרן הרב זצ"ל. הר"מ דייטש (שליט"א) [זצ"ל], שהיה קרוב ומקורב אל ה"חזון איש", מוסר שהוא זירז אברכים מעולים ממושפעים, לעיין יפה בספרי ההלכה של הרב, באמרו להם, כי "דרך הלימוד ובירור ההלכה של הרב, הוא לאמיתה של תורה"⁷⁶ (מובא במועדי הראי"ה סוף פרק טז).

ואף הסיפא של הסיפור, נראית תמוהה ביותר מבחינת ההגיון הישר: וכי יעלה על הדעת, שרב-פוסק ירשה לעצמו לדון בשאלה של איסור והיתר, על דבר שאיננו מכיר כלל מה טיבו? משל למה הדבר דומה, שמישהו היה מספר לנו על רב מסוים, שדן בשאלה של

75. בהמשך לאמור, ראוי להביא כאן הדרכה של הרב שנמסרה לנו מפי הרש"ב ורנר (שליט"א) [ז"ל]: "אמר לי הרב, לימוד טור עם בית-יוסף מיישר את המחשבה בכיוון של פסיקה הלכה למעשה". ומקביל לזה המובא בספר שבט הלוי חיד"ד סי' נז: בנעוריו היה החזון"א לומד הרבה טור ובית יוסף, והיו חבריו לועגים לו, אבל הוא המשיך בדרכו, כי היה ברור לו שלימוד תורה לשמה מחייב הכוונה להלכות פסוקות. ועי' ליקוטי הראי"ה א עמ' 58-59.

76. חבר-נעורי הרב שמעיה שאנן ז"ל מוסר: באתי פעם אל החזון"א לשאול על כמה דברים, ובין היתר שאלתי אותו על שינוי ההברה בתפילה [מאשכנזית לספרדית], החזון"א השיב לי שאין לשנות את ההברה. לא הצגתי את עצמי כתלמיד "מרכז הרב". והנה המשיך החזון"א והוסיף שגם הרב קוק ה" מקפיד שלא לשנות את ההברה. עי' מועדי הראי"ה עמ' 530.

סירכא, מבלי שראה מקודם איך נראית ריאה.⁷⁷ אלא שבנידון דידן, אין אנו זקוקים כלל לסיוע כלשהו מצד יושר ההגיון. ובידינו הוכחה מפורשת, המפריכה מכל וכל את הסיפא של הסיפור: שכן סברא ישרה זו, שכאילו השמיץ אותה ה'חזון איש' בסוף "הפלפול הגדול והעמוק" של הרב, ושכאילו היא עושה למיותר את כל האמור, סברא זו עצמה מופיעה בתשובה ארוכה ומפורטת של הרב, שנכתבה כבר בשנת תרמ"ח, ונדפסה בספרו "דעת כהן" (סי' קסא). את הסברא הזאת מביא הרב בפתח-התשובה בשם אביו, הרב ר' שלמה זלמן ז"ל. השאלה נתעוררה כשהרב עסק בהוצאת הקובץ "עיסור סופרים", ואביו הרב ר' שלמה זלמן ז"ל, נסע לוויילנא לטפל בהדפסה. האב עורר את השאלה אצל הבן, ואביו-הרב עצמו עמד על עניין הכתב ההפוך.

וכך כותב שם הרב: "בדבר מה שהעירני כבוד אבא הרב שליט"א, בשבתו כעת בוילנא, להשגיח על הדפסת ה'עיסור סופרים', אם אריך למיעבד מה שהמדפיסים סותרים אותיות השם אחרי ההדפסה, אם אין בזה משום מחיקת השם? ודן כבוד מר אבא שי', אולי מצד שאין הכתב כסדרו ורק הפוך אינו כתב,⁷⁸ וכן העיר בהתכת הסטאראטיפין (האמהות). שהם נעשים יותר לקיום, אם יש בזה בכלל מאבד דברים שבקדושה, ולא תעשו כן לד' אלוקיכם?" וכאן ניגש הרב הצעיר, בן העשרים ושלוש, לבירור השאלה, בדרך של "משיב" גדול, שהוא רואה בשאלה צדדי עיון הרבה יותר משהעלה השואל בדעתו, והוא מתחיל לדון בכל אחד ואחד מהם ברוחב בינתו. וכך ממשיך הרב בתשובתו ואומר: דרך מחקר דין זה לעניות דעתי יפרד להרבה ענפים, הראויים להתברר בפי בעלי אסופות, רבנן גאוני הדור שליט"א, הלא המה:

77. ומאידיך גיסא, דומה שהסיפור הבלתי מדויק הזה, יש בו משום פגיעה בצדקתו ובמידותיו של החזון"א: הרי כאן היה הרב אורח, שהגיע יחד עם פמליא שלמה של תלמידי-חכמים, והאמנם לא זכר החזון"א את המסופר במסכת מועד-קטן (דף ה, א), על תלמידו של ר' ינאי "דכל יומא הוה מקשי ליה, ובשבתא דריגלא לא הוה מקשי ליה", בכדי שלא לפגוע בכבוד תורתו בפני עם ועדה – ואיך יעלה על דעתו שהחזון"א אשר היה זהיר ביותר גם בכבודם של בני תורה צעירים, יסתור את דברי הרב בפני רבים (ואם בכדי להעמידו על האמת, הרי שערי כתיבה לא ננעלו ויכול היה להעביר לו השגתו על דבריו בצורה הצנועה והמכובדת ביותר).

78. ואחד גדול מלפני כמה דורות, הגרי"ט ווייל ז"ל, בנו של הגאון בעל "קרבן נתנאל", מעלה באמת סברא זו, ורואה בה את הטעם המרווח להיתר פיזור האותיות, ובתשובה מכתב ידו שנדפסה ב"הנאמן" (ניסן-אייר, תשל"ג), הנה תחילה סבור הוא "דחיבור אותיות הדפוס לא הוי כתב כלל – וזהו ההיתר לבעלי הדפוסים, שלא מיתו בהם גדולי ישראל", אולם לאחר מכן הוא כותב: "ויותר נראה היתר, כי האותיות הנקבעות בדפוס, הרי נקבעו למפרע, ולא הוי שם כלל בכתיבה, ושמשום הכי מותר לפרקן תמיד כי אין כתיבת השם בהיפך האותיות". אולם, כפי שנראה להלן, העמיק הרב חקר שמא גם במצב זה יש מקום לאיסור, ואף "רבנן גאוני הדור" אשר דנו בדבר, גם הם לא סמכו על היתר המהפך ומצאו דרכי היתר יותר מרווחים.

(א) ראוי לברר אם איסור מחיקת השם אינו כי אם בהיותו כתוב בעניין שנקרא עפ"י דין תורה כתב, או בכל ענין שיקרא השם אסור למוחקו. אעפ"י שלענין שאר דינים אינו כתב?

(ב) אם כתב שנכתב הפוך חשוב כתב או לא?

(ג) אם דרך סידור האותיות במכונת מכבש הדפוס הוא חשוב כתב מטעמים אחרים, לבד מה שהן הפוכות?

(ד) אם סתירה והפרדת האותיות חשובה מחיקה גמורה, או לא?

(ה) אם יש מקום להקל בזה מצד שהשמות לא נכתבו לשמן?

(ו) אם יש מקום להקל במחיקה כזאת, שאינו מכוון לדרך השחתה רק לתועלת? ונעיר בהם קצת בע"ה דבר דבור על אפניו.

יש להניח, אפוא, כי במאורע שלפנינו, כשפתח הרב בנושא זה, הזכיר מיד את נקודת המוצא – הכתב ההפוך.

ונראין הדברים, שהמספר על המאורע, הרב שלמה כהן ז"ל, לא דייק בשמועתו, ולא שם לבו שהערת ה"חזון איש" שנאמרה-שנלחשה כדברי המספר "בקהל מבוזבז כלשהו", לא בסוף דברי הרב נאמרה אלא בראשם, אחרי שהרב עצמו פתח ועמד בעניין הכתב ההפוך, ולא כסותר בא ה"חזון איש" אלא כמסייע, וכמקובל כשעוסקים בשאלה שכבר דשו בה רבים, גם הוא ואמר בלחש – כנראה – "כן, הרי זו בעיית האותיות ההפוכות".

כאמור בתחילת ניתוחו של הרב לעיל, אין הוא מקבל את הדעה הפשוטה, לכאורה, שכיוון שהכתב הפוך הוא, אין כאן מקום עיון כלל, אלא מרחיב את הדיבור שמה "בכל ענין שיקרא השם אסור למוחקו", וגם מה שאינו נקרא כתב, ובהמשך התשובה שם הוא מבאר: "דמידי כתב כתיב בתורה? לא כתיב רק ואבדתם את שמם, לא תעשו כן לד' אלקיכם, וכיון ששמו כאן, אולי יהיה גם כן שלא בכתב, מכל מקום אסור לאבדו?" (עמ' רצה). והרב ברוב בקיאותו מביא ממרחק לחמו, ומציין שקדם לו הגאון בעל ה"נתיבות", בספרו "תורת גיטין", וחקר: "אם מה שאינו כתב יש בו משום איסור מחיקת השם"? והרב ממשיך לדון שם בעומק בפרטי הנושא, עיין שם.

[ומענין, שהגאון ר' צבי-פסח פראנק ז"ל, בתשובה בנושא זה לשיבת 'חיי-עולם' בירושלים, מביא את הגמ' (שבת קד, א), על כתב שבלוחות שהוא נקרא מבפנים ומבחוץ, ופירש"י 'ונקרא מבחוץ' – האותיות הפוכות והתיבה הפוכה", והנה התורה קוראת לזה כתב, שנאמר (שמות לב, טו) לוחות כתובים משני עבריהם מזה ומזה הם כתובים' (הר צבי, יו"ד סי' רלג)].

לצערנו, לא הגיעו לדפוס סיומן של שתי התשובות, לא של הרב ולא של הגאון ר' צבי-פסח פראנק ז"ל, ואין אנו יודעים מה העלו במסקנות דיוניהם. וחבל על דאבדיו.

ולעומת זה מצינו שמרן הגאון הנצי"ב ז"ל מוולוז'ין, שהכיר יפה את מלאכת הדפוס, אחרי שהדפיס את ספרו הגדול "העמק שאלה", וידע שבסידור לדפוס האותיות הן הפוכות, אינו מעלה כלל את העובדה הזאת, אפילו כסניף להיתר, ובספרו שו"ת "משיב דבר" (ורשה תרנ"ד, ח"ב סי' פ), בתשובה על בעיית שריפת דפי ההגהות [הקארעקטין], הוא כותב: – "עד שאנו חוקרים על הקארעקטין שכבר נדפסו, נקום ונצווה כמו כן על סתירת אותיות של שם שנסדרו ביד המסדר, והרי זה כמו מוחק, כמו שכתב בהגהת הרמ"א או"ח סי' ש"מ לענין שבת, דאסור לשבור עוגה שיש בה אותיות משום מוחק – – – ומכל שכן לענין איסור דלא תעשון כן לד', אלקיכם, דסותר הרי זה כמוחק".

ואם כך קבע מרן הנצי"ב ז"ל, ביחס לאותיות שכל אחת עומדת בפני עצמה, ורק הסדר צירף אותן לקשר אותן יחד, על אחת כמה וכמה ביחס לאותיות הסדורות בליניטויפ שהאותיות מחוברות בהן ביציקה וכל השורה מהווה מקשה אחת. ולדעתו שם, "עיקר ההיתר הוא (גם ביחד לקארעקטין וגם ביחס לפיזור האותיות) משום שאף על גב דסתמא לשם קדושה קאי, מכל מקום אם כיוון בפירוש שלא לקדש, ודאי אין בהם קדושת אזכרה".

וזה גם מסקנתו של הגאון רשכבה"ג רבי יצחק-אלחנן ז"ל מקובנה, בתשובתו הארוכה בענין הקארעקטין: "כיון דמתחילתם לא נראה לקרוא בהם, לא חלה עליהם קדושה מעולם, וסתמא בזה הוי כאילו היתנה בפירוש" (עין יצחק, ווילנא תרמ"ט, ח"א, או"ח סי' ה אות יד).

אלא שהגאון ר' יצחק-אלחנן ז"ל מוסיף אח"כ ואומר: "ועוד יש לומר כי יש לנו עצה לתקן הדבר שלא יהיה שום חשש, היינו להתנות בפירוש, בעת שמדפיסין העלים הראשונים של אלו הקארעקטין, שיאמר בפיו בפירוש שלא יחול עליהם דין קדושת כתבי הקודש, ואז בודאי אין חלה עליהם קדושת כתבי-קודש" (שם אות טז). ועי' תשובת הגאון ר' ראובן הלוי ז"ל מדינאבורג, בספרו של אחד-מיוחד מחכמי ווילנא, הגר"מ קריינעש ז"ל – "אהל משה".

והמפתיע הוא, שבחידושי "חזון איש" לורה-דעה (מהדורת בני ברק תשכ"ב) סי' קסד אות ג, דן מרן ה"חזון איש" ז"ל ב"דין הקארעקטין, שדנו בזה בדור שלפנינו ז"ל", ונוסף לנימוק שלא נכתבו לשם קדושה, הוא מעלה גם את צד ההיתר שנדפסו על ידי מכונה ולא בידי אדם וכו'. ברם, אינו מזכיר כלל את בעיית פיזור האותיות והפוכות והסברא הפשוטה, לכאורה, להיתר גמור. ובסוף דבריו גם הוא מיעץ (כהצעתו של הגאון ר' יצחק-אלחנן ז"ל שהובאה לעיל), להתנות עליהם בשעת הדפסתם שאינם לשם "כתבי קודש", ומוסיף: "אלא לשם קיבוץ אותיות בעלמא" – ותוספת קטנה זו רומזת כנראה שתנאי זה יועיל גם לענין פיזור האותיות, ומשמע שלמעשה גם הוא לא סמך כלל על סברת האותיות הפוכות.

עם תום הביקור בבית ה"חזון איש", יצאו כולם למקום הנחת אבן-הפינה שהיה מלא תלמידי חכמים ובני תורה. לאחר דברי פתיחה נתכבד הרב לשאת דברי ברכה, והנה זכה ציבור הנוכחים לראות מתזה מופלא של כבוד-התורה: כשקם הרב לנאום, קם לכבודו ה"חזון איש" ממקום מושבו, והוא נשאר עומד כל הזמן על רגליו, עד תום דבריו של הרב (המאורע פורסם ב"פאר-הדור", ת"א תשכ"ט, חלק ב עמ' לב, מפי נאמן ביתו של ה"חזון איש" הרב שרגא פייבל שטיינברג ז"ל²¹⁸). ואיש בני-ברק, ממעולי ישיבות נובהרדוק, עסקן-המצוות הרב צבי כגן (שליט"א) [ז"ל] (המופיע בתמונה של החגיגה, שם עמ' לג, כשהוא עומד ליד החזון"א), מוסיף ומספר כי כשנאמו של הרב התארך, היה מי שהציע ל"חזון איש" שיחזור לשבת, אולם הוא השיב-הגיב קצרות כדרכו: "די תורה שטייט!" (התורה עומדת!) לאמור: כל זמן שהתורה עומדת אין אני מרשה לעצמי לשבת (מובא במועדי הראי"ה סוף פט"ז).

*

כשחזר הרב ירושלימה ונודע ברבים שהרב ביקר בביתו של גדול אחד שהגיע מחו"ל (וכאמור, אז עוד לא נודע טבעו ברבים), ולא עוד אלא שנודרו והקדים לבוא אליו, לפני שאותו גדול ביקר אצל הרב, עורר המעשה תמיהה רבתי: ראשית – עצם הביקור, שכן היה ידוע, ככתוב לעיל, שגדולי הגדולים המגיעים לארץ, רבנים ואדמו"רים מפורסמים, היו באים להקביל פני גאון ישראל, רבה של ירושלים, רבה של א"י כולה, ואף לא היה מקובל שהוא יחזיר להם ביקור (ופעם אחת החזיר הרב ביקור לאדמו"ר מפורסם, והתרעם על כך הישיש ר' נחמי' ירושלמי ז"ל, רבה של ליובאן, ובא אל הרב וטען שאין זה מכבוד תורתו של הרב); ושנית – שבמקרה זה נודרו הרב והקדים לבקר את אותו גדול, עוד לפני שההוא ביקר אצלו, וזה הלא היה לגמרי לא כפי הנהוג.

כששאלו את הרב לפשר הדבר, הפליג הרב בשבחו של ה"חזון איש" (אחרי שכבר הספיק לעיין בספריו), ואמר: "משנתו סדורה לו בפיו כמו אצל רבי דוד'ל מקארלין ז"ל" [נמשמעות אמירה זו היא: אילו היה עולה ארצה הגאון ר' דוד פרידמן ז"ל מקארלין, כלום לא הייתי מקדים והולך לבקרו? עיי' להק' עמ' 218]

*

סח לי הרב ר' בנימין צבי-יהודה רבינוביץ-תאומים ז"ל, כי היה נוכח בשעה שת"ח אחד הביע תמיהתו בפני הרב, על שה"חזון איש" אינו עולה לירושלים לבקר אצל הכותל המערבי, והרי אמרו חז"ל שמעולם לא זזה שכינה מהכותל המערבי? ועל כך הגיב הרב ואמר: "גופו של ה'חזון איש' הוא נרתיק לשכינה!" [עיי' רמב"ן דברים יא, כב].

*

בקין תרצ"ה, כשהרב שכב על ערש-דוי ונודע שהוא חולה אנוש, הקיפה החרדה לשלומו את כל הארץ. הרב מ"י אושפיזאי (שליט"א) [ז"ל] מספר, כי הוא מסר ל"חזון איש" פרטים על מחלת הרב, וכששמע על חומר המצב זלגו עיניו דמעות. הוא שלח אחר

כך שלית מיוחד אל הרב והודיע שהוא רוצה לבוא לבקרו. הרב, שנתגלה בראשונה ל"חזון איש" בימי נעוריו כמתמיד גדול ושקדן עצום, נתגלה לו באחרונה בדאגתו העמוקה לשקידת התורה, והוא השיב לשלית ואמר: "החזון איש" הוא מן השקדנים היחידים שבדור, ואני חס על ביטול התורה שלו. אנא מסור לו שאני מבקש שיתפלל עבורי בביתו" ... (ועיי מועדי הראי"ה מעמ' 539-540).

*

"ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" (דניאל יב, ג) – מה כוכבים אין ביניהם איבה וקנאה ותחרות, אף צדיקים אין ביניהם איבה וקנאה ותחרות. ומה כוכבים אין אורו של זה דומה לזה, אף צדיקים כן – – – ומה כוכבים רמים ומנוטלים על כל באי העולם, כן צדיקים רמים ומנוטלים על כל באי העולם" (ספרי פ' עקב, על הפסוק למען ירבו וגו').

על כל דברי האגרות

"ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים", ולא רק עולמו הוא, אלא גם עולמם של עושי דברו, שליחיו הנאמנים, הצדיקים המועטין אשר שתלן בכל דור ודור.

מתיקים שונים, משפוני-טמוני גנוזים, נלקטו-נאספו עלים צהובים, איגרות-איגרות "מזמן-זמנם-זמניהם", מאשר נשלחו מקרוב ומרחוק אל מרן הגראי"ה קוק זצוק"ל, מאז "החל רוח ד' לפעמו" בעריכת "עטור סופרים", בהיותו סמוך על שולחן-גבוה של חותנו הגאון האדר"ת ז"ל, ועד "הוכן כסאו בציון וירושלים" (כחזון רוחו של דודו-זקנו הגאון ר' מרדכי-גימפל יפה ז"ל).

כבר בשחרית ימיו פנו אליו ברוב כבוד והדר, נשאו אליו עיניים בחרדת קודש, שכן סמך ידיו הכהן הגדול מאחיו על ראש הרב הצעיר, שכן פסק מרן ה"חפץ חיים" זצ"ל: "הוא גדול אמיתי בתורה!" וגדלות תורה אמיתית בפי ההוא סבא קדישא, משמעותה לא רק ידע, אלא כלולה היא מכל מ"ח המעלות שהתורה נקנית בהם.

וברבות הימים, וברבות המשרות על שכמו, בעלותו לארץ-הקודש ובהתעלותו בעיר המקדש, נוסף כתר-שם-טוב לכתרה של תורה, ומרהיבים התארים המקוריים, התארים המגדירים, בראש האגרות אשר נשלחו אליו על ידי גדולי משפיעי המוסר בדור הקודם:

המפורסם בקצוי ארץ בגאון תורתו, חכמתו וצדקתו, ובנועם מידותיו העמוקות והנשגבות באור התורה, אוהב עם ישראל במסירת הנפש (הרה"צ ר' נתן-צבי פינקל ז"ל, "הסבא" מסלבודקה, מתדו"ב סי' רב);

כליל המעלות והטוהר (הרה"צ ר' ירוחם לוואויץ ז"ל, הרועה הרוחני של ישיבת מיר, מתדו"ב סי' שכג).

כיוצא בזה מרשימים מאוד תוארי הכבוד המוענקים לו בפי כתבם של גדולי ישראל, גאוני ליטא ואדמורי"י פולין, שאינם רגילים להפריז במידותיהם. חידושי תורתו המאירה שנדפסו בקבצים שונים, תשובותיו הבהירות על שאלות חמורות שהגיעו למרחקים, הם שהעמידוהו בשורה הראשונה של גדולי דורו. דרכו בקודש במידות חסידות מופלאות של דקדוקי מצוה, באורח חיים למעלה למשכיל, הם שייחדוהו בין צדיקי דורו. עד יומו האחרון היה הוא הכתובת הראשית לכל המצוות התלויות בארץ ובעלי ההוראה המובהקים תורה בקשו מפיהו:

בתוך ד' אמות של הלכה ראינו בו את הגאון בה"א הידיעה. הבקי העצום בכל חדרי התורה והחריף החודר לעומקה של הלכה ופוסק כחד מן קמאי (הגר"ר כץ ז"ל, רבה של פתח-תקה).

ולא רק במצוות התלויות בארץ הורה ופסק. מכל פינות העולם היהודי פנו אליו, והוא השיב 'דבר-ד' זו הלכה' לשואליו:

תשובותיו של הרב בהלכה 'קילורין הם לעינים'. אילו לא היה מוטרד בענייני הרבנות הראשית ובכל הבעיות הנוצרות בשוב, היה הוא "המשיב" הגדול של הדור (איש-ירושלים הגרש"א יודלביץ ז"ל, הובא לעיל עמ' 133).

חן המקום ודאי חפף על רבה של ירושלים, ואחר כן רבה הראשי של ארץ-ישראל, אולם הוא הרים את הרבנות הנכבדה הזאת בגאון רוחו, הוא העניק לה – להלכה ולמעשה – את ממדיה הכלל-ישראליים.

הנהגתו הרבנית-הציבורית רחבת האופקים ורבת האחריות – דבר ד' מירושלים לקרובים ולרחוקים, לעם ד' היושב בציון ולקהילות קודש בתפוצות הגולה, הנהגה אשר שורשיה מסורת וענפיה חידוש, הנהגה אשר קיבלה עוז ועצמה בכוח-הענקים של אישיותו התורנית-המוסרית הרוממה – זו הפנתה אליו "שואלין ודורשין" בכל אשר יעשה ישראל – שואלים בדברי תורה, בהלכה ובאגדה, בנגלה ובנסתר, ודורשים עצה והדרכה ומבקשים עזרה.

גאונים מפורסמים, אדמור"ים-מנהיגים, רבנים ותיקים, אליו הם פונים, אתו הם נושאים ונותנים בהלכות ציבור ויחיד, כי תל-תלפיות הוא לבעיות הכלל ולצרות הפרט, הפיות פונים אליו בשאלות והאזונים כרויות לפניו לשמוע תשובות. הכל סומכים על רוחב דעתו, הכל בטוחים במיטב רצונו, ואם כי הכל יודעים רוב טרדותיו, אינם מטילים ספק במלוא תשומת לבו למשאלותיהם.

אסופת איגרות חלקית זו עדיין זקוקה לתוספות מרובות ולהגשה מתוקנת, ולא מעטות האיגרות אשר עדיין מחכות לגואלן, ומן הראוי היה לחכות עד שייבדקו כל הגנויים וכל המטמונות והיתה התמונה שלמה, אולם שתיים הן הסיבות המזרזות את הופעת אסופה בלתי מושלמת זאת:

(א) הנה מלאו עתה שנות יובל מאז העלות נשמתו הטהורה של מרן הרב זצ"ל לגנוי מרומים, ורבים רבים יתעוררו וישתוקקו לעמוד יותר ויותר על דמותו המופלאה, על קסם אישיותו, ועל מעמדו הייחודי בעולמה של תורה ובעולמם של גדולי תורה.

(ב) נמצאים, לצערנו, לא מעטים אשר מתוך חישובים פוליטיים אינם חשים כלל לכבודה של תורה, ומתאמצים הם לטשטש את זוהר אישיותו, לגמד את שיעור קומתו, להעלים את גודל מעמדו, אף גם להציגו כבודד במועדו, כמנותק, כביכול, מעולם הרבנות הותיקה. תמימי-דרך נתפסים לסילופים אלו בתום לב, וחוששים הם לפתוח לבם למורשתו הרוחנית העצומה, למימי-הדעת שלו אשר "מן המקדש המה יוצאים".

כבוד התורה

פרק במעלות המידות של מרן הרב זצ"ל

כבוד חכמים ינחלו (משלי ג, לה) – אין כבוד אלא תורה. תדע לך, מה אמר בראש דברי-הימים, אדם שת אנוש וכן כולו, ואין אתה מוצא באחד מהם כבוד, עד שמגיע ליעבק, שנאמר (דברי הימים א', ד, ט) ויהי יעבק נכבד מאחיו, למה כתוב בו כבוד, על שייגע בתורה, הוי כבוד חכמים ינחלו. שמות-רבה פ' לח, ו

כבוד תורה קאמרת? – כבוד תורה דיחיד חמור! מגילה ג, ב⁷⁹

"ודאי כך היא חובתנו, לכבד כל מי שהוא מבניה של תורה, ובדורנו זה שכבוד התורה הושפל עד עפר בעוה"ר, יש לעשות חומרות וגזירות בזהירות כבוד התורה מכל החומרות שבעולם". שו"ת אורח משפט, סי' קיב, עמ' קכד

דברי מרן הרב זצ"ל, אשר הוצבו בראש פרק זה, דברים שנכתבו בענוות-צדק בשעת ויכוח חריף עם ב"ד מסוים שחלק על הוראתו,⁸⁰ הם-הם ששימשו לו לקו ולמשקולת לאורך ימיו ולמרחב מעשיו. אלה הדברים – הם הבסיס, היסוד והשורש לכל אשר יסופר להלן, לקשת הרחבה של המעשים הקשורים באישי-תורה שונים. הצד השווה שבהם הוא – שכולם אומרים כבוד "לבניה של תורה", שכולם נותנים יקר לגדוליה ולחכמיה, ללומדיה ולעושי דבריה.

בעלות הרב על כיסא רבנות יפו, עיכב את נסיעתו הראשונה לבקר במושבות, עניין שראה אותו כדחוף ביותר, משום כבוד-התורה של הגאון ר' יצחק בלזר ז"ל (תלמידו הנאמן של הגאון ר' ישראל סלנטר ז"ל), שעלה לארץ באותו שבוע. הרב חשש שאם

79. "בענין כבוד התורה, הלא ידועים הם דברי הגמרא בפרק קמא דמגילה, דחמור הוא יותר מתלמוד-תורה. כי יסוד הכבוד של התורה, הרי הוא בא מההשפעה של כל קניין התורה שנתעצם בתלמיד החכם, ושהוא מתעלה בכל פעליו והדרכותיו. ודומה הדבר לחומר ברכת-התורה שעולה יותר מכל כוח התורה, וכדאמרינן בגמרא דהפועלים (בבא מציעא פה, ב), על הפסוק על מה אבדה הארץ על עזבם את תורתי "שלא ברכו בתורה תחילה", שזה בא מכוח מניעת הכבוד של התורה, כי רגשי הכבוד הם המְחַיִּים בלבבות את כל ערכה של תורה, הם המעוררים כבוד-שמים וכבוד היהדות הנאמנה כולה" (מתוך מכתב-הברכה ליובלו של הרב דוב-אריה לוונטהל ז"ל, הסכמות הראי"ה סי' קג).

80. עיי' לעיל עמ' 132-159.

הוא יעדר אז מיפו, לא יקבלו פניו כראוי לגאון תורה ויראה שכמותו (ראה מכתבו לחותנו האדר"ת ז"ל, ז' תמוז תרס"ד, אורח משפט עמ' רנד), ומצות-עשה דכבוד-תורה תמורה מאד היתה בעיניו.^ט

הערכה עמוקה ויחס חם גילה הרב לתלמיד אחר של הגרי"ס ז"ל, אשר עלה בסוף ימיו לירושלים עיה"ק, הגה"צ ר' נפתלי אמסטרדם ז"ל. באגרת אליו הוא כותב: "שלום וברכה מקודש לכבוד ידיד נפשי הרב הגאון המובהק, צדיק ונשגב, מוהר"ר נפתלי אמסטרדם שליט"א – – – על דבר המוסד הנשגב 'אסף נדחים' שדגל הדר"ג מתנוסס עליו, – – – לעשות רצון צדיק חפצתי, ואדברה נא נגד כל קהל עם ד' בארצנו הקדושה ובכל תפוצות הגולה, כמה מעלות גדולות וקדושות לבית הגדול הזה. – – – ואקוה שכל יודעי שם הדר"ג ומכירי צדקתו הרבים בישראל ב"ה, יתאמצו בכל כוחם לחזק ולאמץ את המפעל הגדול הזה, אשר כוננו ידי צדיק כביר כבוד גאונו שליט"א" (אגרות הראי"ה א, אגרת קעה, עמ' רכב).

*

הרב העריץ מאד את הגאון ר' דוד פרידמן ז"ל מקארלין (עיי' לעיל עמ' 212), והעריך את דרך לימודו המיוחד: בירורי-הלכה רק מתוך סוגיות הש"ס ושיטות הראשונים, ובאחת מתשובותיו של הרב הוא מזכירו בתואר גדול הדור, תואר נדיר מאוד בעטו של הרב: "בעניין הקרבת הקרבנות בזמן הזה, מצד עיכוב הידיעה בכיוון מקום המזבח – הנה האריך בזה גדול הדור הגר"ד מקארלין בספרו 'שאלת דוד', בקונטרס 'דרישת ציון וירושלים', במאמר ראשון – – – עיין שם בדבריו הקדושים" (משפט כהן, סי' צא).

הרא"י זסלנסקי ז"ל (עורך הירחון התורני "שערי ציון") כותב:

"מרב הרב זצ"ל לא האריך לברר ולבאר את הספק אם שביעית נוהגת באדמת הפקר [עי' שו"ת "משיב דבר" למרן הגאון הנצי"ב ז"ל דף נח, ב] מפני אימת רבו, כידוע גודל צדקתו וחסידותו לכל מי שזכה להתבונן בדרכיו הקדושים והטהורים. סימן לדבר: בכל המשא ומתן של הלכה במבוא לספרו "שבת הארץ" לא התווכח ולא נשא ונתן בדברי הגאון הנצי"ב ז"ל, אם כי בדברי הגאון "בית הלוי" [להגרי"ד סולובייצ'יק ז"ל] הוא כן מפלפל. והטעם ברור ומוכן שלא רצה להתווכח עם רבו, משום כך הוא מזכיר (ב"שבת הארץ" פ"א הל' ג ועיי"ש בקונטרס-אחרון סי' ד) רק ברמז את הספק לענין שביעית באדמת הפקר" (כתבים ג, ירושלים תשכ"ז, עמ' כא).

*

סח לי רבי שמואל הכהן ויינגרטן ז"ל: נודמנתי פעם לבית הרב. כשראני הרב, חש מיד לקראתי, ושאלני אם יודע אני להשתמש במכונת כתיבה, כי בידו תשובה בענין היתר עגונה, שהוא רוצה למהר לשלוח אותה לתעודתה, והמוכיר משום מה נעדר באותו יום.

תשובתי היתה חיובית, ומיד התישבתי להעתיק את הדברים. והנה תוך כדי כתיבה נזכרתי, שבנושא זה דן מרן "החתם סופר" ז"ל באחת מתשובותיו, והתפלאתי שהרב שהיה בקי בתשובות גדולי האחרונים בכלל ותשובות החת"ס בפרט, אינו מזכיר את החת"ס. לאחר שגמרתי, הרשיתי לעצמי לשאול את הרב על כך, ותשובתו היתה: "במהלך הדיון בתשובה הזאת, הנני סותר כמה מהראיות של החת"ס באותה תשובה, ומשום שכבודו של החת"ס גדול בעיני, סבורני שאין זה ראוי להזכיר את שמו בכגון דא, שלא לפגוע בכבוד תורתו".⁸¹

*

יחס-הכבוד העמוק כלפי החת"ס, מסורת היתה בידי הרב גם מבית חותנו הגאון האדר"ת ז"ל. כשרב-גאון "עילוי" צעיר, הרשה לעצמו להתייחס לא בכבוד הראוי להוראה מסוימת של החת"ס, הגיב על כך האדר"ת בחריפות מרובה וכתב על פנקסו:

נבהלתי לשמוע – – – דברים כאלה על אור עולם החתם סופר ז"ל, אשר בצדקתו ורוחבו לבבו כפתחו של אולם, הוא כאחד הראשונים, ומי כמוהו מורה בכל חדרי תורה, ובעוונות הרבים רבו הקופצים בראש, שלא למדו כל צרכן ולא שימשו כל עיקר שימוש תלמידי חכמים – – – על דרך שר התורה, עמוד ההוראה החתם סופר ז"ל, אשר גם בשימוש רבותיו [הכהן והלוי, רבי נתן אדלר ורבי פנחס בעל ההפלאה] אין דוגמתם בין אבירי הגאונים.

האחד בדורו, הרב שמואל קול, ת"א תש"ל, עמ' 202⁸²

[ואנא עובדא נוספת ידענא, שרב גדול בתורה שחיבר ספרים חשובים, כתב קונטרס של השגות על ספרי ה"חזון איש" זצ"ל, וכשעמד להדפיס את דבריו, בא אל הגרי"א הרצוג ז"ל לבקש את הסכמתו. השיב לו הרב הרצוג ז"ל שאין הוא מוכן לתת לו הסכמה, ולא עוד אלא שלדעתו אין זה נכון כלל לפרסם את קונטרס ההשגות, בכדי שלא לפגוע בכבוד-תורתו של ה"חזון איש". והסביר הרב הרצוג ז"ל ואמר: כשתוך כדי משא ומתן של הלכה משיגים על גדולים, ואפילו מן הדורות הקודמים, הרי כך היא דרכה של תורה, ואפשר להשיג גם על ה"חזון איש", אולם ריכוז של השגות בסיטונות, יש בזה משום פגיעה בכבודו ובסמכותו התורנית – וזאת אסור לעשות כלפי גדול-פוסק משיעור קומתו של ה"חזון איש".]

81. ומצאתי שכך נהג גדול מפורסם בדור קודם: "סיפר הרב הגאון ר' לייביש וועבר ז"ל, מגדולי התלמידי חכמים שבירושלים, שפעם נשא ונתן עם הגאון רש"י מלובלין ז"ל (בעל "תורת חסד") בסוגיא אחת בענייני חלה, ובתוך הדברים תמה הר"ל: הלא יש על זה תשובה ערוכה בספר 'צמח צדק', ומדוע איפוא אין רבינו מזכירה? השיב לו הגאון: יש אשר לפעמים צריך לומר שלא כדברי הרבי, ועל כן איני מזכיר דעתו כלל, שלא אהיה ח"ו כמורה הלכה שלא כדברי קדשו" (תולדות הגאון רש"י מלובלין, ירושלים תשל"ז, עמ' 22).

82. עי' ליקוטיה הראי"ה ג, עמ' 243-244. אדר האדרת, סוף סדר הפרשיות לארר"ת לבראשית, עמ' שנב.

סיפר בן אחיו של הרב, הרב רפאל הכהן קוק ז"ל, רבה של טבריה: מעשה בשאלת ריאה שהובאה לפני דודי מרן הרב זצ"ל בירושלים ע"י ראשי השוחטים, רבי אליהו ראם ורבי יעקב מנדלבוים. רבי יעקב העיר ששאלה כזאת עוד לא היתה לפניו. כשראה הרב את השאלה, אמר כי שאלה זו כבר נזכרת בספר "דעת תורה" להגאון המהרש"ם ז"ל מברעזאן, ומיד הביאו את הספר וראו שהוא מכשיר. לאחר העיון הצטרף גם הרב לדעת המהרש"ם והכשיר את הריאה. וכאן העיר השו"ב רבי יעקב מנדלבוים, שהרב בעל "דרכי-תשובה" מדגיש בספרו שלא לסמוך על פסקיו של הרב מברעזאן, כיון שהוא מיקל יותר מדי. נענה על כך הרב ואמר: "ישנם שני סוגי גאונים, גאונים-יוצרים וגאונים-מאספים, מי משניהם עדיף? הוה אומר הגאונים-היוצרים. ראוי לנו אפוא לקבל דעתו של הגאון בעל 'דעת תורה' שהוא גאון-יוצר, ולא דעתו של הגאון בעל 'דרכי תשובה' שהוא גאון-מאסף" (הדברים מובאים בספרו של הרא"י ברומברג ז"ל "מגדולי התורה והחסידות", ספר כא, ירושלים תשכ"ה, עמ' ר).

יחס ההערצה להגאון מברעזאן, גם הוא עולה ובא אצל הרב עוד מבית חותנו הגאון האדר"ת ז"ל.¹ ומסופר כי אחרי פטירתו של הגאון רבי יצחק-אלחנן ז"ל מקובנה, פנה האדר"ת אל המהרש"ם והודיע לו, שמכאן ואילך הוא מקבל עליו פסקיו, ובכל שאלה אשר תקשה ממנו יפנה אליו (ואמנם התשובה הראשונה בחלק הראשון של שו"ת מהרש"ם, וראש תרס"ה, מופנית אל הגאון האדר"ת ז"ל).

[וכאן מקום להביא דברי ממלא מקומו של הרב, הגאון ריא"ה הרצוג ז"ל, בספרו "היכל יצחק" (אה"ע, ח"ב, סוף סי' מה, עמ' קסח): "ובאמת מספיקה דעת הגאון ראש המשיבים אחרי רבינו יצחק-אלחנן ז"ל – מהרש"ם ז"ל – בלבד, כי קדוש היה הרב מברעזאן ז"ל, ומורה מובהק עד להפליא, שהשיב תשובות לאלפים לכל תפוצות ישראל, וד' היה עמו שהלכה כמותו, ונתפרסם שהיו ראיות שהסכימו עליו מן השמים, כידוע].

*

חיבה יתירה נודעה אצל הרב לתורתו של האדמו"ר מסוכצ'וב, הגאון ר' אברהם בורנשטיין ז"ל, בעל "אגלי טל" ו"אבני נזר", והוא המריץ את מעולי תלמידיו לעיין בספריו כראוי, ולהתבשר מעומק סברותיו ואיתנותם. הוא אמר: "ה'אבני נזר' הוא מן היחידים שנגשו לבירור הלכה בדרך הניתוח של ההבנה".

וסיפר האדמו"ר הרביעי לבית סוכצ'וב, הרב ר' חנוך בורנשטיין ז"ל, ששמע מפי הרב, כי בשאלה מסויימת היתה מתחילה דעתו נוטה להקל, אולם אחר כך נמנע מלהורות כך, מתוך התחשבות עם דעתו הגדולה של ה"אבני נזר" שבתשובה בנידון הכריע לחומרא (וראה מועדי הראי"ה, עמ' 534, ועי' ליקוטי הראי"ה ב עמ' 209-217).

בשנת תרס"ב, חמק-עבר הגרצ"פ פראנק ז"ל מירושלים, לשבת וללמוד בהתבודדות ביפו. יקירי-יפו, ר' בצלאל לאפין ז"ל ור' משה בצלאל טודרוסוביץ ז"ל, עמדו מיד על ערכו של האברך המיוחד הזה, והתחילו לדאוג למלא מחסוריו, שיוכל ללמוד בשקידה.

כשתגיע הרב ליפו, כ"ח אייר תרס"ד, וגילה כמובן עד מהרה את האברך הירושלמי המופלא, כתב להגאון האדרי"ת ז"ל, שהוא מתפלא על זה שירושלים מרשה לעצמה לוותר על אברך כזה, שהיה ראוי לכהן בכהונה רמה של רמ"ה או דיינות. לא עבר זמן רב, והרב קירב את האברך הירושלמי לעבודת הקודש, והסיל עליו להיות

יחד עם הרב צבי-פסח פרינק

מגיד-שיעור קבוע למספר בחורים מצוינים, שראה אותם כגרעין לשיבה, שאותה שאף להקים במיוחד עבור בני הישוב המתחדש.

הגרצ"פ ז"ל הרגיש אז יפה-יפה באיזו מידה עמוקה היא שאיפת הרב לקרב ת"ח ולהרים מעמדם, לגדלם ולהפעילם בעבודת הקודש בקהילות ישראל (על דרך ביאורו של הצדיק ר' הלל ליכטנשטיין ז"ל מקולומיאי: "את ד' אלקיך תירא – לרבות תלמידי חכמים" – אם רצונך להגיע ליראת-שמים של ממש, עליך להרבות תלמידי-חכמים בכל אתר ואתר, וככל שירבו ת"ח במקומות, תגדל יראת-השמים בהם).

לפנינו מכתב שכתב הגרצ"פ ז"ל אל הרב בכ"ג אייר תרס"ח, ובו הצעה למנות את הרב ר' יעקב-יוסף הלוי דזימיטרובסקי ז"ל כרב בעקרון (אגרות לראי"ה מהדו"ב ס"י לט):

בעה"י, יום א' כ"ג לחודש אייר לסדר הקרב את מטה לוי והעמדת אותו לפני א' הכהן, תרס"ח, פעה"ק ירושת"י.

מרוכב ערבות, אלפי רבבות, ברכות מאליפות וישועות, יחדיו יהיו תמים על ראש צדיק, גבר בכלא, איש סגולה, הנודע לתהלה, ה"ה הרב הגאון הגדול, מופת הדור והדרו, איש האשכולות, החכם הכולל, כקש"ת מו"ה ר' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, רב ואב"ד בעה"ק יפו והמושבות.

אחרי דרך מבוא השלום והברכה באה"ר כמשפט להדר"ג הרמה, ולכל הנלוים לו שיחי', אמרתי לבוא בבקשה אחת קטנה וגדולה היא אלינו. בהיות כידוע המושבה עקרון דורשת לה איש שהגיע להוראה, ונפשם בשאלתם שתהי' ישיבתו קבועה שם, ולהיות מצוי לענות להם בדבר ד' זו הלכה למעשה, להורות להם בכל עת את המעשה אשר יעשון, כנהוג בכל קהלות הקדש אשר אחינו נחיתים שם.

ובאשר כי אתרא דרב הוא, כת"ר שיחי', וכנפי תורתו ומצודתו פרושה על המושבות אשר מסביב למחנהו קודש, ועל פיו יצאו ויבאו, לכן אמרתי להציע לפני הדר"ג שיחי' ולהעמיד לפניו חד מבני עלי, ה"ה הרב הגדול חו"ב מו"ה ר' יעקב יוסף הלוי שי', והוא מעולי גולה זה כביר מעיר לידא, והוא חתן בנו של מוח"ז הרב הגאון וכו' ר' חיים יעקב שפירא שליט"א הראב"ד בפעה"ק ת"ו, ואחרי כי קרוב הוא לי לא אאריך בשבחו – –

ומדעתי את כבוד הדר"ג שי', כבר תכנתי את רוחו הטהור, להיות שואף תמיד להגדיל תורה ולהאדירה ודרכו בקדש לחזק הני ברכי דרבנן דשלהי, ולהעמידם בקרן אורה, תקותי חזקה שדברי יכנסו באזניו ויודרו להודיענו במוקדם עצמו אמונה, ואופני הסכמתו לטובה.

[אישור קבלת מכתב זה מצאנו ב"אגרות הראי"ה", ח"א, עמ' קעת, אגרת קמא, אגרת שנכתבה בכ"ח אייר – ביום בו זכה מרן הרב זצ"ל לעלות ארצה בשנת תרס"ד].

ואמנם פעל הרב כמיטב יכלתו במשאלתו של הגרצ"פ פרנק ז"ל, והרי לפנינו אישורו וברכתו למינוי הרי"י הלוי דזימיטרובסקי ז"ל כרב בעקרון:

הנני בזה לאשר ולקיים בעזרת השי"ת המתנשא לכל לראש, את בחירת ידידי הרב המאור הגדול בתורה מו"ה יעקב יוסף הלוי שליט"א, לרב ומורה לצדקה במושבה עקרון טובב"א, והבוחר בארץ חמדה יריק טובו על ראש כבוד ידידי הרב הנ"ל, ועל ראש עדתו הקדושה, ואשרי חלקה אשר זכתה לצפירת כליל חמדה כהרב הנ"ל, אשר ינהלה בע"ה על מי מנוחות תוה"ק ויראת ד' טהורה, ונוכה כולנו לחדות בשמחת גויינו, בבא לציון גואל, ונגד זקנינו כבוד, בעה"ח י"ג תשרי ה' תרס"ט.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק האב"ד

פה עה"ק יפו והמושבות ת"י

אכן, הרב לא היה זקוק לזרזו בנושא חשוב זה. אדיר היה חפצו להרחיב תחום ההשפעה התורנית על ידי מינוי רבנים במושבות, וכך הוא כותב באחת מאיגרותיו: "למותר לי להרחיב הדברים, כמה גדולה המצוה הקדושה והתועלת של ישיבת רב ותלמיד חכם גדול בתורה ויראת השי"ת בכל קיבוץ בישראל, ובפרט בארץ ישראל" (אגרות הראי"ה א, אגרת כב, עמ' כב). ואחרי שהצליח להכניס רב קבוע באחת המושבות, הוא מוסיף וכותב: "אולי יחנן השי"ת ונוכל לקבוע רבנות גם ביתר המושבות, למען ישוב להן תואר מלא של ערי ישראל עם קדוש" (שם, עמ' קיט).

אולם בעיית מינוי רבנים במושבות נתגלתה כקשה ביותר, לא רק מבחינה כספית, כשהמצב הכלכלי החמור של רוב המתיישבים לא איפשר להם לשאת בכבוד ההוצאות של המשרות הציבוריות, אלא גם מבחינת חוסר היחס שלהם למועמדים לתפקיד זה משיבות הישוב הישן בירושלים. הלך רוחם של אלה, זר היה לציבור הנושא את נפשו לחדוש החיים וריענונם, וחוסר זיקתם של המועמדים לרבנות לרעיונות שהפעילו את לב העולים המתיישבים, אף תלבושתם המיוחדת, עמדה כחיץ בין שניהם "ולא קרב זה אל זה" (ראה אגרות הראי"ה א, אגרת קמו, עמ' קפה, מה שכתב הרב באיגרת אל הגרי"א הלוי ז"ל, בעל "דורות ראשונים").

*

מיוחדת היתה פתח-תקווה, אם המושבות, שבה כיהן כרב אדם גדול בתורה – הרב אהרן הכהן אורלנסקי ז"ל, והרב העריך אותו כראוי לו. ועם היות מרחב מְשָׁרְתוֹ של "הרב מיפו" פרושה על פני כל המושבות, גם בתוקף המינוי המפורש של הגר"ש סלנט ז"ל והגאון האדר"ת ז"ל, היה זהיר מאד שלא לפגוע בכבודו ובסמכותו, ורק על פי בקשתו היה מזמין את הכפופים לו להתדיין בפני בית-דינו ביפו.

בסוף תשובה בהלכה לרבה של פתח-תקוה, מוסיף הרב וכותב: "בשבוע דנא היתה לי עגמת נפש. באו לכאן אנשים מיהוד, ובקשו הזמנות לדין תורה. הסופר כתב להם הזמנות כדרכו, ולא ידעתי כלל שהמוזמנים הם אנשי פתח-תקוה, שאיני מזמיןם בשום פעם, כי אם על פי דברי כבוד תורתו הרמה שיחי" (משפט כהן, סי' יד, עמ' כז).

ופעם הוזמן הרב ע"י אחד ממעריציו לסדר קידושין בחתונה שהיתה צריכה להיות בשכונת "שערי חסד" בירושלים, מקום כהונתו-רבנותו של נאמן-רוחו ומעריצו הגדול הגרי"מ חרל"פ זצ"ל. הגיב הרב ואמר שכיבוד זה שייך למרא דאתרא, רבה של השכונה, ואין הוא רוצה לקפח זכותו של הגרי"מ. אולם המחנות עמד על דעתו, ולא רצה לוותר על הכבוד הגדול, שהרב יהיה מסדר הקידושין בחתונה, ואז שלח הרב שליח מיוחד אל הגרי"מ, לקבל ממנו רשות להיות מסדר הקידושין בשכונתו.

*

כשביקרתי בליעדו אצל ידיד-נעורי הרב הלל מדליא ז"ל, נפגשתי בביתו עם השופט הורביץ (בנו של הרב צבי-הירש הורביץ ז"ל, מחשובי הרבנים באנגליה, ששימש ברבנות בסונדרלנד ובליעדו), והוא סיפר לי מה ששמע מאביו, שהיה נוכח בשעת המעשה:

ראש ישיבת "עץ חיים" בלונדון, הרב הגאון ר' נחמן-שלמה גרינשפן ז"ל (מחבר הספר "מלאכת מחשבת", לונדון תשט"ו, נפטר באלול תשכ"א), היה תלמיד מובהק של הגאון הירידב"ז ז"ל. ובימי פולמוס-השמיטה בשנת תר"ע, בשעה שהירידב"ז ז"ל הרעיש כנגד היתר המכירה, ומרן הרב זצ"ל השיב על דבריו במבוא ספרו "שבת הארץ", פרסם הרב גרינשפן השגות על דברי הרב ב"החבצלת", ובהם כמה ביטויים חריפים.

כעבור כמה שנים, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, יצא כידוע הרב לחו"ל ונשאר תקוע בשוויץ, ומשם נתקבל ברוב כבוד כרבה של קהילת "מחזיקי הדת" בלונדון, ופעל שם רבות למען תלמידי חכמים פליטים וכו'.

באותם הימים הסתובב הרב גרינשפן כפליט בארצות אירופה, והצליח איך שהיא להגיע ללונדון בחוסר-כל. בתחילה חשש לבוא לפני הרב, כי ידע שראוי הוא לקפידא ולתרעומת, אולם אחר כך נוכח כי אין עוזר ואין תומך, והרב הוא היחידי שיכול לעזור לו. בלחץ המצוקה לבש עוז ובא אליו, ובלבו חשב שודאי יצטרך להרבות בפיוס וכו'. כשבא לבית הרב, מצא שם תלמידי חכמים מסובים סביב שולחנו ומתנצחים בהלכה, כשהרב יושב בראש. בהיסוס מה ניגש אל הרב ונתן לו שלום. כשהחזיר לו הרב שלום ושאל לשמו, השיב בשפה רפה: גרינשפן. מיד הסתכל בו הרב ושאל: ר' נחמן-שלמה? והנה למשמע התשובה "כן!" קם הרב מלוא-קומתו וקרא בשמחה: "רבתי, קומו! בא אלינו אורח נכבד, תלמיד חכם גדול בתורה!" ומיד הושיבו על ידו והעתיר עליו חיבה והוקרה, ולא נח הרב ולא שקט אחר כך, עד שסידר לו מעמד מכובד.

גם אחרי שהרב חזר לארץ-ישראל, לא הסיח דעתו ממנו, והוא עזר למינויו של הרנ"ש כראש-ישיבה בליעדו. כשפרסם הרנ"ש קונטרס של דברי-תורה כנספח לירחון התורני "שערי ציון" שהופיע בירושלים, מוצאים אנו לידו את דברי ההסכמה החמים של הרב שנדפסו בהבלטה מיוחדת:

מכתב תהילה מאת הגאון האמיתי, מרן רבי אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, ראש הרבנים לארץ-ישראל:

חביבים עלי דברי-דודים, של ידידי וחביבי הרב הגאון, איש האשכולות, ח"ב סוע"ה, מוה"ר נחמן שלמה גרינשפאן שליט"א, ר"מ דעי"ת ליעדו יצ"ו, כאשר שעשועים היו לי דבריו וחברתו היקרה, בהיותי מתגורר בימי גלותי בקה"ק "מחזיקי הדת" בלונדון יצ"ו, ועתה שמח לבי לראות חלק קטן מחד"ת האמורים ביושר-הגיון ובפלפולא טבא, יוצאים לאור בהירחון התורני "שערי ציון".

הנני מתכוון כנגד המברכים לכבוד ידידי הרב הגאון המחבר בעל החידושים, יהי ד' עמו ויעלה מעלה מעלה, וכל אשר ברוח עמו להגדיל תורה ולהאדירה, יזכה להוציא לאורה, ולאורו יהנו רבים ויודוהו סלה בברכות לראש-משביר, כנפשו היקרה ונפש ידידו המדבר לכבוד התורה ולומדיה.

הבעה"ח כ"ח אלול תרפ"ב, פעה"ק ירושלם תובב"א.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ואמנם נתקיימה בו ברכת-כהן, "ולאורו נהנו רבים" לא רק מתורתו שבעל-פה אלא גם מתורתו-שבכתב. ספרו "מלאכת מחשבת" – כשמו כן הוא, ספר שיש בו הרבה מלאכה והרבה מחשבה, מנתח הוא הלכות עמומות בבינה חודרת, ומבהיר ומנהיר עומק סברותיהן בטוב טעם ודעת, בסגנון ברור ובסדר מעולה.

כמו כן הגדיל לעשות בספרו המקורי "פלפולה של תורה" (לונדון תרצ"ה) – "קורות דרכי הפלפול והשתלשלותו, על יסוד דוגמאות מספרות ההלכה בכל תקופותיה". בספר זה חוברו יחדו ידיעה היסטורית רחבה עם למדנות עמוקה ומקיפה, שרק תלמיד חכם מובהק הבקי בחזרי תורה וחודר לצפונות הגיוניה, הוא שיכול לפלס לו דרך במהלכי הלימוד לדורותיהם, ולהציג לפנינו את "השתלשלות סדרי העיון והתפשטותם בכל מרכזי התורה". עיי עוד ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 185-188.

*

סיפר לי הרב ד"ר אליהו יונג (שליט"א) [ז"ל]:

"בשנות שהותו של הרב בלונדון, היתה תקופה קצרה שבה ריכו כמה צעירים, ולמד אתם גמרא ותוספות, וזכיתי גם אני להיות בין שומעי לקחו של הרב. בלמדנו סוגיית 'מעמד שלשתן' בגיטין (זף יג, א), הקשיתי איזו קושיא, והרב השיב לי, ושוב חזרתי והקשיתי, והרב השיב לי בהרחבה ויישב קושייתי. בהמשך הלימוד הקשיתי פעם שלישית, והרב תירץ והסביר הדברים בהרחבה ובסבלנות. בתום השיעור, כשחזרתי לביתי, ייסרני מצפוני ונקפני לבי, שמא הרשיתי לעצמי להטריח על הרב יותר מדאי, וכבר עמדתי לכתוב מכתב התנצלות ולבקש סליחתו של הרב. והנה למחרת בבקר, מצאתי בתיבת הדואר מעטפה-מכתב מהרב. נפעמתי למראה המעטפה, חששתי אולי יש במכתב נזיפה, והנה פתחתי האגרת והופתעתי – — הרב עיטר אותי בסמיכת-חכמים!"

[הרב, שוודאי ידע לקבוע ערך התלמיד ודרגתו, קיים במעשהו הנאה והמרומם את מאמר חז"ל במסכת ברכות (סג, נ): "וכל המנבל עצמו על דברי תורה – ופירש": ששואל לרבו על ספקותיו וכו' – סופו להתנשא"!].

*

ובאותן השנים, עם היותו רב גולה ממקומו, הגיב בחריפות במקום שראה פגיעה בת"ח ובני-תורה. אחרי ההתנגשות עם הרב הראשי, הרב ד"ר הרץ ז"ל (שהדיה מצויים באגרות הראי"ה א), בדבר שחרור בני-תורה משרות בצבא, העיר הרב ואמר: "שער-הגמרא המצויר והיפה, ערכו רק כשהוא מחובר לגמרא עצמה, אולם אם הוא נפרד ממנה – הריהו מאבד את כל ערכו, כי כשלעצמו אינו אלא ציור בעלמא. ערכו של הרב הראשי גדול ונחמד, כשהוא מחובר לרבנים ולבני-תורה, אולם כשהוא נפרד מהם – הריהו נשאר בצורתו החיצונית גרידא".

*

יחס של כבוד וחיבה גילה מרן הרב זצ"ל לחכמי הספרדים, וכך מוסר לנו הרב הגאון רבי עובדיה הדאיה ז"ל:

"פגישתי הראשונה עם הרב זצ"ל היתה בשנת תרס"ח, כלומר: לפני חמישים ושתיים שנה. הוא היה אז רב ביפו ובאתי אצלו יחד עם אבי עליו השלום, שהרב הכיר את שמו קודם לכן, מתוך חידושי התורה שלו. כשאבי הציג את עצמו לפני הרב זצ"ל, אמר לו מיד הרב מחידושי התורה של אבא, והוסיף שזוהי תורה לשם-שמים. אבי השיב לעומתו בדברי תורה נוספים.

כעבור עשרים שנה ביקרתי שוב עם אבי אצל הרב, ומשנכנס עמנו לשיחה, חזר להפתעתנו המרובה על הדרשה שדרש לפניו אבי בפגישה הקודמת. עובדה זו שהייתי עד-ראיה לה, מעידה ומוכיחה על גדולתו הנפלאה וזכרונו הבלתי רגיל של הרב זצ"ל".

ועוד מספר הרב הדאיה ז"ל:

"בשנת תר"ץ הלכתי אצל הרב לקבל ממנו הסכמה לספרי "יישכיל עבדי", חלק א'. אותה שעה ישב רב אחד אצל הרב. משראה הרב אותי והחל מעיין בספרי, החל לדבר בשבחי והגדיר את דרך הלימוד שלי בין בהלכה ובין בקבלה. ראיתי אצלו לא רק ענווה גדולה מצד עצמו, אלא עד כמה היתה בו אהבה לתלמיד-חכמים, שביקש תמיד לקרנם, לעודדם ולעשות להם נחת רוח לכבודה של תורה. גם לאחר מכן, כל אימת שהייתי שולח אל רבנו מכתב או המלצה, היה מזדרז מיד למלא את בקשתי, וכך ראיתי תמיד שרבנו הוא לא רק גאון בתורה, אלא גם **גדול במידות, בעל נשמה גדולה**, שממנו צריך ללמוד אורחות חיים".

הצופה, ג' אלול תש"ך

[וראה מו"מ של הלכה: דברי הרב אל הרב הדאיה ז"ל ב"משפט כהן" סי' צב, ותשובת הרעה"ד ז"ל ב"אגרות לראי"ה" עמ' רכא, מהדו"ב סי' שכז, וראה שם סי' שכב).

*

כשלמדתי בישיבת "מרכז הרב" בשנות תרצ"א-תרצ"ה, והייתי מצוי בבית הרב, ראיתי

כמה פעמים שהגיע אליו הרב הגאון ר' בן-ציון קואינקה ז"ל, והוא קיבל את פניו בידידות מרובה, ונשא ונתן עמו בהלכה. כידוע ערך הרב בן ציון קואינקה ז"ל במשך תשע-עשרה שנה, את הירחון התורני "המאסף", עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. והנה כששקטה הארץ, נתן הרב"צ דעתו לחדש את הופעת הירחון, ובשנת תרפ"ב עמד לצאת לערי מצרים לגייס כספים למטרה נכבדה זו. מרן הרב זצ"ל העניק לו אז מכתב עידוד, המרומם שמו ופעלו של הרב"צ, וזה דבר המכתב:

לכבוד ידיד נפשי, הרב הגאון המפורסם, אוצר תורה ויראה, חכם לבב ורב פעלים, כמוה"ר בן ציון אברהם קואינקה שליט"א, ראב"ד דאחינו ק"ק ספרדים פעה"ק ירושלים ת"ו, וחבר בהרבנות הראשית לא"י ת"ו.

אחדשה"ט דכתר"ה חביבי הגאון נ"י,

הנני בזה להביע את שמחת לבי לכבוד ידידי, על הבשורה הטובה אשר השמיעני, כי הנהו נכון לשוב לעבודת הקודש, לכונן עוד את ירחון "המאסף", אשר הוציא לאור מאז מלפני המלחמה משך של שנים תכופות, תשע עשרה שנה, אשר העשיר על ידו את ספרותנו התורנית ברכוש גדול ועצום, ממעשה ידי רבנים גדולים וגאונים וחכמים מובהקים בכל אפסי ארץ, ואשר כלל בקרבו גם הרבה מדברי-תורה דיליה, דברים נחמדים מפז ומאירים כספירים, כאשר מודעת זאת ברבת בני עמנו, אצל כל תופשי התורה הקרובים והרחוקים.

ועתה אהובי כתר"ה שליט"א תחזקנה ידיו ויהי ד' עמו גיבור החיל, לבצע את מחשבתו הטובה. חזק ואמץ, בונה חרוץ וחכם לבב, בהיכל תורת ה' תמימה. חזקה היא תקוותי כי כאשר אצלו מרוחם חכמי ישראל הגדולים על "המאסף" בשנים שעברו, וכאשר מצאו לנכון נדיבי לב חובבי תוה"ק, להכירו לברכה בתקופתו הקודמת, כן יתנו יד וכן יוסיפו בהוספת ברכה, להחזיק את ידי כתר"ה בכל אופני הסיוע ברוח ובחומר לתקופות הבע"ל. ויהי נועם ה' עליו ופועל ידו ירצה, להיות לכבוד ולתפארת לבית ישראל להגדיל תורה ולהאדירה בעיר עז לנו, כנפשו היקרה ונפש דורשו לטובה ולברכה, המצפה לתשועה קרובה לעם ד' ולנחלתו.

הבעה"ח פעה"ק ירושלים ת"ו יום ח"י שבט תרפ"ב

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

*

הסכמה נלבבת מאוד נעלה כתב הרב זצ"ל בשנת חייו האחרונה לספרו של הגרב"צ עזיאל ז"ל (תל אביב תרצ"ה), אשר בשנות תרע"ב-תרע"ד עוד כיהן במחיצתו כרבה של הקהילה הספרדית ביפו.

ב"ה, י"ד לחדש שבט תרצ"ה

ישאו הררי קודש ברכת עולמים לכבוד ידידי וחביבי, פחתי ובריבי, הרב הגאון

המובהק, מאיר ומזהיר, רב פעלים, מו"ה בן ציון מאיר חי עוזיאל שליט"א, ראש רבני מחוז יפו ת"א ת"ו, שלי בכפילא, לעילא לעילא.

ידידי היקר!

תודות מרובות אתן לכת"ר, על גליונות הקודש אשר הואיל בטובו לשדר לן שופריה דספרו הנעלה "משפטי עוזיאל" ההולך ואור בדפוס. נעמו לי הדברים היוצאים מלב ישר הוגה מְשָׁרִים כהדר"ג חביבי שליט"א, אשר מאז נתאגדנו יחד לעבוד עבודת הקודש שכם אחד, למשא עם ד' היושב על אדמת הקודש, גדלה ועצמה אהבת אמונים המקשרת את נפשותינו בחיבת קודש של תורה ויראת ד' טהורה, באהבת אומן לחיבת ארץ קדשינו לבניינה וישובה ולחיוזק ידי בניה בונה ונוטרי כרמיה, להופיע באור אש דת על כל נושאי דגל הבנייה, – – – ועבודת ידידי הנאמנה, הַנָּה לי תמיד למשיב נפש וששון לב.

ועתה הגדיל לעשות בספרו היקר, אשר הוא מלא על גדותיו חכמה ודעת באורח חיים סלולה, אשר יחד חובר לה גיוון-קודש בעומק ורוחב ובסדר ישר, דבר דבור על אפניו בהליכות עולם לנו, ומבין שורותיהם יצהירו גם כן אהבת איתן לבנין ארצנו הקדושה וחפץ לב נאמן לרוממה ולשגבה. – – – אשרי שלו ככה, ומה ישא ברכה, להשגיא פעליו ולהכביר מעלליו הטובים והנאמנים, ויזכה להפיץ קרני אורו על פני תבל, למרבה הדעת והתושיה כיד ד' עליו להגדיל תורה ולהאדירה.

כנפשו היפה ונפשו ידידו עוז דוש"ת באה"ר מהר הקודש מירושלים

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

*

בשולי הסכמה זו מופיעה תוספת ארוכה, שזכתה לתשומת-לב מרובה, הואיל והיא עוסקת בנושא אקטואלי, והוא – שינוי המבטא בתפלה:

והנני בזה להעיר על דברי קדשו, במה שהעלה בתשובה הראשונה בספרו הבהיר נ"על שינוי ההברות והמבטאים בשפתנו הקדושה בכל קריאה של חובה ומצוה", שאין בשינוי המבטא משום "ואל תטוש תורת אמת", שהוא שלא כפי שנתפרסם ממני בענין זה וראה שו"ת אורח משפט, ירושלים תשל"ט, סי' טז, אשר נשאלתי מצד אחינו רבני התימנים, – – – שיש בזה משום חסרון דקדוק באותיות, – – – וכל קהל שהורגל במבטאו כשאומר נגד מבטאו הרי הוא מחסר את הדקדוק של האותיות.

(וראה בזה דברי הרב ר' טוביה-יהודה טביומי ז"ל בספרו "ארץ טובה" סי' ה ודיונו המפורט של הגר"י וויינברג ז"ל בספרו שו"ת 'שרידי אש' חלק ב, ירושלים תשכ"ב, סי' ה, ותגובת הרצ"י ז"ל לדברי שניהם, בהערותיו ל"אורח משפט", עמ' רסה-רסו, ועי' מה שכתב הגריא"ה הרצוג ז"ל בספרו שו"ת "היכל יצחק", חלק או"ח, ירושלים תשל"ב, סי' ג).

וראה "מקראי קודש" להגרצ"פ פראנק ז"ל, פורים, עמ' פח, הערה 6: "קול מבשר" להגאון ר' משולם ראטה ז"ל, חלק ב, סי' יד; תשובת הגרא"י אונטרמן ז"ל, שנדפסה ב"כזר אפרים" סי' כג).

*

עם כינונה של הרבנות הראשית ובחירתם של שני הרבנים הראשיים, כשהיו נחוצות שתי התתימות על מיסמך רשמי, היה הרב נוהג לחתום משמאל ומניח את המקום הימני המכובד, לעמיתו הראשון לציון הספרדי.

היו כאלה שהדבר לא נראה להם, שהרי עדיפות נדולתו התורנית של הרב היתה מוכרת ומקובלת על הכל, וסברו הללו שיש כאן פגיעה בכבוד התורה, וגם אם הרכ בענוותנותו נוהג כך, אין הם רשאים להשלים עם זה. כשהרשו לעצמם לפנות בזה אל הרב, השיב להם: אילו נהגתי כפי עצתכם, אפשר שהשלום היה נפגע, והיה אז כבוד הרבנות מתערער, והולוול בכבודו של תורה היה אז גדול פי כמה.

ועוד אמר הרב: מצינו שהקב"ה אמר לאברהם אבינו "שב לימיני" (תהלים ק; א). הוא, אפוא, הקובע מקומו של אדם, מימין או משמאל. גם בענין זה לא מקום התתימה קובע, וצריך אדם לעמוד קשה בכדי לזכות בימין-ד'.

*

כשביקר הרב בארצות-הברית, בשנת תרפ"ד, בראש המשלחת למען ישיבות ארץ-ישראל ואירופה, שבה השתתפו הגאון ר' אברהם-דב שפירא ז"ל, רבה האחרון של קובנה, והגאון ר' משה-מרדכי אפשטיין ז"ל, ראש ישיבת סלבודקה, הרגיש הרב שבהופעותיהם המשותפות מקדיש הצבור תשומת-לב מיוחדת לו. בכל מקום בארה"ב שאליו הגיעה משלחת הרבנים לשאת דבריה, היה כמובן הרב ראשון לנאמים, והיה הדבר קשה להרב שהכבוד הזה כולו נופל בחלקו, ואילו חברי הרבנים הגאונים כאילו טפלים לו.

אכן, ידע הרב שלא ניתן לשנות את הסדר, ועל כן מצא דרך לשמור על כבוד התורה של חבריו, בדברי-הקדמה שבהם פתח את נאומו, וכך היה אומר:

"ירבותי, נתאספתם לכבוד חברי הרבנים הגדולים, רבה של קובנה וראש ישיבת סלבודקה ולכבודי, אולם, דעו לכם שקובנה היא עיר לא-גדולה כלל, ורק גאונים כמו ר' לייבלה שפירא ז"ל ורבי יצחק אלחנן ז"ל, הם שפרסמו בעולם היהודי, וכימינו,

רבה של קובנה – הרב שפירא, מחבר הספר "דבר אברהם" – והוא המפרסם את קובנה בעולם. וכיוצא בזה סלבודקה – עיירה קטנה היא, ורק בזכות הישיבה הגדולה וראש-הישיבה הגרמ"מ אפשטיין, מחבר הספר "לבוש מרדכי", נתפרסמה סלבודקה בעולם. קובנה וסלבודקה זקוקות, אפוא, לרבנים הגדולים והם המוסיפים להן כבוד ויקר.

לא כן אני עבדכם: אני מייצג את ירושלים, ובכבודה אני מתכבד, כי ירושלים עיר-הקודש אינה זקוקה כלל שמישהו יפרסם אותה, שמישהו ירים את כבודה, ירושלים – גדול כבודה בזכות עצמה וכולנו מתכבדים בה. וזכותה של ירושלים עיר קדשנו תפארתנו היא שעמדה גם לי עבדכם להיות פותח ראשון".

ביקור הרב במזמריאל

מאבקו הנמרץ של האדמו"ר מליובאוויטש, מוהריי"צ ז"ל, למען גחלת היהדות ברוסיה הסובייטית, מאבק תוך מסירת נפש גמורה עד המאסר ותוך זמן המאסר – מצא הד עמוק בלבו של הרב, והוא שמילדותו היה אמון על הערצת אדמו"ר-י-חב"ד, רחש לו הרבה כבוד והוקרה בזכות עצמו ובזכות אבותיו. בקיץ תרפ"ט, כשהגיע האדמו"ר ז"ל לביקור באה"ק, קידם הרב את פניו במכתב ברכה נרגש מלא ביטויי הערצה, אימוץ ועידוד²¹:

רב רחימאי, כבוד קדושת הרב הקדוש, נהדר בקודש לרבבות אלפי-ישראל, מקדש שם השם הגדול ברוך הוא ברבים, עובד במסירת-נפש להצלת עדר ד' ואוצר קדושת אש-דת מידי עריצים, אור מאיר בלבית-קודש בגנוי נצר מטע-קודש, מצמרת ארזי-קודש, אראלים ותרשישים, [עמודי] חכמה ודעת קדושים כקש"ת מו"ה יוסף יצחק שניאורסאהן האדמו"ר דליובאוויטש שליט"א.

יהי יום בא הוד קדושתו אל ארץ-הקודש ועיר-הקודש מבורך, ושפעת ברכת שמים יריק צור-ישראל, אשר עיניו ולבו בארץ חמדה ובעיר ד' שמה מימות עולם לעדי עד, על הדרת קדושתו, לרוממו ולשגבו ישע, לחזק את ידיו בקודש לנצח על מלאכת ד' אשר נתן בידו, להשביע בצחצחות נפשות צמאות לדבר ד' וסוד שיח קדשו, ולאמץ ידים רפות להחזיק במעוז קדושת תורת אמת ברוח גבורה נערצה, עד אשר מהרה יופיע מציון אור חדש, בנחמת גאולים בבנין אפריון ובביאת גואל צדק במהרה בימינו, אמן.

כנפשו הקדושה ונפש ידידו הנאמן החותם בברכה נאמנה מהר הקודש מירושלים.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

*

זמן קצר שימש הגאון מטברג, ר' אהרן בורשטיין ז"ל, כראש ישיבת "מרכז הרב" והרעיש את למדני עיר-הקודש בשיעוריו הגאוניים.

וכתב לי הגרש"א יודלביץ ז"ל:

בקשר לבקשתו להודיעו על יחסו של מרן הרב זצ"ל להגאון מטברג זצ"ל, זוכר אני רק דבר אחד. בהספדו – אחרי שאמר עליו שהוא מיחידי גדולי עולם – אמר: "אם היינו ניגשים היום לבניין בית-המקדש ולהקריב קרבנות, היה הוא האיש שהיה יכול לומר הלכות ברורות בענינים אלו". מסתמא ידוע לכת"ר נוסח המצבה שמרן הרב כתב עליו ["בחיר גאוני הזמן"]²².

סיפר הצדיק הירושלמי, הרב ר' אריה לוין ז"ל:

זכיתי להיות שליח-מצוה, להביא תשורה יקרה מגדול לגדול, והבאתי למרן הרב זצ"ל את ספרו של הגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל "אבן האזל", מיד עם צאתו מבית הדפוס.

הרב הפליג בשבח תורתו של הגרא"ז, ודרך עינו הבהיר והישר, ואף הוא הגדיר ואמר: "ר' איסר זלמן, הרי דרך-הלימוד שלו הוא דרך הגאון ר' יחיאל הליר ז"ל, בספרו

'עמודי אור'. כשחזרתי וסחתי הדברים להגרא"ז, עמד משתאה ואמר: "מתפלל אני כיצד תפס הרב את הדבר, והרי באמת עיינתי הרבה ב'עמודי אור' וסיגלתי לעצמי את מהלך בירוריו בהלכה".

*

הרב מחה נמרצות כשפרסמה הנהלת ישיבת "עץ חיים" חוברת תעמולה של הישיבה, ולא הבליטה במידה מתאימה את דמותו ואת מקומו של ראש-הישיבה, "האדם הגדול שהוא בעזה"י עמוד הקודש של המוסד הקדוש הזה"²²:

לכבוד הנהלת ישיבת עץ חיים פעה"ק ת"ו

שלי וברכה

הנני בזה מוצא לי לחובה גדולה, להביע את צערי הגדול ואת מחאתי נגד הסדר שהובע בהמחברת הזרזנית בשם "אגרוס פון ארץ ישראל" בתור סיפור תולדותיו של "עץ חיים", ביחס לכבוד הגאון הגדול מו"ה איסר זלמן מלצר שליט"א, הר"מ הראשי ומנהלה הרוחני של הישיבה הקדושה. וכי כך צריכים להתנהג עם גאון גדול זה, שתפארתו והודו היא העטרה היותר מפוארת של הישיבה, לעשות אותו כשירים, להעמיד אותו מן הצד ולציירו רק ביחס למקומו העבר מסלוצק. לדעתי צריך עיוות זה להיות מתקן מיד, ולפני התפוצה של המחברת הזאת צריך שתהיה עילה מיוחדת נקבעת בכבוד והדר, בצירוף עם תמונתו של הר"מ הראשי שליט"א, בהבעה של הערצה הראויה לאדם הגדול, שהוא בעה"י עמוד הקודש של המוסד הקדוש הזה, וזיוו והדרו.

בתקותי, שיקבלו את דברי ויכירו את האמת והצדק שבהם, להלכה ולמעשה, הנני חותם בברכה נאמנה וצפיית ישועה להגדלת תורה"ק ורוממות כבודה המושפל בעוה"ר בעיר ד' שמה, כנה"י [כנפשו היקרה] ונפש ידידם דוש"ת [דורש שלום תורתם] באהבה רבה.

הק' אברהם יצחק הכ"ק [הכהן קוק]

עד מה גדול היה כבודו וסמכותו של הגרא"ז ז"ל בעיני הרב – זאת אנו למדים ממעשה שהיה: מבית המטבחים הביאו פעם לפני הרב שאלה חמורה בסירכא שנמצאה בשור. באותה שעה שהה הגרא"ז בבית הרב ועוד רבנים, והרב שיתף אותם בדיון ההלכתי. תוך כדי דיון, השמיע הגרא"ז דברים הנוטים לצד איסור. מיד הפסיק הרב את הדיון ואמר: "כיוון שיצא מפיו כך, שוב אין לדון יותר בזה" (מפי הרב ברוך רקובר – "שבחי הראי"ה" עמ' רב, מהדו"ב עמ' 263).

הרב צבי קפלן (שליט"א) [ז"ל] מספר:

לנישואי בתו של הנדבן הנכבד ר' שרגא הריס ז"ל עם בנו של ר' אלחנן שיינזון ז"ל,

מיקירי תל-אביב, הוזמנו הרב זצ"ל והגרא"ז מלצר זצ"ל. החופה נערכה בגינה שבחצר, והוכנו עבור שני האורחים הנעלים שני כסאות במקום המתאים. הרב הגיע עם מלווייו והושב במקומו המכובד. הגרא"ז התאחר קצת, ובטרדות התנונה לא דאגו המארחים להעלותו ולהושיבו במקום שנועד לו, והוא בענותו וצניעותו נשאר עומד במרחק-מה מהמקום שבו ישב הרב. והנה הרגיש הרב בדבר, ומיד קם ובתנופת יד חגיגית הזמין את הגאון ר' איסר-זלמן לבוא ולשבת בכיסא שעל ידו.

ילד הייתי כשראיתי את הדבר הזה, אולם מאוד הרשים אותי יחס-הכבוד שגילה הרב כלפי הגרא"ז, ועד היום זכור לי מראה פני הרב ותנופת ידו.

על היחס המקביל של הגרא"ז ז"ל אל הרב והערכתו הגדולה לאישיותו, ראה בספר תולדותיו "בדרך עץ החיים" (כרך ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 489-490). וראוי להוסיף שבכמה מאיגרותיו מכתיר הגרא"ז את הרב בתואר הנדיר ביותר – "שר התורה" (ראה לדוגמא בהסכמתו בראש מסכת ביצה עם "הלכה ברורה", שהופיעה זמן קצר אחרי פטירתו של הרב ע"י מכון הרי פישל).⁸³

ועוד: הגרא"ז ז"ל, שהיה גר ב"בתי יעקובסון", היה מתפלל בקביעות בבית-הכנסת של הפרושים ב"בתי ברוידא" שהיה סמוך לו ביותר, והיה זה כבוד גדול לביהכנ"ס, שראש ישיבת "עץ חיים" הנערץ מתפלל בצל קורתו. אולם אחרי שבית-כנסת זה שימש אכסניה למאורע עגום של פגיעה חמורה בכבודו של הרב, עזב הגרא"ז באופן הפגנתי את בית-הכנסת הזה – שהתיימר בכבודו – ועבר להתפלל בבית-כנסת שהיה רחוק יותר מביתו, בית-הכנסת של החסידים ב"בתי רנוד". (ראה "ההד", ניסן תרצ"ב עמ' ט).

כשביקר הגרא"ז ז"ל בפולין לרגל חתונה משפחתית, אמר בענותו להגאון ר' חיים עוזר גורודזנסקי ז"ל: "מיר זיינען גדולים ביז צוא דיין קלאמקע" [הננו גדולים רק עד שאנו מגיעים לַיְדִית הדלת שלו...], והוסיף: כשאני מתחיל לדבר אתו באיזו שהיא סוגיה, נדמה לי שזה עתה החזיק את הגמרא, וסגר אותה רק לפני שפתחתי את דלת חדרו. בכל מקצוע בתורה שמדברים אתו, בש"ס, ברמב"ם – הכל אצלו ברור, טרי ורענן, כאילו זה עתה פנה מתוך הספר העוסק באותו מקצוע.

83. תואר זה – "שר התורה" – מופיע גם במכתב המלצה שכתב הגרא"ז אל הרב לזירוז השגת רשיון עליה לא"י עבור מורי ורבי הגאון ר' מרדכי פיינשטיין זצ"ל, רבה האחרון של קהילת שקלוב (אשר אחיו הבכור הגר"מ זצ"ל מכנהו באגרותיו, "אגרות משה", "אחי הרב הגאון החר"ף"). עיי' שחר אורו עמ' 36.

[מכתב המלצה זה נשמר בידי ידיד-נעורי הרב שמעיה שאנן ז"ל (שגם הוא למד בשקלוב), וברוב טובו מסר אותו לידי, ועתה נדפס בספר תולדותיו של הגרא"ז "בדרך עץ החיים", ח"ב. עמ' 332-333. ופה מקום אתי לתקן טעות שנפלה: לצערי טעה המעתיק בקריאתו, ובמקום הנדפס "והוא גדול באמת ועניו עצום", צריך להיות – כפי שעולה מתוך קריאה מדויקת – "ומעמיק עצום".]

ביומא דאשכבתא הספיד הגרא"ז ז"ל את הרב בשם הישיבות בירושלים, ואח"כ הספידו במלאת ה"שבעה" בחורבת ר' יהודה החסיד בעיר העתיקה. אחד המשפטים שאמר אז היה: "עם פטירתו של הרב נפגע חוט-השדרה של כלל-ישראל!" והוסיף ואמר: "במהירות מוחו ועוצם חריפותו, יכול היה להתפרסם בעולם כמו ה"תומים" [הגר"י אייבשיץ ז"ל]. אולם הוא ויתר על דרך הפלפול. והתמסר במשך שנים לסידור 'הלכה ברורה' על כל הש"ס, "קביעת דרך לאמיתה של תורה, "כי תורת אמת היתה בפינו".

בהקדשה שכתב הגרא"ז ז"ל על אחד מכרכי "אבן האזל", אשר נתן למו"ר הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, הוא מכנה את הרב "גאון עוזנו, נשיא ישראל".

ומו"ר הרב ר' יצחק אריאלי ז"ל מוסר, כי בהתייעצות מסוימת שהיתה בבית הרב אחרי פטירתו, אמר הגרא"ז ז"ל: "על יד שולחנו של הרב, אי אפשר לדבר דברים בטלים, גם כאשר הוא איננו יושב אתנו".

*

סח לי הרב שאול ליברמן ז"ל:

בתקופה מסוימת גרתי בדירה קטנה בירושלים, שפרוודור ארוך עבר על פניה והוא חיבר אותה אל הדירה שבה גר אז ר' נחמיה ז"ל, אחיו הצעיר של הרבי הזקן מגור [הרא"מ] ז"ל. כרגיל ישבתי בחדרי, שדלתו היתה פתוחה, ולמדתי. באחד הימים היתה שמחת "שבע ברכות" בבית ר' נחמיה ז"ל, שאלה הוזמן הרב. והנה כשהגיע הרב ועבר דרך הפרוודור וראה אותי, נעצר ונכנס אלי, הציץ וראה באיזה עניין אני עומד, ומיד התיישב והתחיל נושא ונותן אתי באותה סוגיה.

חסידי גור שנאספו ובאו לכבוד המאורע ולכבוד האורח רם המעלה, תמהו מאוד למראה עיניהם, שכן גם משפחת ר' נחמיה ז"ל לא הקדישה תשומת לב מיוחדת לאברך ללא זקן הנמצא בשכנותם, גם אם ראוהו מעיין בקביעות בגמרות ושאר ספרי קודש. כאמור, התיישב הרב על ידי, אולם הרגשתי שהוא מאריך בישיבתו ואינו ממהר כלל, ואמנם המשיך עד שבאו ואמרו בעדינות שהציבור מחכה לו. ברור לי שהוא עשה זאת בכוונה, להבליט את יחס הכבוד שלו אלי, כבוד למי שעוסק בתורה גם אם אינו נראה כלל כחסיד גור.

*

הרב המופלא ר' ירוחם ורהפטיג ז"ל (תלמידו של הגאון הרב סולובייצ'ק ז"ל, וחברו של "העילוי ממצ"ט" הגאון ר' שלמה פוליאצ'יק ז"ל) סיפר לי:

כשהייתי הולך להקביל פני גדול בתורה, ולהרצות לפניו מחידושי בהלכה, ידעתי שישנם גדולים חריפים שתוך ריתחא-דאורייתא במלחמתה-של-תורה, הם רגילים לבטל דברי זולתם, להקשות עליהם קושיות חמורות או לפרוך ולדחות חידושיהם, ולקראת עימות זה הייתי מכין עצמי, משנס מתני להשיב מלחמה שצרה, שלא יבטלונני בהבל פיהם.

כשעליתי בפעם הראשונה לא"י, ועמדתי לבקר אצל הרב, הכינותי דברי תורה

מהמעולים שבחידושי, וכולי הייתי ערוך למערכה. והנה כשבאתי והרציתי לפניו מחידושי תורת, האיר פניו אלי ברוב ענוותו, חיזק את דברי וביססם בעוצם בקיאותו, העמיק והטעים סברותי ברוחב הבנתו, וכה רוממני עד שנעשיתי בטל ומבוטל בפניו (ער האט מיר אזוי אויף-גיהייבען, אז איך בין גיווארן בטל ומבוטל פאר אים...)

בביקורי השני אצל הרב, חקר ודרש אותי הרב על מעמדי הכלכלי, ותשומת הלב היתירה והמפורטת של הרב, היתה קצת תמוהה בעיני, והנה בסוף השיחה פנה אלי הרב, וביקש ממני את הדרכון שלי, והוסיף שיחזיר לי אותו כעבור שבוע. לא שאלתי שאלות, ומסרתי לו את הדרכון, כעבור שבוע כשבאתי שוב אל הרב, הושיט לי הרב את הדרכון כשבתוכו ויזה ארץ-ישראלית... הרב החליט שלפי מצבי יכול אני לעקור דירתי מוורשה ומקומי הוא בארץ ישראל!

*

לא מיעט הרב ח"ו בערך של חיזוק תורה בוורשה, והרי לפנינו המלצתו החמה למען ישיבת "תומכי תמימים" שיסד שם אדמו"ר מליובאוויטש נ"ע:

ב"ה, יום י' לחדש תמוז תרפ"ט

לכ' ידי"נ הרב הגאון המפורסם

החכם השלם מוהרי"ל [לנדא] שליט"א

הרב הראשי לדרום אפריקה ביוהניסבורג יצ"ו

שלום וברכה באה"ר,

אבקש בזה מכת"רה לקרב בכל עוז, כמידת טובו, את הר"ה היקר וו"ח מוה"ר עזריאל זעליג סלונים שליט"א,⁸⁴ מפע"הק ת"ו, הנוסע למח"ק [למחנה קדש] במלאכות של כבוד הרב הקדוש המפורסם בישראל מוה"הרייז שניאורסון, האדמו"ר דליובאוויטש שליט"א, לחזק את ישיבתו, הנקראת בשם "תומכי-תמימים", שמתקיימת כעת בווארשא. אבטח כי יקרת המשלח הגדול והנערץ, ולחשיבות המפעל לחיזוק התורה והיראה – יעשה כת"ר בכל חבת הקודש לטובת הישיבה הקדושה הנ"ל לחזק את ידי ציר אמונים הנ"ל בעבודתו הנאמנה.⁸⁵

והגני חותם בזה בברכה באה"ר כנה"ר [כנפשו הרמה] ונפש ידי"נ דוש"ת מקודש.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

*

בעילום-שם עלה לארץ הרב ישראל-יהושע הרצברג ז"ל מוורשה,⁸⁶ בימים של חבלי קליטה ודלות מקורות פרנסה. הוא, חברו של הגאון המופלא ר' מנחם זעמבא ז"ל, הי"ד, הגיע "לאתרא דלא ידעין ליה", ולא הכריז כלל "צורבא מרבנן אנא", אלא נתן דעתו

84. עי' עליו בקובץ המוקדש לשמו ולזכרו "מגדל עז", כפר חב"ד תשמ"א, עמ' 56-9.

ליהנות מיגיע כפיו. התיישב לו באחד הצריפים בדרום תל-אביב, רכש לו בפרוטותיו הדלות כמה חמורים, והתחיל מוביל זיפזיף משפת הים אל קבלני הבנין שעסקו בבניין הבתים החדשים של תל-אביב המתרחבת והולכת. והיה לו היום להרוויח די מחייתו, והלילה לתורה. בסתר אוהלו שקד על תלמודו שבעל-פה, ואף הספיק לחדש ולהעלות דברי תורה חשובים על הכתב.

משנתבסס קצת מעמדו, עלה ירושלימה ובא לבקר את הרב, וכמקובל הרצה לפניו כמה דברים מחידושי תורתו. והנה נתגלה להרב שלפניו תלמיד-חכם מובהק, גדול בתורה ממש. הרב התעניין במצבו ושאל לפרנסתו, ונדהם לשמוע "מהיכן ירק זה חי" – "וכי כבודה של תורה שיהיה אדם גדול שכמותו עוסק בהובלת זיפזיף על חמורים בתוככי תל-אביב?" הרב פנה מיד אל ידידו, רבה הראשי של ת"א, הרב שלמה אהרונסון זצ"ל, והוא שהשתדל למנות רבנים בכל פינות העיר, הצליח תוך זמן קצר למנות אותו כרב אזור "מרכז-מסחרי" שגדל והתרחב באותה שנה.

בראש ספרו הגדול "ברית כרותה" על מסכת כריתות שהופיע בשנת תשכ"ד – ספר שעשה רושם גדול באהלי התורה – מופיע מכתב-ברכה ששלח הרב לראשי הציבור באזור המרכז המסחרי, בו מביע הרב שמחתו הגדולה על מינויו של הרי"י כרב האזור, והוא מפליג בשבחיו בדברים מרשימים:

כשמחה בקציר שמחתי על הבשורה הטובה, כי תליית [תהלה לה' יתברך] באו בני תל-אביב יציץ לידי הכרה, ושמו את העטרה המתאימה והולמת, לכהן-פאר בכהונת הרבנות בעיה"ק תל-אביב יחד עם גאוני עיה"ק ת"ז הנ"ל, על ראש כבוד יד"נ וידיד נפשו הגאון המובהק, סוע"ה [סיני ועוקר הים] וכ"ו מוה"ר ישראל יהושע הרצברג שליט"א, הנודע בתור גאון מפואר, אוצר חמדה, אחד מחריפי גדולי הדור, המחדש בטובו המון רבה, חידושי-תורה בחריפות ובקיאאות ועמקות נפלאה, וכבר נודע לרבים אפס קצו מעט מחידושי המתבדרין בין הת"ח, וכפלי כפלים בגנוי-יקרות הנם אתו, בחידושים נפלאים ושו"ת הלכה למעשה, וכוחו יפה באגדה להפליא, ומצויין מאד בכל המעלות ויקרת המידות.

והנני מביע בזה את ברכתי לעדת ה' היקרה, אשר תזכה להתבסס מתורתו והוראתו בקדושה, וגם תאזורו חיל להפיץ מעיינותיו חוצה, וממזכים את הרבים יהי חלקכם, ולכהדג"ק [ולכבוד הדרת גאון קדשו] מז"ט, וכא"ל [וכל אשר לך] ירום ונשא וגבה מאוד, כנה"ר וידידו עוז דוש"ת באה"ר [דורש שלום תורתו באהבה רבה] מהר הקודש מירושלים, כ"ג טבת שנת תרצ"ג.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

חתנו של הרה"צ ר' אריה לוי ז"ל, הגאון הצנוע ר' שמואל אהרן יודלביץ ז"ל (מחבר הספרים "החשמל לאור ההלכה" ו"מעיל שמואל"), מגדולי ירושלים היה, אלא שברוב ענותו היה נחבא אל הכלים, אולם הרב שהכירו ידע להעריך את רום ערכו.¹⁰ אחרי

פטירתו של הגרש"א, כתב לי בנו הרב מרדכי יודלביץ ז"ל את סיפור המעשה דלקמן:
 "אאמו"ר הכ"מ [הריני כפרת משכב] היה מועמד לדיינות, והיה זקוק להמלצה או לסמיכה של מרן
 הרב זצ"ל, והלך הסבא [הרה"צ ר' אריה לוי ז"ל] עם אבא אל הרב, וכשבאו על יד ביתו ראו שכבר
 הוא יושב במונית מוכן לנסיעה. אולם הרב הרגיש תיכף בבאים, ותיכף נפתחה הדלת והרב שאל
 את הסבא מה העניין. ענה הסבא כי לא-בוער ויבוא בעת אחרת, אבל הרב לא הרפה ואמר שהוא
 מוכרח לומר לו בשביל מה הוא בא, ואז ענה שהוא זקוק להמלצה בשביל חתנו.
 מיד הזדרז הרב ויצא מן המונית והתחיל חוזר הביתה לכתוב את המלצתו. תוך כדי הליכה, אמר
 לו הסבא: "עוד כדי כך?" השיב הרב: "אם בשביל תלמיד-חכם כחתנו גם כן לא [להזדרז ולמלא
 בקשתו], אז יסביר לי מה זה כבוד-התורה!!"

[סיפור זה על מידת זהירותו וזריזותו של הרב בכבוד התורה, דומה שקראתיו באיזה
 מקום, שנמסר ישירות מפי הרב ר' אריה זצ"ל, אלא שכרוב צניעותו העלים ר' אריה
 שהמעשה היה בחתנו. והנה זכינו לברר מקחו-של-צדיק ושבחו של הגרש"א ז"ל, עד מה
 העריך אותו הרב ועד מה הזדרז להמליץ עליו בצורה כה נעלה].⁸⁵

אברהם יצחק הכהן קוק

הרב הראשי לארץ ישראל

האב"ד בעי"הק ירושלים תובב"א

הנני בזה להודיע באתרא דלא ידעין ליה, את מעלת הרב הגאון החו"ב סע"ה אוצר
 תויר מו"ה שמואל אהרן יודעלעוויץ שליט"א, מיחידי הסגולה שבבני הישיבה
 הקדושה עץ חיים פעה"ק ת"ו, אשר מאז נודע לי בגדלו בתורה בגפ"ת ופוסקים, והוא
 כאחד הגדולים, מידותיו תרומיות ויראת ד' טהורה ערוכה אתו ושמורה, ואשרי עדת ד'
 אשר תקחנו אחר כבוד להיות לה לרב ואב"ד ומורה דרך ד' לעם קדוש, כי לו נאה ולו
 יאתה עטרת הרבנות בכבוד והדר, וכל תומכיו יאושרו ויתברכו לרגלו.

כנה"י ונפש מברכם מקודש

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

בשנת תשל"ז קיבל הרש"א ז"ל את פרס עיריית תל-אביב, על שם מרן הרב זצ"ל,
 עבור ספרו "מעיל שמואל" (ביאורים וחידושים במסכת פסחים) וחבר השופטים כתב
 בנימוקי הפרס:

85. בזכותו של הרב ר' אריה לוי ז"ל, וחתנו הרש"א ז"ל, נשתמר בידינו חלק משיחתו של מרן
 הרב זצ"ל עם הרבי מליובאוויטש, אדמו"ר הרי"צ נ"ע. עיי' לעיל עמ' 231. כשהרב החזיר
 ביקור לרבי, לקח הרב אתו גם את ר' אריה ואת חתנו הרש"א יודלביץ ז"ל. המשמשים
 בקודש ניסו לעכב כניסתם, סבורים היו שהרב יעדיף פגישה ביחידות, אולם הרב לא הסכים
 להפרד ממלווי הנאמנים – "כך עושים לבני לוי"ה? (חולין ז', א) – וכך נכנסו גם הם ושמעו
 את שיחת הקודש המאלפת.

"המחבר הוא אחד מגדולי חכמי התורה בירושלים, שימש כראש ישיבה ומרביץ תורה ב'ישיבות' עץ-חיים, 'בית יוסף' וכולל מהרי"ל, פירסם עשרות מאמרים בקובצי 'כרם-ציון' בענייני מצוות התלויות בארץ, לפני כמה שנים פירסם את הספר 'החשמל לאור ההלכה' – – – המחבר הוא תלמיד מובהק לגאונים ראשי הישיבות הראשונים לישיבות בארץ בתקופה האחרונה: הגאון ר' אברהם-אהרן בורשטיין זצ"ל, הידוע בשם 'הרב מטברג' (עיי' להלן עמ' 389), והגאון ר' איסר-זלמן מלצר זצ"ל, שרוב גדולי התורה בארץ הם בכלל תלמידיו. הרבה הושפע מדרך הלימוד של שניהם, וגם הביא בספרו 'מעיל שמואל' הרבה מחידושיהם ומפלפל בהם. ואכן ניכרת בחידושי השפעה מאותה העמקה יסודית של הרב מטברג וההכנה הבהירה של בעל אבן-האזל. – – –

המחבר, חתנו של הצדיק הירושלמי הצנוע ר' אריה לוי זצ"ל, מתנהג כדרכם של ותיקי חכמי ירושלים, לומדים תורה מתוך הדחק ומתנהגים בעניות וצניעות. הם עצמם מצמצמים עצמם בקרן זוית ותורתם מבשמת את העולם ומכריזה עליהם בחוץ.⁸⁶

בגנזי עיריית חדרה, מצאתי את מכתב-הברכה ששלח הרב להכתרתו של רבה הראשון, הרב יוסף-דב כהן ז"ל:

ב"ה, יום ו' חדש אדר, תרפ"ו

שלי וברכה באה"ר לכ' ידידי הרב הגאון המפורסם חו"ב סוע"ה אוצר תו"י,

מו"ה יוסף דוב כהן שליט"א

האב"ד דמושב חדרה ת"ו,

שלי למר ולתורתו, ולכל העדה הקדושה עדת ד' אשר בארץ הקדש, יושבת חדרה, ולכבוד ועד המושבה, וועד בית הכנסת, יהי נועם ד' עליהם, ותיכף לת"ח ברכה.

אקוה בע"ה שתבא שפעת ברכה והצלחה לכללות העדה, ולפרטיה כולם מקטנם ועד גדולם, לרגלי הופעת כת"ד במשרתו הקדושה, אשר אקוה שינהל את כל הקהל הקדוש על מי מנוחות בדרכי התורה והמוסר, וכולם יכירו וידעו את ערכו הגדול וכשרונותיו הגדולים ומידותיו התרומיות.

86. פנינה נאה מדברי הרב נשתמרה לנו על ידי הרש"א ז"ל, ובתוך בירור הלכה מקיף בדיון "נטע רבעי של עכר"ם" הוא כותב:

"במסכת זבחים (קטז, א), ישנה מחלוקת אם בן-נח יכול להביא [קרבן] שלמים, דיש מאן-דאמר דסבירא ליה שרק עולות יכול הוא להביא. ושמעתי פעם [ביאור הדבר] מאדמו"ר הגאון הגדול רא"ה קוק זצוק"ל, דאף אם יתעלה הבן-נח למדרגה של עבודת-ד', אין בכוחו להשיג רק שיהיה האדם פרוש לגמרי מענייני העולם-הזה ויהיה כולו קודש לד', זהו הוא [הענין של] קרבן עולה, שהיא כולה כליל לשמים. אבל קדושת [קרבן] שלמים, דהיינו קדושת אכילה, להעלות את הגשמיים ולקשר אותה ברוחניות, להיות הכל בקדושה, זה אין בכוח הנכרי לעשות, ורק הגשמה הישראלית בכוחה לעשות גם את הגשמיים לשם מצוה ולשם קדושה" ("כרם ציון", ספר ה', ירושלים תרצ"ט, עמ' מג).

והשי"ת יגונן עליהם ועל כל שאר עמו, ולא ידעו עוד מכל נגע ומחלה, ויהיו נטועים בחצרות הקודש דשנים ורעננים לאורך ימים טובים. יפרחו כגפן וכלבנון יך שרשם לשמחת כל המצפים לתשועת ד' על עמו ונחלתו. כנה"י ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר חותם בברכת מז"ט ורב טוב לעד.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

אוצרות הראי"ה מהדו"ב ח"א, עמ' 435

*

שמח לב הרב על כל מינוי של רב במושבות החדשות באה"ק. באחת מאיגרותיו בנידון מינוי רב במושבה מסויימת, הוא מוסיף ומביע משאלתו "ואולי יחונן ד' יתברך שמו ונוכל לקבוע רבנות גם ביתר המושבות, למען ישוב להן תואר מלא של ערי ישראל עם קדוש" (אגרות הראי"ה א, עמ' קעט).

כשעלה לארץ הגאון הצנוע ר' אברהם יצחק טברוסקי ז"ל (רבה של מונסטירשצינא ברוסיה הסובייטית) והתחיל מכהן ברבנות מגדיאל, נתקל בקשיים בקהילתו החדשה. הרב הגדול בתורה, חניך-ולווי"ן, שהיה גם בקי מופלא בירושלמי, לא היה דרשן ועסקן, ורק שקד רבות על לימודו, ואנשי קהילתו לא ידעו להעריך את מעלת הגדול השוכן בתוכם. בצר לו פנה אל הרב והתאונן על מצבו הקשה, והרי לפנינו מכתבו של הרב המשתתף בצערו ומעודד את רוחו:

ב"ה יום י"ז לחדש חשון, תרצ"ג

שלח וברכת טוב לך ידי"ה הרב הגאון הגדול, אוצר תו"י (תורה ויראה)
מו"ה אברהם יצחק טברוסקי שליט"א יושב בשבת תחכמוני בק' מגדיאל ת"ו.

שלח בכפילא וכט"ס וכל טוב סלה.

אחדשה"ט באה"ר

הגיעני מכתב כ"ג, ע"י ידידנו הרה"ג היקר מוה"ר ג' שרייבמן שליט"א, ומאד נצטערתי מהדיעה שאינם מכירים שם במקום שבתו את גדולת ערכו דמר, ואינם יודעים איך להודרו שיזכו הם בסגולתו היקרה וכתר תורתו הגדולה והרחבה, אבל מקוה אני בע"ה שסו"ס האור ינצח והאמת תגלה לעין כל ויבושו כל הנחרים בו. והנני מצדי כמובן, מוכן לעשות בל"נ את האפשרות שבידי, לטובת השלמת הענין בכי טוב בע"ה, ותמיהני על השו"ב המופלג ששמעתי עליו שהוא יר"א וירא אלקים, איך יפעל בעצמו שלא להביא את השאלות לכתר"ה, ואולי נכון שיודיע לו מר את קפידתי בזה.

והשי"ת ישפוט לנו ולכל ישראל עתרת שלח כנה"י ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר

[כנפשו היקרה ונפש ידידו עוז דורש שלום תורתו באהבה רבה].

הק' אברהם יצחק ה"ק

רב גדול זה נשאר במגדיאל לא הרבה זמן. הוא הגיע מרוסיה כשהוא שבור ורצון, ופקדוהו בארץ מחלות קשות. בהשתדלות הרב קיבלוהו בבית החולים ביקור-חולים בירושלים, ולא ארכו הימים והוא הלך לעולמו.

בהספד שנשא הרב עליו אמר בין השאר: "הכל תלוי במזל ואפילו ספר תורה שבהיכל". משמע שיש חשיבות מיוחדת לס"ת שקוראים בו לעתים קרובות ושומעים מתוכו את דברי התורה. אולם היה לנו גם ס"ת מיוחד שקראו בו לעתים רחוקות ביותר, וזהו "ספר העזרה" כמו שחז"ל קוראים אותו במסכת בבא-בתרא (יד, ב). ספר-תורה זה היה מונח בצד הארון, ודרגת קדושתו היתה הגבוהה ביותר, שהרי כתבו משה רבינו ע"ה. ואם אמרו לנו חז"ל "מקום ארון אינו מן המידה" (מגילה י, ב), הרי גם אותו ספר-תורה לא מן המידה היה. למעלה היה מבחינת המקום, כלוחות הברית אשר מכתב-האלקים אשר עליהם העלה אותם לדרגה עליונה ביותר.

והמשיך הרב ואמר: הרב הגדול שאנחנו מלווים לבית עולמו, היה מאוד צנוע ונחבא אל הכלים, והיה כס"ת גנוז בקודש-הקודשים, שהציבור הרחב לא קרא בו ולא שמע אותו, אולם השפעתו הסגולית מרובה היתה, שהרי היה כל כולו שקוע בתורה, כל כולו נתון לאורייתא דמשה, ובחודשים האחרונים היה מדוכא ביסורין – "ספר תורה שרוי בצער", וחבל על דאבדין וחבל על דחסרא ארץ-ישראל גברא-רבה.⁸⁷

*

כבוד רב רחש הרב לרבנים מרוסיה הסובייטית, אשר גם בתנאי המצוקה החמורים ובמחנק הרוחני האופף אותם, התאמצו והמשיכו לעסוק בתורה, ואף לכתוב ולחבר ספרים בהלכה ובאגדה.

כשזכיתי לעלות לא"י, כ' תמוז תר"ץ, התחלתי לטפל בהדפסת ספרו של אאמו"ר הרב הגאון ר' פתחיה מנקין זצ"ל – "כרם פתחיה". אבא וכל המשפחה עדיין נתונים היו מעבר למסך-הברזל, ואילו כתב-ידו אשר עמל עליו ימים ולילות, הוברח לאה"ק טיפין-טיפין בצורת מכתבים.⁸⁸

87. בכל האפשרויות שבידינו, חייבים אנחנו להעמיד את כבודה של תורה, גדוליה ונושאי דגלה, על המצב היותר הגון שבחיי החברה. היו ימים שהתורה היתה תביבה מאוד על ישראל, ולחיבתה הגדולה לא היינו צריכים לשום חיזוק ולשום חיפוש-דרכים של הבעות ופרסומים, אבל נשתנו סדרי החיים וענייני החול שוטפים אותנו. הכשרונות החילוניים אשר רבו בקרבנו, הולכים ומתעטרים מכמה חוגים בפרסומים ובפומביות, חדשים לבקרים, ואם גם עתה תהיה תורתנו הקדושה "כחולדה זו הגרה בעיקרי בתים", ולא נעשה לה שום פעולה של הכרת-כבוד-וטובה לבחירי נושאייה, והיה הדבר היוצא מזה, שהענין ישכח בכללו – חס ושלום – שיש תורה בישראל (מתוך מכתב-הברכה ליובלו של הרד"א לוונטהל ז"ל) (הסכמות הראי"ה סי' קג).

88. עיי' שחר אורו עמ' 147-155. ליקוטי הראי"ה עמ' 318-313. שיחות הראי"ה עמ' 321.

הסכמת

בין רבנו הגדול נאמן ישראל וקדושו צימיע

בין אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א

הרב הראשי לארץ ישראל

אביר המלחמה ויהושלם ת"א

בית, כ"א אלול תרצ"א

אחד מההזיונות אשר בהם מלאתי עונג, ושמחת לבב, היה לי מראה עיני בספר כתב גבר חכם בעוזה של תורה, יראה, וחכמת לב, כבוד הרב הנאמן המפורסם, אוצר נחמד, כליל תפארת סופ"ה מרה פתחי מענקין שליט"א האבד"ק סענא ברוסא, אשר בשם כרם סתחי, יכנהו, בכל המקומות אשר הצצתי בספר היקר והנכבד הזה ראיתי אור ורוח, והפעולה היא מעידה על פועלה, כי הוא גבר כמולא, בעל מוח חושב נמוחות, ובעל לב הוגה משרים, עתיר נכסין בבקאות רבה, בכל דורי תורה ובשים ופוסקים ר"א, ועתיר פוסמי במדרשים ואגדות, וספרא רבא, בעשו השנון המתאים לרעיונותיו השוטטים, המבריקים והמאירים, ועיניו משוטטות בסכמי ספרים רבים ראשונים ואחרונים, ומכלם דלה פנינים, ובצר מהם חומת גבוהה, בנויה כמו רמים, משיכללת בסוב טעם ודעת ומטב הגיון, ושיטת דרושיו הנכבדים היא מחושבת בבינה יתירה, כדעה צלולה והסברה נעימה, ונחמדה, בתודירה מעמיקה, לדברי ה"ל, וגמרם בסימנים מובהקים, ואסכרם בדדמי להם, ולבי תר בחכמה בשאיפה קדושה לרדת לסוף דעתם של רבותינו הקדושים ז"ל במאמריהם על פי דרכיהם ושיטותיהם, ודין חרוג, ודין קדוח, לחבר את הדברים בסכנון יפה אף נעים, ובהעמקה מיוחדת בהקפת ענינים רבים, שהם ריפים זה עם זה, ודורים זה לזה, ובהתאמת המגמות הקדושות לפי תנאי הזמן והמקום של אמריהם, ובשימת לב טהור מלא יראה ה' טהורה ואמונה אומן, כי דברי חכמינו הקדושים אבות העולם ז"ל, הנם דברי קודש קדשים אשר הם צומדים חיים וקיימים לעד, מיד ולדורות, אשרי שלו ככה.

נוסף לזה, אחרי אשר מלא כרמי מעדני התורה והיראה, ומצא את לבבו שלם וצדיק באמונתו יחיה הלך לו גם לצדי הדרכים ובקש אחת הנה ואחת הנה, מאוצרות הספרות והמדרשים במקצעות רבים ושונים, ומכל אשר מצא, פרחי שושנים, גם בין הקוצים והחוחים, דברי אמת, אשר הרבה פעמים יצאו מבלי משים להעיד על האור כי טוב, על קדושת התורה והאמונה הקדושה על שרכם הנשגב של המצות והחוקים, על מעלתם של ישראל זיי קדוש, לא השיב אחור ימינו, ומכל אלה, מסקורות מרוחקים, לקח והראת, איך אור המזוהר של האמת הסתורה הוא בוקע ב"ב את ענני חמישך ובוזה תשכיל לעשות, לחזק לבב נטהרים, נבוכי דעה ונחשלים בצערם בדרכי החיים, בדבריהם שבלב, בדעה ורגש, ובדברים שבמעשה בחיים ובפועל.

ואם כי לא לכל אדם נתנה מדה זו, ולא כל מי שרוצה ליטול את השם, לתור אחרי אוכל, במעונות נמרים, ובמאורות פתנים, יוכל לבוא וליטול, אבל כביר כח לב, ואיש מלא סהרה, וקדושת רצון ונפש טהורה ממולאה בכל חמדה ככבוד הרב הנאמן המחבר שליט"א, סוף דבר הוכיח על תחילתו, כי כל מונתו היא לשם שמים, ועל כן, לא נכשל במסילותיו ונתקיימה בו ההבטחה של רגלי חסידיו יסמור, וככל דבריו אין בהם דופי ושמצה, והכל הולך למשרים בדרך ישרים סלולה, ע"פ התורה והיראה ואמונת חכמים, בקדושת ובטהרה.

הסכמת הרב לנרם פוזית, וזבא בהסכמת ראי"ה ס' סת.

כשהבאתי אל הרב את חמשת הגליונות הראשונים, קיבל אותם בחיבה יתירה, ושלא כדרכו להציץ בספרים החדשים הצצה חטופה, הקדיש לספר הזה זמן ניכר מזמנו היקר. חתנא-דבי-נשיאה הרב נתן רענן ז"ל הרגיש בדבר, וגילה לי שהרב מקדיש תשומת לב מרובה לספרו של אבא. וגם ראיתי כמה פעמים, בשעות השקטות של יום הששי אחה"צ שאז כבר לא כתב, שהרב יושב על הכיסא הנוח כשהוא מציין ארוכות בגליונות שהבאתי לו. כך המשיך כשהבאתי לו את הגליונות הנוספים. הוא עבר ממש על כל הספר, והוא כתב עליו הסכמה נפלאה, הסכמה שכולה אומרת כבוד למחבר ולספרו, הסכמה ארוכה שבה הוא עומד במפורט על מעלות המחבר "בעל מוח חושב נכונות ובעל לב הוגה מישרים", ומפרט בהרחבה את מעלות הספר, על שיטתו המיוחדת, עושר תכנו ויפי סגנונו:

אחד מהחזיונות אשר בהם מלאתי עונג ושמחת לבב, היה לי מראה עיני בספר כתב גבר חכם בעוזה של תורה, יראה וחכמת לב, כבוד הרב הגאון המפורסם, כליל תפארת, סוע"ה מו"ה פתחיה מענקין שליט"א האבד"ק סעננא ברוסיה.

ואחרי שהוא מפליג רבות בשבח המחבר וביקרת ספרו, הוא מסכם וכותב: "בטוח אני בעה"י כי הספר היקר והנחמד הזה יקנה לו לכבוד רבות, ויחשב בין הספרים המצויינים רבי הערך שנתחברו בדורנו".⁸⁹

*

רבה וגדולה היתה הערכתו של הרב להגאון ר' חיים עוזר גורודונסקי ז"ל מווילנה, ובמכתביו הוא מכתירו בתואר "פאר הדור". ואם לפני עשרות שנים כתב הרב לדודו-זקנו, הגרמ"ג יפה ז"ל, על חשיבות עלייתם של גדולי ישראל לא"י,⁹⁰ הרי אותה דעה היתה לו גם באחרית שנותיו, ולא חשש כלל שמא יכווה מחופתו של חברו.

בקובץ האגרות של הגאון רח"ע גורודונסקי ז"ל,⁹⁰ נדפסה תשובתו למרן הרב זצ"ל על מכתבו מכ"ח מנ"א תרצ"ב (שהובא אל הגר"ע ע"י שליח מיוחד – הרב זאב גולד ז"ל): "והנה הדר"ג שמועה שמע מהסכמתי לנסוע לאה"ק, לשבת שם בקביעות, ורומעכ"ת מוצא שיהיה לתועלת לכל ענייני הקודש ולכל ענייני הבניין והריכוז של היהדות בכלל, ויעורר בדברים נעימים ונאהבים" וכו'.

בהמשך מכתבו מסביר הגר"ע ז"ל את הקושי שביציאתו מפולין, אולם אינו דוחה את הרעיון, ומבקש מהרב להודיעו את פרטי הצעתו.

89. כצעיר לימים קטונתי מלדעת כיצד לעטר את שמו של הרב בראש ההסכמה. פניתי בנושא עדין זה אל המשגיח הרוחני של הישיבה, מו"ר הרב ר' יצחק אריאלי ז"ל, והיה זה הוא אשר ניסח: "הסכמת כבוד קדושת רבנו הגדול, גאון ישראל וקדושו, צדיק יסוד עולם, מרן אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א.

90. ת"א תש"ל, ח"ב, עמ' תל-תלא. מהדו"ב: אגרות ר' חיים עוזר, ב"ב תש"ס, אגרת תשנב. אגרות לראי"ה מהדו"ב ס' רצט.

לצערנו, לא הגיע לידינו מכתבו הנוסף של הרב, אשר ודאי נכתב, אולם בהערת העורך שם (עמ' תלא) נמסר בשם הרב דב כ"ץ ז"ל (חתנו של הר"ז גולד ז"ל), שהצעת הרב היתה להכתיר את הגר"ע בתואר "ריש גלותא".⁹¹

*

הרב ר' יהושע-זליג דיסקין ז"ל, רבה של פרדס-חנה, מספר:

הרב ר' אברהם ריניק ז"ל, תלמיד ישיבת סלבודקה שהתקבל כרב בכפר-סבא, התחיל ראשית כל לדאוג לבניין מקווה, והדבר עלה לו בקשיים גדולים. בניינו נגמר בקיץ, ועד עונת הגשמים עלתה הצעה של מילוי המקווה ע"י גבישי קרח. הוא דן בדבר עם מורו ורבו ראש ישיבת סלבודקה וחברו, הגאון ר' משה-מרדכי אפשטיין ז"ל, אלא שהוא היסס בדבר ואמר: נחכה עד לגשמים, אבל הרב ריניק טען: בינתיים ישנן כאלה שלא תטרחנה לנסוע למקום אחר ותכשלנה באיסור כרת. אם כן, אמר הגר"מ ז"ל, תפנה אל הרב הראשי הגר"ה קוק ז"ל. הוא פנה ואמנם הרב הכריע להכשיר (תשובתו המפורטת נדפסה ב"דעת כהן" סי' צ"ח). קבע אצלו הטעם של מניעת מכשול האיסור החמור. אבל, הוסיף הגר"ה וכתב: "אך מאחר שידינו הגר"מ שליט"א הלא עמנו פה, ועסק בענין זה [בקונטרס שנדפס והולך בירחון "הפרדס"], ייטיב נא כת"ר להציע לפניו את השאלה ואת תוכן דעתי, ואם גם הוא שיחי' יסכים על זה מה טוב".⁹² הגר"מ היה צעיר מן הרב בשנה אחת, והרב לא ידע שהרב ריניק פנה אליו מקודם כתלמיד אל רבו – – עם זאת הפנה אותו אליו מיזמתו הוא, הואיל וידע, כאמור, שהוא כבר דן בנושא.

כך התייחסו גדולי-תורה זה אל זה.

*

ועוד סיפר הרב ר' יהושע-זליג דיסקין ז"ל:

כשעליתי מרוסיה, פגשתי רב מרוסיה שהקדים ועלה לפני. שאלתי אותו: מה טיבו של הרב קוק ז"ל? שמעתי עליו גדולות. והרב-העולה ענה לי: אספר לך מה שהיה אתי, ותשמך לך דוגמא קטנה.

כשבאתי אליו בפעם הראשונה היה שם תור של אנשים. נשארתי לשבת ביניהם בפרוזדור. והנה יצא הרב מחדרו וראה אותי יושב. הזדרז וניגש אלי, הושיט לי ידו לשלום ושאל מאין אני? אמרתי: "אני הרב מאושבסק, עיירה בוואהלין, ברוסיה". הרב הגיב מיד ואמר: "סלח לי מאוד. אני משועבד. מה אפשר לעשות. צריך אני להקדים ולקבל אותך, אבל איני יכול, כי בחדרי יושבים כבר אנשים. אני מבקש את סליחתך".

91. עי' חיי הראי"ה מהדור'ב עמ' 322. ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 311-309.

92. ראה תשובתו המקיפה בנושא זה בשו"ת "לבוש מרדכי", ירושלים תש"ו, סי' כה.

הרגשתי שהרב אינו יכול לשבת במנוחה בחדרו, בזמן שבחוץ יושב ומחכה איזה שהוא רב מעיריה קטנה. והלא אני קטן כל כך, והוא הרב הראשי של ארץ-ישראל.

*

סח לי הגר"מ סטלביץ ז"ל (הרב מחסלאוויטש, מחבר ספרי "מבית מאיר") שהיה רבה של שכונת זכרון-משה בירושלים: כשהייתי בא אל הרב בעניין ציבורי, היה נפנה מיד אלי ומזדרז מאוד שלא לעכב אותי. באמרו לי: "איהר זיינט דאך א מתמיד, און אייער צייט איז זייער טייער" [כת"ר הלא הוא "מתמיד" – וזמנו יקר מאוד].

[וראה מכתבו של הרב מחסלביץ ז"ל אל מרן הרב זצ"ל, "אגרות לראי"ה", ירושלים תשמ"ו, עמ' רח, מהדו"ב סיי רנט, עמ' שח, ודברי הרב בשו"ת "דעת כהן" סי' ריד ורטו].

כיוצא בזה הגיב הרב בשכבו על ערש-דווי, כשמסרו לו שהגאון בעל "חזון איש" ז"ל רוצה לבוא לבקרו: "ה'חזון איש' הוא מן השקדנים היחידים שבדור, ואני חס מאוד על ביטול-התורה שלו, אנא מסרו נא לו שלא יטרח לבוא, ואני מבקש שיתפלל עבורי בביתו" (ראה לעיל בסוף פרק "חזון וראי"ה", עמ' 213).

גם השקדן הגדול, "הרב מפירילוקי", הגר"מ חסקין ז"ל, זכה לחיבה יתירה מצד מרן הרב זצ"ל, ובמכתבו הנלבב שנדפס בראש ספרו של הגר"מ "כלכלת שביעית" (ירושלים תצח"ר) כותב הרב: "הגיעני מכתב קדשו – – – ותשואות חן לכבוד גאונו על דבריו המסולאים, אשר הרהיבוני בטוב טעמים וחין ערכם". (נצי ליקוטי הראי"ה א, עמ' 90, 507).

*

כשעלה הרב המופלא, שר-בית-הזוהר, ר' ראובן מרגליות ז"ל לא"י, וביקר את הרב בירושלים, והציג עצמו לפניו בשמו, קם הרב ושם כובעו על ראשו, חגר אבנטו ובירך "שהחיינו". מתוך חיבת ספריו בא לחיבת מחברם, עד כדי שמחת-לב בראייתו הראויה לברכה ב"שם ומלכות".

בהסכמת הרב לספרו של הגר"ר מרגליות ז"ל "נפש חיה" (כ"א באלול תרצ"א) כותב הרב: העיפותי עיני בדברי-קדשו, והתבסמתי מבשמי-תורתו והערותיו היקרות והמפליאות בבקאות נפלאה וחריפות ישרה. – – – ספריו היקרים שהוא מוציא אותם לאור עולם מדי פעם בפעם במקצועות שונים, כולם מאירים הם עיני ההוגים בהם – אשרי חלקו. ולאות חביבות דבריו הנני רושם בזה איזו הערות קטנות". (הסכמות

הראי"ה סיי סט)

בט' ניסן, תרצ"ג, כתב אליו מרן הרב זצ"ל:

לכב' ידידי הרב הגאון, איש-האשכולות, רב פעלים לתורה ולתעודה, מוה"ר ראובן מרגליות שליט"א,

מחברתו היקרה "יסוד המשנה ועריכתה" הגיעה לידי, ובהציצי בה מצאתי בתוכה

רב-פנינים, ואפיריון נמטיה לכבוד תורתו הרמה, על עבודתו החשובה הזאת, הראויה לעמוד בשורה של העבודות רבות-הערך שנעשו בנידון זה, מהמצוינים שבחכמי ישראל, יחזק ד' חילו ויפצו מעינותיו חוצה, ישוטטו רבים ותרבה הדעת.

*

בשנת-חיי האחרונה של הרב. חיזק ואימץ את הרב מרגליות ז"ל להוציא לאור את ספרו "ניצוצי זוהר" על הזוהר הקדוש.

בין מכתבי העידוד שהופיעו אחרי הופעת הכרך הראשון של הזוהר עם "ניצוצי זוהר" (ירושלים ת"ש), מוצאים אנו את מכתבו של מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, ובו גם עדות על הזירוז שזירז מרן הרב זצ"ל להוציא לאור את הניצוצות הללו:

מן שמיא קוזי לידיד-נפשי, הרב הגאון המפורסם מוהר"ר ראובן מרגליות שליט"א, להכנס אל המקדש פנימה, וכעין מסורת הש"ס לתלמוד כן עשה על הזוהר, אין להעריך יקרת המלאכה שהפיץ אור בהיר על הזוהר הקדוש – – – ומצאתי חובה לנפשי להזכיר, כי כן כ"ק מאור עינינו הגה"ק מרן ראי"ה קוק זצוק"ל, היה מתגעגע מאד שיודפסו ה"ניצוצי זוהר", של הרה"ג רר"מ דידן, שהיה חביב עליו עד לאחת. וגם בחג הקדוש חג השבועות האחרון לימי חיי, בשכבו על ערשו, זירזו בחיבת-קודש, להתאמץ להו"ל את ה"ניצוצי-זוהר".

גם בנו יחידו של הרב, הרצ"י ז"ל, מוסיף וכותב על שיחת-הקודש הזאת עם הרר"מ בחג השבועות האחרון:

– – – מה יקר ונפלא יתרון-זכותו, אשר על כל התקשרותו הרוחנית מאז רבות בשנים אל אאמו"ר הרב זצ"ל, והחיבה וההוקרה המיוחדת שנודעה ממנו זצ"ל למעכת"ה ולפרי תנובת-רוחו בספריו הנכבדים, הנה עתה אחרי הגנו ארון-האלקים, עלה בגורלו לקיים בפועל את משאת חפצו ודעת קדשו של הארי החי נבג"מ, אשר בזמן מתן-תורתנו האחרון, להיות פה אתנו עלי-אדמות, בשיח ספוגיו את מעכ"ת, עודדהו ואימצהו להשלים את מלאכת-הקודש הזאת על ספר הזוהר".

*

הרב חיבב מאוד את חסידי ברסלב.⁸⁰ פעם היה בירושלים סכסוך בין חסידי בויאן – שהיו כולם ממעריצי הרב – לבין חסידי ברסלב, ובאו לקיים בירור בפני הרב. בריתחת הוויכוח פגע אחד מחסידי בויאן בזכרו של אדמו"ר רבי נחמן מברסלב ז"ל. שלא דרכו, קם הרב ומחה על כך בחריפות עצומה.

*

לבעל בית חשוב, בן-תורה, אשר פנה אל הרב בדברי תלונה על הרב שבמקומו, משיב הרב וכותב:

יאמין לי כב' שבתור ת"ח הוא חביב עלי מאוד, אבל התלוות [שלו] על הרב מרא-
דאתרא לא מצאתין מבוססות. – – – והענין של שעת-הדחק בודאי מסור הוא לכל
מורה-הוראה, מר באתריה, להבחין את הענין.

– – – ומה שכתב שהרב חיפש בספרים – אין זה פגם וחסרון כלל, וכבר כתב הט"ז בסי'
א' ס"ק ה', שבעל-הוראה אין עניינו שידע כל ההוראות בעל-פה, – – – ואפילו גאון
עולם כה"נודע ביהודה ו"ל, כותב בהקדמתו שטרח בחיפוש, ואנן מה נענה אבתריה.

– – – בעונות הרבים, מספרי לשון-הרע ומבזי בני-תורה נמצאים עכשיו בכל מקום⁹³ –
ואבקש מכת"ר שיסיר מלבו את התרעומות, ויעזור להבא להרב מרא-האתרא בכל
העניינים הנוגעים לתקומת הדת והיהדות, ויהי חלקם בין המיישבים את ארצנו הקדושה
בדרך התורה והמצוה, לטוב לכל ישראל ולצמיחת קרן ישועה וגאולה לעם ד' ונחלתו.

דעת כהן, סי' טז

93. "ואם באנו לעשות סייג לחומת-הדת, הלא צריכים אנו לדעת שלא לגרום את ההרס היותר
גדול שמהרס את כל בנינה של תורה, שבא על ידי ביזוי תלמידי-חכמים. ובוא וראה דברי
הירושלמי בפרק חלק [סנהדרין פ"י הל"א] – – – שהסבירו לנו חז"ל שעיקר הדבר המפקפק
את כל בניין יסוד תורתנו הקדושה, הוא כשמפקירים את כבודה של תורה בולזול של כבוד
חכמיה ולומדיה" (קונטרס "ישוב משפט", מאמרי הראי"ה, ח"א עמ' 56).

הבן היחיד והמיוחד

הרב ר' צבי-יהודה הכהן קוק ז"ל

א

"הלא בנו הוא מיוחד במינו, זהו בן שאין לו בעולמו אלא אבא" – כך אמר פעם נזיר אלוקים הרב ר' דוד הכהן ז"ל למרן הרב זצ"ל. ואמנם הגדרה זאת של ידיד קרוב קירבת-נפש, מבטאת בקיצורה את מה שראינו-חשנו במגעים עם הבן המיוחד הזה, מו"ר הרב צבי-יהודה זצ"ל.

לחוברת הקטנה והתמציתית, אשר הדפיס הבן מיד אחרי גניזתו של האור הראשון, אחרי פטירתו של אביו מרן הרב זצ"ל, הוא קרא בשם "נפש הראי"ה", ונפשו היתה קשורה בנפשו. מעבר לבן האוהב, המסור, היה הוא תלמידו המקשיב, חסידו הנלהב. מתוך ספיגה מלאה של עולמו הרוחני-הרעיוני של אבא, מתוך אמונת-אומן בכל מלוא חזונו, מתוך התייחסות נפשית-רגשית ברטט של קדושה לאישיותו, לרוממות נשמתו, סלל הבן את דרכו בכל אשר פעל, בכל אשר הלך. אם בביקורו בפולין, שם כיתת רגליו ונפגש עם רבנים ואדמו"רים, והתאמץ להסביר את דרכו הרעיונית-הציבורית של אבא (והוא הרשים את כולם בתומת נפשו וטהרתה, ביראת השמים שלו ובלהט הפנימי שבנשמתו); אם בהשתדלותו להחדיר את רעיונות אבא בין בני הישיבה המבוגרים שהגיעו מחו"ל (ועוד לא הספיקו לתפוס ולהבין את יחודו של הרב בכלל, והנהגתו ברבנות הארץ-ישראלית בפרט); אם בהשפעתו הרוחנית-החינוכית העמוקה על בני הישיבה, שנתגלתה בהוד תפארתה בעשרים השנים האחרונות, ואם בהדרכתו הכללית-הציבורית ב"ערכה של ארץ-ישראל" וקדושת סגולתו של עם ישראל.

חוקה היתה זיקתו לישיבה – היצירה הממשית של הרב שהבטיחה גדולות ונצורות – והוא התמסר לה רבות, מתחילת ייסודה ועד עלות מייסדה לגנזי-מרומים. אולם מיד אחרי פטירת הרב, החליט שהוא, הבן היחיד, חייב לדאוג ראשית כל לעזבונו התורני שבכתב, ובעיקר לחלק ההלכה שבו; שהוא חייב להזדרז ולהבטיח, שלא תסולף דמותו השלמה של הרב; שעליו לפעול שלא יוצג הרב רק כהוגה דעות גדול (אשר לא רבים יכולים להבין את עומקו), שלא יוצג כמנהיג-ציבור גרידא, אשר כמה מדרכיו שנויות במחלוקת, אלא שיֵאָה בדמותו ובצלמו האמיתיים, במלוא שיעור קומתו התורנית-הלמדנית – רב גאון עצום הלן בעומקה של הלכה, אשר נהירים לו שבילי שני התלמודים, שיטות המפרשים והכרעות הפוסקים, מן הראשונים ועד האחרונים.

קרוב לעשרים שנה הסתגר בסתר-אוחלו ועסק בעריכת כתבי החלטה של מרן הרב דצ"ל, והשו"ת בעיקר. ואמנם הצליח לפרסם ארבעה כרכי תשובות כהלכה, שבחם מופיע הרב כאחד "המשיבים" הגדולים, העונה לפונים אליו מארבע כנפות הארץ, מורה

הלכות בכוח ביסוס רב, ופוסק מובהק בעל הכרעות ברורות, בתשובות מנוסחות המקיפות את כל מקצועות התורה. כמו כן ערך את שני כרכי "עולת ראי"ה" – ביאורי הרב על סידור התפילה, ושלושה כרכי "אגרות הראי"ה" – אוצר בלום המשקף את הנהגתו הציבורית של הרב ואת השפעתו-הדרכתו הרוחנית.

ב

שנים אלו אשר בהן הצטנע הבן, אשר בהן התייחד כולו עם כתבי אבא, גרמו לקיפאון בהתפתחות הישיבה הנושאת את דבר הרב, ושנים אלו חסרות מאוד למדינת ישראל כולה. העובדה המצערת שבמשך אותן השנים לא הורימה הישיבה כוחות צעירים לעולם הרבנות והחינוך, כוחות בעלי הכרה, מעמיקים במחשבה הישראלית, בעלי אמונה בתורת הגאולה, בעלי חזון היודעים להתמודד עם מציאות ולשנות אותה – עלתה לנו ביוקר. ולעומת זה, היו אלה שנות-ברכה לו לעצמו, שנות עלייה והתעלות, "ישוב בסתר – עליון!" בשנים אלו השיג לא-מעט 'מוחין דגדלות'. אותה התייחדות מרוכזת בעריכת ספרי-דבי-רב, תורת בית-אבא, תורת הרב בהלכה ("משפט-כהן" וכו') ובמחשבה ("עולת ראי"ה" וכו'), שלא היתה רק עריכה טכנית, אלא לימוד שקוד ועיון מעמיק, העלתה את הבן העורך מעלה מעלה.

אם בחיי הרב הוטרד הבן לא מעט בצרכי ציבור, מתוך רצונו להקל על עבודתו הקשה של אבא, מרא דארעא דישראל, וכן הקדיש הרבה זמן להנהגה השוטפת של הישיבה, על כל צרכיה הגדולים והקטנים, הרי בשנות ההתבודדות וההתייחדות, בהיותו משוחרר לגמרי מעול הציבור וטרדותיו, מעול הישיבה והנהגתה, זכו כשרונותיו הגדולים לפריחה מחודשת, וזכרונם המופלא ספג רוחב-ידיעות, ותפיסתו החודרת הקנתה לו עומק-הבנה. מעט מן העושר הרוחני הזה בא לידי ביטוי בהערותיו המאלפות אשר באו כתוספת ברכה בסוף כרכי התשובות של אבא – "משפט כהן", "עזרת כהן", "דעת כהן" ו"אורח משפט" – וכן בסוף "עולת ראי"ה" ובמקורות שהוסיף למהדורה החדשה של "אורות".

בספרו "אישים ושיטות", מייחד הגרש"י זווין ז"ל פרק גדול ל"הרב ומשנתו". בסוף הערכתו המקיפה לספר התשובות הראשון "משפט כהן", מוסיף הרב זווין וכותב: "וראוי ליחד קצת הדיבור על הערותיו הענייניות המרובות של ר' צבי-יהודה קוק. זאת צנועים חכמה" – מתרחק מן הפירסום ומן הדומה לו, ובמקום שאתה מוצא ענוותנות אתה מוצא גדולתו. הולך בעקבותיו של אבא, בתורה ובמחשבה ובמעשה. אף על הסגנון המיוחד של הרב הוא שומר במידה ידועה. בהלכה – סגנון זה מלוטש ובהיר. מדור מיוחד קבע בספר להערותיו. ההערות מלאות וגדושות בדברי תורה. יש ואינן הערות לתשובות, אלא תשובות להערות. כלומר, הרב נגע בנקודה אחת, כאילו דרך הערת-אגב, ור' צבי יהודה בא ומרחיב את הדיבור על כך בתשובה שלימה" (עמ' 242).

אולם לא רק אישיותו התורנית-הלמדנית של הרצ"י ז"ל קיבלה ממדים רחבים ביותר, אלא כל מהותו נתעלתה ונתגבהה, נצטללה ונזדככה. שנות הלימוד, הריכוז והעיון, ההתבודדות וההתייחדות, העניקו לו ברכות שמים בכל הליכותיו, במחשבה ובמעשה, באורחות טיפולו האישי החם-הנלבב בבעיות הפרט, ובתגובותיו התקיפות-הנמרצות בבעיות הכלל.

כעבור שנים, כאשר חזר להנהיג את הישיבה – הופיע בכוחות מחודשים לגמרי. במקום האדם הצנוע, אשר בחיי האב עמד כולו בצילו של האילן הגדול רב-הענפים, עלה והופיע בתנופה רבת-אונים, בשפע רוחני כובש לבבות, בכישר השפעה נדיר, ביכולת הנהגה עקבית-עקשנית, בדרכים אשר סלל לעצמו ולאחרים. מתינות ושיקול דעת מרובה מצד אחד, והחלטיות בלתי-נרתעת מצד שני. תום-דרך במידות ויראת שמים דקדקניות מצד אחד, ומרחב-הבנה לכושלים ולנבוכים מצד שני.

במאמציו להעלות את הרמה הלימודית בישיבה, הכניס כוחות הוראה צעירים, הפעיל כוחות הדרכה ברוכי-השפעה, והוא ניצח על מלאכת-הקודש במגעים מתמידים עם כלל הישיבה ועם פרטיה. תשומת-לב מרובה הקדיש לתיקון המידות. לימוד "חפץ חיים" ו"שמירת הלשון" הפך להיות חובה על כל תלמידי הישיבה, ומדי פעם בפעם תבע, אפילו מאברכים בעלי ותק, ללמוד "מסכת דרך ארץ" ולסגל את נועם המידות לחיי יום-יום.

"כרועה עדרו ירעה. בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא, עלות ינהל" (ישעיה מ, יא) – כך ניתן להגדירו בשנות התגלותו. כאב מסור היה לכל בני הישיבה, דואג לעתידם, פותר בעיותיהם, מדריך ומכוונם לטוב להם כל הימים.

יראת השמים המופלגת שלו (אשר זכתה להערכה מיוחדת מפי הרב מבריסק הגר"ז סולובייצ'יק ז"ל), הטביעה את חותמה על כל בני הישיבה, וכל באי בית מדרשה של הישיבה, יכולים היו לחוש אותה גם בכל תפילת מנחה ביום רגיל. שיחותיו-שיעוריו זכו להקשבה יוצאת מגדר הרגיל. רבות מהן הוקלטו והועתקו אחר כך על ידי תלמידי הישיבה, שחזרו ושננו את תוכנן. וזכור לטוב תלמיד רב-קֶשֶׁב, הרב שלמה אבינר שליט"א, אשר ליקט את הדברים, לקוטי בתר לקוטי, סידר אותן בצורה נאה, ואף הוסיף להן מקורות הבהרה והשלמה מכתבי מרן הרב זצ"ל, והוא שזיכה אותנו במערכות שלמות לפי סדר פרשיות השבוע, מאירות-עינים ומשובבות-נפש.

הישיבה אשר גדלה בכמותה ובאיכותה, והרחיבה גבולה בתלמידים מצויינים עד אפס מקום, הפכה לתנועה, בעלת ייחוד ובעלת ייעוד. בהדרכתו-בהכוונתו הפכו בני הישיבה לציבור תוסס ומתסיס, ער ופעיל, מכה גלים בחיי הציבור, חלוץ העובר לפני המחנה.

וכבר ניכר ובולט יכולת המבורך, פירותיה הטריים-הרעננים של הישיבה, בעולם הרבנות, בעולם החינוך התורני, במערכה היישובית של ההתנחלויות, במאבק הנמרץ הבלתי-מתפשר על הגשמת החזון הדתי-ציוני-חלוצי, כשדגלו של הרב-האב – דגל

ירושלים – מתנוסס מעליהם, כשדברו הנמרץ של הרב-הבן מדרבן אותם, ואיגרותיו התקיפות-החמות מחזקות את רוחם.

”בורועו יקבץ טלאים” – הרחק-הרחק מעבר לתחומי הישיבה, התפתח אצלו ועל ידו מעשה-רב של קירוב רחוקים. הוא דבק במידתו של הקב”ה: ”שהקב”ה מקרב את הרחוקים, ושמח לרחוקים כקרובים, ולא עוד אלא שמקדים שלום לרחוקים מן הקרובים, שנאמר (ישעיה נז, יט) שלו’ שלו’ לרחוק ולקרוב” (כמדבר-רבה פ’ ת, ד). דרכי ההסברה וההארה שלו מצאו מסילות ללבם של מחפשי-דרך, ודבריו נתקבלו-נקלטו. הללו דבקו בו, נהו אחרי, חרדו למוצא פיו, ודברו להם כדבר-האורים. הם השכימו לפתחו, חיכו שעות לפתיחת דלתותיו. האזינו, הקשיבו, הסתכלו בעיניו, ברשמי פניו, התחממו לאורו, תחבלי-אדם התקשרו אליו, קסמו האישי לקח את לבם שבי.

ג

”אני ההמשך האבסולוטי של אבא!” – כך אמר לי בצורה פסקנית-החלטית באחת השיחות בשנים האחרונות. ואמירה תקיפה זו חייבה ראשית-כל את עצמו. הוא ראה את עצמו מופקד על שמירת ירושתו הרוחנית הגדולה של אבא, על דרכו, על חזונו ועל הנהגתו. כל דבר שאבא מסר נפשו עליו, היה יקר לו מאוד, ולא עצרו שום כוח לפעול במלוא מרצו למען חיוזק מעמדה של הרבנות הראשית, למען אחדות קהילות ישראל וכו’. כשעלתה על הפרק בעית שלמות ארץ-ישראל, בעית הוויתורים על חלקי ארץ-הקודש, זכר את עמידתו האיתנה של הרב בימי ”ועדת הכותל”, את סירובו המוחלט – למרות הלחצים של ראשי הסיכנות והוועד הלאומי – להצהיר הצהרת ויתור כלשהוא של בעלות עם-ישראל על שריד-מקדשו, והוא המשיך בדרך זאת בגופו וברוחו במאבקים הקשים של ההתנחלויות הראשונות ביהודה ושומרון, בפעולה הנואשת למען עצירת הנסיגה בחבל ימית (עי’ מועדי הראי”ה עמ’ 441-442).

”אני ההמשך האבסולוטי של אבא!” – ומשום כך ראה את עצמו כמדבר בשמו של אבא, ומתוך כך ראה את עצמו לא רק כמי שרשאי לצוות ולתבוע, להתריע ולהזהיר, אלא גם כמי שמחוייב לעשות זאת בתוקף אחריותו. וכמי ש”מורכב על כתיפו של אבא” עשה זאת לא פעם בהרבה יותר תקיפות, וברור שראה כחובתו לעודד ולהפעיל, לחזק ולאמץ.

מעבר לתחומי הישיבה ובוגריה, גאה-גאתה פעולתו הציבורית, התרחבה השפעתו על ענייני הכלל. הוא לא הסתפק בבאים אליו, במשכימים לפתחו, אלא פנה בדברי נגידיים אל הציבור הרחב, הריץ מכתבים אל היושבים ראשונה במלכות. תבע ודרש במפגיע, מחה בכל תוקף, הצהיר בקול רם על זכויותינו, על תקוותינו, על אמונותינו. בתוקף אישיותו הרוחנית-המוסרית תפס מקום כבוד בדעת הקהל במדינה כולה, נהיה לדמות מרכזית אשר דבריה נשמעים.

בחוּדשי חייו האחרונים, היה לבו נתון כולו למערכת סיני. הוא שלח ברכותיו בעל פה ובכתב לכל העומדים במערכה. גייס תלמידים מן הישיבה לצאת למסע-הסברה, להזעיק את העם, להעמידו על חומר איסור הוויתורים על חלקי ארץ ישראל. רבה היתה התרגשותו מסביב למבצע עצירת הנסיגה, הוא דרבן את העושים, עודד אותם בדיבורים נמרצים על "ערכה של ארץ ישראל"⁹⁴, על ערך כל ד' אמות שלה "מלבוא חמת עד נחל מצרים" (מלכים א' ח, סה).

והוא היה הקרבן הראשון של הנסיגה מסיני, של חורבן חבל ימית, כי בימים אלה יקד באש קנאתו לציון ולכל מקראיה, והיה כל-כולו כשלהבת המתנשאה ועולה לפני שהגר כבה – – – וכשכבה נרו ועלתה שלהבת נשמתו השמימה, ראו זאת תלמידיו-נאמניו, עוצרי הנסיגה, כאילו נפל במערכה המציבא הראשי, שר צבא-ד' אשר פקד עליהם, אשר עמד על משמרתו לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח שפתיו, בעוז אמונתו.

אחרי מיטתו – בערוב יום פורים-דפרוזים – הלכו המוני בני-נוער, בני ישיבות ובנות אולפנות, מחפשי-דרך ושבים בתשובה, ומהם רבים אשר דמעתם על לחיים, דמעות יתום ושכול, שכן היה זה בשבילם אבל יחיד. הם איבדו אב-מורה, אב-מדריך. וכשהסתכלת בעיניהם הבחנת במבטים של תהייה: הרב-המורה איננו, ואנה אנחנו באים?!

ובתחילת ליל-פורים דמוקפין, הקיפה חומת-אדם צעירה את הקבר הרענן של הבן, אשר נכרה במעלה הר-הזיתים על יד קברו של האב, חומת-אדם אשר נצבה בקור, ברוח ובגשם, מסביב לגל-העד, והאזינה ברטט לבת-הקול "יכנס הבן אצל אביו" (בבא מציעא פד, ב). וקשתה-קשתה עליה הפרידה, מרועה אבן ישראל (אב ובן – רש"י בראשית מט, כד), סולל "נתיבות ישראל".

*

בני שיחי' – – – נפשו ב"ה טהורה היא ועדינה, והוא מבוסס ב"ה בהמון רעיונות טובים ומאידים, שיהיו בעזרת ה' לברכה לו ולעולם.

אגרות הראי"ה א, אגרת קב, עמ' קכא

מרן הרב זצ"ל מינה צוות של גדולי תורה וחזון, לנצח על מלאכת הקודש של הישיבה – – – הוא גם הזמין את אחד מגאוני הדור השרידים, הגאון ר' אברהם אהרן בורשטיין זצ"ל מטאברג לראשות הישיבה, ומכל הישיבות שבירושלים באו לישיבת "מרכז הרב" לשמוע את שיעוריו העמוקים.

94. מסכת נדרים היתה הראשונה ללמודי בישיבה, בבית הכנסת "שואבי מים" במינסק (עיי' שחר אורו עמ' 20 ואילך), אבל המאמר "אלמלא לא חטאו ישראל, לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, מפני שערכה של ארץ ישראל הוא" (דף כב, ב) – מאמר זה חדר לעומק הכרתי בעלותי ירושלימה, בשעורי התנ"ך שהיה הרצ"י ז"ל מרצה בכל יום שלישי בישיבה. (עיי' ליקוטי הראי"ה ב עמ' 270-271. ועיי' הנסמן בהע' 4 בשיחות הרצ"י דברים עמ' 23).

אבל את עבודת הקודש של יישום תורת הרב ושיטתו בגידול בני-תורה – זאת עשה בנו הרב ר' צבי יהודה זצ"ל. הוא שעשה את הישיבה לשיבת הרב, שהיא חטיבה מיוחדת בעולם התורה, שהעמידה תלמידי חכמים הדבקים בתורה והדבקים בארץ ישראל בלי התרוצצות נפשית. הוא הצליח לחנך דור שלם ההולך בדרך הקודש של אביו מרן הרב זצ"ל.

הרב מנחם יהודה הלוי אושפיזאי (שליט"א) [ז"ל],
קובץ הספדים "רבנו זצ"ל", ירושלים תשמ"ב, עמ' 14

מכתבו אל הסופר יוסף חיים ברנר, הי"ד

מכתב מאלף זה, כתבו הרצ"י ז"ל בהיותו בן שש עשרה. הסופר הזועם, המייסר והמתייסר, שברח מרוסיה, ישב אז בלונדון והוציא לאור את "המעורר" אשר הסעיר את לב הסופרים הצעירים בעידן המהפכות.

ב"ה, כ"ט תשרי, א'תתל"ח [לגלותנו] (ה'תרס"ז), יפו

אדוני הנכבד ומאוד נעלה, הסופר המצוין י. ח. ברנר נ"י, שלום לך!

קיבלתי מכתבך, ומאוד אני מודה לך על טרחך לענות לי. ואני שולח לך את הספר "עקבי הצאן" [ירושלים, תרס"ו], ומראש אני מודיעך ומבקשך כי את הספר הזה לא תקרא בו, כי אם תלמוד בו בעיון ועומק ובכובד-ראש, כי השטחיות משחיתה הרבה מאוד את הכוונה בדברי חכמה עמוקה. ובעיוןך בו פעם אחר פעם – חושב אני כי יתוספו לך ממנו מדעים חדשים ואפילו השקפות חדשות. ואת הספר אני שולח לך לא בחפצי להפיצו לשם עסק, ולא בתור בן המחבר החובב את אידיאלי אביו וחפץ בהפצתם, כי אם בתור צעיר מצעירי דורנו, בעלי האידיאלים מ"המחנה הנשאר", שהוא שולח מטעמים שהכירם לראויים להאכל, לצעיר חברו (סלח לי) המוכר ממנו מרחוק לבן-מינו וקרוב לנפשו, שגם הוא מהצעירים האידיאליסטים מ"המחנה הנשאר".

וכבאור על הספר, הנני מעיר אותך את הדברים האלה, על דבר המחבר וספרו: אבי נ"י המחבר, הוא מן הרבנים האדוקים, ואשר מלבד גאונותו בתורה זכה גם לשם צדיק, ועם זה הוא חוקר ופילוסוף במלוא המובן של המילה הזאת (וירבה מאוד חקור ולמוד בתורות כל המורים הפילוסופים שבאומות העולם בידיעה עמוקה),⁹⁵ ויחדור עד יסודי תורתנו, וגם עד חדרי הקבלה הגיע.

95. בקי היה הרב אף בעולם הרוחני של חוגי אומות-העולם. היתה תקופה, בה גר תלמידו האהוב הרב שמעון סטרליץ זצ"ל בבית הרב. פעם אחת ישב ר' שמעון בחדר האורחים הגדול ליד השולחן ועיין בספר פילוסופי של הוגה נכרי ידוע. והנה הרב עובר ביעף על פני חדר החדר,

בלב קרוע ומורתח ראה ויתכונן אל שבר עמו אהוב-נפשו, הקרוע לגזרים, ויכיר את מקור כל הרעות באי-הידיעה איש את אחיו, בריחוקם ואי-הכרתם זה את זה, ואת רכושו ואת שאיפותיו, הכרה ברורה ואמיתית. עד שלמשל: מעבר מזה היהדות נעשתה לשם נרדף עם שנאת-חיים, בטלנות ועוד בעיני החדשים, והשכלה וחכמה ושאפת חיות נעשו לשם נרדף עם כפירה ומינות ו"מאסה בקדשים" בעיני הישנים. ובאמת, כל הרעות של ההנהגה הכללית, מקורן בעירוב של השיטות בבעליהן, והקרעים שנעשו על ידי זה וכדומה הלכו הלוך והתרחבו, עד מצבנו היום שמעולם הלא היה לנו כמוהו, מעולם לא! אבי נ"י בא לארץ ישראל לפני שלוש שנים, ויראה פה את מלא ניוולו של הקרע הזה, וישם את פניו לעלות על במת הקהל, ולעבוד לטובת עמו בכל כוחו ממש. בעט-סופרים אשר לו, הוא מדפיס ומדפיס בפנים שונים לעברים שונים את רעיוניו, ובלשון-לימודים שלו הוא מדבר ומדבר עם כל מי שמוצא ראוי, השכם ודבר, השכם וכתוב. ולמרות רוב המפריעים שיש לו – בייחוד מהדור הישן – כבר הספיק לפעול הרבה לפי הערך (עד שלמשל מ"התלמוד תורה" פה ביפו, שלקחו תחת חסותו, ייסד כבר בית-מלאכה ללמד את הילדים מלאכת-יד. היושב בארץ ורואה את המצב יודע כמה גדול הצעד). וצעירים יחידים נענו לקולו גם בחו"ל, ורבה מאוד השפעתו על הדור החדש, המכירים מאוד את ערכו המיוחד. והוא עומד כעמוד התוף בין שני הצדדים, ונוטע את הטוב בכל אחד, ומבקש לקרב זה לזה להכירם איש את אחיו.

בראש פסגתו: הבנת מהות היהדות ופרטיה יחד עם מפרשיה ומבאריה. למטרה זו חיבר את הספר "אדר היקר" (רעיונות ורשמים לתולדות הגאון האדר"ת), וביותר את הספר הזה ["עקבי הצאן"] השלוח אליך. את הספר הזה אני מחלק לשני חלקים: האחד [מופנה] אל הדור הישן מכיל המאמרים "הדור" – להבינם כי בצעירינו הלוחמים, גם בהם נמצא חלק טוב, ואפילו בצעירי "הבונד". "העונג והשמחה" – לבטל מעליהם את הפרישות מן החיים הנוראה, שנאת החיים המיוחדת המלוּבשת בלבוש קדושה, אשר ב"ירושלמיים" בפרט ובין הדור הישן בכלל. "הפחד" – לקרבם יותר לדברים חיים שהם אינם מלוּבשים בחשך ובקדרות, ו"דרישת ד" – הוא להביא בידם, לכל הפחות, את ספרי הפלוסופיה

מתעכב לרגע על יד ר' שמעון, מציץ בספר ומפטיר ביעף: זה, קרוב הוא לאורחא-דמהימנותא" ("מהמקור", ירושלים תשכ"ט, עמ' קכא).

הסופר אשר הרב החזיר אותו בתשובה – ר' אלכסנדר-זיסקינד רבינוביץ ז"ל (נפ' חיי הראי"ה עמ' 229), כותב:

"הוא מתמיד גדול. ממש לא פסיק פומיה מגירסא. תמיד הוא חושב, תמיד הוא משתלם. כדבר-האומה הוא מוצא לנחץ לדעת את כללי המדעים השמושיים, הפילוסופיה, ההיסטוריה, וגם כל הספרות החדשה, ומכל המקצועות הוא רודה דבש. הכל מתמלא מרוח היהדות הטהורה המפעמת בלב, ותמיד הוא הולך בדרכו המיוחד לו, ולפני האלקים הוא מתהלך. אדיר-אמונה הוא, ואור אמונתו האדירה מאיר את כל ענפי החכמה והדעת, האצורים בקרב לבו הרחב" (כתר תורה, עמ' 4).

הדתית הישראלית. והחלק השני [מופנה] אל הדור הצעיר: "דעת אלוקים" – להבינם ולהכירם יותר את המחשבות הרוממות של היהדות.

מאוד אחפז לדעת את דעתך על הספר, ואולי תכתוב רצנויה עליו ב"המעורר"?

ברב כבוד ויקר כרום ערכך,

צבי יהודה הכהן קוק בן הרא"י קוק

צמח צבי, אגרת א

איש ירושלים של מעלה

הגאון ר' יעקב-משה חרל"פ זצ"ל^{סב}

שבחי ירושלים את ד', הללי אלקיך ציון,
כי חזק בריחי שעריך, ברך בניך בקרבך
תהלים קמו, יב-יג

בו' כסלו תשי"ב הלך לעולמו – עולם שכולו טוהר – איש ירושלים-של-מעלה, גאונה ותפארתה של עיר הקודש, הגאון הצדיק רבי יעקב-משה חרל"פ ז"ל. "גדולים צדיקים במיתתם" – הגודל מתגלה והולך, אחרי שהנשמה הזכה עלתה לגנוי מרומים, בצאת לאור-עולם ספרי-דבי-רב: כרכי "בית זבול" – ספריו העמוקים בהלכה, בבירורים רחבי ממדים בסוגיות הש"ס, תוך ליבון שיטות ראשונים ודרכי עיון של גדולי האחרונים, וכרכי "מי מרום" – ספריו המאירים באגדה – מי-הדעת הצלולים, מים העליונים, העומדים ברום עולם מחשבת הקודש, הנובעים מהגות המוח המעמיק ורגשת הלב הטהור, ואוצרים בקרבם חכמת תורה ודעת אלוקים.

ברית כרותה היא לספרים שנכתבו בקדושה ובטהרה, שירגיש כל הוגה בהם כי "אכן, יש ד' במקום הזה". גם אלה שלא זכו להכיר את כותבם, חשים הם את האור הגנוז בהם, את אורם הפנימי והמקיף, את השכינה המרחפת על פני האותיות והגוויל גם יחד, אש-הקודש השחורה על גבי מחשוף אש-הטוהר הלבנה. אולם אלה שזכו להכיר מקרוב את האישיות המופלאה הזאת, להאזין לסוד-שיחה, להקשיב ללחשי-נשמתה, אצלם מאיר פי כמה האור הזרוע לצדיק, בעל-השמועה עומד כנגדם ודבריו נשמעים באימה וכיראה, כשעת אמירתם.

*

שורש מגזע ישי (אילן היוחסין כתוב-הדר בראש ספר "הוד תהלה", ווארשא תרנ"ט, לדודו-זקנו הגאון המקובל ר' אפרים אליעזר צבי חרל"פ זצ"ל, רבה של מעזריטש שעל יד בריסק). הורתו ולידתו במקדש-מלך עיר-מלוכה, בין חומות ירושלים, ועיר הקודש היא גם גידלה שעשועיה, בין כותלי בתי-מדרשיה, לרגלי גאוויה וצדיקיה אשר בעפרם התאבק ברוב ענווה משחר נעוריו, והם היו לו לעיניים בלימודיו והנהגותיו. הוא ספג בעומק נפשו את כל הידוריה וחומרותיה של עיר-עוז-לנו, דקדוקי מצוות ופרטי מנהגים, ולבו היה מלא חיבת יקירי ירושלים ודבקות בנסתריה.

כעבור שנים רשם על פנקסו: "אני נמשך מאוד אחרי רבותי. באלה אשר אני מוצא בהם המשכת-לבבי, אני ממשיך עצמי להם ומוסר עצמי להם, וסדר שאיפותיהם נקבע בנפשי ונהפך בקרבי למקוריות גמורה. וכל כך אני משתווה עמהם, עד שגם תנועותיהם – אפילו אותן של חול – נחקקים בנפשי ובגופי, והיו לי כטבע".

דביקותו בצדיק הירושלמי, קדוש-ד' מכוּבד, רבי צבי-מיכל שפירא ז"ל – זו פרשה הקובעת לעצמה ייחוד ברכה וקדושה. מדרכי צניעותו וסתרי דרכו הושפע מאוד, ורבות קלט מתורתו שנלמדה ביראה, ומיראתו שהיתה רצופה באהבה. מסיפור תורת רבו – ספר "ציץ הקודש" אשר הקדיש לו הרבה מאמצים והוסיף לו הערות חשובות – אנו עומדים על מידת הויקה לשיטת הלימוד המעמיק של רבו זה בהלכה, ומן הספר קטן הכמות ורב האיכות "צבי לצדיק", אשר בו תיאר בכבוד ובמורא את תולדות רבו המובהק ואורח חייו למעלה למשכיל, אנו למדים עד מה נחקקו בלב התלמיד כל פרטי ההנהגה ומעלות הקודש של הרב הדומה למלאך ד'.²⁰

ואם אותה דביקות של צעיר ירושלמי, שקדן גדול וירא שמים מופלא, ברב קשיש מופלא הצועד בשביל-היחיד, בסתר-עליון, היא טבעית, מובנת ומוסכרת, הנה לעומתה מפתיעה אותנו השנייה אשר באה אחריה, הדביקות המלאה באישיות רוחנית בעלת אופי שונה לגמרי, בעלת מהלכי מחשבה ואורחות מעשה שונים לגמרי – באישיותו של מרן הגראי"ה קוק זצ"ל. הוא נכבש כולו מרוממות עבודת ד' שבתפילתו, והתפעל מאוד "מעושר רוחב שכלו, וביותר מבקיאותו העצומה בכל חדרי תורה" (הד הרים, עמ' ח, מהדו"ב אגרת א, עמ' יד).

משוכה הגרי"מ לגילוי הנשמה של הרב מיפו בקרני הודה הפנימי, בפאר הדרה, נמשך אחריה במלוא כוחו הרוחני, ולא הפריע לו כלל הקשר-של-קיימא בינו לבין רבו הירושלמי. שניהם התאחדו אצלו "ברזא דאחד", לאור שניהם הלך ותלמודם של שניהם נתקיים בידו – "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" (דניאל יב, ד) – מה כוכבים אין אורו של זה דומה לזה, אף צדיקים כן" (ספרי פ' עקב, על הפסוק למען ירבו ימיכם וגו').

הוא ראה לעצמו זכות גדולה, שאחרי שזכה "להסתופף בצל קדושתו של הגאון הקדוש, חמדת ישראל, מוהר"ר צבי-מיכל זצוק"ל, ולקבל תורה מפומיה דמר, וגם הוא קירב אותי מאוד מאוד, להורות לי דרכי אור תורתו וקדושת יראתו" (מתוך ההקדמה ל"ציץ הקודש"), זכה שוב שיאיר עליו האור החדש אשר האיר על ציון, אור-היקרות של מרן הגראי"ה קוק זצ"ל: "מאז הופיע שמשו של גאון-עוזנו, פאר ישראל וקדושו, על שמי-ארצנו הקדושה, בשנת תרס"ד. בעלותו על כסא הרבנות של יפו והמושבות – זכיתי להתדבק בחקל-תפוחיץ-קדישין, וגם הוא פתח לפני את אוצרו הטוב, ויריק עלי משפע קדשו, וישקני ממי בארו, וממעיניו המתגבר בהלכה ואגדה, ויורני דברי אלקים חיים, בדברים שהם כבשוננו של עולם, לאהבת ד' ויראתו, אהבת ישראל סגולתו, ואהבת ארץ-חמדתו כליל תפארתו" (מתוך ההקדמה, בית זבול, ח"א).

בנשמת הגראי"ה ראה הגרי"מ: "נשמה אדירה גבוהה מאוד, נשמה כוללת אשר לא יחסר כל בה – – – שהכל יאירו בה ועל ידה, בכל חלקי התורה וסדרי היראה ובכל הקניינים הלאומיים – – – ציון וירושלים יחדיו. ההגיונים הנגלים והרוזיים, עם קיומי המעשים בכל פרטי פרטיהם, הצלילה בעמקי המים האדירים, מי התלמוד והפוסקים, בכל עושר הבקאות והחריפות, ושכלול כל קנייני האומה ובניינה, שיהיו מצד הקודש של נשמת ישראל ותעודתו הנצחית. נשמה מופלאה אשר תוקף גדולתה עולה על כולנה, עם ניב-שפתים ועריכת פה ולשון – שהכל ייכנעו לה, לקבל ממנה שפע ברכות, לקרוא בשם ד' ולעבדו שכם אחד" (הד הרים, עמ' עז-עח, מחזור"ב אגרת לך, עמ' פב-פג).

ועמוקה היתה החיבה הפנימית של הגראי"ה אליו, רצופת אהבה רבה ואהבת עולם: "מחמד לבבי ונועם זיווי, המאור הגדול לממשלת הקודש". (אגרות הראי"ה ב, אגרת תרפט, עמ' רצד). הרב גם סמך ידיו עליו לדון ולהורות, ובסמיכת-החכמים אשר העניק לו כתב לאמור: "הנה הלום ראיתי אחד מבני ציון היקרים, פרח נחמד ונעים, מגדולי התורה והיראה – – – אשר בעיר-עז-לנו – – – ידידי וחביבי – – – חריף ובקי בחדרי תורה, עמוס ביראת ד' טהורה, לב טהור ונפש ברה, שהירבה מקנתו, ויגע ומצא כדי מידתו, בשימוש חכמים עלה למעלה, ובדרכי הוראה במסילה סלולה, בשכל ישר לאמיתתה של תורה".

רבנותו של הגרי"מ בשכונה הירושלמית החשובה "שערי חסד", שבה גרו תלמידי חכמים בעל שיעור קומה, היתה אות הוקרה שהעניקה ירושלים לבנה הגדול, הכרה בגדולתו התורנית ואישיותו המוסרית הנעלה.

וראו להביא כאן משהו אשר מעיד על צור מחצבתו וחדר-הורתו: ההכתרה של הגרי"מ לרבנות "שערי-חסד" נערכה ברוב עם וברוב חדווה, ובאותם הימים היתה אמו הרבנית ע"ה על ערש-דווי, בחודשי חייה האחרונים. והנה באו וסיפרו לה על החגיגה היפה, ועל השמחה שהיתה ממש שמחת-תורה, ובטוחים היו כי בסיפור זה יעודדו את רוח האם המאושרה, אשר זכתה לראות את בנה עולה על כיסא הרבנות. אולם לא כן היתה תגובת האם על המאורע. היא נאנחה ואמרה: "אבל אני הלא קיוויתי שיע'נקלה שלי יהיה צדיק נסתר"...

ברם, יש להוסיף ולומר שאמנם זכתה האם הצנועה שתקוותה-תפילתה נתקיימה – בנה היקר, הגרי"מ, עם כל גילוייו בשיעוריו ובשיחותיו, בספריו ובמאמריו, עם כל פרסומו כאחד הגדולים בתוככי ירושלים, נשאר נסתר. אישיותו זהרה כל ימיו באור מוצנע, ורק קצות דרכיו נתגלו לקרובים ולמתקרבים, אפס קצהו ראו וכולו נשאר בפנימיותו, חתום באוצרותיו, במקדשו הפנימי, ב"עלמא דאתכסיא" (ובאחת מרשימותיו כתוב לאמור: "הגדולים שהצליחו להגיע לעילוי היותר שלם, זהו מפני שהיו אחוזים במרומי-המרומים ובגבהי-הגבהים, ובכל מקום שהלכו לקחו אתם את התשוקה לנעלם").

קדושת ירושלים היתה משוש חייו, וגילויי תורת ארץ-ישראל – חוון רוחו. רבה היתה ציפייתו לישועתן של ישראל, לגאולת עם-ד' ושיבת שבות נחלת-ד'. קבלת-שבת שלו

על יד הכותל המערבי בלהט קודש היתה לשם, ורבה של טבריה, הגאון ר' משה קליערס ז"ל, היה אומר: "יהי חלקי עם מקבלי-שבת עם רבי יעקב-משה על יד הכותל". ספרו "ממעיני הישועה" (ירושלים תשכ"ג) מרומם את הנשמה בעוז-אמונתו בקדושת כלל ישראל "מראשית מחצבתם עד סוף כל הדורות" (חלק ב פרק ב, עמ' קיט), ובפתיחת הספר נאמר: "כשמגיע תור התגלות צעדי הגאולה, ראשית התשובה היא לשוב אל מושגי הכלל הנעלם של ישראל ... לחפץ שיהיה כלל ישראל, מלכות ישראל ומדינת ישראל" (עמ' יב). לדעתו "התורה הנלמדת בעקבתא-דמשיחא, וביחוד בזמן של אתחלתא דגאולה, יש לה ערך אחר לגמרי מזו שנלמדת בזמן הגלות" (בהקדמה ל"בית זבול"). ובימי האביב של הצהרת בלפור, אחרי שהשתחררה ארץ-ישראל מחמת המציק של השלטון התורכי, פרסם הגר"מ "מכתב גלוי" ובו דברים נמרצים באזני בני התורה בירושלים: "להשגת תורה דלעילא – – – זו תורת ארץ-ישראל, דרושה חרות אמתית ושחרור גמור מכל חותמי הגלות – לא רק שחרור פרטי, כי אם גם שחרור כללי, ולא רק שחרור רוחני, כי אם גם שחרור לאומי. על כן אנו צריכים לשמוח גיל, על התעוררות התנועה הנוכחית, ולהיות מלאי תקווה בציפיית ישועת אמת, שהשחרור הזה יהיה לנו לטובה ולברכה, ולעלייה גדולה גם בדבר השגת תורה-דלעילא, תורת ארץ ישראל" (מכתב גלוי, ירושלים תרע"ח).¹⁰

*

עם הסתלקותו של "המאור הגדול לממשלת הקודש", נסתם מעיין-ישועה טהור וזך, "נחל נובע מקור חכמה", עלתה לגנזי מרומים נשמה שנחצבה ממעמקי יפה וחינה של ירושלים, נדמה שירת מעלה, שירה זכה וענוגה, מטהרת ומקדשת. אשרי הדולים ומשקים ממעיין "מי-מרום", אשרי המאזינים לשירה דלעילא הבוקעת ועולה מתוך ספרי דבי רב אשר השאיר לנו ברכה.

משומרי החומה

על חומתיך ירושלים הפקדתי שומרים

ישעיה סב, ו

רבו, הגאון הצדיק ר' זלמן ר' נחומ'ס (פולין ח'תקצ"ג – ירושלים ה'ת ר"ע), איש ירושלים, היה עסקן גדול במצוות. פעם זימן את בן דודו ר' זלמן בר' יעקב-לייב (פולין תקצ"ד – ירושלים תרמ"ד. סבא-רבא של הגר"א שפירא זצ"ל), ויחד הלכו וזרעו חטים לשם מצה שמורה. בדמי המצה השמורה השיאו אחד מבני ציון היקרים "אשר למרות יסורי ארץ ישראל שסבל מאז בואו לשערי עיר קדשנו כשהיה ילד בן תשע, וחי חי דוחק ועוני נורא, לא מש מאהלה של תורה". היה זה הגה"צ רבי זבולון חרל"פ זצ"ל עם בת זוגו הצדקנית מרת מרים ע"ה בת הרה"צ ר' יוסף לייט ז"ל מאמדור.

מזיווג זה נולד מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל.

נתקיים בו מדרש חז"ל על הפסוק "גיל יגיל אבי צדיק" – גילה אחר גילה בזמן שהוא

צדיק בן צדיק, 'ויולד חכם ישמח בו' – שאפילו הקב"ה מתמלא רחמים עליו בשעה שהוא יגע בתורה" (בראשית רבה פ' סג).

וכביאורו המופלא של אדמו"ר הראשון מגור בעל חידושי הרי"מ: "כי כשהזיווג אינו בטהרה כל כך, יש פסולת בבן, ויגע לברר הטוב מהרע שלו, להיות כלי לתורה, ואין נקרא עדיין יגע בתורה. אבל צדיק בן צדיק על ידי שנולד ברוח קדושה... אין צורך להתייגע בביטול הפסולת, והולך ויגע בתורה שהוא בירור הכולל".

אכן, היתה הורתו ולידתו ב"שמירה", ועל כן היה זהיר ונוזהר כל ימיו, על משמר תפארת ירושלים עמד, שמר בנפשו את חן-קדושתה ונשמר מכל שפוגם ביופיה הפנימי – יופי של מעלה.

ובבית מדרשו "בית זבול", למדנו כי שמירת-קודש לאו מילתא זוטרתא היא. תורה גדולה היא ולימוד רב היא צריכה. אל עבר פניו האיר פסוק בנחמיה, ובו פתח ודרש: "ואומרה אל הלוויים אשר יהיו מטהרים ובאים, שומרים השערים לקדש את יום השבת" (יג, כב) – מה טיבם של לויים לכאן? ומה טיבה של שמירת שבת? אלא, המזהירים-השומרים על קדושת השבת צריכים לבוא למידה זו מתוך טהרה, מתוך אמונת קודש, ולכן הלוויים המוקדשים לשמים – כדברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל – הם שצריכים להטהר ולשמור על השערים לקדש את יום השבת. ואם שומרים על השבת בהכנת טהרה, זוכים שיתגלה האור הגנוז בלב כל אחד מישראל, ואז השמירה לא רק מונעת חילול שבת אלא מביאה לידי קידוש שבת (בית זבול, חלק שני, פתח הבית, פרק ה). הנה זאת תורת השמירה.

חומות ירושלים היו בשבילו מחיצות קדושה, שבהן ובתוכן אפשרית שמירת מצוות מדוקדקת. ואי-שם בכתבי יד-קדשו, כתוב לאמור: "אין לך עיר שמסוגלת לקיים שמירת הדינים בכל דקדוקיהן ופרטיהן, בשמחה ובצהלת פנים, בלי שום עצבות וצמצום, ולהנקות מכל שמץ איסור וחשש דחשש – כעיר הקודש ירושלים תובב"א". (ממעייני הישורח ב, עב).

רבו המופלא, קדוש-ד', רבי צבי-מיכל שפירא זצ"ל, היה נוזהר שלא ללון מחוץ לחומת ירושלים. ואף בן רבו, חברו הצדיק ר' בנציון שפירא זצ"ל, לא יצא את חומת העיר העתיקה כי אם לצורך מצוה גדול (עיין צבי לצדיק, הוצאה שניה, ירושלים תשי"ד, עמ' צו).

מין זצ"ל שמר את משמרת החומה מחוצה לה, המשיך קדושתה מעבר למחיצות. אולם גם הוא לא הרחיק לכת, לחוץ-לארץ לא יצא – "והיה ד' בעזרי שלא יצאתי ממחיצת קדשה של ארצנו הקדושה, ולא טעמתי טעם אווירה וגושה של ארץ העמים" (הקדמת בית זבול, חלק א). באווירא דארץ ישראל נשם את נשימתו עד יומו האחרון, וזוהר אור נשמתו קורן בה עד היום הזה.⁹⁶

96. בחודש תמוז תרצ"ז, סערו הרוחות מסביב לדו"ח ועדת-פיל, ורבו הוויכוחים על הצעת

“עשה לך רב”

הגרי"מ חרל"פ זצ"ל היה מאוד מקובל בתוככי ירושלים, מאוד נכבד אצל שומרי חומותיה. אביו, הרב ר' זבולון ז"ל, היה חבר הבד"צ של הרב מבריסק (מרן הגרי"ל דיסקין זצ"ל), ומנעוריו גדל הבן במחיצתם של גדולי ירושלים וצדיקיה. ותיקי קרתא דשופריא זכרו יפה, כי בגיל צעיר מאוד נבחר על ידי הרב מבריסק, והוא קבע “ער איז אַ גוטער אינגל!” [הוא נער טוב!], ובדיוק לשונו של אותו גאון מופלא היה זה תואר נכבד מאוד.

כבר בגיל צעיר, חמש-עשרה, עשה מעשה נועז, שנבע מתוך כיסופי הנשמה לתורה לשמה, להתעלות רוחנית מתוך לימוד בקדושה, מתוך הרגשת המאור שבתורה. לבו לא הלך אחרי תפארת הצעירים, להיות ראשון בכיתה ולהתחרות עם חבריו, לנצחם בקושיה חמורה או בתירוץ מתוחכם. הוא העדיף לפרוש מהמולת הציבור והחליט לקיים הדרכת “עשה לך רב”, לקבל עליו רב בתורה ורב בתפילה, רב במידות ורב בהנהגות, וכל זה מתוך שימוש יומיומי קרוב, הכולל גם שרות של צרכי הגוף, (מבלי לחשוש כלל לביטול זמן של לימוד), שכן “גדולה שימושה של תורה יותר מלימודה” (ברכות ז, ב).

החליט ועשה: הוא פנה אל הצדיק ר' יהושע צבי-מיכל שפירא ז"ל, מהדמויות המופלאות שבין החומות, וביקש שיקבל אותו כתלמיד. וראה זה פלא: צדיק זה, שהיה מתבודד-מסתתר, כל כולו נתון בעולמו הפנימי, מתייחד כל היום בד' אמות של הלכה, של לימוד ושל עיון מעמיק, מנדד שנה מעיניו ותנומה מעפעפיו בלילות והוגה בנסתר, ממעט באכילות ומרבה בטבילות – הסכים להכניס בתוך מעגלו הקטן, את הצעיר בן החמש-עשרה. וכך דבק הרב יעקב-משה בצדיק המופלא רבי הרש-מיכל ז"ל (כפי שנקרא ברבים). אצלו למד, אתו היה בוקר וערב, ואותו צדיק שהיה תלמיד מובהק של הגאון בעל “זית רענן” [והרב מזכיר כמה פעמים את התלמיד בתשובותיו] קירבהו בימין-צדקו, וכמים הפנים לפנים ראה בו את התלמיד המקשיב, את ה”הושע” שאינו “מש מתוך

החלוקה של ארץ-ישראל (עי' שחר אורו עמ' 363). והנה עלתה אז קבוצת טירת-צבי על הקרקע, מעבר לבית-שאן הערבית, ועלייה זו עשתה אז רושם גדול בישוב.

ידעתי עד כמה לבו נרגש. ביקרתי אצלו, והזמנתי אותו לבקר בטירת-צבי. אולם הוא, אשר חש את קדושת א"י בכל הווייתו, לא נענה להזמנה, השיב לי ואמר: הלא איזור בית-שאן נמצא בתחום שכבשו עולי-מצרים ולא כבשו עולי-בבל (חולין ז, א). ואם כי לגבי חיבת הארץ כל התחומים יקרים לנו [עי' ח' הריטב"א ריש גיטין], הרי לגבי דרגת הקדושה אינם שווים, כידוע, שקדושה ראשונה [קדושת יהושע] קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא, ומשום כך איני רוצה לצאת מהתחום שנתקדש מחדש על ידי עולי-בבל.

אולם הוסיף מיד ואמר: העלייה בימים אלו לגבול שכבשו עולי-מצרים, מעודדת אותנו מאוד. בימים שרוצים לגזול מאתנו חלקים גדולים מגבול עולי-בבל, עליית טירת-צבי אות היא לנו, כי ירחיב ד' את גבולנו, ולא רק שגבול עולי-בבל לא יוסג, אלא אף גבול עולי-מצרים לנו יהיה.

האוהל". הוא הכניס אותו "בבתי גוואי", בסתר אוהל-תורתו בנגלה ובנסתר, ופתח לפניו דלתות שערי-יראה וכל מידה נכונה. והיה התלמיד נערץ מאוד על רבו [כשהתאונן לפניו הרב ר' ישעיה חזקוני ז"ל, שהיה מבוגר מהגרי"מ, מדוע הוא מבכר את הר"מ על פניו ומגלה לו יותר קירוב, השיב לו הרב צבי-מיכל ואמר: "מה אתה משווה עצמך אליו, הלא הוא דבר-פלא!"].

המשך התנהגותו של הגרי"מ "למעלה למשכיל", בשקידת התורה, בכוונת התפילה, בשמירת הלשון, ובדרכי הענווה והזהירות בכל מה שנוגע בין אדם לחבירו – כל אלה חיבבוהו על הכל. מינויו, בשנת תרס"ה, כרב בשכונת "שערי-חסד" הלבדנית, היה משהו חדש לגמרי, שכן נהגו בירושלים מקדמת-דנא למנות גדולים קשישים שהגיעו לעת זקנה לעיר-הקודש, והנה כאן העדיפו למנות "נביא בעירו", וקיבלוהו בכבוד גדול וכבודו ומוראו עליהם.

במכתב-הברכה לראשי השכונה לכבוד המאורע, כתב הגאון הרידב"ז ז"ל: "ראוי היה רבכם להיות רב בכרך גדול בעולם, אלא שחשובה יותר רבנות שכונה בירושלים מרבנות כרך גדול בחוץ לארץ!"

בתקופת המלחמה, הרעב ורדיפות הגיוס התורכיות, שהבריחו צעירים מירושלים והביאו לידי התפוררות הישיבות, נעשה נסיון לרכז את הצעירים-השרידים מכל הישיבות יחד, ועל דעת הקהל כולו הועמד הגרי"מ בראש, במתן שיעורי הלכה קבועים, תמידים כסדרם.

אחרי המלחמה, כשחזר מרן הרב זצ"ל לארץ, ונענה להזמנת הרבנים והמוסדות שהכתירוהו בכתר רבנות ירושלים¹⁸ והחוג הקנאי לא השלים עם זה וחישל לו אלוף לראשו, עלתה במחשבה לפנייהם לקבל כוח צעיר רענן שינהיג את ה"עדה". כמובן היו מעוניינים בגדול בתורה בעל שיעור-קומה אשר גם שם לו על פני חוץ, ויהיה ידוע לא רק כצדיק אלא גם כגאון. ואז שמו עיניהם באיש המקום, שגדל בשם טוב מטל ילדותו וחלק ניכר מן הקנאים תלמידיו הם שקיבלו תורה מפיו. אילו נענה הגרי"מ להפצרות חבריו מהישוב הישן לעמוד בראשם – בראש "נטורי קרתא" – יכול היה להגיע אז למעמד ציבורי וכלכלי מבוסס ביותר, אולם הואיל והתנאי שלהם היה, שעליו לנתק כל מגע עם מרן הרב זצ"ל, נתקלו המציעים בסרוב מוחלט. הגרי"מ דחה את ההצעה בתוקף, וסירב להכנס לשום משא ומתן.

באותו מצב כלכלי חמור שהיה הגרי"מ נתון בו אז, כשבסיבת המלחמה נתערערו כל המוסדות והוא בעל משפחה גדולה וטפלי תלויים בו, וגדולים היו יסורי העוני – היה זה נסיון קשה ביותר. אכן הוא עמד בו במסירות-נפש, כי הוא הרגיש מה שאמר ר' טרפון לר' עקיבא: "הפורש ממך כפורש מן החיים", ולבו היה בוער כולו בשלהבת הקודש של "הרב הדומה למלאך ד' צבאות", כלשונו בפתחת איגרותיו אל מרן הרב זצ"ל.

נתברר שקשר הנשמות שבין הרב להגרי"מ, איננו רק קשר רוחני-רגשי גרידא בעולם

המופשט, אלא קשר ממשי עמוק ונר-קיימא בעולם העשייה, קשר שעמד במבחן הגוף וצרכי הגוף.

[בקשר הנשמות המופלא שבין הרב לנאמן-רוחו הגרי"מ ראו חסידי ברסלב דוגמא של מעלה, לאותו חיבור-לטהרה שעליו גודלו ועליו חונכו, והוא הקשר העליון שבין נ'חל-נ'ובע-מ'קור-ח'כמה אדמו"ר מהר"ן ז"ל, לבין כותב תורותיו ורושם שיחותיו רבי נתן מנעמירוב ז"ל].

*

נמצא בכתביו: "כמו שתפילין אסורין בהיסח הדעת, כך ארץ ישראל אסורה בהיסח הדעת" (מעייני הישועה ב, עב). אכן, דעתו ומחשבתו, לבו ונפשו, קשורים היו בכל עומקם בקדושת הארץ בכלל, וקדושת ירושלים בפרט.

תחושתו העמוקה ינקה ממקורות הנגלה והנסתר גם יחד, כי מרן זצ"ל היה גאון בהלכה, ולימודו ברוב עומק ויגיעת מוח, ועם זה שתול היה על פלגי הנסתר, רודה דבש מגווית האר"י וגוריו. משני המעיינות הברוכים האלה – מי מרומים – הרווה את צמאון נשמתו הטהורה, ומכאן כל חוויותיו ורגשותיו בכל מה שנתקדש בקדושה של מעלה.

לדעתו: "בעלי הנסתר האמיתיים, ראייתם היא באספקלריא המאירה, ויודעים מה לקרב ומה לרחק" (מי מרום, לחם אבירים עמ' פז; מהדו"ב תשנ"ג, פכ"ד עמ' ק), אולם: "כשם שאין נשמה בלא גוף, כך אין נסתר בלא נגלה. הנגלה הוא הגוף, והנסתר הוא הנשמה" (שם). והוא עסק כל ימיו בשניהם "כי אי אפשר להגיע לדבקות שלמה עם האחד המיוחד – ברוך הוא – אלא על ידי הכנה לדרוש את ד', שתכנה הוא התמסרות אמיתית לכל חלקי התורה" (הקדמתו למי מרום, חלק ראשון).

מופלא היה בהליכותיו. בזו הצניעות והענווה, הוד השתיקה וחס הדיבור השקט, שהם כה רחוקים מעולמנו הגועש-הרועש. תכונות יקר אלו ירש מאביו הרב ר' זבולון זצ"ל, שהיה "גאון וצדיק, חסיד קדוש ועניו". הן התבססו יותר כשנדבק עוד בילדותו באחד קדוש, צדיק נסתר מאנשי ירושלים-של-מעלה, הגאון ר' צבי-מיכל שפירא ז"ל, אשר הכניסו בסתר-אוהלו והעניק לו ביד רחבה מכל סגולותיו המופלאות ודרכו בקודש.

אכן, אל מרחבי המחשבה הגיע בתקופה מאוחרת יותר: "מאז הופיעה שמשו של גאון עוזנו, פאר ישראל וקדושו, מרן הראי"ה קוק זצוק"ל, בעלותו על כסא הרבנות של יפו והמושבות בשנת תרס"ד".

בחוברת דקה ושמה "הד-הרי"ם" (ירושלים תשי"ג, מהדו"ב, אלון מורה ה'תשנ"ז), מתגלה הקשר העליון דאורייתא שנתקשרו שתי הנשמות העילאיות הללו. ברדת הגרי"מ מירושלים ליפו, היתה זו ירידה לצורך עלייה והתעלות – "את גודל הרושם וריבוי האורות שנתוספו בי באלו הימים שנתאכסנתי בבית גאון הדר ישראל עטרת ראשנו שליט"א – לא אוכל לתאר עלי גליון" (שם, עמ' י, מהדו"ב אגרת ב, עמ' טו). ו"כבר צמאה נפשי לבוא להדרת גאוננו,

לשאוב ממי בארו באר מים חיים, לחסות איזה ימים בצל קורתו, ולהסתופף בצל כנפי קדושתו, להנות מזיו אור פניו הטהורים" (שם, עמ' כ מהדו"ב אגרת ז, עמ' כו-כז), ו"הנני מעתיר ומבקש מאת כבוד גאון קדושתו שבל יסיר חסדו מאתי, להשפיע עלי תמיד מתנובת הגיוני קודש שלו, כי אין בידי לתאר גודל הופעת אורה וטהרה שמופיעה עלי במכתביו הקדושים" (שם, עמ' טז, מהדו"ב אגרת ד, עמ' כב-כג) "ואין לי שום נחת-רוח יותר גדולה בעולם, מזו העת שהנני מקבל לקח מפומיה דמרן" (שם, עמ' כג, מהדו"ב אגרת ח' עמ' כט).

תערב נא עתירתי לפניו, ליקח לו מועד ולהאיר אור עיני בגדולת השגותיו הנישאות, והשי"ת יזכנו לחיי תמיד ברוח החן והחסד – חסדי ד' הנאמנים – ובטיולים תמידיים בשדה המערכות של מוחין דגדלות ודרוממות.

שם, עמ' לו, מהדו"ב אגרת טז, עמ' מג-מד

והגיעו הדברים עד כדי כך, שבשובו פעם מיפו ירושלימה היה מופשט לגמרי מעולמו:

רגשי הקודש של הדרושים הנישאים והנוראים אשר זכיתי לשומעם הפעם, הגביתו אותי ורוממוני למעלה גבוהה. וכל כך פעלו עלי להסיח דעת מכל אשר בעולם, עד שבשעה שהגעתי לירושלים – ומסיבה שלא מצאנו עגלה הלכנו רגלי – ממש שכחתי סדרי-הדרכים מכל וכל, ולולא ידידי שקדמו פני, לא ידעתי אנה לילך. וכן למחר, כשהלכתי לעיר – בקושי גדול שב אלי הזכרון בסדר הדרך.

שם, עמ' נ, מהדו"ב אגרת כד, עמ' נז.

אין פלא שהתלמיד הגדול קלט רובי תורתו של הרב הגדול, ומחשבות מרן הרב זצ"ל מבוארות בהרחבה והעמקה בכל כתבי מרן הגרי"מ זצ"ל.

אף הקשר הפנימי למוריו ולרבותיו מגדולי ירושלים, אשר לא ירדו לסוף דעתו של מרן הגראי"ה וימררהו ורובו, לא הפריע לו כלל, כי לבו הרחב נשא אותם לשבת יחדיו. והוא התחזק והתאמץ בעבודת קודשו, קירב רחוקים ועודד בונים בחומה ונושאים בסבל, ואוזנו קשובה לפעמי הגאולה: – "קול ד' אשר דיבר ליהושע – הראשון שהכניס את ישראל לארץ – 'חזק ואמץ', הוא קול נצחי לכל גדולי ישראל, הנמצאים בעת התחלת צמיחת הישועה, ביחוד אלה הנמצאים בארץ" (מי מרום, לחם אבירים עמ' פה, מהדו"ב פכ"ג, עמ' צח).

ויהי דברו הנאמן בחוברת "טובים מאורות" (ירושלים ה'תר"פ, וע' ליקוטיה הראי"ה ג עמ' 105-102), אשר נועדה להסביר דרכו של מרן הגראי"ה זצ"ל, כי:

החדירה הפנימית, השמחה בעתיד, וההבלגה על יגון ההווה, הן הן העבודות הקדושות שזורח עליהן אור נשמתו של רבי עקיבא, שגם בעת שראו שועל יוצא מבית קדשי הקדשים, והתחילו הם בוכים – ורבי עקיבא משחק...

הציפייה העמוקה של "אם ראית דור מחרף ומגדף – צפה לרגלו של משיח", איננה ציפייה בעלמא, אלא עבודה גדולה וקדושה, להתלמד איך לצפות בעין חודרת אל פנים-הפנים של כל דבר...

השחוק הקדוש הזה ממידתו של רבי עקיבא, לא רק שאינו גורם שום התרשלות בחיובי קדושת המעשים בכל זהירותם ודקדוקם, אלא אדרבא – תוספת אומץ וחיזוק הוא גורם...

לעת עתה, טרם שנתגלתה הנחמה המפולשת, מבית ומבחוץ קטגוריה בתלמידי חכמים, הללו בוכים והללו משחקים, אבל מהרה תתגלה הנחמה השלמה, לראות עין בעין בשוב ד' את שבות עמו, ואז יגל יעקב וישמח ישראל.

תפארת ירושלים

"עשרה קבין יופי ירדו לעולם – תשעה נטלה ירושלים" (קידושין מט, ב). אשרי הזוכה ומבחין ביופיה של ירושלים.

"אל הארץ אשר אראך" – פירש ה"שפת אמת": אין ארץ ישראל מתגלה למי שאינו ראוי לה. זכה אדם – מראים לו אותה, לא זכה – דומה שהוא רואה ואינו רואה כלום... בארץ ישראל כך – בירושלים לא כל שכן, וביקירי ירושלים – על אחת כמה וכמה.

יופיה של ירושלים גנוז תחת מפלת החורבן, ויופיים של יקיריה מכוסה בצעיף הצניעות והדלות. אשרי הנכנס לטרקלין היקר וזוכה ורואה...

נשמתו של מרן הגרי"מ חרל"פ זצוק"ל, נחצבה ממעמקי יופיה וחינה של ירושלים. קדושתה בלבו ותפארתה עליו וכלו אומר כבוד וענוות-חן.

מן הנסתרים היה. הללו כל כמה שהם מתגלים – בסתרם הם עומדים. הנכסה מרובה על הנגלה. קרני אור גנוז מפציעים מן החרכים, ותמיד אתה נשאר עומד בהערצה בפני המופלא והטמיר.

דמות מופלאה היתה זאת. זו הרצינות התמידית, המרוכזת, המהורהרת והשקועה בתוך עצמה. זה הדיבור השקט הביישני, כאלו בינו לבין עצמו. זו ההליכה המדודה האטית, כאילו לא לדחוק את רגלי מישוהו, כאילו הן ד' האמות הראשונות בארץ-ישראל. ועם כל סימני ההתייחדות וההסתגרות – כמה פשטות וכמה לבביות במגע האבהי-הפנימי לכל מי שזכה להתקרב.

הוא לא השתדל למשוך אליו קהל-חסידים, הוא לא הזמין אליו. צניעותו וביישנותו הטבעית גברו אצלו על הרצון להשפיע, שהוא כה חזק אצל בעלי עושר רוחני שכמותו. על כן לא רננה בחוץ חכמתו. בשבילי היחיד נעו מעגלותיו. ורק מי שנעצר והבחין בו, הופתע ואמר: מאור גדול ראיתי בצדי רשות הרבים...

אכן, "המאור הגדול לממשלת הקדש" – זה תוארו מפי כתבו של מרן הגראי"ה קוק זצוק"ל בראש מכתביו אליו, אל "צמוד-לבבו ויקיר-נפשו".

עם פרסומו הגדול בין תלמידי חכמים ויראי שמיים, בעלי תריסין ואנשי מעשה, לא רבים שזכו להשקיף פנימה ולהאזין לסוד-שיח הנשמה בצקון-לחשה המתמיד ומחשבותיה המפכות "עתים חשות ועתים ממללות". ולכן, אם בשביל הרבים היתה הסתלקותו אבדת גאון וצדיק, הרי בשביל המעטים כבה כאן המאור הגדול. נסתמו מעיינות-קודש ונדמה שירת-נשמה, שירת-מעלה שהרעידה את הלב עד למעמקיו.

ואין לנו שיור אלא התורה הזאת – כתבי קודש בהלכה ואגדה, אוצרות חכמת-תורה ודעת-אלקים. בכתבי המחשבה שלו, אשר חותם המהר"ל מפראג טבוע עליהם, אתה מוצא לא רק עומק ורוחב, אלא גם קודש וטוהר – אור השכל העליון וזרח על רקמת עדנים של זוך המידות. כתבי קודש אלה לא רק מרוממים את המחשבה, אלא גם מטהרים את הנפש. אשרי ההוגה בהם בשום-לב, ובאו מי מרום עד נפש, ועברו-שטפו על גדוניה, וטיהרוה וקידשוה.

אין לך מקצוע שבתורה שנאמרה עליו "יהיב חכמה לחכמיך", כמו המקצוע הרוחני-האצילי, אלא שלקליטת חלק זה של שכל-התורה דרושה הכנת טהרה יותר גדולה.

הקדמה ל"מי מרום" על שמונה פרקים להרמב"ם

נתיבות עולמו

"שנו חכמים בלשון המשנה ברוך שבחר בהם ומשנתם" – אופייני הדבר לחכמי ישראל שהם ומשנתם חד הוא. הם היו מה שהם אמרו. גם אותם גדולים שלא נשארו אחריהם ביוגרפיות, יכולים אנחנו לתאר לנו את דמות אישיותם מתוך ספריהם, רצונך להכיר את המהר"ל מפראג – עבור על כל ספרו "נתיבות עולם". רצונך להכיר את רמח"ל – עיין ב"מסילת ישרים". וכך הלאה. ובנידון דידן: הרוצה להכיר את הגרי"מ חרל"פ, ילך ויעיין בספרו "מי מרום" מסביב לשמונה פרקים לרמב"ם, ובחלקו השני "מי מרום" על פרקי אבות. מה שהוא כותב שם – כך הוא היה. אלא שדורנו דור מפונק הוא, ורוצה שיסבירו לו את הדברים, שיתנו לו תאור חי של עובדות, שיספרו לו על המעשים הממשיים. ואמנם רואים אנחנו שבמידה מסוימת נהגה גם התורה כך. כל ספר "בראשית" מוקדש לסיפורי האבות, אם כי בצמצום רב, והסיפורים עצמם הם תורה שלמה.

הדבר האופייני אולי ביותר לאישיותו של הגרי"מ זצ"ל, היא הפגישה הבלתי אמצעית עם נשמתו. אדם מורכב מגוף ונשמה, אולם הדבר הנראה בעין זהו הגוף. הנשמה יושבת בסתר. אולם הגרי"מ היה אחד המעטים, אשר במגע אתו חשו והרגישו שנפגשים גם עם נשמתו. הנשמה הגדולה קרנה דרך קווי הפנים המרוכזים, העיניים המושפלות-המרוכזות, הדיבור שהיה בבחינת סוד-שיח וכו'.

ואל הנשמה הזאת נמשכו רבים ושלמים.

יסוד גדול הוא ביהדות: הבא לתקן את העולם חייב להתחיל מעצמו. רק אחר כך יתרחב התיקון ויקיף יותר ויותר, זוהי בעצם נחלתן של כל הנשמות השואפות לתיקון. אלא שהללו על פי רוב נפרדות לשנים: חלק אחד ממשיך לטפל בתיקונו הפרטי ונשאר עד הסוף עם עצמו ועם פרטיותו, וחלק שני שפעלתנותו החברתית מוציאה אותו מעולמו הפרטי והוא נדחף למעשה הציבורי. רק יחידים הם אשר אמנם ממשיכים בתיקונם הפרטי, אבל התיקון הזה איננו מכוון רק למען עצמם, אלא מכוון למען הרבים. עלייתם היא עילוי של הכלל, זיכוכם הוא זיכוכו של הכלל, וקדושתם היא קידושו של הכלל – "ונקדשתי בתוך בני ישראל". הללו, אם גם דרכם היא בפרישות ובבדידות, הופכים להיות בסופו של דבר למעין מרווה לצמאים, מקווה טהרה לנמשכים אליהם, והם מתקנים תיקונים כלליים בדורם ובדורות הבאים.

אחד מאלה היה מרן הגרי"מ זצ"ל.

היישוב הישן טרם מצא את גואלו, דמותו סולפה עד בלי הכר. קרה לו מה שקרה לעיירה היהודית הגלותית. למרות שזו נאבקה קשות ומרות על קיומה עם מציאות אימה שנכפתה עליה על ידי גזירות והגבלות של המלכות הרשעה, ואותה המציאות היא שגרמה לכל מיני תופעות שליליות, בכל זאת גילתה חיוניות מפליאה והעמידה בנים לתפארת. אף על פי כן נאחזו שני דורות של הספרות העברית החדשה דווקא בהופעותיה השליליות, והשמיצוה והשפילוה עד עפר. אף הם התעלמו והעלימו את כל אותה היכולת הנפשית והעמידה המוסרית אשר נתגלו שם. והנה דווקא בשנים האחרונות זכתה העיירה וקם לה גואל, אשר קיבל על עצמו להחזיר "עטרה ליושנה" – הסופר אברהם קריב ז"ל, אשר רב את ריבה מידי משמיציה.

לא כן היישוב הישן. הוא עודנו מחכה לסופרו. רק התחלה ישנה: הספר "הפוח שער" מאת הרב אליהו כי-טוב ז"ל, המתאר ביד-אמן ובחרט אנוש את דמותו של גאון ואיש מעשה גם יחד – ר' זלמן ר' נחום'ס, מראשי היישוב הישן. אולם ר' זלמן נחום'ס הרי לא היה יחיד. הרי עיקרו של היישוב הישן התחיל באותו קילוח דק של יהודים שוקקים לירושלים-של-מעלה, למקום המקדש, לכותל המערבי, לעבודת השם בקדושה ובטהרה. ואם אמנם נתגלו כמה וכמה תופעות שליליות, הרי כיוצא בזה אנו רואים בכל שדה מבורך, על יד כל גידול בריא. והריסוס והניכוש הינם חלק עיקרי בעבודת החקלאי. אולם כאמור הסיחו את הדעת מן המתקנות שבצברים ושמו לב לעוקציהם. והרי עד היום הזה אפשר למצוא בירושלים יהודים מופלאים אשר לא שם להם על פני חוצות, גדולים בתורה וגדולים ביראה, אשר דבר אין להם בעולמם חוץ מתורה ומצוות, והם ששים על כל הידור-מצוה נוסף ועל כל דקדוק-חומרה והוא שיחם והגיגם כל היום – מי מבחין בהם בנופה הצנוע של ירושלים?

הבן הצעיר של הדיין ר' זבולון חרל"פ ז"ל, מבית דינו של הרב מבריסק, אם גם הצטיין בלימודיו בישיבה וזכה לשבחים מפי רבותיו, לא יסתפק בכך. שאיפתו היתה להידיבק באחד גדול, לשמשו, לצקת מים על ידיו, וללמוד מכל דרכיו ומכל מעשיו. והאחד הגדול אשר היה משכמו מעלה היה הרב מבריסק – הגאון האדיר ר' יהושע לייב דיסקין ז"ל. ברם לא כך עלתה במחשבה. הרב מבריסק נסתלק והלך לעולמו והתקווה הגדולה נגזזה. אז התחיל הצעיר שוב משוטט בדעתו: אל מי מגדולים אפנה? אף הוא נתן עיניו באישיות מופלאה מבני קרתא-דשופריא, איש-שרף אשר שימש שניים מגדולי החסידות – רבי מנדלי מקוצק ורבי מנדלי מליובאוויטש. גדול בתורה ולוהט בתפילה. עובד השם בכוח ובמאמץ עד זוב דם מהעינים. מתפלל תפילות שחרית הנמשכות עד עלות המנחה, ועושה לילות שלמים עם נרות דולקים על יד הכותל המערבי – ר' משה משל געלבשטיין ז"ל, יליד ביאליסטוק. בעודנו נער דבק ברבי מקוצק, וכששמע שם על האור הבוקע מליובאוויטש, הלך ברגל עד בואו שמה, והרווה את צימאנו גם ממעינות חב"ד. אליו פנה הצעיר ראשונה. וסימן עשה לו: אם יקבלני מיד – מוטב, ואם לאו – לא זאת הדרך נחני ה'. כשבא אליו עם עלות המנחה מצאו עומד בסיומה של תפילת שחרית, חיכה עד שסיים ושטח בקשתו לפניו, והנה היתה התשובה: נראה, תבוא מחר. היה, אפוא, הדבר ברור: לא זו הדרך. והוא פנה לכיוון ההפוך, אל קול הדממה הדקה, אל הצדיק הצנוע והנחבא אל הכלים, אור הגנוז, ר' צבי מיכל שפירא זצ"ל. הלה קיבלו מיד, והוא דבק בו דבקות רוחנית ונפשית. גם שלא בפניו שקל את מעשיו לפי הקו: "מה היה ר' צבי מיכל אומר על זה?" רשמי השפעת רבו-מובהק זה נחרתו בדרכיו ובמעשיו עד סוף ימיו. צעדו השקט, כאילו בצדי הדרכים, היה סמלי לכל דרך חיינו. אף דיבורו המתון שקלח לרוב כמדבר אל עצמו. ואם התבטא ואמר ש"אין שותים מצינור אלא אם כן מתכופפים אליו", הרי מי שבא לשתות מצינורו הוא, לרוות ממעיניו הון, היה צריך לא רק להתכופף, אלא לסטות הצידה מדרך המלך, לרדת לשביל-היחיד, לסתר המדרגה. ורק שם יכול היה לא רק להשקט צמאנו, אלא גם להקשיב לצלילים דקים – אוושת פיכוי של המעין בנבוע מימיו מן המעמקים.

לכאורה, היתה זו אחת החידות, כיצד נשא הלב לשבת יחדו גם את הדבקות בצדיק הירושלמי הצנוע, וגם את הקשר שהפך גם הוא לדבקות עצומה ברכה של יפו רב הפעלים. האם לא היה כאן תרתי דסתרי? אולם דומה, שמבחינה זאת דבקותו של הגרי"מ באישיותו של הרב זצ"ל מהוה את הפירוש הטוב ביותר לאישיותו של הרב. אותה קדושה ואותה דבקות שמצא הגרי"מ בהסתרו של רבי הרש-מיכל, מצא גם בגילוי של הרב. והוא הביע רעיון זה במאמר תמציתי בשם "מקדשו הפנימי" (אמרות טחורות, מהדו"ב עמ' כא-כב): למרות פעילותו המרובה ואחריותו הצבורית הענפה, לא יצא הרב ממקדשו הפנימי, לא ירד "למטה מעשרה". נשאר דבוק בקדושת מחשבותיו – "ומן המקדש לא יצא".

בעיית היחס לשוב החילוני, מהוה סלע מחלוקת ביהדות הדתית עד היום הזה, ועדיין לא הוכרעה הבעיה. מבחינה חינוכית, דרכם של "נטורי קרתא" לכאורה נוחה מאוד: אנחנו יהודים והללו גויים הם. לעומת זה, לא כל כך נוחה ולא כל כך פשוטה דרכו החינוכית של אותו ציבור שאיננו מוציא מכלל ישראל גם את ישראל שחטא ושמחטיא. אולם מחוץ לבחינה החינוכית, יש גם בחינות אחרות, והן אינן מרשות ואינן מתירות לוותר בקלות על ענפים מרובים, גם אם יניקתן מן השורשים מועטת היא. לפעמים יש צורך במסירות נפש למען הכלל ולמען שלמותו של הכלל "לבלתי ידח ממנו נדח".

מבחינה זאת ראה הגר"מ בדרכו של הרב מיפו את הביטוי המעשי לאותה מחשבה, אשר שימשה כנקודת מוצא לראשיתו של הישוב הישן המורחב ועליית הפרושים, תלמידי הגר"א מווילנא, לארץ ישראל. במאמר קצר שנתפרסם בספר "חזון ציון", שהופיע בירושלים לפני שנים מספר, מביא הגר"מ מסורת-קבלה בשמו של הגר"א¹⁶. בימי המחלוקת הגדולה עם תנועת החסידות, שאיימה בפילוג גמור בין שלומי אמוני ישראל, הציקה מאד לגר"א ז"ל השאלה: כיצד הגיע הדבר שנבע פילוג חמור כזה בין יהודים יראים ושלמים העומדים כולם על בסיס התורה השלמה? והוא הגיע למסקנה: ההתרחקות מארץ ישראל היא שגרמה לכך – "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ – בארץ איננו גוי אחד, הא לאו בארץ איננו בלחודוהי". ובכדי להגיע לאחדות בישראל, מוכרחים לחדש את הקשר הממשי עם ארץ ישראל. לכן ניסה בעצמו לעלות ארצה, וכשלא עלתה בידו, שלח את גדולי תלמידיו לעלות ולהעלות, להגדיל ולהרחיב את הישוב בארץ.

לא יתכן, אפוא, שארץ ישראל, שטבעה הוא להביא לידי אחדות בישראל, תהיה למקור פירוד ופיצול. ואם גם נראים לנו המהלכים החיצוניים הולכים בדרכים עקלקלות, סופם להתיישר ולהתחבר: "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך".

המסתכלים החיצוניים יתקשו להבין את משמעות התופעות הללו, אולם בעלי המבט הפנימי ידעו למצוא כאן חזרה על תהליך קדום מקדמונו של עולם: "בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ והארץ היתה תוהו ובהו", מפרש האר"י הקדוש: בראשית נבראו שמים וארץ הרבה יותר רמים, הרבה יותר נישאים, ורב וגדול היה האור האלוקי אשר האיר בהם. מגודל האור לא יכלו הללו לסבול אותו ונשברו הכלים והפכו לתוהו ובהו. ורק אחר כך "ויאמר אלקים יהי אור" מוגבל יותר, מצומצם יותר, ויהי אור ויהי עולם בר-קיימא.

הבעיה שעמדה כאן היא איפוא אוסף שברי-הכלים, למען תיקונם ושיקומם. מציאת הצינורות המתאימים להזרמה חדשה של האורות, בהתאם לכוח הקליטה של הכלים, למען יהיו תואמים יחדיו – ויהי אור. דור שלם לפנינו שהוא בבחינת "תינוק שנשבה", והוא זקוק להדרכה אבהית אוהבת ומסורה – כך ראו את פני הדור שראשיתו בביל"ו והמשכו בעלייה השנייה. לא לחינם נקראו ספרי הרב זצ"ל בשם "אורות" – זהו שם סמלי המבטא את כל התוכן המחשבתי, הנוגע לזיקת הדברים אל הדור שלמענו נכתבו

ואליו נועדו. על פרק אחד מן הספר "אורות", יותר נכון על שורות אחדות בפרק, כתב הגרי"מ זצ"ל מאמר שלם בשם "טובים מאורות", אשר בו הסביר באריכות את הרקע הרעיוני של ראיית הטוב והמאיר בנשמת הדור ודרכי העלאתו, להיטיב את אורו עד שתהא שלהבתו עולה מאליה.

רעיונות של לימוד זכות על ישראל אינם חדשים. הללו נאמרו ונשנו בפי סופרים וספרים. אולם הקושי הוא לצרף את המחשבות עם המעשים. אדם המעלה השקוע בעומקה של הלכה, העוסק ב"עבודה שבלב" – זו תפילה¹, המדקדק בדקדוקי מצוה ובחומרותיה, טורח בהידור שבהידוריה ועולמו הוא עולם של טהרה וקדושה, והנה הוא נפגש עם אחד אשר מהווה ניגוד גמור לכל האמור לעיל, ואף על פי כן הוא מקרבו ומעודדו, מדבר אתו בשפה המובנת לו ומשתדל לחזקו ולאמצו, גם בשעה שהוא יודע שעם כל הקירוב והחיבוב עדיין הלה רחוק רחוק – זוהי מן העבודות הקשות שבמקדש. אותה עבודה החל בה הכהן הגדול מרן הרב זצ"ל והמשיך בה עד סוף ימיו.

*

הדברים נראים כאגדה. הימים ימי חורף תרע"ד. כבישים ודרכים סלולות טרם היו אז בגליל. בין הרים וגיאיות התפתלו שבילי גמלים וחמורים. על פני השבילים האלה שירכה את דרכה שיירה רכונה על חמורים. לא ידוע מי רכב על החמור הראשון, מי שימש כמורה דרך, אולם ידוע מי רכב על החמור השני – הרב מיפו. על החמור השלישי – הרב רבי חיים זוננפלד זצ"ל, ועל החמור הרביעי – הרב חרל"פ זצ"ל, ואחריהם הרב יונתן בנימין הלוי איש הורביץ ז"ל, ואתם הרב ר' בן ציון יאדלר ז"ל. אכן הרכב משונה בשביל כל מי שידוע מה שקרה כעבור שנים בתוככי ירושלים. אולם זוהי עובדה. פרטי המסע מתוארים בחוברת קטנה יקרת המציאות ושמה "אלה מסעי" (פראנקפורט, תרע"ו²). היתה זו הושטת יד אחים של היישוב הישן אל היישוב החדש, ורב היה רישומו של מבצע זה. דומה כי אילו היה נמשך, היו הדברים בארץ לגמרי אחרים. אילו זכינו והשיירה הזאת, הרכובה על החמורים, לא היתה מתפרדת, כי אז היינו זוכים כבר לראות את חמורו של משיח... אולם לא כך עלתה במחשבה. פרצה מלחמת העולם הראשונה, והרב מיפו אשר יצא לחוץ-לארץ, אל הכנסייה הגדולה של אגודת ישראל שעמדה להתכנס אז – נשאר תקוע בארץ העמים עד תום המלחמה³. הרב חרל"פ הצעיר, אם גם הוערך והוחשב שלא לפי גילו, בכל זאת לא עצר כוח לכוון את פני הדברים ולהכריעם בכווננו לצד אחד, והם פנו לכיוון ההפוך. השער שנפתח אל פני היישוב החדש חזר ונסגר ברעש, ורב היה צערו של הגרי"מ זצ"ל על הדבר. באחת מאיגרותיו ששלח אל הרב הוא כותב: "אילו היתה נשמת חזקיהו מלך יהודה נמצאת יחד עם נשמת יותם בן עוזיהו מלך יהודה, היה הכל אחרת". האיגרת הזאת שנתפרסמה רק לפני שנים אחדות (הד הרים, ירושלים תשי"ג מהדו"ב אני לג), מגלה טפח מעולם הנסתר של צמד נשמות אלו, כי היה הגרי"מ נצר מבית המלכות וייחוסו מגיע עד דוד המלך זה ידוע (כתב אילן-היחס, נדפס בתחילת הספר "הוד תהלה", לדודו-זקנו הגאון המופלא והמקובל רבי אפרים

אליעזר חרל"פ זצ"ל). אולם ראותו בתוכו את נשמת יותם, ובהרב זצ"ל, שהוא נצר מזרע אהרן הכהן, את נשמת חזקיהו המלך – זה מופלא.

לא התאמץ הגרי"מ למשוך אליו אנשים, אולם כל מי שנמשך אליו לא יצא ריקם ממנו. מי שישב והתייחד עמו בחדר הקטן, היה עובר לאט לאט לעולם אחר, מחשבות אחרות, הרגשות אחרות, תגובות אחרות, וראייה לגמרי אחרת. ההימצאות באותו עולם אחר היתה מטהרת ומרוממת. וכשנסתיימה השיחה, והבא יצא וחזר לרשות הרבים, נראה לו העולם שונה ממה שהיה. קרן אור מהעולם ההוא האירה לפניו והיא שנתנה מידות וערכים.

אמר רבי נחמן מברסלב: "ונהר יוצא מעדן – זה בחינת צדיק יסוד עולם... וכשנתגלה זה הצדיק שהוא ה' והיפיו של העולם, כל מי שמתקרב ונכלל בזה חן-האמת, נפתחות עיניו ורואה על עצמו איך הוא עומד בכל המידות... ואז יכול לראות ולהסתכל בגדולת ד' ולהסתכל בעולם... ובשביל זה נקראים הצדיקים עיני העדה, כי על ידם נפתחות העינים..." (ליקוטי מהר"ן תניינא, סי' סז).

ראש הישיבה

עוד בשנת תרס"ד, בה דרכו רגליו של כ"ק רבנו זצוק"ל על אדמת הקדש, קיזב לי משמיא להיות יוצק מים על ידו, וחיבה יתירה נודעת לו אלי להעטני במעיל-קדשו, לצרף אותי אתו במהלכיו לעורר עוז-הקדש ולרומם ימין ה' רוממה.

וביחוד מאז נתעטר בעטרת הקדש והוקם-על לרב-רבנן בארעא דישראל, ויט אהלו לשבת בקרבת מקום הקדש והמקדש בתוככי ירושלים תובב"א, אז יסד את אבן-הפינה אבן-הקדש של הישיבה הקדושה, ואותי ציווה לשרת בה בתור ראש הישיבה. יודע אני כמה ערגה נפשו ולבבו כמה בכמיהת-מעמקים, לשכלל את הבית הגדול והקדוש הזה, להכתירו בכתר-עולמים כהוד יפעת קדשו ומהלך רוחו העליון, ולקוממו למכון תורה מרכזי עליון, אשר כל בחור וטוב מתופשי התורה המצוינים, הצמאים לדבר ה' מעיר ה', ינהרו אל הבית הגדול הזה אשר במרום-הררי-הקדש, לקבל לקח תורת-אמת תורת ארץ-ישראל, ולקלוט מאוירא זכיא וקדישא, זהב הארץ ההיא טוב, עפ"י דרכו בקדש דרך הסלולה העולה בית-אל.

ורצונו של אותו צדיק נתקיים. עדרים עדרים נאספו אל הישיבה הקדושה, ורבים גדלו והצליחו ועשו פרי והיו למאורות, עדויים בזיו אור רוח הקדש של רבנו זצוק"ל, מוארים ומאירים בשלהבת קדש לאהבת השי"ת, אהבת התורה והמצוות, אהבת ישראל, ואהבת ארץ חמדה וכל חמדת קדש.

מתוך קריאה גדולה לחיזוק הישיבה

מֵרֵן הַגְרִי"מ זצ"ל הִיָּה אֶחָד מִגְדוּלֵי הַדּוֹר. גְּדוּל בַּהֲלָכָה וּגְדוּל בִּאֲגֻדָּה, גְּדוּל בַּקְבֻלָּה וּגְדוּל בַּמַּחְקָר, גְּדוּל בַּמִּידוּת וּגְדוּל בַּמַּעֲשִׂים. וְעַל כָּל אֱלֹה וּבִתּוֹךְ כָּל אֱלֹה – נִשְׁמָה גְדוּלָּה תְּצוּבָה מֵעוֹלָם הַאֲצִילוֹת.

כִּבְר לִפְנֵי עֶשְׂרוֹת בִּשְׁנֵים כָּתַב מֵרֵן הַגְרִי"ה זצ"ל עַל רַבּוֹ הַגָּאוֹן הַנְּצִי"ב ז"ל מוֹלוּז'יִן: "בְּדוֹר יְתוֹם זֶה עָלִינוּ לַחֲבֹב בִּיּוֹתֵר אֶת הַיְּחִידִים-הַשְּׂרִידִים, אֲשֶׁר מִד' אֲמוֹת שֶׁל הַלָּכָה הֵם צוּפִים וּמְבִיטִים לְאַחֲרִית הַיָּמִים. וּבִשְׁבָתָם בִּאֵהֳלָה שֶׁל תּוֹרָה – יַעֲבִדוּ עֲבוּדָתָם לְקִיּוֹם הַכִּנְסִיָּה הַיִּשְׂרָאֵלִית" (מֵאֲמָרֵי הַרְאִי"ה עִמ' 123) – לֵאמֹר: גַּם אִזּוֹ כִּבְר הָיוּ טִיפּוֹסִים כֹּאֲלֵה נִדְרִים בִּיּוֹתֵר. וְהִנֵּה זָכִינוּ לְרֹאוֹת חֲזוֹן מוֹפְלָא זֶה גַּם בִּיָּמֵינוּ. כִּי יַחֲדִיד-שְׂרִיד כֹּזֵה הִיָּה גַּם מֵרֵן הַגְרִי"מ זצ"ל. מֵעוֹלָם לֹא מֵשׁ מֵאֵהֳלָה שֶׁל תּוֹרָה, מֵעוֹלָם לֹא יֵצֵא מִד' אֲמוֹת שֶׁל הַלָּכָה. כָּל דַּעוּתוֹ וּמַחֲשָׁבוֹתָיו יִנְקוּ מִבְּפָנִים, מִן הַמַּעֲיִין הַטְּהוֹר שֶׁל תּוֹרָה, מֵהַחֲחוּיָה הָעֲמוּקָה שֶׁל קְדוּשַׁת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מִקְדוּשַׁת תּוֹרָתָם וַחֲיֵיהֶם שֶׁל רַבּוֹתָיו, גְּדוּלֵי הַתּוֹרָה וְהִירָאָה, אֲשֶׁר עַל בְּרִכְיָהֶם גָּדַל וּבִעֲפָר רִגְלֵיהֶם הַתֵּאֲבָק.

עַל רַבּוֹ הַמּוֹבֵהֵק, הַגָּאוֹן הַצַּדִּיק ר' צְבִי-מִיכָל ז"ל, הוּא מִסְפָּר בְּרִשְׁמֵי תוֹלְדוֹתָיו (צְבִי לְצַדִּיק, יְרוּשָׁלַיִם תִּרְס"ו) כִּי "סֹדֵר לִימּוּדוֹ בַּהֲלָכָה הִיָּה בַּחֲרִיפּוֹת וְעֲמָקוֹת נִפְלָאָה מְאֹד, עִם שִׁטּוֹת רַבּוֹת שֶׁל רִאשׁוֹנִים וְאַחֲרוֹנִים, עַד שֶׁהִיָּתָה אֲפֻשְׁרוֹת לְלִמּוּד עֲנִיִּין אֶחָד חֲצִי שָׁנָה וּיּוֹתֵר. וְלִכֵּן מֵיָּאֲנוּ רַבִּים – הַצּוּפִים מִקְרֹב וְלֹא מֵרַחֵק – לִהְיוֹת תַּלְמִידָיו" (שם, עִמ' 43). אוֹלָם הוּא הִיָּה מִן הַמַּעֲטִים הַצּוּפִים מֵרַחֵק, וּדְבָקוֹתוֹ בְּרַבּוֹ פִּתְחָה לִפְנֵי שַׁעַר-עוֹמֵק בְּשִׁבְלֵי הַהֲלָכָה.

לְגֻאוֹנוֹתוֹ בַּתּוֹרָה זָכָה לֹא רַק בְּכַשְׁרוֹנוֹתָיו הַמַּצְוִינִים, שִׁכְלוֹ הַחֲרִיף וּזְכוּרוֹ הַדִּיקָן, אֲלֵא גַם בִּגְיַעַתּוֹ הָעֲצוּמָה. הִיָּגִיעָה הִיָּתָה אֲצִלּוֹ גַּם שִׁטַּת לִימּוּד וְגַם יִסוּד מוֹסָד בַּעֲבוּדַת הַשֵּׁם, בִּאֵהֳבַת תּוֹרָה. וְעַל כֵּן הִמְשִׁיךְ בְּדַרְכּוֹ זֹאת עַד יָמָיו הָאַחֲרוֹנִים, וּבִיָּמֵי מַחֲלָתוֹ הַתֵּאוֹנוֹן עַל שֶׁמַּחֲלָה מִפְּרִיעָה לוֹ לְהַתְעַמֵּק בְּלִימּוּד.

וְאִם בְּבוֹאוֹ לְלִמּוּד כֵּךְ – בְּבוֹאוֹ לְלִמֵּד עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. הַהֲתַרְכּוּזוֹת הַרוּחָנִית בְּיוֹם שִׁלְפָנֵי הַרְצָאָה שִׁיעוּר בִּישִׁיבָה – הִיָּתָה מוֹפְלָאָה. כִּשְׁאֲמָרוּ בְּבֵית שֶׁהוּא "מִכֵּין אֶת הַשִּׁיעוּר", הִיָּה הַפִּירוּשׁ שֶׁאֵין מָקוֹם לְגִשַׁת וּלְהַפְרִיעוֹ בְּשׁוֹם דְּבַר דַּחוּף. לְפַעֲמִים הִיָּה עוֹבֵר עָלָיו הַלֵּילָה שִׁלְפָנֵי הַשִּׁיעוּר בִּאֵי-שָׁנָה מֵתוֹךְ שֶׁנִּמְשָׁךְ בַּעֲיוֹנוֹ עַד הַבּוֹקֵר.

וְכִשְׁהִיָּה בֹא בְּיוֹם הַחֲמִישִׁי לִישִׁיבָה, לְהַרְצוֹת אֶת שִׁיעוּרוֹ, הִיָּה דוֹמָה כִּאִילוֹ בֹא מֵעוֹלָם אַחֵר. כּוֹלּוֹ מְכוֹנֵס בְּתוֹךְ עֲצָמוֹ, כּוֹלּוֹ דְּרוֹךְ וְהַרְצִינוֹת הַמִּתּוֹחָה שֶׁעַל פָּנָיו הִיָּתָה מַעוֹרֶרֶת מִיד הַרְגֶּשֶׁת כּוֹבֵד רֹאשׁ וְהַקְשָׁבָה. רַק אַחֲרֵי הַשִּׁיעוּר הִיָּתָה הַרוּחָה. שׁוֹב הוֹפִיעַ הַחִיּוֹךְ הַשְׁקֵט, הַמִּלְבָּב-הַבִּיִּישֵׁנִי. וּבִיּוֹם אַחֵר-הַצְהָרִים, כִּשְׁהִיָּתָה בֹאָה אֵלָיו הַבֵּיתָה קְבוּצַת תַּלְמִידִים לְחֹזֵר עַל הַשִּׁיעוּר – כִּבְר שֶׁרָתָה הַרוּחַ הַטּוֹבָה בַּמַּעוֹנוֹ. שִׁמְחַת הַיִּצִּירָה הַפִּיגָה אֶת עֵמֶל הַרוּחַ. הַשִּׁיעוּר הַבְּנוֹי וְהַמִּתּוֹכֵן לְתַפְאֶרֶת, הַשְׁכִּיחַ אֶת חֲבִלֵי לִידָתוֹ הַקָּשִׁים.

בְּחִידוּשֵׁי תּוֹרָתוֹ לֹא גָרַס אֶת הַצּוּרָה הַמוֹדֵרְנִית שֶׁל "רִמְב"ם קֶשֶׁה", חֲלוּקָה ל"שְׁנֵי דִּינִים", כַּמָּה דִּיּוּקִים נּוֹסְפִים וּגִינוּנֵי-סִבְרוֹת-מִיִּישְׁבוֹת וְהַכֵּל אֶתִּי שְׁפִיר. לֹא זֹאת הִיָּתָה

דרכו. הוא היה אמן היריעה הרחבה, הסוגיה לאורכה ולרחבה. ומכאן ה"סימנים" הארוכים בספריו "בית זבול", והעניינים הנמשכים על פני כמה "סימנים". עיוניו וביוריו משתרעים על פני עשרות עמודים רחבי שוליים, והם אינם רחופה על פני העניינים, אלא העמקה יסודית וממזה, פרי עמל רב ויגיעה עצומה, וסבלנות מרובה-מרובה, אשר רק אהבת תורה מסוגלת לה ומסגלת אותה.

"בית זבול" אינו ספר של אחרון, שאתה יכול לעיין בו בשעות הפנאי. אמנם גם ברפרוף אפשר לתפוס סברא נאה, הערה מאירת-עין, אולם בשביל להבין את העניין על בוריו, חייב אתה לשבת וללמוד ולעיין יפה-יפה. תורתו אינה נקנית בראייה בעלמא. כדרך שניתנה ביגיעה כך היא נתפסת בריכוז נפשי ובמאמץ שכלי – הנה זאת תורת ה"בית"!

*

גדול בקבלה. אתו המתיקו שיח חכמי הנסתר העוסקים ברזי עולם.

היה בקי בכל ספרי החסידות על זרמיה ושיטותיה. אדמ"ורים בני דינסטיות [שושלות] שונות שביקרוהו – מצאוהו בן-בית בחדרי משכיתם, בתורת בית אבותיהם ומדרשי רבותיהם, ובתפיסת המהות הפנימית והדרכים בעבודת השם. המה ראו כן תמהו.

על גדולתו במחשבה מעיד ספרו קטן-הכמות ורב-האיכות – "מי מרום" על שמונה פרקים להרמב"ם. זהו מן הספרים הבודדים שהופיעו בתקופתנו שאינם מדברים על המחשבה הישראלית אלא שהם-הם המשכה של המחשבה הישראלית המקורית. סינתזה של מחקר וקבלה, בנוסח המהר"ל מפראג.

בדרכו במחשבה ובחיים הושפע הרבה מן הנשמה הכללית של ענק-הרוח מרן הגר"א זצ"ל. הוא זה שסלל לפניו את נתיבות הסינתזה, הרחיב את דרכי הביטוי, אף צירף את זרמי המחשבות המופשטות למהלך המעשים הממשיים. מאז נקשרה נשמת התלמיד בנשמת רבו בקשר הדוק נפתחו לפניו אפקים רחבים, ומאז חתומה יצירתו בחותמו של הכהן הגדול.

דמות אצילה זו – כגודלה כך עומקה. ועל כן לא נדחפה לרשות הרבים. לא בסופה ולא בסערה דרכה. לכתה – בהצנע. ברשות היחיד. ונתקיים בה פירוש הבעש"ט: "יושב בסתר – עליון!"

ברם, כל מבקש-ד', כל הצמא לדיבור טהור, למחשבה קדושה, להרגשה מפכה מן המעמקים – ידע לאן עליו ללכת. הללו היו באים בשקט ומקשיבים לסוד-שיחו, ויוצאים מטוהרים, מרועננים כשבלבם צביטת געגועים לנאצל, לנעלה, שהוא כה נדיר, כה נדיר.

*

בואו ונחזיק טובה לעמלים בהדפסת כתבי מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל, שכינו את החלק החדש של כתביו בשם "מענייני הישועה" (ירושלים, תשכ"ג). כי אכן כשמים כן הם, מעיינות זכים המטהרים אפילו בכלשהו. כל פרק הוא פנינה, והיורד לתוך המעיינות

וצולל בהן עולה ומוצא עצמו ברייה חדשה. מן "המים העליונים" נובעים מעינותיו – "מי-מרום" הם, ועל כן בעליונותם-במרומיהם הם עומדים, גם כשהם יורדים וזורמים בערוצים האפורים של הגילויים המעשיים.

אהבת ישראל מתגלה כאן לא כמליצה, אלא כמושג רב-תוכן, חצוב ממעמקי ברית-אבות, קשור וארוג בתבלי מחשבה ומעשה. וקדושת ארץ ישראל נעוצה כאן בקדושת הר המוריה, בקדושת אבן השתייה, אחוזה בהידורי מצוות התלויות בארץ המתקיימות על ידי בנים-בונים. ומעלה מיוחדת לארץ ישראל שדרכיה זרכי נועם, "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" – האחדות הפנימית היא המדריכה, ושצריכה להדריך את היחסים, ובאמצעותה, ייבנה עם קדוש.

ביעור הטומאה מן הארץ יתכן בשני אופנים: האחד – להחליש את כוח הטומאה, לעקור אותה ולבטלה בכל האפשר, והקדושה תתגלה ממילא; והשני – לגלות את הבהקת האור של הקדושה ברוב עוזה ותפארתה, ועל ידי זה נכנעת הטומאה ומתבטלת ועוברת מן העולם. וההבדל בין א"י לחו"ל הוא גם בזה, שבחו"ל עיקר העבודה לשבור את הטומאה ובארץ ישראל עיקר העבודה לגלות את הקדושה.

ממעניי הישועה ג, יד, עמ' רנו

בסוד שיח

בשעת-רצון מסר לי מו"ר הגרי"מ זצ"ל דברים ששמע מפי מרן הרב זצ"ל בשנות יפיו.

"אילו רציתי, הייתי מקרב אלי חוגים, שיהיו בבחינת 'חסידי' שלי, להפצת דעותי ומחשבותי, אבל אינני רוצה זאת. החוגים מצמצמים, ואני אינני רוצה להינתק מן הכלליות".

*

"ידוע לי שמדברים אודותי, אולם אתה יודע, לפי מידת הכרתך, כי כלל לא הגיעו אף למשהו מן הדברים כמו שהם בפנימיות שלי".

*

"רצוני היה שהעולם יכיר את פנימיות דברי, אולם אם הקב"ה מסבב שדברי נתפסים רק בתפיסה חיצונית, הרי נגד זה אינני יכול לעשות כלום".

*

"בחוף-לארץ ניתן להסביר את היהדות גם בנוסחאות הלקוחות מדעות חיצוניות. לא כן בארץ-ישראל – כאן חייבים כל גילויי היהדות – הסברותיה ונוסחאותיה – לבוא מבפנים, מתוך עצמה".

*

"חופש, דרור, חירות – אלו הן מידות שיש בהן גבולין, אולם מידת החירות הכי גבוהה שאליה התפלל דוד המלך זוהי מידת השובבות, החרות העליונה ביותר – 'נפשי ישובב, ינחני במעגלי צדק למען שמו' (תהלים כג, ג)".

דברים אלה אמר לי הרב אחרי תשובה על שאלותי בעניינים פנימיים של קבלה. וכשאמר את הדברים, בערו פני הרב כלפידים, והבינותי את פירוש דבריו, שכאלו התכוון לומר לי, כי אל גובה תפיסתם של מושגים כאלה מגיעים רק כשנמצאים בדרגת חירות עליונה זו.

*

בברכת השגותיו הגבוהות של הרב, בהתעלותו הרוחנית, התברכה גם ההלכה שלו. אף על פי שבראשית ימי יפו עסק רק במחשבות עליונות, בכל זאת היתה ההתעלות שלו בהלכה אחר כך לאין שיעור. הוא התמסר אז במיוחד ללימוד ההלכות התלויות בארץ, ותשובותיו הברורות לכל השאלות החמורות שנתעוררו אז [בימי חידוש החקלאות היהודית בארץ], תשובות של פסקים הלכה למעשה, נתקבלו בעניין רב וזכו להסכמת גדולי ירושלים.⁹⁷

*

"קיבלתי מאדמו"ר הגאון הקדוש מוהרא"י הכהן קוק זצ"ל, כי העדות הנאמנה על דברים המופיעים ברוח-הקודש היא זאת, שלעולם לא ייבש המעיין, והדברים תמיד הם נוזליים, הולכים ומפכים, ואינם נשאבים לעולם, בונים הם בשמיים מעלותיהם, וכל אחד מוצא בהם טעם, וכל מה שיותר משתעשעים בהם – יותר מוסיפים ברכה ותושיה" (מתוך הסכמתו של הגרי"מ זצ"ל לספר "נעים זמירות ישראל", ח"א, שנכתבה ביום בדר"ח אלול תשי"א, ברכת מרום סי' סח).

סמיכת-חכמים

בענוות-אמת פנה הגרי"מ וביקש את מרן הרב זצ"ל לסמוך ידיו עליו לדון ולהורות, ובענוות-צדק נענה הרב לבקשתו ש"לא נצרכה [סמיכה זו] אלא להעדפה", שכן כבר נסמך הגרי"מ על ידי הגאון הרידב"ז ז"ל, והוא ש"הודיע חזונו להורות ולדון", והרי לפנינו הסמיכה הנעלה שעיקרה הערכה וסופה ברכה.

97. שמחה גדולה שמח הגרי"מ כשהגיע אליו ספרו של הרב "עץ הדר", ובגנזי בית הרב נמצא המכתב דלקמן (ועיי' ליקוטי הראי"ה ג עמ' 50 הע' 52):
 "שלמא רבה ונפישא, לכבוד האי גברא רבה וקדישא, הגאון הצדיק המפורסם, פאר הזמן, מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, הרב דעיה"ק יפו והמושבות תובכ"א.
 ששתי כעל כל הון בספרו הנפלא "עץ הדר", בו הראנו את ידו הגדולה ובקיאותו המבהילה בכולהי תלמודי בבלי וירושלמי, ספרא ספרי וכו', ראשונים ואחרונים.
 ואם כי עדיין לא ירדתי בעומק בתרי מאמריו הטהורים, בכל זאת לא אמצע מלהציע בפני כס הזרת קדושתו, הערה קטנה שעלתה במחשבה בעת עיינתי בספרו דרך השקפה ראשונה".

וראו לציין שהמלים "מי-מרום הדעת", עיצאו מקולמוסו המהור של הרב (במסגרת לחוק), הפכו אצל הגר"ם לראש-פינה, והוא החליט לקרוא את ספריו באגדה בשם "מי מרום" (ושם זה הוא גם זכרון לאמו הצדקה מרת מרים ע"ה).

ב"ה, יום כ"ג חודש סיון, שנת תר"ע

הנה הלום ראיתי אחד מבני ציון היקרים, פרח נחמד ונעים, מגדולי התורה והצדקה אשר בסגל חבורות קודש שליטודי ד' אשר בעיר עז לנו, בתוככי ירושלים עיריך ת"י, ידידי וחביבי הרב הג' חרף ובקי בודדי תורה, לו ודוע עם גבורה, בגמרא וסברא, קלע אל השערה, עמוס ביראת ד' טהרה, לב טהור ונפש ברה, מוהר"ר יעקב משה שליט"א חר"פ, שהרבה מקנתו, ויגע ומצא כדי מידתו, ובשיטוש חכמים עלה למעלה, ובדרכי תורה במסילה סלולה, בשכל ישר לאמתה של תורה, וכבר אתמחי גברא לרבים, ובחתימתי זכה לו ידידי הגאון הנודע הדי' רוד רידב"ז שליט"א, והודיע חזונה להורות ולדון, וללמד בישראל דבר חק ומשפט, כאחד המורים ודבני ישראל טובהקים, וכל מן דין סמיכי לנא, ולא נצרכא אלא להעדרה.

הגני גם אני כן המודיעים את יקרת ערכה של המרגלית היקרה הזאת, יאריך ד' ימי ושנתו ויחזק ויאמן לאורייתא, ולעבודת ד' תמימה, ויהל אורו ותמיניה שעתו,

בשנת כ"ג חודש סיון תר"ע
 יום כ"ג חודש סיון
 מוהר"ר יעקב משה שליט"א
 מוהר"ר יעקב משה שליט"א
 מוהר"ר יעקב משה שליט"א
 מוהר"ר יעקב משה שליט"א
 מוהר"ר יעקב משה שליט"א
 מוהר"ר יעקב משה שליט"א

הקדשה ל"מי מרום" – מסירת אהבה מורכב חר"פ למחבר

לנהל קהל עדה בישראל על מי מנוחות תורה והוראה, ומריח מים – מי מרום הדעת, באור תורה ויראת ד' לחיים – יפריח, ועשה קציר כמו נטע, מטע לשם ולתהילה בישראל. ויתברכו בו רבים, ורבים יאשרוהו ברצות ד', כי לו נאה ולו יאה, והנני חותם בברכה לכבוד התורה ולומדיה בטהרה, ולכבוד כל מחזיקה באהבה, יתברכו מקודש בנפשם הטהורה, ונפש מצפה לאור ד' על עמו ועל יראיו בהר קדשו סלה ככ"א.⁹⁸

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

*

חכמי-הדור בכללותם, הם המקבלים בכל דור ודור את התורה, ובלא התקשרות לחכמי-הדור אי אפשר להשיגה – – – ומיום העמידה על הדעת עד היום האחרון צריך הלומד להיות מקבל – לא חכם אלא תלמיד-חכם, ואין שום זמן בגרות בענין זה.

מי מרום לפרקי אבות, ירושלים תשל"ה, עמ' ו-ז

98. עי' אגרות הראי"ה א, אגרת שלא, עמ' שסח. לנתיבות ישראל מאמר ו, סביב הע' 1, 11.

אין אמת, אך אמת בלבד

בבית המדרש הזה נוסד ספרדית למנוח יום תשס"ב
הרב ר' משה מרדכי ב"ר ר' משה

והנשיא ר' משה ב"ר ר' משה ב"ר ר' משה ב"ר ר' משה
בבית המדרש הזה נוסד ספרדית למנוח יום תשס"ב
הרב ר' משה מרדכי ב"ר ר' משה

ב"ה

הנה בזה שבעה חתמים-סופר דגם לדורות האויב לזכור
בזה שבעה לאבותינו עוד ספר בוצר וברור לעולם ספר הק"ו דהשתק סעדות
לחירות אמריגן שירה סמות לחיים לא ב"ש. לכאורה ספר דעל הדורות
שבאו חתמים לא ספיק טעם זה לחיבתו. דאם לא היו אז בעולם סה
שיך להגיד בהם שניצול סמות לחיים, וגם דהרי נטנו ונפסדו כזה לאדם
לא נברא סעברא. ומה דמיין הוא למעבדות לחרות דאלמלא הוציא חקב"ה
את אבותינו סעברים הרי אנו ובנינו ובני בנינו סעבדים הגינו לפרעה
בספרים טע"כ אם סמיתו את אבותינו, ולדור החרב איכא ק"ו לבני
הדורות הבאים אין ק"ו רק דאנו לא ח"י וזה כזה יתור שסעברו נבראים.
הנה בזה שבעה לאבותינו עוד ספר בוצר וברור לעולם ספר הק"ו דהשתק סעדות
לחירות אמריגן שירה סמות לחיים לא ב"ש. לכאורה ספר דעל הדורות
שבאו חתמים לא ספיק טעם זה לחיבתו. דאם לא היו אז בעולם סה
שיך להגיד בהם שניצול סמות לחיים, וגם דהרי נטנו ונפסדו כזה לאדם
לא נברא סעברא. ומה דמיין הוא למעבדות לחרות דאלמלא הוציא חקב"ה
את אבותינו סעברים הרי אנו ובנינו ובני בנינו סעבדים הגינו לפרעה
בספרים טע"כ אם סמיתו את אבותינו, ולדור החרב איכא ק"ו לבני
הדורות הבאים אין ק"ו רק דאנו לא ח"י וזה כזה יתור שסעברו נבראים.

הנה בזה שבעה לאבותינו עוד ספר בוצר וברור לעולם ספר הק"ו דהשתק סעדות
לחירות אמריגן שירה סמות לחיים לא ב"ש. לכאורה ספר דעל הדורות
שבאו חתמים לא ספיק טעם זה לחיבתו. דאם לא היו אז בעולם סה
שיך להגיד בהם שניצול סמות לחיים, וגם דהרי נטנו ונפסדו כזה לאדם
לא נברא סעברא. ומה דמיין הוא למעבדות לחרות דאלמלא הוציא חקב"ה
את אבותינו סעברים הרי אנו ובנינו ובני בנינו סעבדים הגינו לפרעה
בספרים טע"כ אם סמיתו את אבותינו, ולדור החרב איכא ק"ו לבני
הדורות הבאים אין ק"ו רק דאנו לא ח"י וזה כזה יתור שסעברו נבראים.

אמנם יותר נראה וכל חתמים שאנו סעברים לספר יתברך
אין על העבר בלמוד אלא בעיקר הם סבורים אל החרב סעברא סה
דיומא (ס"ב) לסת נקרא שם ספר. שהחזירו עשרה לירשנה אתה סה ספר
ב"ה הגרול הגבור והנורא אתה ירמ"י ואמר אי' נוראותיו וכו' אנו
איתנו ואמר הן הן גבורותיו הן הן נוראותיו ואמרין סה סתור
שירדעין שהקב"ה אמתי הוא לטיכך לא כיובו בו, ולכאורה ספר לא
ישבחוהו על הקבר אלא שאין חתמים שלנו סיפורי דברים בלמוד סה סה
ועבר אלא שם סה כמות של חתמים סעברים בזה את המדות העליונות
שבחם נעשים כל הדברים. ואי לא סעברו את גילוי הנוראות לא רצו
לאומר. וכמו כן כל הנסים שנעשו לאבותינו שספרם ספרם עליו
לגזור עלינו נזירות רעות ספני שהניגוד של הקדושה רודת אורי
הקדושה ורועה לבלעה כמו שנאמר בזה רשע לצדיק וספק סתירה. ויש
אשר הנגודים האלו נכנסו כבו בבחינת נזירות ספרם בפועל, ויש אשר
הרדפות הם רק ספר המניסית ובכל שנה ושנה נזירות כל הרדפות של
ספרם עלינו ונתידיס עלינו לבלותנו וספיק עלינו מידם, וספרם ספרם ספרם

וכמו דכמו אז ח"י סכסוך של הנזירות לחסית דהשתק
היה ספר לחיים כן בכל סה הרדפות סכסוך לחסית איתנו ח"י ונפסד
שהם באמת סמות לחיים לכן יכול להיות סה סכסוך. וספרם ספרם
ואינו ספרם. והנה ספרם וספרם ספרם וספרם ספרם וספרם ספרם וספרם
לכ"ה ספרם ספרם ספרם וספרם ספרם וספרם ספרם וספרם ספרם וספרם
ספרם ספרם ספרם ספרם וספרם ספרם וספרם ספרם וספרם ספרם וספרם

השמות של הרב חיים על דברי תורה של המהר

רוח ממרום על יד הכותל המערבי⁹⁹

וכך היא המדה, למי שזוכה לקיים פעולה טובה,
מצד נשיאת רוח-קודש, זוכה [הוא] לשמוע
שפע של שמועות השוטפות וזורמות ממרום-המרומים.
מי מרום, אורי וישעי, פרק יא, עמ' עא

בעזה"י, א"ך טוב לישראל בירח שבט עזר"ת לפ"ק.

בשם אל-הא רבא ונפישא יושפע שלו' רבא ונפישא למע"כ גאון עוזנו כתר ישראל הרב
הדומה למלאך ד', אדמו"ר מרן אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א.

אחד"ש במורא גדול והדרת קודש, הנני גש היום לפני מרן שליט"א, להעירו ע"ד
הרושם העמוק שנעשה ונהי' לרגלי פרידתנו, אשר אאמין כי גם מע"כ מרן שליט"א
בעצמו יכול לשער, עד כמה יכול היה הדבר הזה לפעול על מצב גופי ונפשי וגם על
רוחי ונשמתי.

ולוא ד' שהיה לי אז אבדתי בעניי, הגעגועים כפי עוצם החשק ועוז התשוקה התרבו
בשטף כל כך גדול, עד שלא ידעו מנוח והפסק, ובפרט שבכל ימי הפרידה לא זכיתי
להשיג גלילי זהב כתבי ידיו הקדושים רק פעם אחת. לזאת הנני רוצה לקוות שגם מע"כ
לא ישכח ממני, ובכל הזדמנות שימצא להודיעני משלומי ושלוי' תורתו ויראתו, כל ימנע
הטוב. והנה לו ידעתי בבירור שמכתבי זה יגיע בודאי לידי מרן הקדוש שליט"א, אז
הייתי צריך להאריך בכמה דברים נעלמים וסתומים, אך מפני הספק אכתוב ברמז, כי עוד
בחודש חשון דאשתקד [תרע"ו] נצטויתי לכתוב לו ולהודיעו "כי נשגב ונפלא הוא
למאוד התדבקות מחשבתו בכותל המערבי, תשוקתו הגדולה להתדבק בשכינה שלא זזה
משם, עושה רשמים נוראים, רק דיחד עם זה דרוש שלא יסיח דעת ממני תלמידו,
ומכיוון שהעולם לקוי לסיבת אי התחברותנו במקום אחד, דרוש שעל כל פנים בדעת
ובמחשבה לא יהיה פירוד והיסח הדעת בינינו, והחובה מוטלת על מרן שלא להפסיק
תשוקתו על הכותל הקדוש, בצירוף הכוונה להעלות גם את תלמידו ע"י ריבוי תפילות
והתאמצות בכח גדול" – זהו תמצית הציווי כמה שנוגע אל הדר"ג מרן שליט"א. פרטות
הדבר אגלה לו בעת ירחם ד' וישוב מרן שליט"א אל הקודש.

הנני עבדו ותלמידו המשתחוה מרחוק מול הדרת גאון קדשו,

הצעיר יעקב משה חרל"פ

הד הרים, עמ' סה-סו, מהדו"ב אגרת כט, עמ' ע-עא

99. ע"י לעיל עמ' 104.

ובמכתב נוסף בא המשך הדברים בצורה הרבה יותר מפורטת:

– – – הגילוי המזהיר שנתגלה אצל הכותל המערבי ביום י' חשון תרע"ו, (שכבר רמזתי ע"ז למע"כ מרן שליט"א כמה פעמים באיזו מכתבים), שבהמשך הדברים נאמר בזה"ל:

וצריכים לכתוב להרב שהוא עתה בחו"ל, אשר הנך מקושר בו נפש בנפש, שירבה להתפלל בעדך, להעלותך למדרגת רוח-הקודש, כמו שהוא בעצמו מתעסק להתעלות, ואילו הייתם שניכם ביחד באלו הימים אז כבר הייתם מתעלים, כי התגברות החיצונים עליכם הרבה, ובפרט עליך, עד שאי אפשר לשער כלל התגברותם, ואילו הייתם ביחד היה עולה לכם לגרשם כליל, והייתם עולם למדריגה נישאה, והייתם מעלים עמכם את כל ההוי', והייתם מאושרים כל ימי חייכם וכו' וכו' וכו', ואתה ורבך צריכים לתקן את כל העולם כולו, והלואי שימצאו לכה"פ שני אנשים כאלה בעולם, וכו'.

והנה נפש רבך משתוקקת מאוד להיות אצל כותל המערבי, ולפעמים ע"י רוב השתוקקותו ושהוא מכוון בנפשו כאילו הוא אצל הכותל המערבי, הנה נפשו היא באה באמת שמה, ושואבת משם כל רעיונותיה ומחשבותיה, והוא מתעלה מאוד באותה שעה לאיש יותר גבוה ורם ביראת ד' וביטול עצמיותו לפניו יתברך שמו, ולכן גם אתה בכל פעם בואך אל הכותל המערבי להתפלל שם, מוטל עליך לכוון להעלות גם את רבך.^ט

אלה הם קטעים אחדים מהחזיון הנפלא ההוא, שמדי דברי בו וזכור אזכרנו, לבי דומה ובווער על אשר הציקני המצב האיום. ולא עלה בידי לקיים כל אשר נצטוויתי אז, ולא הגעתי למה שהבטיחני להתעלות, ואדרבה ירד ירדתי ונפל נפילתי – יתן ד' שאוכל לקום – כי תורף הציוויים היו רק בעיקר על השמחה והעליונות, ואיך היה באפשר זאת אחרי כי רק ד' היו דע מסבל הרב שסבלתי, והנני סובל גם היום אני וב"ב יחיו.

– – – ולזאת גם בתוך המון פעולותיו יזכור גם אותי, עבדו המוכן לשרתו, לפקדני פעם בפעם במכתביו האהובים והקדושים, לרומם את רוחי ולהחיות את נפשי הנדכאה, כי הרי לפי המדובר גם הפרט שלנו כלל גדול הוא – – – עבדו הנרעש והנפחד מפחד זכרון שמו הקדוש, המשתחוה מול הדרת פני קדשו.

הצעיר יעקב משה חרל"פ

הגאון האמיתי פאר הדור ר' יצחק ירוחם דיסקין שליט"א, דורש שלומו באהבה רבה.^ט

ועוד, והוא העיקר, להרבות ברחמים עלי, להעלני, כפי המצווה בחזיון הנפלא הנ"ל.

הד הרים, עמ' סט-עב, מהדו"ב ארגנת לא, עמ' עד-עז

"חיי תלויים בחייו ונפשי קשורה בנפשו"

אגרת שלוחה מירושלים ללונדון^א

בעזה"י, עש"ק שמיני כ"ד ניסן תרע"ח, פעה"ק ירושלים תובב"א
מראש הררי קודש ומרום המקדש, יחולו כל הברכות ורוממות הדר עליון ב"ה, לכבוד
עטרת ראשנו ומאור עינינו, אדמו"ר הגאון הגדול, המפורסם בכל אפסי תבל, צדיק יסוד
עולם וקדוש ד' מכובד, כתר ישראל ונזרו ועמוד העולם, כבוד קדושת ש"ת, מרן
אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א עד עמוד הכהן באורים ותומים.

בידים רועדות ורוב מורא ופחד הנני בעניי להודיעהו כי לאשרי – תהילה לו יתברך –
זכיתי לקבל באהבה מכתב קודשו, ביום ערב חג הפסח אחר חצות היום, ותאורנה עיני
מקדושת גלילי זהב ידי הטהורים, לקבל את החג הקדוש ברוב פאר שמחה וחדוות
קודש. כה יתן וכה יוסיף לשמחני פעם בפעם במכתבי קדשו, כדי שעכ"פ עוד טרם ישוב
לאה"ק, נהי' עומדים בקשר עליון של מכתבים, מלאים עניין ובדברים יותר מפורשים
ומבוארים באר היטב.

לדעתי הפעוטה אולי כבר הגיע הזמן, שבזה הנני מקווה לחסדי ד' אשר לעולם לא יתמו,
שיתמלאו ברצון ויצאו לפועל כל ההבטחות שהובטחו אז, בעת החיזיון הקדוש שהי' [לי]
בהקיץ אצל כותלנו, ביום י' חשון תרע"ו לעת תפילת המנחה, (שתחילת הדברים היו,
שמפני שהיום הצטער עליך רבך שבחו"ל ותפילתו עשתה רושם גדול, ע"כ מודיעים לך
וכו' וכו'). ויטיב נא מע"כ מרן שליט"א להעליני על לבבו ומוחו תמיד, בכוונה להעליני
למדריגתו הגבוהה בנגלה ובנסתר וכל חמדת קודש.

ואל יחר בעיני על אשר הנני מטיח כ"כ דברים אודות זה, כי חיי תלויים בחייו, ונפשי
קשורה בנפשו, ומאז נסע מפה כמעט נשיתי טובה. ועיני צפויות להשי"ת, שישבו ויחייני
ויברא לנו ניב שפתים, ותורה מרובה בהמון שמועות ובירור כל ההלכות וגילוי הרזים
והסתרים, לפרסם תורתו ושמו בכל העולם כולו, לקרוא בשמו יתברך בקול גדול ובפום
ממלל רברבין, ויבואו רחוקים לתן לו כתר מלוכה, ואף אני הנני מתכוין להתחמם לאורו
הגדול של מרן שליט"א, למען קדושת השי"ת ותורתו.

ועל דבר המכתב הנשגב "דגל ירושלים", אקווה לחסדו יתברך כי נעשה פה צעד חשוב
למטרה זו. ולע"ע הנני משתדל שיעתיקו את המכתב ללשוננו הק', ונצרך עמו עוד איזו
מאמרים לתכלית זו והי' למחברת, והעיקר הי' ראוי שיעשו סניפים בכל העיירות
לאגודה זו, כמו מלפנים אגודת ישראל, והמרכז הי' לע"ע בלונדון תחת ראשותו של
מרן הדר"ג שליט"א.

והנה עוד לפני החג טרם הגיע לפה המכתב הנדפס, שמועה שמענו מדבר התייסדות הדגל ירושלים, והי' פעה"ק ידידנו הד"ר בנימין מנשה לעוין ויבא לבקרני יחד עם לוויית אחיו הר' שאול-חנה ור' שמואל קוק, נועצנו יחד לערוך מכתב אודות יצירת ישיבה מפוארה ממאה אברכים ובחורים צעירים נעימים בעלי כשרון, שתתנהל ותעמוד תחת השפעתו הק' של מרן הדר"ג שליט"א. כמדומני שכבר שלחו אותו.

והנה כאשר החל ד' לעזרני בערב החג בקבלת מכתבו הק', כן לא עזב חסדו מאתי, וביום שביעי של פסח קיבלתי ממר אביו הרב שליט"א את הספר הנשגב והקדוש "ראש מילין". ואם כי עוד לא זכיתי לעבור עליו בעיון, כי עמוק הוא, לא אוכל להתאפק מלהעלות פה את אשר רחש לבבי בעת שהסתכלתי בו – 'מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים', לא נוכל לאמר אחרת, בלתי אשר ממרום המקדש בית קדשי הקדשים עד מקום מגורו של הדר"ג שליט"א בלונדון, מופנה מקום מאויר הטמא של אוויר חו"ל, וצינור קדוש של אווירא דכיא וקדישא שופע עליו תדירא, בממשיות הגדולה והגבורה, שיתגלה לעת קץ במכון בית אלקינו.

אם אפשר לשלוח לי איזה עקסעמפלרים מהספר הקדוש "ראש מילין" הייתי מבקש לשלוח לי כדי לחלקם לאלה הצמאים לדבר ד'.

כן אולי כבר נדפס עוד איזה דבר ממרן שליט"א, אם בפני עצמו, אם בחוברת, אני מתגעגע לראותם.

אל ירף מע"כ להעתיק בעדי ובעד ב"ב.

עבדו המוכן ומצפה לשרתו, הצופה לישועת ד' על עמו ונחלתו.

יעקב משה חרל"פ

*

על מה אדבר, על הגאונות המופלאה או על הצדקות הכבירה, על החסידות הטהורה או על המון מעשיו הרבים, הלא הוא היה דבר-הדור ורבו מעשי תקפו וגבורתו – – –

יסוד אושר חיותו היה מקדשו הפנימי, קודש אמונתו הטהורה. "צדיק באמונתו יחיה" – במקדשו הפנימי החזיק, מבלי לצאת ממנו אף לרגע. בו טיהר וקידש את מחשבותיו וכל הגיונותיו שלא יהיו חולין, והיו כולם קודש לד'.

ירחון שערי ציון, אלול תרצ"ה, אמרות טהורות מחדו"ב ח'תשס"ב, עמ' כא-כג.

אשרי האיש אשר זכה לעמוד במחיצתו, מחיצת הקודש, להסתכל בזיו דמות דיוקנו, ולהתחמם לאור קדושתו. אשרי הדור אשר זכה להתבשם מתורתו, וזכאים היו כל אלה שרבנו היה שרוי בתוכם ומשפיע עליהם מאהבתו הגדולה הכוללת והמקיפה – אהבה לד' ולתורתו, אהבה לעם ישראל ולכל אדם מישראל, אהבה לארץ ישראל ולכל אחד מבניה-בונה.

סיני, אלול תצח"ר, שם עמ' מד-מה

קשרי נשמות

צלילי הראי"ה והד הרי"ם

מחמד לבבי ונועם זיו, הרב המאור הגדול לממשלת הקודש,
באור תורה ונר מצוה ודעת ד' ועוז, מוהר"ר יעקב משה שליט"א.
אגרות הראי"ה ג, אגרת תרפט, עמ' רצד

ביישן מטבעו, צנוע ועניו. דיבורו בנחת והילוכו אט-אט. בלבו נשא ערגה גדולה לנשגב, לנאצל, נפשו פרכסה לקראת מרחבי-יה. אעפ"י שנולד בירושלים – לא היה לבו גס בקדושתה. תמיד ראה והרגיש את קדושת ירושלים, וכאילו נזהר מלדרוך על אדמת קודשה. חבריו ביקרו תכופות על יד "הכותל המערבי", והיה הכותל אצלם משהו טבעי, רגיל. לא כן עמו. ידוע ידע: הגאון המופלא והצדיק הנשגב "הרב מבריסק" – לא ביקר אף פעם על יד הכותל, והיה הדבר לחידה סתומה. ומדי בואו לראות את הכותל, זכר כי הרב מבריסק לא ניגש אל הקודש, ויתמלא לבו פחד ויהי לחרדת אלקים...

חבריו, משצמחו להם כנפיים כלשהן, צמדו ברשות עצמם והיו ל"גדולים". אולם הוא, אשר תמיד ערג למה שמעבר לו, ביקש למצוא את שאהבה נפשו ברבותיו, אליהם הביט בכבוד והערצה, ואותם שימש בהכנעה.

משך את לבו ביחוד הצדיק הירושלמי הצנוע, הגאון ר' צבי מיכל זצ"ל, וידבק בו ויהי לבן ביתו, תלמיד שומע ומקשיב לאמריו ודבק-הולך באורחותיו. כמוהו הצניע לכת, שמר לשונו, כמוהו צם ויתבודד, וידא על כנפי רוח בתוך "ארבע האמות" של חדר רבו... והנה חלה הגוף ונחלש, והנשמה אף היא נכספה וגם כלתה להתחדשות, להתנערות – וירד יפו, לטבול בימה ולשבוע מטוב גליו. ואמנם שם נתגלה לו גילוי חדש. שם נתחדשו גופו ונשמתו גם יחד. כי באותו פרק עלה ליפו – הרב.

כאן מצא התלמיד את המרחבים אשר ביקש, את מעמקי התהומות וגובהי-השחקים. וידבק ברבו החדש דבקות-נשמה. ועם המשך יחוד הלב עם רבו מירושלים הצדיק הצנוע, קשר קשר-עליון-דאורייתא עם הרב מיפו, הגועש והסוער... כי במעמקי הגעש וסופת הסער הקשיב לקול הדממה הדקה...

יש משהו מוזר בדברי: האם אין כאן משהו משונה? קפיצה כה ענקית בבת אחת? אולם: לב יודע כוסף נפשו. לא קפיצה היתה זאת, כי אם ערגה, כלות הנפש – "כאיל תערוג על אפיקי מים, כן נפשי תערוג אליך"...

והרב אף הוא נמשך אל האברך הירושלמי המהודר והשתקן. הוא הבחין כי מתחת לארשת השתיקה שוכנת נפש דובבת, רוח ממללת, ודומייתת אדירה וחזקה ומשמיעה קול. הוא בעל הנשמה הטלולה הרעננת, אשר זר היה לדורו, מצא באברך הירושלמי איש אשר רוח בו, רוח שואפת למעלה למשכיל, ויפתח לפניו את שערי נשמתו ויכניסוהו אל חורי לבו, ויסגור כעזו, ויסגור בעד שניהם.

בלילות קיץ ישבו על חולות יפו והמתיקו שית. עסקו בנוי-של-עולם, בכבשונם של עולם. לילה-לילה חשפו אורות מתוך החושך, וישטפו גלי הבהרה, וינאו גלי הים אשר המו ורעשו בדומית-לילה. ויתמזגו שני הבודדים בבדידות גדולה אחת, ויתהלכו בין אנשים וישארו את כולם, ויתערבו בין הבריות ולא נודע סוד שיחם – "הם לא היו צריכים לדעת כלל כי יש הכרות ביניהם" – אמר פעם הרב לתלמידו.

ומדי פעם בפעם ירד התלמיד יפו וישב שם ימים ושבתות, וזרחה וספג והתעלה ושכ ועלה ירושלימה, ככה יעשה מימים ימימה. ופעם בעלותו ירושלימה התהלך כסתרורי, כי את נשמתו השאיר ביפו... את מוחו, את הגיגיו וכל כולו השאיר שם, והוא לא ידע. ויבוא אל העיר ולא הכירה, וינסה ללכת לדרכו – ולא יכול. וימצאוהו אנשים תרעה בדרך, ויובילוהו הביתה. כי לא ידע ללכת אל עיר, כי רק אחת ידע: יפו... הרב מיפו... וגם את ירושלים ראה באספקלרית יפו, ככל מראה עיני הכהן...

וימים קשים באו לעולם. הרב מיפו יצא לחוץ-לארץ, ויהי לו הדבר כאילו גלתה ארץ

מין הראייה בשווייץ. מימין הרב ד"ר מרדכי (מרקס) כהן. משמאל: חתנו וניס, ר' ישראל שמשון רבינוביץ-האומים ואברהם קמחי

ישראל חוצה לה... מעבר לימים ערג אל הנשמה הגדולה, הסגורה במחשכי גולה, הנושמת בכבדות אויר ארץ העמים. אז עפו מירושלים מגילות עפות. מכתבים רצופי אהבה, רוויי געגועים עזים ולוהטים, ומהגולה הגיעו באו מכתבי עידוד ונחמה.

כי הרב הגדול צפה וראה את ארץ-ישראל מן המרחקים והנה היא גדולה... גדולה... הומים גויים. מטות ממלכות, ומכל אלה בוקעת ועולה ישועת קטן-גויים, ישועתן של ישראל... אורה של ארץ-ישראל... אורו של משיח... ויעורר הרב את התלמיד לעמוד על המשמר, לראות את החזון על לוחות התקופה.

ובשוב ד' את שנות הרב היה התלמיד כחולם. כי נתעלה הרב בקודש, ועלה ירושלימה.

- וישבו שניהם יחדיו...

מורא רב וכבודו

בגמרא (בבא-קמא מא, ב): "שמעון העמסוני וכו', היה דורש כל אתין שבתורה, כיוון שבא לאת ד' אלקיך תירא פירש וכו', עד שבא ר' עקיבא ולימד, את ד' אלקיך תירא לרבות תלמידי-חכמים".

לימד בזה ר' עקיבא, שהדרך האמיתית של היראה בפני ד' היא, שהאדם יבטל את כל ישותו ומהותו מפני אור ד', וירגיש "דלית ליה מגרמיה כלום", ותלמידי החכמים האמיתיים הם-הם שזוכים ליראה עליונה זו. ולכן גם היראה שמתייירים מפניהם אינה יראה מהם, אלא מפני אור-ד', החדור בקרבם, והיראה שיראים מפניהם – יראת ד' היא. ולא עוד אלא שבלי היראה מן הת"ח, אי אפשר להגיע גם לידי יראת ד' אמיתית, וכמו כן אי אפשר להיות דבוק בהקב"ה מבלי הדבקות בתלמידי חכמים (עיין כתובות קי, ב) (מי מרום, נמוקי המקראות, עמ' רלב-רלג).

"אני הצעיר, מעולם הייתי מתאבק בעפר רגלי חכמים, ומורא כל תלמיד-חכם עלי מאוד" (בתוך החומות, עמ' 295).

וכך היה הרב ר' צבי-יהודה ז"ל אומר: אצל רבי יעקב-משה אפשר היה לראות ממש, כיצד הוא מקיים בפועל את לימודו-הוראתו של רבי עקיבא!

*

הגרי"מ זצ"ל היה מדקדק לשבת בסוכה ברציפות כל שבעת ימי החג, ואף לבית-הכנסת לא היה יוצא. "מניין" היה לו בסוכה יום-יום. ורק שתי פעמים היה יוצא מן הסוכה – פעם אחת לתפילה על יד "הכותל המערבי", לקיים מצוות עלייה לרגל, ופעם שנייה להקביל פני הרב בביתו-בסוכתו.

שאלוהו: מדוע אין הוא מצרף את שני הדברים? והרי על ידי זה ימעט את הליכתו בחוץ ושהייתו מחוץ לסוכה? ותשובתו היתה: כל עיקרה של מצוות קבלת פני הרב ברגל, הוא עניין של הבעת יחס הכבוד של התלמיד לרבו, ואם תיעשה מצוה זו כטפלה למצוה

אחרת, יהיה בזה משום מיעוט יחס הכבוד להרב. ולכן כל צעד לקבלת פני הרב, חייב להיות מיוחד כולו לקיום המצוה הנעלה הזאת.

עד היכן הקפיד והחמיר הגרי"מ זצ"ל בכבוד הרב, נוכחתי לראות זאת בחתונת בתו של הרב משכונת "מקור חיים", הרב אברהם יצחק ייקוצ'ינסקי ז"ל, שהרב סידר הקידושין והגרי"מ נתכבד בכמה ברכות. כשהגיעה המונית אחרי החופה, להחזירם לבתיהם, ונכנס הרב בפנים, לא הסכים הגרי"מ לשבת לימין הרב וסבב והלך ונכנס וישב משמאלו של הרב, ואם כי חז"ל גינו רק את המהלך לימין רבו (יומא לו, א), החליט הוא שגם אין לשבת לימין רבו.

מכתב אל הרב מבענדין ז"ל

ביקש מרן הרב זצ"ל לישב בשלווה בעיר-עז-לנו, ולהרים בתנופה רבתי את דגל ירושלים, דגל הקודש, אשר סביביו יתרכזו כל העולם היהודי הכשר, לפעול גדולות ונצורות בתחיית כל ערכי קדושת ישראל, והנה קפץ עליו רוגזם של קנאים, אשר ניסו לענות את דמותו של הרב ולהציג את דרכו בצורה מסולפת שתקומם נגדה את שלומי-אמוני-ישראל באשר הם שם.

עם כל ענוותו, החליט הגרי"מ כי לא עת לחשות, והוא חייב להגיב על הנעשה, ולהעמיד את הדברים על אמתם. והרי בזה החלק העיקרי ממכתב אשר שלח אל גיסו של האדמו"ר הזקן מגור, בעל "יכהן פאר" ז"ל:

בעזה"י, עש"ק תולדות בדר"ח כסלו תרפ"א, עיה"ק ירושלים תובב"א

מציון וירושלים יצו ד' את הברכה וכל טוב סלה לכבוד הגה"צ בוצינא דנהורא, מזר"ק טהור, שולשילתא דבי יוחסיא מו"ה צבי העניך הכהן לעזין שליט"א.

עם מיעוט הכרתי במע"כ שליט"א, ועם בהירות הכרתי במך ערכי הדל, הנני מרהיב עוז בנפשי לדבר דברים אחדים, אשר אקווה בעזה"י שיתקבלו לרצון למע"כ וכל אשר דברי אלה יגיעו אליהם.

— — כל ישרי לב יודעים כי אין באה"ק עתה איש אשר יכול לעמוד בפרץ נגד כל הקמים על תורתנו ומסורתנו כמו מרן שליט"א, ועוד לפני המלחמה בשנת תרע"ד עבר מרן שליט"א יחד עם הגאון רי"ח זאננפעלד שליט"א ואני הצעיר עמם, בכל מושבות יהודה וגליל, וראה אז הגרי"ח שליט"א בעצמו, איך הוא [הרב] פועל בכל השדרות, וקידש שם שמים ברבים והחזיר כמה נפשות, וקבוצות שלמות לתשובה, והג"ר יוסף חיים זאננפעלד שליט"א בעצמו שמע לקולו אז בכל אשר ציווה לו, אף בדרכים שלא הסכין מעולם, כמו העובדה של "פוריה", מושבה סמוך לטבריה, ששם היתה קבוצה של פועלים (רובם היו מוארשא וגליציא), ולדאבוננו אכלו טריפות ונבילות ובישלו בשבת, והלך אליהם

מרן שליט"א בבית תבשילם ודבר עמהם בנחת ובשמחת לב עד שרקד עמהם. וצוה גם להג"ר יוסף חיים זאננפלד שליט"א שירקוד עמהם, וע"י אלו הרקידות עלה בידו להכשיר תבשילם, ולהעמיד להם מבשלת כשרה, והגעילו כליהם (אותם שהיה אפשר על פי דין להגעיל) ובשבת נחו, והיה זה לפלא מאוד. זו היא רק עובדה אחת ממפעלותיו הכבירות, ולולא לא גינו אותו [הקנאים] הלא היה הדרך-ארץ לפניו נורא מאוד, ואז היו כל המתחדשים כורעים ברך לפניו, ומה נעלה היה אז מעמד ארצנו הק', ובשביל זה השתדלו ישרי לב עיר קדשנו להביאו לירושלים עיר קדשנו. אבל השטן אי אפשר לו להניח זה, והבעיר תבערה לחלל קדושת ארצנו הק', והפריעו שלום העיר לקרוע את העיר לגזרים, ושיהיה איש את רעהו חיים בלעו, והצליחו גם להפריד בין הדבקים גאוני ארצנו הק', מרן הגאון ר' יצחק ירוחם דיסקין שליט"א שהיתה לו אהבת נפש עם מרן שליט"א,²⁹ והג"ר יוסף חיים זאננפלד שליט"א שכיבדו ומכבדו גם עתה – שיעמדו במחלוקת עם מרן שליט"א.

ועתה ידעו נא הרבנים הגאונים והצדיקים שבחו"ל, כי חלילה להם למהר לעשות צעד כל דהוא נגד מרן שליט"א. אם קשה להם איזה דבר יפנו בשאלה ישר אליו, בנימוס ודרך ארץ, ואז ידעו את אשר לפניהם, לצאת ידי שמים של כבוד התורה ולומדיה וכבוד השי"ת וארצו.

– – – והנה עוד הפעם הנני אומר, כי ידעו נא כל ישרי לב, כי שווא ותוהו כל הוצאות הדיבה. אין בהם אפילו קורטוב של אמת. להיפך: הלוחם היחידי בדורנו עם כל שולחי יד במקדש ד' ובתורתו, הנהו אך מרן הגאון הרב שליט"א, לא רק בהיותו סגור בביתו כשאר לוחמים, אלא גם בתוך הקרב, יוצא הוא אל המערכה ולוחם אתם פנים אל פנים, לא רק בדברים בלא טעם, אלא בדברים של טעם, וכשהוא פותח פיו בקדושה ובטהרה, הכל נעשים כאלמים, כאשר ידענו מכבר וידוע לכל מקורביו. ועוד יותר ראינו באסיפת הרבנים, שנתאספו עפ"י הכרזת הנציב העליון יר"ה, לסידור הרבנות הראשית: מיום אשר הופיע בהאסיפה, אחז את הרסן בידו וילחם מלחמת-מצוה עם כל אלו שדימו להכהות את ערך קדושת הרבנות, ובעצמת כח הכריע כל הקמים תחתיו.

בתוך החומות, הרמ"מ פרוש ז"ל, ירושלים תש"ח, עמ' 99-295³⁰

אש המחלוקת שהציתו קנאים בירושלים, כשם שמצאה קוצים להעלות שלהבתה, כך גם פגעה בכרם זית, בתמימי לב שבקרתא דשופריא, כדרך שנתפס בתחילה און בן פלת במחלוקת נגד רבן הראשון של ישראל.

ברם, לא מעטים מהם התפכחו ועמדו על טעותם וחזרו בהם בתשובה שלמה. מכתב הגרי"מ דלקמן, שנכתב בתוך עשרת ימי התשובה, מדגיש לפנינו את תומת הישרים האלה:

בעז"ה, בין כסה לעשור, יום ג'

כבוד עט"ר [עטרת-ראשי] הגאון הגדול, הצדיק המפורסם
מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א

אחד מידידי, ת"ח מובהק וירא אלקים מצויין, אשר כל דרכיו לשם שמים באמת
ובתמים, ביקשני לכתוב להדר"ג ולבקש ממנו מחילה, על כי נכשל לפעמים באיזו
שיחה ודיבה, אשר היו דברי בזיון לפי ערך גדלו של הדר"ג, וגם לפעמים באיזה
עלבון ששמע מאחרים ולא מיחה. על כל זה הוא חוזר בו מעיקרו, ומעתיר הסליחה
והמחילה. ולאשר הנה הוא מתבייש בזה, ע"כ הוא מעלים שמו. ואמרתי לו כי לפי
הכרתי בקדושת טבעו של הדר"ג שהוא נוח, נעלב ואינו עולב, אינו מקפיד כלל
על שום אחד ממקניטיו, ומכל שכן על מי שכונתו לש"ש, ובכל זאת ביקשני
להודיע זאת להדר"ג.

ייתב נא הדר"ג להזכירני בתפילתו ביום הקדוש שאזכה להצליח בתורה ויראת
שמים והש"ת יחתמנו לחיים טובים, עבדו

יעקב משה בלאאמו"ר מוהר"ז זצ"ל חרל"פ

*

"כמים הפנים לפנים" החזיר מרן הרב זצ"ל כבוד ויקר, רחשי ידידות וחום אהבה
להגרי"מ – "פאר ציון הנהדר בקודש" – ואף חתניו הרבנים המצויינים זכו לתשומת לב
ולחיבה יתירה.

סח לי הרש"ב ורנר שליט"א, חתנו של מרן הגרי"מ זצ"ל:

"לארוסי, בחודש אדר תר"ץ, קיבלתי מתנה ממרן הרב זצ"ל את הכרך הראשון של
'אוצר הגאונים' (ברכות, ירושלים תרפ"ח), ובשעה שמסר לי את המתנה, והעתיר עלי
ברכות, הוסיף ואמר: 'בכוונה מיוחדת הנני מגיש לך את הספר הזה, 'אוצר הגאונים',
אשר זכינו להופעתו בזמן האחרון. ברצוני לציין בזה, שתלמידי החכמים הצעירים שלנו,
יתרגלו לעסוק בתורתם של הגאונים הקדמונים, וכדאי גם לדלות מהם מקורות לכמה
וכמה הלכות פסוקות ברמב"ם, שהרי ידוע שהוא שאב מתורתם, ודלה מבארותיהם'."

בשער הספר, כתב הרב את ההקדשה הנלבבת דלקמן:

למז"ט לשמחת כלולת יקר וחביב, הרה"ג האברך כמדרשו החו"ב, נחמד במידותיו
ונעלה ביראת ד' טהורה, מו"ה שמואל ברוך ורנר שליט"א, עב"ג תחי' לאוי"ט,
בת חמיד-לבאי הגאון המובהק, צדיק ונשגב, פאר ציון נהדר בקודש, כקש"ת מו"ה
יעקב משה חרל"פ שליט"א, ר"מ בשיבתנו הקדושה המרכזית פע"הק ת"ו,
האב"ד דעה"ק שערי חסד בתוככי ירושלים ת"ו.

מוגשה באהבת נצח ובברכת עולמים מאת אוהבו הנאמן סלה

הק' אברהם יצחק ה"ק

חביב מאד היה הרש"ב (שליט"א) [ז"ל] על חותנו, וכך הוא כותב בראש ספרו:
במיוחד אזכיר ברטט של קדושה את אדוני מורי וחמי, גאון ישראל, צדיק יסוד
עולם, מרן יעקב משה חרל"פ זצ"ל, אשר זכיתי לצקת מים על ידו כעשרים שנה
בשיעורים כסדרם תמידין כהלכתן. הוא קרבני בחיבה יתירה, והשתדל למסור לי
אורחות חיים וללמדני תורתו ותורת רבותיו, גאוני עולם קדושי עליון נשמתם עדן.
משפטי שמואל ח"א, ירושלים תשל"ב

ממעין "מי מרום"

מתוך כתבי מרן הגאון רבי יעקב-משה חרל"פ זצ"ל

הבריאה כולה מעידה על בוראה. מתחילה נקבעה בה התכונה, שכל מי שיסתכל בה, ייווכח תיכף מי בראה ומי יצרה. החטא הכללי גרם שנעלמה עדות זו מהבריאה, עד שבא אברהם-אבינו והחזיר קצת את הסגולה הזאת – אמר "אפשר לעולם בלא מנהיג, הציץ עליו בעל-הבירה".

*

כל תקופה – יסוד גילוייה הוא בזמן התחלתה, והיא השעה היותר מזהירה שלה, לפי שכל המשכה כלול בה. ולכן כשרוצים לחדש מערכותיה, זוכרים ונוכחים בשעת ההתחלה, ושואבים משעה זו את לשד החיות. תקופתם של ישראל מתחילה בעיקר בזמן קבלת התורה – "היום הזה נהיית לעם". ועל כן כל לשד החיים יונקים אנו מאותה השעה המזהירה, שעת קבלת התורה, וכל מה שנתעמק יותר בגדלות השעה, יותר נתמלא עוז והדר.

ישראל נוצרו להיות עבדי-ד', וזהו תפקידם האמיתי, ולכן הם-הם בני החורין היותר גדולים בעולם.

פלאי תפקידם מעמידים אותם באור היותר-עליון, להרגיש בעבודת ד' את כל המתקנות והנעימות, ובזה הם בני חורין ממש, ואינם משועבדים לשום דבר, כי אם לד' השוכן בקרבם, שהוא חייהם ואורך ימיהם.

*

אי אפשר לזכות את ישראל, אם אין מבינים באמת שישראל הם זכאים ונקיים. כל הבא להציל אחד מישראל מאיזה שהוא דין המתוח עליו, צריך שיהיה מוכן וברור לו, שאין אותו אדם מישראל ראוי שיהיה הדין מתוח עליו, ורק בזה יוכל לפעול לבטל ממנו את הדין.

– זה נוהג בכלל וכן בפרט.

*

כל מידה נכונה וכל תכונה טובה, צריכות לעבור דרך צינורות התורה, וה"דרך-ארץ שקדמה לתורה", גם היא צריכה לעבור אחר כך דרך התורה, וזה כל עמל האדם מישראל, לקדש הכל בקדושת התורה.

*

הדורות מתמעטים והולכים, מפני שאבדו מהם הרצון והכוסף ליותר גבוה, ליותר שלם ויותר נעלם.

הגדולים שהצליחו להגיע לעילוי היותר שלם, זהו מפני שהיו אחוזים במרומי-המרומים ובגובה-הגבהים, ובכל מקום שהלכו לקחו אתם את התשוקה לנעלם.

*

מה שלפעמים מסתבבת מחלוקת מקנאות, הוא מפני שהקנאות היתה מופרזת, מעורבת טוב ברע. ועל כן הטובים שבישראל מתאחזים בחלק הטוב ומסייעים לו, והרעים שבישראל מתאחזים בחלק הרע, והרי לנו מחלוקת ופרודים. לא כן אם הקנאות נקייה מכל שמץ פנייה וכולה טוב, היא מסבבת רק ברכה ושלוש, כי במקום שמתגלה אור האמת, נדחה הרבה מן החושך.

וזהו עניין פנחס, שאמר הקב"ה למשה "לכן אמור הנני נתן לו את בריתי שלום", שהקנאות הזכה שלו גרמה אדרבה רק שלום. (מי מרום יח, רזי לי, עמ' רפא)

*

עניין לימוד זכות הוא, לשפוט על הרצון הנעלם של כל אדם, ולהחליט שרצונו הנעלם הוא לטוב, ובזה באמת מתהפכים כל המעשים לטוב, וזו כל עבודת הצדיקים – להצדיק את כל העולם כולו, שמתוך זה הם מקרבים את כולם לכנפי השכינה. (שם עמ' תא)

*

הצדיק שהוא כולו טוב, רואה בכל דבר רק את הטוב שבו, וע"י התעמקותו בכל הטוב הנמצא בכל אדם ובכל דבר, מעלה את ביטויי הטוב וכוללם לקדושה, והרשעה מאלוה נכרתת.

*

אווירא דארץ ישראל הוא מעין קדושת השבת, וקדושת השבת היא מעין עולם הבא, וכמו שעוה"ב אין בו קנאה ותחרות וכי', כן תלמידי חכמים שבארץ-ישראל מנעימים זה לזה בהלכה.

*

ישנם צדיקים כאלו שכל כוחם להחזיר בני אדם בתשובה הוא רק ע"י השירה והזמרה, וע"י רוב שמחתם בתמימות האמונה, הם ממשיכים אמונה ותמימות בעולם, ולפעמים הם מכוונים בפרטות להמשיך אמונה לפלוני ופלוני, והאיש הפלוני מהרהר בתשובה ומתקשר באמונה. (שם עמ' שנו-שנח)

*

עוון שנאת חנם הונח בעיקרו על השנאה הארורה המדובקת במוח האדם, לשנוא דרך עבודת-ד' של חבריו ולאהוב רק דרכו, מבלי לחדור אל תוך-תוכו של כל סדר ודרך.

ועיקר גאולת ישראל תלויה בעיקרה, לקבל כל הדרכים והסדרים, ולצרפם ולזקקם ע"י הזיקוק מאחד לחבירו, ולהביאם לכלל תיקון. וביותר מונחת עבודה זו על אלו הצדיקים המרגישים בנפשם הכשר לעבודה זו. (שם עמ' מא)

*

השיחה של צדיקים עם רשעים, להכניס הרהורי תשובה בלבותם, הוא אצלם בחינת מקווה.

*

כל מי שזהיר להיות עמוס במידות טובות, ולא להאחז ברעות גם לצד מצוה, נכנס בגן עדן דרך ישר, ואינו צריך לעבור את מדור הגיהנום.

*

כל שעה ושעה שמתחדשת, צריכים לקדשה בקדושת שקידת התורה והמצווה והגיון קודש המחשבות. וזהו האיסור של דברים בטלים, שהשעה העוברת לא נתקדשה. הזמן הוא עולם, וצריכים לשים עליו צורה, והקידוש הוא הצורה שלו.

*

החיבור על האגדות, שאחשוב לקוראו בשם "מי מרום", אם אזכה לחברו ולהוציאו לאור, יהיה אור בכל העולם כולו.

*

כל מה שאכניס יותר בקרבי קדושה אלקית בכוח יותר אדיר, יותר מתקדשת כל ההווה, וכל הנבראים והנוצרים והנעשים. ואין לי להביט על חולשותי, כי כל עמלי איננו בעבורי, כי אם בעד כל ההווה כולה, וחייב אני למסור נפשי בכל שעה בעד היצור כולו. (שם עמ' רצ)

*

הקריאה של שניים מקרא ואחד תרגום בערב שבת קודש, מסירה כל ניצוצי העצבנות, ומכשירה את קדושת יום השבת שתהיה בחדוותא-שלימתא.

*

להיות משוחרר מחמדת הממון עדיין אינו די, אלא שצריך להיות משוחרר גם מכבוד הממון. (שם עמ' רצז)

*

כל אלו שמרגישים בשורש נשמתם, כי יש להם קרבה שורשית עם נשמתו של מרן הגר"א זצוק"ל, צריכים להזהר הרבה בקדושת הדיבור, ושלא להסתכל חוץ לארבע אמות בכל מה שאפשר. (שם)

*

חייב אדם מישראל להיות קשור לגדולים ומושפע מצדיקים, ואל ישתרר בלבדו לאמר מה לי ולהם, כי ההשפעה פועלת גם בלי הרגשה וגם בלי כוונה נמשכים אחרי הגדולים-הצדיקים, להיות דומים להם ולהידבק במעשיהם.

*

אני נמשך אחרי רבותי, באלו שאני מוצא בהם המשכת לבבי. אני ממשיך עצמי להם ומוסר עצמי להם, וסדר אידיאליהם נקבע בנפשי ונהפך בקרבי למקוריות גמורה. וכל כך אני משתווה עמהם עד שגם תנועותיהם, אפילו אותן של חול, נחקקות בנפשי ובגופי והיו לי כטבע.

*

כשם שאין נשמה בלא גוף, כך אין נסתר בלא נגלה. הנגלה הוא הגוף והנסתר הוא הנשמה, וכשמתעלים לנשמה צריך לקחת עמה גם את הגוף, שיתעלה גם הוא עמו. בעלי הנסתר האמיתיים, ראייתם היא באספקלריא המאירה, ויודעים מה לקרב ומה לרחק. (לחם אבירים פרק כד)

*

— — — העיקר הוא: לדבר על לב בני ישראל, להסביר [להם] שעוד לא נותקו מכלל ישראל, ועוד יכולים לשוב ולהגיע למחוז חפץ הקדושה, לקרבם לתורה וליראה טהורה, לגלות תמיד מעלתן של ישראל ונצחיות תפארתם ומעוזם (מרח הגר"מ זצ"ל, בתוך החומות, עמ' 297).

*

— — — ככל החזיון הנפלא הזה [חלום יעקב אבינו ע"ה], כן הוא גם עניין התעוררותו לתחייה ושובנו לארצנו.

כל זמן שהננו במצב של תרדמה, אין אנו יודעים מה פועל עבודתנו בארץ, בהוספת בניין ונדבך. אבל כשנסיק משנתנו, ויקומו נביאים וחזנים, ויגידו מה פעלנו עם א-ל, אז כולנו נאמר "מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלקים, וזה שער השמים" (בראשית כח, יז).

*

להשגת תורה-דלעילא, זו תורת ארץ-ישראל, דרושה חרות אמיתית ושחרור גמור מכל חותמי הגלות, ולא רק שחרור פרטי, כי אם גם שחרור כללי, ולא רק שחרור רוחני, כי אם גם שחרור לאומי.

על כן אנו צריכים לשמוח אלי גיל, על התעוררות התנועה הנוכחית, ולהיות מלאי תקוה בצפיית ישועת אמת, שהשחרור הזה יהיה לנו לטובה ולברכה, ולעליה גדולה גם בדבר השגת תורה-דלעילא, תורת ארץ-ישראל.

מכתב גלוי, ירושלים תרע"ח. ע"י לעיל עמ' 261

שורות אלה שנכתבו בימי האביב של הצהרת-בלפור, אחרי הכיבוש הבריטי, ימים שהיו מלאי תקווה וחזון – ראייה מיוחדת יש בהן. במאורעות הממשיים המרעישים, בשינוי פניה המדיניים של ארץ-הקודש, אחרי כל הסבל הרב – ביחוד בשנות המלחמה – תחת השלטון התורכי הקשה, הקשוח, רואה הכותב מיד אפשרות "לעלייה גדולה גם בדבר השגת תורה-דלעילא, תורת ארץ ישראל", והוא צופה לישועת אמת שתצמח מתוך השחרור הלאומי.

– זוהי ראייתו של איש ירושלים-של-מעלה, שהאמונה היא אזור חלציו.

*

בעיקבתא דמשיחא, נשמת רבי עקיבא מתגלית והולכת. והוא השש והשמח למראה השועל היוצא מבית קודש-קדשים, ברו של "ותשחק ליום אחרון", אינו נכנע בפני מלכות-רומי.

גם אנו נדגול בשם ד' ונתאמץ לזקוף למעלה את קומתנו שנכפפה בגלות, ולא נוותר על כל מה שירשנו מאת ד' אלוקינו, לקיים מה שנאמר "וזרע עבדיו ינחלוה, ואוהבי שמו ישכנו בה" (תהלים סט, לו).

*

תשוקתו של משה רבנו לארץ-ישראל, נחדרה לכללות ישראל, ועל ידי זה שהם משתוקקים אליה, נחשבים הם כאילו נמצאים שם. (ממעייני הישועה ג, יב)

*

כשם שההסתכלות באותיות של התורה היא מחכימה, כך גם ההסתכלות בארץ-ישראל בקדושתה, בירושלים בתפארתה הפנימית, ובהר-הבית הר המוריה, מחכימה היא ומאירת עינים.

*

הציפייה לישועה – היא היא הישועה, כי מעומק הציפייה באה הישועה, וממנה היא נעשית – "אשרי כל חוכי לו".

אופן גאולתם של ישראל תלוי לפי אופן הציפייה לישועה. כל כמה שידעו להרים יותר את הציפייה לתכנית יותר נהדרת ויותר מופלאה – כך יהיה בפועל. כי הגאולה היא הסך הכל והתמצית של הציפייה, והחוב מוטל על בני-הדעה שילמדו את תוכן העתיד המזהיר, למען ידעו לצפות אליו ולהתגעגע לו, ובזה יגרמו ישועות גדולות בקרב הארץ.

אתחלתא דגאולתנו

עם התחדשות אתחלתא דגאולתנו, כי פקד ד' את עמו ויפדם ברחמים מידי הזדים הארורים אשר ביקשו את נפשם וירדפו אותנו בחימה ובקצף גדול, – – – התאזרו גדולי תלמידי-חכמים שבארץ-ישראל, להכין את ההלכות של הלכתא למשיחא, ולעבד אותם ולקרבם להלכה למעשה. – – –

ואם אמנם עודנו מלך אסור ברהטים עבים, ועננים עוברים על ארצנו, וערפל יכסה פנינו מאנשים אשר עודם מוכים בַּסִּנְיָרִים, ולא יוכלו להביט בהבהקת אור הקודש ההולך ומתגלה, ודומים [הם] להסתפק במשטר מדיני של "ככל הגויים אשר סביבותינו", ומתברכים בלבבם ללכת בשרירות לבם – כל אלה לא יפחידונו מאומה, כי מעשיהם ומזמותיהם כצל-עובר, ו'נצח ישראל לא ישקר', וייווכחו כי הלכו חשכה ואין נוגה למו, ויחפשו את דרך הקודש לבקש את ד' ואת דוד מלכם.

מתוך הסכמתו לספר "משנת ראשונים" ח"א,
מאת חתנו הגר"י בארי ז"ל, ירושלים ה'תש"י
ברכת מרום ס"ג

יפה עינים

הרב יצחק אריאלי ז"ל, מחבר ספרי "עינים למשפט"

"שייף עייל שייף נפיק וגריס באורייתא תדירא" (סנהדרין פת, ב) – כזה היה מו"ר הרב ר' יצחק אריאלי ז"ל, המשגיח הרוחני של ישיבתנו ישיבת "מרכז הרב". הילוכו שקט ודיבורו שקט. בשובה ונחת ישב במקומו כשהוא לומד לבד, ומדי פעם בפעם רושם משהו בפנקסו, או לומד בחברותא (הרבה זמן למד עם תלמיד הישיבה ש"ב הרב ר' ירוחם-פישל גרוסברג (שליט"א) [ז"ל]).

לא משגיח קפדן היה. לא מטיל אימה. מעולם לא הרים את קולו, ואף פעם לא ראיתי מטיף מוסר בריתחא כלשהי. לא דיבר רתת, אלא העיר, הסביר, שכנע, והכל בדרכי נועם. כך, כאח, התהלך עם הבחורים, ולא רק עם המבוגרים, האריות שבחבורה, אלא גם עם צעירי הצאן. בשלום ובמישור מילא את תפקידו. הוא לא הטיל מרות, לא זרק מרה בתלמידים. נוכחותו השרתה שלוהו ורגיעה. מי שפנה אליו בשאלה – קיבל תשובה (בבקיאות, בהבנה, בהלכה למעשה), ומי שהתקרב אליו יכול היה לקבל עצה טובה, הדרכה נבונה.

אישיותו המיוחדת ודאי תרמה לאווירה הליברלית של הישיבה, להרגשת החופש, שאולי היתה מופרזת ביחס לאלה שהיו זקוקים לדירבון, ליד קשה יותר, אולם הוסיפה לא מעט רווחה לציבור התוסס. היא סייעה להוציא מן המפרשים את הרוח המרדנית, האופיינית לגיל הנעורים, ומנעה את התופעות השליליות והתגובות הבוטות שהן תוצאות האוחזים באמצעי כפייה, נחלת היוצרים אווירה מתוחה.

יליד ירושלים, תחילת צמיחתו – בישיבת "עץ חיים" הוותיקה. אולם נוסף על הקשר עם גדולי הישיבה וותיקיה, ידע גם להתקרב אל הגדולים שעלו מחו"ל ירושלימה (הוא נסמך להוראה ע"י הגאון ר' חיים ברלין ז"ל). היה נכנס אל הגאון ר' יצחק ירוחם דיסקין ז"ל הקשיש ואל הכוח העולה הגרצ"פ פרנק ז"ל. כבר אז התחילה קוסמת לו אישיותו של הרב מיפו, והוא ראה בו את המאור הגדול לממשלת ארץ הקודש.

באמצע בלבוו וגידולו פרצה מלחמת-העולם הראשונה וניתקה את הישוב בארץ מאירופה, שהיתה אז מקור תמיכתו העיקרית. כולם סבלו ממחסור ורעב, ואצל הצעירים נוספה גם אימת הגיוס התורכי. אולם רבי יצחק היה מאלה אשר כל התלאות האלה לא שברו את רוחם. הוא ברח והסתתר בפתח-תקוה, ושם המשיך לשקוד על תלמודו בעליות-גג צרובות שמש ובמרתפים אכולי עובש. דווקא בתנאים קשים אלו השקיע את כל-כולו בלימוד. לא פעם ציין ששנים אלו היו אצלו שנות ההתפתחות התורנית הטובה

ביותר. נתקיים בו "אף חכמתי עמדה לי – תורה שלמדתי באף היא שעמדה לי". בערב שבת-חנוכה תרע"ח, שוחררה ירושלים מהשלטון התורכי, ור' יצחק חזר אליה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה.

כשחזר הרב מגלותו בלונדון, היה גם הוא בין מקבלי פניו בלוד.¹⁰⁰ הוא דבק בו והיה מראשוני חוג הלומדים המעולים ב"עץ חיים" אשר התרכז מסביב להרב.

הרוח החיה בחוג הזה היה הרב יצחק לוי ז"ל, תלמידו של הרב שלמד אצלו בישיבתו ביפו. כוח תוסס ונמרץ זה (צאצא של משפחת לעזי הוותיקה), שהיה מעורה ביישוב הישן, וזכות-אבות עומדת לו – הוא עורר את הלבבות הצעירים, שנוסף על לימודיהם בישיבות, יעלו ויבואו אל הרב ותורה יבקשו מפהו.

בגנזי בית הרב נשמר מכתב מהימים ההם, ובו אנו קוראים על ההתרכזות של חבורת מצוייני הישיבות הירושלמיות הותיקות מסביב לאישיותו הסגולית, ושעל כן קרא לה המארגן-המקשר בשם "מרכז הרב":

מעלת כבוד רבנו הגדול, קדוש ישראל ופארו,

מרן רבי אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א,

אחדש"הט ביראת הכבוד,

נתכבד לבשרו כי חפץ הצליח, והנה נתכוננה חבורה של חכמי ורבני הישיבות, אשר בכוסף נפש מתקשרים לבוא בצל קורת ברית ידידותו והשפעתו החביבה והסגולית.

ההתקשרות תתבטא על ידי קשר רוחני תמידי, בדיבורי קודש ובכתבים בהלכה ובפלפול, באגדה ובמוסר, בוועדים קבועים ובכל עת חפץ.

והיה זה לאות עולם, לצבי תפארת ציון וירושלים, כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים.

תלמידו הנאמן

יצחק לוי¹⁰⁰

כ"ו אדר, פר"ת

למכתב זה מצורפת רשימה שמית: הרב יצחק אוירבך, הרב בצלאל ברוך פרידמן, הרב זאב-וולף פראנק, הרב משה-לייב שפירא, הרב יצחק זומבראווער (הוא רבי יצחק אריאלי), הרב יהושע ווינגארטן, הרב אבא רקובסקי, הרב לייב וואלפנינזאהן, הרב נחמיה חעשין [כל אלה משיבת "עץ חיים"], הרב יצחק זילברמן, הרב טוביה קרינסקי [ישיבת "תורת חיים"] הרב יעקב איזנשטיין [ישיבת "מאה שערים"].

100. אח"כ שימש הרי"ל ז"ל כרב בכפר העברי שעל יד ירושלים נה-יעקב (על שם הדורש לציון מייסד "המזרחי" הגר"י ריינס ז"ל). ע"י מועדי הראי"ה עמ' 232-233. שלושת האחים הירושלמים, הגאונים הרב אשר לעמיל לעזי, הרב נחום סאדיקר והרב יעקב יהודה לוי, היו שנים מסביב הגדולים והשלישי סבו.

קצרה

מד' רבט האדון קדוש ישאל ציון =

= זמן דמי וקדוש יצחק הכהן קוק @ אלו

ואתה "דוב"

נבדק אקדמי כי חסד' הציח.

יהיה נכונה חסידה על חסד ודבט הישקאה אל
בבית נכד מתקדמים אלו קדוש חסידה ידועה
על כל צד המסורה והמקורות.

המקדמות מתבטאן יאסו דין : לא קדוש נחט וחסד חסיד
קדוש קדוש כמקדמות דבועים דהאברהם האברהם אברהם
קדוש קדוש קדוש ואלו דת חסד.

מהי זה אלוה אלוה =

= אלו חסידה ציון אלוהים

"כי ציון תצא חסידה ודבט ד' אלוהים"

אלה המסורה

יצחק אבי יאסו חסד

סו אברהם חסד

המסורה

רשימת החברים

החוג ההרחב והתפתח וכך אנו קוראים בירחון התורני החשוב "שערי ציון" שהופיע בירושלים, במדור ידיעות תורניות (כסלו, תרצ"א): "מספר ידוע מהכמי הישיבות המצויינים בעירנו הק', ותאגדו לשם התפתחות בלימודים התלמודיים. למטרה זו יסדו שיעורים בבית מדרשו של רבנו הגאון מרן הראי"ה קוק שליט"א. השיעורים ניתנים ע"י רבנו שליט"א בעצמו בכל ערב, ונחלקים לענייני הלכה ולענייני הרוח. ההתאגדות הזאת תועיל לדרכות את היצירה הספרותית התלמודית בחוג חכמי הישיבות בירושלים".

לפני חוג זה שטח הרב את תבניתו הגדולות "לסדר עבודות גדולות, ענקיות", וקרא אותם "להרים דגל של יצירה רוחנית", ככל המפרט ב"הרצאת הרב", אשר נישאה באור לכ' טבת, תרפ"א, ונדפסה בה-כשנה (נדפסה שוב ביחד עם "אורות התורה", ירושלים תשכ"א). בפני אותו חוג התחיל הרב להרצות שיעורים קבוצים בירושלמי זרעים, להפסיק ידע כתורת ארץ-ישראל המעשית, במצווה התלויות בארץ, וכן שיעורי מחשבה בספר "הכוזרי" וב"שמונה פרקים להרמב"ם". אברכים מצויינים אלו למדו רובו של יום בישיבות הירושלמיות תותיקות, אבל,

כידוע, נשא הרב את לבו להקמת ישיבה חדשה, ישיבה מרכזית אשר אליה יעלו ויבואו צעירים מעולים מכל ארצות הגולה, ככל הכתוב בקריאות הקודש אשר פורסם בימים ההם.

אכן, מיסוד-המעלה בימי עזרא ונחמיה למד הרב, שראוי להתחיל באתחלתא צנועה, וכי אפשר להגיע לאחריית שגיאה גם אם הראשית מצערה היא. וכך התחיל יסוד ישיבתו בפחות מ"מנין" בחורים שעלו לארץ מיישיבות פולין וליטא.

עם ראשית ניצני בני הישיבה, היה צורך להרכיב את צוות אבות הישיבה, צוות ההוראה התורנית ובהדרכת הרוחנית.

הרב יצחק אריאלי

ואז נתמנה כראש הישיבה נאמן רוחו הגר"מ חרל"פ זצ"ל, וכמשגיח רוחני נתמנה הרב ר' יצחק אריאלי ז"ל.¹⁰¹

היה זה טבעי שבחר הרב בכוח הצעיר והרענן שהיה סמוך ונראה, בכוח התורני אשר ידיעותיו והליכותיו הכשירוהו לתפקיד של הוראה והדרכה גם יחד. הר"י בלט בייחודו, בזיקתו העמוקה למשנתו של הרב, לעולמו הרוחני המקיף (הוא נהיה חודר כולו ברעיונותיו, כפי שזה השתקף כעבור שנים בספריו העיוניים וכן בהקדמות לספרי ההלכה שלו). ברם, לעומת אחרים שנתפסו בעיקר לתעופה העיונית של הרב, לעולם המחשבה שלו, ופעשו אותו עיקר, הרי עם כל הקסם שבדבר, נוכח רבי יצחק לדעת, שהבסיס לאמונתו ולדעות של הרב הוא עולם ההלכה שלו.

ובה כשעה שהיו כאלה אשר שיעורי "הכוזרי" של הרב תפסו את כל לבם, וכיצא בזה

השיעורים ב"שמנה פרקים להרמב"ם", לא כן ר' יצחק, שעיקר שימושו לפני הרב היה בלימוד ירושלמי זרעים. כשבילו היה גם עולם ההלכה של הרב עולם מלא. הוא מצא את האיזון הנכון בין ההלכה והאגדה, ויהיו לאחדים בידיו.

[באותה השנים הבאות, מצא שני תלמידים יושבים בביהמ"ד בשעות ה"סדר" ולומדים "טורה נבוכים". האיל והיו אלה בחורים רציניים, החליט להביא את הובר לפני הרב. תגובתו של הרב היתה זמן תלמוד לחוד ומנן מחשבה לחוד. כשלמדתי בוולוז'ין הקדשתי לאגדה רק שעה וחצי ליום,¹⁰² אבל שעה זו היתה קבועה. וכששומרים יפה על הקביעות אפשר לרכוש הרבה ידיעות גם בשטח המחשבה].

באותן השנים הגה ר"י את הרעיון להדפיס מחדש את ספרו הראשון של הרב "חבש פאר",¹⁰³ אלא שהפעם ראה להוסיף לו את פרקי המחשבה שב"עולת הרא"ה" (שאו היה

101. סבו היה הגאון ר' יהודה-לייב ז"ל, רבה של זעמברבה שעל יד לומזה (ידידו הקרוב של הגאון ר' יחזקאל-לייב דיסקין ז"ל, שהיה רבה של לומזה, לפני שקלוב ובריסק, וכשהיה הגר"ל נוסע מביתו, היה ר' יהודה-לייב ז"ל ממלא את מקומו בעיר). כשעלה אביו הר"ד אביגדור ז"ל לא"י, הדביק לו את עיית מצאצא כשם משפחה – זעמבראדער. בעצתו ועידודו של הרב, שינה ר' יצחק את שם משפחתו לאריאלי, עיי' הערתו בליקוטי הראי"ה עמ' 342, שגם ר' אליעזר אליער נהג כן בחסלות ספר הרב.

102. עיי' ליקוטי הראי"ה א עמ' 427.

עדיין (בכתב-ידו), ויתכן שהיה כאן ניסיון של הצגת דמותו של הרב על רקע של הלכה ומחשבה.

למהדורה החדשה של "חבש פאר" (ירושלים תרפ"ה¹⁰³) נוספו "הערות" של גדולי ירושלים – הגרצ"פ פרנק ז"ל והגרי"מ טוקצינסקי ז"ל. והנה הוסיף המו"ל, רבי יצחק, "הערות להערות" מתחת לקו, והיה זה גילוי ראשון של מחבר צעיר שהראה חזותו לרבים ביושר הבנה, בבקאות מקיפה, ובידיעת סוד הצמצום של הכתיבה התמציתית. על רוחב יריעת הבקאות העידו ציטוטים לא שגוריים: ציון לפירוש רש"י בדברי הימים ומראה מקום ל"תורת-הנביאים" של מהר"ץ חיות ז"ל.

בהקדמה למהדורה החדשה הזאת הובטח לנו, שבסופה יבוא גם "קונטרס אחרון", והוא "משא ומתן ארוך בדברי קדשו של רבנו שליט"א, מאת המו"ל יב"א (יצחק בן אביגדור)", ואותו קונטרס הכיל, לכל הפחות, כ"ו סימנים (ראה בהערות עמ' סז), אבל לצערנו לא זכינו לאורו. כנראה רבו הוצאות הדפוס למעלה מן המשוער, והוחלט לוותר על תוספת חשובה זו. וכך נשאר הגילוי חד פעמי, ובעל "ההערות להערות" נשאר בצל, עוסק בתורה ברוחב ובצומק, וכותב, והכל נשאר בבית גנזיו.

בעל משפחה גדולה הגר בדירה צנועה בשכונת כנסת הישנה, ומשכורתו בישיבה די מצומצמת, לא יכול היה להרשות לעצמו להוציא דבריו בדפוס. ומכיוון שלא עסק בצלצלי-שמע ודעתו לא היתה נתונה לצלצלי-תרועה, היתה תורתו נתונה בפנים, ולא נפוצו מעיינותיו חוצה.

רק בשנת תרצ"ו הופיע ספרו הראשון "עינים למשפט" על מסכת קידושין, שזכה להסכמות נלהבות של גדולי ירושלים, שאעפ"י שהכירוהו והוקירוהו, בכל זאת היתה בהופעת ספרו משום הפתעה מסוימת גם אצלם.

לספרו זה הקדים הר"י הקדמה-סקירה חשובה שראוי להביא כאן קטעים מיוחדים ממנה:

אחד היה אברהם, הגדול בענקים, אשר שלחו ד' למחיה לדורות התחייה בארץ-החיים, עמודא דנהורא, נור הקודש, גאון הדור ומנהיגו, מו"ר רבי אברהם יצחק הכהן קוק וצוקללה"ה, אשר מיום הופיעו על אדמת הקודש, עמד על תקלה זו, ותהי כל מגמתו וחזון-רוחו להשיב את מלכות התורה למקומה, לד' אמות של הלכה ברורה.

יחידי סגולה שבעיה"ק נמשכו אחריה בעבותות אהבה עזה ונאמנה, גדולי הרוח ראוי מקור מים חיים, נהר שאינו פוסק, ובביתו התרכזה קבוצה חשובה של ת"ח

103. יצא לאור על ידו ועל ידי ידידו, ת"ח נעלה מיקירי ירושלים שבין החומות, הרב אורי סג"ל המבורגר ז"ל (ראה רשימותיו "בצאתי מירושלים", המספרות על הימים האחרונים שלפני נפילת העיר העתיקה בשבי-הערכים ב"ט אייר תש"ח – "לוח ירושלים" בעריכת ר' דב-נתן ברינקר ז"ל, תש"ט).

גדולים ומצוינים, אשר הקשיבו לשיעוריו בהלכה והגדה, בהם ראה רבנו זצ"ל את הגרעין היסודי להגשמת שאיפתו הקדושה: יסוד ישיבה מרכזית עולמית בעיר הקודש.

– – – ותהי ראשית עבודתו אתנו להוציא את סדר הלימוד "מעלמא דפרודא", להרגיל את הצעירים בלמוד מיושר המעמיד את התלמידים עם הפוסקים במערכה אחת, שניהם מחוברים איש אל אחיו – "עלמא דיחודא", ואף הוא עצמו, ברוב טרדותיו במילי דארעא-קדישא ובמילי דשמיא, להשיב לכל שואל בדבר הלכה מקרוב ומרחוק, ולכל מבקש ד' במחשבת הקודש וכו' וכו', שם את צווארו בעול עבודה ענקית, ספרו הגדול "הלכה ברורה", שהמשיך לעבוד בו במשך שנים רבות, בעקשנות גאונית ומאמצי-נפש כבירים, ויצב על יד כל הלכה בגמרא את לשון הרמב"ם במסקנתו הברורה, ואת לשון השו"ע במקום שהוא משנה משיטת הרמב"ם ומלשונו, ובמקומות ידועים גם את מסקנות האחרונים. בידעו כי עבודת-דורות היא, התמסר לה ברוב שקידה וחיבה יתירה, עד שהספיק לגמור את ספרו על ש"ס בבלי כולו, ונתקיים בו מקרא שכתוב: "אז לא אבוש בהביטי אל כל מצותיך".

אולם שאוף שאף כל ימיו לעבודה עוד יותר כבירה והיא: חיבור "באור הלכה" – לבאר וללבן את מוצא ההלכה, היאך היא נובעת מסוגיית התלמוד, ברור כל השיטות ונימוקיהם ו"תוספת באור" – חידושים והערות וכו', כאשר דיבר והסביר באריכות ב"הרצאת הרב" אשר נשא בכ' טבת תרפ"א.

והודות והלל לד', שזיכני להיות אחד מהמיוחדים שהקימו את הקיבוץ הנעלה האמור, וממייסדיה הראשיים של הישיבה הק', אשר אחרי עבודה מאומצת והשקעת כוחות מרובים, רוחניים וגופניים, תפץ ד' הצליח בדינו, והיא שעלתה והתפתחה, ותהי לישיבה גדולה ונהדרה, המתנוססת כיום לתפארה בעיר הקודש. והנני ת"ל מנושאי-הארון, עומד ומשרת בה מיום היווסדה ועד היום הזה, יזכני ה' להמשיך בעבודת הקודש ללמוד וללמד כו'. וחיבה יתירה נודעת לי ממנו, לקרבני ביותר לעבודת קודש זו, וזכיתי לעמוד לפניו שש-עשרה שנה תמימות, להקשיב אמריו הקדושים ולהתבונן להליכותיו בקודש, ואף משכני לעבודתו הענקית "הלכה ברורה", ושתי מסכתות – כתובות ומכות – חוברו בעז"הי על ידי (בשנת תרפ"ה).

מתוך עבודתי זאת נוכחתי לדעת, כי לא תהא המלאכה שלמה אם נלך רק בעקבות ציוני "עין משפט", ונעתיק את המסומן בו, כי בהיות העבודה גדולה עד מאוד, והרבה יותר מכוחו של איש אחד – ובייחוד מהראשון בעבודה כבירה זו – לקו הציונים בחסרונות והשמטות, ואפילו במסכת "מכות" הזעירה נתוספו אצלי מאות ציונים נוספים, ובהם גמרות מפורשות שדלג עליהם המתברר לצינים. משהרציתי הדברים לרבנו זצ"ל, והראיתי כי לא רק מקורות בלתי עיקריים נשמטו, אלא גם הרבה דברים עיקריים ויסודיים בהלכה ומפורשים בפוסקים לא נראו ב"עין משפט", אמר לי אז כי אמנם לפנינו שוב עבודה כבירה, מיוחדת במינה. – – –

בראותי את החשיבות הגדולה של מלאכה זו מצד עצמה, להעמיד כל דיבור בגמרא על מכונו בפוסקים, ובעיקר מפאת תוצאותיה לחקר ההלכה, לביטול וביאורה, לחידושה והבנתה, ולישר על ידי זה את דרך הלימוד האמיתי, דרך הקודש של קדמונינו ז"ל, העמסתי עלי את עול העבודה הכבירה הזאת. ובהיותה רבת-אחריות, בררתי לי שיטה מסוימת אשר בה אלך בעזה"י, ות"ל כבר עלתה בידי להכין ולסדר את החומר היסודי של הציונים על שני התלמודים, התוספתא, מדרשי ההלכה וכו', ויחד עם זה אמרתי לסלול לי דרך של הלכה ברורה בדרך קצרה, ובמקומות הקשים וטעונים ביאור הצגתי את גוף לשון הרמב"ם ושאר פוסקים, וביחוד הטעמתי את שיטתם בהשוואה לשיטת רש"י ותוספות ואף של הר"ף, הרא"ש הר"ן וכו'.

מסכת בבא-בטרא, מעובדת כולה ומתוקנת עם ביאורים וחידושים רבים, היתה למראה עיני מרן הכהן הגדול זצ"ל, אלא שלא יכולתי להדפיסה מפני גודל כמותה, ומסכת זו, קידושין, הבינונית בכמותה, שלמדתי (עם בני היקרים משה-ליב וגרשון הי"ו) וחיברתי בתוך שנת אבלי על פטירת אאמו"ר זללה"ה, נגמרה בראשית הקיץ שעבר, תרצ"ה. נזר-ישראל שכב כבר אז על ערש-דוי, וקווה קיוויו כי עוד מעט ישוב לאיתנו ושכן בקרבנו כבראשונה, אך למגמת כל בית ישראל אשר עקבו אחרי מצבו מתוך חרדה מרובה, סתם תפילתנו, ומיום ליום הורע מצבו, ולגודל האסון נדמה כי עטרת ישראל נפלה פתאם וקדר שמשנו בצהרים, "כיתומים היינו" – נוכחנו כי גם בחיים חיתנו אתנו, כיתומים היינו, ולא ידענו איך להחזיק את העטרה בראשנו, ואיך להשתמש באוצר-האוצרות הזה, "ואין אב" – נפסק המעיין שזרם עלינו גם בלא-יודעים, שהרווה אותנו והשקנו ממי-חייו הזכים והטהורים.

ואין לנו שיר נחמה אלא באורו הגנוז, בספריו הקדושים ורוחו המפעמת בשיבה שלנו, נחלת-קדשו, הישיבה המפוארת, אשר היתה משאת נפשו הטהורה ומשוש חייו, אשר גידל אותה וטיפחה במאמצים כבירים, והשפיע מהודו עליה, למלאות את לבות צעירה-תלמידה בשלהבת-קודש, לימודים רוחניים גבוהים ונישאים, מלאים אהבת השי"ת, אהבת תוה"ק, אהבת עם הקודש וארץ הקודש, וביותר מה שהעמיק את סדר לימודי ההלכה שישבו למסלולם הישר והאמיתי. ואף אנן ננקוט בשיפולי גלימיה דמרנא זצ"ל, ללכת בעקבותיו, והריני מנסה בספרי זה לצעוד בדרך-קודש זו."

*

זכות נתגלגלה לידי, שמיד עם הופעת הספר הנכבד הזה, פרסמתי בירחון "ההד" דברי הערכה על הגילוי המיוחד שלפנינו – המחבר והספר גם יחד:

"עדים אנו לחזיון מיוחד המתגלה גם בארץ ישראל הממשית וגם בארץ ישראל הרוחנית, אוצרות טבעיים מרובים, גנוזים במעמקיה של הארץ. דורות על דורות היו רדומים, עד אשר באו אנשי היזמה והמעשה וגילו אותם והכשירו אותם להנאתן של בריות. וכך נוהג הדבר גם בענייני הרוח. כשרונות גדולים צפונים בישיבותיה של ירושלים, כשרונות ומרץ גנוזים בין בני היישוב הישן, ואין אלה חסרים אלא מגלים שיגלו להם, לעצמם, את אשר יש בכוחם לפעול, ומכונים אשר יטו את זרמי המרץ לאפיקם המתאים. זכור לנו מפעלו המפליא של הרב י"ח קסובסקי ז"ל, הקונקורדנציה על המשנה והתוספתא; זכור לנו ספרו של הרב י"ז הורוויץ ז"ל על חקר ארץ ישראל, אשר רק חלקו הראשון הופיע לעת עתה; כעת יאמר לציבור התורני, מה פעל הרב יצחק אריאלי. השם כמעט בלתי-ידוע. אף בירושלים עצמה לא רבים המכירים אותו. הוא אמנם מוכר כאחד מראשי ישיבת "מרכז הרב" ומנהליה, אולם מעטים היודעים כי אדם זה יושב ועובד כל הזמן, משקיע את כל כוחותיו בעבודה כבירה, מפעל ענקי אשר רק חלק ממנו מוגש עכשיו לפנינו.

בעצם היתה כאן פרשת תולדות-אדם רגילה, שיכלה גם להימשך ולהתפתח באופן רגיל: צעיר ירושלמי, ברוך-כשרונות, המית את עצמו באהלה של תורה, למד ויגע, והשיג והגיע, ומכיוון שנחן גם בכשרון החידוש, ודאי היינו זוכים עכשיו לספר חידושים בנוסח הרגיל: אם בסוגיות שכבר דשו בהן רבים, ובכל זאת היה מוצא בהן מקום להתגדר; ואם בענייני קדשים וטהרות, שעדיין הם ממתנינים לבעלי-תריסין שיכנסו לבית מדרשם. אולם כאן קרה דבר אשר שינה את פני הדברים. פגישה עם אישיות אחת, הפנתה את המהלך לצד מסוים, לאותו צד שהוא כל כך חשוב לכל תופשי התורה באשר הם. צעיר לימים היה הרב אריאלי בשעה שעל כיסא רבנותה של ירושלים עלה הכהן הגדול מרן הרב זצוק"ל. אולם בין הראשונים אשר זכו להתקרב אל הרואה הבהיר היה גם הוא, הרב הצעיר הזה.

עם עלות האיש הגדול אל המקום אשר נועד לו, התחיל מיד לתכן תכניות רחבות למלאכתה של תורה. הוא, בעל מעוף-הנשר וראיית-המרחבים, ראה לפניו עבודות רבות וחשובות מחכות לגואלן, עבודות כינוס וסידור, בירור וליבון, וחלוצים אין בארץ אשר יטו את שכמם לעול העבודה. גדול יצר החידושים, בה בשעה שהיסודות עדיין טעונים בירור, בה בשעה שדברי קדמונים טעונים סידור, ורבה שם המבוכה. לפיכך, משנתכנסו לבית מדרשו חכמי ישיבות צעירים, גדולי בקיאות ומופלגי חריפות, התחיל מיד להרצות לפניהם את תכניותיו וזירו אותם לגשת אל העניין, איש על עבודתו. ואף הוא עצמו, ברוב טרדותיו, היטה את שכמו למפעל כביר: ספר "הלכה ברורה" על כל הש"ס. ליד כל דף – מסקנות הפוסקים. היה מי שהעיר להרב זצ"ל: היתכן? איש כמוהו יעסוק בדברים כאלה?¹⁰⁴ – יעסקו בהם אלה אשר אין דעתם מספיקה לגדולות מזה, אולם הוא – הן גדולות מחכות לו! ותהי תשובתו: "עת לעשות! דבר זה מן החלוצים אני לומד! מה

104. עי' ליקוטי הראי"ה א, עמ' 342-356.

הם – אנשי מדע ותלמידי מכללות – עזבו את ספסלי לימודיהם ובאו לעסוק ב"עבודה שחורה" מפני שהשעה צריכה לכך, אף אני כך! כיוון שאין אנשים והשעה דוחקת מוכרח אני לקבל עבודה זו על עצמי". לעבודה חלוצית זו הצטרף גם הרב אריאלי הצעיר, ואף הוא סידר את "ההלכה הברורה" על שתי מסכתות.

ברם, תוך כדי העבודה נתגלה לפניו שדה פעולה חדש. נתברר: ה"עין משפט" אשר היה לעיניים לכל הלומדים, אינו עומד בפני משפט הביקורת. הוא אמנם מראה מקום להלכות הפסוקות, אולם כבר עם דיוק מלא בכמה דפים, אפשר להיווכח כי מרובות ההשמטות והחסרות. בהם כמה פסקי רמב"ם מפורשים, אשר לא ציינם, והלומדים בהסתמך עליו נפלו במבוכה, עמלו ויגעו בחקרם למה השמיט הרמב"ם דין פלוני והלכה אלמונית, ולא ידעו ולא ראו כי הלכה זו מפורשת במשנתו, ולא הושמטה אלא ב"עין-משפט". מעוצם העבודה לא הספיק הגאון ר' יהושע בועז ז"ל להוציא מתחת ידו דבר שלם ומתוקן. הרב אריאלי ייחד לעצמו עבודה זו, והתחיל לבדוק אחרי כל פסקה, לחפש ולמצוא את מקומה בספרות הפוסקים. הוא פקח "עיניים למשפט" ולא הניח דבר גדול ודבר קטן אשר לא איזנם וחקרם וביררם ומצא את מקומם בהלכה הפסוקה. ועם הרחבת הראייה – הורחבה היריעה: הוא לא הסתפק רק בציוני הלכות הרמב"ם ופסקי ה"שלחן ערוך", אלא ראה לנחוץ לציין גם את שיטות שאר הראשונים, ביחוד במקום שהם חולקים. וכאן באה עבודת שעות וימים מרוכזת בשתיים-שלוש שורות, לימוד מעמיק של הבחנת דעות ובירורי שיטות מקופל בהערה קצרה: "ושיטת רש"י כרמב"ם". "ושיטת רמב"ם כפי הר"ן". כמעט הגשמת שאיפתו העיקרית של מרן הרב זצוק"ל בספרו "ברור הלכה".

לפניו רק התחלה של הספר – מסכת אחת. אולם גם בה באו (לפי דברי המחבר) כחמש מאות וחמשים ציונים חדשים למאמרים מפורשים אשר "עין משפט" השמיטם לגמרי, ועוד מאות ציונים נוספים, מלואים, מלבד אלפי ציונים בפוסקים שונים – אין כמעט אף ציון אחד מציוני "עין-משפט" אשר לא נכנס בו תיקון, מילוי, השלמה.

"על ידי אלפי הציונים שנאספו ונתוספו, הוכנסה רוח-חיים בכל דיבור ועניין של הגמרא, להתבונן ולהעיר, להוסיף לקח, לחדש וליצור" (מתוך ההקדמה), ואיש כי יבוא לעסוק בסוגיא זו או אחרת, יפתח את הספר החדש, ומצא את כל הדברים ערוכים ומסודרים לפניו. הוא יבין דרכה של סוגיא – כמה שיטות יש בה ומי ומי החולקים, והוא ידע את מקומה – עיין שם, עיין שם, עיין שם. ולא ייעף ולא ייגע המחפש והמעייין, כי כל אלה אמורים בשפה ברורה ומרוכזת, בתכלית הקיצור וסוד הצמצום.

אין שום הפרזה בדברי הרא"ז מלצר שליט"א (ז"ל), האומר במכתבו בסוף הספר: "הספר הזה כשיצא לאור יהי' באמת לאור עולם, ויביא תועלת עצומה לגדולי התורה המעמיקים בברור ההלכה. וחובת הציבור התורני היא לאפשר למחבר הנכבד להמשיך בעבודתו ולהוציא את אורו הגנוז להאיר עינים במשפט התלמוד והפוסקים".

מרשימים מאוד דברי-ההסכמה הנלהבים של מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל:

בעזה"ש"י, ט"ז למב"י, ה' תז"ם, בדר"ח אייר תרצ"ו לפ"ק ידידי וגדולי ציון מוהר"ר יצחק אריאלי שליט"א מראשי ומנהלי הישיבה הק'

ספרו הנפלא "עינים למשפט" על מסכת קדושין הגיעני, והפתיע אותי חן-ערכו, אשר לא הניח זווית ופינה שלא נגה עליהם אור מחברתו. עיניו כיונים על כל האפיקים, להעיר ולהאיר ציונים-לתורה במרחבי-הימים של הפוסקים, ראשונים ואחרונים, אשר לאורם אנו הולכים, עם פלפולים קצרים במיטב ההגיונים וההסברות, בחריפות ובקיאות, מתון ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא.

פרי ברכה הוא, מאת תורת מרן גאון ישראל וקדושו מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל הכ"מ, אשר מאז הופיעו בשערי ירושלים, ואתו החזון הגדול ע"ד ייסוד ישיבה עולמית בעיה"ק ירושלים ת"ו, היה מע"כ אחד מהמיוחדים אשר התעוררו לגשם את הרעיון הגדול והקדוש, ולקח חלק גדול בייסודה ובהקמתה, וזכות הרבים תלויה בו. ומאז שנכנס אל חנות הבשם של כ"ק מרן זצ"ל, קלט אורו, בדבר חיבור התלמוד עם הפוסקים, שזו היתה כל מגמתו לעבוד במלאכת קודש זו, להאיר אורות הישרים על השדות הקדושות שנעבדו ושלא נעבדו עדיין, ומע"כ ידיד נפשי שליט"א לקח לו שביל-הזהב הזה, וידרוך על במתי התלמוד, ויזרע יצחק בארץ וימצא מאה-שערים. כל תופשי התורה יברכוהו, ויודוהו כל ישרי-לב – אשרי שלו ככה".

ואחרי כמה הערות חשובות לדבריו של המחבר, מסיים הגר"מ בדברי ברכה:

יהי ד' עמו להפיץ מעיינותיו חוצה, להגדיל תורה ולהאדירה.

ידידו מוקירו ומכבדו כערכו הגדול, מצפה לישועה קרובה

יעקב משה חרל"פ

גם הגרש"י זווין ז"ל הפליג בשבח העבודה החשובה שנעשתה בספר זה, וכתב במדורו ב"הצופה":

עד כמה חשובה היא עבודה זו, יש לראות גם מתוך העובדה שכמה מחברים גדולים בתורה, תמהו על הרמב"ם "שהשמיט" הלכה זו או אחרת, ופלפלו בטעם "השמטה". בא מחברנו ומראה שהרמב"ם לא השמיט כלל אותה ההלכה, והיא מפורשת ברמב"ם במקום פלוני. – – –

המחבר אינו מסתפק בציונים ל"משנה ברורה" של הרמב"ם בלבד, הוא מציין ציונים ל"מורה נבוכים", לתשובותיו ולשאר ספריו. אין מהצורך לבאר את התועלת המרובה שבדבר. יש ואנו למדים מתוך כך גם לעמוד על דעתו האמיתית של הרמב"ם ב"משנה תורה", בחינת "בא זה ולימד על זה".

סופרים וספרים ח"ב, ת"א תשי"ט, עמ' 202-203

אכן, זו מידה יתירה שהיתה בדרך לימודו של רבי יצחק, שללמדנות העיונית המופשטת נוספה גם התתירה למסקנה המעשית, מסקנת ההלכה הפסוקה. וכך מוסר בנו הרב גרשון אריאלי (שליט"א) [ז"ל]: "כשהיה אבא לומד את סוגיית הגמרא, היה מונה באצבע את מסקנות ההלכה, והיה אומר שזוהי העיקר, לדעת את ההלכה". גישה זאת כנראה היתה קיימת אצלו מציקרא, וכשנוצר קשר חזק אל הרב, קיבל עידוד רב ודחיפה מעשית לדרך לימודו.

עוד בטרם נודע טבעו מעבר לתחומי ירושלים, כבר ידעוהו והכירוהו בסביבתו הקרובה כבעל הוראה מובהק וכפוסק מעולה. וכאשר כפה עליו הגר"ח פראנק ז"ל לשאת בעול

הגאון ר' חיים מלוביניצ'ק

הרבנות של שכונתו ומסביבותיה, נתקבל מיני חשוב זה ללא עוררין. וזכה רבי יצחק שאת כתב הרבנות הגיש לו ברוב עם וקן ראשי הישיבות, הגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל, שהיה גר באותו אזור ("בתי יעקובסון"). וראה בספר "דרך עץ החיים" (עמ' 375) שהגרא"ו ז"ל רצה לפנות את מקומו בבית-הכנסת ולהשיב עליו את ה"מרא דאתרא" החדש, אלא שרבי יצחק סירב, ובנושא זה הרשה לעצמו שלא להיענות להפצרותיו של ר' איסר-זלמן ז"ל.

הגרא"ו הצריך מאוד את יושר שכלו ועומק הבנתו, ואמר לו פעם: "ר' יצחק, בטוח אני שכת"ר היה בצעירותו צילוי גדול" וכתלמידו המובהק של הגר"ח ז"ל מבריסק, שרבו זה שימש לו קנה מידה

ללמדנות, קבע הגרא"ו ואמר: "אילו היה ר' יצחק לומד אצל הגר"ח מבריסק ז"ל, היה מרעיש עולמות אחריו".

בשנה תש"ז הופיע כרך חדש של "עינים למשפט" על מסכת ברכות, וכרך זה הרשים את קצייניו יותר מקודמו. במכתב הוקרה ששלח לו הגרא"ו מלצר ז"ל נאמר:

בעיני רב קיבלתי מהור"ג ספרו המצויין עינים למשפט על מס' ברכות, ח"א, ושמתתי לראות כי עוד תגדיל והפליא ידידי לעשות בספרו זה [יותר] מספרו הראשון על מס' קידושין. שהרחיב בחידושי הרבים לבאר ולברר שיטת הראשונים בחכמה ובתבונה, ומהם תוצאות להלכה ולמעשה. וכבר כתבתי במכתבי לספרו

הראשון, שהספר הזה יהיה לאור-עולם ויביא תועלת עצומה לגדולי התורה העוסקים בבירור ההלכה.

מכתבי תהילה נוספים הגיעו ממרחקים, מליטא ומפולין, ובתוכם גם מהגאון ר' מנחם זעמבא ז"ל הי"ד מוורשה.

בשנת תשי"ב הופיע הכרך השני על ברכות, ואחריו על מס' בבא-בתרא, וסנהדרין ומכות, נדרים ויבמות. כל כרך עורר השתוממות על ההיקף הגדול, וכך נודע לרבים כי לפנינו אחד מיוחד מגדולי ירושלים, וספריו הם "משען לחם" ללנים בעומקה של הלכה.

"כל העוסק בתורה מבפנים – תורתו מכרות עליו מבחוץ" (מועד-קטן טז, א). בשנת תשכ"ז החליטו ידידים-מעריצים של רבי יצחק, שהגיעה השעה להודיע טבעו בעולם, והציגו את מועמדותו לקבלת פרס-ישראל לספרות תורנית. ואכן החליט חבר השופטים כי ראוי הוא רבי יצחק להיעטר בפרס נכבד זה על מפעל-חייו המפואר, והרי לנו עיקרי הנימוקים שנוסחו על ידם:

צא ולמד את העבודה הכבירה שעשה הרב אריאלי ברבנות ה"עינים" שהוסיף והשלים ל"משפט" התלמוד, לכל תלמוד בבלי וירושלמי, ועוד יתירה עשה בהציבו ציונים גם לרש"י ותוספות. – – –

ואם בספרו על שני התלמודים התרכזו בעיקר ב"עינים" ובציונים, הרי בספריו על המסכתות – קידושין ואחר כך ברכות, בבא-בתרא ומכות, ועכשיו נדרים – נקודת הכובד היא ב"משפט", בבירור עצם ההלכה... בירורי השיטות של הפוסקים, ראשונים ואחרונים, כיצד הסיקו מה שהסיקו ופסקו מה שפסקו – עבודה רבת תנופה, רבת היקף ורבת תועלת. מלבד זה באו גם ביאורים וחידושים ברמב"ם, ואף כאן החוד מכון כלפי הנקודה הפסקנית. חידושי מלאי-עניין הם, בסברות ישרות וחשיפת הנקודות התמציתיות שבנושא הנידון, ובקיאותו הרבה בראשונים ואחרונים מרחיבה את האופק של החידושים. – – – אף הוא הוגה דעות ופרסם ספרים גם במחשבה ואגדה.

בעד גולת הכותרת של עבודתו הספרותית-התורנית, מפעל חייו "עינים למשפט", אנו ממליצים להעניק לו כאות הוקרה את פרס-ישראל תשכ"ז.

הרב שלמה יוסף זווין
הרב אברהם כהנא-שפירא
הרב שאול ישראלי

להכתרה נעלה זו הקדיש תלמיד-הישיבה לשעבר, עורך "הצופה" מר ש. דניאל ז"ל, שורות מלאות הערכה:

הרב ר' יצחק אריאלי, חתן פרס-ישראל לספרות תורנית [תשכ"ז], הוא מחממי התורה המובהקים בירושלים, הלנים כל שנותיהם בעומקה של הלכה. בו-בפרק נתן

את דעתו לניצני הגאולה בארץ, והיה משומעי לקחו של הראי"ה קוק ז"ל, שלפני ארבעים שנה הפקיד בידו את ההשגחה על סדרי "ישיבת מרכז הרב".

הלמדן הירושלמי רב-הכשרון השקדן והזריז, בשעות היה בין מעצבי דמות הישיבה ותלמידיה, ובערבים חיבר את חיבורו המקיף "עיניים למשפט", שזה מקרוב הופיע חלקו השלישי, ספר המוסיף אלפי מראי מקומות לאלה הכלולים ב"עין משפט" ו"נר מצוה", תוך כדי תיקונם של הציונים הנזכרים. עבודה גדולה זו, שבדרך כלל נעשית היא בידי צוות של תלמידי חכמים, נעשתה ברוב ידיעה, הבנה ואבחנה, בידי יחיד – בידי חתן פרס-ישראל.

מראי המקומות החדשים לרמב"ם, מגלים מקורי "משנה תורה" בבבלי ובירושלמי, שלפיהם מוסברות הרבה הלכות עמומות; מראי-מקומות לרש"י ותוספות המבהירים שיטתם בסוגיות לעומת שיטתם של הרמב"ם, הסמ"ג והטור. הספר "עיניים למשפט" מאיר עיניהם של תלמידי חכמים בבקאות, בהשוואותיו המבהיקות ובהיקפו הרב. המסילה בין תלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי לבין גדולי הפוסקים הוארה בצבא-כוכבים, אלה הציונים שלפיהם מתבררים הרבה עניינים מוקשים. זהו ספר מורה-דרך לתלמידי חכמים, המבקשים מקורי פסקים בתלמוד ופירושיהם של הפוסקים בסוגיות הגמרא – ספר המגדל למדנים. – – –

מתן פרס-ישראל לספרות תורנית, יש בו מתן כבוד לתלמידי חכמים יוצרים, מחדשי חידושים, שקנו את התורה קנין של ידיעה, הבנה וזיקה נפשית. הרב יצחק אריאלי, שכל ימיו ייגע בלימודו ומחבר ספרים חשובים בהלכה, מזכה את הרבים. אחד מבוני ישיבה גדולה בישראל ורב פוסק בשכונה ירושלמית ותיקה, איש-מידות וחושב מחשבת הגאולה, צורף לחבורה גדולה הנעלה שהוכתרה בכתר מלכות בזכות כתר התורה שלראשה.

בנו של רבי יצחק, הרב גרשון אריאלי (שליט"א) [ז"ל] הוסיף וכתב:

"כשהתקרב אל הרב, הוקסם ממלוא אישיותו, וממש נדבק בו לאהוב אותו כתלמיד נאמן לרבו. כל שיחה של הרב היתה יקרה אצלו, ורשם על פיסות נייר כל שמועה ממנו. הוא נחלץ להגן על כבוד הרב מהתקפות הקנאים, ורבות סבל מבעלי המחלוקת".

והנה על זיקתו העמוקה אל הרב ואל משנתו, קראנו בהקדמתו לספרו הראשון, אלא ששם התרכזו רבי יצחק בעיקר בשיטת הלימוד של הרב, אולם דברים מקיפים יותר על שיעור קומתו בכללה, הביע בראיון שנדפס ב"הד המועצה הדתית" של ירושלים (גליון 17-18, ערב ר"ה תשכ"א), והמראיין היה מר יוסף אבידורי:

הרב יצחק אריאלי הוא ממחולליה של ישיבת "מרכז הרב". הוא שימש רועה רוחני ומנהל של הישיבה. את פני הרב קוק קיבל בלוד, בדרך עלותו ירושלימה (ע"י לעיל עמ' 299). מאז ליווה אותו עד יומו האחרון.

מדי דברו במרן זצ"ל – כולו אחוז התלהבות ורגש. גויל אלו רקיע, קני כל חורשתא, דיו אלו ימי, וכל מי כנישותא – לא היו מספיקים לרבי יצחק לבטא את רגשותיו והגיגיו אודות אותו ענק הדור.

מצאתי אותו עומד על יד השולחן. עיניו מרצדות, רכון ומדפדף בספר. כאן עולמו וסדנת יצירתו. ארונות גדושים ספרים, שלחן עמוס כתבי יד. אני לוחץ את ידו. על פניו הרזים מרחף חיוך. בתנועה זריזה הוא מפנה את השולחן. הנה יושב לפני תלמיד חכם שנון, פוסק הלכה, ספרא וסייפא בחידושים, ראש מתיבתא, חריף ומורה הוראה, עסקן ואיש העם.

פתחתי ושאלתי:

הרב היה כידוע, גדול בתורה, במחשבה ובקבלה, בהבעה ובשירה, במידות ובתכונות. אולם מה היה לפי דעת כב' המיוחד בדרך חייו?

איש שיחי עוצם עיניו ומתרכז בתוכו רגע קט. אחר נפקחות העינים, האישון נדלק והוא עונה:

המיוחד שציין את הרב נעוץ בכך, שהוא היה מיוחד בדורו. כל הסגולות התקפלו בנשמת הענק שלו. אתה אומר מיוחד – הייתי מוסיף ואומר: יחיד ומיוחד, שהכיל הכל. אילן פאר שענפיו מרובים והצמרת מסתעפת ומחבקת חללו של עולם. בשטחים רבים היה יחיד ומיוחד בדורו הוא ובדורות שקדמו לו. רוחו חבקה זרועות עולם. היה יחיד בדורו במחשבה הישראלית. הוא היה אוצר בלום, המכיל כל מכמני התורה, ההלכה, הקבלה, המחקר והפילוסופיה. ענק הרוח בספרות, בפיוט ובשירה. פרט לזה, הגה הרב ועסק כל ימיו בערך נוסף ומיוחד במסכת ארץ ישראל. כן, היתה קיימת עבורו מסכת נוספת, בכריכה עבה ומהודרת, זו מסכת שהרב היה עוסק ומשתעשע בה כל ימיו. בדרך מחשבתו המקורית הניח הרב הנחת יסוד, שארץ ישראל היא נשמת היהדות. שתיהן עולות בקנה אחד, אחת משלימה את השנייה. כל מעייניו היו מכוונים אל ארץ הקודש והמצוות התלויות בה. רק באווירה של ארץ החמדה ימצא העם תיקון לגופו ולנשמתו.

בהלכה היה הרב אחד מגדולי הדור. אבל באגדה, בכל התורה כולה – במחקר, במחשבה ובפילוסופיה, בעיקר ברזי דרזין, כאן היה הרב יחיד הדור.

הייתי מציין את מידותיו כמיוחדות שאינן מצויות. הן היו תרומיות ועילאיות, שנבעו מתוך נפש אצילה וזכה שמעולם לא דבקה בה טיפה של גשם. ובין שלל מידותיו הנעלות נוצצה אחת כיהלום מבהיק: מידת הסבלנות שגילה.

רבי חיים ברלין ז"ל מספר בזכרונותיו שהוא עוד זכה להתהלך עם זקנו, רבי יצחק מוולוז'ין. ביום חתונתו נכנס אל רבי יצחק לקבל ממנו ברכה. אמר לו רבי יצחק, בוא ואלמדך ארחות-חיים בהן תלך ותצליח. דע לך, כי ראשונה לכל המידות שאדם

מצווה בהן היא מידת הסבלנות. ורבי חיים מסיים: קיבלתי וקיימתי. ומידה זו הצילה אותי ממכשולים ומאבני נגף בדרך חיי.

הרב הצטיין במידת הסבלנות כלפי כל יצור אנוש. אפילו כלפי אלה שפגעו בו. על הכל היה מגיב בסלחנות ובהבנה. תכונותיו האציליות של איש טוב ומיטיב, שהוציאו לו מוניטין בעולם היהודי, הושתתו, בעיקר, על מיזגו הטבעי הנוח ועל צדקות נפשית עמוקה שיסודה – אהבת ה' ואהבת הבריות.

בעולם המחשבה הייתי מציין במיוחד את תורת הרז והנסתר שעסק בה. ממעיין זה ינק שפע של דביקות אלוקית, חזיונות ומשאי-נפש, והמריא אל-על, אל עולמות עליונים ונשגבים.

האם השפעתו הרוחנית של הרב על בני דורו היתה ניכרת? האם היא נמשכת ומורגשת כיום?

רבי יצחק אינו ממחר להשיב בנקודה זו. הוא מתופף באצבעותיו על השלחן, חושב, זורק מבט אלי ועונה אט-אט:

על אף העובדה שהרב היה מרבה להופיע בפני הציבור, ופניו היו מופנות לעם, היה איש יושב אוהלים. ביתו היה מבצרו. כאן רקם את מחשבותיו, כאן כתב את יצירותיו. אבל, כאמור, היה הרב איש העם, ובזה – השפעתו היתה חותכת. כל אלה שזכו ליהנות מזיו-אורו הוקסמו מאישיותו רבת-הזוהר וההוד. אנשים רבים מכל השדרות, גדולי הדור, צדיקים וחסידים, אנשי הגות, סופרים, אמנים ומשוררים, נדבקו לאהבה אותו, והשפעתו עליהם העמיקה חדור. חייו היוו מוקד לסערה ולוויכוחים. מטעני הרוחני – נושא להתלהבות ולפלוגתא. עובדות אלו מראות עד כמה היתה אישיותו כובשת, ועד כמה היתה השפעתו רבת היקף.

אבל, מוסיף רבי יצחק בנימה שקולה, יתכן שלא איכשר דרא. יתכן שהדור לא היה ראוי לו. הרב חי בתקופה של "בין השמשות", בין גולה לגאולה. חלק מהדור שהיה כבול אל מושגי הגלות, לא חדר לעומק תודעתו ולמשמעות שליוותו. פשוט לא הבינו אותו.¹⁰⁵ מאידך, דור הגאולה טרם גובש. אין זה סוד שמתוך אי-הבנה התנגדו לו והפריעו בעדו.

לא אכנס לנושא 'מה היה קורה אילו חי הרב כיום'. ארמוז רק כי נראה לי שכיום מוכשר הדור יותר לספוג את תורתו, כי עקשנותו ואמונתו התקיפה בעקרונותיו מחד, ואישיותו רבת-הקסם מאידך, היו עושים את שלהם בדורנו, גם בהשפעה על המבוגרים, ובדאי על הנוער.

גם כיום ישנם חוגי נוער רבים ההוגים בתורתו, ובני הישיבה שיסד מצויים כיום בכל חלקי הארץ, ומפיצים את אור תורתו.

105. עי' לחלק עמ' 400. ליקוטי הראי"ה א עמ' 25. שחר אורו עמ' 268, 285, 449. ליקוטי הראי"ה ג עמ' 111, 127.

אני יושב ומביט באיש שיחי המשמיע דבריו בהתלהבות, אך בשיקול הדעת, בטוב טעם ובניסוח בהיר. בפני האיש שהתהלך כל ימיו עם הרב, נאמן ביתו ויד ימינו בייסוד הישיבה, ואשר את מיטב חזונו, מרצו, והשפעתו השקיע בה.

אני מביט באיש שיחי, ברבי יצחק, וסוקר:

יליד העיר העתיקה לאביו הרב אביגדור ז"ל שנולד בירושלים. הסבא הגיע מלומדה. האב והבן לא עזבו מימיהם את הארץ. מהעילויים של ישיבות "תורת חיים", "עץ חיים" ו"שיבת ציון". נסמך להוראה בשעתו ע"י רבי חיים ברלין. לפני למעלה מעשרים שנה מונה לרב של שכונות "כנסת" וסביבתה. רבי איסר זלמן מלצר הגיש לו את כתב הרבנות. ספריו "עינים למשפט" שהופיעו בחמישה כרכים, זכו להערכה כללית. שני כרכים מהם (על פסחים, שקלים וקידושין) נדפסו כבר בש"ס "הוצאת התלמוד". רבי צבי פסח פראנק רושם: "קורא אני על ספרו דין גליא רזיא, וכשמו כן הוא: עיניו כיונים על אפיקי הש"ס והפוסקים", חיבורו "שירת הגאולה" על הגדת פסח מדגים את מחשבתו והגיגיו של רבי יצחק. הוא הוציא לאור את ספרו של הרב "חבש פאר" וצירף בו חידושים מצדו.

אני מסתכל בו וזורק לעברו שאלה נוספת:

איך ראה הרב את ייעודה של הרבנות הראשית, שהוא היה מיסדה?

הנשאל עונה בניחותא:

הרב ראה ברבנות הראשית מוסד עליון שעליו לעצב את פני הדור. סבור היה כי כל עוד אין לנו סנהדרין, חייבת הרבנות הראשית להיות האוטוריטטה [הסמכות] הרוחנית שלנו. תפקידה להיות הפוסק האחרון והעליון בענייני הלכה. אך יחד עם זאת לשמש דוגמה בקדושתה, בטהרתה, ולעשות הכל ע"מ להשליט את יסודות הדת בין כל חלקי העם. הרב נלחם במגמה שהסתמנה מצד חוגים חילוניים לחדור למוסד זה – וניצח. יחד עם זאת, שאף לראות ברבנות הראשית מוסד עליון ויחיד המאחד את כל שלוחות הציבוריות הדתית.

הרשה לי להוסיף, כי גם ביסוד ישיבת "מרכז הרב" ראה תפקיד וייעוד מיוחד. היא יצרה אסכולה בעולם הישיבות. נוער אחר, בלתי-נודע בחוגים אלה עד אז, הופיע. נוער ששפתו עברית בא והקשיב לשיעוריו של הרב בהלכה, ולשיחותיו בשמונה פרקים לרמב"ם ובכוזרי.

אולי יואיל כב' לספר לקוראים על זיקתו של הרב לרעיון של הקמת המועצות הדתיות?

במידה שזכור לי, הרי אחד המסמכים האחרונים שהובאו בפני הרב לחתימה, סמוך להסתלקותו, היה בדבר כינון המועצה הדתית בירושלים. הרבה יוזמה, כוחות ומאמצים, השקיע הרב בייסוד מועצה זו, יחד עם הגאון רבי צבי פסח פראנק. הוא ראה אותה כגולת הכותרת של רעיונו, בדבר ייסוד מועצות דתיות בארץ. רעיון

המועצות הדתיות התגבש אצלו, מאחר שכל ימיו דגל באחדות האומה. לפי משנתו – הרוח תמנע פירוד. ומהי הרוח אם לא רוח ישראל סבא המושחתת על יסודות התורה והיראה? המועצות הדתיות הן מכשיר הולם לאיחוד ולהשלטה בפועל של חיי טוהר בקרב העם.

שאלה אחרונה לי אל כב'. כאחד שהסתופף בפלטרין של הרב יום-יום, אולי ימסור כמה חוויות שקירבתו של הרב השאירו בו?

קשה לבטא ללא הכנה מוקדמת אפילו מעט מזעיר ממה שראיתי והרגשתי באווירה הקדושה שאפפה אותו. הכל נראה לי כאגדת קסמים שנרקמה בארמון מלכים. היינו מסתגרים יום-יום באהלי תורה למספר שעות. בקיאותו של הרב, חריפותו, זכרוננו, הגות מחשבתו – הכל היה כה נדיר, כה מפליא ומושך בחבלי-קסם! על שולחן לימודיו היה מונח כרך גדול ולידו קשור עפרון מחודד, למען יוכל לבטא במהירות את מחשבותיו. באותם רגעים שבין הפסק תלמודו וקבלת פני הבאים לשחרו, היה נוטל את עפרונו ורושם במהירות הגיגיו ודברי מחשבתו.

זכורני, פעם בעת שיעור בתלמוד, נכנס לחדר המזכיר הכללי של הרבנות הראשית, והודיע כי מאחר והנציב העליון, הרברט סמואל, עבר ניתוח קשה בהצלחה, דעת הרבנות היא, שיש לערוך תפילת הודיה. הרב הסכים. קם ממקומו, עזב את החדר וכעבור דקות ספורות חזר עם נוסח תפילה שהספיק לחבר¹⁰⁶, והנושא כולו פיוט ושירה. מלא הבעה רבת-עוז.

הרב היה מרבה בתעניות. גם המקורבים ביותר לא ידעו שהוא שרוי בתענית. וגם בימי צום אלה, היה עוסק בתורה כל היום, כרגיל, עד שעות מאוחרות בלילה.

*

עד כמה ספג רבי יצחק את משנתו העיונית של הרב, זו אנו למדים מתוך דבריו באגדה, והרי לנו כמה פנינים נבחרים:

הסוכה מסמלת את ארץ-ישראל, וכמו שנאמר בתהלים 'ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון', ונבואת העתיד היא: "ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת". ואילו ארבע-המינים הם כנגד כלל ישראל (ויקרא-רבה פ' ל'). וכיון שארץ ישראל היא המטרה של כלל-ישראל – 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ', בארץ זוקא, על כן קרוי החג על שם הסוכה.

ירח האיתנים, ירושלים תשכ"ד, עמ' ק

ארץ-ישראל היא המקום הטבעי והחיוני, מקום חיי הנשמות של ישראל. בה פושטים הבגדים הצואים, מתנערים מאבק עבודה-זרה של אדמת ארץ העמים "של נעליך מעל רגלך כי המקום אשר אתה עומד עליו קודש הוא" (יהושע ה, טו).

106. צילומי בליקוטי הראי"ה ג עמ' 95.

בארץ-ישראל לובשים מחלצות קודש, במדות ובמעשים, בעבודה מאהבה ובשמחה, בהשגחה אלוהית עילאית, כמו ששנינו "וכמי שיש לו א-לוה". בארץ מגיעים לעצם מהותו של עם ישראל ולקדושת תורתו.

בראש ספרו של בנו הרב גרשון אריאלי (שליט"א) [ז"ל], תורת המלך, ירושלים תשי"ח, עמ' 8

ויקח מאבני המקום – יציאתו של יעקב מארץ-ישראל מתנהלת בכבדות – ויצא וילך, כל פסיעה מחושבת. הלך תחילה לבאר שבע, מתוך כוונה שמא יעוכב שם על ידי המקום כאביו, שאכן נתעכב שם, אולם כאשר הוכרח כבר לצאת את הארץ מחמת פיקוח נפש וציווי של אביו, נטל מאבני המקום. מתוך חביבות ארץ ישראל ביקש לשכב על האבנים בלילה האחרון, בבחינת "כי רצו עבדיך את אבניה", ולהשביע את עצמו מקדושת המקום. ומשום כך זכה מיד שנגלה אליו הקב"ה, ואמר לו באותו מקום: "הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך – – – והשיבותיך אל האדמה הזאת". זהו שאנו מתפללים: "אתה תקום תרחם ציון" וסמך ליה "כי רצו עבדיך את אבניה" (תהלים קב, יד-טו).

ועוד: אבני המקום, כינוי הן ליסורים וצרות שעתידים לבוא עליו ולדורות הבאים אחריו, וקבלם באהבה והניחם למראשותיו – לכן זכה מיד להתגלות השכינה ולבשורת הארץ.

ויחלום והנה סלם מוצב ארצה – גם אם יישוב ארץ ישראל מתבטא בגשמיות, מכל מקום ראשו מגיע השמימה.

הגר"י אריאלי ז"ל, "מדרש אריאל" ח"א ירושלים תשל"ח, עמ' קי-קיא

ובמסיבת הודיה שנערכה בישיבה באור לכ"ח אייר תשכ"ח, במלאת שנה לשחרור ירושלים שבין החומות, נשא רבי יצחק את דברו ואמר:

"נכבדות מְדַבֵּר בך עיר האלקים סלה" (תהילים פז, ג), ולא בירושלים בלבד, אלא שירושלים היא משוש כל הארץ. הרב זצ"ל מביא ב"אדר היקר" (פרק ה עמ' סו) בשם האדר"ת זצ"ל: "אין דבר אשר יבואני לידי בכי תיכף, כמו שמביאני זכרון ירושלם עיר קדשנו ובית תפארתנו, גלות השכינה, גלות התורה וגלות ישראל, אשר ברגע התבונני במו זולגות עיני דמעות". והנה היום כשזכינו בגופה של ירושלים, זולגות עינינו דמעות-גיל תחת דמעות-הצער של האדר"ת, וזכותנו היא כעת לדבר בעיר האלהים נכבדות.

יש בידינו לבנות את בית תפארתנו, ואין בידינו לבנותו. מצב ביניים זה של יש בידינו ואין בידינו, מרבה את געגועינו לבנייתו, וככל שירבו הגעגועים יעלה הדבר בידינו. וכל זאת הגיעתנו בזכות אותם שמסרו את נפשם, את נפשם ממש,

על שחרור העיר והארץ, ועוד אנו מצפים לנסים גדולים מזה, עד שיודו הכל שד' הוא האלקים.

בעיצומה של מלחמת ששת הימים מצאו אחד הקנאים (התוקף מדי פעם את המדינה ואת הציונים) כשהוא מאזין לחדשות ברדיו. כשהוא הביע את תמיהתו על כך, השיב לו ר' יצחק: "הלא יש לי בנים בצבא ואחים בצבא, ואני חרד לדעת מה שלומם?" והוא משך בכתפיו, שכן ידע כי אחים אין לו ובניו כבר מזמן אינם בצבא.

"כן", המשיך ר' יצחק, "לך אין בנים ואין אחים בצבא, ולי יש אלפי בנים ואלפי אחים".

*

כאמור, היה רבי יצחק מורה הוראה, פוסק לרבים, ובשנים האחרונות העמיד גם תלמידים מורי-הוראה, בעיקר מבני הישיבה. אצלו קיבלו שימוש מעשי והוא סמך ידו עליהם לדון ולהורות.

ולא קל היה לקבל סמיכה ממנו. הבחינות נמשכו זמן רב. מדי שבוע בשבוע היה צריך לבוא אליו, הוא הציג שאלה ובחן כיצד הנבחן ניגש להשיב עליה.

רב צעיר שכבר שימש ברבנות, והיה מעוניין להסמך גם על ידו, היה חייב להביא לפניו מדי פעם בפעם את השאלות שנשאל ומה השיב ואיך הורה.

מוסמכיו מבני הישיבה מוסרים, כי כשהחליטו להתחיל בלימוד ענייני איסור והיתר, פנו אליו וביקשו ממנו עצתו-הדרכתו. הוא קיבל אותם בחיבה, עודד אותם ואמר: שתי דרכים לפניכם, האחת קצרה וארוכה והשנייה ארוכה וקצרה. האחת הקצרה – היינו ללמוד שולחן ערוך יורה דעה עם ש"ך וט"ז וכו', אבל בבוא לפניך "שאלה" שאינה מפורשת, תצטרך להתחיל ללכת בדרך ארוכה, להתייגע, לחפש במקורות ולברר כיצד לדמות מילתא למילתא. ואילו השנייה היא אמנם ארוכה – ללמוד קודם יפה את הטור ונושאי כליו, הב"י והב"ת, ולעסוק בסוגיות שבגמרא, ורק אחר כך להגיע ל"שולחן הערוך", ואז כשתגיע לפניכם "שאלה" לא מפורשת, תדעו מיד לאן לפנות ואיך למצוא את הדרך לפסק הלכה נכון.

כך למדני הרב זצ"ל: יש ללכת בדרך הארוכה וקצרה, וראשית כל ללמוד טור עם ב"י וב"ת, ורק אח"כ שו"ע עם נושאי כליו. ואשר להלכות נידה, כאן – אמר הרב זצ"ל – חייבים לדעת את הטור ולהיות בקיאים בו ממש בעל-פה, כי כשבאה שאלה לפניכם, צריכים לדעת לפסוק הלכה ולהשיב מיד, כאן אי אפשר להשהות את התשובה. והרב באמת ידע את לשון הטור בהלכות אלו על-פה ממש.

בהמשך הלימוד המשיך רבי יצחק להדריך ברוב חן וברוב ענווה, הוא ידע להקשיב יפה לשאלותינו, הוא השיב והסביר באורך רוח והיה נעים לשהות במחיצתו.

כשהגענו לעונת הבחינות, בחן ב"יורה דעה" סעיף-סעיף, ותוך כדי הבחינה סיפר על "שאלות" חריגות שבאו לפניו, מהן שפסק בעצמו ומהן שהלך לברר אותן בפני גדולי

ההוראה, ובמיוחד אצל הגרצ"פ פראנק ז"ל, בכל נושא חקר ודרש וידע כל פרט. אף ידע הנהגות של גדולים בענייני פסיקה.

לא פעם הדגיש כי בשאלות-נשים חייבים לקיים בירורים עם רופאים מומחים, בכדי להכיר את המציאות, ולא להגרר לחומרות הבאות מתוך אי-ידיעה.

כשבאמצע הלימוד או הבחינה הגיעו אנשים עם "שאלות" – על פי רוב בעופות – היה מראה לנו את האבר הפגוע ואומר: נו, מה אתם אומרים? היו מקרים שקבע: זו מחלה חדשה שאינה נזכרת ב"שולחן ערוך", וצריך למצוא את ההשוואה הנכונה, לאיזה מקרה הנזכר בשו"ע דומה המחלה הזאת שבעוף שלפנינו.

במקרה מסויים הובאה השאלה קודם בפני רב אחר, והוא – שטרם נפגש עם מקרה כזה – הורה לאיסור. והנה בא השואל גם לפניו, והוא, שכבר הכיר את המחלה ועמד בדיוק על טיבה הורה להיתר. כשהערנו לו הלא "חכם שאסר אין חבירו רשאי להתיר"¹⁰⁷? השיב ואמר: אילו היתה זו הוראת איסור של חכם המבוססת על טעם הלכתי מסויים, ודאי שאסור היה לי להתיר, אבל כאן היתה פשוט טעות, דימוי מוטעה שנבע מתוך אי הכרת המחלה, וטעות לעולם חוזרת.¹⁰⁸

הוא היה הפוסק הקבוע של בית החולים הירושלמי הוותיק "ביקור חולים", וכל השאלות שנתעוררו שם, אם בענייני כשרות ומלאכות שבת, ואם בשאלות נשים, כולן הובאו לפניו לפסיקתו ולהכרעתו.

דבר היותו פוסק מובהק התרחב ועשה לו כנפיים, והגיעו אליו שאלות מכל הארץ, ואף מחו"ל, ומדי יום ביומו היה משיב להרבה שאלות שנשאל בטלפון.

מתוך שהיה לו ידע רחב ומבוסס מאוד, גדול היה כוחא-דהיתירא שלו. אותה פסיקה לחומרא שמקורה בחוסר ידיעה, לא היתה קיימת אצלו, וכל מה שידע הוא, השתדל למסור לתלמידיו.

על דרכו של הר"י אריאלי ז"ל בפסיקה, ניתן לעמוד מהדיון היסודי שלו על בעיית ניתוחי מתים ומסקנותיו הלכה למעשה – ראה מאמרו שפורסם בקובץ "תורה שבעל פה", כרך ו, ירושלים תשכ"ד, עמ' מ-ס.

מגמת החידושים שחנני ד' היא בעיקר לברר וללבן את שיטות הראשונים, וכמה מן החידושים נאמרו בפני גדולי ישיבתנו הקדושה "מרכז הרב", היא הישיבה אשר חופף עליה הוד-רוחו של מחוללה גאון ישראל וקדושו, מרנא רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל – – – וברוב חסדי ד' הייתי מהזוכים ליסד ולהקים את הישיבה הק' בעבודה מאומצת, בהשקעת כוחות רוחניים וגופניים.

בהקדמה ל"עינים למשפט", מס' ברכות

107. עי' אנציקלופדיה תלמודית כרך ת, ערך הוראה, עמ' תקו.

108. עי' עינים למשפט ברכות סג, ב, ועי' שו"ת עזרת כהן ס' ע.

היתה לי קביעות של לימוד עם הרב. למדנו טור. הרב הפתיע אותי כל פעם מחדש, שלמרות טרדותיו המרובות, כשהתחלנו ללמוד היה לימודו רענן, וגילה מיד שליטתו המלאה והמקיפה בכל נושא שלמדנו.

עלי לא השפיעו כלל דברי הקנאים החולקים על הרב. כי מי שהכיר את הרב מקרוב, את גאונותו, את צדקתו, את מוסריותו – לא היו לו שום ספיקות בדרך האמת שהלך בה הרב.

להרב היה "שולחן ערוך" של הלכות פסוקות גם בסוגיות המחשבה הישראלית, ובענין זה היה חד-בדרא.

*

"כרמי שלי לא נטרתי" – הרב יצא (בשנת תרפ"ד) לארה"ב למען מוסדות אה"ק, אולם לא הקדיש דאגה מיוחדת לישיבה שלו, ואילו המוסדות הוותיקים שהיו מאורגנים כהלכה, ידעו יפה כיצד לטפל בענייני הכספים, וכשהגיעו כספים מארה"ב, נתברר שהישיבה הצעירה מקופחת. במכתב ארוך מתלונן ר' יצחק על קיפוח הישיבה, והוא מבקש מאד שהרב יעשה משהו לחקן את המעוות שנעשה כלפי הישיבה הנתונה במצוקה רבה.

במכתב אל הרב לארה"ב, י"א סיון תרפ"ד, כותב רבי יצחק בין היתר: "גם נחוץ מאוד להתחיל בתעמולה – ולכל הפחות בהזדמנות – לדבר על מגרש בשביל הישיבה, ועל דבר בניין היכל הישיבה וחדרי לינה בשביל הלומדים וכו'. – – – כמהים אנו מאוד לשובו של רבנו – – – כה דברי עבדו ותלמידו".

במכתב אל הרב לארה"ב, י' אלול תרפ"ד, כותב רבי יצחק: "הננו טרודים כעת בהכנת אתרוג לרבנו. השנה קשה מאוד להשיג אתרוג כשר ומהודר, ובקושי גדול אולי יעלה בידינו למצוא כחפצנו".

*

בי"ג ניסן תשל"ה הלך לעולמו, לעולם שכולו טוב, ובן שבעים ושבע היה במותו. ויפה כתב חתנו הרב מרדכי אילן ז"ל:

"מורי-חמי היה אישיות סגולית, בעלת הרכב שכלי-נפשי מיוחד. הצטיין בפקחותו ובמעשיו הטובים. צירוף המלים "לבב-חכמה" הוא שמיצה את הוויתו. המוח והלב היו תואמים יחדו – מוח חריף ולב טוב ומטיב. כרע כאח התהלך עם כל אחד ואחד – – – משום כך היה כה מלבב בישיבה, ברבנות, ובכל מסעפי פעילותו הציבורית. – – – מפעלו התורני הגדול "עינים למשפט" – הקנה לו מקום ראשון במעלה בין המחברים התורניים – – – י' דחסרא קרתא קדישא וארעא קדישא גברא רבה".

כינוס בבית כנסת "ישיבה"

א י ש ה ד מ מ ה

הרב ר' דוד הכהן ז"ל, עורך "אורות הקודש"

האומר הריני נזיר – – – ונודר לד' דרך-קדושה, הרי זה נאה ומשובח, ועל זה נאמר (במדבר ה, ז-ח) כי נזר אלקיו על ראשו, כל ימי נזרו קדוש הוא לד'. ושקלו הכתוב כנביא, שנאמר ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריהם לנזירים (עמוס ב, יא).
רמב"ם, סוף הלכות נזירות

א

בין כוכבי הלכת אשר סובבו את השמש בגבורתה – מרן הרב זצ"ל – נתייחד הנזיר, הרב רבי דוד הכהן זצ"ל במסלולו הנבדל, בשביל-היחיד שלו. אור-רזים אפף את אישיותו הזכה, ואור-מופלא זה לא רק ללמד על עצמו יצא, אלא גם בא ולימד על מי שבצילו הסתופף. דמותו של רבי דוד שימשה כתזכורת מתמדת גם לצד הנסתר, גם ל"עלמא דאתכסיא" של מרן הרב זצ"ל, עולם האצילות הפנימי, שבו חי והגה הרב, עם כל רב-הגוניות בחיי המעשה של ה"עלמא דאיתגליא", שדרכו הופיע בפנינו יום-יום.

דמותו המהורהרת-המכונסת של רבי דוד אי שם בירכתי בית-המדרש, השרתה רוח של רצינות, אווירה של כובד ראש. שירת-חיי הענוגה, שירת השתיקה והדממה, הכניסה בישיבה צליל מתמיד משירה-של-מעלה.

במשך יובל שנים היה רבי דוד הנזיר שייך לנוף הירושלמי, לנוף הממשי והרוחני גם יחד. בעשרות השנים הראשונות היה בא יום-יום לבית מדרשו של הרב זצ"ל, קומתו התמירה היתה חולפת-עוברת על פני הרחובות שבהם הלך, וצעדיו הקלים כאילו נוגעים ולא-נוגעים. אלה שראוהו לראשונה, עוררה דמותו הנזירית השתאות-פליאה: אנשים נעצרו למראה הרב-הנזיר עטור התלתלים, תלתלי הזהב, אשר כאילו הגיע אלינו מעולם אחר. ואילו אצל יודעיו מכבר, הופיעה למראהו הרגשה של קורת-רוח: הנה דמות נעלה המפארת את אפרורית חיינו, הנה תפארת-אדם המייפה את עולמנו.

אכן, בעולם של עשייה, על כל הנלווה והמסתעף, על כל הטורד והסוחף, נראתה דמותו כאי של שלווה עילאית, שלווה ענוגה, מרגיעה. חוט של חן וחסד משוך היה על פניו האציליים, ועיני התכלת הטהורות שלו קרנו באור של ענווה.

ב

הנזיר שבא מן הדרום...

בילדותי, כשלמדתי מסכת נדרים בקיץ תרפ"ו במינסק, בישיבתו של הרב ר' יהושע הורודנר ז"ל¹⁰⁹, התרשמתי מאוד מתיאור הגמרא על הנזיר "שבא מן הדרום, והוא יפה-עיניים וטוב-רואי, וקווצותיו סדורות לו תלתלים" (דף ט, ב) – נזיר-אלקים שהקדיש את יפיו-שערותיו לשמים. כשזכיתי לעלות ארצה, בקיץ תר"ץ, לישיבתו של מרן הרב זצ"ל, נתגלה לי בירכתי ביהמ"ד, בקצה השולחן, החזיון המופלא. לפני עמד ניצב חי הנזיר שבא מן הדרום: גבה קומה, רחב כתפיים, פנים מאירות, עיני תכלת טהורות-זכות, קווצותיו זהב סדורות לו תלתלים – והוא כולו מוקדש לשמים.

ונתייחדה דמותו של הנזיר גם בצניעותו וגם בשתיקתו – צניעות של ענווה ושתיקה לא חמורת-סבר. וכמו שביאר לנו מהר"ל מפראג ז"ל: "מיעוט הדיבור שהוא צניעות – מורה על ייחוס" (נתיבות עולם, נתיב השתיקה, ד"ה ומה שכתב הרמב"ם). לאמור: נקיות הדעת מלידה, מתורשה, היא המדריכה את הנפש החיה, את הרוח-הממלא, בנתיב השתיקה, שלא להשתמש שימוש לא נכון במתנה הנפלאה שניתנה לאדם [ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב, ז) תרגם אונקלוס: לרוח ממלא].

וכך כותב הגר"ח לויין (שליט"א) [ז"ל] (נזיר אחיו, ח"א, ירושלים תשל"ח, עמ' לב):

אבא זצ"ל [הרב ר' אריה לויין] אמר לי פעם: "משחר ילדותי אהבתי לשבת לפני חכמים ולהאזין לדבריהם, בין אם הבינתי מה שהם אומרים ובין אם לא הבינתי, כי פשוט נהייתי לשמוע את קול שיחתם. אך הנאה מיוחדת ותענוג מיוחד היה לי, עת הייתי יושב על יד ר' דוד הכהן, והאזנתי לקול שתיקתו. היה זה איזה קול סודי-מסתורי, קול מרומם. קול של שירה עילאית היה בוקע ועולה מתוך שתיקתו.

ופעם היה לי איזה ענין מאוד רציני ודחוף, ולא יכולתי לשית עצה בנפשי איך ומה להחליט. הלכתי אל רבינו זצוק"ל לקחת עצה מפיו. במקרה לא היה מרן הרב זצ"ל אז בביתו, נכנסתי לבית מדרשו שהיה אז פנוי מאדם, מלבד ר' דוד זצ"ל, שישב לו בפניה המערבית של בית-המדרש שקוע בלימודו. ניגשתי אליו, נתתי לו שלום והחזיר לי שלום מתוך חיוך קל ופניו צוהלים, ורמז לי בידו לשבת. ישבתי על ידו, הבטנו והסתכלנו זה בזה מבלי להוציא אף הגה מפינו, וכך ישבנו ושתקנו יחד לערך חצי

109. כשנחלק הרה"צ רבי יהושע צימבליסט ז"ל מרוסיה הסובייטית ועלה לירושלים, זכה לקבלת פנים נרגשת של הרב, ואף נערכה מסיבה לכבודו בבית הרב, שבה השמיע הרב דברי הערכה חמים למסירות הנפש של האורח-העולה בהחזקת הישיבה במינסק, בתנאי פחד ממאסר ומגירוש לארץ-גזירה. הרב העלה על נס את המאמץ הגדול שנמשך שנים, שלא יכבה נר התורה באפילת הגזירות של השלטון הסובייטי. הרה"צ ר' יהושע ז"ל נפטר בו' תשרי תש"ח. עי' רבות עליו ב"שחר אורד", ע"פ שמו במפתח האישים: הרב יהושע הורודנר.

שעה. אח"כ קמתי ונפרדתי מאתו וחזרתי הביתה. כבואי הכיתה הרגשתי כאילו נפתרו לי כל השאלות והמסקנות. כל מה שרציתי לשאול נראה לי כל כך פשוט, כל כך בהיר, והיה לי הדבר לפלא.

פעם בהודמנות סיפרתי את כל זה לרבינו זצ"ל, אמר לי הרב: וכי מה זה פלא בעיניו? חושב כבודו כי ר' דוד שלנו שתקן תוא? לא כן הדבר. ר' דוד זכרן גדול הוא, הוא אינו פוסק מדבר, אלא מדבר הוא בשפה מיוחדת משלו, שפה של שתיקה, שהיא שפת החכמה. והסיף בדבריו כי המהר"ל מפראג זצוק"ל אומר בספרו "נתיבות עולם" (נתיב השתיקה, פרק א), כי חכמה נתפסת במחשבה, במקום שאין לסכלות אחיות, שהיא חמורית, גשמית, ואין היא נתפסת במחשבה, ואין לסכלות מציאות עד שהיא מתגלמת ומתגשמת בדיבור.

והשתיקה היא הביטוי של המחשבה – והיא שפת החכמה, וזה שאמר אליפו: 'דממה וקול אשמע' (איוב ד, טו), וכששני לבבות מתאחדים בשתיקה, אזי שומעים את הקול עובר מאחד לשני.

וכך היה הרב רבי דוד ז"ל אומר: "אפשר להביע בשתיקה יותר מאשר בדיבור" ויתבודד להדבק באלקות, ולהשיג דרכי היושר והעבודה האמתית, וככלל זה למעט בדיבורו, וליותר מן השיחה הבטלה.

מסילת ישרים, סוף פרק יד

השתיקה נתבעת מעומק הנשמה – – – והיא אוצרת בתוכה את הוד החכמה. – – – וזאת היא הדממה העליונה, קול הדממה הדקה המתעלה על הרות, על הרעש ועל האש – "והנה ר' עובר" (מלכים א' יט, יא).

המעמיקים בקדושה בורחים מכל דיבור של בטלה, אפילו ממילה אחת, ובזה הם זוכים לאור הגנוז המלא חיים – – – וכל שיחה הנובעת מרוחם פותחת צינורות מלאים זיו עליון.

אורות הקודש ג, דרך הקוד, פרישות פרק יז, עמ' רעט-רפא

אשרי האיש השומע קול נשמתו מתוך מעמקיו.

אורות, ישראל ותחייתו, פרק לב, עמ' מו

על ידי השתיקה כל הגוף שותק מכל רגשותיו ואינו מחוה דעה, כי אם מניח עצמו להיות מקשיב ללחשי נשמתו.

מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, מי מרום לפרקי אבות עמ' ק, ועי' "מסכת הנזיר" עמ' כה-כו

ג

חזיון וקשב

פתח רבי דוד הכהן ז"ל ואמר בראש ספרו "קול הנבואה":

שמעיות ההגיון העברי, עיקרה חשתי בכריית האזניים שבי, בעומק הנפש, כמה שנים. אחר כך מצאתיה בחכמה הפנימית, בספר "שערי אורה" (לרבי יוסף ג'יקטיליא ז"ל). "כתר" – ספירה זו נקראת בתורה אין, צריך אתה לדעת שלפי רוב התעלמותה והיותה נסתרה מכל הנביאים, אין מי שיכול להתבונן בה, זולתי בשמע און.

ובהמשך פרקי ספרו הוא אומר:

יש השקפת עולם [ויש] האזנת עולם – הקשבה. ההגיון השמעי אינו צופה בעולם, אלא שומע חוקי-עולם, מקשיב למצות הבלתי נראה, הבלתי צפוי, אשר דברו נשמע כמו בנבואה.

קול הנבואה, עמ' לח

דברי המקובל הקדמון ב"שערי אורה", מקבלים הארה מחודשת ע"י אחד מגדולי גידוליה הראשונים של ישיבת "מרכז הרב", שהיה קשור בעבודות-אדם-ורוח למרן הרב זצ"ל, גאון בהלכה וגדול במחשבה – ר' שמעון סטרליץ ז"ל (מעמודי התווך של עריכת ה"אנציקלופדיה התלמודית", שהלך לעולמו בדמי ימיו, ואשר לדאבונינו נשאר בידינו כה מעט מעושרו הרוחני-העיוני). בין דברי המחשבה מעטי הכמות ורבי האיכות, אשר שרדו לנו לפליטה וכונסו בספר הקטן "מהמקור" (ירושלים תשכ"ט), נמצא מאמר נפלא בשם "חזיון וקשב", ובו אומר רבי שמעון:

הראיה הרוחנית אינה מגעת לאותו התחום אליו מגיעה ההקשבה הרוחנית. הראיה

מתעכבת על קווים בודדים, מתייחדת בפרטים ופרטי פרטים, סוד ההכללה זר לה, ואילו הקשב הרוחני חודר ובוקע ומגיע להתמזגות הקוים והתכללות הפרטים.

מהמקור, עמוד כג

רבי שמעון מציין כמקור להבחנתו את דברי הרמב"ן ביבמות (מט ב): "והפירוש שהוא אמת – כל הנביאים נסתכלו בעין וראו, אבל משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה, הסתכלות הדעת שהיא תפארת ישראל, ומנע ממנו מראה פנים" [וראו להוסיף כאן דברי הרמב"ן בדברים (לד, י), ודברי מהר"ל מפראג ז"ל בחידושי אגדות שלו למסכת יבמות, שם, שהופיע עתה מכתב ידו: "אבל מראה הפנים – לא שייך בהם כלל ראייה"].
הסיפא של הרמב"ן ברמזו נאמרה, אולם רבי שמעון מרחיב כאן ועולה בכפליים לתושייה, באזניים לתורה:

משה רבינו עלה למדרגת הסתכלות טהורה שבדעת פנימית, מבלי להיזקק כלל לחזות העין, אף לא של העין הפנימית. – – – הוא הקשיב בדעת-פנים לקול ד' – – – הוא היה כולו קשב-פנים לקול ד' ורצונו בעולם. לא הראיה המטאפיזית היתה מנת חלקה של נבואת משה רבינו, אלא ההקשבה התמידית לדבר ה' ורצונו – הסתכלות הדעת, קשב הדעת.¹¹⁰ וזוהי תפארת ישראל – שהוא חידש את כושר הקשבתה של נשמת ישראל, שכולה אומרת קשב תמידי לקול ד' המדבר מהר סיני. הקשבתה מאומצת תמיד יותר אל "מה ה' אלוקיך שואל מעמך", מאשר אל "מי ה'" – וזוהי תפארתה של היהדות. לא חזון של ראייה מטאפיזית הוא ראשית מאוייה, אלא קשב פנימי, קשב דעת לדבר ד' הוא הממלא ישותה. ועל ידי הרגישות המאומצת של הקשבתה לקול ה', התייחדה עמו ייחוד מלא – אורייתא וישראל וקודשא בריך הוא חד הוא.¹¹¹

מהמקור, עמ' כז-כח

110. וזהו כי תשמע בקול ד' אלקיך – – – היינו בפנימיות הקול, כי תשמע – שתהיה השמיעה בבחינת פנימיות ההמשכה, מה שנמשך מהעולם, דהיינו בחינת אור-אין-סוף ברוך הוא. ומומשך גילוי זה על נפשו ("לקוטי תורה" לאדמו"ר בעל התניא ז"ל, פ' ראה ד"ה כי חשמע וכר' אות כ).

111. "משה קיבל תורה מסיני" – הגדולה העליונה של האדם, המתעלה מעל כל גדול ונשגב, היא ההסתגלות לשמוע בקול ד', לא לחדש מעצמו, לא להעמיד חזון, לא להתחזק בעצמיות הכוחות המוגבלים אשר לאדם ולכל נוצר, כי אם לקבל. ומשה אדון הנביאים, הענו שבכל האדם אשר על פני האדמה, הוא בא אל העליונות הזאת, אשר סיגלתו לה ה"ענוה" ה"גדולה מכולך" (עבודה-זרה כ), עד אשר הנבואה המצחצחת שלו, שהיא היא אור העולמים לעד, לא נתערבבה כל-דהו ממחשך הגבלה אנושית ויצורית, כי אם כולה היא דבר ד'. שהנשמה העליונה הזאת, נשמתו של הרוצה הנאמן משה, נעשתה לכלי-קבלה, לקבל את האור העליון במלא זהרו, בעוצם גבורתו וכליל תפארתו, והוא תיקון יסוד השמיעה בכל העולמים, ובכל היעודים – "אזנים כרית לי, עולה וחטאה לא שאלת. אז אמרתי הנה באתי במגילת-ספר כתוב עלי" (עולת ראייה ב, עמ' קנט).

ומאירים-מזהירים בזיהרא עילאה דברי ראש-השיבה, מו"ר הגאון רבי יעקב משה חרל"פ זצ"ל, בספרו המיוחד לימי ראש השנה ויום הכיפורים:

גם בעל חיים שומע, אבל אינו מקשיב. האדם הוא המקשיב, וההבדל בין אדם לאדם תלוי במידת הקשבתם. ישראל רוממו עצמם להיות מקשיבים, ואמרו "נעשה ונשמע", היינו נשמע ונקשיב לדבר המעשה. – – – אכן, לא הגוף מקשיב אלא הנשמה היא המקשיבה.

מי מרום, חלק ז, אורי וישעי, ירושלים תשכ"ט, עמ' יב-יג, פרק ב וחלק יד עמ' קג.

נעשו, אפוא, ישראל עצמם אוזניים לתורה, שעבדו את גופם העושה לנשמתם המקשיבה, והאזינו מתוך מעשה המצוות לדבר ד' המצווה.

ויפה כתב החושב-המרגיש-המקשיב הגרא"א קפלן ז"ל:

וצריך האדם להיות גדול בכדי שיכול לשמוע את הנצח, להרגיש בפנימיות הרעיון את המציאות העולמית שאין לה תמורה, – – – "שמע ישראל – ד'!" שמע את הנצח. בעקבות היראה, ירושלים תש"ך, עמ' קסג

ד

"קשב היחודים"

שינוי שהקשב הוא פנימי, כי "הנשמה היא המקשיבה", ולכן לא קל להגדיר את מהותה של תפיסת-קליטת ההתייחדות בעומק הכוונה, בעומק העבודה שבלב. וכשעסק רבי דוד בעריכת מערכת "חכמת הקודש", והגיע לסדר הייחודים, התלבט מאד בקריאת שמו.

דף הגהה של שער סדר זה נשאר-נשמר, ועליו רשום בכתב-ידו: "אולי כוונת – – – [הייחודים] ואולי עבודת – – – ואולי הקשבת – – – ואולי קשב – – –".

כיוצא בזה הננו שומעים כעבור שנים על אופיו המיוחד של סדר זה, בעובדה שהוא מספר עליה במבוא ל"אורות הקודש" (מהדורת תשכ"ג): "סדר קשב-הייחודים, משום שיגובו נעו מעגלותיו במעלות ומורדות, וכשהוגש להרב, בנוחו על הכרמל מול הים, גליון סדר זה, אמר שהוא כגלי הים".... (עמ' 22).

ואמנם באותו דף הגהה שנשמר, נמסרת לנו התכתבות מעניינת. ראשיתה – עם נאמן רוחו של הרב, וסופה – עם הרב עצמו, ומתוך שהיא מכניסה אותנו לכבשונה של העריכה ורוב דיוקה, הריהי נמסרת בזה בשלימות:

לכ' הגרי"מ חרל"פ שליט"א,

בבקשה לרשום, אם יש [הערות] בצדי הגליון, ביחוד על דבר השם. "קשב" הייחודים, או כוונת [הייחודים] או עבודת [הייחודים].

הגרי"מ חרל"פ זצ"ל רשם בכתב ידו:

מדוע לא פלאי או פלאות הייחודים (!)

ויותר היה נראה לי לקרוא בסתם הייחודים

ובעמוד ב' נכתב על ידי מהר"ד:

לכ"ק מרן שליט"א

בדבר השם: קשב הייחודים, אם כי השם נעים לי בייחוד, לפי "ההגיון השמעי" שלי, בכל זאת העירו נגדו כי אינו כולל את כל פרקי הסדר כמו: מגמת הייחודים, העבודה, הכוונה. מצמצם, כמו אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט.

גם הגרי"מ [חרל"פ] שליט"א נוטה לסתם ייחודים. אמנם יש פנים להשאיר השם קשב, והנני מצפה להכרעת מרן שליט"א.

נראה שאחר כך הוסיף הר"ד ורשם:

אולי לשאול שוב

וכנראה שאח"כ הוסיף למטה את השורה:

כ"ק מרן שליט"א הסכים להוסיף: "קשב".

הכריע, אפוא, מרן הרב זצ"ל – "קשב הייחודים", וסדר זה קיבל את השם שהוא נעים לו – לרבי דוד – "בייחוד, לפי ההגיון השמעי שלו", שהוא משולב בתפיסתו הכוללת, שכן היה רבי דוד חש במעמקיו, שבשעת התעלות והתייחדות, הוא מטה אזנו ומקשיב, ושמיצתו הפנימית קולטת צלילים מיוחדים, שהאזניים הרגילות אינן שומעות אותם כלל. צלילים מעולם הדממה.

והרי כך הוא כותב ומסביר:

החיות האלוקית – היא פנימית, בלתי נראית וצפויה, אלא שפע עליון, הנתון לתחושה פנימית, וכשמתגבר השפע נקשב [הוא] בגילוי אותיות רוחניות בנשמת האדם.

מבוא ל"אורות הקודש", ירושלים תשכ"ג, עמ' 19

ובכתבי מרן הרב זצ"ל כתוב לאמור: "אשרי כל חוכה, כל מקשיב, לקולות הדממה של המיית הנשמות, גם בטרם יגלמו מהם מלים ואותיות" (אורות הקודש א, חכמת הקודש פרק קיד, עמ' קכט), ו"כל מה שההקשבה תתחדד יותר, כל מה שצינורותיה יתפתחו יותר, כן יהיה האושר גדול יותר, כן ישתפך עונג, שלימות, עדינות וברכה בכל" (שם, חכמת הקודש פרק קח, עמ' קכב).

ו"מקשיבי שיח חיי העולמים" (שם, עמ' קכו), "הם המוסיפים אומץ להטות אוזן לסוד שיח עליון" (שם, עמ' קנו).

ומבוררים לנו בזה דברי מרן הרב זצ"ל: "בהתגלות הגדולה האישית – נוצרת האוזן הנאמנה, הלב השומע" (אורות הקודש א, הגיון הקודש פרק יג, עמ' קצח).

אכן על כגון דא נאמר "אזנים כרית ל" (תהלים מ, ז) – הקב"ה מזכה את המייחדים-המקשיבים הגדולים בכושר שמיעה מיוחד, בכריית-יצירת אוזניים מיוחדות לשמיעת שירת הדממה...

ועתה, ראה נא דבריו של רבי דוד זצ"ל על "יחודים ותיקונים" ("קול הנבואה" עמ' רכה), ויחד לבך להקשיב ולתקן, שכן "האדם מזכך ומעלה את נפשו, על פי התשוקה הרעיונית התדירית של יחודו העליון" (אורות הקודש א, עמ' קפו. עולת ראיה א, אמ' קסז).

ה

פתחי-שערים

תחילת פתיחת שערי-הלב לטהרה ולקדושה – היתה בישיבת ראדן, בצילא דמהימנותא של ההוא סבא-קדישא מרן "החפץ חיים" זצ"ל, באווירה הבריאה של יראת-שמים טבעית, נורמלית, מלאת חן הפשטות ויושר הענווה. כבר אז בלטה אצלו הנטייה לאגדה ולמחשבה, וכשם שמצא את דרכו לספרי העיון של מחשבת הפילוסופיה הדתית, כך ודאי הגיעו לידי ספרי תורת הנסתר.

הלימוד העיוני בפטרבורג ובפריבורג, שהעניק אפקים למוח, אבל לא הרווה את צמאון הלב, הוא ששימש הכשרה טובה להמשך פתיחת שערי הלב לקראת פתחי תורת-הנסתר, אשר פתח לפניו אותו רב-גאון וחסיד מקובל, במחנה נתיני החוץ בבאד-נויהיים, בגרמניה, בפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

הרב רבי מנחם מנדל זצ"ל מסנדומיר אשר בוואהלין (רוסיה), הבחין בצימאון הרוחני הטהור של רבי דוד, והוא פתח לפניו את "קל"ח פתחי חכמה" של רמח"ל, והדריך אותו במסילות היושר של דרכי תבונותיו.

פגישה זו היא גם שהכשירה את הפגישה הגורלית בסט. גאלן, עם ה"חזיון הבלתי מצוי, אדם שהדרישה של הנגלה והנסתר יחד תהיה בו במילואה" (אורות הקודש א, חכמת הקודש פרק כד, עמ' לו), ואשר איחד בקרבו את שניהם איחוד מלא ושלם, ככל הכתוב והמבואר ב"סדר איחוד הנגלה והנסתר" (שם, מעמ' כא עד עמ' לח).

הפגישה עם מרן הרב זצ"ל בחוץ-לארץ, בימי מלחמת העולם הראשונה, בסט. גאלן אשר בשווייץ, היא מאורע גורלי בפני עצמו: סטודנט מצטיין בלימודי פילוסופיה ומשפטים, סטודנט בן-ישיבה לשעבר, המתלבט והשואל לנתיבות עולם, מחפש-מבקש, והנה הוא מגלה פתאום מגדל אור מופלא והוא נדבק אליו כולו.

על התקופה שקדמה לפגישה זו מספר ידיד נעוריו, נשיא מדינת ישראל, ר' זלמן שז"ר ז"ל. הוא מוסר כי כך אמר לו אז רבי דוד: "מתלבט אני אם לנסוע למרבורג וללמוד פילוסופיה אצל הרמן כהן, או לעלות לירושלים וללמוד תורה אצל הרב קוק".

והנה הגיע הרב לשוויץ – ואז הוכרעה הבעיה. "עילאה גבר".

על הפגישה הגורלית הזאת של הנפש המחפשת-המבקשת, עם נשמתו הכללית של מרן הרב זצ"ל, אנו למדים מפי כתבו של רבי דוד רק כעבור שנים, במבוא לספר המונומנטלי של הרב זצ"ל, שנערך על ידו – "אורות הקודש", בראש מהדורת ירושלים תשכ"ג (עמ' 17).

וכך מספר רבי דוד:

"לפני כ"ז שנה, ואני בשוויץ בבזל, עסוק בלימודי הדעות הפילוסופיות לתקופותיהן, מלא צימאון ושקיקה לאמת, ביחוד האמת הישראלית, הגיעה אלי השמועה מהרב, שנמצא אז בארץ זו מזרחתה. פניתי במכתב, ובקבלי תשובה החלטתי לנסוע אלי.

אחרי טבילה במימי הרהיין, מצויד ב"שערי קדושה" [של רבי חיים ויטאל ז"ל], מלא ספק וחיכוך, עשיתי את דרכי להרב בערב ר"ח אלול (בכ"ח אב) תרע"ה. באתי אליו ומצאתיו עסוק בהלכה עם בנו. נסבה שיחה על חכמה יוונית וספרותה, שלא סיפקה עוד נפש היודעת ממקורותיה הראשונים. נשארתי ללון אצלם.

על משכבי לא שכב לבי, גורל חיי היה על כפות המאזניים. והנה בוקר השכם, ואשמע קול צעדים הנה והנה, בברכות השחר, תפילת העקדה, בשיר וניגון עליון, "משמי שמי קדם", "זכור לנו אהבת הקדמונים". ואקשיב, והנה נהפכתי והייתי לאיש אחר. אחרי התפילה, מהרתי לבשר במכתב, כי יותר מאשר פללתי מצאתי – מצאתי לי רב".

ודאי הרשימו אותו גם מרחבי הדעת של הרב, אולם כאמור מה שכבש אותו כיבוש מלא, זוהי שירת-הנפש של הרב, שירת-הנשמה שנתגלתה בתפילתו הזכה.

אחרי הפגישה הזאת כתב ביומנו: "נפתחה תקופה חדשה בחיי, נהפכתי והייתי לאיש אחר, לב חדש ורוח חדשה בקרבי – – – ושערי קדושה ושערי בינה עליונה נפתחו לפני" (קול צופיך, ירושלים תשל"ג, עמ' טו, משנחת הנזיר עמי לא). "זיקוקין דנורא, שנזרקו בדממה משפתי פי הרב, גרמו לשינוי עיקרי ומהפכה בתמימות נפש התלמיד" (שם, עמ' כה, נזיר אחיו א, עמי שכו). "כשבוע ימים עבר על פני, בהיותי כולי תהלה לא-ל, תחת השפעת רוח קדשו של רבנו הגדול – – – למדתי לדעת את ערך המצוה העיקרית של המידות בחכמה – והיא הענווה. רק מי שאין לו בעולמו כלום – זוכה ליש העליון. – – – הקדוש משים עצמו הדום וכיסא, וזוהי ענוות-קודש" (עמ' טז, נזיר אחיו א, עמי שיב).

והרי לנו תיאור מעמיק-מקיף על מגעו של הנזיר עם אחד מספריו הראשונים של מרן הרב זצ"ל – עם ספרו "עקבי הצאן" (קבוצת מאמרים שנדפסה בירושלים, בשנת תרס"ו¹, על ידי אחיו הצעיר הרב שמואל קוק ז"ל). הדברים נכתבו בשוויץ, במכתב למו"ר הרצ"י קוק ז"ל:

ב"ה, ג' בשבת, פקודי עתר"ו, בזל

ידידי שליט"א,

תודה רבה ותשואות-חן על הטוב רב, שהואיל לשלוח לי את דברי פי אביו מרן שליט"א. בליל שבת קודש מצאתי על שולחני, ותכף ומיד נגשתי ללכת ב"עקבי הצאן" – אחזתי ולא ארפנו, עדי הביאותי כולו אל קרבי. יום של אושר היה לי אז, בצירוף לזה שמצאתי את תמונת-קדשו של רבנו אצל מר שטרנבוך, חשבתי לערוך לך איגרת, במעט בירור דברים על עניין מחשבותי בשעת קריאת הספר, לברר ולצרף וללבן דבר, אך בין כה וכה עברו ימים, ועכשיו אני כותב בשעת ארעי בבית הדואר.

לדעתי הקטנה חשוב הוא בייחוד ספר זה להבנת דרכו של רבנו במאמריו האחרים. למדתי יותר את שיטתו העניינית והפילוסופית שבחכמתו של רבנו, כשהיא לעצמה, השיטה ברמזי-דברים ובראשי-דברים מובעת בה, ובספר "שבת הארץ" שם כללות חכמתו של רבנו המוחלטת (כמעט בלי חותם אישי של הרב, עד כמה שזה אפשר בכלל). מה שאין כן כאן – הולכים אנו בעקבות דרכו, המיטודה [השיטה] ברורה ומזוקקה ומזהירה, והיא מקלה לברר לנו את תמונתו הרוחנית של הרב, כי בדברים ברורים ידבר ויורה דרך. עיקרי וחדש הוא הפרק על עניין עבודת אלקים, המרים את העבודה לנושא האידיאלים.

לרבנו, מביעה המילה האידיאלים הרבה יותר מאשר רגילים להבין בזה הפילוסופים והפייטנים. האידיאל, אם אינני טועה, הוא לרבנו – הצדק העולמי, שהוא גם – הטוב. ובכן: האור – הפיוט וכו' וכו'. ובכן, נשוא מאוויי-לבה של הכללות. וכאן המעבר לכללות האומה, ותחייתה בארץ לאור עמים רבים.

לרבנו המוסר הטהור – ראשית בדרך העבודה לכל הפחות, אם כי בפירוש מזכיר תמיד את אלקי הצדק.

עלי לקצר כי אין מקום יותר, ועדיין לא הגעתי להתחלת בירור דברו, ומכל שכן שלא לחצי המלאכה, כי לזה צריך היה לייחד מכתב מיוחד בעל גליונות רבים, כי שיחתו של רבנו – תורה היא וללמוד היא צריכה, מלבד הקדושה והמצוות שבה, שזה רק באפנים מיוחדים, וקיצרתי.

בברכת אמת, דוד הכהן.

דודי לצבי, ירושלים תשל"ה, עמ' כה-כו

מחדו"ב ה'תשס"ח, אגרת יט

רב ותלמידו

ומה שהתרחש באותו מאורע הוא לא רק שהתלמיד מצא לו רב, אלא שגם הרב מצא לו תלמיד, תלמיד רב-תבונות, מסור בלב ונפש, אשר הקדיש אחר-כך עשרות שנות-חיים לעריכת משנתו של הרב, לסידור כתביו המפוזרים ובניינם המפואר במערכה עיונית שלמה ומקיפה בנויה לתלפיות – מערכת "אורות הקודש".

וכך רושם רבי דוד בספר זכרונותיו, אחרי סיפור עליתו לארץ-הקודש והגיעו למחוז חפצו לירושלים:

"סרתי למלון ורשבסקי. תיכף ומיד התכוננתי לצאת אל בית הרב. – – – אשריני שזכיתי לראותו יושב במקום הגבוה והעליון על כל ישראל. אשריך ישראל שזכית לרועה שלך, ואשריך רבנו שזכית למצוא לב ישראל נוהה אחריו. – – –

הרב מרבה לדבר, אבל רוחו וחכמתו מלאה. דרכיו דרכי נועם, בסדר, בפשטות, ברחבות, [מדבר דבריו] בנגלה ועם זאת בעומק, עומק עד לאין סוף, עד למקור נשמת חיי עולם בחיי ד" (ספר הזכרונות, נזיר אחיו, עמ' רעד, משנה חנויר עמ' מה).

"הנני יושב בלב ישראל, בלב ירושלים עיר הקודש ובבית גדול הדור – – – הוא המקיף הכל וכולל הכל, ולבו מלא רגש עדין, עמוק וחד, ונפשו מלאה טוב ורצון וחסד. שכלו מלא חריפות והברקה וידיעותיו רבות. הוא גאון, חוקר, צדיק תמים, חסיד, ענוותן כהלל" (שם, עמ' רפג, שם עמ' נז).

"מסתופף הנני בבית הרב, בבית מדרשו, יומם ולילה. ויהי היום ואצל אליו בשאלה: רבנו, קדושה יש כאן, רוח, השפעה סגולית. האם יש גם תורת הרב? תוכן לימודי מסויים, שיטה? והתשובה: כן, ודאי. מאז גמלה החלטתי לברר תורת הרב כשיטה אלוקית שלמה, יסודותיה ויסודי היסודות, ועל פיהם לבחור כתביו ולסדרם במאמרות. הרב מסר לידי כתבי קדשו ועודד אותי בדבריו, כי הוא סומך על סידורי" (שם, עמ' רפז-רפו, שם עמ' נט-ס).

"הנני עובד בזה לנחת רוח לו [להרב] ולעולם כולו, ועל ידי כך מתקרבת גם לי לעצמי האמת, שרבנו הגדול מבררה בכל היקפה ורחבה, בחייו, בדיבוריו ובכתביו היקרים".

"בימים האחרונים הנני מתמיד בלימוד גמרא, ראשונים ופוסקים – – – כי זה הנני מכיר, שרק בגדלות דעת התורה בהלכה, ברוחב כל מקצועותיה, בהעמקה בכל פרטיה, נקנית הנפש הגדולה של תלמיד-חכם אמיתי בישראל, שהוא הגאון והחסיד" (שם, עמ' רפה, שם עמ' טא).

"הנני נמצא בהיקף של קדושה כל היום והלילה, בין במעשה ובין במדע. התורה והחכמה, וכתבי הרב מרן שליט"א, שהנני מסדרם יום-יום, ופועלים על מחשבתי הרבה, להקיפה בעולם עליון, גבוה-גבוה, ממקור עליון, באור ד' ואור עמו וארצו" (כתיו"ק מגילת

סתרים ג, טז).

"זה עתה ירדתי מחדר הרב, והיתה לי שיחה ארוכה עם מרן שליט"א, במקום שיעור ב'אבן-העזר'" (שם ג, כח).

"תורת הרב היא שופעת במילואה ממקור הקודש העליון, בלי עמל ויגיעת מוחין. תורת הרב היא אורות הקודש, אור מקיף – – – אמנם תורת הרב היא סוד וגילוי ארוך וממושך. – – – הוא חי חיים סודיים בכל עומקם" (ספר הזכרונות, כת"י, שם ג, כו).

*

ולעומת ההקשבה הפנימית של התלמיד, לסוד-השיח של בעל "החיים הסודיים" העליונים, ההאזנה לאומר הקדוש שבקע ועלה ממעמקי נשמת הרב, ראוי להביא כאן כמה הגדרות מדברות הקודש אשר השיב מרן הרב זצ"ל על התלמיד, כשנשאל עליו ועל דרכו המופלאה:

"ר' דוד שלנו – רוח אלוקים בו. יש בו תמימות של חסיד-עולם, עם עמקות של אמונה, זהו איש הנוער באהבת-קודש לאלוהים ולעמו. רק מעטים זוכים למדרגה גבוהה כזאת" (מפי שמועתו של הרב יהודה גרשוני (שליט"א) [ז"ל], "אור המזרח", ניסן-תמוז, תשל"ג, נייר אחי"א, עמ' כט).

"להתפלל בכוונה ולשמוע"

מרבבות היו שעות השתיקה וימי השתיקה לאורך כל שנה ושנה, אולם עולה על כולנה היתה השתיקה האריכתא בימי ההקשבה הגדולה, בימי הרחמים והסליחות. בימי התשובה גזר הרב רבי דוד על עצמו שתיקה גמורה, שתיקה אשר התחילה לפני ראש-חודש אלול, ונמשכה עד אחרי יום-הכיפורים.

תשובות לבאים בסתר-אוהל, מבקשי דרך בעבודת השם, היה רושם על פתקים. בקיצור וברמז היה מדריך מחפשי נתיבה בעבודת הימים, רושם ומרשים – ופותח שער לדופקי בתשובה.

בער"ח אלול ה' תשכ"ו, בא אליו בני הרב אברהם-יצחק ז"ל לקבל ברכתו.¹¹² הואיל והיה מתחיל את תענית-הדיבור שלו בכ"ח אב, השיב לו בכתב:

"ר' אברהם יצחק – זכות מרן זצ"ל תגן עליו" [כלומר: אשריך שאתה נושא עליך את שמו של הרב]. לשאלת בני על עיקר עבודת היום של ראש-השנה, השיב: "עיקר מצות היום – יום תרועה, שופר. ויש כוונות כלליות: שופר – בינה, להעלות הכל לבינה העליונה. להעלות זאת אומרת להתעלות ביום הגדול לפתוח חמישים שערי-בינה עד כמה שאפשר".

112. בתקופת לימודו בירושלים, בישיבת חברון, השתתף בקביעות בחוג שהתקיים בביתו של רבי דוד, שבו לימד את ספר הכוזרי. וכך זכה לקנות את משנתו של רבי יהודה הלוי בקניין יסודי, וידע אחר כך ללמדה בהרחבה יתירה בשיעורי מחשבת ישראל בישיבה ובחוגי השתלמות למורים.

לשאלה נוספת: "ובמה זה מתבטא למעשה?"

השיב: "להתפלל בכוונה ולשמר. להרבות דעת – חכמה בינה דעת".

וסיים: "לשנה טובה תכתבו, יעלה מעלה מעלה, אכ"ר [אמן כן יהיה רצון]".

ז

"יש אישים שספריהם גדולים מאישיותם"

ויש שאישיותם גדולה מספריהם

על המגע עם האישיות הגדולה-הזהרת של מרן הרב זצ"ל, אמר הרב-הנזיר בראיון עם הסופר מר יצחק גולדשלאג (ה"י) [ז"ל]: "יש אישים שספריהם גדולים מאישיותם, ויש אישים שאישיותם גדולה מספריהם. הרב זצ"ל היה גדול בספריו וגדול בעצמו, באישיותו האדירה. לעומת ספריו – ראינו גדלות לאין שיעור של אישיות, ולעומת אישיותו – ראינו גדלות לאין שיעור בספריו. הוא היה איש קדוש וטהור, והעולם הזה על צרכיו, ממש נתרוקן מתוכו והיה כלא היה, כמו אצל כל צדיקי הדור. פעם אחת הטיף לי מוסר, שאני צריך להקפיד יותר על צורכי הגוף. ניצלתי הזדמנות זו ועניתי לו: "רבי, הוא נאה דורש ואינו נאה מקיים"..." ("הצופה", ג' אלול, תש"ך).

מרהיב היה המחזה: "זית רענן יפה פרי תואר" (ירמיה יא, טז), והוא מתכופף ומסתופף בצילו של אילן גדול, בצילא דמהימנותא של אילן רב-פאות עמוק-השורשים ורחב-הענפים. בעל מחשבה עצמאית המשקיע עצמו כל-כולו בעולם-המחשבה של רבו, במכמני כתביו, והוא מצרף קו לקו, רעיון לרעיון, ובונה בניין מפואר, רב-קומות, מערכות וסדרים, פתחים ושערים. כל הרוצה להכיר את עבודתו של רבי דוד בעריכת אורות הקודש, ישים נא לבו לשמות הסדרים, לכותרות הפרקים, לצירופם ולסידורם, מה מוקדם ומה מאוחר, ואז יתגלה לפניו אמן מוצנע זה במלוא תפארתו. ואם יוסיף וידקדק בפיסוק, בחלוקת הפרקים לפיסקאות, בהדגשות שעל ידי פיזור האותיות, יזכה ויבחין בבהירות תפיסתו ורוח הבנתו, בראיתו-הקשבתו הבוחנת והמבקרת.

"אין סדר למשנה" – כמה פעמים הזכיר הרב בספריו את חסרונו, שאיננו בעל סדר (אגרות ראיה אגרת תרד, ע"י לעיל עמ' 63). חסרון זה נבע ממעלתו הגדולה, שטף הרעיונות שלו גאה גאה, והוא התקשה מאוד להצטמצם במסגרת של סדר ידוע. דבר זה שבהלכה הצטיין בו באופן מפליא, כאשר יעיד ספרו "שבת הארץ" ותשובותיו הבהירות, הנה באגדה, בעולמו הרוחני המופשט, גדלו ה"אורות" מן ה"כלים", והזרמים זרמו-עברו על גדותיהם. מרן הרב זצ"ל לא היה יכול לצמצם דבריו, כאמור, ולקובעם בצורה מסודרת ומסוכמת. מחשבותיו זרמו בשטף רב, ובקושי הספיק העט לרוץ-אורח על גבי חלקת הנייר ולהדביק את הרעיון. הרב העדיף לכתוב בעיפרון, כיון שאין טיבולו בדיו וכתביתו בהמשך אחד, וכרכים גדולים נכתבו בזרם גובר והולך על שפת ימה של יפו.

והנה בא ר' דוד הכהן ז"ל, צלל כאמודאי מובהק לתהומות ים-האורה, ליקט את האורות אחד לאחד וסידרם בסידור נפלא. מבואות ושערים התקין להם, והמאמרות חולקו לפרקים אשר ניקבו בשמות, והם מקושרים קשר הגיוני-פנימי. עולמו הרוחני של מרן הרב זצ"ל משתרע לפניך במלוא הדרו בסדר מופתי ובטעם עדין, ערוך ומשוכלל בבנייה נאה ומתוקנת. מתוך כתבי יד מרובים אוספו-לוקטו הדברים, אולם רוח אחת מפעמת בהם, רוח קדוש-ישראל אשר הגה ברוחו הגדולה ביום-תחייה.

לאחר הופעת "אורות הקודש", נפתח שער רחב לעוסקים במחקר המחשבה הישראלית בדורות האחרונים, וניתן להם לעמוד על התופעה המיוחדת בעומקה ובהיקפה – מחשבת הרב. לא עוד יאמרו האומרים: אין שיטה למשנת רבנו, רק שברי רעיונות ונצנוצי מחשבה. טעות זו נבעה, כאמור, מתוך שאין סדר למשנתו. ברם, משבא ר' דוד "תנא דבי רב" וסידר מתניתא-דבי-רב קמן, נתברר ונתחוויר כי רק הרואים אפס-קצה המראה הגדול אינם מגיעים לראיה שלמה, לא כן המסתכלים באורות-הקודש, באספקלריא המאירה, הם זוכים לראות את השמש בגבורתה. זכינו לשלושה כרכים גדולים ומפוארים – אוצר בלום של מחשבה ישראלית חובקת זרועות-עולם, של הגות ושל שירה.

סח לי המשורר-ההוגה הגדול מר אורי-צבי גרינברג ז"ל: "בפרק אחד של 'אורות הקודש' יש יותר מחשבה מאשר בספרים שלמים של חכמי אומות-העולם!"

ת

רבי דוד ז"ל הרחיב פעם את הדיבור על משנתו של הרב, ואמר:

כשאני לעצמי אני מרוצה מתפוצת ספרי הרב, משנתו ודעותיו, ובייחוד בקרב השכבות המשכילות העליונות. כמה פרופסורים אמרו לי שהם עוסקים בספרי הרב כמעט בכל יום. ולא רק פרופסורים וסופרים עוסקים בתורת הרב, אלא למרבה הפליאה נודע לי שישנם אפילו אנשי אמנות שקובעים עתים לתורת הרב. ואמנם זו היתה שאיפת הרב שתורתו תהא נפוצה וחודרת בקרב השדרות הרחבות בעם. הוא אמר לי פעם: "את אנשי 'מאה שערים' אינני צריך להחזיר בתשובה..."

אף על פי כן אנו סבורים שעיקר המקום בשביל החדרת תורת הרב ושאירותיו, הוא דווקא בין בני הישיבות והחוגים הקרובים לרוח הרב. בשנה האחרונה הקדשנו בחוג בני הישיבות תשומת לב מיוחדת למשנת הרב, וכשאני שומע צעירים מחוגי הישיבות מרצים הרצאות מסודרות על משנת הרב, אני נהנה הנאה רבה, שכן יש דברים שאינם נתפסים אלא כשישנה בחינה של "והריחו בירת ה'". ביחוד ראוי לציין שבנו-יחידו של הרב, ראש ישיבת "מרכז הרב", הרב ר' צבי יהודה הכהן קוק (שליט"א) [זצ"ל], ממשיך בישיבה לחנך את תלמידה ברוחו של הרב, ועשה בכך דבר גדול, והוא גם ממשיך בהוצאה לאור של כתבי הרב הגנוזים בכתב-יד בהלכה ואגדה, ויש לעודדו בעבודת הקודש. בשלושת הכרכים של "אורות הקודש"

שהוצאנו לאור, ובעזרת השם יבואו כרכים נוספים – נתנו את המקורות לשיטתו של הרב שקראנו לה "חכמת הקודש". יבואו סופרים ואנשי רוח, וימשיכו לסדר את הדברים לפי נושאים שונים ובצורות מגוונות. ברם, איתנה תקוותנו כי השפעת הרב ומשנתו בעם ישראל, וביחוד במדינת ישראל, תלך ותגדל ברבות הימים.

בודאי שיש משמעות מיוחדת למשנת הרב, לפתרון בעיות דורנו. זכרנו שנכנסתי פעם לבקר את המקובל הירושלמי הנודע בעל 'לשם שבו ואחלמה',¹⁷ והיה אצלו אז גם המקובל הרב אהרן שלמה מהרי"ל ז"ל, מחבר הספר "טועמיה חיים זכור".¹⁸ כשנפרדתי מה'לשם' ביקשתי לברכני ברוחניות. על כך השיב: 'מה זה רוחניות? גשמיות זו גם כן רוחניות'. ביציאתנו אמרתי להרב מהרי"ל ז"ל (שהיה תלמיד-חבר לבעל ה'לשם') שבשבילי אין חידוש בדברים ששמענו עכשיו, שהרי זהו היסוד של שיטת הרב זצ"ל – אחדות החול והקודש. כמדומני ששיטה זו יפה היא ביותר ואקטואלית ביותר לדורנו זה, דור תחיית המדינה הישראלית.

הרב זצ"ל היה מסביר עניין דור המדבר, שכידוע היה דור-דעה, ו'ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל וכל שאר הנביאים', מדוע לא רצו, אפוא, לעלות לארץ ישראל? הסיבה היא, משום שאישי דור המדבר, דעתם היתה נתונה לעניינים עילאיים שמימיים, והם חשבו בלבם: לשם מה עליהם לעלות ארצה, כדי לחרוש ולזרוע, ולעסוק בעניינים ארציים, גשמיים? זו היתה טעותם של אנשי דור המדבר, כי הם לא הבינו ולא תפשו שלחרוש ולזרוע בארץ-ישראל – זוהי עבודת הקודש.

בארץ-ישראל, גם העניינים הארציים עולים ומתקדשים והופכים לעניינים שמימיים, ובניין הארץ זהו בניין הקודש. תורה זו של הרב היא כאוויר לנשימה, לדור הבניין והתקומה במדינת ישראל שקמה לתחייה.

ואף זאת: ב'אורות הקודש' כרך ג, יש פרק בשם 'העין העליונה' (עמ' שכו, זרד הקודש, חסידות, פרק יג), המיוסד על מקור בזהר הקדוש. הרב זצ"ל מסביר שם, שיש להביט על הכל בעין יפה, בעינא עילאה (בניגוד לעינא תתאה), ושם נאמר: 'כשאנו מתבוננים על האגדה האומרת: מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים, מבני בניו של המן למדו תורה בבני-ברק – אנו חודרים לעומק החסד, שאין לנו להסתף בזרם של שנאה גם על האויב היותר נורא. ומזה אנו דנים דין קל-וחומר לאותם שהם גורמים לנו צער בדעותיהם וענייני הריסה שלהם, בשביל מטרות טובות לפי דעתם, וקל וחומר כשהמטרות הטובות הן יוצאות מן הכוח אל הפועל ועושות דברים טובים ומתוקנים. אף על פי שעם הטוב יש בו גם כן רע וקלקול, אין הרע מבטל את הטוב'.

אכן, מתוך השקפה עליונה זו, של הסתכלות בעין העליונה, נפתרו על ידי הרב זצ"ל הרבה בעיות שנראו קשות ומכאיבות, וגם מנהיגי דורנו צריכים ללכת בדרך זו, להתעלות ולהשקיף על כל הבעיות המתעוררות בעין העליונה, שלפי הסתכלות זו הכל נראה טוב, ואין שום רע כלל ועיקר.

ט

היתה זו מסירות-נפש מצד רבי דוד, חושב מעמיק ומקורי, שהקדיש מיטב שנותיו ליצירת רבו. אולם עמדה לו זכות מסירות זו, והוא זכה גם לפרסום חלק מיצירתו הוא – הופעת ספרו הגדול "קול הנבואה", שבו מתגלה ההיקף הגדול של עיוניו המדויקים, וחלק מבניין הגותו המקורית. ודאי נזכה בשנים הקרובות לספרים נוספים מעושר יצירתו, אולם ספק אם הם יבטאו את מה שהרגישו אלה שהכירו את מחברם, או שלכל הפחות תפסו שאינם "מכירים" אותו...

הן כה כתב הגרי"ד סולובייצ'יק (שליט"א) ז"ל: "ישנם גדולים המסמלים את מידת ההעלם. כבוד-ד' צפון במעמקי הווייתם – – – כארון-הברית בימי קדם חבויה גדולתם לפני ולפנים – מתעטפים הם בענן, בסתום ובנעלם, פורשים הם מרשות הרבים ומתקפלים בפנימיותם, בתוך-תוכם". רבי דוד הנזיר היה אחד הגדולים האלה – תמדה גנוזה, אור גנוז ומוצנע.

*

נפלאות אַת, ירושלים,

בבתיך מלאי-דממה

כוכבי לבב יאירו.

דמות כהן נזיר אחיו,

מחוסן שתיקה, פיוט אין-ניב.

מבאר הרואה דלה דלה

- לדורות הקרין אורותיו!

(רי"ל ביאלר ז"ל)

*

בסיום המבוא ל"אורות הקודש" כתב רבי דוד:

"בר"ח אלול תרצ"ה, עשרים שנה לקבלת פני הרב, ביקרתי לאחרונה. – – – והוא על ערש דווי. שמח ובכה, בצוותו שלא לכתוב עליו שום תארים. ובעוד יומיים, ג' אלול תרצ"ה, כבה אור-האורות, חשך העולם בעדנו. אמנם אור תורת קדשו יופיע ויאיר לעולם" (עמ' 24).

הדברים שנאמרו על אור האורות, ראויים להאמר על עורך מערכותיהם:

בכ"ח אב תרע"ה נפגש התלמיד עם רבו ונכבש לעולמו של רבו, ובכ"ח אב תשל"ב הלך התלמיד לעולמו ונגנז¹¹³ בהר-הזיתים ליד רבו. אבד חסיד מן הארץ – "אמנם אור תורת קדשו יופיע ויאיר לעולם".

*

ונחך ד' תמיד
והשביע בצחצחות נפשך
ועצמותיך יחליץ,
והיית כגן-רוה
וכמוצא-מים אשר לא יכזבו מימיו
(ישעיה נח, יא)

113. "סוד הכנסת ספר תורה להיכל – להעלים אורו בבית-גניזתו" (תפלה למשה, דף רנב, ב).

איש צדיק היה

הרב ר' אריה לוין ז"ל

"האנשים כולם נעשים יותר טובים בסתר-לבם, על ידי ההטבה העליונה של אחד מהם.

כמה עצובי-רוח יגונם נעשה נוח ומהול בנטפי-נוחם, על ידי התעוררות נחמת-אל שבנשמה אחת.

אפילו החיות הטורפות וכל היצורים המזיקים נעשים יותר נוחים, ארסם מתרכך מעט, על ידי ההכרעה הכללית של הנשמה המתענגת על ד"י.

אורות הקודש ג, עמ' שיד
דרך הקודש, חסידות, פרק ד

איש החסד

אהבת-נפש אהב מרן הרב זצ"ל את הצדיק הירושלמי, הרב רבי אריה לוין ז"ל. שנים לפני שהרבים עמדו על המיוחד שבאישיותו של רבי אריה, כבר הבחינה בו הנשמה הכללית של הרב. העיניים הבהירות של הרואה הגדול ראו את האור כי טוב הוא, ראו את האור הצנוע העולה מטוב לבו, מענוות-נפשו ויקרת-רוחו של איש החסד, שכל כולו אהבת חסד בהצנע לכת של תום וטוהר.

"יש סגולה מיוחדת לכנסת ישראל – לגדל צדיקים", כך כתב מרן הרב זצ"ל (אורות הקודש ב, עמ' ש, הקודש הכללי, פרק י). ואכן, דמותו של רבי אריה היתה בשביל הרב אחת ההוכחות המשכנעות ביותר כיצד מתגלה סגולה מופלאה זו, כיצד צומח ועולה בגנה של כנסת ישראל אילן רב-פארות, עץ פרי עבות, שפירות מעשיו משביעים רעבים, שצילו משובב נפשות ומביא שלווה-השקט לרבים, ואמת המים של זוך בוקעת ועולה מעמקי שורשיו, מרווה, מטהרת ומנביעה חיים.

מעייירה קטנה, מבית יהודי פשוט, צמחה ועלתה דמות דגולה, ודרך אהלי התורה וקרני הוד גדולי תורה, גדלה והתעמקה הדמות, ואורה הזדכך והצטלל.

"רבינו הגדול היה ארון ד"י"

ענוותו של רבי אריה הביאתו לאוהלי צדיקים. הוא אהב לחסות בצל אילנות גדולים, וללמוד מדבריהם ומעשיהם, בבחי' "בצלו חמדתי וישבתי, ופריז מתוק לחכי".

כשעלה ירושלימה בימי העלייה השנייה, דבק בהגאון ר' חיים ברלין ז"ל, בנו בכורו של הגאון הנצי"ב ז"ל מוולוז'ין. בן-בית היה אצלו במשך שנים, וספג הרבה מאישיותו האצילה ותרומת-מידותיו. הגאון ר' חיים ברלין ז"ל סמך ידיו עליו בסמיכת-חכמים, וכתב עליו: "אשר הוא אבן יקרה מיקירי ירושלים... ויהיה לאיש אשר רוח בו, ככל גדולי עמנו הנודעים לשם – – – הילוכו ביראת ד' טהורה ובענוה יתירה – – – ונחבא אל הכלים".

אחרי מלחמת העולם, כשעלה מרן הרב זצ"ל ירושלימה, דבק רבי אריה באישיותו הזוהרת-הקורנת. קשור היה אליו בלב ונפש, ולא זוהו ידו מתוך ידו.

דברים שבכתב מפי עטו של רבי אריה, שנה אחרי פטירתו של הרב, מגלים לנו כיצד נראתה לו דמותו העילאית, וכיצד העריץ את עוז-גאונותו וזיו-צדקתו:

מי יכול לספר בשבחו של רבינו הגדול, מי יכול לתאר את גאון עוזו וצדקתו. היה זה ארון-ה': ש"ס בבלי וירושלמי, ספרא, ספרי, מכילתא, תוספתא, זוהר הקדוש, מדרשים, ספרי קבלה, ספרי מחקר – כל רז לא אניס ליה. תורת-אמת היתה בפיהו, בירורה של הלכה, ועוולה לא נמצאה בשפתיו.

שקידתו בתורה – לא היתה משלָה. לא פסק פומיה מגרסא, ולא הלך ארבע אמות בלי תורה.

תורתו נקנתה לו, בכל מ"ח הדברים שהתורה נקנית בהם.

רעיונותיו הקדושים שטפו ללא גבול, כמעין המתגבר בלא מעצור.

רבינו לא שח שיחה בטלה מימיו. שיחות החולין שלו היו צריכות לימוד הרבה.

בדבריו מצאנו אוצרות של יראת שמיים, אהבת המקום ואהבת הבריות. ומידות טובות שמסר נפשו עליהן.

על רבינו יש לומר, שהוציא זיו התורה מנרתיקה, הן בפיו המפיק מרגליות, והן בעטו המהיר והמזהיר, וגם אלה אשר מקודם לא הבחינו בין אור לחושך, התחילו אף הם לראות את המאור הגדול שבתורה.

שקידתו העצומה בתורה לא הפריעה בעדו מלהשתתף כל ימיו בצערם של ישראל, והוא נתן נפשו עליהם במסירות-נפש ממש. כרועה נאמן השליך נפשו מנגד למען כל אחד מ ישראל.

במקום גדולתו של רבינו, שם אתה מוצא ענוותנותו. ענוותן גדול היה, מהסולחים באמת לאלה שהעציבו את רוחו הטהור. ושמעתי כמה פעמים מפיו הקדוש, שהיה מתפלל עליהם שלא יענשו, חלילה, בסיבתו. והיה משתדל בכל כוחו, להיטיב להם בעת הצורך, כאשר ראו עיני.

אהבתו לכל אחד מישראל היתה אהבה עזה, ללומדי תורה היתה אהבתו ממש בלי מצרים.

הוא נשא על שכמו את סבל האומה בעבר ובהווה, היה מיצר על גלותה וציפה והתפלל לגאולתה.

“הקדושה העליונה – מלאה אהבה וחסד”

כדוגמא לענוותו-סלחנותו ואהבת ישראל של הרב, סיפר רבי אריה את הסיפור דלקמן: “בתו של אחד מראשי ‘נטורי קרתא’ – שפגע לא פעם בכבודו של הרב – חלתה במחלה קשה, והרופאים יעצו לנסוע אתה לחו”ל, אל אחד המומחים הגדולים. אולם רבים החולים שהיו פונים אל רופא מפורסם זה, ואף התשלום הנדרש היה גבוה ביותר, וכאן היתה דרושה דחיפות בזמן בקבלת החולה, וגם הנחה גדולה בכסף. והנה נודע לאבי החולה, כי אותו פרופסור הוא ממעריצי הרב, ואם יקבל מכתב המלצה מהרב, גם יקדים את הטיפול בבתו החולה, וגם יסתפק בתשלום נמוך יותר. הנ”ל לא העז לבוא בעצמו אל הרב, בידעו יפה כמה חטא נגדו, ובצר לו ביקש שאהיה למליץ-יושר, ואבקש מהרב לעשות למען הצלת בתו החולה.

כשבאתי אל הרב, נענה לי הרב מיד. ולא רק שהזדרז לכתוב את המכתב הנדרש בדחיפות (כדברי חז”ל [בבא-מציעא לב, ב]: ‘מצוה בשונא – כדי לכופ את יצרו’), אלא שבאותו מכתב הפליג בשבחיו של אבי החולה.

יצאתי מבית הרב ולבי שמח על שזכיתי להיות שותף למצוה של הצלת נפש מישראל, והנה אני שומע שקוראים לי מן הבית. כשחזרתי אל בית הרב, נאמר לי שהרב הוא הקורא אותי. נכנסתי שוב לחדרו הקטן, והנה הרב מושיט לי עוד מכתב, ומוסיף ואומר: ‘הלא הנסיעה לחו”ל עולה הרבה כסף, והנה נזכרתי בחברת ספנות המתחשבת בהמלצותי, ומעניקה הנחה גדולה לנזקקים. הא לך איפוא מכתב נוסף עבור אותה חברה’...”

שמחת רבי אריה היתה כפולה ומשולשת: לא רק שזכה להיות שותף לדבר-מצוה, אלא גם על שזכה לראות את הרב בגדולתו המוסרית, וגם על שזכה להראות גדולה זאת לאלה שאורו של הרב לא נגה עליהם.

סיפור המעשה דלעיל, המחיש בצורה נהדרת את דברי מרן הרב זצ”ל, אשר כתב ברום רוחו וחום לבבו:

הקדושה העליונה מלאה אהבה, חסד וסבלנות, מרוב יפעת שלמותה. השנאה, הדין והקפדנות, הנם תוצאות של שכחת-ד’ ודעיכת אור-הקודש. כל מה שדרישת ד’, מתגברת ביותר בלבו של אדם – אהבת כל הבריות כולן מתרבת בקרבו.

אורות הקודש ג, עמ’ שיז, דרך הקודש, חסידות פרק ו

והרי לנו דוגמא נוספת שנמסרה לנו מפי הרב מנחם-יהודה אושפיזאי (שליט"א) [ז"ל]: אחד המתנגדים-הרודפים, נהיה זקוק מאוד למכתב המלצה לחו"ל, ולא העזי לבוא ביום מפחד היודעים מעשיו. אכן ידע טוב-לבו של הרב והיותו מעביר על מידותיו, ובשעה 12 בלילה, כשהרב נמצא לבדו בחדרו ואנשי הבית כולם ישנים, בא ושטח בקשתו לפני הרב. הרב, כדרכו בקודש, למרות שידע יפה מה טיבו של המבקש, מילא מיד בקשתו וכתב לו את המכתב הנדרש.

והנה נכנסו לבית שני בחורים, מהשקדנים בישיבה, ונתקלו באיש בצאתו. הם הבינו מיד את הנעשה, ונסערו מאוד על החוצפה הזאת. הם לא יכלו להבליג, וברוב קנאתם לכבודו של הרב, נכנסו לחדרו ושאלו: היתכן? תשובת הרב היתה: "כשאדם נתון במצוקה והוא בא לבקש ממני טובה – הכל מתבטל!" (עי' עוד לקמן עמ' 362).

עצמות החפץ של היות טוב לכל, בלא שום הגבלה בעולם כלל, בין בכמות הניסבים ובין באיכותו של הטוב, זהו הגרעין הפנימי של מהות נשמת כנסת-ישראל, זאת היא ירושתה ונחלת אבותיה.

אורות ישראל פרק א, ד, אמ' קלט

כיוצא בזה סיפר ר' אריה עצמו: נודמנתי לבית הרב אחרי שהוא כתב מכתב המלצה עבור אחד ממתנגדיו התוקפניים ביותר, ואמר לי הרב: "אילו לא עשה לי צרות כאלה, לא הייתי כותב עבורו מכתב כה נלהב..." (עי' ר' אריה היה אומר, ב, ט).

מהקנאים החריפים המתנגדים להרב היה גם ר' ברל סמניצר (בנו של הרב משה סמניצר ז"ל, ממקורביו של הגר"ש סלנט ז"ל).¹¹⁴ הרב שידע על מצבו הכלכלי הקשה, הי' שולח לו בצינעא תמיכה קבועה מדי חודש בחודשו. כשיצא הרב לביקורו בארה"ב, שלח את התמיכה משם לידי הרב שמואל אהרן וובר (שזורי) ז"ל, ובידעו כי הרש"א יתקשה מאד למלא את השליחות, הוסיף במכתב והדגיש שהוא פוקד עליו לעשות זאת.¹¹⁴

סח רבי אריה ז"ל:

באחת השיחות הצדיק הרב על עצמו את הדין, ואמר שהעובדה שהוא סובל מרדיפות, זה "מידה כנגד מידה", כיון שבצעירותו היה בבחינת רודף: בלמדו בישיבת וולוז'ין, שמע פעם דיבור חמור של אפיקורסות מפי אחד הבחורים, וראה נזק קשה לישיבה אם בחור זה ימשיך ללמוד בה. במר-רוחו עמד ומסר את הדברים לראש הישיבה, לנצי"ב זצ"ל, והוא החליט לסלק מיד את הבחור מן הישיבה.¹¹⁵

114. "להזהר מאוד ממחלוקת – – – וכל שכן במחלוקת רבים, ויכניע עצמו נגד החולקים עליו ויבקש שלום מהם – – – ואף בלב יזר מאד מלשנוא אותם, ויזהר שלא לדבר לשון הרע עליהם, ולא יריע להם בשום דבר, ואדרבה יעשה טובה להם ככל מה שיוכל". ("מרגניתא טבא", הנהגות הגה"צ ר' יהונתן מוואהלין ז"ל).

115. לכאורה, נקיפת-לב זו של הרב תמוהה היא, והרי סוף מעשה מוכיח שכוונתו עשה, ודעתו

*

הבן יקיר לי, הרב אברהם-יצחק ז"ל, שאל את ר' אריה זצ"ל: מה היתה הנקודה המיוחדת שבאופיו של הרב זצ"ל? הוא השיב מיד ואמר: שבירת המידות! והוא הוסיף שהרב היה קנאי מאוד לדעותיו, ועל כל דבר שראה אותו כעיקרי, כחיוני, עמד בתקיפות רבה ללא פשרות. אלא שהוא עבד רבות על עצמו,¹¹⁶ על מידותיו, והיה לו כוח עצום להיות "מעביר על מידותיו", ולהיות נוח לבריות. הוא עקר מלבו כל צד של שנאה כלפי מתנגדיו הקשים ביותר, והיה מוכן להיות טוב ומטיב להם בכל לבו ובכל נפשו.

כשעלה הרב ראובן מרגליות ז"ל ארצה, ביקר אצל מרן הרב זצ"ל, ואח"כ הלך וביקר אצל רבי אריה. שאל האורח-העולה את איש-ירושלים הותיק: מה טיב גדולתו של הרב? השיב ר' אריה ברוב ענוותו ואמר: מי אני שאוכל לשפוט ולהעריך גדולת הרב, אולם זאת יכול אני לומר, קטנות לא ראיתי אצלו אף פעם! ("איך האב קיינמאהל קיין קטנות ביי אים ניט גיזעהען!")

רבי אריה היה משחר פני הרב בראשי-החדשים. וכמה נעים היה לראות כיצד רבי אריה תולה את עיניו הטובות בפני הרב, וכאילו סופג הוא את זיו פניו לתוך תוכו, אוגר קרני הודו ומניחן בבית גנזי-נפשו.

וסיפר אותו צדיק: פעם אחת חלמתי חלום קשה ומכאיב בליל ראש חודש, ורציתי לעשות מיד תענית חלום (ע' או"ח ס' תית סע' ה), אלא שהתלבטתי בדבר, והחלטתי לשאול את הרב. כשבאתי לפניו ומסרתי לו הדברים, הרגיע אותי ושם ידי-קודשו על ראשי וברכני בברכת-כהנים (ע' ברכות נה, ב). בצאתי מתדרו, נפלו המשקפיים שלי ונשברו לרסיסים, והנה יצא הרב מחדרו לראות מה שקרה, ומיד קרא עלי את המקרא "הפח נשבר – ואנחנו נמלטנו", והוסיף: "לך אכול בשמחה לחמך", וסעודת ראש-חודש תסעד בלב טוב.

כיונה לדעת ראש הישיבה הגאון הנצי"ב ז"ל, שאף הוא הכריע שאין מקום לבחור זה בישיבה. אולם נראה שמלבד דקות הרגשתו של הרב, מקורה של ההאשמה העצמית של הרב היא בהסברת ר' יהודה הלוי בספר "הכחור", שגם אם כוונת אהרן הכהן – בסיועו למעשה העגל – היתה רצויה, בכל זאת שימש גורם להגדלת החטא, בזה שמקדם היה החטא בכוח, סמוי מן העין, והוא סייע להוציאו לפועל ולפרסמו: "אבל התנצלות הגדולים שסייעו בעשותו [של העגל] היה, בעבור שיראה המִקְרָה מהמאמין, כדי להרוג המִקְרָה העובד אותו, ונחשב להם לעוון מפני שהוציאו המרי מן הכוח והמצפון אל גבול המעשה" (כחור, מאמר ראשון, אות צו).

ולפי זה – חשב הרב – כי אילו היה מעלים את הדבר, הרי עצם ההתעלמות היתה ממעטת את הנזק, וממילא לא היה מקום אז לצורך לסלק את החוטא, מה שאין כן כשהדבר נתגלה, הרי אפשר שתוספת זו של גילוי המעשה היא שהכריעה והיא שגרמה לסילוקו של הבחור, וזאת ראה הרב כמעשה רדיפה שנענש על כך.

116. ע' העמק דבר ריש פר' נח ד"ה "את האלקים".

*

נכדו של רבי אריה, הרב מרדכי יודלביץ ז"ל, כתב אלי:

"סיפר לי הרב ר' ישעיה חעשין ז"ל,¹¹⁷ שפעם היתה הסבתא שלי – מרת חנה ע"ה – חולה מסוכנת, וממש קרובה ליציאת-נשמתה, ואז שלח אותו הסבא אל הרב לשאול מה לעשות. כשבא אל הרב מצאו לומד 'שולחן-ערוך' (כי היה להרב שיעור קבוע של לימוד 'שולחן-ערוך' בכל יום, ועל שיעור זה שמר שלא לוותר עליו, ואפילו שלא להפסיק בו באמצע). כשהתקרב אליו ר' ישעיה, שידע כי מצבה של הסבתא הוא מסוכן, אמר מיד: 'פיקוח-נפש! פיקוח-נפש לאשתו של ר' אריה!'

כשנפנה הרב להקשיב, אמר לו ר' ישעיה שהיא חולה מסוכנת, ואז הפטיר הרב בקצרה: 'כצפרים עפות כן יגן ד' צבאות – יוסיפו לה שם צפורה!¹¹⁸ מיד חזר ר' ישעיה עם תשובתו של הרב, עשו כדבריו ובא שינוי במצב החולה, ובע"ה יצאה מכלל סכנה והבריאה והאריכה ימים (נפ' בכ"ו אדר תשי"ב)".

*

ומספר רבי אריה: באחד מביקורי בערב שבת בבית מושב הזקנים, ניגש אלי אחד הזקנים ואמר לי ששמורות אצלו רצועות תפילין מתעשיית רבי נתנאל הסופר ז"ל – הסופר הירושלמי המובהק שרצועותיו היו ההדורות ביותר – והוא החליט למוסרן לי, שתהיינה שמורות בידי לעת הצורך. הודיתי לו מאוד על מתנה יקרה זו, וראיתי זאת כפיקדון עבור מי שראוי לכך.

ביום הראשון שלאחר אותו יום שישי, הייתי זקוק לעזרתו של הרב לרגל איזה עניין, והנה באתי ומצאתי מצטער. מה קרה? – רצועת תפילין אחת נקרעה אצלו – רצועה הדורה ממעשי ר' נתנאל הסופר ז"ל – והוא עדיין אינו יודע כיצד ישיג רצועה אחרת בהידור כזה. סחתי מיד להרב שרצועה כזאת, הגיעה לידי ביום שישי האחרון, ואני רואה כי מן השמים זימנו לי את הזכות הזאת במועדה.

"אף מילה אחת בשבחי, ואף מילה אחת בגנות אחרים!"...

אחד מגדולי התורה מחו"ל שאל את הרב, מדוע הוא מחבב כל כך את רבי אריה ומה המיוחד שבו?

השיב הרב: "עשרים שנה שאני מכיר את רבי אריה מקרוב, והוא יוצא ונכנס בביתי – ובמשך כל השנים לא שמעתי מפיו אף מילה אחת בשבחי, ואף מילה אחת בגנותם של

117. עי' עליו בסוף ספרו "דברי ישעיהו", ירושלים תשט"ז, רשומות וזכרונות עמ' טו-טז.

118. "כצפרים עפות" וגו' – זהו פסוק בישעיהו (לא, ה), ואפשר שנצנץ במוחו הטהור של הרב לשון הפייטן בשחרית של ראש השנה: "יחלצנו מתחלואי תוצאות, כצפרים עפות, כן יגן ד' צבא-ות".

אחרים... תמיד בא אלי רבי אריה לבקש טובות בשכיל אחרים, ואף פעם לא ביקש ממני טובה לעצמו..."

ופעם בעת-רצון, כשסיפרו לרב על איזה מעשה מיוחד שמעשי החסד המופלאים של רבי אריה, עמד הרב ואמר: "אילו היו בדורנו שלושה יהודים כמו רבי אריה – היתה המשיח בא..."

רבי אריה גומל חסד בגופו – וכאן שורש נשמתו...
כששלטונות המנדט הבריטי פנו אל הרבנות הראשית בדבר מינוי רב שיבקר בקביעות בשבתות בבית-הסוהר, ויעניק טיפול זתי-רוחני וסעד מוסרי לאסירים, היתה זו הצעה

מאוד רצויה, אולם לגמרי לא קלה. קשה היה למצוא רב, שמדי שבת בשבתו יבוא "להתפלל עם העבריינים", שכן ברור שמעשה זה אינו מוסיף "עונג" לשבת, ואינו נוח כלל למשפחה.

והנה העלה מרן הרב זצ"ל רעיון: עלינו לפנות אל רבי אריה לוי, ולבקש ממנו שיקבל עליו את הדבר. ואמנם רבי אריה נענה וקיבל את התפקיד הבלתי-נעים, שלא על מנת לקבל פרס.

כששאלו את הרב מה ראה להמליץ על רבי אריה ולהטיל עליו משימה קשה זו, והרי רובם של האסירים ודאי חוטאים ופושעים הם? השיב הרב ואמר: "היא הנותנת, בשביל לטפל ברוך ובסבלנות בחוטאים ופושעים, צריך מידה גדולה של רוח-לב, של אורך-רוח, של אהבת-חסד, ולזה מתאים דווקא רבי אריה, הואיל והוא גומל-חסד בגופו, וכאן שורש נשמתו וסוד תיקונו בעולמו".

מידת החסד של רבי אריה, שהתבטאה ביחסו החם גם לרחוקים, קיבלה עידוד רב מהגותו ומדרכו של הרב. הוא היה אוהב לחזור על אימרתו של הרב שאמר: "מוטב שיענישו אותי על אהבת-חינם משיענישוני ח"ו על שנאת-חינם".

הצדיקים המטים כלפי-חסד, האוהבים לצדק את הבריות, דבקים במידתו של אברהם אבינו – – – האהבה שבלבם היא רבת כח ועוצמה, עד שיש בכוחה לחמם נשמות רבות, ולהכניס אש-קודש של אהבת-ישראל במעמקי לבבם ונשמתם, בשיעור גדול ועצום, המביא לידי מעשים.

אורות הקודש ג, עמ' שמט, דרך הקודש, צפיית הישועה פרק לב

ואמנם, רבי אריה העלה את המשימה למעלה רמה, נאדרת בקודש, מעלה שהיה בה גילוי נעלה של קידוש-השם לעיני יהודים, אנגלים וערבים גם יחד.

ובשנים הבאות, אחרי פטירתו של הרב, בתקופות המרי, בימי מאסר אנשי ההגנה ואנשי המחתרות – אצ"ל ולח"י – ובעיקר בימי הגרדומים והנידונים למוות, הפכה משימתו-שליחותו של רבי אריה, לשליחות אנושית-יהודית-לאומית ממדרגה ראשונה.

זכות גדולה נתגלגלה על ידי מר שמחה רז (רקובר) הי"ו, שזיכה את כלל-ישראל בספרו המצויין "איש צדיק היה" (ירושלים תשל"ג) ובו כינס את פרטי מעשי החסד המופלאים של רבי אריה, למען ידעו דורותינו צדיק-מה-פעל בטוהר לבו ובמסירות נפשו.

*

"כל המלמד סגוריא על ישראל – הקב"ה מרוממו בעולם"

פסיקתא דרב כהנא פ' לב, וזאת הברכה

לפני שנים נלוויתי אל הרב ר' אריה לוי מנוחתו-עדן, בצאתו מניחום אבלים אצל משפחה (שלא נמנה כלל על מיודעיה), שהרי כדרכו רודף צדקה וחסד היה האיש המופלא הזה. שוחחנו על עניני דיומא, ולפני שנפרדנו לדרכנו ביקשתי ממנו רשות

להביא לפניו שאלה: כתוב בתהלים (צה, יא) "ארבעים שנה אקוט בדור ואומר עם תועי לבב המה, והם לא ידעו דרכי" – האם אנשי דור המדבר שוגגין היו או מזידין היו? השיב הרב: שוגגין היו. ארבעים שנה הן אמנם תקופה ארוכה, ובמצרים ראו בה אותות וגבורות ד', ששום דור לא זכה לשכמותן. אך חינוכו של עם אינו קל, וחינוכו של עמנו נמשך מאז ועד עתה. צאן ישראל בחלקם תועים גם היום, אינם יודעים את דרכי ד', ומגששים באפלה, אבל שוגגים הם.

הפסוק ממשיך: "אשר נשבעתי באפי" ועל זה באים דברי רבי יהושע בגמרא חגיגה (י, א): "באפי נשבעתי, וחזרתי ב". שבועה בחרון אף, הרי היא בטלה. לכן אנתנו מסיימים את המזמור בליל-שבת ברינה של שמחה דווקא, כי יש כאן ניחום "אם יבואון אל מנוחת" (ולא מנוחתם), לאמור: "עמכם אנכי בצרה" – כביכול הקב"ה גם הוא לא הגיע אל המנוחה, כשם שדור המדבר לא זכה להגיע אל מנוחתו. וכשם שעתיד דור המדבר להגיע אל המנוחה (עי' סנהדרין קי, ב), כך עתידים כל תועי-לבב להגיע אל המנוחה ואל הנחלה.

ר' שמשון נשר, טורי ישרון

"איני יודע איזה תארי-כבוד יספיקו לתאר את רבי אריה"

נתקיים ברבי אריה מקרא שכתוב: "כל היום חונן ומלווה – וזרעו לברכה" (תהלים לו, כו), הואיל ואת כל יומו חנן ונתן לכל דצריך, זכה מן השמים שזרעו יהיה לברכה.

דור ישרים מבורך העמיד רבי אריה. וכולם אהובים וכולם ברורים, בנים – רבנים ובנות אצילות נשואות לחתנים רבנים, ועל כולם – זיכה הקב"ה את ר' אריה בן גדול במידות, הרב חיים יעקב לוין (שליט"א) [ז"ל] רבה של פרדס-חנה, שכבר בצעירותו נתפרסם לשבח באוהלי התורה. הוא שימש גדולי ראשי הישיבות, את הגאון רא"ז מלצר ז"ל בשיבת "עץ חיים" הירושלמית הוותיקה (המעניק לתלמידו זה את התואר "עילוי עצום"), ואת הגאון רבי ברוך-בער לייבוביץ ז"ל בשיבת קמניץ בחו"ל (הכותב על התלמיד שהגיע אליו מירושלים עיר-הקודש: "עמקן, בעל שכל ישר ונפלא").

ספרו הראשון "חיל המקדש" על סוגיות עבודת בית המקדש שבסדר קדשים, נדפס בירושלים תרצ"ז, אולם הסכמת הרב לחידושו המבריקים והישרים, נכתבה כבר בח"י אלול תרצ"ד.

וזה לשון הרב:

הנני בזה בכל לשון של חיבה, להודיע באהבה רבה, את פאר מעלת האי צורבא דרבנן, דחזינא לרישיה בין עמודי התורה, אשר הרבה מקנתו ברוב-חכמה-ודעת, הוא ידיד וחביבי, צמוד בלבבי, החתן הנעלה, הרב הגאון החריף ובקי, סיני עוקר הרים, אוצר נחמד מו"ה חיים יעקב לוין שליט"א, אשר ידעתי מנעוריו לאחד מיקירי ובחירי תופשי תורתנו הקדושה, בעיר-עז-לנו ירושלים עיה"ק ת"ו.

תכנתי את חוזה הטהור, המלא יראת ד', ואת נפשו העדינה המלאה חמדת מידות טובות ויקרות. בשוב כשרוננו ויגיעתו הגדולה בשקידת תורה, עלה ונתעלה במעלות רוממות, ומחדש בננו חידושים יקרים ומסולאים בפני, על משקל הצדק והיושר נשקלים, מלאים הם תריפות ובקיות, וראויים הם לעלות על שילדן מלכי-רבנן גדולי הדור (הסכמות הראי"ה סי' צא).

והנה סיפר חתנו של הרב, הרב נתן רענן ז"ל: כשראיתי את דברי ההסכמה, הכתובים בכל כך הרבה חום נפשי, עמדתי תמה על ששמו של האב הגדול, של רבי אריה, אינו נזכר בה כלל, וחרשיתי לעצמי לגשת אל הרב ולשאול אותו לפרש הדבר. הרב השיב לי ואמר: "לא הזכרתי שם את ר' אריה, כיוון שפשוט איני יודע איך לכנותו, ואיזה תארי-כבוד יספיק בכדי לתאר אותו כראוי לו..."

*

זמן קצר אחרי מלחמת ששת הימים, כשזכינו בעזרת ד' הבורח בציון לשחרור ירושלים עיר קדשנו ותפארתנו (כ"ה אייר, ה'תשכ"ו), זכיתי בשעת בוקר מוקדמת לפגישה נרגשת על יד הכותל המערבי, עם איש החסד המופלא הזה הדורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו, רבי אריה לויין ז"ל, אחד-מיוחד מהמצפים לישועה.

כשהצבעתי על הכותל ואמרתי: "אם הקב"ה הראיל להעניק לנו מתנה כזאת אעפ"י שאין אנו זכאים – הרי יכול הוא לתת יותר ויותר!" הגיב רבי אריה בטעם-לחשו ואמר: "אין

הרב הצדיק רבי אריה לויין ז"ל עם המהר אצל הכותל המערבי. צילם ר' יעקב דוד טרלין חייו

להתבטא כך! רק יחיד רשאי לומר על עצמו שאינו זכאי, אבל כשמדובר על הכלל – עלינו לדעת שאין אנו יודעים להעריך כלל את זכויותיו של כלל-ישראל".^{פא}

באותה פגישה עם רבי אריה, כשהלבבות היו נרגשים מעוצם החוויה של שובנו לירושלים העתיקה ולכותל המערבי, הוסיף רבי אריה ואמר לי: "עלינו להתפלל ולבקש שלא יהא לבנו גס בשריד-מקדשנו, ושאותה חוויה שהיתה בלבנו אז, כשהיינו מגיעים אל הכותל בימים ההם מתוך הרגשת חרדה, תמשיך להתקיים גם עתה, כשאנו באים אליו בששון ושמחה".

כשעליתי לירושלימה לבקר את רבי אריה ב"הדסה" ביום ה' ניסן תשכ"ט (ארבעה ימים לפני פטירתו), מצאתיו ישן מתוך חולשה מרובה. כשהתעורר והתקרבותי אל מיטתו, התאמץ והושיט לי ידו – היד החמה של רבי אריה! – שאל לשלומי והוסיף: "הלא באחרונה נפגשנו על יד הכותל המערבי!"...

חווית הפגישה על יד הכותל היתה כה עמוקה אצלו, שהוא זכר אותה יפה, אף על פי שבגיל זה ובמצב תשישות זה, זכר מעשים מיטשטש מהר מאוד.

*

מכתב ברכה למתכנסים בעצרת זכרון לשמו ולכבודו

צבי יהודה הכהן קוק

ירושלים עיקות"ו

ב"ה, ל"ב בעומר ה'תשל"ב

למעלת כבוד המתכנסים לשעת קדש זכרו המבורך ושם תפארתו הנפלא של הרה"צ הנשגב והנאדר מאד, פאר עיר ד' וחסן נצחו, ר' אריה לוי'ן נבג"מ.

כולי בהתפונותי להיות אתכם בשעה רוממה זו, ובהתחזקותכם והתאמצותכם בשפע אור דמותו העילאית של איש תורת החסד, מסירות הנפש והרוח הנאמנה, וכל שיעור הקומה במלוא קידוש השם.

הוסיפו ושכללו נא כל נעם תקף ותמימות עז, ממקור הארת דבר ד' אלהי ישראל ונצח קדשו, בהמשך זכותו של האי גברא רבא ויקרא כרפכ"י [כרבי פנחס בן יאיר] בשעתו, והקרנת אישיותו בשלשלת דורותינו לתקומת עם ד' ונחלתו.

בכל אמתת היקר

וצפיית השועה השלימה

צבי יהודה הכהן קוק

*

בשנות לימודיו של בני היקר הרב אברהם-יצחק ז"ל בישיבת חברון בירושלים [תשכ"ו-תשכ"ז], ביקר כמה פעמים אצל רבי אריה והשתדל ללמוד ממנו אורחות חיים. בשנת תשמ"ה, בתקופת מחלתו הקשה, התאושש והתחזק, ובין ניתוח לניתוח מסר לדפוס את

הדברים דלקמן "על מנת לזכות את הרבים", והרי לנו בזה המאמר התמציתי שפורסם בקובץ "שנה בשנה" (תשמ"ז, עמ' 270-268).

אברהם יצחק נריה

על הקשר וההתאמה בין איש לאשתו

שיחת הכנה לנישואין של הצדיק רבי אריה לוי זצ"ל

בקיץ שנת תשכ"ז, בעת היותי חתן צעיר בין אירוסין לנישואין, נכנסתי ל"אבי האסירים" הרב הצדיק ר' אריה לוי זצ"ל. הוא, כדרכו בקודש, קיבל פני בסבר פנים יפות ואילפני בינה. מיד אחר השיחה רשמתי לעצמי את תוכנה, ועתה החלטתי שמן הראוי להדפיס חמדה גנוזה זו על מנת לזכות את הרבים. הדברים נראו כמונולוג ארוך שלו, אף שבפועל היתה זו שיחה רצופה שאלות ותשובות. יהיו דברי תורה אלו בשמו לעילוי נשמתו הטהורה. ויהיה למליץ יושר ושפתי דובבות בקבר.

בראשית דבריו ציטט לי איגרת של מרן בעל "החזון איש" זצ"ל לאברך צעיר אחר חתונתו, וזו לשון האיגרת:

"נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח" [דברים, כד, ה]. כיצד משמחה? טבע שלה להתענג על חנה בעיניו כי אליו עיניה נשואות, אם כן עליו להשתדל להראות לה אהבה וקירוב בריבוי שיחה וריצוי. ומה שאמרו "אל תרבה שיחה עם האשה" באין צריך לריצוי מדובר, ולא בשנה ראשונה שצריך השתדלות והתאחדות, אשר זה כוונת היצירה "והיו לבשר אחד", ואמרו "איש ואשה שכינה שרויה ביניהם". לפעמים ההתייחסות בכבוד ובדרך ארץ מראה חסרון הקירוב. וצריך להתאמץ להתנהג באופן יותר מקורב וכיחס יד ימין לשמאל, שאינו [דבר] חוצי אלא עצמי. אין לדבר רק בלשון נוכח. [גם] להודיעה יציאתו לאן הולך, ובשובו מה עשה וכיצא בהם בדברים ערבים ובדברי חיזוק לשמח לבה. ועל זה צריך לבקש רחמים מהשי"ת כמו שכתוב "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך" – אי"ש [אברהם ישעיהו קרליץ].

והוסיף ר' אריה ואמר: אדם צריך להתייחס לאשתו כאילו היא חלק ממנו ממש, כפי שהוא מרגיש את ידו או רגלו כך ירגיש אותה, ובדידו הוה עובדה אמר, שאשתו המנוחה לא הרגישה טוב וסבלה מכאובים, ובאתי לד"ר קוק [בן אחיו של מרן הרב קוק זצ"ל] ואמרתי לו "אשתי כואבת לי". ד"ר קוק התפעל מאוד מניסוח זה וסיפר זאת אף לרופאים אחרים. (בשולי הדברים אעיר שמצורת הסיפור והתיאור היה נראה שעד עתה אינו תופש מה המיוחד בצורת דיבור זו, וממה התפעל ד"ר קוק – א.י.א.).

כתיב "וייצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה" (בראשית ב, ז). ומבאר רש"י שלקח עפר מכל העולם כדי שתקלטנו האדמה בכל מקום בו יקבר. והנצי"ב מסביר שיוכל להתאקלם בתחומי האקלים השונים שעל פני כדור הארץ. ויש לשאול מדוע אם כך לא נבראה אף אשה מעפר אלא נלקחה מצלע האדם?

ועוד כתיב: "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית ב, כד). ומדוע אדם עוזב את הוריו אשר גדלוהו עד עתה ומתקשר לאשה שעד כה טרם הכירה כלל?

ועוד יש להבין: נאמר בפסוק "...לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו" (שם ב, יח). והפסוק בפשוטו תמוה, הלא כל החיות נבראו בשני מינים זכר ונקבה לצורך קיום המין, וכן האדם צריך לדאוג לקיום המין האנושי, ומה החידוש בכך ש"לא טוב היות האדם לבדו"?

שאלות אלו ניתן לבאר על פי הסבר הראב"ד בספרו "בעלי הנפש" והובאו דבריו בהקדמת הטור ל"אבן העזר". הראב"ד מבאר שאמנם אצל החיות תפקיד הנקבה הוא לדאוג לקיום המין ותו לא. כרגיל, הקשר שבין הזכר והנקבה הוא מקרי, ואינו קבוע. לא כן ביחס לאדם, אצלו נאמר "או חברותא או מיתותא".

אדם, הוסיף ר' אריה בעקבות הראב"ד, זקוק לאדם נוסף עימו יחליק את חוויותיו, ישמח בשמחותיו, ידאג את דאגותיו. דאגה בלב איש ישיחנה לאחר. סיפוק בשמחה, ולהבדיל שחרור מאבל, הם קלים בתוך חברה, וקשים מאד ליחיד. על כן בגלל מעלתו הרוחנית המין האנושי צריך שותפות. אדם נושא אשה ומתקשר עמה לחלוטין, וביניהם צריכה לשרור התאמה מלאה. וזו הכוונה העמוקה יותר ב"לא טוב היות האדם לבדו".

בהתאם למבואר מובן מדוע נבראה האשה מצלע האדם ולא מהאדמה. למען יצירת הקשר וההתאמה, האשה צריכה להיות כאבר מגופו ולא כגוש עפר מלוקט...

ומה שנאמר בפסוק "והיו לבשר אחד" אינו רק כביאור רש"י שם, אלא הכוונה היא גם לצורת החיים המשותפת, שניהם כשני חלקים שונים של גוף אחד! וברור ומובן מדוע על האדם לעזוב את הוריו לצורך ה"בנין עדי עד" שלו עם רעייתו.

ועל כן מ' יום קודם יצירת הוולד מכריזים בשמים "בת פלוני לפלוני", הואיל ויש להכין את הוולד בצורה ובאופי שיתאימו לצורתו ואופיו של בן הזוג.

לפני כמה מאות שנים חי בפרנקפורט הגאון הרב נפתלי כ"ץ ז"ל בעל הספר "סמיכת חכמים", שהיה רבה של העיר ומגדולי המקובלים בדורו. בצוואתו כתב לאשתו ביטויים כגון: אהובתי, חביבתי, יקירתי, וכי', [צוואה זו הודפסה, אך במהדורות האחרונות הושמט קטע זה]. והוסיף שם בצוואה שבתחילה הסכימו שלא להשאר בחיים אף יום זה בלא זו או להיפך [כלומר שלאחר מיתת האחד ימות מיד אף השני], אך אח"כ נמלך – מדוע שתמות אשתו קודם זמנה, והוא מתיר לה את

הסכמתם. עם זאת הוא מבקשה שלא תנשא לאחר מותו, מרוב אהבתו אותה, אף שכבר זקנה מהיות לאיש.

והוסיף ר' אריה ואמר: אם מקובל קדוש וטהור כמוהו כך כתב, ניתן ללמוד עד כמה יחסו לנושא היה יחס של קדושה וטהרה, ועל-כן לא חש כל פחיתות כבוד במלים מעין אלו.

"ישמע חכם ויוסף לקח..." ויבנה את ביתו על פי יסודות אלו לבנין עדי עד. ידורו מתוך אהבה ואחוזה שלום ורעות עד מאה ועשרים ויזכו לבנים ובני בנים העוסקים בתורה ובמצוות.

עוד מפי כתבו של הרב אברהם יצחק נריה ז"ל:

עיי' לעיל עמ' 345, לחלק עמ' 434-435. ליקוטי הראי"ה ג עמ' 117-118.

שמש ומאור

הרב יצחק הוטנר ז"ל

מאורע חשוב התחולל בעולמה של תורה: ישיבת סלבודקה רבת התהילה, תוקעת יתד נאמן בארץ-ישראל, וקבוצה נכבדה מתלמידיה המעולים עולה לחברון. באלול תרפ"ד עלו לארץ עשרת התלמידים הראשונים, ובמשך שנת תרפ"ה הגיעו כל מאת הבחורים שנבחרו למטרה נעלה זו.

והנה מבין הבחורים-העולים לחברון בקיץ תרפ"ה, מגיע אל הרב בחודש אייר בירושלים בחור ווארשאי בן 19, ששמו יצחק הוטנר, וקירבת משפחה לו עם מרת חוה-לאה ע"ה, אשתו של בנו-יחידו הרב ר' צבי יהודה ז"ל (בתו של הרב יהודה-לייב הוטנר ז"ל מוורשה, נכדתו של הגאון ר' יוסף-זונדל הוטנר ז"ל מאיישישוק).

כבר בשיחה הראשונה של תורה, מתברר להרב שלפניו עומד בחור מיוחד, לגמרי לא שגרתי, למדן ערני תוסס, מקשה ומפרק בטוב טעם ודעת. הצעיר מושך תשומת לבו של הרב, והוא מזמין אותו מיד לפגישה נוספת, ואכן בה מתגלות סגולות-יקר חדשות: צעיר נמרץ זה, הוא גם בעל מחשבה ויד לו בספרי מחקר, הוא לא רק יודע להעיר אלא גם יודע לשאול ולהשיב, מוח חריף אנליטי לו, לשון חדה בפיו, ותגובותיו מנוסחות בניסוח מבריק. רבה היתה שמחת הרב על תופעה מרנינה זו, הרי לשכמותו הוא מצפה ימים ושנים, ועל שכמותו הוא יכול לומר בלשונה של חנה "אל הנער הזה התפללתי"¹¹⁹,

119. לבו של הרב כאב על ש"עמקי הצדדים הרוחניים שבתורה נעזבו מאוד מאוד, והעזיבה הזאת היא מקור כל הריסותינו – – – וכל השפלות והאורך של הגלות, הוא רק משום ד'עבדין לאורייתא יבשה', והוא הכריז ואמר: "אם אך היה בכוחי, לא הייתי פוסק אף רגע, מלקרוא בגרון בקול גדול לכל עבדי-ד' הנאמנים, לכל חכמי התורה, למהר ברוב כוח וחיל, לתקן את המעוות האיום, ולשוב אל החלק הנעזב הזה שבתורה, שהוא בית-חיינו, שתשועת הנשמה הכללית של כל עם-ד', בכך תלויה היא".

הוא תבע "שנקבע לימוד קבוע, בכל אותם הספרים היקרים, הראשונים והאחרונים, של חלקי המוסר והיראה, הנגלים והנסתרים, ספר אחר ספר – – – ויקירי תלמידי-חכמים אלה, יהיו הם הפותחים את הדלת לשיבה לבצרון לאסירי התקוה" (אגרות הראי"ה א, איגרת צה, עמ' קי). כשהתארגנה בירושלים – בשנת תרס"ח – חבורה מובחרת של אברכים חכמי תורה, שהקימו "בית ועד לחכמים", כתב אליהם הרב איגרת עידוד מאוד מרוממת, ומתוך העתק מכתב שנמצא בגנזי הרב בימים אלה (נצי' לחלן עמ' 370-374), מתברר שהרב היה מוכן לעזוב את רבנות יפו, לעלות ירושלימה ולהתרכז סולו בהדרכת "בית-הועד" המעולה הזה, להעלותו לדרגות גבוהות בלימודי הלכה ואגדה גם יחד (קובץ "ברקאי" ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' 217).

ואכן הדו-שיח של הפגישות הראשונות יצר מיד קשר פנימי אינטימי. וראה זה פלא: בחזר צעיר בן 19, אשר רק תמול שלשום הגיע לארץ, וכבר כעבוד ימים אחדים מקדיש לו הרב זמן רב מזמנו היקר, ודן אתו "בכל הדיקף" באחת הבעיות המעסיקות או את רבני ירושלים, ככתוב במכתבו של הרב יצחק הוטנר שיובא להלן: "כימים הללו היה מובר אתי הרבה בכל הדיקף - - - והיה מסביר ומבהיר - - - כדרכו בקדוש בשטף שיחתו הנהדרה".

ר' יצחק הוטנר

ואם בבעיה שוטפת כך, בבעיות העומדות ברוש של עולם לא כל שכן. שם פתח הרב והוריק מאוצרו-רוחו והעניק ונתן בעין יפה ככל אשר מסוגל היה הצעיר לקבל. דברים שכתב הרב בקיץ תרס"ג, על תלמיד-חכם צעיר מבטיח,¹²⁰ כחם יפה היה גם בקיץ תרפ"ה, ביהמו לצעיר המבריק שהגיע אליה: "מה מאד ראוי לקרב ולחבב כלי-המדה כזה, אשר ברכה בו, כי מצעירים שוחרי דעת ותושיה, מצולאים ביראת ד' המצורפת לבינת-לב ודעת-החיים, נקוה בצדק שיכנה בית ישראל בעוהשי"ת".

ואמנם שערי זוהר-דעת שנפתחו לו, לר' יצחק הוטנר, בשיחות יחידות בהרי ירושלים, התרחבו וחזרו ונפתחו על ידו בפני קבוצות קטנות של תלמידים מעולים בישיבת ר' חיים ברלין בברוקלין. תחילתם

כמעט באתכסיא, במאמרים שבע"פ ובקינטרסים שבכתב "שנועזו לאלה ששמעו בע"פ" והשפיעו רבות על שומעיהם, ואחר כך באתגליא בשער בת-רבים. בכרכי [ספריו] "פחד יצחק", שביצרו להם מקום כבוד במדף ספרי העיון של עולם הישיבות, והם נלמדים על ידי בעלי המחשבה ותורמים רבות לכניין עולמם הרוחני.

כאמור, למד רבי יצחק בישיבה בחברון, ביום מדי פעם בפעם היה מגיע לירושלים, תמיד ביקר אצל הרב שהקדיש לו הרבה זמן והשומת לב מיוחדת. מלבד עניינים שבמחשבה, היה הרב נושא ונותן עמו בגיפי הלכה, ובגנזי הרב נמצאו מכתבי תורה ארוכים שכתב הר"י אל הרב מחברון, ומתוכם נראה שהרב היה משיב לו ודן בהרחבה בדבריו.

*

120. ר' בנימין מנשה לוי, טל הראי"ה, עמ' קלה-קלם.

בסוף חורף תרפ"ט חזר הר"י לבית הוריו בוורשה, ובשנת תרצ"ב חזר לסלבודקה והפתיע את הוריו ואת מוריו כשהדפיס בקובנא את ספרו "תורת הנזיר" – ספר של הבנה מעמיקה במקצוע שמעטים מאוד עוסקים בו. אדיר היה חפצו לעטר את ספרו בהסכמה של הרב, ולפנינו המכתב אשר בו פנה אל הרב בבקשה זו [נדפס באגרות לראי"ה, ירושלים תשמ"ו, עמ' קצא, מהדו"ב סי' רפו עמ' תטז-תז]:

בע"ה, יום כ"ח טבת, צ"ב, קובנה

הוד כבוד אדמו"ר הגאון הגדול, עטרת ישראל וקדושו,
מרן ר' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א.

הנני מתכבד לשלוח בזה לכבוד גאונו את הגליונות הראשונים של ספרי "תורת הנזיר" ההולך ונדפס כעת בקובנה. תוכן הספר הוא חידושים וביאורים בענייני נזירות, מסודרים על פי סדר הלכות נזירות להרמב"ם בספר היד החזקה. ונפשי בשאלתי, כי יואיל נא כבוד גאונו לשים עליהם את עינו הבדולח, ובתקוותי כי ימצאו דברי חן בעיניו, הנני מרהיב בנפשי עז לבקש כי תנתן לי האפשרות לעטר את ספרי במכתב הסכמתו של כבוד גאונו שליט"א.

בציפייה למכתב כ"ג הנני חותם, המתאבק בעפר רגליו

יצחק הוטנר

הרב נענה מיד לבקשת הר"י ושלה לו הסכמה נעלה, אשר תוכה רצוף הערכה ואהבה גם יחד. רבה שמחתו של הרב על הופעת הכוח הצעיר המבטיח גדולות, אשר בעו"ה ירום קרנו וי"וסיף תת לנו תנובות חכמת לבבו ודעתו הרחבה". והרי לשון-הזהב של ההסכמה המפארת את הספר:

הן הלום ראיתי ברוך מבנים, מלא כוח איתנים, ידידי וחביב-לבבי, ליש ולביא, הרב הגאון צעיר-רודם, אל בית אלקים מודם, מו"ה יצחק הוטנר שליט"א, די שדר לן חורפיה וחוליה בגליונות-קודש אשר האירו אל עבר פני, מספרו היקר והנעלה "תורת הנזיר" על הלכות נזירות להרמב"ם ז"ל. והנה נתמלא הבית אורה ושמחה של תורה מדבריו המסולאים בפז, האמורים ומסודרים בטעם ודעת זקנים, וראויים להכנס לפני מן הקלעים בחדרי התורה, להתיצב לפני מלכים מאן מלכי רבנן וגדולי הדור.

והנני בזה מביע ממעמקי לבבי את ברכת, לכבוד ידידי הנועד לגאון ולתפארת בישראל בע"ה, כי יהי ד' עמו וירחיב גבולו ויאיר נרו בהילו, וירום קרנו למעלה למעלה, ויגדיל תורה ויאדירה ויוסיף תת לנו תנובות חכמת לבבו ודעתו הרחבה, וברבות השנים ותלמידי חכמים כל זמן שמזקינים עוד ירום ונשא וגבה, וירבה מקנתו באוצרות תורה יקרים מזהב ומפנינים, כיד ד' הטובה עליו ורב שקידתו וגבורתו כשרונותיו הנעלים אשר ברכו ד'.

הסכמות הראי"ה סי' פ

והיה זה שלי' וברכה כנה"י [כנפשו היקרה] ונפש ידי"ע [ידידו עוז] המחזק את ידי בקודש, החותם בברכה נאמנה באהבה רבה מהר הקודש מירושלים.

אברהם יצחק הכהן קוק

באותן השנים עמד הר"י בקשר מכתבים עם הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, והרי לפנינו קטע מאוד מאלף מתוך מכתב שנשלח מוורשה לירושלים:

כמעט תמיד רוחשים ולוחשים בי הרהורי געגועים וכיסופים ל"ארץ ישראל", אולם לעתים תכופות יש אשר יתלכדו כולם לשטף אחד, ועברוני ושטפוני על כל קרבי ועל כל הויתי. ולאמיתו של דבר רק אחרי צאתי את הארץ נתחוויר לי המושג "ארץ-ישראל" לכל מלוא היקיפו. וידועים דברי הזוהר על הפסוק כיתרון האור מן החושך, "דמן חשוכא ממש אתי תועלתא לנהורא, דאלמלא חשוכא לא אשתמודע נהורא". ומחשכת ארץ העמים שיש לגזור על אווירה משום גושה, אתיא לי תועלתא להכרת אורות ארץ חמדה. וכמדומה לי עכשיו שאם אזכה לעלות ולהאחז בה שוב, אדע כבר לנשום באווירה המחכים לגמרי בדרגה אחרת.

ומעין הרגשת סבי-דבי-אתונה, בהריחם בעפר את ריח עפר ותחי רוחם, הנני מוצא עכשיו בעיוני בספריו של הרב שליט"א. יש לי הרושם כאילו נתקפל בהם, בעמודיהם, בטוריהם, הרבה הרבה מאווירא דארעא דישראל. ובכל פעם מדי עייני בהם, עולה באפי ריחה של ארץ חמדה. ועל כגון דא כולי עלמא מודו ד"ריחא מילתא היא". ברי לי עכשיו, שעל ידי מי שלא טעם מטעמה של ישיבת ארץ-ישראל לא ניתנו ספרים כאלו להיכתב. אותה התפיסה האורגנית את אחדותה הכללית של כנסת-ישראל לכל דורותיה ולכל שדרותיה, ובכל הופעות הרוח השונות והמשונות שבאו על ידה לידי גילוי מקצה אחד ועד קצהו, וכל אותם סגנוני הציורים ודרכי ההסברה שבהם היא באה לכלל ביטוי בספרים הנ"ל – אי אפשר להם שייולדו כי אם על הרי יהודה וירושלים. ומכיון שעמדתי על המומנט המכריע של "ארץ ישראל", החי בכל עורקי מחשבותיהם והשקפותיהם – נכנסו אצלי בהחלט לכלל תורת ארץ ישראל.

ובאמת בימים אלה נפגשתי פה עם אדם חשוב אחד, יודע דבר ומבין מדע בהלכות דעות אשר בתורה, ודיברתי אתו קצת ברוחן של ההשקפות הנ"ל, וכשהלזו הביע לי את התנגדותו ואת השגותיו עליהן, עניתי לו קצר ומפורש: עלה לארץ-ישראל ואחר נדבר.

*

עד מה רבה היתה חיבתו של הרב לארז הרענן המשגשג ועולה, תעיד העובדה כי כשחזר הר"י לארץ בשנת תרצ"ג ובא אל הרב – בירך עליו הרב "שהחיינו" בשם ומלכות.

על הרגשתו הוא עד כמה היה קרוב אל הרב, אנו למדים מהאימרה הנרגשת שאמר בעת רצון בחוג מצומצם של תלמידיו: "איך בין דאך גיווען ביי הרב קוק אונטער זיין טלית-קטן!" [הלא הסתופפתי אצל הרב קוק מתחת לטלית-הקטן שלו!] (מפי הרב משה שירקין).

בשנים האחרונות בירושלים, יצא הרב כמה פעמים לנופש קיץ קצר, לשכונת מונטיפיורי, היא "קרית משה", שאווירה צונן יותר ומרענן. וסיפר לי הר"י: "באחד הערבים באתי לבקר את הרב, והרב הזמין אותי להילוות אליו לטיול. כשיצאנו מן הבית הזדרז הרב ושאל אותי אם אני מתמצא בדרכים, שאם לא כן מוטב שלא להתרחק מן הבית, שלא נצטרך אח"כ לשאול היכן מתארח כאן הרב קוק. הגבתי ואמרתי: 'בטוח אני שאילו בית-המקדש היה קיים, וכבוד הרב היה משמש בכהונה גדולה, היה ודאי מכיר יפה-יפה את כל מבואי המקדש ואת כל שביליו'. הרב שקע בהרהורים, ואח"כ אמר בענוותו: 'כן, דברים שבקדושה זוכרים'".

*

במוצאי יום הכיפורים תרצ"ד הגעתי לבית הרב זצ"ל, לקלוט פירורים משולחנו הגבוה. ואמנם, מלבד הזכות לראות פני הרב – מראה כהן גדול – במוצאי יום כניסתו לבית קודש-הקדשים, זכיתי לקלוט כמה דברים משיחות הקודש שלו, ופרסמתי אותם כעבור עשרות בשנים ב"מועדי הראי"ה" עמ' 88-89.

הרב ישב בראש השולחן ובידו טור אורח-חיים. הוא עיין בהלכות סוכה, וכך קיים מנהג "מחיל אל חיל". והנה הגיע רבי יצחק הוטנר, ואף הוא כולו אוזן לדברי הרב. כשנגע הרב בעניין תשובה, פנה אליו ר' יצחק בשאלה: מדוע מפליג רבנו יונה (ב"שערי תשובה") ברבותא של חסד התשובה, שהיא עוקרת את מעשה העבירה מעיקרו, וכאילו לא היה, והרי גם במצוות מצינו כן, שבתורה על הראשונות נעקר מעשה המצוה מעיקרו "וכל צדקותיו לא תזכרנה" (קידושין מ', ב)? (עי' פחד יצחק ר"ה מאמר ח סע' ב-ז).

הרב כמוכן השיב לו. ברם, כשנסיתי כעבור זמן להזכר בדברים, נתברר כי רק את השאלה זכר אני, ואילו התשובה נשמטה מזכרוני. והנה כעבור ארבעים שנה נפגשתי עם הר"י בחתונה אחת, והוא החזיר לי את אבידתי. וכך מסר ר' יצחק: תשובת הרב היתה – לאחר שנתחדש חידוש זה של כוח-התשובה במערכת הבריאה, חידוש שהוא למעלה מתפיסת חכמים ונביאים (כמו ששנינו בירושלמי מכות), היה הכרח להשוות את המידות. ואם נקבעה מידה זו ביחס לעבירות, היה הכרח לקבעה גם ביחס למעשי המצוות [ועם זאת ראוי להעיר, שעדיין מידה טובה גדולה ממידת פורענות, שהרי בתשובה מאהבה, לא רק שהחטא נעקר מעיקרו, אלא ש"זדונות נהפכו לזכויות"].

סח לי הרב ישעיה שטיינברגר (מתלמידי הר"י הוטנר ז"ל בשיבת ר' חיים ברלין): בחול-המועד סוכות הלכתי להקביל את פני רבי ברגל, וכמוכן היה הביקור בתוך הסוכה.

תשומת לבי הופנתה לתמונה נאה של הרב שקישטה את הסוכה. הואיל ובסביבה שלנו היו גם מחוגי המתנגדים לדרכו של הרב, נראה לי הדבר תמוה, וכיוון שידעתי שאין אצל ראש-השיבה שלי משהו מקרי, העזתי ושאלתי אותו על כך.

מיד פתח רבי והפליג רבות בשבחו של הרב, ולא בשבחים רגילים אלא הרבה מעבר מזה: "הרב היה בקי בכל התורה כולה, בבלי וירושלמי, בנגלה ובנסתר, כל רז לא אניס ליה בשום חלק מחלקי התורה. הרב היה ספר-תורה מהלך!"

ובהזדמנות אחרת אמר הר"י: "ש"ס בבלי ידע הרב ממש בעל-פה, ואתם יודעים כי אני אינני מגזים".

הרב ישעיה שטיינברגר שליט"א הוסיף וסיפר, כי פעם פנו תלמידים ותיקים בשיבה, ושאלו את הר"י מה דעתו על לימוד כתבי הרב, ותשובתו היתה: "ראוי ללמוד את כתבי הרב אחרי שלומדים הרבה דפי גמרא, ואחרי שנהירים ללמוד כתבי מהר"ל מפראג. הרב היה גם משורר וסגנונו מאוד פיוטי, ותלמידים שלא שימשו כל צרכם יכולים להשתבש בדברים ולא לרדת לסוף דעתו".

גם הרב המו"ל של הספר "אורות האמונה", הרב משה גורביץ ז"ל, כותב בהקדמתו: "זוכרני לפני כמה שנים, אמר מו"ר מרן הגר"י הוטנר זצ"ל, שבכדי להבין את כתבי מרן הגראי"ה קוק זצ"ל, צריכים לזכור כי הוא היה משורר בחסד עליון".

כשעלה ארצה ה"סבא" מסלבודקה, הרה"צ ר' נתן-צבי פינקל ז"ל (תמוז, תרפ"ה), יחד עם קבוצת הבחורים המעולה, ליסוד השיבה בעיה"ק חברון, נתעכב זמן-מה בירושלים ונפגש כמה פעמים עם הרב. למרות המגעים המעטים שהיו ביניהם, הרי הוא – גדול מחנכי המוסר בדורו – בעל העין הבוחנת וההבנה הפסיכולוגית המעמיקה, עמד על ייחוד אישיותו של הרב.²² כמו כל גדולי המוסר נאמני רוחו ודרכו של הגר"י סלנטר ז"ל, שם לבו ועיניו לנקודות הדקות של "בין אדם לחברו", ותפס את הנהגתו המופלאה של הרב ביחסי הבריות, לא רק כלפי ת"ח אלא אל כל מי שפנה אליו, אל כל מי שנוקק לעזרתו (ככל הכתוב בקצרה בהוראות מעשיות ב"מידות הראי"ה" שצורפו למהדורה בתרא של "מוסר אביך", ונשנה בהעמקה רעיונית מקיפה ב"מוסר הקודש").

ראייה ותפיסה זו, באות לידי ביטוי באחד המכתבים שכתב הרנ"צ פינקל ז"ל אל הרב כעבור זמן מחברון, אשר בו הוא מתאר אותו בתוארי הערכה נדירים ביותר, שאצל איש המוסר כמותו, חניך הרש"ז ז"ל מקלם, ששקל כל דבריו בפלס, מקבלים הם משמעות מיוחדת. אחרי התוארים המקובלים לגבי גדולי-תורה, באים תוארים נוספים שאינם מצויים כלל, והם זורעים אור-יקרות על דמותו המוסרית של הרב:

הגאון הגדול, המפורסם בקצווי ארץ בגאון תורתו חכמתו וצדקתו, ובנועם מידותיו העמוקות והנשגבות באור תורה, אוהב עם ישראל במסירת נפש כו', כקש"ת [כבוד קדושת שם תפארתו] הגרא"י הכהן שליט"א, אב"ד ור"מ דירושלים עיה"ק.

סח לי הר"י הוטנר: "פעם דבר אתי ה'סבא' על הרב ואמר לי: 'הוא אמנם לא למד בישיבה של מוסר, אבל ער איז דא צורה פון מוסר! [הוא הצורה – ההתגלמות – של תורת המוסר]".¹²¹

ועוד מסר הר"י הוטנר ז"ל:

כמובן, ידע הסבא על הקשר המיוחד שלי אל הרב, ופעם אחרי נסיעה לירושלים, שאל אותי ה'סבא': הלא ודאי היית אצל הרב, ובכן מה ראית? ענית לתומי: דיברנו בלימוד כרגיל, נשאנו ונתנו בהלכה, ולא עמדתי על משהו מיוחד.

נוף בי ה'סבא' ואמר: איפה העיניים? כשהולכים אל אדם גדול צריכות העיניים להיות פקוחות, לראות כל פרט ולשים לב לכל דיבור. הסבא לא הרפה ממני וביקש ממני למסור לו בדיוק תיאור מלא ממה שהיה מרגע בואי אל הרב עד צאתי, במה היה הרב עסוק בבואי אליו, כיצד קיבל פני וכו' וכו'.

התחלתי, אפוא, לשחזר את פרטי הביקור, ותוך כדי סיפור כבר צצו והתחילו להתבלט דקויות שונות בהנהגתו של הרב שמתחילה לא שמתי לב להן. הנהן ה'סבא' כל פעם כשהוא נועץ בי מבט מייסר: "נו, נו", כלומר הנה אתה נוכח לדעת שהיה מה לראות, שהיה מה ללמוד. הרי על כגון דא – סיים ה'סבא' – אמר ר' שמעון בר יוחאי "גדולה שימושה של תורה יותר מלימודה" (ברכות ז, ב).

תחילתו של סיפור זה שמעתי מפי מו"ר הרב צבי-יהודה הכהן קוק ז"ל (כפי שסיפר לו הר"י), והמשכו נמסר לי מפי הרב רפאל הכהן קוק ז"ל (כפי ששמע גם הוא מפי בעל-המעשה):

נזכר הר"י שבבואו אצל הרב היתה השעה קרובה כבר ל-11, ועל שולחנו של הרב עמדה כוס החלב שהרבנית הביאה לו אחרי התפילה, והוא עדיין לא נגע בה. באותה שעה ישב וחיכה בחוץ פקיד בריטי גבוה שנקבע לו ביקור, אולם לפני זה קדם ונכנס אל הרב תלמיד-חכם זקן כבד-שמיצה, ושאל את הרב כמה שאלות, והרב השיב לו. אולם הואיל ואוזניו לא קלטו את כל תשובת הרב, חזר ושאל. הרב היה צריך לחזור על דבריו לאט לאט, עד שתפס הזקן את תשובות הרב כהלכה. מצב זה גרם שזמן ביקורו של הפקיד הבריטי נדחה וכמובן הביע מורת רוחו. השמש נכנס באמצע שיחת הרב עם הזקן ולחש להרב מה שלחש, אולם הרב השיב לו: כבוד התורה, כבוד התורה. התערבות השמש ותגובת הרב חזרה פעם שנייה, עד שסוף-סוף קם הזקן ונפרד מהרב, ורק אז קיבל הרב את פניו של הפקיד הבריטי.

כשגמר ר' יצחק את סיפורו, התרגש ה'סבא' מכל האמור על הנהגתו של הרב, ונוף בר' יצחק על שאמר בתחילה שלא ראה משהו לא רגיל: "אם את כל זה לא ראית, אז מה כבר נקרא לראות?!"

121. עיי לעיל עמ' 218.

אכן, ה"סבא" – לפי שיטתו החינוכית – "הגדיל חטאור" של ר' יצחק, אולם לזכותו של ר' יצחק יאמר: כל מי שהיה מקורב להרב, נפגש עם מעשים מסוג זה לעתים כל כך קרובות, עד שהם כבר לא היו אצלו בגדר חידוש.

שענייני אכילה ושתייה לא תפסו מקום בעולמו של הרב – היה זה מן המפורסמות. את כוס התה המצטננת אפשר היה לראות יום-יום על שולחנו של הרב, וחיבת תלמידי חכמים (לא מיבעי זקנים שחייבים בכבודם, אלא גם צעירים שבאו לשאול או להבחין), ליוותה אותו על כל צעד ועל כל שעל.

ואשר לכבוד מלכות ופקידיה – ידוע היה הרב ברוב אדיבותו כלפיהם, אולם לא איבד את חוש המידה שלו, ולא נכנס למתח כלשהו במגע או בערב מגע עם באי-כוח השלטון. בנידון דידן, ודאי לא חסך אחר כך דברי הצטדקות בפני הפקיד הבריטי, אולם ודאי גם הסביר לו מה שקרה, ולפי דרכו להעלות כל שיחה לדרגה גבוהה יותר, ודאי גם הוסיף להסביר כיצד היהדות מתייחסת לזקני תלמידי-חכמים והידור פניהם.

עובדה היא: גדול היה כבוד הרב בעיני הנציבים העליונים ופקידיהם, ולא מעט בקשות נענו כשפנה הרב בע"פ או בכתב, בזכות ההערצה המיוחדת לאישיותו.

סיפר רבי יצחק: נוכחתי בבית הרב בשעה שהרבנית ע"ה ואביו רבי שלמה-זלמן ז"ל התרעמו עליו, על שהעניק מכתב-המלצה לאחד הקנאים הקיצוניים, אשר רק לפני זמן קצר פגע בצורה חמורה בכבודו של הרב.

על אותו קנאי התרגשה ובאה צרה גדולה, ורק מכתבו של הרב יכול היה לעזור לו. הוא התבייש לבוא אל הרב ביום, והוא הגיע אליו בשעה מאוחרת בלילה. אולם כמה מבני הישיבה, המתמידים המאחרים שבת בבית המדרש, ראו את האיש בבואו אל הרב, ונרעשו למראה עיניהם. כשעמדו על סיבת ביקור מפתיע זה, ונוכחו בהענותו המיידית של הרב לבקשת הבא, רגזו מאד בלבם. הם לא יכלו להשלים עם חסידותו המופרזת של הרב, שגם במקרה זה עבר על מידותיו, אולם, כמובן, לא העיזו להגיב, אבל מהם נודע הדבר לבני ביתו של הרב, שכאמור לא היו מוכנים להבליג.²⁶

והנה טענה הרבנית ואמרה מדוע הרב מזלזל כך כך בכבוד עצמו, וגם אבי הרב הוסיף ואמר שאין הרב רשאי למחול על כבודו עד כדי כך, ויש גבול לדבר וכו' וכו'.

הרב שמע את הדברים באורך-רוח, וכשנסתיימו דברי התרעומת, השיב הרב בשקט ועם זאת בפסקנות: "כיון שישנם שמאשימים אותי עושה מעשים מסוימים משום כבודי, ואינני חס על כבוד-שמים, לכן אני מצווה שכבוד-עצמי לא יהיה חשוב בעיני כלל וכלל".

וסיים רבי יצחק: תשובה זאת הרעישה את לבי! הרבה יראת-שמים נוספה לי כששמעתי תשובה זאת מפי הרב!

סיפור זה הגיעני מפי הרב שמחה הכהן קוק שליט"א, רבה של רחובות, ומפי הרב צבי קפלן (שליט"א) [ז"ל], כפי ששניהם שמעוהו מפי הגר"י הוטנר ז"ל:

באיזו מידה היו בעיות ההוה והעתיד הנוגעות לכלל-ישראל מסעירות ממש את לבו של הרב, על כך תעיד העובדה שאני הייתי הגורם לה:

בימי בחרותי, כששהה הרב על הכרמל לצורך מנוחה, באתי לבקר. כבן-בית וקרוב משפחה הותר לי להיות במחיצתו. המטפלת בענייני הגשמיות של הרב בשעותיו שם היתה בת-דודי, חוה-לאה, אשתו של הרב צבי-יהודה ז"ל, והיא דאגה גם לגשמיות שלי. ישבתי עם הרב בערב בחוץ, ושוחחנו על דברים שונים. השתלשלו הדברים והגענו גם לענין הציונות, בנין הארץ וכו'. וכשהיה הרב מדבר על נושא זה היה לוהט כולו, וממש "עוף הפורח נשרף". והמשיל הרב אז על הציונות החילונית את המשל הנמצא בדברי חז"ל על "הציפור שהלכה ושישבה לה על איקונין של מלך" (שמות-רבה כו, ה), שאי אפשר לפגוע בה, וכך הציונות על כל חסרונותיה, כיוון שהיא פועלת בשטחים חיוניים מאוד לאומה כולה, הרי כל הפוגע בה – בנפשה של האומה כולה הוא פוגע (ע' אגרות ב, איגרת תקמ"א, עמ' קצ"א).

אמרתי להרב: ואם פארגוואי תקרא לעצמה בשם ישראל, וגם תפעל למען צרכי עם ישראל, כלום תהא לזה איזו שייכות למחשבותיו, להרגשותיו של הרב? והרי מה שאצל הרב הוא קודש-קדשים, אצל הציונים זה סתם פארגוואי?

[ובנוסח שמוסר הרב שמחה קוק שליט"א בשם הר"י: ואם יבואו לא"י כמה מליון רוסים וידברו עברית, ויראו את עצמם כיהודים-לאומיים, האם גם אז יאמר הרב עליהם שהם דומים לציפור שישבה על איקונין של מלך?]

הרב התרגש משאלתי, והשיב והסביר בהתרגשות שיש לראות את פני הדור בראיה יותר פנימית, וכי ההתעוררות הלאומית יש לה יסודות עמוקים וכו' וכו', ככל המבואר בכתבי הרב ובאיגרותיו (ראה מאמרו "ממעמקי הקודש", ההד, תשרי תרצ"א, שנדפס מחדש בשם "הניצוצות הראשונים" בספר "חזון הגאולה", ירושלים תש"א, עמ' קמח-קנ; מאמרי הראי"ה עמ' 310-309, ועי' ניצני ארץ ט עמ' 126-127; ועי' ערפלי טוהר, ירושלים תשמ"ג, עמ' צ, ד"ה הרעיון; שמונה קבצים ב, רנט). אני עמדתני על דעתי והוספתי להתווכח, וכשהשעה נהייתה מאוחרת, נפרדתי מהרב ויצאתי מתדרו.

למחרת כשהגיעה חוה-לאה עם ארוחת הבוקר, מצאה אותי בקירבת המלון ושאלה: מה דיברת אתמול עם הרב? האם קרה משהו בשיחה הזאת? כשתמהתי: מדוע את שואלת זאת? השיבה חוה-לאה, כי ארוחת הערב אשר שמה על השולחן אמש נשארה במקומה, וכן נוכחה שהרב לא נגע במיטה שנשארה מוצעת – "וכנראה לא אכל כלל וגם לא ישן כל הלילה בגלל השיחה שהיתה ביניכם".

ברוך השם אשר עשה לי את הנפש הזאת – רוח ונשמה חיה ומרגשת כל התנועות והזעזועים השונים, עם כל ציריהם וחבליהם, אבל גם עם כל תוקף עזי-חייהם ואמונת-ישעם.

הדברים כולם פוגשים בי פגישה מוחשית, ואני מוכרח לטפל בהם בפועל ובמעשה, לסבול את כל המשברים של הזרמים השונים ושיא-דכיים, ולהקשיב אל הקול הגלוי והנסתר שבהם.

אגרות הראיה א, אגרת קפד, עמ' רמ

ההיכרות שלי עם הגר"י הוטנר ז"ל – מבית הרב היתה, בשנות תרצ"ג-תרצ"ד. ראיתי מגיע אל חדרו של הרב והרב מקבלו בחיבה יתירה. שוחחתי אתו כמה פעמים ונוצר יחס של ידידות, למרות היותו גדול בחכמה ובמניין השנים.¹²²

כשהגעתי בפעם הראשונה לניו-יורק, בראשית קיץ תשי"ז, התקשרתי טלפונית עם הגר"י הוטנר ז"ל, והוא הזמיניני מיד לבקר אצלו בביתו. כשהגעתי אליו קיבלני בחביבות מרובה, העלינו זכר ימים מקדם במחיצתו של מרן הרב זצ"ל, ושמעתי אז ממנו כמה וכמה הגדרות חשובות, כיד ה' הטובה עליו:

"דער רב איז גיווען אַ גר"א-מענטש!" [הרב היה איש-הגר"א מוולנא], ומשמעות הדברים היא כפי שמפורש ב"פחד יצחק" (ר"ה, מאמר יד): "הגר"א – איז דער פשט – התייחסות לכל מקצועות התורה מבלי להבליט פנים אחד על השני – היקף כללי המאחד את כל חלקי התורה" (ספר הזכרון, עמ' עו).

"הרב פתח לפני את מהר"ל מפראג!"

"אלמלא נפגשתי עם הרב היו חסרים לי חמישים אחוז מהווייתי [וואלס מיר גיפעהלט פופציג פראצענט פון מיין וועזן!]"

122. במוצאי שבת-שובה תרצ"ד רשמתי בפנקסי:

"בסעודה השלישית בבית הרב נפגשתי עם ר' יצחק הוטנר. שוב שאלני למה איני נכנס אצלו. תלמיד-חכם גדול וחשוב הוא וצריך להכירו יותר. יש הרבה ללמוד ממנו. ולהלן רשום: ר' יצחק הוטנר הוא, לפי דעתי, יורשו הרוחני של רבי אברהם אליהו קפלן ז"ל. [נעשיתי 'חסיד' של ר' אהר"ק ז"ל, אחרי שקראתי את גליון 'הנאמן' שהופיע בטעלז – לזכרו. את מאמרו 'בעקבות היראה' השגתי אצל אורדנג – הוא אליעזר אלינר ז"ל – וקראתי כמה פעמים!"]

והנה לפני שנתיים ימים נתברר שאמנם היה קשר ישיר בין שניהם: סיפר לי בנו-יחידו של הרא"ק ז"ל, ידידי הרב צבי קפלן שליט"א, שזרכו של אביו היתה, בשנות היותו ראש בית המדרש לרבנים בברלין, לבוא ולשהות בכל חודש אלול בשיבת סלבודקה, לחדש נעוריו בבית מדרשה. וה'סבא' ז"ל שהכיר יפה הלך-רוחו של כל בחור בשיבה, דאג להכניס לאכסניא של הרא"ק ז"ל את הצעיר יצחק ווארשאווער [הוטנר]. למען ישהה במחיצתו ויתבשר מרוחו. ע"י שחר אורו עמ' 157, 256, 297-299.

עם תום ביקורי בביתו של הגר"י הוטנר ז"ל, הבעתי רצוני לשמוע מאמר שלו בישיבה. ואכן סודר הדבר, ובערב המיועד בא אלי תלמידו הקרוב לו, הרב מנדל פרבר שליט"א, והביאני לבית מדרשה של הישיבה. ביהמ"ד היה מלא. היה זה לפני חג השבועות, והיה זה מאמר הכנה לזמן מתן תורתנו. גם תלמידים ותיקים אשר היו כבר מעבר לכותלי הישיבה, באו במיוחד לשמוע את המאמר, אשר כידוע נאמר ברוב-ריכוז וברוב-רוממות, כשהציבור הוא כולו קשב.

כשנכנסתי אח"כ לחדר, להודות לו על העונג הרוחני שהיה לי, אמר לי בין היתר: "איהר זעהט וויא איך ארבעט-איבער א שטיקעלע "עולת ראי"הו" [ראית כיצד הנני מעבד קטע של "עולת ראי"ה!]

כי אכן רעיונות רבים שקלט "מחנותו של בשם", מדבריו ומכתביו של הרב זצ"ל, מובלעים בספריו-במאמריו, אלא שלא נודע מהיכן באו אל קרבנה. וידוע לתלמידיו הראשונים, שבאו גם בסוד עיוניו בספרי הנסתר, שכאשר היה אומר להם "כך מקובלני מבית מדרשו של הגר"א", היה פירושו של דבר כי זאת הוא קיבל מפי מרן הרב זצ"ל.

וכך כותב לי הרב מתתיהו גרינבלט שליט"א מספרינג-וועלי:

בודאי ידוע למע"כ שמורנו הגר"י הוטנר ז"ל קרא למאמריו "הלכות דעות וחובות הלבבות". מעניין שבמאמרו של הרב "תחיית הקודש"⁷⁸ נמצא ביטוי זה בדיוק, וברור שהרב הוטנר לקח את הביטוי הזה מהרב.

ואמנם בשנים הראשונות של עמידתו בראש ישיבת רבי חיים ברלין ז"ל, היה מרבה לצטט את דברי מרן הרב זצ"ל. ואחד התלמידים הראשונים שלמד אז בישיבה, מוסר, שפעם אחת הסביר לו הגר"י הוטנר ז"ל ואמר: "תודעתו של אדם דומה לבניין בעל קומות. הקומה התחתונה שלי, קומת היסוד – זה הסבא מסלבודקה, והקומה העליונה – זה הרב קוק".

וכשהעיר פעם מישו ואמר שהיו כמה וכמה שלא קיבלו דעותיו של הרב, הגיב ר' יצחק ואמר: "הרב היה גדול בתורה, ביראה, בחסידות, מכל אלה אשר חלקו עליו".

ופעם מסר ר' יצחק תגובת הרב לגבי העובדה שיש חולקים על דרכו לקרב כל אדם מישראל: מי שהוא "דובר שלום לכל זרעו" בהכרח הוא "רצוי לרוב אחיו" ולא לכל אחיו! [ועי' מגילה טז, ב, מלמד שפרשו ממנו מקצת סנהדרין].

*

כשחזרתי ארצה, אחרי ביקורי הראשון בארצות הברית, פרסמתי בחוברת קטנה בשם "רבנו" (תל-אביב, ה'תשכ"א. לעיל עמ' 80-60, ראה עמ' 78) בין היתר, תגובה על אחת ההגדרות שאמר לי הר"י ביחס להרב, בעילום שם אומרה:

סח לי ראש-ישיבה מפורסם בארצות הברית: "הרב זצ"ל ידע יפה שורש הנשמה של פלוני ופלוני [מראשי החילוניים], אבל הוא לא ידע היכן גופם עומד..."

והתשובה על דבריו היא: מעולם לא היה מחסור ביודעים ובמבחינים היכן גופם של אלה עומד. אולם לא פעם, דוקא גישתם המעשית של יודעי הגוף ומבחיני דמות הגוף – היא שקלקלה את השורה. ובאמצעותה של גישה מעשית-“גופנית” זו, לא רק שלא השיגו כלום, אלא שדחו והרחיקו.

ונתגלה כוחו של היודע היכן שורש הנשמה, של העוסק בתיקוני נשמות – בשורשן, שדווקא דבריו היו נשמעים ומתקבלים, שדווקא שפת הנשמה שבפיו היתה מובנת יותר. באותה תקופה שאישים פעלו ועשו לא בכוח החוש המעשי, הגופני, אלא דווקא בכוח החזון, בכוח “התעופה הנשמית הפנימית”, היתה השפעה מרובה נודעת לאותה נשמה כללית קדושה, שהסתכלה והבחינה דווקא בשורשים העליונים של הנשמות, אשר “ביותר הן מתגלות באיזה אחרית-ימים, בתקופה שלפני הרת-עולם, שקודמת להוויה יצירת חדשה נפלאה”, והן “בועטות וזועפות, משברות ומכלות, יורדות לרעות בשדות זרים”. אבל “גיבורי כוח יודעים – – – שבתחילה מתגלה הכוח בצורת התהו, ולבסוף ילקח מידי רשעים וינתן בידי צדיקים, גיבורים כאריות, אשר יגלו את אמיתת התיקון והבניין” (הנשמות של עולם התהו, זרעונים, פרק ג, אורות מהדורה בתרא, עמ' כב).

בקיץ תשכ"ב ביקר הר"י בארץ, והיה לי העונג והכבוד לקבל פניו בבואו לכפר הרואה לראות את הישיבה, וכמובן שמחתי לארח אותו בצל קורתי. כיבדתי אותו בחוברת “רבנו”, והפניתי תשומת לבו לתגובתי על דבריו. והנה כעבור חודשים הגיעני מכתב נלבב ממנו, ובו דברי הערכה לחוברת ודברי תשובה לתגובתי:

יצחק הוטנר

ברוקלין, נ.י.

ב"ה, כ"ח אלול, תשכ"ב

יקירי חביבי,

תשואות חן בעד החוברת “רבנו”. בעיני חוברת זו היא הופעה כדאית להורות עליה באצבע.

שתי כוסות עמדו על שולחנך בשעת כתיבת חוברת זו: כוס אחת מלאה סערת הנפש של התבטלות תלמיד לרב; וכוס שנייה – מלאה שלווה הנפש של הערכה שקולה של המורה הגדול.

והנה רוחב דעתך הוליד כוס שלישית, אשר לתוכה של הכוס השלישית הזו הנך עומד ומערה שתי הכוסות הקודמות הסותרות זו את זו. וראה זה פלא, שתי הכוסות הסותרות זו את זו מתמזגות בהתאמה נכונה, ויוצרות קצב אחיד של סערה ושלווה בנשימה אחת. העיניים מפיקות שקט של הסתכלות המוחין, והיד רועדת מחמת האש היוקדת בלב. חילך לאורייתא, חביבי!

ראיתי דברייך בנוגע למה ששמעת ממני בהיותך באמריקה. והנה דע לך כי הדברים

הנ"ל ששמעת ממני, אמרתי בילדותי למרן נ"ע. ("ילדות היתה בי והעזתי פני"...) וגו'). והנני בזה לספר לך גופא דעובדה היכא הוה: אני הגעתי לארץ בפעם הראשונה ימים אחדים לפני פתיחת האוניברסיטה על הר-הצופים, ואז חלה אצלי ראשית ההכרה שלי עם מרן זצוק"ל. בימים הללו היה מדבר אתי הרבה, בכל ההיקף, על החלטתו להיות נוכח בפתיחה הנ"ל, והיה מסביר ומבהיר את החלטתו הנ"ל, כשהוא חורז וחוזר מעולם לעולם ומהיכל להיכל, כדרכו בקודש בשטף שיחתו הנהדרה.¹²³

אחד העמודים של שיחותיו אלה, היתה ההבטחה שניתנה לו,¹²⁴ כי לא יהא מקום באוניברסיטה זו לקתדרה של ביקורת המקרא.

חלף זמן רב, ואירע לי להיות נוכח בחדרו של מרן נ"ע, בשעה שבא אחד ומסר את תוכן הרצאתו של פרופ' טורטשינר, שהשמיע באוניברסיטה אתמול בלילה. כמובן שכל ההרצאה היתה מלאה תוכן של ביקורת המקרא מהסוג הגרוע ביותר.

123. חבל שזהר"י קיצר במקום שהיה רשאי להאריך, ולא מסר לנו מהנאמר לו באותה שיחה נהדרה. אולם יש להניח שעיקרי הדברים הם-הם שבאו אחר כך לידי ביטוי קולע בנאום המקיף, המשא הגדול אשר נשא הרב באותו מעמד חגיגי. נאום זה שהוצרך לשעתו, כוחו יפה לדורות. הוא נדפס אז בחוברת קטנה, ונדפס שוב בספר "חזון הגאולה" (עמ' רסה-רעא) ועתה חזר ונדפס ב"מאמרי הראי"ה ב, עמ' 306-308. וראויים הם דברי הנגידים אשר דיבר הרב בגאון רוחו, שהיו נלמדים וחוזרים ונלמדים, כי ראה הרב את עצמו אז כ"שליח ציבור" אשר בא למסור בפני קהל האלפים את "הגות לבה של היהדות הנאמנה" על מאורע מיוחד זה, והוא נשא דבריו על חשיבותן היסודית של הישיבות, בתי-המדרש העתיקים שמגדלין בהם תורה, שהם-הם "מבצרי הנשמה אשר לישראל", לעומת בתי ההשתלמות במדעים שהם אנשיים-כלליים, שצריך "להתאים את הטוב והמעולה שבהם לאוצר חיינו בטרתם". ולא עוד, אלא שחזר והכריז "שהמכללה לבדה לא תסכם את כל הדרוש לחיינו – כי אם תהיינה לנו בראש וראשון ישיבות של תורה, גדולות ואיתנות, אלה שישנן ואלה שהולכות להיווצר, ובהן הישיבה המרכזית שהננו מתאמצים בעזה"י לכוננה בירושלים".

עם תום הנאום-המשא, נשא הרב תפילת-מעמקים לריבון העולמים אשר כונן תבל "באור חכמה ודעת", ובעם ישראל בחר "ונתן לו תורת אמת", וסיים בבקשה: "חזק נא ואמץ את לבב עמך – – – לרומם את קרן תורתנו הקדושה, להגדיל תורה ולהאדירה – – – למען יאמן דברך אשר אמרת על יד נביאך, כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים".

לכל הולך-נכוחות אין שום ספק שפסוק הסיום נאמר על תורת אמת אשר ניתנה לעם-ד', על הישיבות הקיימות ושתקומנה, אולם אנשי הריב שהתנגדו להנהגתו רחבת-האופקים של הרב, מיהרו לפרסם ברבים, ובעיקר בחו"ל, שהרב קרא את המקרא הזה על האוניברסיטה, וכדרך כל עלילה, קל להפיץ אותה וקשה לעקור אותה.

ולצערנו, למרות שהדברים גלויים וברורים, חוזרים אנשי הריב על העלילה הזאת עד היום הזה, מתוך מגמה ברורה לשוות דמות מעוותת לדמותו של הרב. עיי' בהרחבה ליקוטי הראי"ה ג' עמ' 152-167.

מרן זצוק"ל העיף עלי מבט של אכזבה, מרירות ופחי-נפש וצער נוקב, אשר עד היום מרגיש אני בלבי את המבט הזה כדקירת מאה מחטים בבת אחת. אני הייתי אז נדהם ונרעש מהמבט הזה. ואז, מבלי כוונה, הוציאו שפתי את המלים: "כנראה שמלבד הנשמה צריכים להכיר את הגוף".

מצאתי לנכון למסור לך את העובדה הנ"ל.

כתיבה וחתימה טובה, עלה בעצמך והעלה אחרים עמך כאשר הסכנת,

באהבה

יצחק הוטנר

לפני זמן-מה הגיע ליד מכתב נוסף שכתב הר"י בו-ביום – כ"ח אלול תשכ"ב – והוא מסמך מאלף על רחשי לבו ביחס לתורתו של הרב וההרגשה שליותה אותו "בכל שהותו הפעם בארץ". המכתב נשלח אל ידידו הוותיק הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, והוא פונה אליו בתואר "אלופי ומיודעי":

ב"ה, כ"ח אלול, תשכ"ב

מעלת כבוד אלופי ומיודעי שליט"א – שלום וברכה!

הנני בזה להגיד להדר"ג מה שהייתי אומר לו, אם לא אירע מה שאירע, והייתי מקבל ממנו ברכת הפרידה כאשר יאתה.

הנה אמרו חכמים: "לא קאי איניש אדעתיה דרביה עד ארבעין שנין". ולמדים אנו מזה, "אז כאפן צו שנעל די דעה פון א רבי'ן איז נישט א גוטער סימן פאר א תלמיד" [כי לתפוס מהר-מדי את דעתו של רב, אין זה סימן-טוב לתלמיד].

בבחינה זו הנני מכיר את עצמי עכשו בתור תלמידו של הרב, נשמתו עדן, הרבה יותר מכל אלה שתפסו, כביכול, את תורתו תיכף בזיקה ראשונה.

אודה ולא אבוש כי לא תמיד היתה תפיסתי כל כך טובה, וכוח הקליטה שלי לא פעל בנקל כלל. אמנם עכשו, מדי התקרב הגבול של עמידה על דעת הרב, נתחדדו בפי כמה יסודות אשר בשעתם הייתי מוכרח לדבר בהם מתוך "גמגום". ועצם ההופעה של עמידה על הדעת לאחר זמן דווקא, מורה הרבה יותר על ההשתרשות הנפשית, מאשר התפיסה התכופה והקליטה הסמוכה.

התחדשות ההרגשה בתורתו של הרב, היתה מלפפת אותי בכל עת שהותי הפעם בארץ. מכיון שלא נזדמן לי להשמיע הדברים הנ"ל להדר"ג מפה לאוזן, אמרתי: יבוא נא מכתבי לפניו.

והנני חותם בזה בברכת-השנים, ובבקשה מיוחדת להתפלל עלי שאזכה להצטרף, באיזו בחינה שהיא, לבניין מהלך התורה בארץ.

באהבה,

יצחק הוטנר

ד"ר חיים חמיאל (הי"ו) [ז"ל] (שהיה המנהל הכללי של המחלקה לחינוך ותרבות תורניים שבהנהלה הציונית) מספר ברשמי מביקורו בארה"ב בשנת תשל"ה (קובץ נתיבות, ירושלים תשל"ו):

"פגישתי עם הרב יצחק הוטנר, ראש ישיבת רבי חיים ברלין – הידוע כמשפיע ומחנך דגול – היתה בלשכתו בישיבה. – – –

ראש הישיבה השיב לי כי ארץ-ישראל היא בלבו ובנפשו. וכשם ששגריר ישראל יושב בווינגטון ומייצג את ארץ-ישראל, כך רואה הוא את עצמו כשגרירה של ארץ-ישראל המיוחדת לו, עד שיבוא יום – וזה עניין שבינו לבין קונו – ויחליט שגמר תפקידו כשגריר בגולה וישוב לארץ-ישראל. – – –

הוא שולח את בחורי הישיבה שלו לארץ-ישראל, ורבים מתלמידיו לומדים בישיבות בארץ-ישראל, ואין בדעתם לחזור לארצות הברית. לאלה ששואלים אותו אם ישארו בארץ, הוא עונה בחיוב: כן!"

*

לפי דעתי היה נכון מאוד, אם העניין אשר תקבע תלמודך בו, יהיה מסכת שביעית. העסק בהלכות שמיטה (בעיקר שמיטת קרקעות) הולם את ישיבתך בארץ הקדושה עד מאוד. השמיטה היא שבת הארץ, והלא השנה הזו [שתלמד בא"י] היא בבחינת שבת של חייר. תבוא נא, אפוא, שבת-החיים ותזדווג לשבת-הארץ.

פחד יצחק, אגרות וכתבים, ירושלים תשמ"א, עמ' רכ

איגרת הדרכה לחברי "בית ועד לחכמים" בירושלים

ההתארגנות של מצוייני ישיבותיה של ירושלים עיה"ק – "בית ועד לחכמים" לעידוד ההתפתחות הרוחנית וליזמה תורנית-ציבורית, שהתחילה בקיץ של שנת תרס"ד וקיבלה תנופה מעשית בשנת תרס"ח, זכתה לתשומת לב ולברכה נאמנה מצד מרן הרב זצ"ל, ומאד מרשימה האיגרת עשירת התוכן אשר שלח להם, שבה מוסברת גם ההבחנה המעמיקה בין תורת ארץ ישראל לתורת חוץ לארץ (ראה אגרות הראי"ה א, אגרת צו, עמ' קא-קיד) והנה נמצאה עתה בגנזי בית הרב איגרת נוספת אשר נכתבה בכ"ט אלול תרס"ח, והיא המשך נהדר לזו שקדמה לה בתוכנה העשיר והמרומם.¹²⁴

ב"ה, כ"ט אלול, תרס"ח [יפו]

שנה טובה ומעוטרת בכתובה וחתימה טובה בספרן של צדיקים גמורים, לכבוד קהלא קדישא די בירושלים עה"ק, ידידי וחביבי, כחותם על לבבי, הרבנים הגדולים בתורה וביראת שמים, יראת ד' ברה ובכל מדה טובה ויקרה, חברי 'בית ועד לחכמים' בעי"ק ותפארתנו תובב"א, שלוי וברכה!

ראש כל דבר, אבקש סליחתכם, אחי היקרים, על איחור תשובתי על מכתבכם היקר מיום א' ח"ז [נחודש זה], כי הקיפוני טרדות שונות ומרובות, ובשום אופן לא יכולתי למלא את חובתי נגד הדרתם, החביבה ויקרה עלי כמשפט לאוהבי.

ובעיקר הענין, בטח יודיעכם עתה ידידנו הרב הגדול ר"י [יונתן] בנימין הורוויץ שי', את הדברים אשר נדברנו בזה בהיותו פה עמנו. ומכל מקום ריש מילין, אומר עוד הפעם עם הספר, כי כשאני לעצמי איני מוצא כלל מה שאוכל להיות להועיל לת"ח מצוינים שכמותם ירבו, וקנקני קנקן ריקן ומימי מי-מערה מעטים בכמות ואיכות, כאשר אדע נפשי. רק כאשר נוכחתי, כי דברי אשר אדבר לפעמים מקירות לבי, אחרי העיון והמחשבה הארוכה, מלבבים ומעודדים לצד עליון את

124. על תכנו ועל פעולותיו של "בית הועד לחכמים" ותוצאותיו הברוכות, ראה בהרחבה בדבריו של איש ירושלים, הרב מנחם מגדל פרוש ז"ל, בספרו "בתוך החומות" (מעמ' 68 עד עמ' 156). ע"י לעיל עמ' 355. ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 332-334. חיי הראי"ה עמ' 219.

בראש בית הועד עמדו בעלי-תריסין מעולים מבין הדור הצעיר יותר של חכמי ירושלים: הרב ר' אברהם אהרן פראג ז"ל; הרב ר' יונה ראם ז"ל; הרב ר' זרח אפשטיין ז"ל; הרב ר' יעקב משה חרל"פ ז"ל; והמזכיר – הרוח החיה, היה הרב ר' ישראל פורת ז"ל. אכן שורה נכבדה של דמויות תורניות רעננות, אשר אמנם תפסו אח"כ מקומם הראוי להם בהנהגה ובהדרכה הרוחנית.

הנפשות היקרות של ת"ח מצוינים אשר באו בחברתי, ולפעמים מתעוררים הם ע"י השפעת הדברים לסלול מעצמם נתיבות בדרכי החיים לתורה ולתעודה. על כן אני חושך את מחשבותי ודעותי, ומדבר אני אותם באזני כל בעל שכל וישר לב המזדמן לי. אבל סוף כל סוף, אין בדיבורי בעצמם כדי להחיות בהם את הרוח הנחלי, כי אם אחרי אשר יהיו מתקבלים להגשים אותם במעשה ובפועל. אם כן, לא בדברים ובדרשות אוכל לשרת את כבוד הדרתכם, כי אם בשיתוף תמידי במעשה ובהנהגה.

אפרש את דברי מעט: כבוד מעלתם יודעים, הנני תמיד מכריז, כי עלינו לשים לב על כל התלונה של גדולי הדורות אשר מעולם, שצעקו על העזיבה של המאור הפנימי שבתורה, שממנו נדע את ד', ובו צרור החיים צרור במילואו וטובו. הקובלנא אמנם נחלקה לשלש צעקות: (א) על דבר לימוד הקבלה וחכמת האמת; (ב) על דבר לימוד המוסר וחכמת המידות; (ג) על דבר לימוד ההגיון והחכמה השכלית. בין כל אחד מהמכריזים הללו נמצא נטיות שונות, ולפעמים אחד קורא תגר על המקצוע של זולתו, ועד קרוב לימינו היתה הדרך הכבושה, שכל מי שנדבדבו לבו לתור בחכמה, בפנימיות התורה, ברר לו מקצוע אחד, או קבלה או מוסר או חכמה. והחילוק הזה גרם שברבות הזמן, התלמידים המקבלים ביחוד את השפעתם מפי ספרים ולא מפי סופרים – הלכו ונתקטנו הרבה מרביותיהם, ולא יכלו לעמוד על סוף דעתם, מצא כל אחד במקצוע שלו ניגוד להמקצוע של חבריו. והניגודים בעצמם היו כמין תנאים מוכרחים להשלמת השיטה הבלתי משוכללת כראוי, עד שבהמשך הזמן נתקבלו על הדעת רק הניגודים, ובלבבות רבים נשארו הטענות השוללות של כל הצדדים, עד שהקבלה נעזבה מפני הטענות שבעלי המוסר והמחקר אומרים שהמקצוע שלהם הוא העיקר, שהכל מושרש בו, וממילא אין ללכת בגדולות ונסתרות; המוסר נעזב, מפני שבעלי הקבלה אומרים שעיקר הכל היא הידיעה והכוונה של הנסתר, וכל מה שזולת זה הוא רק עראי וטפיל; והחכמה השכלית נעזבת, מפני ששתי הכתות אומרות שרק בהן או באחת מהן תלויה כל הישועה, הפרטית והכללית, אם כן רק מעמסה וחשש היזק הוא ללכת בחכמה השכלית ולעיין בכל הספרים שנכנו על פיה.

אבל מה שהיה אפשר לשאת בדומיה עד כה, אי אפשר לנו עוד. היבושת הגדולה, שגרמה העזיבה הכללית של אלה היסודות השלושה, גרמה לנו כל התלאה הנוראה, שאנחנו עומדים ומרעידים עליה באה"ק ובארצות הגולה. ואין לנו דרך, כי אם לשוב ולבסס את עמוד התורה המעשית, תורת ההלכה של תלמוד התלמודים והפוסקים וכל התלוי בהם, על הבסיס החזק של שלושת העמודים יחד, שרק בהאגדם יחד הם משלימים זה את זה. הקבלה, המוסר והחכמה, וכל מקצוע שבהם, צריכים הם להעבד כראוי, בכשרון ובשקידה. אז יגלו האורות הללו את אורם על כל התורה כולה ועל כל החיים כולם. כל חמדה שהפה יכול לדבר והלב יכול לחשוב, מצויה היא בהתאגדות הקדושה הזאת. ויען אשר ימים רבים עברו ולא נשמע דבר זה מפי גדולי ישראל, ומרבים היה נשמע ג"כ ההפך מזה, על כן יודע אני שקשה מאד שיותן מקום לדברי, דברי ננס כנגד ענקים. אבל כשאני לעצמי, לצורך הנהגה, איני חש על שום טוען ושום טענה, והנני עמל תמיד ברעיון, ומעט בכתב ובמעשה, איך להרגיל את הנפש, שלא יהיו שלושת הקשרים האלו מתנתקים זה מזה, ויהיו תמיד מאוחדים אחדות דודים ורעים. אבל אם אבוא להכריע אחרים אשר

יבקשו לדון בדברי, על פי הכרעות דעות הנאמרות בין הבריות ונתלים באילנות גדולים – מה כוחו כי אייחל לזה? עד אשר יערה עלינו רוח ממרום והאמת והשלום יהיו דבר מובן לכל.

על כן חשבתי כי צמאה נפשי מאוד להתחלת אור חדש של קיבוץ כל האוצר הרוחני מאור ד' אשר עמנו וההזרחה מאורו על ישראל ועל העולם, שיהיה מתנוצץ מעיר קדשנו ותפארתנו, וכשם שהאיר ד' פניו לעמו להחל את ראשית צמיחת קרן ישועה בקץ מגולה החומרי, של נשיאת פירות וענפים על הרי ישראל בימינו, שאע"פ שכמוהו כאין הוא נגד הישועה – אפילו החומרית – שאנו אסירים לתקוותה, מכל מקום בת-מינה היא ואתחלתא דגאולה היא לכל משכיל ומבין על דבר אמת, כך ראוי לנו שנעשה מצדנו אתחלתא לגאולה הרוחנית העתידה לצאת מציון על כל העולם כולו, על ידי זריחת אור-ד' אשר באוצר חיים, שבנשמתם של ישראל, המשתלהבת ע"י העסק בגנוי-תורת-אמת, בלב טהור, ברוח גבורה, בענווה ואהבת אמת, ע"י תרין-סמכי-קשוט של מוסר וחכמה, המסעדים את הנשמה, לעמוד בהיכל ד' ולחזות בנעמו. ואל נבז ליום קטנות, הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום.

אבל התחלת הסדר בזה, והסרת כל אבני המכשול שבדרכים ההולכים אל עדן-גן-ד', צריכות הן להעביר תחילה ע"י חליפות איגרות בינינו. כמובן, הנני בטוח שהאיגרות תהיינה בע"ה נידונות בעיון וחיבה, כראוי לדברים הללו העומדים ברומו של עולם. ואז, כשהסדר של מכתבים יביא בעצמו את הצורך לדיבור של חיבה, הנני, בעזרתו ב"ה, ועלייתי בל"ג אל עיר קודש אלקינו להתענג על טוב ד',¹²⁵ בידירות אוהבים נאמנים, דורשי ד' ברוח עצה, חכמה וגבורה, בחבלי אהבה של ענווה קדושה ויראת חטא, כדי להתחיל ברוממות קרן לציון ולאח"כ בכללה, בהארת אור תורה ממנה להחיות עם רב.

ודעו נא, אהובי, שדווקא הדברים היותר עליונים, הם-הם שיכולים לרדת לעומק תחתית, להחיות את הדור אשר נפל לבירא עמיקתא, בור-שאון וטיט-היין. ועל ידי האור הגדול, הפונה לגאולה וישועה, יתיישרו נתיבות רבות בעומקה של הלכה גם כן, לשום מחשך לאור ומעקשים למישור, והתורה תהא מתחלת לשוב על לומדיה, והוגי תורה ימצאו בקרבם אומץ לבב וגבורת אמת, ליסד ספרות גדולה וקדושה, שתהיה ראויה באמת להנהיג את הדור ולהכשירו לפורקן ולפדות ולחירות אמת – אל תקרי חרות אלא חרות.

הנה כן חשבתי מראש להקדים את הכתיבה לדיבור, אמנם נשתנתה בזה דעתי קצת על פי הרצאתו של אהובנו הרב הורביץ נ"י. בכל זאת הנני מצפה על דבריהם האהובים, שאחפץ לדעת מתוכם לא רק עניינים כוללים, המורים על חפצכם הטהור, הכללי לעבודת ד', טהורה ורוממה, אשר ידעתי זה מכבר, כי אם על איזה עניינים פרטיים, המציינים את מגמת לבבם בייסוד בית הועד, למען אדע עד כמה הננו מתקרבים אל הנקודה המאחדת אותנו, לעדור בלב אחד לאבינו שבשמים שוכן בציון, המרומם על כל ברכה ותהלה, ב"ה.

הנני חותם את דברי באהבה רבה, אהבת נפש לאחי ורעי הנעימים, אשר בנועם ד' הננו

125. עיי לעיל עמ' 355.

מתקשרים באהבים, עם צדיקים יכתבו ויחתמו לחיים טובים, מתוקנים וערבים, ונזכה במהרה לחוות ביקרת תפארת צור ישראל יושב הכרובים, מפואר בפי כל בשער בת רבים, מלך ביפיו וארמון על משפטו, ורוח חיים מאור פני מלך חיים יפוח בכל עז וטהר, לשובב נפשות בני אלהים חיים בארץ חיים, במהרה בימינו בקרוב, כנפשכם היקרה ונפש מברככם מקרב לב עמוק בידידות אמת והדרת כבוד.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

אוצרות הראייה מתדו"ב ח"ב, עמ' 295-293

בהמשך לאיגרת חשובה זו של הרב, שנכתבה בערב ראש השנה, נמצא מכתב המצורף בזה, שכתב הרב מיד בצום גדליה, אל אחיו הצעיר רבי שמואל ז"ל, אשר גר בירושלים. מתוך כותלי דבריו אנו למדים שהרב, אשר לא פעם עייפה נפשו ממלאכת הרבנות השוטפת הטורדת אותו מעולמו הפנימי-הרוחני, והשתוקק לתת דרור למרחבי תעופותיו העיוניות המגוונות, הנה כאן מצא נקודת אחיזה ופתח תקווה לעלות ירושלימה ולעמוד בראש בית ועד חכמים זה, וכנראה שמסביב לצד המעשי התנהלו השיחות עם הרב יונתן-בנימין הלוי הורוביץ ז"ל, נציג פקו"מ [פקידים ואמרכלים] אמשטרדם, אשר היה צריך לפתור את הבעיות החומריות של הועד.

ב"ה, יום ג' חדש תשרי תרס"ט

אח יקר אהוב ונכבד הרש"ק שליט"א, שלו' וברכה וגמח"ט.

מכתבך היקר המלא דעה והשכל הגיעני, והנה כבר הסכמתי לחדול לעת עתה מהשתקעות בענין הישיבה פה, עד אשר יראני ד' מוצא נכון איך לבסס את כל מה שנפשי שואפת אליו. וכמובן אשתוקק מאוד להחל איזה עבודה בירושת"ו, אבל עודני מסופק אם המקשיבים יהיו מטיס לרוח אשר אבקש להטותם, שיש בו מלחמה על ההרגל והרפיון, לבד המלחמה שצריך לאסור נגד הנטיות הבהמיות שכל דבר מרום וקדוש נתקל בהן, אפילו בשעה שאין אנו חייבים לפרוץ לפנינו דרכים חדשים.

והנה ערכתי מכתב לה"ה נ"י ולחברי בית הועד בתור תשובה על מכתבם מר"ח אלול אליו. כמובן איני יכול לכלול עיקר מחשבותי במכתב אחד, אבל אראה איך יפעלו הדברים, ומתוך ההערות אולי אוכל לעמוד על הענין ביותר קירוב.

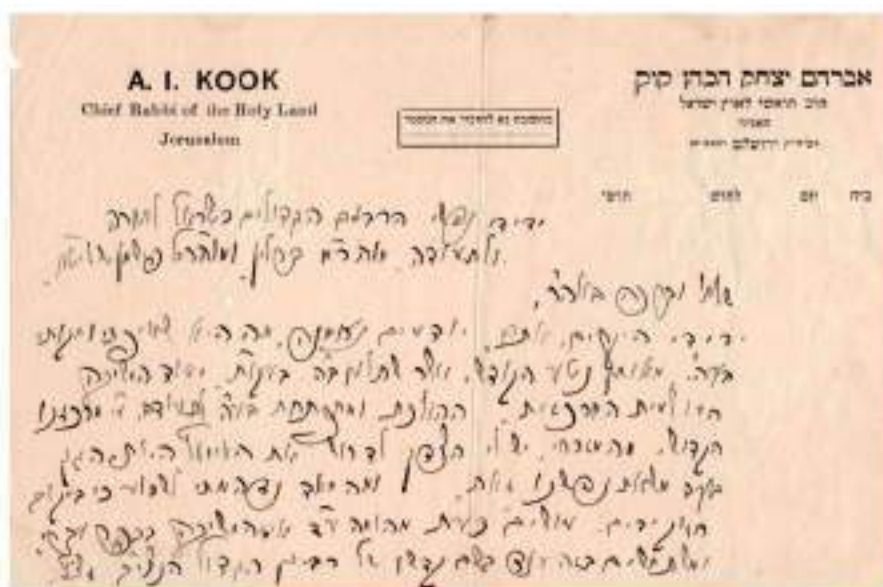
מה שאני טרוד בזה בדאגה, הוא מה שאני צריך הכנה גדולה בעניי, קודם שהנני מרגיש בעצמי כשרון להשפיע ולדבר, ובשעה שאיני מוכן הנני מרוצץ הרבה ברוח, וחוששני שלא ילמדו ממני להוסיף ריצוץ על רציצותם שהיא עוברת כל גבול, ומזה הננו סובלים, ומכל מקום תוחלתי לד' היא שיעודדני למען שמו ולמען עמו ונחלתו. הנני אחיך דבק באהבת נפשך מצפה לראותך בשמחת לב, ליום שמחת ישוע הבן של ש"ח [שאל-חנא] שי' למו"ט הבעל"ט, ומו"ט וכל טוב לכולנו בעז"ה.

אברהם יצחק ה"ק

אם בימינו אלה הנבם מיסודים כנסיה של תלמידי חכמים בעיר הקודש, שעניי כל ישראל אליה, תראו להשתדל לבקש חוקא גדולות ונשגבות. חרצו הוא כילו חור שואף, ואם השאיפה הדיקנית של החרבא והתודו מנבחת קצמה עד מרומי רמים, כמה צריך שיגבה לב דורשי די הנגשים אל הקודש.

המבוקש צריך שיהיה: לקדש שם שמים ושם ישראל, בקידוש שם ירושלים, בחפץ גדול להראות לכל העולם נצחונה וגדולתה של תורת ארץ-ישראל.

אגרות הראייה א, אגרת זו, עמ' קכ"ב¹²⁶

מכתב לידידי נפש - הרב ברוך הרב פישמן (מימין)

הליכות הישיבה

ראשי-פרקים שרשם מרן הרב זצ"ל
לשיחותיו בתחילת זמני הלימוד בישיבה ובשיחות-ראש-חודש.

חורף תרצ"א

- א. ע"ד הבלילה של המסכת פסחים – העומק של עניני טומאה בא מתוך עומק הטהרה, בחינת השליה שבקדושה.
- ב. איסור כלאים בזרעים נוהג גם ברוחניות. דברי הרא"ש. בהירות ההפרש שבין קודש לחול, בתחילת ההשרשה בכל שהוא, ואח"כ זרוע ובא במאמים, אבל ביטול צריך.
- ג. המקור של "כל יום יהיו בעיניך כחדשים", מתוך אהבת התורה, ואהבה זו מחזקת את השכל ואת הזכרון.
- ד. תנ"ך שהננו כ"כ מעונינים בו, אל יעזב בישיבה בכלל, הישיבה גמרה תנ"ך בכללה, וצריכים להתחיל מחדש.
- ה. התאחדות הבאה מתוך האהבה, המתוספת בין ת"ח שבקיבוץ אחד, מגדלת את הנפשות, במה שכל אחד מתבסס מכשרונו וממידותיו הטובות של חברו. דבר הבא מהשפעה ונקלט, זהו עניית אמן שגדול [העונה] יותר מן המברך.

קיץ תרצ"א

- א. חיזוק השקידה ושמירת הסדרים.
- ב. ערך המסכת ביצה וחובת העמקה בענייניה הכללים.
- ג. על דבר התנ"ך והמוסר.
- ד. ההנהגה מחוץ לישיבה.
- ה. שאיפת ההתעלות, לכל גיל לפי ערכו.
- ו. ההתרגלות בהערכים הרוחניים, שהם יסודי היראה והמרכז של השלמות והתורה בכלל.

*

- א. הכרת הערך של כל אחד, הקטנים צריכים לדעת שיש גדולים מהם, והגדולים צריכים להתיחס בחיבה והתקרבות להצעירים והקטנים מהם, כחק של האב הגדול.
- ב. אחריות הלימוד בכמותה של המסכת ה"זמנית".
- ג. המגמות הקדושות שלנו, אינן משתנות גם כשנמצא לפעמים הפסק במעשה ע"י אונסים מצדי או מצד אחרים, כל אחד צריך לדעת את השיתוף שלו בעבודת הכלל של ישיבתנו הק'.

ד. חובת השמירה של הסדרים, מצד חובת חיווקה של הישיבה המוטלת על כל אחד מבניה, וזה לא יתורץ ע"י קביעות לימוד בומנים אחרים ובמקומות אחרים.
ה. עד כמה שהמצב החוטרי קשה, מ"מ דאנתנו על כל יחיד בפרט היא חוקה, והחפץ להסיר מניעות מכל אחד הוא חוק, וראוי שלא להעלים הדברים המעיקים ולמסור אותם לידיעת ההנהלה.

*

א. לפעמים צריכים לדבר דברים חדשים, ולפעמים צריכים לדבר דווקא דברים ישנים בחידוש צורה. אני חושב שהשיחה שמדברים ע"ד דברים ישנים בחידוש צורה היא

יותר חשובה משיחה של דברים חדשים. עיקר חשיבותה של השגה רוחנית היא לא החידוש המובלט שבה, אלא אופן הקיבול של הדבר שאחרים חושבים שהוא ידוע, ובאמת תמיד איננו ידוע, כדברי "חובת הלבבות" לענין היחוד, בכל יום ויום יהיו בעיניך כחדשים.

- ב. שמירת הסדרים – כמה פעמים דיברתי בזה, ולא פעלתי עדיין את הענין בשלימות. לו הייתם [דבקים] במטרת הישיבה, הייתם עוזרים בשמחה לחיזוקה ע"י שמירת הסדרים בתוכה, כי אחד מחזק את חבירו, ע"י הלימוד בחבורה, אפילו כשכל אחד שונה לבדו.
- ג. בסנהדרין היתה המידה ש"כל אחד מכיר את מקומו". הנכם יחד, צעירים ויותר מבוגרים, בעלי כשרון ממדריגות שונות. כמה נאה הוא שכל אחד יכיר את מדריגתו. ידע הצעיר לכבד את הגדול ממנו. וכמו שהוא בענין השנים מצד מידת דרך-ארץ, יותר מזה במעלות הרוח, וידיעת התורה.
- ד. וכשם שהערת זאת, כיוונה הוא הוקרת הצעירים – בין בשנים בין במעלה – כלפי הגדולים מהם, כמו כן הנני מכין כלפי החיבה והידידות שראוי שגדולי-המעלה יתייחסו בזה אל הצעירים. זה גורם לקשר ונפשיות פנימית, וזכות הרבים תלוי באלה שמתכשרים לכך להיות גם משפיעים ברוחניות.
- ה. אבקש, שהאונס שלי במיעוט השיעורים משני הסוגים [בהלכה ובמחשבה], לא יחשב אצלכם ריחוק מצדי. תאמינו שהנני קשור לכם בכל לב, ומצפה לזמן שאוכל להתאחד עמכם, באופנים יותר מובלטים בע"ה.
- ו. אל נא תזניחו את הצד הרוחני והמוסרי שבישיבה. אלה מידות האהבה, שאנו רגילים לפרסם אותם בהזדמנויות שונות, שהן כיסאות להשלמות העליונה שהיא אהבת השם יתברך. אהבת התורה, אהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל, צריכות להתאחד ברוח המוסרי של הישיבה אצל כל החברים, וליתן להם הברקה שכלית מיוחדת, שאפילו בבינת-ההלכה עקבותיה צריכות להיות ניכרות, וק"ו ברעיון הרוחני ובמוסר הנפשי.

*

בשנים האחרונות, באחת הפגישות עם הרב יעקב ז'ולטק ז"ל, כשהעלינו זכרונות משנות הלימוד בישיבה, ודיברנו על האופי המיוחד שבה, שאלתי אותו: הלא אצלנו לא הרבו ללמוד ספרי מוסר, מאין הגיעו הכתורים – לדעתו – לאותה מידה נאה של יראת שמים? תשובתו היתה: "מאישיותו של הרב!"

אכן ברור הדבר: דמותו העילאית והנהגתו היומיומית, סיפקה מידה גדושה של יראת שמיים לכל מתבונן, לכל מי שבא ללמוד על מנת לשמור ולעשות.

*

מר"ח אלול הבעל"ט ידעו את חובתם הגמורה לשמור תמידים כסדרם את משמרת הקודש של שעות הלימוד בישיבה, ולהוסיף קדושה וטהרה בימים הקדושים הממששים ובאים בע"ה בחשקת התורה והיראה, בדעת קדושים בינה, בשאר רוח כשאיפתנו הקדושה מכינוסי היקר והחביב, כנוס לצדיקים בעה"י.

ברצוני לזרו בזה למזורזין, שכמותכם ירבו בישראל, ולהזכירכם את הדברים היסודיים של אופי ההכנה, אשר אנו צריכים לעסוק בה להשלמתנו האמיתית, בצאת השנה ולהכין את העצמנו לאור ימי הקודש – יום הזכרון, ימי התשובה בכלל, ויום הקדוש יוה"כ, ימי השמחה, חג הסוכות ושמחת תורה, הבעל"ט בעזה"י.

יסוד כל טוב, בעדנו, ובעד כל ישראל, ובעד כל העולם כולו, שהגנו כל כך תאבים להאירם באור ד', הוא החפץ הנכון שנקבע בנפשנו לקדושה ולעילוי: שאיפת בהירות השכל, והגברת הופעתו עלינו; שאיפת יושר הלב, שכל חמדת המידות הטובות קשורות בו; שאיפת טהרת החיים, טהרת המעשים, הדיבורים, וכיוצא בהם כל ערכי החיים, הפנימיים והחיצוניים ומדיכין אנחנו שואבים כל אלה – הלא מתוך אוצר החיים האמיתיים, מן התורה הקדושה, מעיין חיינו וחיי כל העולמים.

כל עניין שבתורה, בכל מרחביה, שמתקשרים אנו בו ביותר דבקות, ביותר בהירות; כל הלכה הנקנית בקרבנו ביותר בירור על ידי שקידתנו; כל סוגיא שמתבררת לנו ביותר טעם וביותר הארה על ידי עמלנו הנפשי; כל מחשבה שבתורת ההכלה והאגדה, המוסר והיראה, שמתיישבת יותר כנפשנו – הרי אנחנו מנבים על ידה, ובונים על ידה את הכלל כולו, ואת כל היקום, והגנו מתקרבים בזה להשלמתנו האמיתית, לתכלית החיים, לרצון האמת של חי העולמים ברוך הוא, החפץ להנחילנו את אור החיים, בכל חסנם ואמיתתם.

אורות התורה, עמ' פח-פט

נר לאחד

הרב יצחק ריף ז"ל, הי"ד

ה'תרס"ד – ה'תש"א

על בני-עלייה נמנה דמות מופלאה. אישיות קורנת בזיהרא עילאה, ואור גנוז זרוע על אורח חייו. בחור גבוה בעל זקן, חיוך תמידי נסוך על פניו העדינים. עיניים טובות שפעמים מנצנץ בהן ברק של שובבות וחריפות ואחר כך הן חוזרות לטובן, לשלוותן.

רבה היתה פשטותו ורב היה חינו. לא אזכור את ר' יצחק בהבעה זוּעפת. פיקחות מפוכחת מצד אחד, ותמימות ופשטות מצד שני. לכאורה תרתי דסתרי, ברם תום העומק הנפשי התגבר על הפיקחות ונמצא האדם "ערום ביראה". שני הקצוות שבאישיותו, הפיקחות והתמימות, נתגלו בצורה קיצונית בשתי תקופות בשנה. יראתו ותמימותו – בימים הנוראים, פיקחותו ושנינותו – בימי הפורים. בראשונים היה מזעזע את הלבבות בתפילותיו הכבושות, ובאחרונים היה מזהיל ומפתיע בחידודי הברקותיו.

ובחיי יום-יום – היה מעוטר ומוכתר באותם דברים הרבה שזוכה בהן העוסק בתורה לשמה. "אשרי מי שזכו לו אבותיו" אמר רבי עקיבא (ירושלמי ברכות פ"ד ה"א) – סגולות יקר אלו אינן רק פרי מאמץ, הן טבועות בנשמה שהומשכה מעולם האצילות, הן מורשת אבות ואמהות האמונות עלי תורה, הן נושאות ומעלות את נושאן מעלה מעלה.

רבי יצחק היה בנו של הרב הגאון ר' ישראל ריף ז"ל, רבה של זאגר, נכדו של הגאון ר' רפאל שפירא ז"ל ראש ישיבת ולוז'ין, נינו של מרן הגאון הנצי"ב ז"ל, מורה ומאורה של בית-אולפנא רבה זה. אכן, עולם-התורה יכול להתפאר בטיפוסים כאלה שצמחו ועלו מתוכו ומתוך-תוכו.

בין גדולי הישיבה משך הוא את תשומת הלב בשוני שבו. בניגוד לסגנון החדש בלבוש ובנוהג של בני ישיבות ליטא, היה הוא שייך לתקופה שקדמה לאלו. כך ודאי נראו בני ישיבת ולוז'ין, ראדין ואיישישוק. ודווקא דמותו הטרומ-סלבודקאית הוסיפה נופך משלה לנוף הישיבה. לאלה שרצו לצייר לעצמם ולאחרים ציור מסולף מדמותה האמיתית של ישיבת מרכז הרב – הפריעה דמותו של רבי יצחק לא-מעט. הוא שהיה מהדבקים במרן הרב זצ"ל, מהמקשיבים לרבנו הגרי"מ חרל"פ זצ"ל (עי' מועדי הראי"ה עמ' 54), ועל כל דרכיו נגה אור העבודה התמימה, שימש עדות חיה למהות האמיתית של הישיבה, אשר תוכה היה רצוף אהבת ד' ותורתו, אהבת עמו וארצו.

בשנות לימודי כבר לא היה מצוי כל היום בישיבה. שיעורים קבועים היו לו במקומות שונים, אולם בניגוד לאחרים, מהקשישים, היה מדייק לבוא לשיעורים ולשיחות, ומקשיב להם רב-קשב.

זיקה עמוקה היתה לו לגאון המופלא מטברג – רבי אברהם אהרן בורשטין זצ"ל – שכינה תקופה קצרה כראש הישיבה. רוב שיעורי ההלכה שנדפסו בספר "נר אהרן" שנתפרסם אחרי פטירתו של אותו גאון (תל-אביב, ת"ש) נרשמו ע"י רבי יצחק, והוא גם שומר על יום הזכרון שלו, י"ט בכסלו, והיה אומר דבר הלכה בחבורה בו-בערב ומשלב בו מתורתו של אותו גאון (ע"י ב"נר יצחק", תל אביב תשי"ז, סי' ג, ובאגרותיו שם סי' ה').

בימי יחוד-הלב עם אלה אשר כילם הצר, צפה ועלתה דמותו המופלאה וצרב הכאב: נר-אלקים זה, האמנם בחושך שמו יכוסה? האמנם לא יסופר לדור יבוא על הפלאי הזה אשר היה בתוכנו ואשר רבות השפיע ועודנו משפיע על כל אלה אשר נאותו לאורו? וקשה היה להשלים עם הרעיון שגם מה שיכול להשאיר ולהשמר לדורות לא יחסן ולא יאצר לזכר עולם. והנה נעשה מעשה – על אפרו של יצחק הועלה "נר יצחק" מדבריו ועליו. ספר מעולה הכולל חידושי תורתו ותיאור אישיותו.¹²⁷

הנר לא כבה.

יאיר נרו לדור ולדורות.

*

חתנא-דבי נשיאה, הרב נתן רענן ז"ל מספר:

בפוניבו שמעתי עליו, בסלובודקה הכרתיו ובירושלים ידעתי. חורף תרפ"ג – בין כל פרצופי הפנים החדשות התבלט הוא הצעיר יצחק מזאגר בכל הליכותיו, תלבושתו הצנועה המיוחדת, פניותיו ומצעדיו, אוזניו אפרכסת לכל הגה ושיח בתורה ויראת ד'. בכל מקום שנשמע חידוש על ידי הר"מים או על ידי המצוינים בסגל החבורה – מקומו שם הוא.

בשלהי שבט תרפ"ג יצאתי את קובנה, לברלין, לחכות שם לשיירה היוצאת מליטא לארץ ישראל, ומה הופתעתי אני ועמיתי צמח מסומי (הרב צמח גרין ז"ל מושינגטון, מיסד "גבעת ושינגטון" על יד כרם ביבנה) אשר יחד חכינו לשיירה הליטאית לא"י, לראות כי עם השיירה בא גם הצעיר המופלא הזה. והנה שלושתנו מצטרפים לנסיעה משותפת ארצה ישראל. ומאז נדבקנו יחד, החלטנו לא להפרד זה מזה, וכך הצטרפנו לייסוד הישיבה המרכזית של כ"ק מרן אדמו"ר הרה"ק נבג"מ, והיינו מעשרת הראשונים בהיווסדה.

הרב זיע"א היה מקרבו מאוד, אפילו מהדרו בקימה, והוא היה שותה בצמא את דבריו. כולנו החברים היינו מתקנאים בו ועוקבים אחרי יגיעתו בתורה ורדיפתו

127. "נר יצחק" (ת"א, תשי"ז) – ממשנתו של הרב יצחק ריף ז"ל, הי"ד, בעריכת המחבר, הרב משה צבי נריה זצ"ל.

לעשות מעשים טובים. עם השקידה והעמל בתורה כבן ישיבת "מרכז-הרב", היו ענינו ולבו לכל היקף ירושלים העילאית. אין גדול ואין צנוע ונסתר שלא ביקר אותו ולמד והוציא ממנו את רובי תורתו. מה זריו היה ומה זהיר היה. חכמתו ויראתו הקודמת וזכות אבותיו הקדושים, העלוהו למעלה ראש, וקהלות זאגר הישנה והחדשה מינוהו אלוף לראשם.

*

והנה דברי ההערכה של הרב מנחם יהודה הלוי אושפיזאי (שליט"א) [ז"ל], "לזכרו היקר והקדוש של ידיד וחבר-נעורים, אחד הבחירים המופלאים, הרב הגאון רבי יצחק ריף זצ"ל, הי"ד":

ר' יצחק ריף הי"ד היה מראשוני תלמידי "מרכז הרב" ומיחידי הסגולה אשר בישיבה, והוא כולו נסתר ונגלה כאחד. כאשר הכרתיו בישיבה בשנת תרפ"ה, כבר היה בולט בהנהגתו המיוחדת במעשי החסד, בדרך הלימוד, בעבודת התפילה, בדקדוק המצוות ובדיבוק חברים.

היתה לו גישה מיוחדת משלו לחברים, לבני הישיבה. מידת דיבוק חברים היתה אצלו אבן פינה בעבודת המידות. מעולם לא גילה כל דאגה לענייני הפרטיים, אך חרד מאוד לענייני הזולת. התרועע עם כל אחד מבני הישיבה, כאילו היה חברו ממש. לא התנשא, לא עשה דבר למשוך אליו תשומת לב, וכולם רצו קרבתו וחיבהו על פשטותו וענוותו.

שקדן גדול היה, עשה ממש לילות כימים בתורה. מעולם לא פגשוהו מבטל זמנו, אבל סדרי לימודיו ושיעוריו השונים, נעשו בלי הבלטה והדגשה, לא החזיק טובה לעצמו. בישיבה היה מוקף חברים צעירים, שומע בהקשבה רבה כל חידוש או קשיה שנאמרו על ידי צעיר, ומתמוגג כולו מנחת ומלא התפעלות. מקבל הדברים בפנים מאירות ושמחות, כאילו נתגלה לו דבר חדש ויקר שעדיין לא שמע מעולם, ורק הודות לכשרונו של פלוני נתחדש דבר זה, והיה מפליג בשבחיו ומחלק לו כבוד גדול. מעולם לא הפריך בחזק ובתוקף, ואם היה לו מה לסתור היה מגלגל שיחה ושואל כתלמיד-חבר, והלה לא נעלב אם ראה אחר כך שאין הצדק אתו. וכאשר העירו לו אולי יש הגזמה והפלגה בשבחיו, היה מוכיח בכל יכולת השיכנוע את נקודת האמת שבשבחיו, ועל דרכה של תורה לעודד ולחזק חברים.

עסקן במצוות ובצדקה היה. ידע צרור הדאגות של בני הישיבה אשר לא זכו להתבלט בכשרונותיהם, ולא הצליחו לתפוס מקום מכובד בכותל-המזרח של הישיבה, והוא עזר להם בהשגת סידור רצוי בענייניהם. תמיד היה מוכן לעשות טובה ולגמול חסד, ועשה את הדברים באהבה ובהצנע לכת בגופו ובממונו. וכאשר "נתפס" עם מטען חבילות תחת שחיו או מתחת לבגדיו (וזה היה מהדברים הרגילים והמצויים אצלו) להביא למי שהוא, ניכרת היתה בפניו בושה כאילו נתפס חלילה

בעבירה – נתגלה סוד נפשו. היה ידוע לרבים כי מר' יצחק ריף אפשר לבקש שימלא איזו שליחות, שיעשה איזו טובה, הוא אינו מקפיד על כבודו ואינו חס על טרחתו. המעשה הטוב היה חלק מנפשו העדינה, החסד היה מושרש עמוק בנשמתו האצילית.

היה מדקדק גדול במצוות, הרבה פעמים ראוהו מסופק בדקדוק מצוות, ולא היה זה מתוך ספק-ידיעה בהלכה, אלא מתוך זהירות יתירה ומהיותו חרד לדבר ה' כמבואר. בחג הסוכות לא יצא כל החג, ביום ובלילה, מתוך סוכתו, רק לתפילה בציבור ודברים הכרחיים. הצטיין בתפילתו והתפלל כפי שנשמתו דרשה ממנו, האריך בתפילה ולא חש על זמן ביטול תורה כפי שאחרים חשבו.

דמות דיוקנו האצילית היתה מושרשת ביראת ד'. הצליח באופן פלאי להסתיר את זהותו ודמותו האמיתית. אבל היו ימים שבהם היה כולו נגלה, ואז הראה את כשרונותיו העצומים, את תפיסתו המהירה ואת ידיעותיו הרחבות בש"ס ובפוסקים. היו אלה ימי החג בשיבה, בבית מרן הרב זצ"ל אשר הכל היה זוהר מקרן רוח קודשו של הרב. ובפרט בימי הפורים שבהם הוכתר ר' יצחק ריף בהסכמת הרב לרב הישיבה, והיה הוא קורן מקדושת השמחה ומשמיע דרשותיו התגיות בהלכה, אגדה ומחשבה, בחריפות ובקיאיות עצומה. והיו הדברים מאירים ומשמחים. נהדר היה המראה הנפלא איך הרב מחייך ונהנה מתלמידו האהוב, אשר כבר היה מיועד להיות אחד הגדולים.¹²⁸

ר' יצחק יצא לחו"ל לעלות על כס הרבנות המפורסמת של הוריו בעיירות זאגר חדש וישן (משני עברי הנהר) במדינת ליטא.¹²⁹ קיוונו לראותו בגדלותו וגדולתו כאחד הרבנים הגדולים מגידולי ארץ הקודש המפיץ תורת רבו – תורת ארץ ישראל בחוץ לארץ. היינו בטוחים שיזכה לעלות יחד עם קהילתו ברינה לציון. והנה נגדע הארז אשר גדל בלבנון ועלה בלהבות אש השמימה על ידי הצוררים ימ"ש, יחד עם עם-ד' אשר נפלו בחרב במדינת ליטא.

נר יצחק, עמ' 11-12

128. עי' "מועדי הראי"ה" עמ' 247-248. ועי' ליקוטיה הראי"ה ב עמ' 165-170, 177, 157. חיי הראי"ה עמ' 103. ליקוטי הראי"ה א עמ' 495-496. שחר אורו עמ' 92, 106. מסכת הנזיר עמ' לב-לה.

129. כשנתברר לרבי יצחק שהוא מוכרח לצאת לחו"ל, למלא מקום אביו ברבנות קהילת זאגר, נתעורר אצלו ספק שמא צריך הוא כבר מעכשיו לחזור ולשמור יום-טוב-שני של גלויות. אף על פי שעודנו נמצא בארץ-ישראל. הוא פנה בשאלה זאת אל כמה מגדולי ירושלים ולא קיבל תשובה ברורה. אולם כשהציג את השאלה בפני ראש הישיבה הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, השיב לו מיד ואמר: אין כל ספק שאתה פטור, כי רק מי שבא מחו"ל לא"י ודעתו לחזור חייב לשמור יו"ט-שני של גלויות, ולא מי שהוא תושב א"י ודעתו לנסוע לחו"ל (מפי כתבו של הרב ח"ז חרל"פ ז"ל).

תיאור מקיף ורב רושם על רבי יצחק – בשם "הולוֹז'ינאי" – נתן לנו תלמיד הישיבה לשעבר, הסופר העורך ר' שבתי דון-יחייא ז"ל, הוא ש. דניאל:

יום ראשון לכניסתי לישיבה, ערב שבת בין-השמשות היה. צעירים עטופים בגדי שבת עיינו בספרים, שוחחו ביניהם, או התהלכו סבוב וחלוך ברווחים שבין הספסלים. רובם ככולם פנים מוכרים, שכמותם פגשת בשיבות אחרות. מהם ערים ושופעי מרץ, ומהם שקטים וכבושים. כאן שקוע אחד בהירוריו, ושם עומד שני ומדפדף בערימה של ספרים. בהשראת ליל התקדש השבת למדו בשקט, שוחחו בלחש, פיזמו בחשאי.

סמוך לפתח עמד לפני דוכנו בחור בעל-קומה, שגבו מורכן במקצת ופניו הוורודים, המנומשים, עטורים זקנקן חום מסולסל. הוא עיין בחומש, התנענע מפעם לפעם וחזר לשלוותו המרוכזת. משראה את האורח מיהר אליו במאור-פנים, הושיט יד חמה ובפיו "ברוך הבא, יישוב טוב", אמר שמו ושאל לשמך, התחייך ושב למקומו במבט עיניו החומות, שנזקפו תוך אמירת שלום, התגוונו צבעי-תום ושובבות, תמימות וסקרנות, התנורות וחדוות חיים. משחק ניגודים מושך, שבין רגע נעלם ונגנו לפני-ולפנים.

הרב נכנס לישיבה ועיניו האירו באור-משנה את ההיכל. הבחור התקרב אליו ביראת הרוממות, שאל לפירושו של פסוק בפרשת השבוע, ומשהתשובה הניחה דעתו שמח שמחה רבה. עם שחזר לאחוריו חיבקו הרב, התקרב לדוכנו ושוחח עמו עד שעת קבלת שבת. תפילתו של הבחור היתה לכאורה דומה לתפילתם של אחרים בחיתוך שפתיים, בהבעת כל מילה ומשפט, אך אמירת "אמן" שלו היתה טבועה בחותם מיוחד. חותם של יראה עילאה. כל נפשו היתה מקופלת ב"אמן".

ברבות הימים באו פגישות עראיות וקבועות, גם שיחות קטועות וממושכות. תמיד היה גלוי ונסתר כאחד. לכאורה משוחח בתום-לבב, בשפע דברים, בעניין רב, אבל החיוך המשתעשע בשני עברי אפו המקומר, המתגווך במבטיו והממוזג בדבריו, גילה משהו מראייתו החריפה, הביקורתית, החבויה מאחורי התמימות. שיחותיו היו דברי תורה או על גדולי תורה.

שבעים-שמונים צעירים למדו בישיבה. כל אחד עולם בפני עצמו. עולמות פחות-יותר נודעים בכשרונותיהם ובתכונותיהם. יוצא מהכלל ר' יצחק, שהיה בבחינת חטיבה בפני עצמה.

כל ימיו היה מתחמם כנגד אורם של תלמידי-חכמים מובהקים ושוקד ללמוד מתורתם ואורחותיהם. כיוון שהלומד מהשני פרק אחד או הלכה אחת או אפילו דיבור אחד צריך לנהוג בו כבוד, ככבוד רבו, הרי טרוד היה ברגלים להקביל פני רבותיו המרובים. מהבוקר עד הערב היה מכתת רגליו מרחוב לרחוב ועורך ביקורי חג אצל רבנים וחכמים, מפורסמים ובלתי מפורסמים, לרבות אלה שהוא עלה עליהם בתורתו, אך ורק משום ששמע מפייהם ביאור פסוק או מימרה. תוכנית הביקורים היתה רשומה בכתב לכל פרטיה: לוח השמות לפי סדר של מוקדם ומאוחר, זמנים וכתובות, ונושאים תורניים וכלליים לשיחות. בשנתיים האחרונות לישיבתו בארץ, שיתף אותי בביקורי-חג אצל רבני העיר וגדוליה. הסיור היה נפתח בראשון לחג, נמשך בחולו-של-מועד ומסתיים באחרון של חג. נזכיר כאן שמותיהם של המפורסמים ביותר מבין אלה שהלכו לעולמם. ראשון במעלה היה הגאון ר' שלמה אליעזר אלפנדרי, חכם ספרדי בן מאה וחמש, מפליא בעירנותו

ובתקיפותו, שהיה שורף בהבל פיו כל חכמי הדור. משנתו היתה סדורה, ברורה ופסקנית נעי ליקוטי הראיה ג עמ' 120-130). ר' יצחק היה עוקב אחרי הליכותיו של הישיש זריז התנועה, שהיה מסתובב בחדרו הקטן ופולט במהירות דברי תורה מעניינת דיומא. ממנו היינו הולכים אל הגאון ר' אליהו קלצקין, הרב מלובלין, שכל שערי התורה היו פתוחים לפניו ובבקיאותו היה חורז מעניין לעניין ומשלב בדבריו עשרות סוגיות מהש"ס. עניין מיוחד היה לשמוע מפיו פרטי-פרטים על שרשרות היוחסין של רבני הדור. הוא הכיר את אבותיו ואבות-אבותיו של ר' יצחק – רבנים נודעים מליטא, ובמיוחד הפליג בשבחיו של סבו, הנצי"ב מוולוז'ין. בשעת שיחה היה מסתכל היטב בפניו של ר' יצחק, סוקר כל מראהו ודעתו נחה עליו. כנראה מצא בו מסגולותיהם של אבותיו. שעה ארוכה היינו יושבים בעלייתו של הגאון ר' **בנציון קואינקה**, הראב"ד הספרדי, שהיה מטפס במהירות על סולם ספרייתו, מוציא מהאיצטבות העליונות כרכים מאוספו התורני ומקריא קטעים מעשרות מאמריו ומחקריו. הוא היה אוצר בלום של מנהגים וחליכות ביהדות הספרדית.

הגאון ר' **איסר-זלמן מלצר**, גדול-הר"מים בדור, היה מקביל את פני הבאים בחיבה אבהית, מסביר בנעימות רמב"ם מוקשה ומסיים בזכרונות חג מימי שבתו בוולוז'ין, כשזכה להסתופף בצילו של הנצי"ב. בדבריו כיוון וודאי לגרום נחת-רוח לנכד שהולך בעקבות אבותיו. בביתו של הרב הראשי הספרדי ר' **יעקב מאיר**, שהיה לבוש גלימת ארגמן, היינו שומעים פרטים כיצד כיבדו הטורקים את החכם באשי, שהיה הנציג היהודי הנכבד ביותר בפני השלטונות, בעוד שבתקופת הבריטים הפרידו בין הנציגות הדתית לבין הנציגות המדינית. הרב הישיש לא הסתיר את אכזבתו מהשינוי הזה.

מדירתו הגאה של הראשון-לציון היינו באים אל חדרו של ר' **שאל-חיים דוויק**, מקובל סגי-נהור, שהיה מגלה משהו מכוונות וייחודים שבתפילות החג. הגאון ר' **שמשון אהרן פולונסקי**, הרב מטפליק, היה מבריק בפילפוליו החריפים, ור' **שלום אלשיך**, מחכמי תימן, היה סח על מנהגי חג בעדתו. בדירת מרתף שבבתי-מחסה היינו פוגשים את הגאון ר' **יוסף-חיים זונפלד**, רבה של העדה החרדית, זקן מהודר ותקיף, שהיה מזכיר בנענועים תקופת "הרב מבריסק" בחיי ירושלים. הגאון ר' **אבא-יעקב בורוכוב**, הרב מוולקוביסק, היה מעניק לאורחיו חידוש מעמיק בהלכה, מוסבר בהגיון חותך, ורבה של מאה-שערים, הגאון ר' **יוסף-גרשון הורביץ**, היה שופע חסד ואהבת הבריות.

ר' יצחק היה כולו אוזן ועין. מאזין וקולט, רואה ומתרשם. מפעם לפעם שואל ומעיר. בדרך שבין ביקור לביקור היה חוזר על תמצית הדברים ששמע. חוזר ומתפעל ו"ברוך השם שזכינו להיות במחיצתם של גאוני וצדיקים".

הביקורים שנמשכו שבע-שמונה שעות ליום היו מעייפים לא-מעט. אבל ר' יצחק היה קורן מרוב נחת, מרוב שפע של תורות, מנהגים ומידות שספג לתוכו בשנותיו בארבע אמותיהם של רבני ירושלים. הזיקה היתה הדדית. גדולים אלה גילו חיבה גלויה לבן הישיבה מ"מרכז הרב", חיבה וגם הערצה כלאחד מבני העלייה.

אף-על-פי שבימיו כבר נסתיימה תקופת וולוז'ין בשיבות, היה הוא וולוז'ינאי בכל מהותו. נאמן למסורת אבותיו, רבותיו ותלמידיו של בית-המדרש הגדול בעיירה הליטאית, הגשים בכל מעשיו

את אורח החיים של סבו, הנצי"ב, בדמות-דיוקנו ראינו דוגמה של גדולי וולוז'ין בצעירותם. הוא היה מבין המעטים בשיבה שלמד חומש ונביאים, מדרשי אגדות, ואין מן הצורך לומר שרוב כוחו וזמנו השקיע בגמרא ופירושה הראשונים וגדולי האחרונים. דרך-לימודו היתה ידיעה, היקף ובידור יסודי על סמך המקורות. כל ימיו ורוב שעות לילותיו לן בעומקן של הלכות ואגדות, קיים מצוות התורה. בפנים שמחים היה מקדים שלום לכל אחד, ומגלה עניין בחיך. ומשחלה אחד מבין לומדי הישיבה, היה הוא ראשון לביקור-חולים, ראשון למתן עזרה.

כל מהותו היתה מתגלית בחגים ומועדים. חרדתו בימים נוראים, שמחתו בחג הסוכות, רוממותו בחג הפסח, דכדוכו בתשעה-באב, כאחד מעובדי-השם מבין זקני הדור. כשרונותיו זהרו ברבים בימי הפורים כשבדיחות דעתו היה דורש שעות ארוכות ברוב בקיאות וחרפות "פורים-תורה", משלב עניין שלא בעניין תוך חידוד, ומתבל דבריו במאורעות שהתארעו בשיבה בשנה האחרונה. אלה שלא ידעוהו מקרוב כל ימות השנה היו מתפלאים מכוחו היוצר בתורותיו השנונות ששפכו מפיו בפורים. בחידודיו רצה להוכיח לשומעים, שכל ימות השנה יש להתרחק מפילפולים מחוסרי-יסוד ולהתרכז בידיעה וסברה ישרה. בחידושו היה בבחינת בור סוד ומעיין מתגבר כאחד.

עינו עין טובה ודעתו רחבה. התרחק מקנאות מצומצמת וחזיר עצמו מתוכחה. האמין אמונה שלמה בקדושת ישראל ובכוחו של מאור התורה להחזיר כולם למוטב. הוא בא לשיבת "מרכז הרב" משום שבראשה עמד אחד מגדולי וולוז'ין, גאון וצדיק, שבתורתו ובמידותיו כבהשקפותיו מצא המשך חי לנצי"ב.

הוא הצעיר, לא זכה לשמש את הרבי ר' הירש-לייב ואת ר' חיים, ראשי ישיבת וולוז'ין, מפני שנולד שנים מרובות אחרי סגירת הישיבה, אבל כולו השתייך לחבורה זו. הוא היה וולוז'ינאי בלי וולוז'ין.

*

משהגיעו הידיעות על אבדן יהדות ליטא, כוונו היראורים ראשונים לבני-משפחה קרובים ביותר, ולאחד שלא ממשפחתך, שדמותו היקרה היתה חקוקה בלב בכל סגולותיה והפגישה עמו נשארה בגדר חווייה בלתי נשכחת – דמותו המופלאה של ר' יצחק ריף, זכר צדיק וקדוש לברכה.

*

בשבוע זה היה היארצייט [יום-הזכרון] של הגאון מטברג זצ"ל, ביי"ט כסלו, והמנהג הוא אצלנו בשיבה הקדושה, לחזור על דבר-שמועה מפיו בערב זה בפני קבוצה של ותיקי בני הישיבה, ויש לזה מקור בדברי רש"י סוף יבמות (דף קכב, א), ואומרים חידוש-תורה ובתוך החידוש משלבים את דבריו, ולפני שנה ובשנה זו נפל בגורל עלי שאני אהיה מהמגידיים – – – ונמשכו הדברים בענייני סדר זרעים, – – – ויש בזה מקום לבאר.

ולפני שנתיים היה הגראי"ה קוק שיחי' אומר שיעור כל יום בהלכות התלויות בארץ בביאור פירוש הר"ש והירושלמי ופסקי הרמב"ם ז"ל.

מתוך מכתב להוריו, חורף תרפ"ט, נר יצחק עמ' צח

בשנות הנעורים, כל רגע וכל שעה יקרים מאוד, כי שנים אלו צריכות לקבוע את סדר החיים בעתיד. – – – ובשנים אלו, כל יום – לשנה יחשב. ואילו היתה מחשבה זו תקועה תמיד אצל האדם, בוודאי לא היו הימים דומים זה לזה. כל יום היה האדם נברא בשלמות יתירה, רבה ורחבה, כי היה יודע חובתו ועבודתו בעולמו. מדבריו, שם, עמ' צא

תיאור אכזריות השפלתה ורציחתה של קהילת זאגר בידי ליטאים בהנחיית הגרמנים, מובא בפנקס הקהילות ליטא, ירושלים ה'תשנ"ו (בעריכת דוב לוי), עמ' 277-282. בין השאר מסופר שם כי הנאצים כפו על אחיו של רבי יצחק, שהיה גבה קומה, לרתום עצמו לעגלה יחד עם אדם נמוך קומה, ולמשוך אותה ברחובות העיר. בני הקהילה הוכרחו לעבור ו-לירוק בפניו תוך איום במוות. רבי ישראל הורה לבני קהילתו לבצע את שהתבקשו. רבי יצחק עצמו נרצח בערב יום הכיפורים ה'תש"א. כל משפחתו נרצחה אף היא. השם יקום דמם.

מבני העלייה

הרב אליהו יצחק פריסמן ז"ל¹
ה'תר"ע – ה'תשל"ו

כשהספיד מרן הגראי"ה קוק זצ"ל את הגאון הצנוע ר' אברהם יצחק טברוסקי ז"ל, רבה הראשון של מגדיאל, נשא עליו את מאמר חז"ל "מקום ארון אינו מן המדה" (מגילה י, ב), וכך אמר:

"ספר העזרה, ספר התורה שהיה מונח בארון-הברית, אעפ"י שעיקרו לא לשם קריאה ולימוד הוא בא, שהרי היו קוראים בו לעתים רחוקות – כהן-גדול ביום הכיפורים והמלך במעמד הקהל (עי' בבא-בבא יד, ב, רש"י ד"ה ספר עזרה) – דרגת קדושתו היתה הרבה יותר גבוהה משאר ספרי תורה, שכן נכתב על ידי משה רבינו, ולא עוד, אלא שכולו היה עומד בנס – הרי אמרו בגמ' (מגילה י, ב): "מקום ארון אינו מן המידה", ולפי זה גם ספר התורה הזה, שהיה מונח בארון, גם הוא היה למעלה מן המקום".

"יש גדולים נסתרים", המשיך מרן הרב זצ"ל, "שקדנים מופלאים שאינם ידועים ברבים, אולם דרגתם גבוהה ביותר, כי כל מהותם היא עמלה של תורה, שקועים הם בעמקי הגיונה. וכיוון שאין הם צריכים לצמצם עצמם ולרדת אל הרבים, הרי הם תמיד עולים ומתעלים, מתנשאים ומתרוממים. חייהם הם חיי-נשמה, למעלה מן המקום ולמעלה מן הזמן" (ועי' "תורה-אור" לאדמו"ר בעל התניא ז"ל, פ' מקץ, דף לד, ב, ד"ה ולהבין: "יש נשמות [של] יראים ושלמים, כמו עולה תמימה, שנלקחה נשמתם מעלמא-דאיתכסיא, ועל כן אינם פרנסי הדור, לפי שהם בבחינת הסתר והעלם, המשומר ממגע").

דברים אלו כוחם יפה גם לתלמידו-חביבו של הרב – הגאון ר' אליהו יצחק פריסמן ז"ל, שהלך לעולמו ב"ג אדר שני ה'תשל"ו.

יושב בסתר זה – עליון היה על רבים, גם אם רק מעטים ידעו על גדולתו ועליונותו. מרן הרב זצ"ל העריך מאוד את כלי החמדה רב-הסגולות, קירבו ביותר, ואף קבע איתו לפעמים לימוד משותף.

בין ראשוני הישיבה היה הוא – משכמו ומעלה. "אליהו ריטובר" שהיה שם-דבר בישיבות ליטא, תפס מיד את מקומו הראוי לו בישיבת "מרכז הרב" בירושלים. עילוי שקדן, עילוי צנוע, מוח מבריק בתפיסתו, בישרותו בבהירותו, ועם זאת כולו שקט ושלווה, מופנם לא מתוך יהירות, אלא מתוך ביישנות, מתוך צניעות ועדינות נפשית (סגולות היקר היו לו גם מורשת-אבות – דור שביעי היה לאחיו של הגר"א מוילנא, הגאון החסיד ר' אברהם ז"ל, בעל "מעלות התורה").

מתלמודם, הוא שיחם והוא שיגם ביום ובלילה, ובשעות שלא יום ולא לילה.

כשנפרד ר' אליהו פריסמן משיבת טלז על מנת לעלות לארץ-ישראל, זכה לדבר שרק מעטים זכו לו – רבה של טלז, הגרי"ל בלוך ז"ל יצא ללוות אותו. היה זה מחווה מיוחדת מצד הרב וראש הישיבה שנהג נשיאותו ברמה, כלפי תלמיד צעיר, והוא אמר אז: ר' אליהו ריטובר – הוא יגדל ויתעלה, ועוד נשמע עליו רבות בשנים הבאות.

בשנת תרפ"ה, כשהגיע לירושלים הגאון ר' אברהם אהרן בורשטין זצ"ל מטברג,¹⁸ "בחיר גאוני הזמן" (כפי שתיאר אותו מרן הגראי"ה זצ"ל, שהזמין אותו לעמוד בראש ישיבתו) ששימש פעם ברבנות ריטובה, שמח למצוא בישיבה את בנו של אחד מחשובי קהילתו, בנו של ר' אליעזר-זאב פריסמן ז"ל, הי"ד, כשהוא מפאר את הישיבה ברמתו התורנית ובאישיותו האצילה.

(ר' אליעזר-זאב פריסמן, שהיה בנעוריו ממצוייני ישיבות טלז וסלבדוקה, היה בריטובה מן הפעילים למען ארץ-ישראל, מורשה הקהק"ל וראש וראשון לכל מקראי ציון. הוא נשאר נאמן לעולם הישיבות ושלח את בניו ללמוד תורה אצל מרביצי התורה הגדולים. את דמותו מעלה ברטט בנו ר' חנוך פריסמן ז"ל, ב"ספר ריטובה", שהופיע בת"א בשלהי תשל"ה, עמ' 94-93).

הגאון מטברג ז"ל היה אומר: כשאני מרצה "שיעור" בישיבה, יש מי שתופס תשעים אחוז, ויש 80 אחוז וכו', ורק אחד ישנו שהוא תופס את מאת האחוזים – וזהו ר' אליהו פריסמן. שני השיעורים הראשונים שנאמרו בישיבה, נרשמו על ידי הגראי"ה פריסמן ונדפסו בספרו של הגאון "נר אהרן" (תל-אביב ת"ש) עמ' פה-צג, והמו"ל הר"מ פרנקל ז"ל ציין בראשם: "הגאון המנוח זצ"ל עבר עליהם ומצאם ראויים".

*

מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, גם הוא היה מזמין במשך תקופה ארוכה את רבי אליהו פריסמן לביתו, בכל אור ליום חמישי, ומכין יחד אתו את שיעורו העמוק, שהיה מרצה למחרת בצהריים בישיבה.

רבה היתה הערכתו וחבתו של ראש-הישיבה, הגאון והצדיק איש-ירושלים, לדמות החדשה בשבילו, בן הישיבה הליטאי לבוש-הקצרות, שהביא אתו מטען תורני-רוחני עשיר מדרך הלימוד של ראשי הישיבות תלמידי הגאון ר' חיים מברסק ז"ל, ומידותיו תרומיות מתרומת גדולי המוסר חניכי-חניכיו של רבי ישראל מסלנט ז"ל.

בספרו של מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, בית-זבול (ח"ג, ירושלים תשי"ז), נמצאות שתי תשובות בהלכה שכתב הגרי"מ ז"ל לתלמידו החביב. האחת נכתבה זמן-מה אחרי מאורעות אב-תרפ"ט, ב' דר"ח אלול תרפ"ט, ובשורותיה הראשונות בא לידי ביטוי מצב הרוח הקשה של הרב בימים הקודרים ההם, ונחמתו בדברי התורה – בחינת "זאת נחמתי": "מכתבך הנלבב הגיעני לפנות ערב, ומבעד כל העננים השחורים, מגודל התמורים על שפך דמינו ובזבזו רכושינו, וביחוד על עוללי-טיפוחים קדושי חברון

וצפת, האיר כברק מכתבך הקצר, עם דברי תורתך הנעימים ומתוקים מדבש ונופת-צופים, ונמלאתי חיל וחדוות קודש, ואהבה דוחקת להשתעשע קצת (בדברי-תורה) עם חברי האהוב עלי כנפשי".

ובסיומה של התשובה נאמר: "ואתה ידידי ורעי, התחזק להמשיך מעוזך, שיהיו כל מעייניך בתורה ויראת ד', והיה תהיה לארז אדיר בישראל, המנשק אותך נשיקות של אהבת-אמת מהררי ציון".

גם בתשובה השניה כותב הרב ברוב חיבה לתלמידו: – "חביב רוחי ולבי, מחמדי וכו' – הנני לאשר בזה קבלת מכתבך הנחמד והחביב עלי והיקר לי מכל הון".

*

עם היכון המכון לדרישת התלמוד, על ידי הנדיב ר' ישראל-אהרון פישל ז"ל, היה הוא מעשרה הראשונים אשר מרן הגר"מ זצ"ל הכניס אותם למכון. הוא נחלץ לעבודה השיטתית של הלכה ברורה ובירור הלכה. בשבילו לא היה זה מאמץ מיוחד, שכן גם לפני זה היתה משנתו ברורה, ערוכה בכל ושמורה. היה סדר למשנתו, ותורתו עשויה פרקים פרקים. חבריו למכון נעזרו בו לא-מעט, וכל הדבר הקשה הביאו אליו.

בשנים הראשונות במכון, עבד יחד עם חברו הגאון ר' מרדכי יהודה לייב זק"ש ז"ל (חתנו של מרן הגר"מ חר"פ זצ"ל), על חידושי רבי יחיאל מפריז למסכת מועד-קטן, שנדפס בהוצאת המכון (ירושלים, תרצ"ז). הערותיו המצויינות לקונטרס בדיני שמחות לכהן-גדול, שכתב הגר"מ זק"ש ז"ל במבוא לתוספות, הם חידושי תורה מוצקים בביסוסם במקורות ההלכה.

העבודה המשותפת יצרה ידידות עמוקה, בין הנהו תרי צנתרי-דדהבא. בהקדשה להגרא"י, בראש ספרו "זמנים" (ירושלים תשי"א) כותב הגר"מ זק"ש ז"ל: "בהזקרה רבה וידידות לבבית ונפשית, לידידי ורב-חביבי הרב הגאון המפורסם" וכו'.

כשזם הרב מאיר ברלין ז"ל את מפעל האדירים של האנציקלופדיה התלמודית, וגייס למלאכת-מחשבת זו חכמי תורה מעולים מבחירי הישיבות, בעלי ידיעות מקיפות ומסודרות, שוב היה הגרא"י פריסמן מן הראשונים אשר הוכנסו בעובי העבודה התורנית הזאת.

ערכים כבדי-משקל נכתבו ונערכו על ידו, וערכים רבים בוקרו ונבחנו על ידו. עינו התדה וידיעתו המקיפה עמדו לו לתרומה נכבדה ביותר לקידומה של העבודה גדולת ההיקף ורבת האחריות, שכמותה טרם נעשתה בשדה הספרות התורנית.

במהדורה הראשונה של הכרך הראשון נזכר שמו כבעל ערכים מרובים, והרשימה ארוכה. ראוי להזכיר כאן את החשובים ביותר: אבדה, אין אדם משים עצמו רשע, אין איסור חל על איסור, אין דוחין נפש מפני נפש, אכילת מעשר-שני, אכילת פסחים, אכסדרה וכו',

יחס חברי עמוק גילה הגר"י פריסמן לעמיתו הצעיר ממנו – אשר יחד עבדו במערכת האנציקלופדיה – הגר"ש סטרליץ ז"ל, שהקדים ללכת לעולמו בדמי ימיו (ז' טבת תשט"ו). הוא – עם עמיתו הגר"י כהן (שליט"א) [ז"ל], הקדיש זמן יקר לסידור כתביו והבאתם לבית-הדפוס. כך זכינו להופעתו של הספר המצויין "שם משמעון", חידושים וביאורים על מסכת מעשרות וסוגיות בתלמוד (ירושלים תשכ"ב), אשר רבים נהנים ממנו בלמדם סדר זרעים. הוא גם עיטר אותו בתוספת דברי תורה הנושאים ונותנים בחידושיו של המחבר ז"ל (מעמ' קמד עד עמ' קנ).

בקץ תש"ח, כשיזם מרן הגר"א הרצוג ז"ל את הקמת "המכון למשפט-התורה" (במסגרת מכון הרי פישל), הוכנס הגר"י במערכת ה"הלכה הפסוקה", שהתחילה בעבודה שיטתית של ריכוז החומר המשפטי מסביב ל"חושן המשפט", והרצאתו בשפה ברורה ובסיכומי הפסיקה (הכרך הראשון של ה"הלכה הפסוקה", המגיע בחושן המשפט עד סימן ח', הופיע בירושלים בשנת תשכ"ב).

בשנים האחרונות סייע הגר"י בעריכת כתבי מרן הגר"צ פ' פרנק ז"ל, ושמו זכור לטובה בהר צבי או"ח חלק א' (ירושלים תשכ"ט) וכן בסוף ההקדמה "לרגלי ההר", בחלק יורה דעה (ירושלים תשכ"ד), ובני המחבר קובעים ברכה ל"ידידנו הרב הגאון רבי אליהו פריסמן שליט"א, שעזר הרבה במשימה כבדה ונכבדה זו.

הגר"י היה מבאי ביתו של עמוד ההוראה הגר"צ פ' פרנק ז"ל, שלמדנותו העמוקה והמקיפה נצטרפה אצלו עם חתירה לפסק ההלכה, והשיב תשובות למעשה לכל השואלים בעל-פה ובכתב. והוא הרבה לשאת ולתת אתו בהלכה.

(הגר"צ פ' פרנק ז"ל מכנה אותו בכתביו הגר"א פריסמן ("מקראי-קודש" לפסח ח"ב, ירושלים תשל"ו, עמ' מו) ומביא בשמו הערה נמרצת. ועיין שם דברים בשמו (עמ' קצא, ב"הררי קודש").

*

במאמר קצר ותמציתי, בספר שהופיע לכבוד יובל השבעים של הנדיב ר' ישראל-אהרן פישל ז"ל (ירושלים תרצ"ה, עמ' לד), כותב הגר"י פריסמן ז"ל על שלוש זרקות בלימוד התורה: הראשונה – המצווה הכללית שנתחייבו בה כל ישראל; הדרגה השנייה, של העושים תורתם קבע, שמגמתם היא "ידעת התורה וקניינה", והדרגה השלישית, העליונה, שנמסרה ליחיד-סגולה שבדור היא – "בירורה וליבונה של תורה", וחכמי ישראל אלה הם העושים אותה כ"שולחן-ערוך לפני האומה כולה".

הגר"י פריסמן ז"ל היה שייך ליחיד-סגולה שבדור. אחד-מיוחד היה, מחכמי ישראל הגדולים והמובהקים, אשר אורו הזרוע, אור תורתו הצנוע, האיר ויאיר לכל באי השערים המצויינים בהלכה, ב"בירורה וליבונה של תורה".

יבורך זכרו וינון שמו.

עמלה של תורה

הרב יצחק שולזינגר ז"ל^{נפח}

ה'תרס"ה – ה'תשי"ז

הרב יצחק שולזינגר ז"ל למד בישיבה עשר שנים – מקיץ תרפ"ד עד קיץ תרצ"ד – בשקידה רבה, וזכה להערכה מרובה אצל הרב. בסמיכת-החכמים המעולה אשר העניק לו הרב, הוא כותב בין היתר "החביב לנו עד לאחת", ואף ראש הישיבה הגרי"מ חרל"פ זצ"ל כותב בהסכמה לספרו "אמרות יצחק" (ירושלים תש"י) "וחביב היה אצל כ"ק רבינו הרב זצוק"ל". ולא יפלא הדבר, שכן היה ר' יצחק עומד בהערצה גדולה מול תורתו של הרב. מקשיב לכל הגה שיצא מפיו, וכמו שמציין שם חתנא-דבי-נשיאה הרב ר' נתן רענן ז"ל: "תלמיד מקשיב [היה ר' יצחק], אשר לא מש מתוך האוהל של בית רבו".

וכך כותב ר' יצחק ז"ל בהקדמה לספרו "אמרות יצחק":

"היתה מנת חלקי להסתופף בצלו הקדוש של רבנו, אור ישראל וקדושו, רכבו ופרשיו, נזר הדור, מורי ורבי, רבן של ישראל הרב הראשי הראשון לארץ-ישראל, מרן הגאון מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל, הכהן והשופט של המקום הקדוש.

ונאמר: 'שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלוך נותן לך לשבטיך, ושפטו את העם משפט צדק' – והלא השופט שופט רק בין איש לרעהו ולא 'את העם'? אלא רבנו זצ"ל היה מנהיג ושפט את כל העם בצדק, שמסר את נפשו למען הצדק, ולימד זכות על העם ועל הארץ, וזהו 'שפטו את העם משפט צדק'.

שנים רבות זכיתי לצקת מים על ידי הקדושות, לשמוע ולהאזין בהלכה, באגדה, במוסר, ובדברי מחשבה קדושים ועמוקים, ולהקשיב לכל הגה שהיה יוצא מפיו כהן-גדול בקדושה ובטהרה, כמו שנאמר בשיר-השירים 'בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי', וליהנות ממעיין-גנים, באר-מים חיים ונוזלים מלבנון, המים החיים של התורה, ולהתבשם מריח התורה ועומק המחשבה שהיתה ממלאה את הישיבה המרכזית 'מרכז-הרב' במרומי הר הקודש, כמו שנאמר 'כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים'".

כיוצא בזה הוא ממשיך וכותב:

"היתה לי גם זכות מיוחדת, שזיכני השי"ת להתקרב קירבה מיוחדת לראש הישיבה, רבנו הגאון הצדיק מרן יעקב משה חרל"פ שליט"א, שקרבני קירבה נפשית בשתי ידי הקדושות והנאמנות, והייתי תמיד מבאי ביתו בשבת וחול, ושומע את דבריו בהקשבה רבה ובהתמסרות מיוחדת, מתוך הרגשת המסגרת המקיפה, הרחבה והעמוקה, שבדבריו

היוצאים מפיו בהתלהבות אש קודש, המאירים את מחשבות המקשיבים, מרוממים את הנפשות ופותחים אופקים רחבים ביראת ה' ואהבה עמוקה לה' ולתורתו".

*

קטן-קומה היה רבי יצחק ז"ל, ועם זאת דמות בולטת מאוד בבית-מדרשה של הישיבה. זריז ונמרץ. לומד בשקידה, מלמד בחום, וכולו ריתחא-דאורייתא. כשהוא מרים עיניו מן הספר אתה נפגש במבטים חדים, בעינים עירניות, מרצדות. מעמדו האיתן כאחד הבתורים הוותיקים, המעולים, אינו מרפה את המתח – הוא ממשיך לעמול בתורה בלהט, הוא – הלמדן המובהק – מוסיף והולך, מרבה לימוד, מרבה דעת.

שלא כחבריו, שצחק עיסוקם במסכתות ה"ישיביות" (מסדרי נשים-נזיקין), רכש הוא ידיעה רחבה גם ב"יורה דעה", והמתחילים ללמוד "איסור והיתר" – כל הדבר הקשה יביאו אליו. והוא קם ומסביר, מראה מקום, מאיר עיניים והדברים שמחים כנתינתם.

עשר שנים למד בישיבה – אילן נטוע, חלק מנוף הישיבה. בעל יחוד שם וקביעת מקום. קשור היה מאוד אל הרב. לא פעם הזמין אותו הרב להכין יחד שיעור הלכה, ומאוד נהנה משאלותיו, מהערותיו, ואין פלא אם קבע הרב ואמר: "ר' יצחק הוא ממציאינו-המצוינים שבישיבה!" כעבור כמה שנים עיטר הרב את ר' יצחק בסמיכת-חכמים מאוד מכובדת, סמיכה רב צודית המציינת את כל הסגולות של הנסמך:

ב"ה, יום א' דראש חודש אלול, תרפ"ט

הנני בזה למיהב יקר-סדהותא, לאחד מיקירי בני ישיבתנו הקדושה המרכזית, החביב לנו עד לאחת, ידי"נ הרב המאור הגדול, עדין לגאון ותפארת, חתן תורה המצויין, חריף ובקי, ויר"א מרבים, מוכתר במדות תרומיות ויקרות, מו"ה יצחק הלוי שולזינגר שליט"א, אשר הרבה מקנתו בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, ויפה כח עיונו ביושר הלימוד ובדרכי חכמים, להעמיק בהלכה, ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. והנני בזה לאשר חיליה, ולמימר לי"ה אשרתא, כי יורה יורה ידין ידין, כאחד מחכמי ישראל המובהקים, וכל מן דין סמוכו לנא, ואשרי עדת ה' אשר תבחרהו להיות לה למורה דרך ה' ואלוף לראשה, ותקותי לה' כי עוד יגדל ויעלה הלך ועלה במעלות הקודש ויהיה לשם ולתפארת בישראל.

ולאות אמו"צ [אמת וצדק] בעה"ח יום הנ"ל, פעה"ק ת"ז

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ר' יצחק לא הסתפק בסמיכה לרבנות, אלא החליט גם ללמוד את מלאכת השחיטה (אפשר שהשיקול המעשי היה: המצב הכלכלי במושבות החדשות אינו מאפשר להן לשאת בהוצאות של רב ושל שוחט גם יחד, ומוטב להתכונן למלא את שני התפקידים).

בשקידתו בלימוד כך שקד גם על אומנות מלאכת-קודש זו, בהדרכת השו"ב הירושלמי הותיק ר' מנדל פרוש ז"ל. ואכן הגיע גם בה לדרגה מצויינת, וכשהציג אותו הרב פעם

בפני ראש קהילה מסויימת, אמר עליו בין היתר: "סמיכה להוראה הוא קיבל ממני, ואשר למלאכת השחיטה – אמר לי רבי מנדל פרוש, שהוא עולה עליו בזריזות ובדייקנות".

כשהועלתה הצעת השידוך עם בתו המצויינת של המשמש בקודש, ר' אברהם-חיים צ'צ'יק ז"ל, היו במשפחה שהסתייגו מההצעה בגלל היות החתן קטן-קומה. ובא ר'א"ח אל הרב להתייעץ בדבר. אמר לו הרב: "מה עדיף, בחור גבוה עם נשמה קטנה, או בחור נמוך עם נשמה גבוהה? נכון, ר' יצחק שלנו אינו גבוה, אבל הוא גדול!" והוסיף הרב וזרז: "תעשו את השידוך, והלא אתה אברהם נחשב אצלי כבן, וכל מה שתבקש אעשה למענך". דברי הרב וזירוזו השיגו את מטרם, ואכן הקים ר' יצחק ביתו לתפארה עב"ג הרבנית הצדקנית מרת סימא-לאה (תחי') [ע"ה], וזכה להעמיד בנים תלמידי-חכמים, גדולים בתורה וביראה.

בהשתדלות הרב נתקבל רבי יצחק בשנת תרצ"ג לרב ושוחט בכפר-גנים על יד פתח תקווה. לכבוד המאורע ולמען הרים כבודו של הרב הצעיר בעיני קהילה הצעירה, נערכה מסיבה חגיגית לרבי יצחק בבית הרב. הרב דיבר בשבחיו של ר' יצחק, והעלה על נס הצטיינותו בתורה וידיעתו הרבה בהוראת הלכה למעשה. גם חבריו נתכבדו להגיד דברים במסיבה, ודיברו דברים של טעם.

והנה נכח במסיבה רב-אורח שעלה לא מזמן מרוסיה, והוא התרשם מאוד ממראה עיניו ומשמע אזניו – בני ישיבה צעירים נואמים בצורה כה יפה, בעברית כה נאה, ובתוכן של רוחב-דעת. כשנתכבד גם הרב האורח לברך, מצא לנחוק לציין את התרשמותו מהבחורים, ובין היתר התבטא שהוא שמח לראות בני-תורה שתורה והשכלה צמודות אצלם יחד. לשמע הביטוי הזה הרצינו פני הרב, שכן הביטוי השכלה היה בו טעם לזואי לא נעים. המאבק של היהדות הנאמנה עם ה"משכילים", שהעמיק רישומיו בנפש בשנות הנעורים, נשאר ברגישתו גם בשנים הבאות, והביטוי "השכלה" צפן בתוכו הרבה יותר מהשתלמות רגילה במדע – הוא הזכיר את אותו זרם, שגרם תקלות מרובות לישראל ולתורתו.

הרגשה זו מובעת בדברי הרב במאמר מקיף על הרבנות בישראל, שפורסם בשנות התקוות הגדולות אחרי הצהרת בלפור, כשהשקיע הרב מאמצים מרובים לבניין הרבנות והעמדתה במעמד רשמי, מוכר ומאושר בגושפנקא ממשלתית. הוא השמיע דעתו גם על התרעננותה של הרבנות, וכתב אז את הדברים הבאים:

"ההשכלה הרבנית מוכרחה להתגדל בתוכיותה, לא על פי הנוסחה של השכלה חיצונית, המזיקה יותר משהיא מועילה, אלא ע"י השכלה פנימית, ברוחניותה של תורתנו, בדעות, בחזון ובשירה – – – לצקת את רוחה על הדור הצעיר, על בני העליה ועל ההמון כאחד"

(כבוד הרבנות, התור, י"ד אדר א', תרפ"א. מאמרי הראי"ה עמ' 54-53).

החליט, אפוא, הרב שעליו להגיב מיד על הדברים, ולחזור בעל-פה על מה שנאמר לפני שנים בכתב, ועם תום דברי הרב-האורח רמז הרב שהוא רוצה לומר משהו. אכן רבה היתה התמיהה מה ראה הרב לדבר שוב, ומיד הופנו כל האוזניים לשמוע מה עומד הרב להשמיע בדבריו הנוספים. והנה פתח הרב ואמר: "הגמרא בכתובות (יז, א) מספרת לנו, כי סמכו רבנן לר' זירא, שרו ליה הכי: לא כחל ולא שרק ולא פירכוס – ויעלת חן. וצריך להבין מה עניינה של שירה זאת דווקא במסיבה שנערכה לרגל סמיכתו של ר' זירא? אלא כך היה הדבר: ר' זירא כידוע חכם גדול היה ובקי במילי-דציבורא (עי' ב"מ פה, א), וודאי היו לו הידיעות הנחוצות וההכנה הרחבה הנחוצה להנהגת הציבור. ויש להניח שכבר בצעירותו בלטו בו גם מעלות אלה. והנה חששו חבריו שיחשבו אחרים, שר' זירא הקדיש חלק רב מזמנו לרכישת הידיעות האחרות, וכל זה על חשבון לימוד התורה. ועל כן השתמשו בשירתם במסיבת הסמיכה במשל מיעלת-החן:

אשה שמצבה הגופני איננו תקין ופניה חיוורים, משתמשת בכחל ושרק חיצוניים, ובמלאכותיות של פירכוס, כדי למצוא חן. אולם זו שבריא אותה מושלמת, היא אינה זקוקה לשום סממנים חיצוניים, וגם בלי כחל ובלי שרק ובלי פירכוס – יעלת-חן היא. והתכוונו לרמז בזה, שר' זירא הגיע לדרגתו, לא ע"י אמצעים חיצוניים, אלא מתוך גדולתו בתורה, מתוך בריאותו הרוחנית-הטבעית, נובעת תבונתו וחכמת-החיים שלו. אף אנר", סיים הרב, "מתכבדים לומר לאורחנו הרב הנכבד, שבני הישיבה שלנו, לא מתוך השכלה חיצונית נובעת חכמתם ותבונתם, אלא שזכו לכל מה שזכו מתוך לימוד הלכה ואגדה, ומתוך התעמקות בפנימיות מכמניה של התורה".

הרב נהג כבוד רב ברב הצעיר של כפר-גנים, וכשר"י פנה אליו בשאלת-חכם בהלכות טריפות, ודן לפניו בעומק הענין, השיב לו הרב בהרחבה, והוא פונה אליו לא כאל תלמיד, אלא בתואר "ידידי"¹³⁰:

בתשובה על דבר שאלתו שפלפל בחכמה בענין סירכא דבוקה בטירי, אם יש מקום להתיר על ידי מיעוך ומשמוש – – ידע ידידי שקשה מאד להכריע באלה העניינים שאין להם מקור חזק בש"ס, כמו שכתבו גדולי האחרונים, ונהירנא שבדווינסק התיר הגאון ר' ראובן זצ"ל סירכא דבוקה בטירי על ידי מיעוך ומשמוש, ונעשה מזה רעש גדול ומחלוקת רבה, עד שהגאונים ר' יוסף-דוב מבריסק ור' יצחק-אלחנן מקאזאנא זצ"ל השתיקו את הנרגנים בניזפה, אבל לא קבעו להתיר, אלא אמרו שחלילה לערער על הכרעת גאון הדור כהג"ר ראובן ז"ל, ועל כן קשה להכריע בזה בתוך פלפול, זולת על פי חכמים, והכל לפי ענין ההפסד ואופן המיעוך".¹³⁰

דעת כהן, סי' ל

130. הד עמוס מאותו רעש גדול הגיעני באביב-ימי, כד הווינא טליא, כשלמדתי בשנת תרפ"ט בשקלוב אצל מו"ר הגאון ר' מרדכי פיינשטיין זצ"ל (עי' שחר אורו עמ' 36-50), ואז סיפר לי

תקוותו של הרב – כשסמך ידיו עליו – "כי עוד יגדל ויעלה הלך ועלה במעלות הקודש", נתקיימה במילואה. כי אכן נודעה ברבים מומחיותו המעשית, ובקיאיותו בהלכה אף היא נתפרסמה בחוגי הרבנים, וכעבור כמה שנים הוזמן אחר כבוד לקהילת חיפה, וקיבל מינוי חשוב ביותר כראש השוחטים, ועד מהרה תפס מקומו כפוסק מובהק בכל שאלה שנתעוררה בבית-המטבחים.

כיוון שהיה מאוד מסודר, רשם את דבריו עלי-ספר, וכך זכינו להופעת ספרו "אמרות יצחק" (ירושלים תש"י) המלא אמרות טהורות, רצופות שלהבת-קודש של רעיונות משולבים בביאורי פסוקים ומאמרי חז"ל. בראש הספר מופיעה הסכמה נלבבת של ראש ישיבת "מרכז הרב", מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל:

ב"ה ירושלים, יום כ"ז אלול תש"ט לפ"ק.

הן כבוד יד"נ הרב הגאון החר"ף ובקי, יראת ד' היא אוצרו, איש חמודות ורב הפאר, מוהר"ר יצחק שולזינגר שליט"א רב בחיפה ת"ו, זכרתי ימים מקדם עת כי בא מחו"ל, מהשיבות דשם, ללמוד בישיבתנו הק' "מרכז הרב", ישיבתו של כ"ק מאור ישראל וגאונו מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל, והוא עדיין צעיר בשנים. גם אז קנה לו שם טוב, ולפי מיעוט השנים הרבה מקנתו, ויהי מבעלי התריסין בהישיבה, וגם זכה לסמיכת חכמים אשר כתבו לו הורמנא להיות רב בישראל, וחביב היה גם אצל כ"ק רבינו הרב זצוק"ל."

אף בתנאי עבודה לא קלים ובעול אחריות מרובה, המשיך ר' יצחק באורח חייו – שקד ר' יצחק על תלמודו בכל שעה ביום ועד השעות המאוחרות בלילה. בשעתו קבע ראש ישיבת ראדין הגר"נ טרופ ז"ל ואמר כי "שקדן עצום ונפלא כזה לא ראיתי מעודי", וקביעה זאת נשארה שרירה וקיימת בכל המצבים, ולא עוד אלא שבחיפה נפתח לפניו כר נרחב של אפשרויות ללמד. עיר הנמל שהתפתחותה הכלכלית היתה מהירה, פיגרה מאוד מבחינת התפתחותה התורנית. חיפה לא נתברכה בשפע של תלמידי-חכמים, ולכן שמח הציבר הדתי-התורני על שנוסף במקום כוח רציני, ערני ונמרץ, אשר לא רק אוהב ללמוד אלא גם אוהב ללמד. הוא התחיל מרצה בשיעורים קבועים – שיעורי גמרא – בבית הכנסת המרכזי, בביהכנ"ס נצח ישראל, ברמות שונות – "קול ד' בכח – בכוחו של כל אחד ואחד". הסברתו המצויינת ולימודו הערני משכו ציבור נכבד לשיעוריו,

הדיין הישיש ר' יצחק יוסף ז"ל, על הוראתו זאת של רבי ראוב"ל ז"ל שעוררה התנגדות. כשפנו המערערים בנידון זה אל הגאון ר' יוסף-דב הלוי סלובייצקי ז"ל (בעל "בית הלוי"), השיב להם: "דבר זה צריך הכרעה של גדול – ומי לנו גדול מרבי ראובן?!" (עי' מאבני המקום

יג, עמ' 286-295)

ועי' ספר "התורה והעבודה" להרב יוסף-חיים-יצחק סטודניצקי ז"ל, פיעטרקוב תרס"ט, חלק התורה סי' ד', שהאריך לבאר את יסוד היתרו של הגאון ר' ראובן ז"ל, ועיין שם בהסכמת הגאון ר' משה-נחום ירושלימסקי ז"ל.

והוא דייק מאוד בשמירת זמניהם, גם כשהיו הפרעות חמורות. נוסף על שיעורי הגמרא, לימד גם משניות ועין-יעקב, ובשבתות היה דורש בציבור בדברי אגדה (מבית מרן הרב זצ"ל למד לחבב את ה"שפת אמת"¹³¹ – שהיה על שולחן לימודו של הרב מדי שבת בשבתו – ואף הוא היה לומדו בקביעות בכל שבת, והיה מצטט אותו רבות בדרשותיו).

אכן, שנות חיפה קובעות ייחוד-ברכה לעצמן. נפוצו מעינותיו חוצה, ועם כל העומס בעבודה ובתלמוד-תורה ברבים, הצליח לחנך את בניו לתורה ולתעודה (בין היתר, היה נוהג לשתף אותם בהכנת דף הגמרא, וכן היה חוזר אתם על הדף אחרי שגלמד), ולהעמידם על דרגה גבוהה ביראת ד'.

היה זה סנה אשר בער באש-התורה, ולצערינו אוכל הסנה ביום ט"ז לחודש טבת תשי"ז – זכרונו לברכה.

*

נודה להשם יתברך שזכינו – אחרי השואה הגדולה והאיומה – לאתחלתא דגאולה, שקמה מדינת ישראל וממשלת ישראל והתחיל קיבוץ הגלויות – – – אבל גם באתחלתא דגאולה, עם כל הנסים והנפלאות שעשה לנו השי"ת, הקרבנו קרבנות יקרים, קדושים וטהורים, על מזבח קדושת העם והארץ. – – – נתפלל להשי"ת שיאיר לנו את אור הגאולה השלמה ויוריד את טל התחיה במהרה בימינו אמן.
מתוך הקדמתו לספרו "אמרות יצחק", ירושלים תשי"י

131. עי' מועדי הרא"ה עמ' 20.

א ו ר צ נ ו ע

הרב משה-דוד בקשט ז"ל

ה'תרס"ב – ה'תשע"ג

כולו תום וטוהר – חן של תמימות וטוהר של אצילות. פשטות בכל דרכיו וענווה בכל הליכותיו. מן הגדולים הוותיקים היה, ואילו על פניו עדנת-ילד. דיבורו נעים, לבבי, כשחיוך רחב מתפשט ומאיר את פניו. נתקיימו בו דברי חז"ל "נמשלו דברי תורה ליעלת חן – שמעלה חן על לומדיה" (עירובין נד, ב), כי אכן כולו היה מלא חן.

בנבכי הזכרון חרותה תמונתו של רבי משה-דוד יושב ומתפלל – בכוונה, בריכוז, כשיראת-שמיים חופפת על כל ישותו. התפלל בשקט ולמד בשקט. תמיד היה נתון באווירה של רצינות, אולם כשפנית אליו – הסביר פנים והשיב ברוח טובה, כשעיניו הטהורות מאירות באורן הצנוע.

"עיקר התקשרות אל השכל-דקדושה הוא על ידי תמימות" (קיצור "ליקוטי מהר"ן", סוף סי' א) – וזכה רבי משה-דוד להתקשר בשכל-הקדושה שבתורה ובהרגשת הקדושה שבתפילה על ידי תמימותו, ענוותו וצניעותו.

אכן, מידות יקרות אלו הסתירו את למדנותו, ואפשר היה לחשוב שבחור צנוע זה בעיקר צדיק הוא, צדיק תמים, אולם הקרובים אליו יותר ידעו שהוא למדן, ולא למדן סתם, אלא למדן יסודי, מעמיק ומברר, ומשנתו סדורה לו. ואמנם דרגתו הגבוהה בלימוד לא נעלמה מראשי הישיבה. הם ידעוהו והכירו רום-מעלתו, וכשנבחרו המעולים שבישיבה לאתחלתא של "מכון הרי פישל", היה ברור שר' משה-דוד שייך לשורה הראשונה. עם זאת, שמור בידי המשפחה סיפורו של המנהל הראשון של המכון, הרב ר' דב הכהן קוק ז"ל: המועמדים למכון נתחייבו להגיש בפני ועדה בוחנת עבודה תורנית בכתב, קונטרס הלכה בנושא מסויים, ואחרי שהועדה עברה על העבודות, הוגשו המצוינות שבהן לעיונו של מרן הרב זצ"ל. הרב הכיר יפה את התלמיד הותיק ר' משה-דוד, ואף חיבב אותו על יראת-השמים שלו ויקרת מידותיו, ברם כשעבר על הקונטרס שלו הגיב בהתפעלות ואמר: "סבור הייתי שהנני מכיר את ר' משה-דוד שלנו, אולם רק עתה הכרתיו".

בתקופה מסוימת עסקו ב"מכון" בהכנת פירוש למשניות, שהרב יעקב [דוד] הרצוג ז"ל תרגם אותו לאנגלית. (תוכנית זו הניבה לנו את הפירוש למעשרות של הרב שמעון סטרליץ ז"ל, שהוא כלול עתה בספרו "שם משמעון" – ירושלים תשכ"ב). כשחולק סדר זרעים בין חברי המכון, לקח לו הרמ"ד את מסכת כלאים, ומשנכנס לעומקה של הלכה עמומה זו חיבר ספר שלם על ירושלמי כלאים, ונהיה מומחה לכל פרטי הרחקות כלאים.

הואיל וגונב לאוזני דבר עבודתו החשובה, הרי כל אימת שנפגשתי אתו, הייתי מבקשו שלא ימנע טוב מהרבים. ברם, הוא השיב וטען שזה עוד לא מושלם ולא גמור. כעבור שנים העלה לפני הצעה מסוימת, ובמכתב אלי מיום ג' אייר תשי"א הוא כותב:

"...אשתדל בדבר שהנך משתוקק לזה, שאשלים פירושי על מסכת כלאים ירושלמי, וגם אשתדל לקבץ תשובות מראשונים ואחרונים על הלכות כלאים ואסדרם על הסדר". והוא מוסיף וכותב: "הייתי מציע לך שתסדר באיזה שטח בשיבתך 'תרביצא-דבי-רב', ואני אעזור לך לערוך שם מערכות של דוגמאות חיות בענין הזריעות וההרחקות בשדות, למנוע איסור כלאים, כדי להקל על התלמידים".

חבל שבירוב ענוותו לא הביא ספרו לדפוס, ואף לא פרסם חידושי תורתו בקבצים תורניים. ברם, תורה מרובה שלו שקועה בעילום שם בארבעה כרכי ה"אנציקלופדיה התלמודית", אשר שמו מופיע בין כותבי ערכיה (כרכים: ה, ו, ז, ח), וכן בכרכי "אוצר הפוסקים" אשר שם המשיך בעבודתו השקטה (ואגב עבודה זו חיבר קונטרס גדול ומקיף על בעיות היתר-עגונות, שגם הוא גנוז-שמור בעזבונו הרוחני). ויפה עשו בניו, שבשנת האבל פרסמו בירחון התורני החשוב "מוריה", סיון תשמ"ג, קונטרס מצוין בענין רוב מניין ורוב בניין בהלכה, ובו גם דיון על דברי נביא ובת קול לגבי הלכה. המעיינים בדבריו יווכחו עד מה ידיו-רב-לו בגבורתה של תורה, בבקאות ובהבנה, בסדרנות ובהסברה.

בנו הרב חיים בקשט שליט"א, מוסר לנו את פרשת תולדותיו:

נולד בשנת תרנ"ט (בערך) בעיירה איִבְיָה, ובגיל 4 התייתם מאביו. למד אצל המלמדים בעיירה. זקני עירו ספרו כי בשנות ילדותו המוקדמות כשהיה משחק עם בני-גילו במשחק ה"סוסים", הציע לא פעם לחבריו לשמש כ"סוס" גם כשלא היה חייב לעשות זאת לפי התור, ובלבד שתמורת זה, יעזרו לו אחר כך לשאוב מים מן הבאר, ולחסוך עבודה זו מאמו האלמנה.

במלחמת העולם הראשונה נכבשה העיירה ע"י הגרמנים ושימשה גבול בין הכוחות, ומחמת כך הוכבד העול על התושבים, אין יוצא ואין בא. מר היה גורל כולם ויותר מזה גורלה של האלמנה וילדיה.

עם רוב דאגתו לאמו, שהשתדל בכל דרך להקל על חייה, גברה בו אהבת התורה, ומיד עם גמר המלחמה, בימי מבוכה ומבוקה, בעולם הפוך כשתוהו ובוהו שוררים במדינת רוסיה הרחבה, הוא עוזב את הבית החם, ובעידודה וברכתה של אמה המוכנה לקרבן זה, הוא יוצא לחפש לו מקום תורה. הגיעה אליו השמועה כי ישיבתו המפוארת של הגאון ר' ברוך-בער ז"ל, "כנסת בית יצחק", גלתה ממקומה, ונתגלגלה והגיעה לקרמנצ'וג הרחוקה אשר באוקראינה, והרי הוא נודד ונוסע ברכבות-משא, מתגלגל ימים כתחנות מעבר עד שהוא מגיע לקרמנצ'וג. ואם כי הישיבה נתונה בתנאי מחסור חמורים ביותר, רבה שמחתו על שזכה להסתופף בצלו

של ראש-ישיבה גדול. והריהו מתיישב ללמוד בשקידה – "חסורי מחסרה והכי קתני"! בקרמנצ'וג שהיה כמה שנים ועברו אליו כל התהפוכות שחלו אז ברוסיה, שמשמעותן היה רעב, לבוש עלוב (היה זמן שהלך בבגדי שקים ממש – כך בדיוק אמר לי), ונתון היה לסכנת מחלות ואף סכנת מוות ממש. ודווקא בימים הקשים ההם קיבל את גיבושו כבן-ישיבה.¹³²

ומרגלא בפומייה של הגאון ר' ברוך-בער ז"ל: "בפני תלמידי בתקופת קרמנצ'וג הנני נוהג לקום, כיוון שהם למדו תורה במסירות נפש בפועל ממש".¹³³ כשנאסר קיומן של הישיבות ביזמת היבסקציה, החליט לעבור ב"גנבה" לפולין. לאחר הרפתקאות רבות בדרך-לא-דרך, רגלי וברכבות-משא – גם בשבת – בהוראת ר' ברוך-בער זצ"ל (ומפסק הלכה זה ניתן להבין עד כמה היה הדבר בגדר פיקוח נפש), הגיע למינסק הקרובה לגבול הפולני. במינסק נעצר ע"י השלטונות והיה עצור כמה ימים יחד עם מרן "החפץ חיים" זצ"ל, שהגיע גם הוא אז למינסק, וביקשו לשלחם בחזרה, באמרו: "אנו יודעים שאתם בורחים לפולין!"

כשהגיע לפולין, נעצר שוב ע"י השלטונות הפולניים, ועמדו לגרשו חזרה לרוסיה, יחד עם עוד כמה בני-ישיבות שנתפסו בגבולות. אולם רבה של העיירה ראקוב, הרב אברהם קלמנוביץ זצ"ל, השתדל ושחרר את בני הישיבה, וכך הגיע לוילנה בימי הפסח לאחר "מסע" שהתחיל בחודש שבט.

לאחר ביקור קצר בעיירת מולדתו בו נפגש עם אמו (שחשבה אותו למת), חזר לוילנה, שם התמקמה ישיבתו של ר' ברוך בער זצ"ל (עד העברתה לקמניץ בשנת תרפ"ו). שם הכיר מקרוב את הגאון ר' חיים עוזר גרודזנסקי ז"ל והתרשם מאד מאישיותו ומגדולת-תורתו.

בשנת תרפ"ה (בט"ו בשבט) הגיע לא"י, עפ"י דרישת מרן הרב זצוק"ל, הוא והרב יוסף בורובסקי ז"ל, והרב שמואל אליעזרי (יבל"א) [ז"ל] שעלו יחד, והיו הם שלושת הראשונים שהגיעו ל"מרכז הרב" ע"פ דרישת מרן הרב זצ"ל. באווירא דא"י ובהרגשת קדושת ירושלים שם לילות כימים בלימוד תורה, והכל בהצנע לכת. היה מאוד קשור במרן הרב זצוק"ל, וטען לא אחת כי דורו לא זכה להבינו ולהכיר את גאונו. לפי הגדרתו היה הרב גאון במלוא מובן המלה, גאון בכל השטחים, הן בפלפול, הן בפסק והן בדרוש, וצלל למעמקי תורת הקבלה. אולם דורו לא הבינו כראוי ורבים לא ירדו לסוף דעתו. (עיי' לעיל עמ' 314).

132. "העוני, בכל צרותיו, נברא בעולם לצורך הזיכרון הנפשי, לצורך תיקונו הרוחני של האדם – – – הנפש המדוכדכת פונה אל-על, מכירה את האפסיות של ההשתקעות בגאווה וגאון, וממילא מתראה הוד הקודש" (עולת ראי"ה ב, עמ' סג).

133. "כל דור המחזיק בברית-ד', וביותר דור הנושא בסבל עול גלות וצרה רבה, מסיף לסגולה הכללית של האומה, ואור ישראל הולך ואור" (עולת ראי"ה א, עמ' תלד).

התחלת הלימוד

בערב חודש שבט [השנה לא צוינה] ביום ש"ק בבוקר לפני התפילה, נזדמן לידי ספר "שערי קדושה" לרח"ו [לרבי חיים ויטאל] ז"ל. והיה רצון הית"ש ולונן [ויתעלה לנצח נצחים] שאתחיל לימוד הקבלה ועברתי על ה"שערי קדושה".

במוצאי ש"ק פ' עקב, אור ליום י"ט מנחם-אב, אחרי הטבח הנורא של קדושי חברון וירושלים [תרפ"ט], התחלתי ללמוד ה"עץ חיים".

א' דחודש אייר שנת תר"ץ נתגלו לי הבנת הדברים.

התחלתי ללמוד את ביאור הגר"א זצ"ל על סד"צ [ספרא צניעותא] ביום א' פ' בהעלותך י"ב סיון תר"ץ.

החלום ע"ד רוח הקודש בקיבוץ עם הרב ... בליל יום ד' י"ג תמוז תר"ץ.

אור ליום כ' י"א אייר - שנת ברצ"ת - ראיתי בחלום את האר"י ז"ל ואמרתי לו שלום והשיב לי שלום.

בשנת תשי"ד חלה בדלקת ריאות קשה, ומאז התפתחה אצלו מחלה אסמטית כרונית, אשר היתה מפילתו למשכב עם דלקת ריאות, ולפעמים פעמיים שלוש בחורף אחד. סבל מאוד מקוצר נשימה, ועם כל זאת קיבל ייסורים באהבה, והרופאים השתוממו תמיד על כושר סבילותו, שגם במצב זה היה יושב על התורה ועל העבודה בנגלה ובנסתר. כתב וחיידש על נושאים שונים בהלכה ושם לילות כימים. קודם לעשר שנותיו האחרונות, השכים קום והקפיד להתפלל "ותיקין" בימי חול שבת ומועד.

בתקופות שהיה מאושפז בבתי חולים שונים (והן היו לא-מעטות), לא רצה להטריח, לא את הרופאים ולא את צוות האחיות, והשתדל שלא ישרתוהו, ועל כל עזרה שהוגשה, ע"י הרופאים והאחיות, היה מודה להם מאוד, ובזה קידש שם שמים ברבים. בכל בית-חולים קרא לו הצוות בשם "סבא'לה מתוק".

כחמש שנים קודם פטירתו עבר ניתוח, ומצאתי עכשיו במגירה שלו העתק מכתב תודה לרופא המנתח ולצוות בית החולים על שהיו שליחי השי"ת והשתדלו לרפאותו. אולם אחר כך אמר שמצטער הוא על כך שמן השמים לקחו ממנו את הייסורים ונתנו לו חיי שעה... והנכד ר' יונה דב מוסיף: "מעולם לא הסכים כי 'יתעסקו' אתו או שיעזרו לו. עד כמה שהדבר ניתן לו, לא הרשה גם לבני ביתו שיעזרו לו. מה שהיה מסוגל לעשות בכוחות עצמו, ואפילו במאמצים מרובים, לא הסכים שיעשה ע"י אחרים. כשהיה בא לביתנו בפתח-תקה, מבקש היה סליחה מאת אמא תחי' שהיא כלתו, על שטורחת למענו, ואף שלא היה מסכים שיטרחו עבורו במיוחד, אולם למכריו סיפר בשבחה של אמא על טרחתה למענו".

מחלת מעיים קירבה את קיצו, וביום א' דסליחות תשמ"ב הובא לבית החולים. כשהודעתי לו בחדר המיון שיש צורך לנתחו, לפי דעת הרופאים, אמר לי: "הרופאים פועלים בשליחותו של הקב"ה, וכידו לתת להם הצלחה". הוא נותח והתאושש, אולם לאחר ר"ה נפתחו התפרים, ונותח שוב, ובערב סוכות נפח את נשמתו הטהורה.

כבחייו, כן בפטירתו – הלך לעולמו בצניעות. כמעט שלא היה סיפק להודיע על פטירתו ברבים, ועם זאת ליווהו ת"ח חשובים מבני פ"ת והובא למנוחות בהר הזיתים באחוזת-קבר שקנה בחייו (בקירבת חברו וידידו הרב חיים ברנשטיין ז"ל), בערב שבת לאחר חצות היום. כשם שחי כל ימיו בצניעות ובריחה מהפרסום, והשתדל לא להיות לטורח על הזולת, כך הלך לעולמו ללא כל פרסום, ואף גם מבלי להטריח לישב "שבעה" שחג הסוכות קטעם.

לאחר פטירתו מצאתי על הכוננית מתחת למפית שלושה דפים: על אחד מהם היה כתוב "חטאתי, עויתי, פשעתי", על השני – נוסח הוידוי הקצר, ועל השלישי – וידוי ארוך מספר של החיד"א זיע"א – וכולם בכתב ידו.

האמת ניתנת להאמר שתקצר היריעה מלכתוב על הנהגתו, שקידתו ויראתו, צניעותו ודרכו בקודש. וכל זאת את אשר ראינו, אולם יותר ממה שראינו היה "בלתי נראה", וספק רב אם אנו בני ביתו אכן הכרנוהו כפי שהיה באמת.

והנכד, הרי"ד שליט"א, משלים וכותב:

הסבא זצ"ל היה אחד מיחידי סגולה ונקיי הדעת שבירושלים, ביראת חטא הקודמת לחכמה, במידת החסד ובמידת הענוה וכו'. הוא עמל על עצמו כל ימי חייו, ועל גדלותו המקיפה את כל השטחים, ספק אם מעטים ידעו, כי הוא הסתיר את כל ישותו מעין כל רואה, ואפי' מבני ביתו הקרובים ביותר.

יסוד אישיותו הדגולה היתה אמונתו הצרופה, באשר חש את השי"ת כביכול בכל חושיו, ובכל דבר ראה את מסבב הסיבות והשגחתו הפרטית. אמונה זו היתה הרקע ליראתו, יראה חושית שניכרה אצלו על כל צעד ושעל.

מעולם לא זקף ראשו אלא השפיל קומתו, והקפיד על כך שיקבל "עלייה" הנחשבת "פשוטה", לא "שלישי" ו"שישי", ובימים הנוראים הסכים לקבל "עלייה" רק לאחר שאמרו לו כי מכבדים את זקנותו. ברם יחד עם ענותנותו היה יציב בהשקפת עולמו ותקיף בדעתו אשר נשקלה במאזני ההלכה.

הסבא זצ"ל הניח אחריו בכתובים חיבור מקיף על מס' כלאים וחיבור מקיף על מס' טהרות, קונטרס עב כרס על עגונות ועשרות קונטרסים מסודרים בכל מיני נושאים. בחייו לא הרשה מעולם לעיין בהם וגם לא הסכים להדפיס שום דבר, וכל מה שמצאנו – לאחר פטירתו מצאנו. ומתוך שהיה מסודר בכל הליכותיו, גם כתביו

מסודרים וערוכים בכתב ידו הברור והמצטיין ביפיו, בסגנון בהיר גם בנושאים "כבדים" כגון דיני נגעים, קרבנות ורשויות שבת, דאג גם לנקדם בכדי שזה יהא שווה לכל נפש.

לא רבים ידעו שהוא בקי בעל-פה בשיתא סדרי משנה. בשנות נדודיו ברוסיה, בזמנים שלא היתה אפשרות ללמוד בעיון, בין רכבת לרכבת ובימי הליכה ברגל, בשעות בטלה מאונס, כשאין ספר ואין חברותא, שאחרים משתעממים אז מחוסר מעשה, התחיל הוא לשנן משניות בעל-פה, וקובץ על יד ירבה, וכך הרבה מקנתו מיום ליום, והשלים אחר כך בימי הרווחה את אשר החל לעשות בימי המצוקה. והיא שעמדה לו לשנים הבאות, בתקופות מחלותיו הממושכות, שגם אז לא פסק פומיה מגירסא.

לאחרונה הוא אמנם הרבה להתלונן, אבל לא על מצב בריאותו או על חולשתו, אלא על כך שכושר ריכוזו נפגע, ואין הוא מסוגל להקיף ענין אחד ברציפות. עם כל זאת לא ויתר, ובמשך שנים רבות ניתן לראותו "מדבר" לעצמו, בשבתו בפינה בבית-הכנסת או בלכתו ברחוב: משנן היה ששה סדרי משנה עם פירוש הרע"ב בע"פ. במשך שנים רבות הסתיר זאת מעיני הרבים, ואף פעם לא "הודה" בכך שהוא יודע ששה סדרי משניות ע"פ, גם לאחר שהיו שהקשיבו מבלי שירגיש בכך בהיותו שקוע בשינון המשנה, גם בשכבו על ערש דווי מיום א' דסליחות, לאחר שעבר בזה אחר זה שני ניתוחים מסובכים והיה מדוכא ביסורים קשים, מלמלו שפתיו מתוך עירפול חושים וחוסר הכרה, ואפשר היה לשמוע בבהירות פרקי משנה וקטעי גמרא, מונחי קבלה ופסוקי תפילה. כשהיה מתכוון מכאבים שתכפוהו היה מפסיק לכמה דקות, אולם לאחר מכן המשיך ממקום שפסק.

*

שורות נלבבות פרסם הרב משה-דוד ז"ל, בספר יובל-השבעים של הנדיב ר' ישראל אהרן פישל ז"ל (ירושלים תרצ"ה) וראויים הדברים למי שאמרם.

אמר להם צאו וראו איזו דרך טובה שידבק בה האדם... ר"א אומר לב טוב, אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריתכם, שבכלל דבריו דבריתכם (אבות פ"ב מ"ט).

"בכלל דבריו דבריתכם" – כלומר עין טובה, חבר טוב, כולם כלולים בלב טוב. מי שהגיע למידה של לב טוב, הגיע מאיליו לאלה האחרים, מפני שדיעותיו של אדם נובעות מן הלב, לכן כשהלב מתוקן הכל מתוקן. ולא רק דברים התלויים בדעות, אלא אפילו דברים התלויים בשכל ובישוב הדעת, כמו המידה של רואה את הנולד, גם היא נכללת בכלל לב טוב. מפני שהשכל אינו שליט על האדם אלא גם הוא עצמו מושלט, אינו מנהיג אלא מונהג, וכפי נטיית הלב לטובה או להיפך, השכל מונהג אחריו. תפקידו של השכל, הוא כדוגמת אור השמש המאיר דרך שמשיות

הזכוכית, שאם הזכוכית מעובה, או שיש גוון אחד מן הגוונים בה, בהכרח מתגלה האור בצביון אחר לגמרי ממה שהוא באמת. וכן השכל – מתגלה הוא לאדם לפי שיקופיות הלב וטהרתו, ומי שמגיע לדרגה זו של לב טוב, מכשיר את עצמו לקבל אור השכל בצורת אורו האמיתי, ומגיע גם למידה זו של רואה את הנולד.

*

”תלי בעולם – כמלך על כסאו; גלגל בשנה – כמלך במדינה; לב בנפש – כמלך במלחמה” (ספר יצירה, פ”ו מ”ג).

כוונת בעל המשנה היא: ‘לב בנפש כמלך במלחמה’ – כלומר הלב ממלא גם הוא תפקיד של מושל ומנהיג, אבל לא כמו התלי והגלגל. החק הטבעי של התלי והגלגל קבוע וקיים, ואין בהנהגתם לשנות את העולם והשנה מטבעם, שהכוכבים ישנו את מסלולם, והשנה תשנה את עיתותיה, לא כל ה”לב בנפש” – הוא כמנהיג המלחמה, שבידו הגורל לנצח או להיות מנוצח, לנצח ולקבל את אור השכל האמיתי או לא.

*

בחוברת ”נתן תורה“, ירושלים תשל”ד (ליקוטים מתורתו של חתנא-דבי-נשיאה הרב ר’ נתן רענן ז”ל), נדפס (בעמ’ לו-מ) סיום לשיטת-סדרי-משנה ”מדברי מרן [הרב] זצוקלה”ה, [אשר] נרשם על ידי הרב משה דוד בקשט שליט”א, ונמצא אצל ר’ דוב-בער מילשטיין הי”ר”.

דברים שבע”פ אלו של הרב הגיעו גם אלי, אלא שאני קיבלתי אותם ישירות מידי הרושם, הרב ר’ משה-דוד ז”ל. במכתבו – ב’ דחנוכה תשל”ח – הוא הוסיף וסיפר:

”גרתי אז בשערי-חסד, והייתי בא להתפלל ב’מנין’ של הרב זצ”ל, והרב [כידוע] היה מלמד משניות [לבעלי-הבתים של ה’מניין] אחרי התפילה. כשסיים הרב זצ”ל סדר טהרות, שמעתי את דבריו בסיום ורשמתי אותם. באתי אחר כך לשיבה, והראיתי את הדברים לחברים. היה שם זקן ששמו מילשטיין, שהיה אחד ממעריציו הגדולים

של הרב זצ”ל,³³ וכשראה את ה’סיום’ הרשום, הפציר בי מאוד שאתן לו את הדברים – ונתתי לו”. כך נתגלגלה זכות ע”י זכאי, והגיעו לדפוס פניני-אמרי אלה של הרב זצ”ל.

כיוצא בזה נשמר ע”י הרמ”ד, סיפור מאלף ששמע מפי הרב זצ”ל על הצדיק המופלא ר’ משה’לה מאיביע ז”ל, והוא מסר אותו לפרסום בספר הזכרון של קהילת איביע.

ב ס ת ר א ו ה ל

הרב בנימין-צבי-יהודה רבינוביץ-תאומים, ז"ל

מן הנסתרים היה. שמו אמנם מופיע בשערי הכרכים ההדורים של האנציקלופדיה התלמודית כאחד העורכים, אולם הוא עצמו נחבא היה אל הכלים. הצטנע בסתר אהלו, בארבע אמות של הלכה, ולא נדחק ולא נדחף לרשות-הרבים. כולו נתון היה לעבודת הקודש של לימוד, עיון וכתיבה. רוב תורתו – תורה שבכתב היא. מתוך צניעות ואימתא דציבורא נמנע מתורה שבעל פה. אכן, חכמי ירושלים הכירוהו והוקירוהו.

רב היבול הרוחני-התורני שלו. הוא מופיע בעילום-שם בהרבה ערכים שבתוך האנציקלופדיה, ומופיע בשמו בקבצים תורניים ("נועם", "התורה והמדינה", "סיני" וכו'), ורבים הכתבים שהשאיר אחריו בהרבה מקצועות שבתורה.

גם דברי מחשבה כתב, אם כי מיעט לפרסם דבריו בשטח זה. ברם, גם המעט מצטרף לכמות ניכרת, ורבה האיכות ומקיפה. רוב מסותיו העיוניות נתפרסמו ב"סיני": חזון השלום, שבת, תורת-חיים, מלכות שמים וכו'.

בעודו באיבו, כבר היה רב חילו לאוריינתא, ומוחו שקוע בלימוד עד כדי היסח-הדעת מאכילה. ובתשובת דודו מרן הגרא"ה קוק זצ"ל לגיסו, אביו הרב ר' יעקב רבינוביץ ז"ל, רבה של ראגולה בליטא, נאמר: "התענגתי מאד מהערת הבן היקר שיחי" – חכם ושמח לבי מאוד על תבונתך הטובה והערתך הנכונה, חזק ואמץ בתורה וכל מידה נכונה, וחזק את גופך באכילה ושתייה בזמנה – – – ותקיים בזה מצות כיבוד אב וכיבוד רב שיחי" (משפט כהן, סי' קכו).

צעיר מאוד היה כשהגיע לשיבת סלבודקה, ונתפרסם מיד כעילוי, השם "אלטר ראגולער" היה לשם-דבר בעולם הישיבות. זמן-מה אחרי עלותו ארצה, נכנס כחבר במכון הרי פישל בירושלים, המכון הגבוה לדרישת התלמוד, ובתרג"ז הופיעה עבודתו החשובה שנעשתה יחד עם חברו הגאון ר' שמעון סטרליץ ז"ל: בית הבחירה של המאירי על מסכת מועד-קטן (כתב יד), בליווי הערות מאירות עיני הלומדים. מרשים בהיקפו היה גם הקונטרס שלו על סוגיית הכנה, שנדפס בסוף מסכת ביצה שהופיעה ע"י המכון עם הלכה ברורה ובירור הלכה (ירושלים ת"ש – תש"א). כעבור כמה שנים, כשיום הרב מאיר ברלין ז"ל את המפעל המונומנטלי של האנציקלופדיה התלמודית, הזמין אותו להיות אחד-מיוחד מחברי המערכת, ורבה היתה התמסרותו להרמת המשא הכבד הזה והעמדתו על רמתו הגבוהה.

בתש"י הועמד על ידי הגרי"א הרצוג ז"ל בראש בית המדרש למשפט התורה, וראשית פרי עבודתו שם הוא הספר "חוקת משפט" על הלכות מכירה, נסיון ראשון של סידור

וניסוח מחודש של חלק מהלכות חושן-המשפט, אשר מגמתו היא "ליקוט ואיסוף, בירור וליבון, ריכוז ומיצוי, ניסוח והבהרה". ואכן, שלושים פרקי הספר הם אוצר בלום של הלכות גדולות ומסועפות, תמצית מרוכזת ומסודרת של עבודת-נמלים מרובה. מקורות שלוקטו מראשוני ראשונים ועד אחרוני אחרונים, ניתנים לפי סדרי ענייניהם, כל אחד במקומו, כאילו עמדו זה על יד זה והשלימו זה את זה מקדמת-דנא. שורות מסכמות שהגיעו אליהן בעמל רב, מנוסחות בבהירות כאילו היו מילתא-דפשיטא.

*

לפני שנים, כשכן קרוב בתוככי ירושלים, נתגלה לי שאיש התורה המובהק הנתון רובו ככולו בעמלה של תורה, כותב גם שירים. כותב – וגונז. הפצתי בו רבות שיפרסם משהו, ונענה לי. וב"זרעים" (חורף תרצ"ו) נתפרסמו שירי "עלו, הגלו פזורי ישראל" ו"שמעתי שירתכם כובשי כנען בשלישית" שעשו רושם רב. את שמו העלים, והשם הספרותי המופיע שם הוא אביעד. בשם ספרותי זה פרסם אחר כך בקובץ "אמנה" (ירושלים, תרצ"ט), את הפואימה "ליל טירת צבי" שנכתבה בהשראת העמידה המופלאה של חברי קבוצה זו מול התקפת פורעים ערבים שעמדו להכחידה מתחת שמי-ד'. הפואימה הופיעה אח"כ בהדפסה מיוחדת על ידי ההנהלה הארצית של בני-עקיבא, ושם נוספה בראשה שורת הקדשה: "מירושלים לב הקודש – לטירת צבי בבת העין!" שורת הקדשה זו מבטאת את עומק ההרגשה של תלמיד חכם איש-ירושלים למפעל הישובי-הדתי של חלוצי תורה ועבודה, ולרטט שבלב שהרטיט רבים-רבים באותם הימים, ימי העליות של "חומה ומגדל". והרי בזה השורות הראשונות של הפואימה²:

צהלי ורוני, הטירה,

יושבת על שפת הירדן,

בודדה בבקעת בית-שאן

שומרת על מעברות הירדן,

כי נלחמת גם שברת זרוע אויב בשער,

ונקדש בעוזך שם-ד' וכבודו עליך נגלה.

*

נדם קול תורתו ושירת-חיי נפסקה. אכן, זכה להעמיד דור-ישרים מבורך, דור היודע לשמור על המורשה הרוחנית של האב המופלא. ומן הראוי לכנס את פזורי כתביו בהלכה ובמחשבה, ולהנחיל לדור יבוא את משנתו המקיפה והסדורה אשר רבה בה הברכה. כל שנותיו הצניע-לכת וישב בסתר. עתה הגיעה שעת ההתגלות, ואור-תורה צנוע שהאיר למעטים, יאיר נא לרבים.

והרי בזה מכתב שכתב אלי, אחרי שהוסר המצור מעל ירושלים, בסוף סערת מלחמת הקוממיות:

ב"ה, עש"ק לסדר "ונכבשה הארץ לפניכם", תש"ח (א' למדינת ישראל)

עיה"ק ירושלים ת"ו

לכבוד ידידי יקירי הרב רמ"צ נרי"ה שליט"א ולנ"ב
וילדיו היקרים יחיו, שלום טובה וברכה עד העולם.

לפני שבועיים בערך קבלתי מכתבך יקירי, – – – ואני ממחר להשיב תודה וברכה
בעד הדאגה שדאגתם לנו בימים הקשים ההם. – – –

נקוה שמעתה כבר יבא הכל בעזרת השם בשלום ובעצה טובה ולא נצטרך לסבול
עוד, ומדינתנו הקטנה לעת עתה, תקום על תלה עד יבא גואל צדק, ונגאל גאולה
שלמה בקרוב כתקנות כולנו.

לא האמנו למראה עינינו וכחולמי חלום היינו, בראותנו כי קמה אלומתנו וגם
נצבה, וכל מה שעובר יום ומחזיקה מעמד לתפארת מתחזקת בנו אמונתנו, כי אמנם
הושיע ד' את עמו למען שמו הגדול, ואם התחיל סופו לגמור במהרה בימינו
בקרוב, ויקום בנו 'שמחנו כימות עניתנו', כי זה עיקר זכות דורנו זה, שסבל יותר
מכל הדורות שלפנינו, סבל למעלה מן הטבע, על כן הולכת ובאה גם ישועתנו
למעלה מן הטבע, ממש רבים ביד מעטים וחזקים ביד חלשים.

דבר אחד רק מצערני, שאנו בני היהדות הכנה והישרה, לא התכוונו לקבל את
האור הגדול בכלים הראויים לכך. בימי התנאים אמרו על הלל ור' עקיבא שהיו
ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבנו, אלא שלא היה הדור ראוי לכך, והיום
הזה הדור ראוי וראוי לכך אלא שאין מי שתשרה עליו שכינה, לדאבונו הגדול.

אבל הבה ונקוה שגם זה יבא במהרה, והמעשים הגדולים הנעשים יקימו את הגדול
אשר יצא ואשר יבא לפנינו, איש אשר רוח בו, אשר ידע לכלכל את מעשינו
ולהכריע בדברים העומדים על הפרק כראוי וכיאות לעם סגולה, מחכי פדות וצמאי
גאולה.

לו היה הרב ז"ל אתנו! היום חסרוננו מורגש על כל צעד ושעל, ואנו לא זכינו,
והננו כיום כצאן בלי רועה בעל שיעור קומה, וכל איש לעברו פונה ואין מאחד
ואין מורה דרך.

את ירושלים עיר הקודש הזניחו, ואין חולה ומרגיש כמה זה יפעל על כל מהלך
גאולתנו, כי לא את ירושלים העיר הזניחו, אלא את הקודש הזניחו ואת המקדש
וד"ל. הם פונים לשפלה ולנגב, כאשר פנו לעמק, ואינם יודעים כי כל אלה הם גוף
בלי ראש ובלי לב. דור הלול והרפת, אשר עינו ולבו לבטן – ד' ישיב את לבכם
להחיש גאולה וישועה לעמו ישראל בהר קדשו במהרה שלא נאחר את המועד.

לפני שנים רבות צעקתי למה לא הרבינו ישוב סביבות ירושלים, חגורה של
ישובים מבני היהדות הכנה, וגם בירושלים עצמה למה התרחקנו הלוך והתרחק

ממקום המקדש, גדלנו מכל עבר ורק לא מצד מזרח, וגם הכפר היחיד, כפר השלוח, עזבנו, וכיום הזה הכל מתנקם בנו. הכל היה מחושב מראש מצד המלכות הרשעה, העוכרת אותנו מיום בואה הנה, ואנו לא השגחנו בדבר.

גם כאשר אנו בוטחים במשענת קנה רצוץ של האומות המאוחדות, שאינה אלא משחק בובות ע"י עריצי האומות, ואין שם חבר של אומות אלא חבר של מדינות כמו שהיה חבר הלאומים ששבק חיים – טעות היא בידנו, ועלינו לדעת שאין לנו להשען כי אם על אבינו שבשמים ולא על שום אומה ולשון ולא על כולם יחד. דרכנו היא הדרך המצפה לפריקת עול שעבוד מלכיות – שעבוד מלכות לא נאמר אלא שעבוד מלכיות – שכל המלכיות כולם, בכל העולם כולו, יתפרק עולם מעל כל יושבי תבל, והיתה לד' המלוכה, תקותנו אמונה, כי יד ד' אשר היתה עלינו לטובה, תנחנו ותראנו את הדרך הנכונה, ובלבד שלא נפשע להזניח גם עתה ע"י חלום של בין לאומיות – – – וגם הנתפסים לכך והחושבים שכך ראוי להיות, "כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים", שוכחים כי הדבר הזה הוא מיסודו של שלמה, שהיה המלך בירושלים, וגם הבטחה ניתנה לנו שעל כסאו לא ישב זר, ואף לא זרים במשמע, והדברים ארוכים וערוכים.

שלום וברכה וישועה וגאולה שלמה במהרה,

כתקת המצפה

בנימין צב"י רבינוביץ-תאומים

הרב צבי קפלן

הרב-המשורר לבית רבינוביץ-תאומים

קודם שהכרתיו ידעתי את שיריו. בגליונות השנה הראשונה של "זרעים", ירחון "בני עקיבא" דאז, היו מופיעים מפעם לפעם דברי-שירה מיוחדים באופיים, בחתימת אביעד. מיהו "אביעד" זה – לא ידענו. אך השירים הרשימו, בייחוד אחד מהם, הפותח במלים –

שמעתי שירתכם, כובשי כנען בשלישית,

כובשי כנען באת –

צליל קדומים שמעו אזני,

שירת שחרית רועדת בקסם חזון,

בעדנת טוהר ותום,

כטוהר שחקים בטרם שמש,

בהשתפך ארגמן-הבוקר על ראש ההרים,

וכתום פרח כי יציץ מגביעו,

בהפתח לבבו מול שמש ושחקים...

ועוד כהנה וכהנה, דברים על "היורדים לעמק... הדורכים קוממיות על חוף פלשת", אשר מקרבם "אלקים משווע לפדות" והם לא ידעו: אשר המשורר אוהבם גם בכאב, "בחללם שבתות בחוצות ירושלים" – אך הוא בא גם בתביעה אליהם:

עד מתי, חלוצים אחי,

רק כטל תהיו?...

דהיינו כטל משכים הולך, המנצנץ אך נמוג, ללא מתן פרי ברכה, או ככוכבים הנופלים, מתחללים וכבים.

– ומדוע הדבר כך?

והמשורר משיב:

אין זאת

כי כה היה דבר ה':

כי הרה הרתה ציון לאלקי נכר –

על כן לא תלד.

– ועד מתי?

עד יעלו כשחר על הרי יהודה

בוני ירושלים, הברוכים לה',

הגאולים לאלקי ישראל...

כזאת וכדומה לזאת דיברו השירים הללו. אגב: לכשאני מדפדף כיום באותם גליונות ישנים של "זרעים" דאז ומעיין שוב בשירים הללו, הריני נוכח לדעת כי הם באמת שירים טובים – ולא היתה זו רק התפעלות הנעורים, שהפליאה אותם בעינינו בימים ההם. אך מי המשורר – לא ידענו אז. והיודעים שמרו על ידיעתם כעל סוד. אף לי היתה זהותו של המשורר – סוד. ואימתי ידעתי לראשונה? אף זה על רקע של "בני-עקיבא" היה, במחנה-הבציר של "בני-עקיבא" בזכרון יעקב, בקיץ תרצ"ז (שנה ומשהו לאחר הופעתם של השירים הנ"ל). לאחת השבתות הגיע אורח, אדם שהיה על-כל-פנים למעלה מגיל הנוער. הופעתו החיצונית לא "משוררית" היתה כלל, אלא כזו של אדם מעולם המעשה, יותר מאשר מעולם הרוח. היו שהכירוהו, אך לציבור בכללו היתה זהותו בלתי ידועה. הוא לא התבלט הרבה. יותר משהיה נראה, היה רואה, צופה ומביט, ומתבונן מן הצד – ופיו חתום. רק עם בודדים מאנשי המחנה, מאותם שנזדמן להם להימצא בד' אמותיו, היה משוחח קצת שיחה של ידיד מתבונן, מוקיר אך גם מבקר. דרך אגב ודרך עראי נודע גם לי, איך שהוא, כי איש זה – הוא-הוא המשורר אביעד וכי הוא לא רק משורר, אלא ראשית-כל גדול בתורה, ולא רק באגדה ובמחשבה בלבד, אלא אף בהלכה ממש. כל זה הפתיע, כי לא נתגלה כלפי חוץ. ההופעה החיצונית, כשם שלא היתה "משוררית", כן גם לא היתה "רבנית".

בהמשך הזמנים הכרתי יותר מקרוב ונתגלו לי יותר ויותר פרטים על האיש: ייחוס משפחתו, שמותיו וכינויו (שמו ה"רשמי" המלא: "בנימין-צבי-יהודה רבינוביץ-תאומים", אך היה לו גם שם פרטי "בלתי רשמי", שדווקא בו נקרא על-פי-רוב בדברים שבע"פ: "אלתר". ומלבד כינויו הספרותיים היה לו גם כינוי שבעל-פה: "רוגולר", על-שם עיירת מוצאו רוגולה. ומתוך כך היה נקרא ברגיל בחוגי הישיבות: "ר' אלתר רוגולר"). ונודע לי גם משהו מהביוגרפיה המגוונת שלו, נדודיו בארצות שונות – ליטא, ארץ ישראל, גרמניה ושוב ארץ ישראל – ולימודיו במקומות שונים של תורה ושל חכמה, עד שנהיה לאיש האשכולות: בתורה, בחכמה, במחשבה, בשירה – והכל מואר באור התורה ומחודר ברוח התורה.

באותן השנים – סוף שנות הצד"י וראשית שנות השי"ן – החלו גם להתפרסם בדפוס, פה ושם, דברים משלו, שעשו רושם. נוסף על השירים, שהופיעו תחילה ב"זרעים" ואח"כ גם ב"סיני", בחתימת "אביעד", באו ב"סיני" גם מאמרים גדולים ועמוקים בתחומי מחשבת היהדות ("שבת", "חזון-השלום", "תורת חיים" – ראשי פרקים להשקפת עולם ישראלית ועוד) בחתימת "בנימין רבינוביץ-תאומים". והופיע הקובץ "אמנה" – בטאון "חבר סופרים צעירים ע"י מוסד הרב קוק" – שהוא היה אחד משני עורכיו והשתתף בו בעצמו במידה רבה, אם בדברים שעל גבול המחשבה והפובליציסטיקה ("דרך הגאולים"), אם בשירה ("ליל טירת צבי"), ואם בדברי הלכה בענייני המצוות התלויות בארץ (בחתימות שונות, ביניהן: "צב"י אביתר") – דברים גדולים, בירורי שיטות מיסודן, להיקפן, פרי עמל רב וכשרון גדול כאחד.

כוחו בהלכה נתגלה בכמה פרסומי "מכון הרי פישל", שהיה מראשוניו, ובייחוד במסכת ביצה עם "הלכה ברורה" של דודו הגאון מרן הראי"ה קוק זצ"ל, שהופיעה ע"י המכון בצירוף "בירור-הלכה" של חברי המכון. חלק גדול ב"בירור-הלכה" זה, הוא פרי רוחו ועמלו של הגר"צ רבינוביץ-תאומים, וכדרכו, בכל הרוחב וההיקף והיסודיות. ונוסף על כך – "תוספת בירור", שהיא כולה שלו, יתר-בירור ויתר-עומק בסוגיה, ולא בכדי מציין הגר"ש ליברמן ז"ל (שהיה אז ראש "מכון הרי פישל") ב"תוספתא כפשוטה" שלו, לעניין סוגיית ההכנה שבריש ביצה, ש"כבר נתבארו הדברים בביאור מפולש ע"י הגר"צ רבינוביץ-תאומים".

*

ואמנם כן: במפולש. זו היתה דרכו בהלכה, ומתוך כך עמל ויגע הרבה, עד שהוציא את פירותיו. משנה לשנה התרכו יותר ויותר בהלכה ופרש מתחומים אחרים, שגם בהם היה כוחו רב. באותו פרק זמן נפטר אביו, מגדולי רבני ליטא דאז, הרב הגאון ר' יעקב רבינוביץ-תאומים זצ"ל, רבה של רוגולה, ע"י קובנה, שישב בשנותיו האחרונות בירושלים. פטירת האב השפיעה על הבן בכיוון של פרישה נוספת מכל הסובב והתרכזות מירבית בלימוד התורה ובעיקר בתחומי ההלכה.

ואז הוחל המפעל הגדול של האנציקלופדיה התלמודית – ו"בדרך הטבע" נקרא הוא להיות בין עורכיו העיקריים של המפעל הזה. הרבה דעת-תורה והרבה שנות עמל ויגע השקיע במפעל זה, עד לשנותיו האחרונות, ונתן חילו גם לשאר עבודות שבתחומי ההלכה. נוסף על מאמרי חידושי תורה ותשובות בהלכה, שפירסם מזמן לזמן בקבצים תורניים (רק לעיתים רחוקות מאוד נתפרסמו ממנו מאז דברים שלא בתחומי ההלכה), ונוסף על קובץ מיוחד לבירור הלכות מצות "הקהל" שנערך על ידו (כממשיך מסורתו של דודו-זקנו הגאון האדר"ת זצ"ל, שעורר לעשות זכר למצות "הקהל" בזמן הזה³) – התמסר הרבה בראשית ימי המדינה לריכוזה של עבודה גדולה, שהשתתפו בה מטובי תלמידי חכמים שבירושלים, לבירורם ולניסוחם של חוקים בעניינים אזרחיים ופוליטיים הנוגעים למעשה במדינה בת ימינו – על-פי עומק דעת-תורה ובירור-הלכה. הוא השקיע אז את רוב כוחותיו בעבודה זו, שציפה ממנה לגדולות, אך לא אסתיעצא מילתא – וזכה רק למשהו ממה שציפה, אם כי "משהו" זה הוא ספר רב-ערך – "חוקת-משפט", בענייני הלכות מכירה, שנערך על-ידו בהשתתפות חכמי אותה חבורה.

אכן, כל אותן עבודות שעבד, כל אותן יצירות שיצר – לא סיפקוהו. הרגשתו היתה, כנראה, כי כל אלה רק בבחינת פרפראות הן, לעומת מה שהוא מסוגל לו ומיועד לו. וככל שרבו השנים, עמקה כנראה הרגשתו כי ליעודו לא הגיע. ונראה שמתוך כך נצטנע לו בפינתו יותר ויותר, פרש מן החברה יותר ויותר – ופיו נעשה חתום יותר ויותר. אמנם, בפינתו המוצנעת עמל ויגע הרבה בעבודותיו התורניות – עד שהכריעתו מחלתו הקשה, שסבל ממנה שנים רבות. והוא נאלץ למעט בעמלו.

באחת מפגישותינו העראיות, בסמוך לתקופתו האחרונה בהאי עלמא – (שילהי תשל"ד), אמר לי שכבר אינו יכול לעסוק בשום עבודה תורנית מסויימת, המכוונת למטרה כלשהי, אלא הוא יושב ולומד סתם-ככה... תורה לשמה. וקולו נחנק מדמעות.

*

גדולתו של אדם השם דרכיו בכל עת ומעביר על מדותיו, שאין הוא נעשה עבד להן, אין הוא מצטמצם במדה אחת או בנטיה אחת הטבועה בו, אלא עומד למעלה מהן, והוא מתעלה ונהיה אדון לעצמו

מדבריו

שכנות טובה של כמה שנים עם "הרב מטשעבין", הגאון בעל "דובב מישרים", יצרה יחסי ידידות גדולה והערכה מרובה מצד הגדול-הפוסק הפולני ללמדן המעמיק הליטאי. ולא מילתא זוטרתא היא שאותו גאון מופלא מעניק הסכמה נלבבת לשכנו "ידידו הגאון", מחבר הספר "חוקת משפט", וחוזר בה עוד פעמים על התואר הגאון. והרי לפנינו ההסכמה בשלמותה:

דוב בעריש וויידענפעלד

אב"ד דק"ק טשעבין ור"מ דישיבת כוכב מיעקב
כעת בעיה"ק ירושלים תובב"א
רחוב אבן שפרוש 19 (רחבי')

כבוד ידידי הגאון הנודע בקי עצום ומעמיק נפלא יקר ערך מוהר"ר בנימין רבינוביץ תאומים שליט"א, הראה לי את הספר "חוקת משפט", והוא סידור ובירור הלכות במקצוע הגדול שבתורה בעניני מקח וממכר, הנערך ע"י הגאון הנ"ל בהשתתפות חבר גדולי תורה בירושלים עיה"ק, חברי בית המדרש למשפט התורה.

וכאשר עיינתי ראיתי כי רב טוב צפון בו, ויהי' למאור להעוסקים בהלכות אלו, להאיר עיניהם בכל פרטי הלכות, בגילוי מקורם ובירור עניינם דבר דבר על אופניו.

ואמנם כבר איתמחי כבוד הגאון הנ"ל בחד"ת שפירסם מעת לעת, וביותר ממה שראיתי אתו בכתובים ואשר שמעתי ממנו בע"פ, ועכשיו הראה לנו כוחו גם בקיבוץ וסידור הלכות קבועות, יישר חילו לאורייתא ויהי' רעווא שיפוצו מעיינותיו חוצה ויתענגו בהם אוהבי תורה ושותרי תושי'.

הכ"ד הכותב למען כבוד התורה וגדולי'

דוב בעריש וויידענפעלד

(מקום החותם)

*

בראש הכרך השני של "חוקת משפט" (הלכות ירושה ועזבון), שהופיע בירושלים, תשל"ו, כותב בנו הרב יעקב רבינוביץ-תאומים שליט"א את פרקי-חייו של אביו הגדול, שנולד בראש השנה תרס"א לאביו, רבה של קהילת ראגולה, הרב הגאון ר' יעקב זצ"ל (בנו של אחיו תאומו של הגאון האדר"ת ז"ל, הגר"ר צבי-יהודה זצ"ל), ונפטר בירושלים בז' באלול, תשל"ד¹³⁴:

בשנות מלחמת העולם הראשונה נדד עם ישיבת סלובדקה לקרמנצ'וק, ועמה חזר לסלובדקה. שם הסתופף בצלו של מרן ר' נתן-צבי פינקל, הסבא מסלובדקה זצוק"ל, שקירבו מאד, וינק מתורתם של מרנן הגאונים, רבי משה מרדכי אפשטיין זצ"ל, ורבי ברוך דוב לייבוויץ זצ"ל. התבלט במיוחד בכשרונותיו העלויים ובהתמדתו העצומה, וזכורני שסיפר פעם דרך אגב, שלמד בשנה אחת ארבע פעמים סדרי נשים ונזיקין. תמיד חייב את עצמו לכתוב "שיעור" כל שבוע, כאילו לומד בפני תלמידים, בעמקות וברחבות, וכך עשה שנים רבות. נתמזגו בו כוחות רבים בצורה נדירה: בקיאות גדולה עם כוח חידוש מקורי ומוהיר, התמדה עצומה עם כוח בירור וסידור נפלא. וכל זה נבע מאהבתו העזה לתורה, שמסר נפשו עליה, עד שהחליף פתו בנר, והדיר שינה מעיניו כל חייו.

בשנת תר"ץ, אחרי עלות אביו ארצה, קבע מושבו בירושלים ולמד בבתי מדרשות בעיר, ועם דודו מרן הגרא"ה קוק זצ"ל (חתנו של זקנו, מוהר"ר צבי יהודה [רבינוביץ-תאומים] זצ"ל). בשנת תרצ"ב נשא לאשה את אמנו הדגולה מרת רחל מרים, תבדל לחיים טובים וארוכים, קרובתו מצד אמו, בתו של הרה"ג רבי אליהו פוסטויאנסקי זצ"ל, אשת חיל אשר עמדה לימינו, ועזרה לתלמודו במשך יותר מארבעים שנה, וחלקה רב בלימודו ובהצלחתו. בשנת תרצ"ב נכנס ל"מכון הרי פישל", וכתב את בירור הלכה על מסכת ביצה עם חבר גדולי תורה, וקנה לו את פרסומו הגדול בארץ בחיבור הגאוני "קונטרס הכנה", בו הראה את כוחו בעמקות ורחבות, וסידור מופלא של כל שיטות הראשונים, בענין עמוק ומסובך זה. בשנת תרצ"ו כתב את הפירוש על המאירי מועד-קטן, עם ידידו הגאון מוהר"ר שמעון סטרליץ זצ"ל (בשנת האכל על דודו מרן הרב קוק זצ"ל).

בשנת תש"ג נתבקש ע"י הרב מאיר ברלין ז"ל לעזור לו בבניית שיטה, ועריכת מפתח לאנציקלופדיה התלמודית. בהיקף ידיעותיו, בעמקות הבנתו ובבהירות לשונו, קבע את רשימת הערכים. ומאז ועד שנת תש"ל עסק בעריכת האנציקלופדיה התלמודית, וכתב בה למעלה משלוש מאות ערכים, מהקשים והמסובכים שבהם, והקיפם חדו"ת רבים שלא נדפסו עדיין. היה מגדולי עורכיה, ומחשובי מחבריה, וכמו שכתב עליו הרב ברלין ז"ל בהקדמתו לחלק ראשון: "התמסר אל עבודת

134. מנוחתו כבוד בהר הזיתים, למראשותיו של דודו מרן הרב זצ"ל, וכפי שסיפר המנוח זמן קצר לפני פטירתו, שראה בחלומו את הרב, והרב אמר לו: "אתה תשב למראשותי!"

עיבוד ועריכה של ערכים גדולים וחשובים, מראשית קיומו של המפעל. ובגדולתו בתורה ובחכמה כאחת, הביא ברכה רבה, והשפעתו ניכרת בכל הערכים בהם טיפל, ובמידה ידועה, גם בשביבת נתיבותיה של האנציקלופדיה כולה".

שאיתו הגדולה היתה לבנות מערכת חוקים המושתתת על חוקי התורה, למצות וללבן כל הלכה, עד הפוסקים האחרונים, ללשון קלה ובהירה, למען יוכלו ביתר קלות להבין את ההלכה. נתחמץ לבו בקרבו, על כי דווקא כאן בארץ ישראל, נזקקים יהודים לחוקי הגויים ולערכאותיהם, בעוד שבארצות הגוים פונים גדולי המשפט אל מקורות החוק היהודיים, לחפש בהם צדק ישר. תורתנו היא מקור מים חיים, ואנו נזקקים לבורות נשברים אשר לא יכילו המים.

על שאיתו זו שמעו הרב הראשי לישראל הגרי"ה הרצוג זצ"ל והרב יהודה לייב מימון ז"ל, שהיה אז שר הדתות, ובחרו בו ומילאו את ידיו להיות ראש ומנהל "בית המדרש למשפט התורה", על פי תכנית מיוחדת שהציע לפניו אאמו"ר זצ"ל. בעזרת חבר גדולי תורה שעזרו על ידו, ערך וסידר את החלק הראשון של ספרי "חוקת המשפט" על "הלכות מכירה", שיצא לאור בירושלים שנת תשי"ז. ואח"כ כתב וערך כמעט לבדו את הלכות "ירושה ועזובין", והתחיל להדפיס בשנת תשכ"ד, אך לא איסתייעא מילתא, להמשיך בסידורו ובהדפסתו.

כמשך כל השנים, גם בשנות עבודתו וגם אחרי פרישתו מהאנציקלופדיה התלמודית, עסק בכתובת חדו"ת ותשובות רבות בכל מקצועות התורה. גם ביום האחרון לחייו, כשעה לפני שבת, סיים כתיבת מאמר בענין כיבוש הארץ לתרו"מ, שנדפס בירחון "מוריה", תשרי תשל"ה. היה מבאי ביתם הקבועים של גדולי הדור, מרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל, מרן הגר"ב מטשעביץ זצ"ל, ומרן הגר"פ פרנק זצ"ל, וכולם התענגו מדבריו העמוקים, ונהנו לפלפל עמו בחידושי תורה תמיד.

כשמרן הגאון מפוניבז' זצ"ל עמד להקים את ישיבת פוניבז', הפציר באאמו"ר זצ"ל רבות שיעמוד בראש הישיבה, אך מסיבות שונות, נבצר ממנו לעזוב את ירושלים. גדולי תלמידי החכמים נועצו בו לפני קבעם פסקי הלכה קשים, והרבה שאלות נתבררו ונתלבנו על ידו לפני שניתנה להם התשובה הקובעת.

וכגדולתו כן היתה ענוותנותו, שייף עייל ושייף נפיק, מכבד תלמידי חכמים צעירים וזקנים בכל נפשו ומאודו, ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות, בענווה ובפשטות מפליאה. מעולם לא שאף להתבלט, אהב את הבריות, ואהוב היה על כולם. מענייני ממון היה מופקע ממש, והיו זרים בעיניו. שמח היה בחלקו תמיד, ושמחה עמוקה מילאה את רוחו. בלהט אמונתו וברוחו הכביר היה מורם מהבלי העולם, והקיף תבל ומלואה. בשיריו ומאמריו הרבים ניפץ אלילים, ועד התהום חדר, והציגם ככלי ריק בלשון זכה וחודרת, בלשון שיש בה רוח חיים מופלאה, היונקת משרשי האמונה הטהורה.

אאמו"ר זצ"ל חי בעולמה של תורה כל ימיו. היא שעשועיו, והיא מקור שמחתו, אמונתו ואומנותו. כשהיה עוסק בסוגיה ומתעמק בה, שכח שגרות יומיומיות כאוכל ושינה. כשהיה מחדש, או שומע חידוש אמיתי, היו עיניו זולגות דמעות, מהתרגשות ושמחה. שנים רבות היה יוצא מביתו מוקדם בבוקר, עם אוכל קל, וחוזר בלילה אחר שיגע בתורה ללא הרף, ולעיתים עם פתו בידו. שקוע בתלמודו, היה מסתובב מסוגר בחדרו, בצעד מדוד ונחפז, הלך וחוזר הלך וחוזר, עד שהיה עומד על אמתה של תורה, ובאותו רגע, לא היה מאושר ממנו בעולם כולו. – – –

יושב היה לילות שלמים וכותב, ובימי המלחמה שלא היה הנייר מצוי, כתב קונטרס גדול – בעניין נדרי הקדש – על גבי נייר-עטיפה. "זאת חוקת התורה אדם כי ימות באוהל", ואמרו חז"ל "אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה" (ברכות סג, ב), ואמנם אאמו"ר זצ"ל לן היה באהלה של תורה כל חייו, ואף המית עצמו עליה. ברכה רבה השאיר בכתביו הרבים בכל מקצועות התורה, וכן שירים ומאמרי מחשבה – ד' יאזרינו חיל להוציאם לאור עולם.

*

האהבה המצווה עלינו בתורה – נקודת-המוצא שלה היא: אהבת האדם את עצמו. דרישת התורה "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, כ), דווקא מתוך אהבת האדם את עצמו – מתוך הרגשת האני – נובעת אהבתו לרעהו. "כמוך" – תרגיש שגם "רעך" הוא חלק מעצמך – – – ואם האהבה אל הרע מגיעה אל אותה הדוגמה, הרי זו האהבה הטובה והנכונה ביותר.

כך היא דרכה של האהבה הנכונה – היא מתפתחת והולכת, מתרחבת מבפנים, מאהבת האדם את עצמו, ומתפשטת על פני המשפחה, על פני העם, מגיעה לכל האדם ועד כל היצורים כולם. – – –

כל אהבה הדולגת על אחת ממדרגות התפתחותה הטבעית, אם בהתנכרות האדם לעצמו, לרוחו או לבשרו, ואם בהתנכרות האדם למשפחתו או לעמו – הרי זו אהבה מזויפת. – – –

אזהרתה של תורת חיים היא: "וחי אחיך עמך – חייך קודמים לחיי חברך" (בבא-מציעא מב, א). וכן אנו למדים בהלכות צדקה: "עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת" (מכילתא פ' משפטים), מפני שכך היא המידה של האהבה הנכונה, שהיא מתרחבת והולכת מן הקרוב אל הרחוק.

לכך אנו מוצאים אצל הנביאים, שהאהבה שלהם לאומה לא היתה מתנגדת כלל לאהבת האנושיות כולה, הבוקעת ועולה מכל דבריהם. כי כל עוד שהאהבה היא טבעית ובריא, אין אהבת האדם את עצמו סותרת כלל את אהבתו לרעהו. – – – האהבה שאנו מוצאים אצל הנביאים, איננה אותה האהבה המופשטת, אהבת מתקני העולם בדורותינו, הכואבים את כאב כלל האנושיות כביכול, שהיא על פי רוב

אהבה שדופה, שאינה אומרת כלום לאדם ולעם בתור יחידים. אהבתם של הנביאים – לעומת זו – היתה אהבה של ממש, אהבת המציאות האנושית כולה, אהבה לכל הנברא בצלם, לכל אדם ואדם ולכל עם ועם – – – אנו מוצאים אצל נביאי ישראל ביטויים נפשיים עזים של צער פנימי עצום על צרות עמים זרים ועל מכאוביהם.

הרב ב. רבינוביץ-תאומים,

”חזון השלום”, סיני שנה א' תרצ"ז-ז' תרח"צ, עמ' תקפד-תקפו

לקראת חידוש חיינו בארץ אנו הולכים, ואת גאולתנו השלמה אנו דורשים – – – אבל ביחוד הננו תובעים – ראשית כל מעצמנו אנו – את הפדות הפנימית מכל השפעה זרה, בין שהיא באונס ובין שהיא ברצון. – – –

נפשנו דורשת התגלות כל המהות הפנימית המיוחדת לפי סגולתה של האומה, יחד עם גילוי העצמיות של כל יחיד, המוסיפה עוז ותעצומות לעם.

הרב ב. רבינוביץ-תאומים

סיני שנה ב' תרח"צ-תרצ"ט, עמ' שפא

האציל שבחבורה

הרב שמעון סטרליץ ז"ל^{יד}

ה'תרס"ו – ה'תשט"ו

בו' טבת חל יום הזכרון של אותו גאון צעיר, תלמידו המובהק של הרב זצ"ל, שהלך לעולמו בדמי-ימיו בשנת תשט"ו – הרב ר' שמעון סטרליץ ז"ל. מופלא בהלכה, איש מחשבה מעמיק, ובעל נשמה מעולם האצילות.

מראשוני ישיבתו של הרב היה, ומקובעי דמותה. התבלט אחר כך בין הדגולים שבמכון הרי-פישל, ונתגלה במלוא יכולתו בעריכת האנציקלופדיה התלמודית.

לא זו מלחבבו

"סייעתא דשמיא" היתה להרב בייסוד ישיבתו, יסוד הישיבה המרכזית, הידועה בשם "מרכז הרב".

כבר בימיה הראשונים נתלקטו-נתלכדו בתוכה בחורים מעולים מטובי הישיבות שבחו"ל, בעלי מוח ובעלי לב, אנשי מחשבה חדורי רגש. איש-איש כברכתו, כברכת-ד' אשר עליו, בכשרונות מצוינים, ביראת-שמיים ובמידות תרומיות.

אעפ"י שגדלו בבתי-מדרשות שבגולה, והמשיכו להתייחס בהערצה לרבנותיהם, משנכנסו ל"חנותו של בשם", בצילא דמהימנותא, תחת כנפי מרן הרב זצ"ל, ראו מיד את האור כי-טוב הוא, ודבקו בו ובתורתו, תורת ארץ-ישראל במרחביה ובמעמקיה.

ואף הרב האציל עליהם מרוחו הגדולה, קירבם ועודדם, הדריך אותם בנתיבותיה של תורה ואורחותיה של הנהגה, לקיים מה שנאמר לאברהם-אבינו "והיה ברכה", ולהיות מתלמידיו של אהרן – להאציל ברכה על עם-ד' מתוך אהבה.

אחד התלמידים המובהקים הללו היה הרב ר' שמעון סטרליץ ז"ל, עילוי מיוחד במינו, שמאז עלותו לירושלים, בשנת תרפ"ו, להסתופף בצלו של מרן הגראי"ה קוק זצ"ל, לא זו מרן הרב מלחבבו עד לאחת. "כמים הפנים לפנים", אף התלמיד לא זוהו ידו מתוך ידו של הרב" (הגרש"י זיין ז"ל, בראש הספר "שם משמעון", ירושלים תשכ"ב).

בין ראשוני תלמידי ישיבת מרכז הרב, שהיוותה חידוש בירושלים, בלט בייחודו. הוא היה האציל שבחבורה, האחד-המיוחד שנשא במהותו את האופי-הסגנון של ישיבת מרכז-הרב, שהיה התגלמות ממשית בהלך מחשבתו רחבת האפקים, בנוסח דיבורו השקט-הרגוע, ובאורח חייו העניו-הצנוע. היה בו מכל הטוב והיפה ששאף מרן הרב זצ"ל

לראות בדמות המחודשת של תלמיד חכם ארץ-ישראלי, האמון עלי זהב הארץ הטוב – תורת ארץ-ישראל.

רבי שמעון היה גאון המושל בכל מכמני התורה – – – בכל מקום חוזר לשיתין, למעמקי העניינים במצולות ההלכות, חושף בכל מקום את נקודת היסוד, את האור הגנוז, ובגדלותו בתורה כך גדלותו במידות, בצניעות של נקי-הדעת התהלך את כל אדם, ויהי למופת בשלמות אישיותו, בראתו וחכמתו, בטוהר דרכו, אצילות מידותיו וענוות רוחו. אף הוא היה הוגה דעות ומתעמק בהשקפות עולם, במחשבת היהדות. כתלמידו המובהק של אותו גאון מרן הגראי"ה קוק זצ"ל, המשיך בדרכיו וסלל בנתיבותיו בעל-פה ובכתב.

הגרש"י זיין ז"ל, בראש "האנציקלופדיה התלמודית", כך ז, ירושלים תשס"ז

"הרב – מוחו ונשמתו מסיחים בבת-אחת"

מר שבתי דניאל ז"ל, שלמד בישיבה באותו זמן, מוסר לנו הגדרות מעניינות מפיו של רבי שמעון: "למדתי בקלצק אצל רבי איסר-זלמן. גם הכרתי ראשי ישיבות מובהקים אחרים. הרב שונה מהם בכל. רבותי הקודמים – חכמתם האירה פניהם. הרב – מוקף ענני-כבוד. בשעת דיבורו – מוחו ונשמתו מסיחים בבת-אחת. רבותי הקודמים קנו תורתם בעיון רב. הרב רואה את התורה כבשעת נתינתה. אישיותו המורכבת צריכה לימוד".

באותה שנה, תרפ"ו, הגיע כבר הגאון ר' איסר-זלמן מלצר ז"ל לירושלים, ועמד בראש הישיבה הירושלמית הותיקה "עץ-חיים". במוצאי-שבת היה מגיד שיעור הלכה בביתו בפני תלמידי ישיבות אחרות.

לאחר שיעור כזה אמר ר' שמעון: "ר' איסר-זלמן הוא ענק. לעומתו – כולנו ננסיים". ובהמשך הדברים הוסיף: "בתפיסתו המהירה, בשכלו הטוב ובנועם שפתיו, הוא מיישר מוחות מעוקמים. ובנפשו התמימה הוא מפשט עקמומיות שבלבבות". הרהר קצת והמשיך: "זכורני, בשעת התנצחות בדברי תורה בישיבת קלצק, כשמישהו מבני הישיבות הבליט גיאות למעלה משמינית-שבשמינית, היה מעיר ר' איסר-זלמן: 'רק בעלי מידות טובות, המתרחקים מגאווה, מסוגלים להתעלות במעלות התורה'. מעולם אינו כופה דעתו על הזולת, אלא תמיד בענווה – 'לפי עניות דעתי נראה כך, דברייך נראים ישרים ואני שמח שאתה צודק'". ולאחר הפסקה הוסיף: "ר' איסר-זלמן הוא איש היושר בלב והישרות במוח. ואילו הרב הוא סופה וסערה, הרים ותהומות בנשמתו. דורנו, דור של משברים רוחניים קשים, זקוק ביותר לגדול-התורה והוגה-הדעות, המעורר בכ תהיות וצולל לנבוכות, ממריץ אותך לשאול שאלות נוקבות ולבקש תשובות בלתי שיגרניות לשאלותיך. מפעם לפעם טוב לעגון בחוף-המבטחים של ר' איסר-זלמן, אך בדרך-כלל מעדיף אני לשחות בין נחשוליו ההגותיים והפיוטיים העזים של הרב. לא הרי זה כהרי זה. הצד שווה שבהם – אהבת תורה ואהבת בני-תורה".

כולו קודש לה'

הרב שמעון שטייליץ

בין הכתבים של רבי שמעון שזנו להדפס – והם מעט מהרבה – נמצא גם מאמר שכתב רבי שמעון על הרב, בו הוא קובע: "רבינו היה כולו קודש לדיו" והוא מסביר בהרחבה את רוממות-אישיותו: "מעולם לא ירדה שכינת אישיותו הנשגבה למטה מעשרה טפחים..."

מסוד שיח

דברים מלבנים נמסרו לנו על ידי חכם-בן-חכם, סופר-בן-סופר, הרב צבי קפלן (שליט"א) [ד"ל]. בחושו הרגיש ובטעמו הטוב, הבחין ר' צבי בן הנאן ר' אברהם-אליהו ז"ל, בייחודו של רבי שמעון, התקרב אליו והיה מבאי-ביתו, וידע להאזין לסוד-שיח, וביחוד נשהדברים נגעו באישיותו של הרב, ומן הדברים אשר קלט, ומן האורות אשר לקט, זיכה אותנו ר' צבי בנעים אמרים בעטו המחונן:

"בישיבתו של הרב, נתמלאה רוחו של ר' שמעון בהשקפת העולם היהודית, הרחבה והעמוקה, אשר בה חי הרב, ואותה ביטא בדבריו, בכתביו ובמעשיו. כאן נהייתה ציונותו לציונות של קודש. ציונות ברוחו של הרב, הרואה בבניין הארץ – אתחלתא דגאולה, תופעה קוסמית-אלקית.

כאן שקד הרבה על התורה. למד ממש בחברותא עם רבו הגדול, אף הרבה שיח עמו, ושהה במחיצתו ימים ולילות.

שיחתו של ר' שמעון היתה מרארת באורה של מחשבת היהדות, כפי שנתגלתה בבית מדרשו של רבו הגדול, ותוך כדי שיחה היה ר' שמעון מעלה זכרונות רבי-עניין על רבו – – – תיאר כיצד היה מטייל עמו בין הגבעות והסלעים, בזמן נפש-הקיץ בשכונת קריית-משה, וכיצד היה הרב מתרומם ומתנשא תוך כדירות זו בחיק הטבע, ונרשא מוברוחי הנשגבים על גוי ואדם, ואף דברים כואכים השמיע אז הרב באוזני תלמידו, על תופשי-התורה שברור שאינם ממלאים תפקידם לקרב לבבות, לגלות לדור את המאור שבתורה.

יש שסיפר על גאונותו של הרב בהלכה, כיצד הרכינו ראש לפניו, גאונים ידועי-שם. באחד מימי תול-המועד היה ר' שמעון נוכח בעת שישבו לפני הרב שני גדולים כאלה.

הם הציעו לפניו ענין מוקשה בהלכה שנתחבטו בו הרבה, ולא מצאו פתרון. והנה הרב מיישב הכל בקלות וכאילו כלאחר-יד – והדברים מאירים. ואותו גאון פונה אל חבריו ואומר: התזכור, התזכור? כמה התייגענו בדבר הזה – ובא הרב ומושיט לנו בקנה...

אף סיפר על הופעות שונות של הרב במקומות פומביים, בהם נשא מדברותיו. התלמיד המסור ר' שמעון, יש שהיה נלווה אל הרב אף למקומות אלו. שם לא הסתפק בהקשבתו הוא לדברי רבו, אלא היה מתבונן בפניהם של המאזינים השונים, לראות מה הרושם שעושים דברי הרב עליהם. והיה נהנה בראותו כי יש רושם, כי פני המאזין נלהבות ומתפעלות.

בין השאר, זכור היה לו לר' שמעון, כיצד חזר הרב לביתו בהרגשה מרוממת לאחר עדותו באוזני "ועדת-הכותל"¹⁸, בה עמד איתן וגאה על זכויות ישראל על כותלו. שם מחה, בין השאר, גם על חילול ספרי תהילים ע"י חיילים בריטיים ליד הכותל, וכה אמר: "כשאבות-אבותיכם עוד טיפסו על העצים ביערות – כבר היה אצלנו דוד בן-ישי שחיבר את ספר התהלים הנשגב, אותו חיללתם".

אף הרב עצמו ביקש לידע אם דבריו עושים רושם, שהרי רצה כי דבריו ישפיעו, הן לשם כך דיבר וכתב. וביום מסוים, כגון בערב יום טוב, כשהיה מופיע בעיתון מאמר מחשבה עסיסי ועמוק מפרי-עטו של הרב, ור' שמעון היה כמובן חוטפו וקוראו בלהט – היה הרב מתבונן בתלמידו הקורא, ושואל בחיוך: "נו, זה טוב?".

ופעם סיפר ר' שמעון על גילויי בקיאותו של הרב ב...חכמת הרפואה. ומעשה שהיה כך היה: ערב אחד נכנס אצל הרב, לחדרו הקטן, אחד מרופאי המוסד "ביקור-חולים" הירושלמי, שעמד תחת חסותו, לדון בעניני המוסד. יושב הרופא אצל הרב, שניהם סגורים ומסוגרים בחדר הקטן, שעות על שעות. השעה כבר מאוחרת ביותר. בני-הבית, ור' שמעון בתוכם, יושבים בחדר החיצון ומצפים בדאגה ליציאתו של הרב עם הרופא. אך ישיבתם שם נמשכת ונמשכת, ואיש אינו מעז להפריע. סוף סוף נפתחת דלת החדר הקטן – ויוצא הרב ויוצא הרופא. פונה הרופא לבני-הבית התמהים ואומר: למדתי רפואה מפי הרב... נתברר שאותן שעות ממושכות, לימד הרב את הרופא לקח בחכמת הרפואה.

בכל התעניין הרב. לא היה דבר שלא עניין אותו, מלבד – הוא עצמו... כלל-ישראל על כל פרטיו – זאת היתה עצמיותו של הרב. ומתוך כך הזדהה עם כל כאב באומה. וכך, למשל, בתקופה שלאחר פרעות אב תרפ"ט – חי לב הרב תדיר את כאב טבח-חברון. מדי פעם, כך סיפר ר' שמעון, היה הרב ממלמל לעצמו דברים-של-כאב על הקדושים שנפלו שם, דברים הנאמרים מאליהם, היוצאים ממעמקי הלב.

הרב חי את הכאבים ואת השמחות, את כל המתחולל בישראל ובאדם, ובעיקר בישראל. וממילא לא היה אדיש לשום דבר שבעולם, פרט לדבר אחד – והוא מה שקורין "כסף"... כבר נודע מה שאמר לו חותנו הגאון האדר"ת זצ"ל, בעת שהיה הרב צעיר עדיין: "עליך אין לומר שאתה 'שונא בצע' – כי אין לך שום שייכות לענין זה ששמו 'בצע'".¹⁹

ומשהו על השקידה של הרב בתורה, פשוטה כמשמעה, גמרא ופוסקים, ראשונים ואחרונים, ריבוי הגוונים שבאישיותו של הרב, על מרחבי היקפיה, יש והם מסיחים את הדעת מעיקרו ומשורשו, מן התורה כפשוטה: בבלי וירושלמי, רי"ף ורא"ש, רמב"ם טורים ושלחן-ערוך עם ביאורי הגר"א, נודע ביהודה, רבי עקיבא איגר וחתם-סופר – תורה אליבא דוולוז'ין, שהרב היה מבחירי תלמידיה.

ר' שמעון היה מדגיש, כי גדולי תורה מובהקים היו מעריכים את הרב בתור... רב, ואמרו כי לא היה בדורותיו מי שהצטיין כמוהו בכהונת רב כפשוטו, מורה הוראה, פוסק שאלות, דן דיני תורה, ומכל שכן – בשקידה על לימוד התורה ובדקדוקי מצוה. ואף בתחום זה של תורה כפשוטה, הלך ר' שמעון בעקבות רבו הגדול. בעיקרו היה שקוע בתורה כפשוטה, בגופי הלכות, ועם זה נטה גופו למרחבים שונים – והכל אליבא דאורייתא.

רבות התבונן ר' שמעון ברבו – והרבה ראה בו, למן "פכים קטנים" ועד לגבהי-גבהים, ועל כל אלה סיפר, ופעמים הפתיע הרב דווקא ב"פכים הקטנים". בניגוד לסברת רבים, הרי לפי ר' שמעון היה הרב תוך ד' אמותיו דווקא בעל סדר, בדברים קטנים שבקטנים. רק בעניינים הכלליים, בהם נזקק למנגנון מסודר – שלא היה לו – יש והיה נפגע הסדר. הרב הקפיד שלא יהא רבב על בגדו, ושיהא לבושו נאה. והיה כל זה מסגרת נאה לאורו הפנימי, שבקע ועלה מפניו ומכל הוויתו, זר תפארה לאותו "מראה כהן", שהיה ר' שמעון מספר עליו בהתפעלות.

וכמובן שראה את הגדולות, את כח המנהיגות הגדול שהיה בו בהרב, ואת פעולת הנהגתו. והיה נראה לו לר' שמעון – כך סיפר – כי כאן, בבית הרב, כאן הוא המרכז הפועל והמפעיל את כל תנועת התחייה. מכאן ההשפעה יוצאת. הכל מתרכז סביב הרב. הוא המבוע, והוא המשפיע שפע-קודש, ורוממות והתעלות, וחיים ושירה. ואשרי מי שנמצא ליד המבוע הזה.

אכן, כל מה שדן עליו ר' שמעון, היה אליבא דהרב, ומכל שכן ארץ-ישראל ובניינה, ותקומת מדינת-ישראל בתוכה. ר' שמעון חי את כל התהליכים הגדולים הללו בתוך-תוכם, סבל סבלותיהם, ציפה ציפיותיהם – וראה אותם באור ההיסטוריוסופיה-דמהימנותא, שנציגה המובהק בדורותינו היה הרב" (מהמקור, עמ' קיט-קכו).

עד כאן דבריו המלבבים של הרב צבי קפלן [ז"ל].

ראייה תלת-ממדית

ר' שמעון אמר שיש בדעתו להסביר את יסודות מחשבת-הקודש של הרב. לפרש דעותיו של הרב על כלל-ישראל וארץ-ישראל. במאמרו "התשובה לאור הסתכלותו של רבנו" (שנדפס בסוף המהדורות המנוקדות של "אורות התשובה"), הוא מפרש את דרכו המקורית של הרב בהסברת ערכי-התשובה ומשמעותם בדורנו.

– “הרב הוא היחידי מבין גדולי התורה, הרואה בעומק, ברוחב ובמרחק” – אמר בהתפעמות – “כעבור דורות הרבה ילמדו את משנתו כדברי-חזון של גלוי-עין” (שם, עמ’ קיג).

דמות עילאה

הוא היה מן הדמויות המפוארות שייפו את עולמנו. צלם-אלקים שעליו נאה היה לברך: ברוך שככה לו בעולמו. טהור שבטהורים, אציל שבאצילים. כולו קורן בזיו-עליון, מזיהרא דאדם קדמאה.

פנים בהירות ועיניים בהירות, טהורות, חולמות, מסתכלות מעבר לדברים, נעוצות במקור ההווה. אילן שעיקרו אחוז אחיזה כלשהי בעולמנו, ונופו נוטה לעולמות מופלגים. ודומה שיתר משהוא ניזון מעיקרו, משורשיו, הריהו יונק מנופו, מצמרתו, מן השפע העליון שבהווה, שכל חושיו פתוחים לקראתו.

אי-שם כתב: “דרך החיים האמיתיים נסולה לפניו, כי רקמת פרוכת-הקודש נרקמת אצלו מבפנים... נאות דשא-מדברי כי יפגוש פעם בדרכו, אינן מסנוורות את עיניו הבהירות, מזוקקות הנצח. המרוכזות רק לפינה אחת, יחידה וקדושה, חבויה בגנוזי לבבו, מקום בו כבוד-אלקים מסתתר... ‘אור הלבבות זך ונעלה הוא מאור הראות’ (כוזרי, מאמר ב, סי’ נד).”

כמה ראויים הדברים למי שאמרם. כמה מבטאים הם את רקמת חייו, מבט עיניו ואור לבבו.

הציבור הרחב לא הכירו כלל. אור גנוז היה. כלי צנוע. גם כשיצא לרשות הרבים, נשאר בעולמו, ברשות היחיד. רק היודעים את סודו, שהתקרבו מתוך יחס, מתוך זהירות, מתוך הבנה, נהנו מפירותיו ורוו ממימיו.

כולו אומר כבוד. בעל-נפש שנפגש אתו, ולו רק פעם אחת – ספק אם היה יכול לשכוח אותו. גדול היה הרושם שעשתה אישיותו באצילותה, בעומקה. מבחינה זאת דומה שלא הנית כמותו. “ודע” – אומר רבי יהודה הלוי – “כי כל אשר יפגע נביא, בעת פגועו בו ושמעו דבריו האלקיים – מתחדשת לו רוחניות” (כוזרי, מאמר ראשון, קג). אכן, כיוצא בזה ראינו אצל ר’ שמעון. פגישה אתו והמתקת-שיח היתה מחדשת רוחניות, המגע עם עולמו המיוחד – עולם האצילות – היה גורם לעליית נשמה.

*

כך למדני רבי יעקב [רבינוזון] מרדושקוביץ ז”ל¹³: הנסתר במהותו – גם אם יתגלה ויוסיף ויתגלה, תמיד ישאר נסתר... ורבי שמעון – נסתר היה, נסתר במהותו. לא רק נשמתו מעולם האצילות, אלא מידה יתירה היתה בה, שחוצבה מ”עלמין דאתכסיא” שבתוך עולם האצילות. ולכן נשארה בטמירותה גם כשהגיעה לעולם העשייה, וגם

כשעשייתה הוציאה לה מוניטין. אפילו בשנים האחרונות, כששמו הופיע על שערי האנציקלופדיה התלמודית – והוא הרי היה עמוד התוך של כתיבת ערכים ועריכתם – נשאר נסתר.¹³⁵

איזו בקיאות יסודית בש"ס וראשונים. בתפיסתו המהירה וחזירתו העמוקה, ירד לעמקי הסוגיות. במוחו הבהיר בירר וליבן ומיצה, ובזכרוננו הנפלא נשתמרו כל אלה הידיעות המבוררות כנתינתם, כביום לימודם.

אחד מעילויי ירושלים שדרכו לבטל, נהג בר' שמעון כבוד רב. וכשנשאל על כך, השיב: בסעודת חתונתי הרציתי דברי הלכה בענין קשה ומסובך בסדר טהרות, והיחידי שהתנצח אתי בבהירות ובעמקות, כאילו רק עכשיו עסק גם הוא באותה סוגיה, היה ר' שמעון סטרליץ. כי הוא גם הלך לסלול דרכים במקומות שאין הרגל מצויה. הוא היה מן ה"מקדיין בהרים".

וזכרני, לפני שנים סח לי בהנאה רב ישיש מגדולי ירושלים, הרב מחסלביץ ז"ל, שלאחר שכתב קונטרס תורה בענייני אהלות, שלחו לר' שמעון לעיון ולחוות דעת, ור' שמעון הסכים לדבריו.¹³⁶

הערותיו ל"מאירי" על מסכת מכות, מאירות עינים בבהירותן, בתמציתן וביסודיותן. והוא הדין הערותיו ל"מאירי" על מסכת מועד-קטן (אותן חיבר יחד עם חברו איש-בריתו הרב רבינוביץ-תאומים ז"ל) וכמה יפים הם חידושי באותם הדפים המבוארים על ידו ב"ברור הלכה" למסכת ביצה (הוצאת מכון הרי פישל).

מאוצרות מחשבתו הרחבה וכשרונו הספרותי המבורך באו בדפוס דברים בודדים ממש. הדבר היחידי בעל-ההיקף – זוהי המסה על "אורות התשובה" למרן הרב זצ"ל, ברם יש בזה לבדה בכדי להעמיד אותנו על מעלת הכותב, עומקו ומקוריותו. הפרשן מבריק כאן

135. ומפי מרן הגרא"ה קוק זצ"ל שמעתי: יש תלמיד-חכם שהוא בבחינת יום-טוב, ויש תלמיד-חכם שהוא בבחינת שבת. מה בין יו"ט לשבת? אותו יום שחל בו יו"ט אין בו קדושה עצמית, אלא שישראל ממשיכים לו קדושה – "ישראל דקדשינהו לזמנים", לא כן שבת – קדושתה עצמית היא, "שבת מקדשא וקיימא" (ביצה יז, א).

יש תלמיד-חכם שהוא בבחינת יו"ט, שריבוי עיסוקו בתורה המשיך לו קדושה, אכן למעלה הימנו ת"ח שהוא בבחינת שבת, שנשמתו גבוהה ואצולה, וקדושתו קדושה עצמית (ועי' זוה"ק פ' צו, דף כט, א: "ונפש דת"ח אתקריאת שבת מלכתא").

ועל פי האמור נראה להוסיף: כשם שאמר רבי שמעון בר יוחאי ששבת ניתנה לישראל בצינעא (ביצה טז, א), הוא הדין כל אותם תלמידי-חכמים שנשמתם היא בבחינת רזא-דשבת, אף הם ניתנו בצינעא, וחתומים הם בחותם הרז והנסתר. ומשום כך, רשב"י עצמו, אשר "רבי יהודה קארי ליה שבת" (זוה"ק, נשא דף קמד, ועיי"ש קמה, א), הוא שזכה לגלות רזי-תורה לצנועין, שגם אחרי גילויים עדיין נסתרים הם.

136. הדבר רמזו בהקדמתו לספרו "מבית מאיר" חלק ד, ירושלים תש"ז, "מסרתי דברי לכוותה-עלומים שיבחנו וירדו לעומק העניינים".

בשלל גווני מחשבתו העצמית, הפילוסופית-האלקית. והרי גם שירים נהדרים יצאו מתחת עטו. לא אחת ניסיתי לשדלו לפרסם משהו, אולם לא נעתר לי.

*

בימים הראשונים לבואי לישיבה נמשכתי אחריו בחבלי-אדם, ונקשרתי אליו בעבותות יקר. זכות גדולה היתה לי שליבבני וקרבני, והוא היה לי למורה דרך.^א באורו האיר לי נתיבות למחשבת מרן הרב זצ"ל, וביחסו-הערצתו לרבנו, לימדני שלא להעפיל בהצות ילדות, אלא לגשת אל הקודש במורא, להאזין ולהקשיב, ללמוד ולהבין.

שיחותיו ותגובותיו והארותיו, שהיה בהן ממאור הבינה העליונה, כיוונו לא-אחת את המחשבה לאפיקים הנכונים, והיה הוא איש-ההגה בסערות הנעורים.

יש אשר יותר משאחרים השפיעו בדיבורם, השפיע הוא בשתיקתו, בדממתו. (אם כי לא התכוון כלל להשפיע, ואולי דווקא משום כך). הוא חי את חיו הרוחניים בפנימיותו וצמצם הוייתו זאת הרשימה עמוקות.

עם פטירתו ללא-עת, כבה מאור גדול לממשלת-התורה. גאון בהלכה ואב במחשבה, מופלא בהליכותיו ומסולת במידותיו. ירושלים התורנית איבדה כלי-חמדה. מנוף עיר הקודש נעקרה פינת-יקרת, אבן-שיש טהורה.

– ואין לנו מנחם כי אין תמורה לו.

– כזוהר הרקיע תזהיר לנו נשמתו.

הצופה, ט' בשבת ה'תשט"ו.

*

שמו מתנוסס לתפארת בראש כל כרך של "האנציקלופדיה התלמודית", אבל לא רבים הכירו מקרוב את האנציקלופדיה המהלכת, שהירבתה בשתיקה ומיעטה בדיבור. לא רבים עמדו על טיבה של האישיות העדינה-האצילה, אשר אורח-חייה היה מאוד צנוע, וכאילו מהלך היה על קצות האצבעות, ורק מעטים גילו כי לפנייהם אדם-המעלה, יחיד-סגולה, שהרבה יש להתבונן בו והרבה ניתן ללמוד ממנו.

"מד' מצעדי גבר כוננו" – ואכן מופלאים היו צעדיו. חניך גימנסיה ברוסיה הלבנה, בימים הסוערים של המהפכה, מצא דרכו לישיבת קלצק. באוהל-תורה תוסס זה, שבראשו עמד הגר"א קוטלר ז"ל הנמרץ, עלה ונתעלה במהירות רבה.

כשזכה והקדים לעלות לארץ, הופתע ראש ישיבת "מרכז הרב", מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל, ממרחב ידיעותיו של בחור צעיר זה, ואף שהישיבה היתה נתונה במצב חומרי קשה, הורה מיד לקבלו. וכאן, בישיבה הארץ-ישראלית, שהיתה נתונה כולה להשראתו הרוחנית של מרן הגר"מ קוק זצ"ל, מצא רבי שמעון סטרליץ את תיקון נשמתו במלוא היקפה.

הוא – הלמדן השקדן הצנוע, בעל הידע התלמודי הרחב, בעל המחשבה הפילוסופית המעמיקה, בעל הנפש הפיוטית-הרגישה – מצא במרן הרב זצ"ל את כל שאהבה נפשו.

ועל כן נהיה לו לתלמיד מאזין-מקשיב, מאזין לדברי תורתו על כל חלקיה, ומקשיב לרחשי ליבו ודקויות ריגושיה.

הוא נהיה לבן-בית בבית הרב, יקר בעיני הרב ואהוב וחביב על כל בני הבית, ובייחוד על בנו-יחידו של הרב, ר' צבי-יהודה ז"ל. באותן שנים, שהיו שנות צמיחה וגידול לשיבה, ישב הוא ולמד בדרכו המיוחדת. ללא רעש גמע מסכת אחרי מסכת, וכל מה שלמד – זכר, ועד מהרה נהיה לאחד הבקיאים ביותר בכמה סדרי גמרא ותוספות וכו'. גם ספרי העיון, שמצא לו זמן לעבור עליהם, נקלטו-נספגו במוחו הבהיר, ותענוג היה לקבל ממנו הסברה ברורה באיזה שהוא נושא עיוני. הוא גם סיגל לעצמו סיגנון כתיבה עשיר, והתוכן המקורי של מחשבתו המעמיקה הוצק בכלי ביטוי נאים וקולעים.

כשהוקם "מכון הרי פישל", היה זה טבעי שמקומו של ר' שמעון יהיה בין "עשרה הראשונים". ואכן, גם שם תפס מיד את מקומו הראוי לו, וחלקו גדול בעבודות שנעשו על ידי המכון. ועם זאת טרם נוצל אז הכוח המופלא הזה כראוי לו, ורק עם צירופו לעבודת האנציקלופדיה הגדולה והמקיפה, כאן נתגלו כוחותיו התורניים במלוא יכולתם, כאן קבע העורך הראשי, הגרש"י זווין ז"ל, כי ר' שמעון הוא "מעמודי-התווך של האנציקלופדיה", ולא רק משום ש"במרץ והתמדה השקיע את עצמו בראשו ורובו בעבודה זו", אלא – וזה העיקר – משום ש"גדולתו בתורה, בקיאותו המפליאה וידיעותיו המקיפות, צלילות דעתו והבנתו הישרה – כל אלה חוברו יחדיו ויהיו לכלי תשישו של גאון מופלא זה בעבודתו" (מתוך דברי-ההערכה שהופיעו בראש הכרך השביעי של האנציקלופדיה).

שנים עברו מאז פטירתו, אולם נתקיים בו "כל העוסק בתורה מבפנים, תורתו מכרזת עליו מבחוץ", וכל באי שערי הכרכים של האנציקלופדיה המלאים ברכת ד', ממשיכים להתבשם מידיעותיו השקועות בערכיה ומהבנתו המשוקעת בניסוחיה.

אולם ראוי שכל הנהנים ממאור תורתו ידעו גם מה שהוסיף וכתב עליו הגרש"י זווין ז"ל, כי נוסף על מה שר' שמעון היה "מושל בכל מכמני התורה", היה גם נקי הדעת במידות, בענווה ובצניעות התהלך את כל אדם – טוהר דרכו ואצילות רוחו היו למופת.

*

ואלה דברי הסופר-העורך ר' שבתאי. דניאל ז"ל, אשר כתב ב"הצופה", אחרי שהרב שמעון הלך לעולמו:

למדן והוגה דעות. למדנותו קודמת להגותו, בקי בכל סדרי הש"ס ובקיאותו בתוך-תוכן של הסוגיות. פרשן מבאר ומחדש. כשרונותיו המצויינים, רוחב דעתו והיקף ידיעותיו, מידותיו וחינו, הרכיבו דמות סגולית של תלמיד-חכם מובהק. נאה בבואו ובצאתו. שאל כעניין והשיב כהלכה, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. התחמם כנגד אורם של חכמי הדור ולא נכווה בגחלתם. הם חיבבו את הלמדן הצעיר, שבשאלותיו ובתשובותיו הוציא מתחת ידו דבר מתוקן בתוכן ובצורה. אחד מגדולי

התורה בירושלים, מן הקיצוניים בדעותיו [הגאון ר' יצחק זאב סולובייצ'יק ז"ל, הרב מבריסק] היה אומר: ר' שמעון הוא ציוני, דעותיו אינן נראות לי, אך בלמדנותו ובמידותיו יקר הוא לי ביותר. מעולם אינו מזדרז לדבר כדי להבליט את עצמו ומעולם אינו נכנס לתוך דברי חברו. שואלים אותו הלכה בכל מקום בש"ס ואומר בבקאות ובהבנה, ועל מה שלא שמע ולא למד אומר איני יודע. חותמו אמת.

*

– – כמה אנשים בארץ שמעו שמו של גאון צעיר זה? מספרם אינו רב ביותר. מפני שהיה צנוע מעצם טבעו, סלד מאבק של פירסום. ברם, בעודו מסתופף בצילו של גדול הדור מרן הרב קוק זצ"ל ולומד בשיבתו, הכירו שלגדולות נועד: כשרון שכלי מהיר ובהיר, שקידה מרוכזת ותכליתית, אופק רחב בדעות, ונשמה עדינה שבעדינה. מן המועטים שמיוג בקירבו בינה ונפש, הגיון נוקב ומחשבה פיוטית-דתית, אהבת תורה ואהבת ישראל עד כלות הנפש. הרב מצא בו ההגשמה של תלמיד חכם ארצישראלי מובהק, כפי שחזה אותו בחזונו, ואליו שאף בייסדו את ישיבתו-מרכזו.

מהמקור, עמ' קיג-קיד

*

אדם הנמצא בתוך ספירה עליונה של אמונה, הממלאה את כל ישותו ללא שור; אדם החי חיים של הרגשת אלקים אינטנסיבית, הזורמת בנשמתו בורם שוטף ללא-הפוגות; אדם החי חיים טהורים מתמידים, צמודים ללא חציצה למקור החיים; אדם החי חיים של הימצאות תמידית בתוך הספירה של הרצון העליון, מקשיב לסוד-שיחו ומגשים אותו במעשים טהורים, בשקידת תורה וקיום מצוות על כל פרטיהן ודקדוקיהן – רק אדם כזה זוכה לדרגת קדושה, ואדם עליון כזה היה רבנו.

גדולת רבנו לא היתה רק בחריפותו העצומה ובקיאיותו המפליאה בכל חדרי תורה, בקליטת-רוחו הגדולה של כל קנייני היהדות הצרופה, שנתחדשו במשך הדורות והתקופות, בהגותו המקורית, – – בשטף שירת נשמתו הפיוטית.

עיקר-העיקרים של גדולת רבנו הוא בזה, שנשמתו היתה טבועה בחותם-הנצח. מעולם לא ירדה שכינת אישיותו הנשגבה "למטה מעשרה טפחים". אמונה באלקים חיים, זכה וצרופה, היתה תוססת בנשמתו פנימה, עוברת על גדותיה ומשקה ומחיה נשמות צמאות.

הרב שמעון סטרליץ, מהמקור, עמ' מז-מח

רבות התבונן רבי שמעון ברבו – והרבה ראה בו, למן 'פכים קטנים' ועד לגבהי-גבהים – – הוא ראה את כח המנהיגות הגדול שהיה בו בהרב ואת פעולת הנהגתו. – – הכל מתרכז סביב הרב והוא המבוע, והוא המשפיע שפע קודש ורוממות והתעלות וחיים ושירה.

הרב צבי קפלן, מהמקור, עמ' קכה-קכו

בסתר המדרגה

הרב יעקב ז'ולטק ז"ל¹³⁷

ה'תרע"ג – ה'תשמ"ו

הלך לעולמו בחיפה תלמיד-חכם גדול, מאוד צנוע, שלא שימש במשרה של תורה, הרב יעקב ז'ולטק ז"ל. כל ימיו נהנה מיגיע כפיו, ורחוק היה מצלצלי-שמע. רק מביני דבר, המשתתפים הקבועים בשיעורי הגמרא שלימד מדי שבת בשבתו, ידעו כי לפנייהם למדן מובהק, שמשנתו סדורה וברורה ורבות ספג וקלט מבתי המדרש המפוארים של הישיבות הגדולות, אשר בצל רבותיהם הסתופף. כל שיעור שלו היה ניתוח מעמיק בסוגיה שבה עסקו, בירור יסודי של שיטות הראשונים מתוך הסתמכות על ידיעות מקיפות, והכל הובע בהסברה מאירת-עיניים.

הרב יעקב ז'ולטק ז"ל, יליד ורשה היה. תחילת לימודו העיוני בישיבת "תורת חיים" אצל הרב צבי גליקסון ז"ל. שם טעם לראשונה טעם יינה של תורה מבית-מדרשו של הגאון ר' חיים מבריסק ז"ל. כשהתבגר קצת, משכו מוחו החריף אל קסם שיעוריו המבריקים של הגאון ר' אהרן קוטלר ז"ל בישיבת קלצק. אחר כך עבר לישיבת קמניץ, וקנה הרבה חכמה מדקויות עיוניו של הגאון ר' ברוך-בר ז"ל, ואמרו עליו שהיה מן היחידים שהבינו את השיעורים לעומקם. נמרץ היה ושקדן ואת כל מרצו השקיע בלימוד. ארבע שנים למד בחברותא עם "העילוי מגרודנא"¹³⁸ הרב יהודה גרשוני (שליט"א) [ז"ל] (שהתפעל מאוד מתפיסתו המהירה והישרה), והגיע לדרגה גבוהה במעמדו בישיבה. השם "יענקל ווארשעווער" נהיה לשם דבר בעולם הישיבות.

תוך מעבר מישיבה לישיבה, מצא לו זמן ללמוד "יורה דעה" וכו' ובגיל שמונה-עשרה הוסמך לרבנות על ידי רבה האחרון של וארשא, הרב שלמה-דוד כהנא ז"ל.

כשנתן דעתו לעלות לארץ-ישראל, היה כבר הדבר מן הקשים מאוד. ממשלת המנדט סגרה את שערי הארץ, ומספר הסרטיפיקטים שקיבלה הסוכנות היה מוגבל ביותר. אכן, מרן הגרא"ה קוק זצ"ל פעל בכוח השפעתו האישית והצליח להשיג מספר רשיונות עלייה למספר מסויים של בני ישיבה. וכאן נכנס לתמונה הרב חיים הוטנר ז"ל (גיסו של הרב צבי יהודה הכהן קוק ז"ל), בן-ורשה, חבר-נעורים של הרב ז'ולטק ז"ל, אשר המשיך ללמוד איתו גם בקלצק. הוא המליץ עליו המלצה חמה ביותר, באמרו שעלייתו תהיה תגבורת חשובה לישיבה, והרצ"י ז"ל שלח לו סרטיפיקט של הישיבה, ובתוכו תרצ"א הגיע ירושלימה.

137. עי' עוד בשחר אורו לפי המפתח. ליקוטי הראי"ה ב עמ' 174, 257, 290.

בסוגיות הקשות שעסקו בהן.

כרוב תלמידי ישיבת מרכז הרב וישיבת חברון בירושלים, הצטרף גם הוא ל"הגנה" (רושם מאורעות אב-תרפ"ט עדיין היה טרי, וכולם ראו הכרח חיוני לעבור אימוני נשק ולהיות מוכנים ליום-פקודה). והנה לא עבר זמן רב וגם שם עמדו על ייחודו, והוא נשלח לקורס מפקדים בקיבוץ גבת (מפקדת ה"הגנה" היתה מאוד מעוניינת בהכשרתו, ואף על פי שהיה הבחור הדתי היחיד בקורס, דאגו להשיג בסביבה אשה דתית, שבישלה במיוחד בשבילו). הוא גמר את הקורס בהצטיינות ונתמנה כמפקד-מחלקה.

כשחזר מן הקורס המשיך בלימודיו כרגיל (וזכרני שלמד בעיון את ספר "עץ הדר" של מרן הרב זצ"ל, בענין פסול האתרוגים המורכבים, וכתב הערות בשולי הספר), אולם הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, שעקב אחרי שלבי עלייתו בתורה, הבין שמעמדו הרם ב"הגנה" וצרכיה החיוניים יכולים לכבוש אותו, והא חיפש דרך לשתול אותו בעולמה של תורה.

הוא שיתף את מרן הרב זצ"ל בבעיה, ונתגבשה הצעה מעשית (שכרגיל אין מציעים אותה לבחור רווק כה צעיר), והיא: להטיל עליו תפקיד רבנות. הרב הזמין אותו לשיחה ושידל אותו שלא יסרב מלקבל עליו עול-רבנות. בין היתר אמר לו: "תלמידנו אוהבי ארץ-ישראל הם, וודאי יהיו מקובלים על הציבור, וחבל שאינם מנסים לקבל עליהם תפקידי רבנות".⁷ ההצעה למעשה היתה – רבנות בקרית חיים שעל יד חיפה.

הוחלט לשלוח שליח מיוחד מבני הישיבה לקרית-חיים, ושליחות זו הוטלה עלי. הרב צייד אותי במכתב-המלצה חם מאוד, שבו הפליג בשבחו של הרב הצעיר המועמד לרבנות:

שמחתי מאוד להיודע ממהלך גידולו של מושבכם היקר בע"ה. כה יתן וכה יוסיף את ברכתו לטובה ולתפארת לבנין ארצנו הק' ותחית עמנו.

ומה ינעם וייקר בכפליים בהיות מהלך גדול ובניין זה נמשך ומתפתח עם הישרת דרך היהדות המקורית האיתנה בחיי מסורת קדושת ישראל, ולפיכך בוודאי ראוי והגון הוא לקבוע בתור רב ונושא דגל התורה את האישיות המתאימה והגונה לכך, למלא את תפקידי הרבנות בצרכי הדת והיהדות במושב, ולהשפיע השפעה רוחנית יהודית שלמה מיסודה של תורה ומקורה הנאמן.

לשם זה הריני בזה מציע לפני מושבכם את יקירי הרב הגאון הרך בשנים ואב בחכמה, המצוין ונעלה בתורה ודעת, גדל כשרון, יקר רוח ואמין פעלים, מו"ה יעקב בהר"ר אשר זליג זילטק שליט"א, מגדולי בחירי בני ישיבתנו המרכזית, הראוי והגון לכך שיתקבל למשרת הרבנות במושבכם, ויהא לתפארת ולברכה רבה למצבו הרוחני של מושבכם היקר ולכל שכלולו והתפתחותו, ותפיסת מקומו הנכבד במערכת ישובנו החדש ותקומת עם קודשנו בה.

ובבוא בזה אל מושבכם יקירנו הצעיר הנלבב והמצוין הרה"ג מר משה צבי מנקין (נריה) הי"ו, כדי לבוא בדברים ולהכין הכנות מתאימות לשם סידור עניין קדוש זה, יואיל נא

כב' לקבלו בראוי ליקרת ערבו בעצמו ולחשיבות שליחותו הקדושה, ויסייע נא בידי לסדור כל הדרוש בענין חשוב זה בע"ה.

בבטחוני ביקרת רוח כב', בעזרתו לקבלת הצעתי החשובה, לאשרכם, לתפארת מושבכם, ולששון לב כל אחינו הגאונים ישרי הלב, דורשי שלום ציון ומייחלי ישועת ד' השלמה על עש ותחלתו, הגני כופל ומרבה את ברכותי לכב', לכל המסייעים בידי ולתושבי מושבכם הנכבד, מחד הקדש מירושלים.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ראש-הישיבה, מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל, שסמך ידיו עליו בסמיכת-חכמים, גם הוא כתב: "ידוע הוא בכשרונותיו המופלאים - - - והרבה מקנתו לרכוש לו חריפות וביקאות מחזקה בתלמוד ובפוסקים. כבר נסמך בסמיכת-חכמים מאת גדולי ארץ, וגם די חיכון אתם".

בשנודע הדבר למפקדת "ההגנה", החליטו גם הם שיהיה זה חשוב שמפקד-מחלקה מיכשור זה יפעל באזור הצפון, וכשבאתי לקריית חיים ונפגשתי עם הקובעים במקום, הופתעתי לשמוע שגם מ"ההגנה" פנו אל אחד מהם וביקשוהו שיסייע לטינוי. ברם, לא איסתייעא מילתא של מינוי כרב, שכן עלה מפולין הרב מהלובוקי, הרב מנחם קופרשטיק ז"ל, רב ותיק ודרשן מפואר, ובעלי הכתים העדיפו לקבל את הרב הקשיש ובעל-הנסיון. אולם מפקדת "ההגנה" כבר לא ויתרה על תכניתה, ואם לא הסתדר עניין הרכנות, חיפשו ומצאו מינוי אחר באיזור חיפה, ובלבד שיגיע למקום. וכך קרה דבר נדיר מאוד: צעיר דתי שאינו חבר ב"הסתדרות" - נכנס לעבוד במשרה נכבדה בחברת-בת של מלל-בונה - ב"אבן-סיד".

אימני נשק במסגרת "ההגנה"

אכן, מפקד ה"הגנה" בצפון, יעקב דורי ז"ל (שהיה אחר כך הרמטכ"ל הראשון), הרוויח מפקד נמרץ, ו"אבן סיד" זכתה בעובד בכיר מעולה, ברם עולם-התורה הפסיד "ראש ישיבה" רב-פעלים. אחריותו המרובה בעבודתו, והתמסרותו המלאה ב"הגנה", גזלו את כל זמנו. הוא הגיע לחיפה בקיץ תרצ"ה (כשנשא את בתו של הרב קופרשטוק ז"ל), ואחרי פסח תרצ"ו שוב פרצו מאורעות-דמים, שחייבו עמידה על המשמר בכלל, ובחיפה המעורבת בפרט, ולילות וימים הוקדשו לבעיות ביטחון מקרוב ומרחוק, ומובן שלא היה מקום לשום דבר נוסף.

בתקופה יותר מאוחרת, כשהגיעו שנות שקט יחסי, נתקיים בו מקרא שכתוב "פשטתי את כותנתי – איככה אלבשנה". צניעותו הטבעית אף היא תרמה להשארתו "נחבא אל הכלים", וחבל שלא נמצאו באיזור אנשי-מעשה בעלי יומה, שיוציאו אותו מרשות-היחיד שלו ויעמידוהו ברשות-גבוה. דומה שאילו היה מרן הרב זצ"ל בחיים, לא היה מניח לו להישאר בצל, והיה כבר מוצא דרך להפעיל כוח תורני חשוב כמותו.

ואנא עובדא ידענא: סח לי הרב שאול ליברמן ז"ל, כי השנים הראשונות לעלותו ירושלימה, שבהן הגיע להיכרות קרובה עם הרב במשא ומתן של הלכה, היו שנים של רזון כלכלי ופרנסתו דחוקה היתה. והנה נודמן שאישיות חשובה שהיה לה סכסוך עם בנק המזרחי, בחרה בו כבורר מצידה, והוא הצליח מאוד בתפקידו וזכה לשכר-טירחה מכובד, סכום שהספיק לו לכמה חדשים. איך שהוא, נודע הדבר להרב, והוא שלח לקרוא לו ואמר לו ששמע על הצלחתו כבורר, ולכן הוא מייעץ לו למשוך ידו מעסקי בוררות, שכן עתידים פיתויי-הצלחה אלה להוציא אותו לגמרי מעולם הלימוד. שמעתי בקולו – סיים הרב ליברמן – וסבורני שעצה טובה זו היתה לי לברכה ולהדרכה.

אמנם, כאמור, היה מרצה שיעור בגמרא בשבתות, אף היה נושא דברים מדי פעם כפעם, ודברי ההתעוררות שלו בראש השנה לפני תקיעות היה להם הד חזק, אבל ברור שזו היתה מתנה מועטת, לעומת מה שמסוגל היה לתת בתנופה גדולה וביד רחבה ולהעמיד תלמידים הרבה.

בשנים האחרונות עודד וסייע הרבה לכולל האברכים של בוגרי "מרכז הרב" בחיפה – "צורר המור" – והרגיש קירבה נפשית ורוחנית אליהם. אולם היו אלה כבר שנות חולשה גופנית, ושוב לא היה זה ר' יעקב התוסס-הפעלתני, כפי שידענוהו והכרנוהו.

ביקרתיו בביתו, וניסיתי לשדל אותו לסדר את חידושי התורה שלו לקראת הדפסה. ברם, מתגובתו הבנתי שלא הרגיש יכולת לגשת למלאכה נכבדה זו. כבדה עליו המשימה, ומצוה זו תצטרך כבר להעשות בידי אחרים, והיתה לו ליד ולשם בין כותלי בתי המדרש, ותהיינה שפתותיו דובבות במקום מנוחתו.

– חבל על דמיטמריין ולא מיתגליין.

– חבל על דאבדין ולא משתכחין.

והרי בזה מכתב שקיבלתי מהמנוח ז"ל, שנכתב בכ"ד תמוז תשל"ז:
 אני מאשר בזה את קבלת מכתבך מיום ט' בסיון ש.ז. והגלויה מ"ד תמוז, ומתנצל על
 האיחור בתשובתי מסיבות שהזמן גרמן.
 אשתדל להשיב לך על כל שאלותיך:

1. אינני זוכר אם כתבתי הערות ל"עץ הדר" או לספר אחר. לא הראיתי לו [למרן
 הרב זצ"ל] הערותי. הראיתי את ההערות לרבי י.מ. חרל"פ זצ"ל, ואחר כמה ימים
 כשבאתי אליו לקבל את חוות-דעתו, סיפר לי כי רצה להעלות בכתב את השגותיו
 להערותי, והנה קרתה לו תקלה, הדיוטה התהפכה והדיו ליכלך את הדפים שמסרתי
 לו, ומזה הסיק כי מן השמים מעכבים את כתיבת ההערות, ויעץ לי לא להמשיך.
2. קיבלתי ממנו [מהרב] כמה שיחות (ביזמתו) בעניני הנהגה (ברבנות) ובצורת העברת
 דרשות ושיעורי תורה לבעלי בתים (זה לא ניתן לפרט במכתב הזה).
3. כמו כן עודדני לבקר כמה אישים בארץ-ישראל וללמוד מהם דרכי-הנהגה:
 א. בכפר יחזקאל שם גר שוחט, איננו זוכר שמו (כמדומני רוטברג),
 ואמר לי כי ממנו אלמד סבלנות ואהבת-ישראל.¹³⁸

138. השו"ב המובהק ר' בנימין-זאב רוטברג ז"ל ממוהילוב-פודולסק, חסיד טשורטקוב, אמון עלי
 אהבת ישראל, אוה למושב לו את כפר-יחזקאל, ובדרכי-נועם השתדל לקרב לבבות לתורה
 ולמצוה.

רבני חיפה מעידים עליו: "הנ"ל ידוע לנו כאחד השו"בים המעולים שבאה"ק, המצטיין
 בפעולותיו הרוחניות לטובת בנין אה"ק".

אישיותו הנלבבת משתקפת מתוך ספרו הקטן "זכר בנימין", אשר נדפס בשנת תרצ"ד
 בירושלים, ובראשו איגרת ידידות והסכמה של מרן הרב זצ"ל:

הובא לפני ספר כתב איש יקר הרב המופלג בתו"ר [בתורה ויראה], זוכה ומזכה
 את הרבים מו"ה בנימין זאב רוטברג נ"י, שקבע לו מקום משכנו, בכפר יחזקאל,
 אחת המושבות באה"ק ת"י.

וכבר יצאו לו מוניטין ושם טוב בנועם דרכיו, וארחות ישרו, כמותו ירבו
 בישראל. והנה העלה על ספרו מילי דדרשא על התורה על דרך הרמז, בדברי
 מוסר ויראת ד' אצורו, ורצונו להוציאם לאור עולם לזכות את הרבים, הנני בזה
 לחזק את ידיו, ולבקש ממכירי ויודעי שמי, לקחת את הספר הזה כשיופיע, לאור
 ברכה אתם בביתם, לכבוד התורה והיראה.

והי' זה שלי' כנפשם היקרה ונפש הבעה"ח ד' מר חשון תרצ"ג פעה"ק ירושת"י.
 הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ונביא כאן פנינה ממילי-דדרשא של הרב"ז רוטברג ז"ל בספרו "זכר בנימין": "פעמון זהב
 ורמון (שמות כח, לד) – עפ"י הגמ' בכריתות (ו, ב), "כל תענית שאין בה מופשעי ישראל
 אינה תענית".

"פעמון זהב" – אלו הצדיקים שחשובים כזהב, ופיהם מלא רינה ותפילה כפעמון המצלצל
 תמיד: "רימון" – זהו כינוי לפושעי-ישראל שעליהם אמרו חז"ל, כפלה הרמון רקתן 'שאפילו

- ב. כיבנאל נמצא אחד העסקנים [ר' אלחנן] אליוביץ וגם שם אוכל ללמוד אהבת ישראל ודרכי השפעה.¹³⁹
- ג. בראש-פינה נמצא שוחט וממנו אוכל ללמוד אהבת ארץ-ישראל. בראש פינה ביקרתי יחד עם חברי וידידי הרב דוד סלומון (ראש ישיבות תורה ומלאכה), ושנינו נסענו שמה בעידודו [של הרב].
- ד. יודע אני כי הרב ידע שאני מפקד בהגנה, אני משער כי הדבר נמסר לו על ידי יעקב פת מפקד מחוז ירושלים (הדבר נרמז בספר "תולדות ההגנה"), אבל הרב לא דיבר אתי אף פעם בנושא.
- פעם דיבר אתי הרב י.מ. חרל"פ זצ"ל, ורצה להשפיע עלי שאפסיק את פעילותי בהגנה (אינני יודע אם הוא דיבר אתי רק ביוזמתו הוא). שאלתי אותו, האם אסור לבחור ישיבה להשתתף בהגנה? והוא ענה לי "מותר ומצוה להשתתף בהגנה, אבל לא אתה".
4. כבן-בית אצל הרב הייתי נוכח בכל מיני שיחות שהרב ניהל, עם עסקנים¹⁴⁰ בזמן רצח ארלוזורוב, עם תיירים מארצות הברית, ואחרים.
- בכל אופן, השתתפותי בהגנה לא השפיעה לא על הרב זצ"ל, ולא על ר' י.מ. חרל"פ זצ"ל, ושניהם סמכו אותי לרבנות, למרות שידעו שאני מפקד בהגנה.
5. אני שולח לך בזה שלשה צילומים:
- א. צילום הסמיכה לרבנות שקיבלתי מהרב זצ"ל.
 - ב. צילום מכתב שנתן לי ולדוד סלומון בעת ביקורנו בראש-פינה.
 - ג. צילום מכתב שניתן לך בעת שטיפלת שאתקבל לרבנות בקרית חיים. לעת עתה זה הכל.

בברכת כל טוב

יעקב

הואיל ולא הסתפקתי במכתב קצר זה, עלה בדעתי שראוי לראיין את ר"י ולרשום דברים מפיו. הטלתי משימה זו על בני הרב אברהם-יצחק ז"ל, ואכן נתמלאה בקשתי בט"ו טבת תשמ"ג.

המראיין, שנשא את שמו של הרב, ניצל ראיון זה גם לשמוע קצת פרטים על הרב, ובעיקר על שקידתו של הרב, ורבי יעקב השיב לו:

ריקנין שבך מלאין מצוות כרימון' – – – ומרמז כאן שצריכים לצרף לצדיק-הפעמון גם את הרשע-הרימון, ואז, ונשמע קולו בבואו אל הקודש" (עמ' פ).

139. על יקרת דמות אישיותו האצילה של ה"סבא" אליוביץ, כפי שקראו בחיבה ובהערצה את רבי אלחנן ז"ל במושב הגליל, ראה קובץ-היובל "ההתיישבות בגליל התחתון" (בעריכת עבר הדני) עמ' 269-270.

הרב דיבר תמיד דברי תורה ולא דברים אחרים, ישב בחדר הקטן וכל הזמן למד ללא-הפסקה. כשאנשים הפסיקוהו – הפסיק, הקשיב, השיב, וחזר ללמוד. עם הרב לא היה שייך לדבר סתם, כל הזמן עסק בתורה. בתוך דברי התורה שרבב לעתים סיפורים על גדולי ישראל.

כשבאו לבקש מהרב מאמר לשבועון דתי, על פי רוב לפני החגים, התיישב וכתב במהירות – ללא מחיקות וללא תיקונים – מסר את המאמר למבקש וחזר ללימודו. כל נושא שדיברתי עמו – כאילו רק הרגע סיים ללמודו. ציטט ספרים כלשונם בלי להסתכל בפנים – גמרא, ראשונים, פוסקים. בכל שטח שלט – גם בספרי חסידות, בלי להסתכל בספר ציטט דברים כלשונם.

בתחילת חודש ניסן תרצ"ד, דיבר הרב צבי-יהודה ז"ל עם הרב דוד סלומון ז"ל ואתי. הוא אמר לנו שהרב מייעד אותנו להיות רבנים ביישובים החדשים, ולשם כך עלינו להקדיש חלק מחופש הפסח לביקורים בעמק ובגליל. אחרי שיחת הכנה זו הכניס אותנו לחדרו של הרב.

הרב הרחיב את הדיבור על הצורך להכיר את הישוב מקרוב, ושצריך לדעת איך לטפל בציבור, ולשם זה כדאי לנצל חלק מן היומי דפגרא. תצאו אפוא לשבוע ימים ותלמדו איך מטפלים אנשים מסוימים בבוני הישוב החדש.

והרי לפנינו מכתב-ההמלצה החם והגלובי אשר העניק הרב לשני תלמידיו המעולים.

ב"ה ג' לחודש ניסן, תרצ"ד

לכבוד אחינו היקרים במושבות וקבוצות אה"ק ת"ו

שלו' וברכת החג הקדוש, זמן חירותנו הבע"ל

אחי החביבים! הרב יעקב זולטק והרב דוד סלומון, שנים מעולים ומצויינים מבני ישיבתנו, צעירים גאוניים בכשרונותיהם המבריקים, וברגשי לבבם הטהור ואהבת האומה תחיתה ובניינה, יוצאים הם כעת לבקר ולסייר את המקומות של ישובנו המתחדש.

נעים לי להביע על ידי חביבי לבבי ואמוני רוחי אלה, השתולים בחצרות ד' לתורה ולתעודה בישראל, את רגשי חיבתי וברכתי לכם אחי הבונים את שממות ארץ חמדתנו, ובטוח אני ברגשותיכם העדינים שתקבלו את האורחים החביבים והנעלים הללו, ברגשי אחווה כבוד וידידות נאמנה.

אחיכם נאמן עבודתכם,

אברהם יצחק הכהן קוק

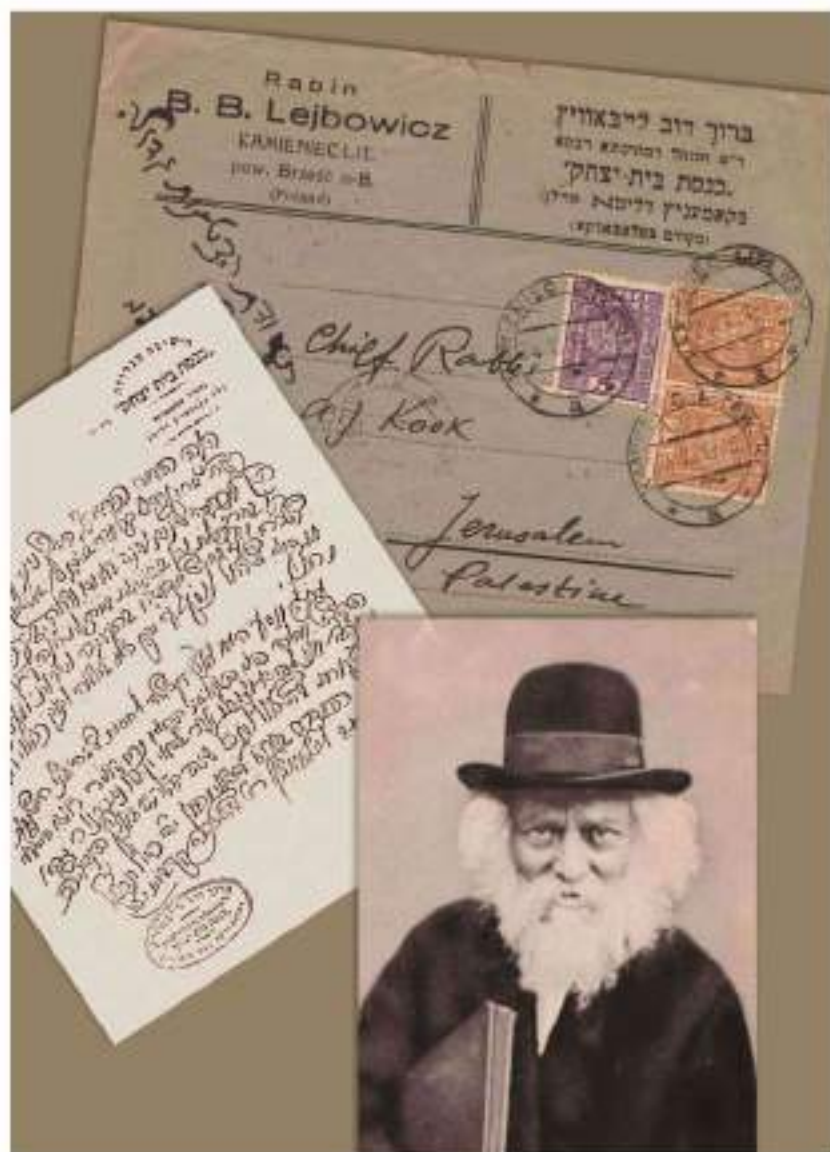
המלצת הרב ברוך דוב לייבוויץ על הרב יעקב ז'ולטק (בצילום):

הנה הבחור הרב הג' החרף ובקי, עדין לגדול בישראל, כש"ת מר יעקב ב"ר אשר זעליג נ"י מווארשה, למד בישיבתנו הק' ארבע שנים ושקל בלימודו וראה ברכה רבה בתורה, הן בחריפות והן בבקיות. בחריפות הנהו עמקן ובעל סברא ישרה... מחדש חידושים בהעמקה וישרות, ומעותד להיות מגדולי ישראל, נוסף על זה... הוא ביראה ותום כראוי לצורבא מרבנן.

עתה נוסע הוא לארץ הקדושה לחסות שמה בצל הישיבות הק'. אחלה פני הגאונים הגדולים נרם יאיר ראשי הישיבות ומנהליהן, אנא לתומכו ולקבלו, אשר בודאי יקבלו נחת ממנו כי יהא לתפארת בישראל, ויגדל שמו בתורה בארץ הקדושה.

דברי המדבר בשבחו דהאי מרבנן, י"ד כסלו תרצ"א

ברוך דוב לייבאוויץ ר"מ דהישיבה הק' בית יצחק

הרב ברוך דוב לייבאוויץ

רב ספרא

ר' שבתי דון-יחיא – ש. דניאל ז"ל

ה'תרס"ט – ה'תשמ"ב

מתוך דברי הערכה ליצירתו ופועלו של מר שבתי דון-יחיא – ש. דניאל – בטקס חלוקת פרס שפירא, תשכ"ח.

הפרס ניתן לסופר-העורך בחיי השר משה שפירא ז"ל, ומסיבת ההוקרה נערכה בנוכחותו. מקבל הפרס, עורך "הצופה", סירב לפרסם את הדברים בעיתון – ברוב צניעותו – והם נשארו גנויים עד אחרי שהלך לעולמו.

את חתן-הפרס, מכיר אני זה עשרות בשנים. חברים היינו לספסל הישיבה. אם אמרתי חברים, לא דייקתי פורתא. צעיר אני ממנו, והסתכלתי עליו מלמטה למעלה, כעל אחד הבחורים הוותיקים בישיבה. וכיון שכבר היתה לי אז גם קצת חולשה לכתיבה, התרשמתי כבר אז מהחוכמתו שלו שפרסם בשם "הרב י.ש. רבינוזון" על מרן הרב קוק זצ"ל, ולפני זה מהחוכמתו היפה על הסבא שלו, על הגאון רבי אליעזר דון-יחיא ז"ל, רבה של לוצין, מגילת חייו עם תמונתו, שהופיעה בשנת תרצ"ב. באתי מרוסיה הסובייטית, מלה עברית היתה בבל-ייראה ובל-ימצא, והנה מצאתי בתוך תחומי הישיבה, לא רק דיבור עברי, אלא גם ניצני כתיבה בסגנון חדיש, ארצישראלי. היתה זו הרגשה של "כמים קרים על נפש עייפה", והיה זה מאוד נעים להמצא בקרבתו של כוח צעיר, רענן, המושך בעט סופרים.

כשבאה תנועת ההשכלה לעולם, כוחה היה בפה, כוחה היה בעט, והיא תקפה את היהדות הדתית במלוא הכוח הספרותי שלה, כשזו לא יכלה להתגונן, כי טרם למדה את התורה הזאת. וכשקם סופר דתי והתחיל להשיב מלחמה שצרה, בסגנון ובכשר ביטוי, זקף משורר-ההשכלה – יל"ג – זוג עיניים וכתב: "הנה עברים יוצאים מן החורים אשר התחבאו שם", כמו שהגיבו הפלשתים על יהונתן ועל נערו אשר פתאום הסתערו עליהם (שמואל א, יד, יא). אמנם אין לומר שגם בזמננו היינו במצב של "עברים יוצאים מן החורים אשר התחבאו שם", אבל מותר לומר, שבמידה מסויימת היינו גם אנחנו בתקופת אלם, ועד שבא ש. דניאל, לא היה אצלנו פובליציסט חריף, קולע, נמרץ וזריז כמוהו.

דניאל גולל את חרפת האלם מעל היהדות הדתית, ומעל תנועתנו בפרט. גם אלה שקדמו לו כתבו יפה, אבל עד שיצא המאמר מתחת ידם כתוב כהלכה, מסוגנן כהלכה, לקח הדבר זמן, והאיחור היה בעוכרינו. ואילו ר' שבתי דניאל – הוא הראשון בין הראשונים המגיב בזריזות, בזהירות, בכשרון, בחריפות, דיבורים דבורים על אופניהם.

*

מכירים אנחנו את תנאי עבודתו של מר ש. דניאל. וכאשר אנו מדפדפים בספרו "אנשי תורה ומלכות", הננו מוציאים בו חידוש גדול מאוד. ידענו גם ידענו שדניאל יכול להסתגר לשעתיים ולהוציא מתחת ידו מאמר גדול ומקיף, אבל זמן לציטטות מפה ומשם, מהיכן הוא לוקח – זה פלא. לעבודה הטכנית של כתיבת הספר, לריכוז החומר, לסידורו, למיונו, לכך נחוץ הרבה זמן. ואיפה הוא לקח זמן לכך?

נראה הדבר כאיזה נס, כשאחרי ספרו "המרד הקדוש" על רש"ח לנדוי ז"ל (עיי' לחלק עמ' 456) והספר "אדמו"ר חלוק" על הרב ישעיה שפירא ז"ל (עיי' ליקוטי הראייה ב פרק ט), הופיע גם הספר הזה. והרי אתם רואים שהספר על מרן הרב קוק זצ"ל לא הופיע עד היום. והרי הוא נמצא כמעט כולו כתוב, שמור בבית גנזיו, אלא מתוך אחריות ומתוך חרדה, ומתוך רצון להוציא דבר מתוקן, הוא עדיין לא גמור, לא שלם, כי אין לו זמן לגמור אותו. אולי זאת היא חובת התנועה לדאוג לכך, שהרי עדיין אין לנו ספר מקיף על הרב. יש לנו חוברות, יש לנו ספרים חלקיים, אבל ספר שלם עם חומר מדויק, עם ציטטות מדויקות, עם מובאות מדברי אחרים, בטוב טעם ודעת, בהיקף, בידע, ביחס נפשי, בחישוב אור האישיות הפנימית – זה עדיין אין לנו. והרי על הרב כותב כבר דניאל למעלה משלושים שנה, כתיבה קצרה וכתיבה ארוכה. והוא הלא היה מן הראשונים שכתב עליו עוד בחייו, ויותר ממה שכתב עדיין נמצא בקולמוסו.

*

מצינו במסכת ברכות (כו, ב), בפרשת רבן גמליאל שהורידו אותו מנשיאותו, שדנו אז מי ומי ימלא את מקומו, וסברו אולי נמנה את רבי עקיבא, שהיה אז גדול חכמי ישראל, אבל חזרו ואמרו: "רבי עקיבא לית ליה זכות אבות", והירושלמי מוסיף שם שרבי עקיבא הגיב אז ואמר: "אשרי מי שזכו לו אבותיו! אשרי מי שיש לו יתד להתלות עליו!"

בעולם הליטאי נהגו לזלזל בדבר, אבל בעולם החסידי הבינו את הדבר כהלכה – זכות-אבות אינה רק מגילת יוחסין הכתובה שם באיזה דף ותלויה על הקיר. אפשר גם לנקד אחרת – זכות אבות. איזה זוך פנימי יש כאן, איזו זכות שבנפש הנובעת ממעמקי הדורות. זו שייכת למה שרבי יהודה הלוי קורא בספר הכוזרי "סגולה ולב". הסגולה מתגלית בגילויים שונים, היא גנוזה במעמקי הלב, והיא עוברת מדור לדור. גם זרמי חיים והשקפות, סחף דעות ומחשבות, אין בהם ככדי לטשטש את הפנימיות, את ה"עלמין דאתכסיא", את האור הגנוז הנובע מזכות אבות, מיקרת דורות קודמים.

לנו ברור שאותם גילויים שאנחנו מגלים במחשבותיו, בהגותו, בכתיבתו של ש. דניאל, נובעים מפנימיותו של חתן הפרס, נובעים ונאים ממעמקי דורות של גדולים וטובים, אשר לנו בעומקה של תורה, בעומקה של הלכה, אשר חדרו למעמקי רוח היהדות, ודלו משם את כל הטוב וכל היפה, והעלו משם את כל הנהדר, את כל החן של קדושת

ישראל. וכשטובלים את העט בדיו הזה, במעמקים האלה, מוכרחה הכתיבה להיות מושפעת, מכוננת ומדורכת. המעמקים מתגברים על דעות על הרגשות ועל תגובות, ומפילה זיו-פלא על האמור ועל הכתוב

שנה בשנה, השמ"ה

*

ר' שבתאי וניאל (תק יחא)

כחומר מגזע המשפחה הרכנית רמת-היחס, כחניך ישיבות ומעריצם של ראשי ישיבות, היתה לו זיקה עמוקה לעולם התורה, חיקה זו הניבה פרי ברכה: הוא כתב מאמרי הערכה מרהיבים על היצירה התורנית שככתב ועל ראשי הישיבות, מרביצי התורה בעל-פה.

סיפר ועורך

ר' שבתאי וניאל היה מוסמך לרבנות. אני יודע שהיתה לו סמיכה של אחד גדול, שלא בקלות נתן סמיכה: "הרב מלובלין", רבי אליהו קלצ'קין ז"ל, אחד מהגאונים המופלאים שבדור הקודם, שעלה בסוף ימיו לירושלים, והוא סמך ידיו עליו אחרי שטייל אתו ארוכות וקצרות בסוגיות הלכה.

אנן יותר מדי דרך-ארץ היה בלבו של ר' שבתאי כלפי התואר "רב", שלא רצה להתעטף בו, להתפאר בו, והוא פשוט העלים את הובר. רק תוך שיחה חברית נתגלגלו הדברים אגב אורחא.

*

התחנה הראשונה של גלות למקום תורה היתה אצלו הישיבה בריגה, החדורה ברוח של נובהרודוק. אחד מתלמידיו של ה"סבא" מנובהרודוק, ר' יוסף-יוזל הורביץ ז"ל, היה שם המשפיע הרחני. שמו היה רבי יואל ברנצ'יק ז"ל, והוא החדיר בבני הישיבה הרבה להט, הרבה אהבת תורה.

באותם הימים, אחרי מלחמת העולם הראשונה, נאחזו האנשים בלימוד תורה תוך מסירות נפש ממש. אם זה היה רב הקהילה או ראש הישיבה והמשגיח, הללו גייסו הרבה מסירות נפש כדי לעבור את תקופת המהפכה, את מראות מלחמת העולם. בהרבה הקרבה החזיק מעמד והמשיכו לבנות את עולמה של תורה. בעולם הישיבות הצטיינו במיוחד תלמידי ישיבות נובהרודוק, שהקימו מניחים לישיבתם במקומות רבים, בערים

ובעירות. מסירות הנפש של רבם הנמרץ, רבי יוזל מנובהרודוק, הוטבעה גם ברוחה של הישיבה בריגה, והטביעה חותמה בתלמידיה.

התחנה השנייה היתה כשעלה דניאל לארץ, כשהגיע למרכז הרב, כשנכנס למחיצתו של מרן הרב קוק זצ"ל, אשר קיבל אותו בחיבה יתירה. היו אז ימים קשים בישיבה, מצב כלכלי קשה, ומנהל הישיבה מסרב לקבל תלמידים חדשים, בשעה שאיננו יודע כיצד ימשיך להחזיק את הבחורים הקודמים. אבל כשנודע להרב שהגיע לכאן בנו של הרב מלוצין, בנו של רבי בן-ציון דון-יחייא, קרא למנהל ואמר: "הלא אני אכלתי עם אבא שלו 'מצלחת אחת', הרי הייתי בן-בית אצל סבא שלו, ואיך אפשר לדחותו. מוכרחים לקבל אותו לישיבה, ומה שיהיה עם כולם יהיה אתו".³⁹

וכמובן, נתקבל התלמיד החדש לישיבה, והרב העתיר עליו הרבה חיבה, הרבה אהבה. הרי אותה חיבה ואהבה מגיעה אלינו דרך מכתב נלבב של הרב, מכתב הברכה וההערכה המופיע בראש החוברת של דניאל על הסבא הגאון רבי אליעזר דון-יחייא זצ"ל, שנדפסה בשנת תרצ"ב:⁴⁰

בגילת לב פנימית, נפתחתי משמועה טובה, כי נצר נחמד, ממשפחת דון יחייא הגדולה בישראל, המאצרת בקרבה את הסגולות האציליות של בתי ישראל הגדולים, האשכנזי והספרדי, הוא בן ישיבתנו הקדושה המרכזית פעה"ק ת"י, החתן הנעלה, הרה"ג החכם השלם, מר שבתי בן ידיד-נעורי הרב הגאון המפורסם מו"ה בן ציון דון-יחייא שליט"א האבד"ק לוצין יצ"ו, עסוק כעת להוציא לאור מחברת בדבר תוכנה של המשפחה המפוארה הזאת, הנטועה שורות-שורות ככרם בישראל, שדרות של אנשים גדולים, גאונים ודברים, חכמים וצדיקים נישאים.

שמחתי היא כפולה, כאשר בימי עלומי ונעורי, זכיתי להתבסס מבשמו הטוב, של כבוד הגאון הגדול המנוח רבי אליעזר דון-יחייא זצ"ל, שלנצח לא אוכל לשכוח את מאור הפנים, גדולת הנשמה, אוצר הטוב והנעימות, ישירות השכל, הרחבת-הדעת, אשר בנשמה רעננה וגדולה זו היו מאירים באור אבוקת-פלאות. והיו כל אלו שוכנים בגוויה מחוטבה, חסונה ובריאה להפליא, שהזכירה לנו את גבורתם של ראשוני ראשונים, גיבורי ישראל, גיבורי דוד ושלמה, וגבורתם של יחיד התנאים והאמוראים אבות התורה, אשר הנחילה לנו המסורת הקדושה רשמי גבורתם הגופנית, שהיתה מעטרת את נשמתם הגדולה, הקדושה ועשירת הפאר העליון.

והגאון הפלאי הזה זכרנו לברכה, אשר בימין עוז וענוות צדקו עודדני, חיבבני ואימצני, בשחר ימי אביבי, כמה נעים לי לראות שמו וזכרו משוכן בחותם אמת והוד, על ידי הנכד רב-הכשרון, בנו של רעי מנוער הרב הגאון האבד"ק לוצין הנ"ל שליט"א, שהיתה לי עיר-משוש לתורה ולתעודה בימי הבחרות, שהנם נזכרים ליפעה וגעגועי-הוד בלתי נשכחים.

ואני חושב נאמנה, שרבים גם אשר לא ידעו בפרטיות את גדולת המשפחה האצילה

הזאת, ולא הכירו את אישיה המזהירים, כיורו מתוך המחברת הזאת, לדעת אחד מאוצרות החן והתפארת, אשר הגם מעשרים את כנסת-ישראל במציאותם ויקרת-ערכם, ויודו להסופר היקר המחבר על עבודתו החריצה והנאמנה.

והגני בזה ויתם בברכה לבבית עמוקה חזק ואמץ יקרי המחבר, ויקיים כך גם רישא וגם סיפא דקרא עטרת זקנים בני-בנים ותפארת בנים אבותם, כנפשך היקרה ונפש אוהבך הנאמן, מצפה תהלתך ואשרך לעד.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

הסכמות הראי"ה סי' עט

בישיבת "מרכז הרב" צמחו לו כנפיים. הוא ספג שם את רעיונותיו של מרן הרב קוק זצ"ל וביסס את השקפת-עולמו, ושיעוריו-שיחותיו של ראש הישיבה, איש ירושלים-של-מעלה, הרב ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל, הוסיפו לו דעת תורה ועומק יהדות. להמשך התפתחותו של ר' שבתאי עמדה לו הליברליות של "מרכז הרב", זו שאיפשרה ללמוד "סווארי", לעיין ב"מורה נבוכים", ושכתיבה בעט-סופר זכתה שם לעידוד רב.

שנים לפני זה ציטט מרן הרב קוק זצ"ל בשינוי קל את הפסוק "ללמד בני יהודה קשת" – אל תקרי קשת אלא קסת. קסת-הסופר במחני בני-תורה, זה היה דבר שהרב התגעגע אליו. הוא טען שיש לנו פחות

מדי סופרים, פחות מדי מושכי בעט סופר, וכל כשרון ספרותי שנתגלה – שמה עליו הרב כעל כל הון. ועל כן הרגיש את עצמו רבי שבתאי טוב מאוד ב"מרכז הרב", בשעה שהתחיל לפרסם את דבריו באכסניה הראשונה, בירחון "ההגד" (למען הדיוק הביבליוגרפי: נדמה לי שהאכסניה הראשונה שלו ממש היתה "הנאמן", שהופיע בטלז' שבליטא, שם פורסם משהו בחתימת ש. וילוקר, אבל האכסניה שבה התחיל לפרסם בקביעות היתה "ההגד"). העורך הראשון שלו היה הסופר רבי בנימין ז"ל. כעבור שלוש שנים הופיעה

החוברת השנייה שלו. בעילום שמו – הרב ש.י. רבינסון. היתה זו חוברת ביוגרפית על מרן הרב קוק זצ"ל, שנדפסה בתחילת שנת תרצ"ה, שנת פטירתו של הרב. סבורני שהוא מן הראשונים שפירסמו מאמרים מקיפים על הרב. אמנם כתבו על הרב גם לפני – הראשון היה הסופר אלכסנדר-זיסקינד רבינוביץ ז"ל, שפירסם בלוח א"י של לונץ מאמר נאה בשם "כתר תורה" (עי' חיי הראי"ה עמ' 230) – אבל מאמרים מקיפים שמציגים את אישיותו, שמנתחים את סגנונו, את כתיבתו, את הגותו של הרב, כתב הוא.

רבי בנימין ז"ל, שגילה אותו ב"ההד", התרשם משפע כתיבתו, וכתב עליו דברי נבואה – "ימים ידברו". הוא ציפה להתגלותו המלאה של הכשרון הזה. אחר כך משך אותו רבי ישראל חבס ז"ל, עורך "היסוד" בתל-אביב, ורבים הדברים אשר כתב שם. וכמוכן, כשהתקרב ל"הפועל המזרחי", הזדרז רבי ישעיה ברנשטיין, שהיה עורך "נתיבה", והזמין אותו להשתתף בקביעות במאמריו ב"נתיבה", ובתקופה מאוחרת יותר היה גם עורך ה"נתיבה". אכן, לשיא הגיע כשנתמנה להיות עורך "הצופה". אז נתגלתה היכולת המיוחדת של המיציץ, הכשרון המיוחד של הזריות, וההיקף הגדול. הפליאה ביותר הזריות העתונאית, היכולת להגיב על מאורעות במהירות ובצורה הקולעת ביותר. עומק התפיסה וכושר הניתוח, ריכוז הדברים והשליטה המלאה בלשון, הביאו לידי כך שהתגובה היתה מגובשת בזריות, הביטוי היה בהיר והסגנון היה עשיר ומגוון בצרופים ובביטויים. כי כשהמחשבה מלאה תוכן, גובה, עומק ורוחב, כשיש עושר רעיוני, עושר של ידע, עושר של דימויים, עושר של צרופים, הרי בשעה שצריך לבטא משהו אין בכך כל קושי. העושר הרוחני הגדול, הנובע והשופע, הוא המאפשר כתיבה זריזה, כל-כך מגוונת, כל-כך עשירה וכל-כך משכנעת. לא פעם הרגשת שדבריו כוחם יפה לא רק לשעה אלא גם לדורות. כי דברים הנחצבים ממעמקי-דורות אינם בני-שעתם, אינם בני-חלוף.

מתוך "מבית אבא עד בית הצופה", "הצופה" כ"ד כסלו תשמ"ג
חוברת "צופה נתתיך", ת"א תשמ"ה, עמ' 13-15

ממלא מקומו, מר משה אישון מוסר בשמו:

"בהיותי צעיר, כבן ח"י שנים", נהג לספר, "נזדמן לידי כרוז¹ שהוצא על-ידי הרב קוק זצ"ל, בו הסביר תוכניתו – 'דגל ירושלים'. בכרוז היתה משולבת מובאה מדברי הנביא ירמיהו: 'הלכו ואל תעמוד... וירושלים תעלה על לבבכם'. דברים אלה עוררו אותי לעלות לארץ-ישראל".

עלייתו לארץ-ישראל לא היתה רק תחנה בחייו הצעירים, אלא גם ציון דרך של התעלות והתגלות כשרונותיו שהיו גנוזים בו. הוא עלה לארץ-ישראל, לפי קריאת הרב זצ"ל, גם העמיק תורה ודעת במחיצתו של הרב בישיבתו הגדולה בירושלים. "הלכו ועל תעמודו" – דברי ירמיהו היו לנגד עיניו בלימוד, בכתיבה ובמעשיו היומיים.

באחת השיחות אמר: "מרן הרב קוק זצ"ל לימד אותנו חכמת הראייה, איך בונים ציבור. הוא הראה את החיוב שבשלילה. הוא ראה דברים מבעד לגילויים חיצוניים. מכאן הקשר עם כל המחנה – לעלייה ולבניין הארץ. בכוח זה בנינו את הארץ. ייחודו של הציבור הדתי-לאומי: יחד עם הכלל, תוך חיפוש הייחוד של הכלל – כלל ישראל לדורותיו". החיפושים הבלתי פוסקים אחרי הייחוד של כלל ישראל לדורותיו, מוצאים את ביטויים הרועם בכתביו-מאמריו. דבריו היו רצופים ביטחון בבורא ואמונת אומן בגאולתם של ישראל.

ומוסיף וכותב הרב צבי קפלן [ז"ל]:

נוסף על מורשת בית אבותיו, שהיתה טבועה בדמו, נחל הרבה מרביותו באוהלי תורה, בעודו בלטביה, ובמיוחד לאחר עלותו לארץ. משך שנים הסתופף בצלו של מרן הגאון הראי"ה קוק זצ"ל, בלומדו בשיבתו, ישיבת "מרכז הרב" שבירושלים. הירבה להתבונן באישיותו של הרב, שרישומיה העמיקו לחדור לנפשו ונשאר בה ברעננות עד זקנה ושיבה.

הוא העלה דמויות של גדולי תורה, של רבנים, ראשי ישיבות, אדמו"רים, מכל הגוונים והזרמים, בהרחבה, בכושר ביטוי ותיאור. במיוחד העלה את דמותו של מרן הראי"ה קוק. בעודו צעיר ביותר כבר פירסם חוברת עליו, ולאחר מכן הירבה לכתוב עליו במאמרים רבים וברשימות רבות.

זכורה לי אחת מהן, שנתפרסמה בסמוך לאחר פטירת הרב, באחד מגיליונות "נתיבה" – רפורטאז'ה (סיקור עובדתי) על יום בחיי הרב. תיאור בלטרסטי ממש, של אירועי יום רגיל בחיי הרב, מבוקר עד ערב. דמות הרב מתגלה מתוך תיאור זה בצורה נפלאה ביותר. וכהנה רשימות רבות. אם יכונס בספר אחד כל מה שכתב שבתי דון-יחיא על הרב, יהא זה ספר נפלא.

והסופר מר יעקב אבן-חן מעלה זכרונות:

לפני עשרות בשנים הופיעו פניני ספרות שלו על חיי הרב קוק זצ"ל בבטאון "זרעים". הקוראים שתו בצמא את הרשימות הללו. כל שורה היתה חרוזה וחצובה ממחצבים תהומיים של הלשון העברית. הרב קוק צוייר על ידו כדמות שבתית המהלכת בלבוש השבת כל ימות השבוע, דמות של משורר אגדתי, ולא רק של רב, דמות של הוגה דעות, מסתורי כמעט. השורות היו מהלכות על פני העמודים בשירה אדירה של מלים וצבעים. היו אלה המלים של ש. דניאל בראשית הופעתו הספרותית, בטרם נכנס לעולם המעשה העיתונאי, כאשר היה עדיין בתחומה של ספרות, שרוי בהערצה לדמותו של הרב זצ"ל ומהלך בעקבותיהם של מלכי התורה בארץ-ישראל.

ראוי להביא כאן את השורות המעטות, החזקות, אשר כתב ש. דניאל ז"ל בגליון הראשון של "זרעים" (תשרי תרצ"ו) למלאת ה"שלושים" לפטירתו של מרן הרב זצ"ל:

ירח ימים עבר מהיום המר ההוא, והמחשבה אינה יכולה להתרגל למציאות האימה כי אמנם איננו, כי האחד והמיוחד בישראל נגזז לעולמים, כי ה"אורים ותומים" של עשרות דורות בישראל נלקחו ואינם.

הדעת אינה תופסת עדיין את המאורע המזעזע: הסנה שבער-זרח בלי הפסק, ששפע אור, אור ואור בגילויי צבע שונים, הסנה הפלאי הזה אָפֵל לעינינו.

זכות גדולה נתגלגלה לדור, לראות את המראה הגדול הזה, לשמוע בדבר שכינת ישראל מתוך נקודה ראשונית-שורשית, מתוך נשמה חצובה ממעמקי מחצב האצילות של נשמת ישראל. בשדרת הדורות איתן מקומו. בדור נואלים זה הוא העמיד כתפיים אמיצות כמשענת המוסרית הגדולה לדור.

בשעה טרופה זו, כשהשנאה הפכה לנוסחת חיים קבועה, בתקופה נמוכת קומה זו, היה הנוחם היחידי לנעוץ מבט לעבר הענק הנודד על הר הקודש, שנשא את האהבה הלוהטת, הנטועה בשורשי ישותו העמוקה, לכנסת ישראל ולכל בניה.

את הסתלקותו חשנו כרעידת אדמה איומה. התמוטטה מעצמה אדירה, המעצמה הרוחנית הנפשית של כנסת ישראל. מתוך נימי הנפש פורצת זעקה: אבינו-מורנו רכב ישראל ופרשיו, אֵיךְ? על מי נטשת שה פזורה ישראל?

נחדיר נא ללבבנו-נפשנו את האור השופע מכתביו הלוהטים, נדע נא להעריך ולהבין את המשמרת הרוחנית שהשאיר אחריו, משמרת המוכשרה לפרנס הרבה דורות בישראל, והיה זה אולי הנוחם לאבלנו הכבד, ליתמותנו המדכאת.

*

את אשר החל דניאל לעשות ב"נתיבה" ו"זרעים", המשיך ביתר-שאת ב"הצופה". מדי שנה בשנה, בג' באלול – או לפניו או לאחריו – פרסם דברים, אם כמאמר מערכת ואם במדורו "אגב", או במאמר מיוחד.

והרי לנו כמה קטעים:

חסידים ותלמידים עולים היום למרומי הר-הזיתים ומשתטחים על קברו – קבר הרב זצ"ל. בית ישראל מעלה היום את הדמות הקורנת, שככל מה שמתרחקים ממנה בזמן, נמוג החומר בערפלי העבר ולעין מופיעה שלהבת טהורה-מני-טהור. לא רק שר-התורה ואדיר-היראה, אוהב ישראל ומסתכל לתוך נשמת הבריאה – אלא למעלה מזה, עמוק מזה. תרכובת מופלאה של דמות, שכמותה אנו פוגשים בין אותם צמאי אלקות וגלויי העין בדורות מקדם. הוא היה שרוי כל ימיו באותה גבהות, שאליה הגיעו מעטים מגדולי הדורות. גבהות זו עטפתהו בגלימת הקודש. לאמר: כל מה שהגה, הרגיש, דיבר ועשה,

היה שונה משל אחרים. ופירוש השוני דורש ביטוי דק ביותר, אי אפשר לפרשו ועדיין הוא מחכה לפרשנו המובהק, שיש אף בו מאותה ההקרנה של הרב. (ג' אלול, תש"ז)

*

היום, ג' אלול תש"י, מלאו חמש עשרה שנה להסתלקותו של מרן הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. בפרק הזמן הסוער ורב התמורות הזה עמדה לפנינו דמותו המבהיקה, דמות הרואה לבית ישראל, כצופה עתידו וכמחוקק בהלכות מלכות וגאולה. הדור שלחם בגבורת-קודש את מלחמת-המצוה לפרוק עול שעבוד שלטון זר, הדור אשר חש בגופו ובנפשו את חבלי-משיח, ואשר זכה להקים בעזרת השם את מדינת ישראל, מעלה באהבה וביראת הרוממות את זכרו של מבשר הגאולה השלמה, ששמע את פעמיו של הגואל וקרא את עם הסגולה לשוב לארץ הסגולה. זכרו של האיש הדגול, צמא האלוקות וגלוי-העין, אשר כאנשי הרזים היחידים בימות קדם, ביטא בעל פה ובכתב, באורחותיו ובמעשיו, את האחדות הפנימית בין קודש-א-ברך-הוא, אורייתא, ישראל וארץ-ישראל. – – –

גאון הלכה, צדיק-יסוד-עולם, משורר והוגה אלוקי, ששביליה ושבילי שביליה של היהדות נהירים לו, חזה רזי-תורה ורזי-ישראל: ראה בשבעים הפנים של תורה את מקור החיים האחד; ראה קודש בכל בשר-ודם שרגלי אבותיו עמדו בתחתית הר סיני; ראה קודש בחולות וסלעים של ארץ זו; ראה מתוך גבהות שכלית ונפשית את המציאות הבלתי נראית לעין רגילה, ופסק הלכות ברורות בסוגיות של אחדות ישראל, של יחסים בין כל חלקי האומה בבניין הארץ ובאורחות החיים בציבור. הוא היה ה"משיב" הגדול בשאלות הלכה לכל סוגיהן וענייניהן. באספקלרייתו המאירה, זו של גדול-האמונה, לא ראה חול בישראל – "והיה קודש", הכל יעלה לקודש, הוא החזיר עטרה ליושנה: כנסת-ישראל וארץ-ישראל הוחזרו למקום המרכזי בתורת-השם. – – –

משנתו של הרב זכה ורעננה כמעין חי. אין לזמן שליטה עליה. ככל תורת-אמת היא ניתנה בכל יום ויום. אורותיו, "אורות התשובה" ו"אורות ישראל", זוהרים כבשעת נתינתם מפיו. יש להפיץ את כתביו בין המוני העם, לפרשם ולהסבירם, כמקור למחשבה ישראלית ולראייה עצמית. יש למסור לנוער את אמונתו, אהבתו, זהרו ולהטו. הבא במגע עם דבריו, החודר לתוכם, נכנס לאקלים אחר, כולו דלוק באמונה בריבון העולמים, באהבה לאלוקי ישראל.

*

כבכל שנה אף היום אנו מתייחדים עם זכרו של גדול-הדור, מרן הגראי"ה קוק זצ"ל. ההתרחקות מיום הסתלקותו, מאפשרת לראות את הדמות ומשנתו ביתר בהירות. אישיותו הדתית המופלאה, כשל אחד הקדמונים, אורה ואור-אורה זורחים עד היום בכל פינות הארץ ופעליה. בבניין בפועל ממש, בחלוציות, בגילוי היהדות במדינה, בהשתתפותו של הציבור הדתי במוסדות-הממשל, בישיבות ובפעלים תורניים גדולים – בכל תחום מחיינו

יש מהשפעתו הישירה והעקיפה. יש לתמוה שיום זכרוננו של אב-אבות תנועת הגאולה בישראל, לא הוכרז על ידי הממשלה ליום עיסוק באישיותו ובמשנתו. אישיות זו בנתה את הגשר בין כל חלקי האומה, לשם שיתוף פעולה בתקומת הארץ והעם; אישיות זו הורתה ליהדות הנאמנה את דרכי הגאולה והפעילה אותה לעלייה, לחלוציות, להגנה ולמלחמת מצווה. אישיות זו הניחה יסודות לתורת ארץ-ישראל הלכה למעשה, שמחייבת פיתוח והסבה לשם כינון ארחות-חיים בימי המדינה.

הצופה, ג' אלול, תשי"ב

*

בחמש עשרה השנים האחרונות לחייו, בשבתו על כסא נשיא הרבנות הראשית, ניסה לגבר את הפעלים הראויים לשאת את תחית הקודש, תכלית חייו של גוי קדוש בארצו: הרבנות הראשית, כסמכות תורה עליונה לעם בארץ ובתפוצה, שייעודה הוא "ואשיבה שופטיך כבראשונה" בחיים ממלכתיים-עצמאיים; הישיבה המרכזית העולמית, כבית שמגדלין בו תלמידי חכמים מובהקים ובעלי השגות רוחניות גבוהות באמונות ודעות: "הלכה ברורה" ו"בירור הלכה", חיבור הסוגיא התלמודית עם דברי הפוסקים באותו דף גמרא, כאמצעי לקרב מחדש את המשא ומתן ההלכתי עם פסק ההלכה, ויחד עם זה ריכוז דברי הראשונים וגדולי האחרונים כפרשנות המיישרת את דרך הלימוד; ליכודו של הישוב, מצד אחד, וטיפוח ציבוריות דתית בעלת-אופי מאידך, כגרעין המדינה היהודית בעתיד, כיסוד לאחדות העם על כל חוגיו, זרמיו ושבטיו; עידוד מתמיד לציבוריות הדתית-הלאומית, חיזוק מיוחד לעושיה בהתישבות ובחינוך, לבנים הבונים המצרפים יחד תלמוד תורה ומעשי גאולה.

"שנה בשנה" – תשכ"ה

*

אישיותו של הרב הקורנת בטחון בגאול-ישראל, הגותו בגאולה ובמהלכיה – חיוניות הן לדור שיש להביאו לפני-ולפנים של הברית בין העם וארצו.

ציונותו החווייתית של הרב – זו של אדירי אמונה בדורות ישראל – שכולה שמיעה ישירה מפי הגבורה ברית-בין-הבתרים "לזרעך נתתי את הארץ הזאת", היא שחידשה תמיד את הזיקה לארץ, היא שהניעה יהודים לעלות ולקיים בה את מצוותיה. – –

רבה היתה אמונתו שיקום דור אשר יאמר "אלכה ואשובה אל אישי הראשון!" עמוקה היתה תודעתו כי "עמך כולם צדיקים, לעולם יירשו ארץ". – – דמותו המצרפת גאונות בהלכה והגות מרקיעה שחקים; צדקות המדקדקת בקלה כבחמורה עם כיסופי אלוקות; הנהגה בתבנית גדולה ורבנות בנוסח דור ודור – כל אלה התחברו למופת אישי וציבורי בהיקף כלל-יהודי. שליחותו של הרב היתה לדורו ולדורות.

הצופה, א' אלול, תשל"ה

הרב צבי קפלן (שליט"א) [ז"ל] מספר:

"בשחר טל-ילדותי הייתי נכנס לפרקים לישיבת 'מרכז הרב'. גוון מיוחד היה לבני ישיבה זו, שונה מגוונם של שאר בני הישיבות שבירושלים. רוח רבם – הרב זצ"ל – היתה שרויה עליהם" (מהמקור, עמ' קיז).

"גוון מיוחד" זה כלל בתוכו פשטות וצניעות, והרוח אשר "היתה שרויה עליהם" היתה רוח יראת-שמיים. דברים אלו היו ידועים בתוככי ירושלים, וגם חוגי היישוב הישן התייחסו אל בני ישיבת "מרכז הרב" באהדה, אעפ"י שלא קל היה להם "לעכל" את המציאות החדשה – בן-ישיבה נטול-זקן ולבוש בתלבושת אירופית, הלומד בשקידה ומתפלל בכוונה.

לא יפלא אפוא הדבר, שבני הישיבה שנתנו דעתם להסמך בסמיכת-חכמים, נתקבלו ברצון אצל זקני הרבנים שבעיר, ואחרי שנשאו ונתנו אתם בהלכה וגם עמדו על מהותם הרוחנית, העניקו להם סמיכתם בעין יפה.

בנו-יחידו של ר' ש. דניאל ז"ל, עו"ד בן-ציון דון-יחייא הי"ו, המציא לי בטובו את סמיכות-החכמים שקיבל אביו בשנות תרפ"ח-תרפ"ט (עיי' ליקוטי הראי"ה א, עמ' 155).

בראש וראשונה סמך ידי עליו, הדיין המובהק ר' יחיאל מיכל הורביץ ז"ל,¹⁴⁰ שבאותן השנים היה הוא המסמך הראשי בירושלים. בסמיכותו שנכתבה בכ"ד ניסן תרפ"ח הוא כותב כי "הבחור הרה"ג החו"ב שבתי בהרב הגאון המפורסם מוה"ר בן ציון דון-יחייא אב"ד לוצין, למד ושנה הרבה ש"ס ופוסקים והצליח בלימודו להורות ולדון כאחד הרבנים היושבים על מדין, לכן כל מן דין סמוכו לנא להורות ולדון, יורה יורה ידן ידן" וכו'. ולסמיכותו נוספו כמה שורות-אישור של הגר"ח זוננפלד ז"ל:

"הנני ג"כ לברך את כבוד הרה"ג הנ"ל שיזכה לישב בכבוד על התורה והעבודה ולזכות את הרבים".

כעבור קרוב לשנה, קיבל הרש"ד סמיכה מעולה מאת אחד הגדולים אשר עלה בסוף ימיו לירושלים, והוא הגאון ר' אליהו קלאצקין ז"ל, רבה של לובלין (עיי' לעיל עמ' 440). ובסמיכותו שנכתבה ב"ג סיוון תרפ"ט, הוא כותב על הנסמך כי "לבד גדלו בלימודו הנה גם יראתו קודמת לחכמתו. וגם מידותיו המה נעלות ונחמדות, והנני מברך את כבוד הרב לנהל עדה בישראל על מבוועי התורה והיראה".

סמיכה נוספת קיבל רש"ד, בכ"ג בתמוז תפר"ח, מזקן רבני ירושלים, רבה הישיש של

140. הרב ר' יחיאל מיכל הורוויץ ז"ל – וכמו שקראהו בירושלים ר' מיכל דיין – היה "רב ומורה-צדק בשכונת כנסת ישראל וסביבותיה".

בהסכמת הרב זצ"ל לספרו "גידולי ציון", ירושלים תרצ"ג (הסכמות הראי"ה, סי' פג), הוא מתאר אותו כ"אחד מגדולי הרבנים המו"צ המפורסם לתפארה בעיר קדשנו ותפארתנו – אשר עוד מימי שחרותו נודע טיבו לרבים בתור אחד מגדולי התורה וההוראה".

זכרון-משה ואחווה, הרב יצחק צבי ריבלין ז"ל, המפליג בשבחו של הנסמך: "תהיתי על קנקנו ומצאתיו קנקן חדש מלא טעם וקנים, מלא וגדוש עם בקיאות בהלכות ובהוראות, מתון ומסיק שמעתתא אליבא דהילכתא וסברתו סברא ישרה, קולע אל השערה ולא יחטיא המטרה – – – יורה יורה ידין ידין כאחד המורים המובהקים" וכו'.

על כללי ההוראה

הסבא הגדול של ש. דניאל, הגאון ר' אליעזר דון-יחייא ז"ל, שנתפרסם בשעתו בספרו המצויין שו"ת "אבן שתיה" (ווילנא תרנ"ג) הניח אחריו ברכה מרובה, ספר "טעם מגדים" על ה"פרי מגדים" של שולחן-ערוך אורח-חיים. שני כרכים מספר זה נדפסו בתוספת ברכה "לקוטי-מגדים" מאת בנו הרב ר' בן-ציון דון-יחייא ז"ל, הי"ד.¹⁴¹ בראש הכרך השני מופיעה הסכמה של מרן הרב זצ"ל, בה הוא מפליג בשבח הספר ומחבריו הדגולים. אולם מלבד דברי השבח החמים, הוא מוסיף גם דיון חשוב בשורש מסוים של מהרי" קולון ז"ל,¹⁴¹ והואיל ורק טפסים בודדים מספר יקר זה הגיעו לא"י, דומה כי מצוה לפרסם את ההסכמה החשובה הזאת, למען ישוטטו בה רבים ותרבה הדעת.

ב"ה, יום כ"ט תשרי תרצ"ה, עיה"ק ירושלים תובב"א.

שלום וברכת טוב מריבון טוב לכבוד ידידי מנעורים הרב הגאון המובהק, אוצר תורה ויראה מגזע ישישים, מו"ה בן ציון דון-יחייא שליט"א האבד"ק לוצין יצ"ו אחדשה"ט באה"ר ונאמנה,

ידידי היקר כתר"ה שליט"א, זה שבועות מספר שהופיע נגד עיני הספר היקר שו"ע אורח עם דברי קדשו של כבוד מרן אביו הגאון האמיתי זצ"ל בשם "טעם מגדים" עם ההוספות הנכבדות אשר העלה ואשר הביא כתר"ה בשם "ליקוטי מגדים", עם יתר ההוספות אשר חיבר וסידר באופן נעלה ומפואר מאוד. בביאורו על דברי הגאון "פרי מגדים" בקונטרסו "סדר הנשאל עם השואל", וגם ציוניו היקרים אשר בשם "בדי השולחן" יקראו, וכל אלה מעטרים את השולחן אשר לפני ד', את השו"ע אורח, בעטרת-פאר-וכבוד, ומשימים לפני כל הוגה בו הרוצה לדעת הלכתא רברבתא. הלכה למעשה, אשר יעשה אותם האיש הישראלי וחי בהם חיים של תורה ויראת שמים בהליכות יום יום, את השולחן הערוך מוכן ומסודר וקרוב לפיו וללבבו, כרצון השי"ת וכרצון כל יראיו.

והנה שמחתי בתשורה יקרה זו אשר הואיל כתר"ה ידידי לשלחה אלי, ומשנה-שמחה שמחתי לראות מעשי ידי של אותו צדיק כבוד מרן אביו ז"ל, אשר אנהרינהו לעיני בשחר טל ילדותי ברוב אהבה, וחיבה יתירה נודעת, במשך שנות המספר אשר הייתי מחובשי ביהמ"ד

141. בדברי המהרי"ק שם, דן כבר הרב לפני עשרות בשנים. במאמרו "ריהטא דחקלא" שנתפרסם ב"שדי חמד" (סוף חלק ג, מערכת ב), ונדפס שוב בסוף המהדורה החדשה של הקובץ "עטור סופרים", ירושלים תשל"ד. בתוספת מבוא והערות בקובץ מארבני המקום יג, עמ' 18-43. מרן הרב דן בדברי מהרי"ק אלו באגרות הראי"ה ד, אגרת אישכז.

במחנה קודשו קהילת לוצין יצ"ו, אשר יקרת ערכה היא כחותם על לבבי לנצח, ורחב לבבי לראות עמלו הגדול של הגאון רב-הפעלים הזה זצ"ל, אשר לבבני בזיו פני קדשו המאירים – להעמיד גירסא בהלכה ברורה ומחזורת על פי הפוסק האחרון הגדול הגאון בעל "פרי מגדים" ז"ל, שדבריו נעשו לדברי האורים בישראל, לקחת מהם תורה הלכה למעשה, והרבה פעמים צריך פירוש לפידושו, ורבו היגיעים בו מתופשי התורה ומבקשי דבר ד' זו הלכה ברורה, איך שבנפת קודש הניף את דבריו הגאון מר אביו ז"ל וסידר אותם דבר דבור על אפניו בשפה ברורה ומפורשת, אשר הכל יאמרו על זה אפריון נמטי ליה לרבי אליעזר מרא-דהלכתא זכרו לברכה. ושמחה נוספת קרנה ללבבי בהשקיפי את פעולת כת"ר הידיד הנאמן מני נוער (בספרו "ליקוטי מגדים"), אשר הנני רואה ממנה איך שגדל ויף ואיך ששם עמלו בתורה להבין ולכונן בישראל דבר חזק ומשפט בצירוף ומכלול בסידור נעים אף יפה, בחיבור לטהרת דברי כבוד מר אביו הגאון העצום ז"ל, אשרי חלקו דמר שזכה להיות ממזכי הרבים ככוכבים לעולם ועד. ויהא רעווא שחפץ ד' בידו יצליח לגמור את מלאכת הקודש הזאת עד תומה, על כל השו"ע אורח חיים, שתהיה מלאכה שלמה ומשוכללת, כיד כשרונו המצויין לסדר ולהעמיד דברי אמת וצדק פזורים מעברים שונים, ולכוננם איש על מחנהו ועל דגלו, להיות עומדים במערכת קדש ערוכים ושמורים לכל הוגי תורה ודורשי דבר ד' זו הלכה למעשה, יברך ד' חילו וירצה פועל ידיו.

והנה להעיר על דבריו ודברי כבוד גאון מר אביו ז"ל אין לדבר קץ, כי כל עניין מעורר את הלב ומלבב מאוד, אבל לחיבת הקודש אמרתי לרשום בזה במה שמביא כת"ר בכללים סק"מ מדברי המהרי"ק בשורש קס"ג (ובדברי מחברים אחרים נרשם שורש קפ"ו או קס"ו או קס"ה ללא נכון), דכללי ההוראה שנאמרו מחז"ל, בסוגיא דעירובין מ"ו, ע"ב, ועוד באיזה מקומות, לא נאמרו אלא בשביל העניינים הנוהגים בזה"ז ולא בשביל דברים שהם הלכתא למשיחא. והמהרי"ק ז"ל נתן טעם לדבריו משום דלא מסתבר ליה לומר שחז"ל בחנו את כל המחלוקות שבין התנאים והאמוראים בפרטיות ומתוך החקירה הפרטית עלה הדבר בידם שהלכה היא תמיד כר' יהודה נגד ר"מ וכרבא נגד אביי, שזהו דבר רחוק לומר שהמקרה יתמיד באופן כזה, אלא שההכרעה היתה מפני כח של עניין כללי, שמצאו יפוי כח באחד יותר מהשני או בגמרא או בסברא או בריבוי התלמידים, או בנסיון של הלכה למעשה, וכיוצא בזה. זהו התוכן העולה מדברי המהרי"ק ז"ל.

אמנם הגאון בעל אגודת אוזב בחידושי דף כ"ז בהג"ה תמה על הסברתו של המהרי"ק, וטען שהרי הסברא מורה ממש להיפוך מהתוצאה שהוציא המהרי"ק מהקדמתו, דבשלמא אם היינו מניחים שההכרעה באה לחז"ל באלו הכללים ע"י חקירה מפורטת על כל עניין בפני עצמו, ומתוך החיקור נמצא שבכל פעם היינו צריכים להכריע למשל כר"י נגד ר"מ, וכן בכל הכללים כיוצא בזה, אז היינו יכולים לומר שהכללים אינם נוהגים כ"א במצוות הנהוגות בזה"ז, שהם עניינים דרושים למעשה ודקדקו בהם כדי להכריע הלכה, משא"כ בעניינים שאינם נוהגים למעשה לא היה להם עניין או שלא היה הזמן מספיק לקבוע הכרעת הלכה, וכהא דאמר רבה ב"א לאליהו בב"מ דף קי"ד ע"ב, בארבעה לא מצינא, בשיתא מצינא.

אבל מאחר שהמהרי"ק מקדים שההכרעה היתה מסיבה כוללת – למה לא נשתמש בהכרעה הזאת ג"כ בכל ההלכות, גם באלה שאינן נהוגות בזה"ז.

והנה בפשטן של דברים אין הקושיה כל כך חמורה, שהרי אפשר לומר שהמהרי"ק ז"ל ס"ל דאחת מהסיבות העקרוניות לקביעות הכללים הללו היתה מה שידעו חז"ל שזה התנא או האמורא שהכריעו כדבריו עסק יותר בעניינים של בירור הלכה מהשני, ובשביל כך הכריעו כמותו. והרי זהו דבר פשוט שידיעה זו יכולה להיות שהיתה דווקא בעניינים הנהוגים ולא בהלכתא למשיחא, אלא שהלשון של המהרי"ק שאמר: "כגון שראו שתנא אחד היה חריף יותר או מקובל מרבתי יותר מחבירו, וכן באמוראים, ועל זה סמכו לפסוק הלכה כמותו" עכ"ל. והנה מהטעם שאחד היה מקובל יותר מרבתי, שזה תלוי בלימוד הפרטי של כל הלכה, ע"ז י"ל באמת דמסתבר לחשוב שידיעה זו היתה כוללת את הדינים הנהוגים ולא את הדינים שאינם נהוגים בזה"ז. שאולי עליהם לא הספיק הזמן כל כך שתהיה הקבלה ברורה יותר בפרטיהם. אבל הרי המהרי"ק אומר ג"כ בלשונו שהיה חריף יותר, והחריפות זהו עניין של סברא ושיקול הדעת שהשכל הוא הולך בדרכו בכל העניינים שהאדם עסוק בהם, ולכאורה זה הטעם היה ראוי להיות אדרבה מכריע שהכללים הללו יהיו כוללים כל ההלכות כולן בין הנהוגים בזה"ז בין אלה שאינן נהוגין בזה"ז.

אמנם כאשר נדון בדברי מהרי"ק בתמצית דבריו ז"ל, נמצא שכונתו היתה לגמרי אחרת, הוא ז"ל דן על עיקר הכלל של קביעת הוראות לדורות, ואמר שחכמי התלמוד היו יכולים, ע"פ הכח שלהם בקביעות הלכה לישראל, לקבוע הלכות כפי מה שנראה בעיניהם, מתוך שהם היו עמודי ההוראה והוכרחו להקים בישראל דבר חזק ומשפט, וע"כ אע"פ שההכרעה הכוללת איננה כ"כ מכריעה שבכל מקום יקלע אל האמת זה שהוא יותר חריף או זה שהוא יותר מקובל מרבתי, אבל עפ"י רוב כן הוא, והכרעה זו לקבוע הלכה לא ע"י הכרעה פרטית בכל נדון אלא ע"פ רוב, אין כח להשתמש בה כ"א לב"ד גדול כמו חכמי התלמוד ולא כל ב"ד וב"ד של ישראל לדורות, אע"פ שכתרה של תורה הפקר הוא לכל מי שזוכה בה בעמלו ויגיעתו בתורה, מ"מ אין רשות לפסוק הלכה למעשה כי אם בהכרעה מפורטת על זה העניין בייחוד. אבל מפני ההכרח שהיה לחכמי התלמוד לקבוע הלכות לדורות, הם היו רשאים להשתמש ג"כ בהכרעה כזאת שהיא כללית והיא מכרעת בדרך רוב, א"כ היה זה רק מפני צורך הדורות למעט במחלוקת בכל האפשרות כפי מה שראתה חכמתם הגדולה, ומפני שהכרעה זו אינה הכרעה ודאית, על כן אין לדון על פיה כ"א בהלכות הנהוגות, שדוקא בשבילם קבעו לנו את הכללים, אבל בהלכות שאינן נהוגות, אם נרצה לדעת הלכה איך היא נוטה למעשה בשביל דרוש וקבל שכר או למסבר קראי וכה"ג, אין לנו לדון ע"פ הכללים, כ"א רשות נתונה לכל חכם הראוי לכך להכריע את ההלכה כפי אשר תוריהו דוח מבינתו.

ולפ"ז מובן הדבר שבכל מקום שאין לנו הכרעה פרטית הפכית מהכללים, אין לנו לסור מהם גם בהלכות שאינן נהוגות בזה"ז, כי סוף כל סוף גם הנימוק הכללי יש בו משום מידת הכרעה, אלא שאם אחד מחכמי ישראל מוצא ראיות נכונות לדעתו על אחת מההלכות שאינן

נהוגות, נגד הכללים, רשות בידו לנטות כן ולהודיע את הכרעת דעתו בזה, מפני שעדיין לא קבעו לנו חכמי התלמוד מסורת קבועה, מה שאין אנו רשאים לנטות מדבריהם אפי' נקודה אחת במה שנוגע להכללים בדינים הנהוגים בזה"ז, שעליהם בייחוד קבעו את הכללים הללו.

וע"פ דברינו אלה אין לנו ראייה כלל מדברי הרמב"ם שאיננו מסכים לדברי מהרי"ק, ואדרבא מקומות בודדים ישנם בדברי הרמב"ם שהם נגד הכללים שיתיישבו דוקא עפ"ד המהרי"ק, אלא שברוב המקומות לא מצא הרמב"ם הוכחות נגד הכללים ועל כן סמך גם בהם – אף שהיו דברים שאינם נוהגין בזה"ז – על הכללים שכללו לנו חז"ל, שמ"מ גם בהם אנחנו מוצאים הכרעה במידה ידועה. וראוי להאריך בכלל גדול זה הרבה לבארו לעומקו ולפרטיו אבל אין הזמן גרמא לי כעת להאריך בזה.

והנני יוצא דרך בית כניסתי בברכה נאמנה לכתר"ה וכא"ל ולכל העדה הקדושה עדת ד' אשר בקהילת קודש לוצין וסביבותיה, אשר זכו ליהנות מהאור הגדול הזה של רבם הגאון הגדול שהופיע עליהם יותר מיובל בשנים, יהי נועם ד' עליהם ועל כת"ר וביתו ואוהל צדיקים יפריח בכל טוב סלה, ויזכה להוציא אל הפועל את כל אשר גזזו אבותיו הקדושים בכתבי יד קודש ולהופיע על פני תבל גם בתורה דיליה אשר זיכהו השי"ת בעמלו ויגיעו בתורת אמת, ונזכה כולנו יחד לראות בהופיע אור חדש על ציון ועל מקראיה ופדויי ד' ישובו ויבאו לציון ברינה ושמחת עולם בבא לציון גואל ומצוין תצא תורה ודבר ד' מירושלים במהרה בימינו אמן.

כנה"י ונפש ידי"ע קשור באהנ"פ באהבה רבה ואהבת עולם, החותם בברכה נאמנה מהר הקודש מירושלים.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

הסכמות הראי"ה סי' צד

בתי המדרש "בית אברהם" בפולין

מיסוד דבקי מרן הרב זצ"ל, נאמני תורה וציון¹

א

בחוגי "החלוץ המזרחי" בפולין, היו לא מעטים אשר גם אם "נתפסו" לציונות ולחלוציות, נשארו נאמנים ברוחם ובנפשם ל"שטיבל" החסידי שלהם ולתוכנו הרוחני, אם כי רוב החסידים הסתייגו מהם וראו אותם כסוטים מן הדרך הישרה.

חלוצים-מזרחיים אלו, היו אחר כך הקובעים את דמותו הציבורית-הדתית של "הפועל המזרחי" בארץ-ישראל. הם היו הכוח המעמיד של חיי תורה ועבודה, והם-הם שנאבקו קשות על התיישבות דתית, על חינוך דתי לילדיהם ועל כל דבר שבקדושת ישראל.

אכן, ההסתייגות האמורה מצד זקני החסידים בפולין כלפי הצעירים, שכאמור "נתפסו" לציונות, קיבלה צורות שונות – אם בהתאם למידת סובלנותם של ראשי המדברים של ה"שטיבל", או לפי ההוראות וההנחיות של האדמו"ר אשר חסו בצילו. ובה בשעה שאצל אנשי ברסלב ההולכים בתום – "בתמימות ובפשיטות" – ואשר גם זיקה מיוחדת להם לארץ-ישראל, היתה אווירה די נוחה, הנה לעומת זה לא היה המצב נוח כלל בחלק ניכר של ה"שטיבלאך", ובעיקר במקומות ש"השטיבל" שימש גם כמרכז החברתי העיקרי של מתפללי-חסידי.

היתה קיימת גם בעיה נפשית עמוקה יותר שהעיקה: על פי רוב היתה סטייה רעיונית-ציונית זו כרוכה בניתוק – ובמקרה הטוב בהתרופפותו – של הקשר עם ה"רבי" שאבא היה קשור אליו (והסבא היה עוד קשור לאביו של ה"רבי" ולסבא שלו). חוסר קשר זה לאישיות רוחנית נעלה ולמקושרים אליה, אישיות שתפסה ושתופסת מקום כה חשוב בחיי המשפחה והקהילה, יצר חלל ריק בלבבות הרגישים, ואותו חלל מיוחד לא ניתן היה למלאו באיזו שהיא פעילות חברתית-תרבותית רגילה.

גם "מניין" רגיל של חברי "המזרחי", לא היה בו בכדי למלא את החלל הזה. "הנפש לא תמלא" – היא השתוקקה להווי של קדושה, הנשמה שנתערטלה מזיקתה לאדמו"ר ולסביבתו, חיפשה לה "אהל שפן באדם", אוהל תורה ותפילה הקשור באדם-המעלה, אשר בו ודרכו יינק את יניקתו הרוחנית, תוך כדי דיבוק-חברים והווי חברתי-חסידי.

ואם בוורשה הגדולה ברוכת-האישים ועשירת הגוונים, על מאות בתי הכנסת והשטיבלאך ועשרות צאצאי האדמו"רים שהיו במקום, לא צר היה המקום גם לחברי "המזרחי" ו"החלוץ המזרחי", הרי בערי השדה היה המצב שונה לגמרי. במקומות

האחרים, כנראה החריפו הבעיות של היחסים, החיצוניים והפנימיים, ואברכים רציניים התלבטו וחילשו פתרון למצב המיוחד שגרם להם קשיים נפשיים-רוחניים.

והנה הגיעו הידיעות מארץ-ישראל על אישיותו המופלאה של מרן הגרא"ה קוק זצ"ל, שמלבד גאוניותו בתורה, ומידות אהבת-ישראל ואהבת ארץ-ישראל המיוחדות אותו, הריהו נוהג גם בהנהגות חסידיות, וה"סעודה השלישית" שלו מרכוז בעלי מוח ובעלי לב של חסידים ואנשי-מעשה שעלו לארץ, ותעבור הרינה במחנה: לא רק רב יש לנו, אלא שגם "רבי" יש לנו.

(אפשר גם שהכרזתו של האדמו"ר מגור ז"ל – אחרי ביקורו הראשון בבית הרב" – שאמר "הלכתי להפגש עם רב ומצאתי 'רבי'!" גם היא זכתה להדים רחבים, שהרי רבבות האזינו למוצא-פיו של האדמו"ר רב-הסמכות הזה, שהיה גדול בתורה ובחסידות גם יחד).

ואכן, בשביל אלה שהיו בקירבתו של הרב בתוככי ירושלים, לא היה בזה משום חידוש. במחיצתו הרגישו לא רק גדלות, גאוניות, אלא גם חוויה של רוממות, של קדושה. אנשים הכירו שהם עומדים בפני אדם עליון, שעיקרו ב"עלמא דאתכסיא", ורק גופו נוטה לעולמו, ל"עלמא דאיתגליא".

גם במרחבי ארץ-ישראל ידעו והכירו ביחודו של הרב, גדול ומהולל היה שמו, ואישיותו היתה נערצת על ההמונים. חלוצים דתיים שהיו מפוזרים בפינות שונות, עמלים קשות בעבודות מפרכות וסובלים לא-מעט בהאחזם בסלעי הארץ, הלכו לאורו של הרב והתעודדו מדבריו שבע"פ ושבתכתב. והרי לפנינו קטע מתוך מכתב שנכתב בימים ההם – ח' שבט תרפ"ד – במרומי הר-כנען, בשם חברי "קבוצת הנצי"ב". והכותב הוא ר' ישעיה ברנשטיין (ה"י) [ז"ל], שהיה אחר כך מראשי "הפועל המזרחי" ובמשך שנים העורך הראשי של "הצופה".

הננו מבקשים בזה מכתר"ה, שיואיל להמציא לנו עזרה רוחנית כיד ד' הטובה עליו. לבותינו הצעירים צמאים ומשתוקקים לדבר ד' אמיתי, לדברים חוצבי להבות-אש, שיציתו את שלהבת-הקודש בלבבנו. בתוך החשכה הרוחנית הגדולה וזרם הכפירה והגסות ההפקרית של זמננו זה, נתגלה לנו כתר"ה ככוכב מזהיר, המאיר את חשכת הערפל, ומכניס ניצוצי אורה לתוך הלבבות התועים והמבקשים לחזות בנועם ד' ולמצוא את דרך האמת. ולכן מבקשים אנו מכתר"ה, שיואיל בטובו לשלוח לנו את ספריו ומאמריו, שעל ידי זה יתן סיפוק ומזון רוחני לנשמתנו.

וחבר "קבוצת הנצי"ב" ר' חיים ברוידא ז"ל, כותב בזכרונותיו: "שיכורים מן הרעיון הלוהט של קבוצה על פי תורה ועבודה, הופנתה דאגתנו לבעיה החברתית של חיי הקבוצה, ליצירת סגנון חדש של חיי דתי. הדבר הושפע במישרין מאישיותו הקורנת של הגאון הרא"ה קוק זצ"ל. הרב קוק עצמו היה נלהב לצורת החיים של קבוצה דתית. הוא

השפיע עלינו בדברים ושלח לנו את כל ספריו ומאמריו שנתפרסמו ("נתיבי חיים" – ת"א תשל"ז – עמ' 60).

ב

החידוש הוא שגם למרחקים הגיעו קרני ההוד, ולמרות הנסיונות של יריבים למעט את דמותו ולהפוך אותה למשהו רחוק, לטשטש את מהותו ואף לסלף אותה, גברה קרינת עצמתו הרוחנית על כל הקעקעים והמטשטשים, ורבים-רבים הבחינו באור-היקרות הוהדר ונמשכו אליו כתבלי-קסם, כתבלי-נשמה. כי זה כוחה של קדושה, שהיא גומעת מרחקים וגוברת על חציצות ומסכים.

רבי שמואל חיים לנדוי

כשעלה לארץ ר' שמואל-חיים לנדוי ז"ל, שהיה חסיד קצק, ומיד הפס את מקומו כמנהיג התנועה בשנותיה הקשות ביותר, הביאורו בציות מסובכות לדינו ועינו של הרב, והוא התרשם עמוקות מרחבת-תפיסתו, עומק-ראייתו והיחוד שבגישתו. פעם אחרי התייעצות ממושכת, יצא נפעם ונרגש והכריז כהאשמה עצמית: "מיד האבן א גרויסן רבי'ן און מיר נייסן ניס צו זיין זינע חסידים" (יש לנו רבי גדול, ואין אנו יודעים להיות לו ל"חסידים") (מפי ותיק-הוותיקים, ר' אליהו רוטשטיין (ה"י) [ז"ל], איש כפר-פינס). הנה לעומת זה נמצאו חברים בפולין הרחוקה, ודווקא הם ידעו כיצד להיות ל"חסידים" של ה"רבי" הגדול הזה: הם הקימו "שטיבל" לעצמם – "שטיבל" להפילה ולתורה – וקראו שמו "בית אברהם", ויצרו מיד קשר מכתבים עם ה"רבי".

אמנם ה"רבי" נמצא במרחקים, אולם לא רק היותו בארץ-ישראל, בירושלים, יוצר חום בלבבות, אלא יש כבר גם תורה שבכתב שלו, ספריו אשר נדפסו, מאמריו, ואפשר ל"התקשר" אחר במחשבות-הקודש שלו, באותיות הכתב שלו, בהדרכותיו, בהנהגותיו, ואולי גם לזכות במכתב ישיר ממנו, מכתב עידוד וחיוק והדרכה. וכך קמו שטיבלאך "בית אברהם" בפאביאניץ, בלודז', בוולוצלוק וכו'.

בספרו "אור מופלא" מביא הרב זאב אריה רבינר ז"ל את סיפורו של איש-פאביאניץ, ר' יוסף צימבר ז"ל, שהיה אח"כ יו"ר המעצה הדתית בגבעתיים:

נתקיים ברבנו "ושמעו הולך בכל המדינות". בתקופה שלאחר הצהרת-בלפור, עם ההתעוררות הגדולה שקמה ונהייתה בתוך יהדות פולין רבתי באוכלוסין, נפעמו הלבבות בין המוני החסידים לשמע שמו של הרב קוק ותורתו באהבת ישראל ובניין ארץ-ישראל. רבים וכן שלמים מבין האברכים החסידים, וביניהם למדנים חריפים נמשכו אחר תורת הרב, והם נתקשרו אליו כמו חסידים לאדמו"ר.

כך היה בפאביאניץ: אברכים חובשי בית המדרש, חסידים תלמידי-חכמים, שהיוו את הגרעין של "צעירי המזרח" בפולין, הושפעו מהרב קוק, כי לא רק בישראל גדול שמו, אלא "הוא בירושלים ומצודתו פרושה על הגולה כולה", והם גמרו ואמר לייסד להם מניין משלהם לתפילה ולתורה. קשישים שבהם הגידו שעורים בהלכה ואגדה, ואף למדו על בוריה את תורת הציונות באספקלריה דתית-לאומית.

לאחר זמן הפכו את המניין שלהם לבית התפילה (מעין "שטיבל" של חסידים) וקראו את שמו "בית אברהם" על שם מרן הרב קוק זצ"ל. באו דברים אלו, התקשרו אליו ודבקה נפשם בו, כמו חסידים לאדמו"ר, ושתו בצמא דבריו. ובכל דבר ודבר פנו אליו בשאלה ועשו על פי הוראתו והדרכתו.

בית התפילה "בית אברהם" בפאביאניץ הפך למרכז, שממנו הפיצו את תורת הרב. ומדי חודש בחודשו התקיימו מסיבות ראש חודש, בהן חזרו ושנו את תורת הרב והוקסמו ממשנתו השלמה של הכהן הגדול בתקופתנו – "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך ד' צבאות הוא".

אף הוא השיב להם אהבה במכתב-קדשו אליהם, עודד וחיזק אותם במסירותם לתורה ולציון. והדברים הגיעו עד כדי כך, שמתפללי "בית אברהם" התחילו בכתיבת ספר-תורה ושלחו את היריעה הראשונה אל הרב, לכבדו בכתיבת האות הראשונה בהתחלת התורה "בראשית ברא".

גם פנו בבקשה להרב שיואיל בטובו להמציא להם את שיחותיו ואמרותיו, שהיה מגיד בכל שבת בסעודה שלישית. ולאשרם ושמחתם לא היה גבול להגות ברעיונותיו ולהשתעשע בהם.

אולם הם לא הסתפקו רק בהשפעה ובחילופי מכתבים מרחוק, אלא אחדים מהמובחרים שבחבורה החליטו לבוא במגע אישי, פנים אל פנים עם הרב, ובשנים תרפ"ד-תרפ"ה באו לארץ בתור עולי-רגל לחג הפסח. הצעד הראשון לבואם ארצה היה כמובן אל בית הרב, לשהות במחיצתו ולהתבשר מאמרות פי קדשו.

הרב קיבל אותם בסבר פנים יפות, מתוך חיבה ורעות כדרכו בקודש, אף הודיע להם על התכנית הגדולה של ייסוד "ישיבה מרכזית עולמית", והעלה לפניהם את המטרה הקדושה שהוא מייעד לה, ואף ביקש מהם לשלוח את בניהם ארצה ללמוד בישיבתו הרמה.

אנשי "בית אברהם" בפביאניץ עמדו בקשר תמידי עם הרב ואף גייסו כספים ל"ישיבת מרכז הרב". ויש לציין, כי בהמשך הזמן, חלק מהם עלה לארץ.

ג

בגנזי בית הרב נמצאו באחרונה כמה מכתבים שהגיעו אליו מאנשי "בית אברהם" בפביאניץ, והרי הם מובאים בזה במילואם:

בית תפילה "בית אברהם"
לאות הערצה לכבוד מרן אדמו"ר
הרה"ג אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א
פביאניץ (פולין)

ב"ה, כ"ד ניסן תר"ץ

לכבוד מרן של כל בני ארץ-ישראל והגולה, נזר ישראל ותפארתו, מדברנא דאומתא, דבר הדור, כקש"ת ראש הרבנים אדמו"ר הרב הגאון אברהם יצחק הכהן שליט"א, אב"ד ירושלים עיה"ק תותכב"א

ברגשי עונג הננו מתכבדים להודיע לכקש"ת, שזה כששה חדשים מתקיים במחננו בית-תפילה בשם "בית אברהם" בתור אות-הערצה, כבוד ויקר לכקש"ת.

המתפללים הנם אברכים ובחורים חרדים לדבר ה' מטובי "צעירי המזרחי" שבעירנו, מקבלים מרות כקש"ת, מסתופפים בצל קדשו ונכספים לזכות להיות נהנים ומושפעים מזיו רוחו הטהורה והנעלה ושיטתו המתקנה והמשוכללה.

לפני קבלת שבת לומדים שיעור ב"חובת-הלבבות", ביום ש"ק לפני תפילת שחרית שיעור במסכת "שבת", ואחרי תפילת מנחה עורכים בצוותא חדא "סעודה שלישית", ומלבד הזמירות המסורתיות משוחחים ומרצים דברי תורה וארץ-ישראל, בעליות לתורה מברכים ב"מי שברך" את כקש"ת.

ובזה הרינו מרהיבים עוז כנפשנו, לבקש מאת כקש"ת להואיל בטובו הגדול להודיענו התנהגותו ודרכו בקודש, בדבר "קדיש וברכו" בקבלת-שבת לפני "עלינו לשבח", והזמירות ב"סעודה השלישית".

גם בקשתנו הגדולה שטוחה, להמציא לנו בחסדו על כתובת גבאי בית התפילה מספריו הקדושים, המתאימים להורות לנו מתורותיו הנאמנות בשעת "הסעודה השלישית", ומכפילים אנו את בקשתנו ומשאלת לבנו לזכותנו במכתב תשובה אשר אליו אנו מחכים, ומקווים שבו יורה לנו מעט מן הדרך אשר בה נלך.

רצוף לזה הננו ממציאים לכקש"ת מניה אחת ל"קופת מלווה" של "הפועל המזרחי", שנרכשה ע"י בית התפילה שלנו, לאות הכרה והערצה לכקש"ת,

בית תפילה "בית אברהם"
בתור אות הערצה ויקר לכבוד מרן אדמו"ר
הרה"ג ראי"ה קוק שליט"א
פביאניץ יצ"ו

ב"ה, יום ד' לס' "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל" תר"ץ.
לכבוד מרן לכל בני ארץ ישראל והגולה, נזר ישראל ופארו, מדרבנא דאומתיה,
מופת הדור ודברו, הדרת כקש"ת אדמו"ר הרב הגאון האמתי שר התורה והיראה
הכהן הגדול שליט"א. ראש הרבנים בעיה"ק ירושלים תותבכ"א.

את הספרים הקדושים המסולאים מפז ומכתב-קדשו רצוף אהבה קיבלנו לנכון, על
מה שאנו מודים מעומקא דלבא. והאמת ניתנה להאמר שאין בפינו ובעטנו די
להביע רגשי תודתנו הרבה ורחשי חדות-לבנו, אשרנו ומשוש-גילנו בקבלתם.
והיה לנו יומא טבא במלוא מובן המילה. כי לא יאומן כי יסופר שאלינו, צעירים
עולי-ימים, גדיי-הגדיים ומעוטי הערך בכל המובנים, ואף על פי שאיננו כדאיים
והגונים לכך ובפינה נדחה שבגולה – נענה לבקשתנו ומילא משאלות-לבנו לטובה
הדרת כקש"ת ראש ישראל ולבו שעיני כל ישראל נשואות אליו – בענוותנותו
היתרה ומקרבנו לתורתו אמת, והואיל בטובו וברחמי הגדולים להיות גם
לנו מורה לצדקה בדרך הקדש והישר בדרך התחי' הישראלית האמתית והשלמה.
כבוד גדול כיבדנו רבנו ומורנו הגדול גאון ישראל ותפארתו שליט"א, והגדיל
חסדו בסמכו ידיו הקדושות עלינו. ואשרנו ואשרי חלקנו שזכינו להמנות בין
מעריצי הרבים וחושבי שמו מאוד נעלה, והדבר הזה מחייב אותנו הרבה להתחזק
לשאוף אל על בע"ה.

התחלנו ללמוד ולעיין בספריו הקדושים הנשגבים וראינו אור חדש עליון,
ומתפללים אנו שבס"ד נבין דברי קדשו כהויתם ולאשורם, ומכתב-קדשו שתינו
בצמא כמה פעמים בשמחה פנימית ובחרדת והדרת קודש בבחינת "וגילו ברעדה",
ויהא רעווא שתתקיים תקוות הדרת כקש"ת שליט"א בנו אפילו לשיעורין.

בנוגע לקביעת שיעורין תמידין כסדרן לגפ"ת בעיון ופולפולא דאורייתא, הגם
שרוב חברינו בילו ימי נעוריהם בכתלי בית המדרש, אך לדאבון לבנו הגדול,
מחמת דאגת הפרנסה המרובה בצוק העתים האלו – ירחם ד' – אי אפשר לנו
לסדרם, בייחוד כעת בימי החום.

בהזדמנות זו הננו ששים ושמחים להודיע להדרת בקש"ת שאחד מחברינו, יצחק
יוסף נ"י פלאם, מלמד בכל ערבי ימות החול שלעמלק"פ [שלא על מנת לקבל פרס]
בבית המדרש העירוני "עין יעקב" לבעלי הבתים, ומספר השומעים הולך ורב
בע"ה.

ובזה הננו מרהיבים עוז בנפשנו לבקש מאוד מאוד את הדרת כקש"ת להואיל בטובו וחסדו, שמשמשו בקודש ועושה דברו ורצונו, ישלח לנו ע"י בית הדואר בעוד מועד אתרוג כשר ויפה, לולב והדסים. מצורף לזה שני דולרים (2) באחריות ואם המחיר יעלה יותר לא נאחר, בל"ג, לשלוח המותר, כי חפצנו אדיר שבית תפילתנו יקנה פרי עץ הדר מא"י בלתי-מורכב וכשר בתכלית הכשרות בלי שום חשש, ומשום כוונתנו זו הרצויה באנו לידי בקשתנו להטריחו טרחה זו.

ואנו תפילה ותקווה שכשם שהדרת כקש"ת הושיט לנו שרביטו הקדוש בענות רוחו הטהור והתחיל להדריכנו באור קדושתו בדרכי-נועם, כך יוסיף להשפיע עלינו שפע ברכת קודש והשפעת רוח טהרה וחסידות אמיתית, והשי"ת יזכנו להיות נטועים בנחלת ד' משאת נפשנו, והיו עינינו רואות את מורנו ורבנו הגדול והנעלה שליט"א, ולהיות בין שומעי לקחו הזך הצרוף והקדוש ומקשיבי דברי קדשו המשמחים הלב והנשמה בלב נכון.

הדורשים שלום כקש"ת מקרב לב עמוק ברחשי כבוד והערצה.

בשם כל המסתופפים בצל קדשו בעירנו ומתאבקים בעפר רגלי מרחוק בנכר בגולה.

הגזבר: ברוך מישור המזכיר: יוסף צבי דאמבק

משאלת אנשי "בית אברהם" לקבל אתרוג בלתי-מורכב, ודאי הרנינה מאוד את לבו של הרב, שכן מאז עלותו ארצה נאבק אותו צדיק נגד האתרוגים המורכבים, כתב ספר ושמו "עץ הדר" (ירושלים תרס"ז) שבו בירר בהרחבה את טעמי פסולם של המורכבים, וליבן ביסודיות את "היתרון אשר לאתרוגים הכשרים, המשומרים" מכל הרכבה.

פרשת מאבק זה – בהלכה ובמעשה – יפה תוארה ברוב דיוק על ידי הרב יהודה זולדן שליט"א, אשר ההדיר את "עץ הדר" (ירושלים תשמ"ו) והקדיש לו מבוא מקיף ומפורט שהוא גם פרק מעניין בתולדות יישוב ארץ-ישראל. "עץ הדר" – זהו הספר הראשון בהלכה שחובר על ידי הרב ביפו, והוא עשה רושם גדול באהלי התורה (ראה המבוא הנ"ל עמ' 27-29, חובא בליקוטי הראי"ה ג עמ' 40-57).

הרב צבי קפלן (שליט"א) [ז"ל] מוסר: "באחד השיחים שהיו לי עם הרב ר' צבי יהודה קוק זצ"ל, שמעתי מפיו הערה על אופיו של הספר "עץ הדר", שיש בו גילוי מיוחד של חריפות, כמעין המתגבר, מעניין לעניין, שלא כדרכו הרגילה של הרב בהלכה. כל אותה חריפות בלתי-רגילה – הסביר הרצ"י ז"ל – לשם שמים היתה. להרכות התעניינות הלמדנים בנושא זה של פסול המורכבים, ולחזק בדרך זו את יתרון האתרוגים הבלתי-מורכבים" (בשיפולי גלימתו, ירושלים שדמ"ת, עמ' 40).

בית-תפלה "בית אברהם"

בתור אות הערצה ויקר למרן הגאון ראי"ה קוק שליט"א

פביאניץ יצ"ו

ב"ה, יום ד' לסדר מה טבו אהליך יעקב, תר"ץ לפ"ק
לכבוד הרב המופלג בתורה וביראה, בן אדמו"ר הרה"צ שליט"א
מוה"ר צבי יהודה הכהן קוק נ"י
שלום וכל טוב.

אחדשה"ט באהבה רבה. השבוע קיבלנו דברי קודש של כק"א [כבוד קדושת אביו]
אדמו"ר שליט"א, דברי תורה על פ' בהר-בחוקותי השתא, שנאמרו בקדושה
ובטהרה בשעת הסעודה השלישית בש"ק, ורשימת ספרי קודש שהואלתם בטובכם
לשלוח לנו, ואנו מאשרים בזה קבלתם כולם לפי הרשימה הנז' ברוב תודה ויישר-
כוח גדול. ולאמתו של דבר שאין לנו במה להשיב רוב תודות, ובמה נכף להדרת
כקש"ת אדמו"ר שליט"א וגם לכתה"ר בשביל מילוי משאלות לבנו והתעניינות
בנו? זהו אות ומופת חותך של אהבת ישראל שלכם הגדולה, והמקיפה אפילו
הפחותים כמונו! ומה גם ענוונותכם הגדולה והיתירה לגבי דידנו. ומשום הכי נקווה
שגם להבא לא ימנע כתה"ר דברי תורה משעת "הסעודה השלישית" כפעם בפעם,
אשר להם אנו משתוקקים ושואפים.

ובהזדמנות זו נרהיב עוז בנפשנו לבקש מאוד מאוד את כת"ר לראות לשלוח לנו
ספרים וחבורות ממחברים שונים אודות הדרת כק"א אדמו"ר הרה"צ שליט"א
ושיטתו המשוכללה, כגון "משורר היהדות" של י.צ. רמון,¹ "ארץ חפץ" של הרב
ישעיהו שפירא,² ועוד שאיננו יודעים לפורטם. נא למלא בקשתנו זו ומחירם נשלח
בל"נ ע"י בית הדאר בהקדם הכי אפשרי.

הדורשים שלום כ"ת ברגשי כבוד ומצפים לבשר ולהתבשר בשורות טובות מארץ
חמדתנו ותקותנו.

נ.ב. נא למסור הרצוף לזה למר אליעזר-קלמן פרנקל

הגבאי: ברוך מישור המזכיר: יוסף צבי דומבק

רשימת חברינו המתפללים בקביעות עד ח' תמוז תר"ץ

חברי ההנהלה

ברוך מישור	מיכאל זידנמן	משה אהרן שפירא
יצחק יוסף פלם	זליג דזילונסיק	נח הוטנר
י.צ. דומבק	מרדכי קלינא	אברהם אלעזר קופמן

מיכאל זודזקי	חיים טובנבלט	מנחם דוב הכהן
דוב דומבקי	אהרן סטשובסקי	יהודה מושקוביץ
ישראל צבי מישור	שאול פרימן	הבחור משה שיניצקי
מרדכי מרגליות	משה דוד וונר	הבחור יחיאל בר
בנימין יצחק גולדברג	זלמן קורמן	הבחור זאב פרסטר
דוד זנדברג	אלעזר אברמוביץ	הבחור יצחק סלמונציק
יחיאל לבנהוף	אברהם לנדסמן	הבחור פנחס יוסקוביץ
זלמן שירדזקי	ירחמיאל גלסטר	הבחור אלחנן יצחק גולדברג

*

ב"נתיבה" (חוברת צה-צו, כ"ה בטבת תרצ"ב), כותב י"א פיליק [פלאי] ז"ל מלודז':

"נולד רעיון שישמש אולי יסוד להתחדשות 'המזרחי' ומרכז רוחני לחברים הוותיקים, והוא ליצור בתי מדרש לתורה ולתפילה בשם 'בית אברהם' על שם מרן הרא"י קוק שליט"א, ולהתקשר ולהתעמק בתורתו ובספריו היקרים. בפביאניץ מתקיים זה מכבר בית-מדרש שכזה ופועלים הרבה הן במובן הרוחני והן בפעולות לאומיות.

בזמנים האחרונים הרגשתי מאוד את החסרון ליהודי הדתי. אם אין לו התקשרות לאיזה צדיק הדור. אך כמובן שלאנשים כמוני, שקשה להם להשתחרר מהרוח הביקורתי, אינם יכולים להדבק ולהתקשר אם לא בצדיק עליון באמת, התופס את ההווה הישראלית תפיסה כוללת ומקיפה כמו מרן הרב קוק שליט"א."

ושבו אנו חוזרים לספרו של הר"א רבינר ז"ל "אור מופלא", והרי לפנינו מכתבו של רי"א פלאי ז"ל, איש-לודז':

"אחרי שהוקם בית המדרש הראשון 'בית אברהם' בפאביאניץ הסמוכה ללודז', נתייסד גם שם ביהמ"ד 'בית אברהם' ע"י האברכים ר' דוב קורננדז' ור' אלחנן פלאי, בראש חודש ניסן תר"ץ, ונצטרפו אליהם מטובי החברים של צעירי המזרחי בלודז'. הם התקשרו עם מרן הרב זצ"ל, ולפי בקשתם קיבלו ממנו את ספריו, בצירוף מכתב ברכה ועידוד, שהתנוסס במסגרת יפה על אחד מכתלי ביהמ"ד. נקבעו בשבתות שיעורים בגפ"ת, והתעסקו בעיון והתעמקות במשנתו של הרב. ביהמ"ד זה יצא שמו לתהילה ולתפארת כמקום שמגדלין בו תפילה ותורה, מתוך אווירה ארצי-ישראלית והשראת חזונו של מרן הרב קוק. נתוספו חברים, בעלי שאר-רוח, משפיעים רוחניים, ביניהם התבלט רבי שמחה טרייסטמאן הקדוש הי"ד (בנו של הרב טרייסטמאן, רבה של לודז' ז"ל), שעזר הרבה להתפתחות ביהמ"ד הנ"ל, בשיעורים המצויינים בספרי הגות ומחשבת ישראל."

לכית-מדרש מיוחד זה יצא שם טוב ובמשך הזמן נתרבו המתפללים בו, עד שבשנת תרצ"ב כבר הגיעו לעשרה מניינים.

בגנזי בית הרב נמצאו שלושה מכתבים של ראשי "בית אברהם" בלודז', והרי הם לפנינו:

ב"ה לודז', יום ג' י"ט למב"י תרצ"ב

אל כבוד קדושת רבנו הגדול נזר ישראל ותפארתו

מרן אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א

מרא דארעא קדישא בירושלים תובב"א

אחדש"ת כמשפט

זה מכבר שבלב קבוצת אברכים גמלה המחשבה להדבק ולהתקשר בקשר מעשי בצל כ"ק רבנו שליט"א, ע"י יסוד בית לתורה ולתפילה על שמו, אבל מפני סיבות שונות נתעכב הדבר. אולם עכשו אנו יכולים להודיע לכ"ק רבנו שליט"א, שבע"ה יצא הדבר לפועל ושכרנו מקום מיוחד לבית תפילה בשם "בית אברהם" שיהיה גם מקום להרבצת תורה, והחל מליל התקדש חג הפסח העבר אנו מתפללים ולומדים ביחד בדיבוק חברים, ות"ל אנו מוסיפים חיל בכמות ובאיכות, והשי"ת יעזרנו מציון ברוחניות וגשמיות ונוכה לאהבת תורה וקיום מצוותיה בהידורן על אדמת מולדתנו.

ועכשיו בקשתנו שטוחה לפני כ"ק מרן שליט"א, שיסכים על ידינו ויברך את פועל כפינו בברכה מקודש, ולסעדנו ולחזקנו בהאצלת מעיני תורתו וחכמתו ולהודיענו ממנהג וסדר התפילה אצל רבנו שליט"א וגם סדר הזמירות בסעודה שלישית בשבת, ובכלל הוראות להנהגת הקיבוץ בכלל ולהחברים בפרט בתורה ועבודה, בכדי שנוכל להפיץ מעיינותיו חוצה ולקרב עי"ז את לבות הרבה לאהבת ארץ-ישראל ולפעולה בעד בניינה במהרה.

בצפיתנו לתשובה מכ"ק מרן שליט"א אנו חותמים ב"ב ירושלים ובתקווה לזכות לעלות לציון ברינה ולהשתתף בבניינה.

בשם הועד

יעקב אלחנן פיליק יעקב קזולבסקי

*

כל נשמה אצילית, הנושאת דעה למרחוק בצדק ובמשפט, מתמלאת תמיד טללי חיים ולשדי אורות, להחיות עם רב בחיי נועם – – אור זרוע לצדיק, הולך ומצמיח, עושה פרי לברכה, ולישרי לב שמחה.

אורות הקודש ג, עמ' שמג, דרך הקודש, חסידות פרק כח

"בית אברהם" בלודז

ב"ה לודז, יום ג' כ"ז אלול ה' תרצ"ב

לכבוד מורנו ורבנו אור אורן של ישראל, מרא דארעא קדישא

מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א

ירושלים עיה"ק

מורנו ורבנו!

הן ידוע כבר למרן שליט"א ממכתבנו הקודם מח' אייר דהשתא, על דבר ייסוד בית תפילה בעירנו על שמו, בשם "בית אברהם", שישמש בית ועד לתורה ולתפילה ולפעולה ארצישראלית. ולשם זה חפצנו להתקשר קשר רוחני עם מרן שליט"א, ובמכתבנו הנ"ל ביקשנו ממרן שליט"א שירצה את פועל כפינו, ויתן את הסכמתו למפעלנו, וישלח לנו את ברכתו מקודש.

והנה אפשר הדבר שמכתבנו לא נתקבל, ומפני זה לא קיבלנו עד עכשיו תשובה, לכן בקשתנו שטוחה מלפני הדר"ג שיואיל בטובו לכבדנו בתשובתו ולהורנו מדרכיו כגון מנהגי תפילה וזמירות בשבתות וביו"ט, ובכלל לציין לנו את הדרכים לתורה ועבודה. ובפרט אנו משתוקקים ללמוד בספרי מרן שליט"א שאינם נמצאים אצלנו, ואי"ה כשנקבלם נשלח את מחירם. כמו"כ נשתדל שבימים הנוראים הבעל"ט ינדרו מתפללינו בעת עלייתם לתורה, על ישיבת מרכז הרב.

ובעמדנו עכשו על סף השנה החדשה, אנו שולחים לרבנו הגדול את ברכותינו החמות לשנה החדשה, ומברכים אותו בכתיבה וחתימה טובה, תהי' השנה הזאת שנת גאולה ופדות לעמנו הנדכה והנענה, והשוכן בציון יקבל תפילותינו לרצון ויאמר לצרותינו די ויביאנו לציון ברינה אכ"ר.

בצפיינתנו להכתב ולהחתם בספרן של צדיקים לשנה החדשה אנו חותמים בשם מתפללי בית התפילה שלנו.

יעקב אלחנן פיליק יעקב קולבסקי

*

ב"ה לודז ל"ג בעומר ה' תרצ"ג

אל כבוד רבנו הגדול מרא דארעא קדישא ואור אורן של ישראל

מרן אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א

ירושלים עיה"ק תובב"א.

רבנו הגדול!

אחרי השתוקקות ממושכה וצפיית קודש זכינו סו"ס ע"י ההתקשרות האישית של חברנו החביב ישראל יצחק הכהן נ"י לקבל את ארבעת הספרים הקדושים של כ"ק

מרן שליט"א בצרוף ברכתו מקודש, ואנו חשים להשיב למרן שליט"א בחיבת קודש את תודתנו הלבבית על השמחה הגדולה ששמחנו בהגלות לנו אור-יקרות רעיונותיו הקדושים להדריכנו על במתי הדרכים הישראליים המקוריים הנובעים מהמעין הקדוש של נצח ישראל.

אנו מלאי תקווה שזהו רק ראשית ההתקשרות ושנוכה כפעם בפעם להפקד מכ"ק מרן שליט"א בנועם טללי אורותיו להגיה על מחשכי מחשבותינו, בתוקף המצב האיום של בית ישראל בארצות פזורים, ולהאיר לנו את הדרך בהוראות מסבירות לתורה ולתפילה כמנהגי ביהמ"ד של כ"ק מרן שליט"א בשבתות ובחגים, להמשכת חוגים יותר רחבים בהפצת תורת אמת וחבת אה"ק מרוצפת באהבת ישראל לתחיית כל היקר והקדוש לנו.

והננו חותמים בצפיית ישועה בכלל ובפרט ושנוכה לעלות לציון ברינה, בשם כל מתפללי ביהמ"ד המסורים לכת"ר באהבה,

יעקב אלחנן פיליק דובעריש קורנענצקי בן מרים

ה

על "בית אברהם" בוולוצ'לוק, מוסר לנו הרז"א רבינר ז"ל, מדברים שקיבל מפי בן העיר, הרב כתריאל-פישל טכורש¹⁴² ז"ל:

בית התפילה של סניף המזרחי בוולוצ'לוק, התרכז בבית הספר של המזרחי ברחוב לנגסקה 54, שם התפללו רק בשבתות. בשנת תרצ"א הועבר בית התפילה לרחוב המרכזי שלושה למאי, ושם נתקיימו שיעורים בגמרא ובעין יעקב.

בשנה ההיא הוחלט לקרא את בית התפילה "בית אברהם" על שם מרן הגרא"י קוק זצ"ל – ולהודיעו על כך. וכן פנו אליו בבקשה להשגת ספריו, כדי לעיין ולהגות בהם, ולקיים שיעורים והרצאות על תורתו ושיטתו ביהדות. חלק מספריו אמנם נתקבלו.

עם עלייתו של הרב כ.פ. טכורש, יושב ראש "המזרחי" בוולוצ'לוק (בחודש טבת תרצ"ג), נמסרה לידו מטעם חברי בית-המדרש הנ"ל מגילת קלף, בה היתה כתובה איגרת ברכה לבבית והערצה גדולה למרן הרב.

יומיים אחרי שזכה לדרוך בכף רגלו על אדמת הקודש, בא הרב טכורש לבית הרב להקביל את פניו ולמסור לו את המגילה. הרב קיבל את הרב טכורש באהבה ובשמחה,

142. הרב כתריאל-פישל טכורש ז"ל נולד בראש השנה תרנ"ז, לאביו הרב ר' אלכסנדר-סענדר ז"ל (שהיה ממקשריו של אדמו"ר ה"שפת אמת" ז"ל). הרכ"פ היה תלמידו של הגר"ל קובלסקי ז"ל, רבה של וולוצ'לוק. עלה לאה"ק בשנת תרצ"ג והי' חבר הרבנות הראשית בתל-אביב. כעבור שנים עמד בראש חבר-הרבנים של "הפועל המזרחי". על היקף פעולותיו לתורה ולתעודה עי' בקובץ "שביליך", אייר שדמ"ת "כתר שם טוב", שהוקדש לשמו ולזכרו. נפטר בכ"ח אלול תשל"ט.

הודה מאד על האגרת, הביע משאלה לעמוד בקשר אמיץ עם הנהלת בית התפלה "בית אברהם", ונתן הוראה למסור לידי הרב טכורש את ספריו על מנת לשלוח אותם לוולוצלבק.

כשמסר להרב את המגילה ועבר עליה, אמר להרב טכורש: "אתם הכתרתם אותי בתור אדמו"ר – לא אדמו"ר אנכי... אולם אני שמח ששמי קשור עם בית מקדש מעט, שמרביצים בו תורה ויראה ויהא חלקי עמכם". אחז את הרב טכורש בידו, הזמינו לחדר הספרייה למטה בביתו, והראה לו כרכי "הלכה ברורה" על הש"ס, שהוא חיבר כמעט על כל המסכתות, באמרו לו בזו הלשון: "כל מה שכבודו רואה כאן – הספרים וכתבי-היד שלי – זהו הגן עדן התחתון שלי..."

והנה נשתמרה גם מגילת הקלף בגנוי בית הרב, והרי לפנינו צילומה (בעמוד הבא).

על רושם ביקורו אצל הרב, מספר הרב טכורש ז"ל במאמרו "שיחה עם הרב הראשי הגר"י קוק שליט"א", שפורסם בעתון "די יידישע שטימע", ווארשא, כ"ט באייר תרצ"ג:

מיד עם בואי לארץ-ישראל ראיתי חובה לעצמי לבקר אצל הרב קוק שליט"א, האישיות הרוחנית הגדולה, ולבקש ממנו ראיון בנושאים אקטואליים שונים עבור עיתוננו.

משנכנסת לחדר ההמתנה, אתה חש מיד בכובד המשקל ובפעילות הענפה של הגאון הדגול הזה בכל שטחי החיים היהודיים. אתה פוגש שם טיפוסים שונים של אנשים המצפים לפגישה עמו: רבנים, חכמים, סופרים, פרופסורים, אנשי ציבור, ראשי ישיבות, עיתונאים – וכולם משתוקקים להכנס אל הרב. האחד וסוגיה קשה בידו, האחר ושאלה מסיבכת בפיו, שלישי המחפש עצה לבעיות אקטואליות שונות, וכן הלאה.

הגאון מרשים מאוד בהופעתו: פניו העדינות, מבטו החודר, עומק מחשבתו הרצינית – מבליטים שלפניו אישיות מיוחדת, אישיות המופיעה לעיתים נדירות, בתקופות מיוחדות.

נועם דיבורו ויחסו הלבבי אל כל אחד, מקרינים את ענוותנותו וחמימותו. הוא בעל-מידות שאין למעלה הימנו ואוהב ישראל בלב, בנפש ובנשמה. מקרב כל אדם באהבה נאמנה, ועל כולם בולטת אהבתו ללא גבול לארץ-ישראל, אהבה שאין ביכולת אנוש להעריכה.

במוסרי לו פרישת שלום נערצת מתנועת המזרחי ומצעירי המזרחי בוולוצלאוועק, בדבר ייסוד בית תפילה על שמו, השיב בהערה: "הלא אין אני רבי. רק רב", ולכן אין לבו שלום עם הקמת "שטיבלעך" בפולין על שמו. הבהרתי לו כי עיקר כוונתנו בפעולה זו לשאוב ממנו תורה ויראה, ובעקבות הסבר זה הסכים – למרות ענוותו – שבית התפילה ייקרא על שמו.

בע"ה ש"י ולצ"ה בירח טבת תרצ"ג

למורן הרב הגאון מורא דארעא דישוראל
 רב ודקדק האומה כשת מהור אברהם יצחק הכהן קוק שליט
 אבר בירושלים המעטירה וראש רבני ארץ ישראל יצו
 אור תורתו המזהיר בארצנו הקדושה האיר גם את
 תשבת גלותנו וקרני אורו הנפישות בעולמנו הגיעו גם ערנו
 ולמען הביע את רגשי הערצתנו לכת קראנו לבית
 תפלתנו בשם "בית אברהם".

העולים לתורה מזכירים בו את שם כ"ת לברכה
 אנו מלאי תהוה שגם כת יציק לנו משפע אורו למען אמן את
 הקשר שבין ארצנו הקדושה עם הגולה, ובהנ"ל מתורתו ומזיו
 כבודו ובהעדרה לכבוד תורתו אנו חותמים נחת מורו וצ"ח
 בשם ההסתדרות המזרחי וצ"ח מזרחי

יושב ראש: כ"ח פ"א ט"ב
 סגן: מ"ס ט"ז
 מזכיר: מ"ב ט"ז
 המפקח: י"ח ט"ז

כ"ח המתפללים
 הנבאים
 א"י ק"ק ורמ"א ק"ק ורמ"א
 ב"י ק"ק ורמ"א ק"ק ורמ"א
 ג"ח ק"ק ורמ"א ק"ק ורמ"א

ז

ביטוי כאוב להרגשתם של האברכים-החסידים, נאמני ציון, ניתן לנו במכתב נוסף זה שנשלח אל הרב מהעיר זיראדאוו, שגם בה הוקם "בית אברהם":

לכבוד הרב הגאון איש אשכולות, אוצר בלום בעל מדות, נאה דורש ונאה מקיים, וכו' מוה"ר ר' אברהם יצחק הכהן קוק נ"י ראש הרבנים בירושלים תובב"א.

בקחתי עטי בידי לכתוב מכתב זה לכ"ת, הגם שלא זכיתי להכיר כ"ת, אבל שמו נודע לתהילה בכל קצות הארץ – – – שיטתו במוסר היהדות והאנושות תפיץ העננים השחורים המכסים שמי התכלת ואורו יחדור ללבבות האנשים ששואפים להכרה באמת, שגם כן אני בתוכם.

לדאבון לבי המצב הכלכלי בפולין במשבר גדול. העיקר, המשבר הכלכלי פגע ביהודים, וגם כן המצב המוסרי מאוד ירד אחורנית. חסידות הבעש"ט נתקררה ונתאבנה, ונשארה רק מכנית. אין להחסידות הכוח להעלות האור הדועך, ולחמם הניצוצים הדועכים, הנמצאים בלב כל יהודי. והחסידות בפולין שישנה שמה על שם ה"אגודה", יש לה אופי פוליטי. הבחירות לקהילה וג"כ הבחירות לרב ולמו"צ שכהיום כמו מונופול, שאי אפשר לאיש תורני להבחר לרב אם אינו מגזעי האדמורי"ם, ויש כהיום תלמידי-חכמים שיש להם הכשרון להשפיע על הדור, אבל יש להם "חסרון" שארץ ישראל מצאה הזדקקותם. וכמו כהיום כמה עיירות יש שקרוב הזמן לבחירות והתלקחה המחלוקת בין היהודים, והאופי המוסרי ירד אחורנית, שכל האמצעים בלתי-כשרים כשר ל"האגודה", שכמעט שצולם אלקים נלקח מהרבה אנשים במלחמתם נגד המזרחי וציונים. וזה נגד מוסר היהדות שכבר נודע הפירוש על "צדק צדק תרדף" שרדיפה אחר צדק יהיה בצדק. ובודאי ידוע לכ"ת מהעיתונים מעשים כאלה...

מאוד הנני משתוקק להכיר את כ"ת ועכ"פ בחליפת מכתבים, – – – ומקווה בע"ה בקרוב לשלוח לכ"ת מפרי עטי.

בעברי על ספרו "ארץ חפץ" וג"כ שקראתי ב"ההד" מאמריו, לבי לקחה שיטתו ההגיונית, שהנני מוצא בה הסינטזה של אהבת ישראל, אהבת תורה ואהבת השם, כי עזה כמוות אהבה הבערת בלב כ"ת לעם ישראל ולארצנו הקדושה. שיטתו באהבת ישראל שלא היתה רק בהרב לוי-יצחק מברדיטשוב ז"ל נמצאה כהיום בכ"ת, ואשרי לדור שזכה למנהיג בארצנו הקדושה כמו כ"ת, שבכחו לחמם ולהלהיב לבות בני ישראל לשמים.

והנה ניגשתי ליסד קיבוץ אברכים על שם "בית אברהם". וג"כ המו"צ בעירנו הרב יחיאל מאיר קרימסקי, המצוין באהבתו לארצנו הקדושה, עומד בראש, אבל הנני משתוקק למוצא שפתו ומייחל לשמוע ד"ת ולהעמיק בשיטתו המוסרית ההגיונית. וע"כ מטרתי, שזה מטרת חברת "בית אברהם", שכפעם בפעם נקבל

מכ"ת מכתבים לעודד ולחזק אותנו בשיטתו המוסרית, ולרומם אותנו לחיים הכי טהורים ולהשריש בלבנו מידות טובות. וג"כ אבקש מכ"ת שלא יהיה למעמסה אם פעם בפעם יקבל מכתב בשאלות הכי עומדות על הפרק. ובוודאי מאוד הנני משתוקק לעלות לארץ ישראל ולהסתופף בצל קדשו ולחסות תחת כנפיו ולשמוע ד"ת הישרים והגיונים, וג"כ לשמוע לקחו במוסד שנוסד בירושלים לחקירת התלמוד. אבל האמצעים חסרים – אני במערב אבל לבי במזרח. ובזה אמצא מרגוע לנפשי שכפעם בפעם ישלח לי מכתב, וג"כ כמו שניגשים ליסד קיבוץ על שם "בית אברהם", על כן נא כ"ת לשלוח לנו איזה ספרים כמו ספרו היקר "אורות התשובה" ו"אגרות ראי"ה" ועוד, וכשנקבל ספריו או נשלח הסכום בעד הספרים כפי שיושת עלינו, והנני פונה בבקשה נמרצה שלא להשיב פני ריקם שהמכתב הזה ימצא הד חזק בלבו.

ומאוד הנני משתוקק לקנות לי רב ללמוד ממנו לא תורה מיכנית, רק לימוד לחם ולהלהיב אותי, שזה מוצא אני רק בכ"ת. ועל כן אם דברי ימצאו מקום בכ"ת בטוח אני שכ"ת יתעניין בזה לבוא אתנו בחליפת מכתבים ולשלוח לנו ספריו, ויכבד אותנו מפרי ומתורתו שאין תורה כתורת ארץ ישראל, וליהנות מזיו השכינה כמאמר חכמינו ז"ל, מבקש אתה לראות את השכינה – למד תורה בארץ ישראל. – – – והנני חותם בלב מלא תקווה ועוז שמכתבי ימצא הד חזק בלבו ובתשומת לב יקרא מכתבי, ולתשובתו התכופה הרמה הנני מחכה בכליון עינים, והנני מקדם פניו בתודה רבה ועמוקה ובזה הנני נשאר תלמידו.

שמואל [יהודה] טיקאצינסקי

זיראדאוו, טארגאוו 15

תם החומר שבידינו, תם ולא נשלם, שהרי מצפים אנו למצוא את העתקי המכתבים אשר שלח הרב לדבקי-נאמניו, וכידוע כל מכתב של הרב תורה הוא, בייחוד כשהפונים אליו מבקשים בפירוש שיזכה אותם במילי מעלייתא.^א

אפשר גם שפירסום הדברים שבידינו יעורר את שרידי הדור מאנשי "בית אברהם" שזכו לעלות לארץ, להעלות מנבכי זכרונותיהם תיאורים חיים מהנעשה אז בבית-מדרש ייחודי זה, ויספרו לנו באיזו מידה תרם ה"בית" לחיזוקם הרוחני, לעידוד עלייתם לארץ הקודש, כיסוד לבניין חייהם הדתיים-החלוציים ולמאבקם על דמות העם היושב בציון.

אכן, בניגוד גמור למה ששוללי הציונות הדתית מנסים לתאר, בניגוד גמור לנאמר ולנכתב על ידם, שכל הצעירים שנטו ללכת בדרך העולה ציונה סטו מ"אורחא דמהימנותא", סטו מן הדרך העולה בית-אל, ומי שנמשך ל"המזרחי" בגלוי, יראת השמים שלו פגומה בסתר – מופיעה כאן לפנינו מערכת מכתבים שנכתבה על ידי קבוצות אברכים, לא לשם פרסום ולא לשם תעמולה, מכתבים המבטאים את אדיר-חפצם לשמור על התוכן התורני-החסידי שלהם, תוך התחדשות רוחם, תוך היותם נתונים

לרעיון התחייה הלאומית, שבשבילם הרי זו תחיית עם-ה' בנחלת-ה'. מכתבים אלו של חסידי הרב מעידים על התום והיושר של "לב מבקשי ה'". לא רק שציונותם לא פגעה ולא פגמה ביהדותם, והם המשיכו באורחות חיים של תורה ומצווה, אלא שהם גם לא ויתרו על זיקתם ל"רבי" ולהנהגתו, והם החליטו לבקש תורה מפיהו וללכת לאורו ביחיד ובציבור. ממרחקים דבקו בלב ונפש במרן הרב זצ"ל והוא היה להם לעמוד-אור לנחותם הדרך.

כאמור לעיל, הגדילו לעשות אנשי "בית אברהם" בפאביאניץ – רחש לבם דבר טוב לכתוב ספר תורה ולשלוח את היריעות הראשונות אל הרב זצ"ל, על מנת לכבד אותו בכתובת האות הראשונה, ואת כל המסתופפים בצלו – צילא דמהימנותא – בכתובת האותיות. המאורע נחוג בבית הרב בראש חודש טבת, ז' חנוכה תרצ"ב, והרב כיבד את המסיבה החגיגית בשיחת-קודש ארוכה, המשלבת את 'תורה אור' עם 'נר מצוה' – מצוות כתיבת ספר-תורה עם נרות המצווה של ימי החנוכה. ועלינו להחזיק טובה להרב קלמן-אליעזר פרנקל ז"ל, שרשם את הדברים שנאמרו באותו מעמד מרומם, והדפיסם בספר "שמועות ראי"ה" (ירושלים תרצ"ט, עמ' קה-קי, עיי' מועדי הראי"ה פרק יב, עמ' 166).

ראוי לציין שרק"א פרנקל ז"ל, גם הוא הגיע אל בית הרב מעולם החסידות, כאיש חסיד האמון על חצרות אדמורי"ם ושותה בצמא את דבריהם. אביו היה חסיד בית-סוכצ'וב והוא נמשך אל צאצאי בית ווארקא. היתה בו מזיגה של מוח ולב, ומזיגה זו היא שכבשה את לבו כשהגיע אל שולחנו הטהור של הרב בירושלים.

בהקדמתו לספר "שמועות ראי"ה" הוא כותב: "היתה לי תשוקה מיוחדת להכיר מקרוב את רבן של ישראל, אשר הכרתיו מתוך הכתב, מאמרים ומכתבי-קריאה במאספים ובעיתונות, ושהיה חותם 'עבד לעם קדוש על אדמת הקודש'. כאשר זכיתי לעלות לארץ ישראל מצאתי את שאהבה נפשי. בהגיע לאזני דבר השיחות בקודש, אשר רבנו משמיע בשבת-קודש בעת ה'סעודה השלישית', הלכתי ובאתי להקשיב להן, ואמנם שיחות אלו באווירה של קדושה השאירו עלי רושם בל-ימחה".

"ראיתי לפני גאון-ישראל, איש-אלקים, המחבר רעיון לרעיון, גמרא וזוהר, מדרש ומורה-נבוכים, ים של בקיאות בנגלה ובנסתר, לא רק בשני התלמודים בבלי וירושלמי, אלא גם בראשונים ואחרונים, בספרות החסידות והמחשבה. ברעיון פילוסופי במורה ובכוזרי יישב מאמר קשה בגמרא והלכה שברמב"ם".

על יחס מרן הגראי"ה קוק זצ"ל לתנועת "בני עקיבא"

א

לפני שקמה תנועת הנוער "בני-עקיבא", שלטו בארץ שתי תנועות נוער – "הנוער העובד" ובית"ר. "הנוער העובד" השמאלי, שהתאמץ לארגן כל נוער שיצא לעבודה (ואז יצאו לעבוד על פי רוב אחרי בית-הספר היסודי), והרעיונות הסוציאליסטיים בפיו, ו"ברית תרומפלדור" (בית"ר) הימנית, שהלהיבה את הנוער בסיסמאות הציוניות המדיניות שלה (שתי גדות לירדן וכו'). הצד השווה שבהן – שתיהן תנועות נוער לא דתיות, ואילו תנועת נוער דתית – לא תיזכר ולא תיפקד. (עיי' שחר אורות עמ' 179).

טבעי הדבר שגם בני נוער תוסס ממשפחות דתיות נמשכו לכאן או לכאן, ואם בני הישיבות חניכי הת"תים עוד התבצרו בעולמם והחזיקו מעמד, הרי לעומת זה, מקרב חניכי בתי הספר של "המזרחי" – היתה הנשירה חמורה ביותר. המצב הנ"ל עשה שמות בבוגריהם. הם פנו ימינה או שמאלה, והמתחנכים עמדו חסרי-אונים בפני הזרם הסוחף, ההורס את כל מה שהם בונים.

באגרות הרב מאיר ברלין ז"ל אנו קוראים, כי מרן הרב זצ"ל כינס פעם את ראשי חינוך "המזרחי", והזעיק אותם לדון במצב החמור, אולם דיונים אלה העלו חרס בידם, כי הם הציעו כרגיל חיוק המערכות הקיימות, ודחו מראש כל נסיון מחודש. רעיון הקמת תנועת נוער נתקל מיד בגישה שלילית. בהתאם לתפיסתם השמרנית, קבעו אנשי החינוך הוותיקים, שאין מקום בכלל לתנועת נוער דתית. ברם, גם אילו היתה גישתם חיובית לרעיון זה, לא יכלו לעשות הרבה, שכן לפי מהותה, אין תנועת נוער יכולה לקום על ידי החלטה מלמעלה.

אכן קרה נס והיזמה פרצה ובאה מלמטה. בין הצעירים חלוצי "הפועל המזרחי", התעוררה הדאגה החמורה למצב הקיים, ואחד חלוצי נמרץ – חניך ישיבות – יחיאל אהרן אלייש (היי"ו) [ז"ל], אשר גם למד זמן מה ב"מרכז הרב", העזיז ועשה מעשה – ואז קם הדבר ויהי. בשנת תרפ"ט, ללא אמצעים וללא עזרה, ליקט-אירגן סביבו חבורת בנים ובנות – לפי הצעת הח' אברהם קסטנבוים ז"ל קרא להם "בני עקיבא" – והתחיל לרקום איתם חזון קבוצה דתית. ההתארגנות והרעיון כבשו את הלבבות הצעירים, ואל ראשוני החבורה נוספו לאט לאט עוד בנים ועוד בנות, והתחילה צמיחה רצינית (וכל פרשת הצעדים הראשונים, הלא היא כתובה ומודפסת בספר זכרונותיו של הח' אלייש – מעשה הבא בחזון, תל-אביב, תשמ"ג).

אכן, בצורתו ובתכנו היה ענין "בני עקיבא" רחוק מלמלא "רצון יראיו". גוף זה עדיין לא היתה לו דמות-הגוף, וטרם נקבע לו אופי כלשהו. אחד-אחד נלקטו, נער עובד ונער לומד, בת למשפחה דתית ממש וחברתה ממשפחה מסורתית, ומהם שרק כפשע בינם לבין חבריהם שיצאו מן התחום. ממש קשה להגדיר מה החזיק את הצעירים הללו במסגרת הרופפת הזאת ומדוע – למרות הזרם הסוחף – מצאו את מקומם ב"בני עקיבא". היתה זו, אפוא, חברה מעורבת של בנים ובנות, שחינוכם הדתי היה די רדוד, והתוספת החינוכית של תנועת-הנוער עדיין לא הספיקה לשנות הרבה.

ב

לא ידוע לנו מתי ואיך הגיע דבר "בני עקיבא" לאוזני הרב, והאם הוצג לפניו הנושא בצורתו הנכונה, אולם יש להניח שקיבל את הידיעה על המתרחש ברגשות מעורבים. הרב אשר כידוע הילוכו היה בקדושה, וטהור-עינים היה מימי נעוריו,¹⁴³ רחוק היה מלהשלים עם תערובת בנים ובנות. והלא זו היתה אחת הפרצות, שנגדה יצא חוצץ בבקורתו החריפה על הגמנסיה ביפו, וב"אגרות הראי"ה" הוא חוזר על כך כמה פעמים, ולהלן מובא מכתב נמרץ אשר בו מחה נגד אלה שתלו בו בוקי-סריקי, שכאילו ממנו יצאה הוראת-היתר בענין זה.

אבל הואיל והוא הכיר יפה את המצב, וודאי סבור היה כי אם מתגלה עוגן הצלה כלשהו, שיש בו בכדי להחזיק, לעצור, לשמור, אין אנו רשאים לוותר עליו, גם אם אין הוא פועל "כרצון חכמים",¹⁴⁴ וגישתו זו של הרב הלא גם היא כתובה ומפורשת באגרותיו.

כי הנה מצאנו ב"אגרות הראי"ה" שלש אגרות שערך הרב אל אחד היקרים – ר' דב מילשטיין ז"ל (נפ' לעיל עמ' 40) – אשר בניו התרחקו מ"אורחא דמהימנותא". במכתב הראשון, שבט תרס"ז, מדריך הרב את האב וכותב לו: "לפעמים הורים צריכים לדבר עם הבנים במדרגה נמוכה מאוד, בשביל לזכות לאזנים קשובות", אבל אם ירצו "להרימם בחוזק יד", למעלה ממדרגתם של הבנים, לפי "הרגשת הקדושה שהאבות מרגישים בלבם – לא יועילו כלל אלא יזיקו" (אג', ח"א, אגרת נ, עמ' נט).

וכעבור שנה, אדר תרס"ח, מוסיף הרב וכותב בתשובה לאב המדוכא: "גם עכשיו שהרחיקו ללכת – אין להתייאש מהם כלל. – – – אנחנו צריכים להרכין את הרגשותינו

143. וכך מספר איש-ירושלים, הרה"צ ר' יוסף-לייב זוסמן (שליט"א) [ז"ל]: "זוכר אני, איך שפעם אחת במוצאי שבת, בא אליי זוג מודרני. האשה היתה לבושה בצניעות ועמדה מרחוק. והאיש התחיל משוחח עם הרב, אך באמצע השיחה התקרבה גם האשה וגם היא פנתה כדיבורים אל הרב, אולם הרב הפנה מיד את ראשו, התרחק קצת כשעיניו מושפלות למטה, וכמעט סגורות היו, כדי שלא יראה את האשה אפילו בראיה-בעלמא. וכמו ששמעתי מפורש מפי-קדשו של מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל, שהוא יכול להעיד על הרב שמעולם לא הסתכל בצורת אשה עוד מטל ילדותו".

הקדושות הרבה, כדי לספר עם הבנים בלשון שהם נזקקים. – – – בכל האופנים, לא ירחיק את בניו ויקרבם כפי היכולת, וסופם בוודאי לתשובה" (שם, אגרת קיג, עמ' קמג-קמד).

ובמכתב שלישי, אייר תרס"ח, מוסיף שוב הרב וכותב בתקיפות ובהחלטיות: "אם יחשוב כת"ר כרוב המון הלומדים, שראוי בזמן הזה לעזור להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי התורה והאמונה על ידי זרם הזמן הסוער – הנני אומר בפה מלא: שלא זו הדרך אשר ד' חפץ בה!" (שם, אגרת קלח, עמ' קע), והוא מסיים דבריו בתקווה ובאמונה, כי "אם לא נדחה אבן אחר הנופלים האלה, כי אם נקרבם לפי היכולת, אז כאשר זרם הזמן יתהפך – – – יהיו מוכנים לתשובה ולהטבה" (שם, עמ' קעא).

ברור לנו, איפוא, כי מה שכתב הרב ליחיד, כוחו היה יפה גם לרבים, ומה שלדעתו יפה היה כלפי בנים "שהרחיקו לכת" ודאי שיפה היה כלפי בנים "שלא הרחיקו לכת".

וכדרך שיעץ לאב שבניו מתרחקים, שלא ידחה אותם, אלא ישתדל להתייחס אליהם בסבלנות ולקרבם, מתוך תקווה שהקירבה עצמה תשפיע לטובה, כך נהג הוא עצמו בנידון זה של צמיחת תנועת נוער דתית מהסוג האמור, הואיל ויש בה עצירה כלשהי מול הזרמים הסוחפים ומוציאים לגמרי מחוץ למחנה היהדות הנאמנה. שהרי כך קבעו לנו חז"ל: "הנה להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" (שבת קמח, ב; ביצה ל, א).¹⁴⁴

144. וכבר תורה זקן, בנו ותלמידו של מרן החתם סופר ז"ל, הגראש"ב סופר ז"ל בתשובותיו "ופשיטא שאין בדברים כאלו לדיין ומורה ומארא דאתרא, אלא מה שענינו ראות לפי המקום ולפי הזמן – – – כי צריך לשקול במאזני שכלו אם יוכיח, או יפה השתיקה, דמוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין. ונראה לי שעל זה הזהירה התורה הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ויקרא יט, יז). שתהיה זהיר שלא תשא ולא תרבה עליו [את] חטא השוגג להיותו מזיד על ידי התוכחה. וגם אם מזיד הוא ולא יקבל את התוכחה, יגדל עונו ויתרבה עונשו, מאשר אילו לא הוכיחו ולא התרה בו" (שו"ת כתב סופר, או"ח, סי' נו). והואיל והנושא הנידון היה מן הדברים, שבדורותינו כל רב נתקל בהם לא-פעם, יש להניח שהוראתו הברורה של הבן – ה"כתב-סופר", מסורת היתה בידי מפי האב, אביהם של ישראל מרן ה"חתם סופר" ז"ל.

וראה חידושי חתם-סופר ביצה ל, א, וציין לעיין בשו"ת תשב"ץ ח"ב סי' מז. ועי' תוס' שבת נה, א, ד"ה ואף על גב וכו'. וראה רש"י דברים א, ג: "ראובן בני, אומר לך מפני מה לא הוכחתך כל השנים הללו, שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי" (ומקורו בספרי שם). ואף במזידין ממש שמצינו בזה דברים חריפים בפי רבנו דוד בן זמרה ז"ל (הרדב"י), דבר "אלו הפריצים העוברים עבירות ביד-רמה ובשאט-נפש, וכשבאים לייסר אותם, אומרים שימירו", שביחס אליהם הוא שולל כל גישה פשרנית וכותב: "לכאורה היה נראה לומר להניח אותם לעבור על קצת מצוות, כדי שלא יעברו על כל גופי תורה – – – הא ודאי ליתא שהרי כולנו ערבים זה לזה, וקרא כתיב ואם העלם יעלימו וגו', ותו שאם באנו לחוש לזה, אין מעבירין על העבירות, אעפ"י שזו קלה וזו חמורה, – – – דודאי מוטל עלינו לקיים תורתנו ויהי מה שיהיה אחר כך", הנה בהמשך דבריו בסיום התשובה, הוא מוצא לנחוץ להוסיף דברי הדרכה מתונים: "ואף על גב שכתבתי כל זה להלכה, מכל מקום יש למנהיג

ג

אם החליט הרב שצריך לנהוג בסבלנות כלפי מחללי שבת ואוכלי טרפות (שהם לדעתו בבחינת "תינוק שנשבה" בשבי דעות וזרמים), על אחת כמה וכמה שראוי לנהוג באותה מידה כלפי אלה שהם שומרי שבת ואוכלי כשר, אלא שגם הם "שבויים" בצורה חלקית, ונוהגים קולות באיסורים אחרים. ואל יאמר האומר: הואיל ואלה רואים את עצמם כדתיים, צריך לנצל את העובדה ולהוכיחם! על זה נאמר "כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע" (יבמות סה, ב) – היינו שצריך לשקול מראש, אם מדרגתם הדתית מגיעה למידה זאת שיקבלו תוכחה ויסורו מדרכם.

אכן, טענה נוספת בפי הטוענים: על ידי שמתעלמים יכול הדבר להתפרש כהסכמה, ויש בזה משום מתן לגיטימציה, הענקת הכרה באיזו יהדות חדשה, וה"בדיעבד" הופך ל"לכתחילה". הנה בעיה זאת קיימת לגבי עיקרה של הוראת חז"ל "הנח להם לישראל", שהרי בכל מצב כזה ניתן הדבר להתפרש כאילו "התירו פרושים את הדבר", אלא על כרחך "קים להו לרבנן", שהנזק שייגרם על ידי "שיהיו מזידי", הפסדו יותר גדול מזה שיכול להיגרם על ידי פרשנות מוטעית, שכן נזק הזדונות ותוצאות המרדים (מצד אלה שאינם מוכנים לשמוע בקול מוכיחים), הוא חמור ביותר, וברוב המקרים אינו ניתן לתיקון, ואילו נזק הפרשנות ניתן לתיקון ע"י צורות שונות של הסברה והעמדת דברים על אמתם. שערי-הסברה לא ננעלו, אם לגבי אלה שעליהם נאמר "הנח להם", שישנן שעות-רצון שבהן אפשר להשמיע גם באוזניהם דברים בעלי אופי של הסתייגות, ואם לגבי אחרים שלהם אפשר לומר בפירוש ולהגיד דברים כדרכנות, שמעשים אלו ואלו "אין רוח חכמים נוחה מהם", ורק בגלל חומרי-השעה נמנעים מתוכחות ומחאות וכל שיש בו בכדי לדחות ובכדי להרחיק.

והרי אמרו חז"ל שאפילו בדברי זירוז בערב שבת, ביחס לכמה דברים "צריך למימרינהו בניחותא" (שבת לד, א). ואכן, אמירות בניחותא בהזדמנויות שונות, לא בקולי קולות אלא בדברי נועם, וכן חתירה אטיית-מתמדת לגדירת הפרצות, לתקנת המצב, הן לא רק שומרות מהידרדרות, אלא גם מתקנות ומשפרות. ועוד: ככל שהגוף הארגוני מתחזק והחברה מתגבשת, ההכרה העצמית גם היא מתחזקת, והיא מנסה יותר ויותר לחזור אל עצמה, לחזור לאיתנה, להבריא, לחזק את היסודות שנתערערו ולערוך בדק-בית בכל שנשחק בתקופות הזעזועים והסחף.

עוד בהיות הרב בחו"ל, כתב באחד ממאמריו ב"הפלס" (עיי' לעיל עמ' 31):

"ודאי צריכה ההנהגה ביחס להטבת המצב הדתי המעשי, להיות הולכת בהשכל ודעת, הכל לפי ערך המקום ולפי מצב המקבלים. לא חלילה לשנות דבר מן התורה, אבל

הדור להיות מתון בדברים כאלה, לפי שאין כל האנשים שוים, ולא כל העבירות שוות – – והכל לפי ראות עיני הדיין – המנהיג, ובלבד שיהיו כל מעשיו לשם שמים" (שאלות ותשובות הרדב"ז, ח"א, ס' קפ"ז).

במשקל תהיה ההטבה, במיתון ואהבה, שלא לומר דבר שאינו נשמע, כמו שאנו מוזהרים מחז"ל, ולצפות תמיד לסיבות המזדמנות להוסיף מעלה על מעלה, שלימות על שלימות, להשיב את כל הכושלים לאיתן-התורה, תחילה בדברים היותר עיקריים, ואחר-כך להוסיף כוח אהבה וקשר של רגשי קודש ועמהם קיום מעשי גם לענפים ולפרטים" (אפיקים בנגב, אוצרות הראייה מהדור"ב ח"ב עמ' 126).

*

ואמנם מצא הרב הזדמנות להביע את דעתו הברורה נגד ריקודים משותפים של בנים ובנות, והדברים נכתבו לאחד מראשי "בני-עקיבא" בחו"ל:

על דבר הריקודים – הס מלהזכיר פריצת גדרי תורתנו הקדושה, ודרכי הצניעות והטהרה שהם מוחזקים בין שלומי-אמוני-ישראל מעולם.

חלילה לחקות את פורקי עול תורה ויראת שמים, ולהכשל אפילו בשמצא דשמצא דאביזרא [דעריות] האסורה והמגונה.

הרגש החברתי מתחזק וכבוד הבנות בישראל מתפאר, דוקא עם יסוד חיי קודש. ואפילו בנות עמים אחרים, היודעות פרק בתרבות, יכולות להעיד על היתרון של כבוד האשה ויחס ערכה החברתי, שהוא מרומם על פי תרבותנו והליכות חיינו – על פי היהדות בטהרתה – לעומת אחרים המתפארים בכאלה ותוכם ניחר.

והייתם קדושים, ותזכו לעלות על אדמת הקודש, לבנותה ולהבנות בה על פי התורה והמצוה.

שו"ת עזרת כהן, סי' ל

אלא שעם היות דעתו של הרב ברורה ונחרצת, ש"בני עקיבא" חייבים גם הם לשמור על "דרכי הצניעות של שלומי אמוני ישראל", הרי כאמור לעיל כיון שידע יפה מה רב כוחו של עוגן-הצלה זה להציל נוער מהידרדרות גמורה, לא רק שלא יצא ב"קול רעש גדול" נגד הנעשה, אלא גם חיזק בצניעה לב אבות מודאגים ועודד את רוחם.

ד

לאחד מצאצאי האדמו"ר מראדומסק, בעל ה"תפארת שלמה" ז"ל, היו שתי בנות. הגדולה יצאה לעבודה, וכעבור זמן קצר נתחברה ל"נוער העובד", ולאט לאט התרחקה מאורח חיי בית הוריה. כרגיל ניסו ההורים לעצור בעדה, אבל לא הצליחו.

השניה – בת מאוד רצינית, מצאה את דרכה ל"בני עקיבא", המשיכה באורח-חיים דתי, אלא שליבה נמשך לרעיונות החברתיים-חלוציים, שקסמו אז לכל בני הנוער באידיאליזם שלהם הקשור בבניין הארץ. כשנודע הדבר להורים, שוב ניסו להתנגד, אולם היא היתה איתנה בדעתה והמשיכה בדרך שהלכה בה, אף כי בדרך כלל הקפידה על כיבוד ההורים, וחוץ מעניין זה היתה הנהגתה הדתית כרצונם.

והנה עלה רעיון טוב אצל אביה. הואיל ו"בני עקיבא" שייכים לתנועת תורה ועבודה, ל"הפועל המזרחי", והם כידוע רואים את הרב כפטרון הרוחני שלהם, ודעתו מקובלת עליהם, ילך אפוא אל הרב ויבקש ממנו שיצווה על בתו לקיים מצות כיבוד אב ואם כהלכה ולעזוב את "בני עקיבא".

חשב ועשה – בא אל הרב ותינה לפניו את בעייתו, וכמובן טען שאמנם "בני עקיבא" רואים את עצמם דתיים, אבל הלא זוהי תערובת של בנים ובנות ואין הוא צריך להסביר לרב את חומר העניין, וביחוד לגבי נכדת ה"תפארת שלמה". כשגמר האב להציג את עניינו ובקשתו, שאל אותו הרב: האם זו בת יחידה לך? לא, השיב האב, יש לי שתי בנות וזו הצעירה.

ומה עם הבכירה? – המשיך הרב ושאל.

אה, נאנח האב, על הבכירה לצערי אני לאחר יאוש. כאן גם הרב לא יכול לעזור לי.

למה? מדוע? – תמה הרב.

כן, השיב האב, היא הלכה ל"נוער העובד".

אם כן, גמר הרב, מה אתה רוצה? תשמח שבתך השניה הולכת ל"בני עקיבא".¹⁴⁵

והוסיף הרב להסביר לאב החרד, כי בעתות הללו אשר כה רב "צער גידול הבנים" ואין לנו כוחות מספיקים לעמוד בפרצות, צריכים לשמוח על כל בן ובת שלא יצאו "מחוץ לתחום", וחייבים לגלות סבלנות מרובה כלפיהם. הרב גם הביע תקוותו שאם הבן או הבת מחוברים אל ציבור דתי, הרי גם אם אין דעתנו נוחה מדברים שונים הנעשים שם,

145. וכך מצאנו בכתבי-קדשו של הרב: "יש לעיין בדרכי בני אדם כשרוצים להוכיח איזה איש להסירו מדרכו, אולי זו הדרך לפי ענינו טובה היא אע"פ שיש בה חסרונות, אבל חסרונותיה מגינות עליו בעד חסרונות יותר עצומות, והשי"ת ידריכנו במעגלי צדק, שלפעמים פיתוי היצר הוא להשתקע בתוכחות לכל אחד, ואין זה כי אם רוע לב, והמרחם רחום יכפר" ("מסר אביך", מדות הראי"ה, עמ' ק"ג).

הדרכה מפורשת זאת, שמעתי גם מפי אדמו"ר מליובאוויטש (שליט"א) [ו"ל], שבביקורי הראשון אצלו (אייר, תשי"ז), אמרתי לו בקשר לפעולתי ב"בני עקיבא", כי לא פעם ישנה אצלי נקיפת-לב, שהרי יודע אני שתנועת נוער מעורבת וכמה נוהגים השגורים בה אינם כהלכה, אינם כדרכה-של-תורה, ושאלתי מה דעתו על כך?

ותשובתו-תגובתו הברורה היתה: "כל זמן שיהיה זה טבוע וקבוע בהכרתך או דאס איז אַנְאומגליק נאר ראם קומט ראטעווען פון אַ גרעסערן אומגליק [שזה אסון, אלא שזה בא להציל מאסון יותר גדול], תוכל להמשיך בדרכך ובעשייתך".

ובאגרת שפורסמה בקובץ "גדיל תורה" – כפר חב"ד תשמ"א, עמ' 233 – הוסיף וכתב שקיים "חיוב הצלה מחינוך-כפירה – אפילו לחינוך שאינו בשלמות, על כל פנים לחינוך של שמירת עיקר הדת והתמורות שבתורה – – – והטענה שעל ידי זה נותנים [כאילו] הכשר וכו' – הנה יש כמה אופנים להבטיח זה".

יש בטחון כי בעתיד הקרוב או הרחוק, ישובו אל צור מחצבתם, "יחזרו לאיתן התורה" (כביטוי של הרמב"ם בהלכות ממרים פ"ג, הל' ג).

בנוסף שונה השיב הרב כעבור שנתיים, לאחד-מיוחד מיקירי-ירושלים, רבי זאב שחור ז"ל, כשבא להתאונן לפני הרב ולהסיח את צערו על שנכדו המוכשר, בנימין שחור, נמשך ל"בני עקיבא", והתחיל מתמסר להדרכה בסניף ירושלים. כאן הסביר הרב שהואיל והוא מתרשם מדברי הסבא עצמו, שפעולת הנכד נובעת מתוך מניעים חיוביים, מתוך דאגה לנוער, ומתוך רצון כן לכוון את הנוער לתורה ולמצות, הרי גם אם יש להצטער על שהדבר נעשה על חשבון הלימודים שלו, אין לעמוד בדרכו ואין למנוע אותו מעשייתו שהיא ודאי חשובה מאוד, שכן בן משפחה כזאת, המביא אתו רכוש רוחני עשיר, חזקה עליו שהשפעתו תהיה טובה ביותר על חניכיו הצעירים.

ועל דברי ההרגעה שנאמרו בשעתם באוזני האב ובאוזני הסבא, ניתן לומר "ונצדק קודש", כי אכן נתקיימו ונתאמתו הדברים אשר יצאו מפה-קדוש:

נכדת ה"תפארת שלמה" תחי' – זכתה להקים בית נאמן בישראל, והעמידה דור-ישרים מבורך, ממשיך מורשת אבות לתפארת. ונכדו של ר' זאב שחור ז"ל, חברנו בנימין שחור ז"ל, גדל ועלה, והיה אחר כך לאחד מראשי "הפועל המזרחי". הוא נתגלה כבעל מידות נעלות, כרב-פעלים וכרב-תושייה, ובעבודתו הציבורית כמזכיר כללי של המפד"ל וכחבר הכנסת, עשה רבות בכל מערכות היהדות הדתית במדינה, ובמיוחד היה מ"תמכין דאורייתא" ועזר למוסדות התורה בכל כוחו, ואף הוא זכה להעמיד משפחה מפוארת של בני-תורה.

ה

כשטלטלני מרד הנעורים והתחלתי לטפל באתחלתא של "בני עקיבא" (בקיץ תרצ"א), מתוך חרדה לעתידו של הנוער, ידעתי שאין דעתו של הרב נוחה מזה. הוא חשב, בצדק, שאני צריך להיות שקוע עדיין בלימוד, ושזה מוקדם מדי בשבילי, אולם הוא לא אמר לי דבר. אבל כעבור שנה, בקיץ תרצ"ב, כשחזרתי לישיבה אחרי חופש הקיץ, ומצאתי שעת-כושר וסיפרתי לו שהייתי בשרון, וארגנתי סניפים של "בני עקיבא" בפתח-תקוה, בבני-ברק ובכפר-סבא – ותנועת נוער דתית היתה שם דבר לגמרי חדש – הגיב הרב זצ"ל בזה הלשון: "אין לך דבר קדוש מזה!"¹⁴⁶ ומדיבור זה שאבתי הרבה עידוד.

הרב ידע יפה מה מתרחש במושבות, ומה טיבו של הנוער שאנחנו מטפלים בו, שנוער זה עומד על הגבול, ושזו ממש הצלה מתנועות הנוער הלא-דתיות. עם זאת מצא לנחוץ

146. כיוצא בזה חזר ונשנה הדבר כעבור שנים, בביקורי אצל אדמו"ר מליובאוויטש (שליט"א) [ז"ל], בהמשך הדברים לאותה שיחת-יחידות שהוזכרה לעיל. הוא חזר וחיזק אותי באמרו שזו השליחות שהוטלה עלי ממרום, וגם אם נתקלים בקשיים ובדרכי-ביצוע לא-נוחים, חייבים להתמיד ולהשתדל למלא את השליחות באמונה.

להוסיף ולהעיר לי בלשון הפסוק במשלי, ואמר: "תומת ישרים תנחם" – צריכים להזהר שלא לפגוע בתומת הישרים", וכוונתו היתה שתוך כדי הפעולה הברוכה בנוער אשר תומת-יהדותו ויושר-דרכו כבר נפגעו, לא ימשכו לתנועה את אותו הנוער הנמצא באהלי התורה, בישיבות וכו', הנאמן לתום וליושר של דרכי האבות.

בחול המועד פסח תרצ"ד, התקיים כינוס מדריכים של "בני עקיבא" בירושלים. לקראת הכינוס הקדמנו ונכנסנו אל הרב – חברנו ר' אליעזר אלינר ז"ל¹⁷ ואני – ובקשנו מכתב ברכה, הרב נענה לנו ברצון, ותוך עשר דקות כתב את המכתב הנלבב דלקמן:

אברהם יצחק הכהן קוק

הרב הראשי לארץ ישראל

האב"ד בעיה"ק ירושלים תובב"א

ב"ה, יום י"א לחדש ניסן תרצ"ד

יקירי לבבי "בני עקיבא"

– עז לכם ויפעת נשמה ממקור ישראל.

חביבי, ממעמקי הלב הנני שולח לכם את הבעת הוקרתי לכינוסכם היקר. חזקה מאד היא תקותי שאתם תדעו איך לשאוב ממעיני הישועה, שבכלל הם חולכים ונפתחים לישראל וארצו, לרוחו ורגש חירותו, למרות כל הסבוכים, המעצורים והצרות ברוח וחמר, שהננו בתור חלק מכלל ישראל סובלים כל כך מהם, בפרק המעבר של הזמן הקשה הזה. ממעינות האלה, תהיו אתם אחי היקרים, יודעים לקלוט את הזון ואת הטוהר, שבהם תכירו להפלות יפה בין זרם לזרם, בין משקע זר שסערת הרוח מעלה בזעפו, ובין תהליך של מי מנוחות המשיב נפש, אשר בהם יהיה חלקכם ובהם תהיו נוחלים אומץ, עד כדי השפעה גם כן על חוגים שונים, להרחיב את יסוד ברכת החיים אשר צור ישראל וגואלו חי מופיע בה בעתים הללו על עם סגולתו.

מרבי עקיבא אורן של ישראל, אשר בשמו אתם נקראים בבחינת איגודכם, היו נא מכוונים לשלשת הסימנים המצינים לנו לדורות את קדושתו העליונה, שהם: ראשית – אהבת התורה עד לכדי מסירות נפש של סבל בלתי גבולי, הדעה היסודית שסם החיים של האומה ומכון גאולתה אין לו תוכן אחר כי אם זאת התורה שהיא "חיינו ואורך ימינו"; השנית – ההכללה "כולהו סתימתאה אליבא דרבי עקיבא". פלגים רבים חולכים וזורמים, מתניתין, תוספתא, ספרי, ספרא וכו', אבל הכל בא מתוך אותו הים הגדול, תורתו הכוללת של רבי עקיבא (עיין סנהדרין פ"ו), התורה תורת חיינו, כל פלגיה המתגלים ברוח וכל הפלגים המתגלים בחיי האומה, ממנה הם זורמים, ולאחדם

עם מקורם הברוך לנצח אנו נדרשים. נברך בתורה תחילה ונמצא את הארץ אשר אבדה לנו על אשר לא ברכו בתורה תחלה (עיין בבא מציעא פ"ה); והשלישית – היא מדרת רבי עקיבא המיוחדת, שהיא מתעוררת עכשיו בזמן צמיחת הישועה, להיות לנו לאור עולם, התלהבות ומסירות לחזק כל חזון של גאולה ותחיה לישראל וארצו. ודווקא מפני שהחזון בשעתו נכשל, ובר-כוכבא נפל ועמו נפל ישראל בבחינת חירותו הלאומית, בטוחים אנו כי תורת אמת אשר בפה קדוש יבוא תור לה, והתור הזה הולך ובא, ולא תקום פעמים צרה, ולא לחנם לחם ישראל מלחמת קיומו ונצחו עד דור אחרון ועד בכלל.

לכו אחים ובנים חביבים בכח זה, בכח ד' גואל ישראל, אל ירך לבבכם, אל תערצו מכל קולות של צווחות וקל-גסים, ד' עמנו, ובשמו ותורתו נדגול ונעשה חיל, לקרבת גאולתנו ופדות, נפשנו בישע צור ישראל אשר הננו לעדי עד עמו וצאן מרעיתו.

בברכה, חיים, שלום, חדות רוח וקושט סלה

נאמן אהבתכם

אברהם יצחק הכהן קוק

כינוס מדריכים זה היה מוצלח ביותר. עסקו בו בבעיות חינוכיות וארגוניות, וסבור הייתי שיהיה זה עידוד רב לצעירי-הצאן, אם יזכו להתקבל אצל הרב ולשמוע ממנו דברים בקודש. נכנסתי אל הרב ומסרתי לו על באי הכינוס, ושטחתי בקשתי לקבלם. נענית בחיוב. הענין עורר התרגשות רבה אצל הנוער, והכינוס כולו צעד בשמחה אל בית הרב. הורינו לבאים שבכניסה לאולם (שבו קיבל הרב יחידים וקבוצות שזרמו והגיעו אליו בתגים), לא יכנסו בערבוביא, אלא הבנים יפנו לצד ימין והבנות לצד שמאל, ושגם אלה ואלה לא יתקרבו לשולחן שבראשו יושב הרב, אלא יצטופפו ליד קירות האולם.

והנה פתח הרב בדברי ברכה והמשיך בדברי הדרכה. אולם רק בתחילת דבריו היו עיניו פקוחות, כשמבטו פונה לצד הבנים. בהמשך עצם הרב את עיניו, ודיבר אל כולם בלבביות. כאבא חביב המרבה לספר ביציאת מצרים, לקיים מצות והגדת לבנך, כך היו דברי-קדשו החמים באוזני המדריכים והמדריכות של "בני עקיבא", וכולם יצאו מחוזקים ממפגש רם ונישא זה.

מפגש זה, וכן פגישות נוספות עם בני-תורה, חיזקו את ידי המדריכים הצעירים, שביניהם היו גם חניכי ישיבות, בחתירתם לתיקון המצב הדתי ב"בני עקיבא". ואמנם באותה שנה התרכזו חבר מדריכים רציני בסניף ירושלים, ואחרי דיונים ממושכים הצליח לבטל את הריקודים המשותפים.¹⁰⁷ לא כן בשאר סניפי ב"ע, שם טרם "איכשר דרא", ועדיין נמשכה המכשלה כשהיתה. והיו לצערנו גם כאלה אשר "תלו עצמם באילן גדול" ופירשו שלא כהלכה את העידוד שהעניק הרב לב"ע, שכאילו הוא מסכים לדרך הפשרנית הזאת. ואם בארץ ניתן היה לסתור את הדבר בקלות. שהרי הכירו את הרב

מקרוֹב וידעו את דעותיו והנהגותיו, הרי בחוץ-לארץ קיבלו הדברים צורה מסולפת ומוגזמת, ומחפשי מומין שנלחמו בציונות והתנגדו ל"המזרחי", נאחזו בסילופים אלה בכדי לנגוח ולפגוע באישיותו הנעלה של הרב שהוא "מתיר איסורים" וכו'.

ן

מכתבו של הרב, שנכתב בשנת חייו האחרונה, מבטא את דעתו הברורה ואת הסתייגותו המוחלטת מכל "הנסיגות מדרך הקודש" – שלימדונו אבותינו ורבותינו הקדושים, גם כשהן נעשות על ידי "שומרי המסורת היהדותית", והוא מביע את צערו על שיש שמפרשים את חיבתו לכל העוסקים בבנין הארץ, כהסכמה ל"נסיגות" שלהם:

ב"ה, י"ט כסלו תרצ"ה

לכ' המרום והנעלה מו"ה משה גוטליב הי"ו

יו"ר קבוצת מזרחי, מוקצ'בו (מונקץ')

שלום וברכה באה"ר,

את מכתבו היקר מז' כסלו דנא קבלתי. וברב צער, נודע לי ממנו, שתולין בי בוקי-סריקי, דברים אשר לא יוכלו גם לעלות על לבי ח"ו.

בכל חיבתי לבנין אה"ק ולתחיית האומה עליה, שאנו רואים בעינינו מפלאות תמים דעים גואל ישראל ב"ה בזה בימינו, הנני מכריז ומודיע תמיד בכל מקום אשר יוכל להגיע, שעיקר העיקרים שביסוד ארחות הגאולה, בצמיחת ישועתה, הוא קשר הקדושה, הדבקות בהשי"ת, בתוה"ק ובכל קדושת ישראל, מראש ועד סוף.

אין לנו להבהל מהחוצפה שנתגברה דוקא בעקבתא-דמשיחא, ואנחנו חייבים להתעסק בבנין אה"ק, בישובה והתפתחותה במידה גדולה, ושכל מעשינו יהיו ע"פ התורה והמצוה, מבלי לסור ימין ושמאל, אפילו במצוה קלה של דברי סופרים, ואפילו בדבר קל של מנהג ישראל קדושים, ודוקא בזה נצליח ונהיה לתפארת ולמופת לכל הבונים בבנין א"י.

אבל לצערי רבו הטועים והמטעים, הרוצים לדון מתוך הדברים של החיבה לבנין הארץ שנשמעים ממני בע"פ ושנקראים בכתב, כאילו ח"ו יש כאן איזו פשרה ואיזו הסכמה כל דהו, על הנסיגות אשר כמה שדרות מהעוסקים בבנין הארץ נסוגים מדרך הקודש, אם הרבה ואם מעט – ד' יודע שלבי כואב על זה באין הפוגות.

והנני בזה קורא ואומר: אחי היקרים! התחזקו והתאמצו בקדושת ישראל, בדרך הקודש שלמדונו אבותינו ורבותינו הקדושים, רק שתוסיפו על זה את ההתקשרות לאה"ק ולבניינה, שהוא דבר שנתחדש עפ"י דרכי השי"ת הנפלאים בזמננו, מה שלא היה לזה שום אפשרות בימים קדומים זה כמה, לפני שהגיעה העת לחננה, והזמן אשר עליו נאמר, "כי רצו עבדיך את אבניה".

וכל מנהגי הקלות, נגד הדין ונגד מנהגים קדושים, שהתחילו להתנהג בהם גם מבני תורה, ומאלה המקושרים ביראת שמים, ושומרי המסורת היהדותית, בין מצד בני הישיבות, בין מצד צעירים אחרים, בין שהם מזרחיים בין שהם שייכים לקבוצות אחרות, הכל הוא נגד רוחי ונגד שאיפתו, ואני מוחה נגדם, ומכחיש מפורש כל מי שאומר איזה דבר לסייע למכשילים הללו בשמי ח"ו.

והשי"ת יתן בלב כל בנינו לשוב אל ד' ואל תורתנו הקדושה, בכל לבבם ובכל נפשם, להאזר בגבורה של קדושה ובתפארתה של תורה, ולהתאמץ במפעל הקודש של שיבת שבות ישראל אל אדמת קדשו, ונזכה במהרה לגאולה שלמה.

כנפש כל יראי ד' החרדים אל דברו ומצפים ישועתו מקודש, ונפש החותם

בברכה נאמנה מהר הקודש מירושלים

אברהם יצחק הכהן קוק

ז

תקוותיו של הרב שבנינו "יאזרו בגבורה של קדושה ובתפארתה של תורה" התחילו מתאמתות בצורה יותר בולטת, חמש שנים אחרי פטירתו, ביסוד "ישיבת בני עקיבא" הראשונה – בראשית שנת ת"ש – בכפר הרואה הנושא את שמו.

ויפה ביטא זאת נאמן-רוחו, מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל, באיגרת-עידוד שכתב אחרי ביקורו בכפר הרואה:

"מה נורא המקום הזה, גדולים מעשי צדיקים' שלא רק במעשיהם אלא גם בשמותיהם פועלים הם גדולות ונצורות. עד נאמן על זה הוא כפר הרואה, הוא הכפר הנקרא על שם כבוד קדושת מרן, גאון ישראל וקדושו, מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל. רובו ככולו יראי ד' וחושבי שמו, אשר זה כל אדיר חפצם לשכלל ולבסס את הכפר הזה, שיהיה ראוי לשם שנשאו עליו – – – ונתכוננה שם ישיבת בני עקיבא – – – אשר תלמידי ישיבתנו הגדולה "מרכז הרב", שזכו עוד ליהנות מאורו של רבינו זצוק"ל, משפיעים ומגידיים שיעורים בפני הצעירים, סוללים להם את המסילה הישרה במלחמתה של תורה, להמשיך את שרשרת הזהב, כמו שקיבלו מפומיה דמרן רבינו זצוק"ל".

*

"גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן" (חולין ז, ב) – "ישיבות בני עקיבא" שקמו מכחו ומכח-כחו של מרן הרב זצ"ל, השפיעו רבות ותרמו תרומה גדולה לחיזוק המצב הדתי בתנועת הנוער, אף גם קירבו רבים-רבים לאוהלה של תורה, ובוגרי הישיבות הטביעו חותמם על החברה הישראלית כולה.

אורו הגנוז של הרב ממשיך להאיר, "מוסיף והולך", וישיבות בני עקיבא והאולפנות לבנות, הפזורות על פני מרחבי ארץ-ישראל, משגשגות ועולות בעז"ה בכמות ובאיכות.

בהשפעת בני התורה הללו ובנות התורה, תוקנו כמה פרצות וכלל סניפי ב"ע שוב אין ריקודים מעורבים וכו'.

*

באחד הביקורים שלי בארה"ב, במסיבה למען ישיבותינו, הכריז הרב יצחק צבי וואהלברג ז"ל, רבה של קהילת "שומרי אמונה" בבורו-פארק: "ישיבות בני עקיבא בארץ-ישראל – זהו הספר הטוב ביותר שנכתב על הרב קוק!"

דומה אמנם שישנם עוד כמה וכמה "ספרים" טובים שחברו על הרב, אישיותו ומפעליו, גם בדפוס וגם במציאות. ואם בישיבות עסקינן, הרי ישיבתו המפוארה, ישיבת "מרכז הרב", הספוגה כולה בקדושת ארץ-ישראל, היא ודאי ה"ספר" המעולה ביותר.

אולם, כולי עלמא לא פליגי שישיבות בני עקיבא והאולפנות, הן מן ה"ספרים" הטובים שחברו מכחו ומרוחו של הרב, וברוך השם שב"ספרים" אלו מתווספים והולכים דפים יפים ופרקים נאים מדי שנה בשנה – כה לחי!

ואנו תפלה כי רוחו תמשיך לחפוף עלינו וזכותו המרובה תגן עלינו, ויהי נועם ד' על מעשינו סלה.

"ואורח צדיקים כאור נוגה, הולך ואור עד נכון היום" (משלי ד, ח"י).

*

"על שדות 'הפועל המזרחי' עלתה כפורחת תנועת-הנוער 'בני עקיבא' – תנועת נעורים ערה ותוססת, תנועה צמאת-מעשים, בוערת בחזון יצירה ושוקקת להעפלה ולכיבושים. שעל אחר שעל וביסודיות סללו להם 'בני עקיבא' את דרכם, לאט-לאט ובכנות, נאמנים לאמת חזוניהם ולשלמות שאיפתם. ותהי פרי היסודיות – דרך רעיונית ללא סטיות וללא התלבטיות סרק. ופרי האמת – חיי תורה עמוקים יותר, עקביים יותר, יונקים מן המקורות ונאמנים לשרשים.

כך נתגלתה אותה תופעה מפתיעה – ישיבה שהוקמה על ידי תנועת נוער, ישיבה עתיקה בתוכנה, חדשה במשטרה וחדישה בכיוונה. כך נתגלו חלוצי "בני עקיבא" כטובי הכובשים בהר ובנגב, בחומר וברוח, כטובי בניה-בונה של ארץ-ישראל המתרעננת והמתרוננת בשפעת הכוחות הניעורים בה ועליה.

אכן, יד-ד' עשתה כל אלה, דבר-ד' הנאמן 'כי לא תישכח מפי זרעו', הוא אשר נחה את מיטב הבנים בדרך לא סלולה, עדי נתגלתה כדרך-גאולים.

יהי, אפוא, ד' עמנו, כאשר היה עד כה, לנחותנו הדרך, להגביר כוחותינו וחילינו לאורייתא, לישראל ולארצו, עד תקום ארץ-ישראל בקדשה בקיבוץ בניה לתוכה – 'יהודה לעולם תשב וירושלים לדור ודור'."

מתוך חוברת "פה בְּיָנוּ",

כ"ה שנות "הפועל המזרחי" וח"י שנה ל"בני עקיבא"

דבר השמיטה

הואיל והדפסת הספר חלה בשנת תשמ"ז, ראוי לסיימו בנושא זה, ששמו של מרן הרב זצ"ל קשור במצוה רבה זו משני צדדים – בביצוע היתר הפקעתה מצד אחד, ובזירוז ובהשתדלות לקיומה מצד שני.

כידוע נתחדש היתר המכירה בשמיטה של שנת תרמ"ט, על פי רשכבה"ג הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל, וחזר ונתחדש בשנות השמיטה תרנ"ו ותרס"ג. וכמו בהלכות אחרות נחלקו גדולים חקרי-לב. הללו מתירין והללו אוסרין.

מרן הרב זצ"ל עלה לארץ בשנת תרס"ד, ובשמיטה של שנת תר"ע נשא הוא בעול סידור ההיתר, כרבן של המושבות, אלא שהוא נתן תנופה חזקה גם לקיום המצוה בחיבור ספרו "שבת הארץ" אשר בו העמיק-הרחיב בפרטי הלכות השנה השביעית, בסיכום שיטות הראשונים בכל הלכה והלכה. וכן הורה הוראות מעשיות לדרכי שמירת השביעית, ותשובותיו לשואלים נתפרסמו אח"כ בספרו "משפט כהן".

בסוף הקדמתו ל"שבת הארץ" כותב הרב:

"למרות הפקעת המצוה אשר בהוראת-שעה זו [על ידי היתר-המכירה], ישנם כמה גופי הלכות הנדרשים לשמור ולעשות בפועל, גם נמצאים יראי-ד' – – אשר אינם חסים על הפסד וטורח, והם נכונים לקיימה בכל כח, כדין וכמשפט – ברוכים יהיו לד' ולעמו. – – לכן מצאתי לי לחובה להוציא את החוברת הזאת אשר סדרתי להלכות שביעית בעזריה".¹⁴⁷

דברי הרב בשבחם של שומרי-שביעית, לא היו רק דברים שבכתב – הוא גם פעל והשתדל לאמץ ידי גבורי-הכוח עושי דבר השמיטה (וראה מה שכתב הגרי"מ טוקצינסקי ז"ל ב"ספר השמיטה" – מהדורת ירושלים תשל"ג – עמ' סב).

147. ספר נכבד זה נתקבל בחיבה יתירה בשערים המצוינים בהלכה, רבו הדנים בחידושי ומסתמכים על הוראותיו. בראש המהדורה השניה של הספר, ירושלים תרצ"ז, כותב מוהרצ"י ז"ל: "ומחזיקנא טיבותא לכבוד הגאון ר' איסר-זלמן מלצר שליט"א, אשר מלבד יקרת זירוזו בכלל להדפסת כתבי יד קדשו של מרן אאמו"ר הרב זצ"ל, גדלה ונכבדה לי ביחוד הערתו-דרישתו, שאשלים לברר ולפרט את ציוני המקורות של ההלכות, אשר בגוף הספר [שבת הארץ] בהוצאתו הראשונה – מתוך טרדות אותה השעה על שנת השמיטה ה' תר"ע – באו קצרים וסתומים יותר מדי". עיי' ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 78-86.

אברהם יצחק הכהן קוק
הרב הראשי לארץ ישראל
עה"ק ירושלים תובב"א

ב"ה [ה' תשרי, תרפ"ג]

קול קורא

ליסוד קופה של שומרי שביעית בארץ ישראל

גבורי כח עושי דברו – אמר ר' יצחק בשומרי שביעית הכתוב מדבר!
(ויקרא-רבה פ' א')

אחים יקרים פזורי הגולה בכל הארצות והמדינות, אשר נתן ד' להם מרגוע ופליטה במקומות מגוריהם, ראשי עם ד' הרבנים הגאונים הצדיקים הקדושים, פרנסי העדות וגבאי בתי כנסיות ובתי מדרשות, עסקני הצבור וכל פועלי צדקות בקרב גוי קדוש, וכל עם ד' הגוי כולו, הקשור באהבת עולם ובקדושת אמונים לארצנו הקדושה, לקדושתה ולבנינה, לקוממות הריסותיה ולנטיעת עם קדוש עליה, בכל לב ונפש, שלום עולמים וברכת חיים לכם מההר הטוב, מהר הקודש מירושלים!

אחים קדושים ויקרים! רבותינו הדגולים ואלופינו הנכבדים!

הנני מתכוין בזה לקראת כבוד תורתכם קדושתכם ומעלתכם, בקריאה של חבה בדבר שהזמן גרמא כעת. הלא תדעו רבותי, שהשנה הזאת שאנו עומדים בה היא שנת ערב שביעית, לפי חשבוננו המקובל לנו בארצנו הקדושה מדורות רבים, ע"פ הגאונים והרמב"ם ז"ל והמנהג הקדוש הקבוע בארץ ישראל.

ודעו לכם, רבותי, שבכל שנה של שמיטה, מעת אשר התחיל הישוב המעשי החקלאי של אחינו בני ישראל להתרחב בארצנו הקדושה, מתעוררת השאלה הגדולה: מה נעשה עם אחינו האכרים, אלה החפצים בכל לבם ובכל נפשם לשמור את קדושת הארץ כהלכתה, אלה שאינם חפצים להכנס בשום הערמה ושום הפקעה ומכירה ביחש לקדושת השמיטה החביבה, הקשורה בברית הארץ וקדושתה. ומאלה רבים הם, אשר עם כל חפצם הטהור אין ידם מגעת להוציא את רצונם הקדוש מן הכח אל הפועל, פשוט מפני שאלת החיים של שנת השמיטה עצמה, ובעזה"ר עדיין לא זכינו להתגלות הקדושה העליונה המובטחת לנו בתוה"ק בברכת הארץ במלואה, שאנו מצפים בכל יום שמהרה תבוא הישועה הזאת בכל תפארתה, עם כל ישועת ד' בכל הפרטים והכללים הגדולים שלה, על עמו ועל ארצו. אבל לעת כזאת אנו חייבים לתמוך בידי אחינו אלה, שרצונם חזק ואמיץ לשמור את קדושת הארץ ושבתה, להכין לזה עזרה מיוחדת: קופה של שומרי שביעית.

אמנם כמה גדולי ארץ מתחילים להשתדל ולדפוק על הלבבות בעת אשר כבר קדושת השביעית באה, בעת אשר כבר הזמן קצר להכין, לסעד ולסדר, את כל אלה הרוצים בשביתה קדושה כדין תוה"ק במלואו, בקיום מצוה כמאמרה, בלא צד קולא והוראת

היתר של דחק, ועל כן על פי רוב היו הפעולות לא רחבות, ושומרי השביעית מאלה יקרי הרוח, בעלי הנפש, יראי ד' ואוהבי מצותיו בלב תמים ובנפש חפצה, גם מהם היו רבים אשר לא יכלו להוציא אל הפועל את מחשבתם הטובה.

על כן הנני בזה מקדים וקורא אליכם; אחים יקרים! הקדימו להשתדל אצל כל גדולי עמנו, אצל כל נדיבי לב, אצל כל שלומי אמוני ישראל החפצים בקיום קדושת הארץ יחד עם בנינה הקדוש, בכל הכח הקדוש של קיום התורה ומצותיה כדת וכהלכה, בכל מלואם וטובם, שיהיו כולם חברים ליסד קופה גדולה לשומרי שביעית. ויקדימו לשלח את תרומת ידם, וכל המקדים הרי זה משובח, מראשית הזמן של השנה הזאת לקופת שומרי שביעית שיסדנו בעז"ה, והיתה למחיה ליראי ד' וחושבי שמו, מהאכרים והפועלים החפצים בשמירת קדושת השביעית כהלכתה, בלא שום הוראת היתר של קולא והפקעה.

תקתי חזקה בעז"ה, שעל ידי ההתעוררות המעשית של כל יראי ד', אחינו יושבי הגולה וגדולי ישראל, הצמאים לדבר ד' וחפצים לחזות בנועם זיו קדושת שבת הארץ כמאמרה, יתעוררו חסדי ד' מרובים ודרכים רבים יתגלו לפנינו באה"ק, להרחיב את גבול קדושת השמיטה, וקדושת שבת הארץ תעלה מעלה מעלה. ובעת רצון הזאת, אשר יד ד' לטובה נטויה היא על ארצנו הקדושה, לתת לנו בה יתד וגדר ולרומם בה קרן ישראל בהרמת נס ודגל עם ד' בתוכה, גם בעיני גוים רבים וממלכות עצומות – מצפים ומיחלים אנו, שכל אשר יעלה בידינו להרחיב את קדושת שמירת שביעית ושבת הארץ, כהלכתה וכמאמרה, יגלה פעלה והדרה על כל הארץ, ופזורי ישראל ינהרו לנו רבצם מארבע כנפות הארץ בתשוקת קודש, וימין ד' רוממה תשגבם בגבורה ותאזרם בתפארה ותמלאם רוח ד' בקדושה ובטהרה, להקים ביעקב עדות ד' ותורתיו מצותיו וחקותיו על עם ד' וארץ קדשו, לשמור ולעשות ולקים את תורת ד' ופקודיה באהבה רבה בכל לב ובכל נפש. וברכת ד' תגלה ותראה מהרה על ארץ חמדה בכל מלואה וכבודה, וירום קרן לעמו, תהלה לכל חסידיו, ולנוצרי פקודיו ועדותיו גבורי כח עושי דברו.

בטחוני גדול, בעה"י, שדברי המעטים היוצאים ממעמקי לבבי יכנסו ללבבכם הטהור, ותמהרו להרבות פעלים, בכל עיר ומדינה שיד ישראל משגת שם, לעזור ולהושיע לשומרי קדושת השמיטה בארצנו הקדושה.

והיה לכם לשם עולם, בחצרות ד' ובמשכנות קדשו, לרומם קרן ישועה ואור גאולה שלמה, כנפשכם היקרה ונפש אחיכם ועבדכם הנאמן, המצפה לתשועת ד' על עם קרובו וחבל נחלתו במהרה בימינו אמן.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

*

וראה מאמרו של הרב קלמן כהנא (שליט"א) [ז"ל] בדיעוץ "הליכות שדה" (שבת תשמ"ו, עמ' 15-20), וכן ניתוחו של הרב צבי אלימלך נויגרשל שליט"א – "תפקיד ההיתר ההלכתי" – שהוא דן בהרחבה בנושא היתר-המכירה ומביא את ההיבטים השונים שלו,

כפי שהם באים לידי ביטוי בהיר באגרותיו של הרב לגדולים וטובים באותה שנת שמיטה (חוברת "צא ולמד", ירושלים תשמ"ו, עמ' סב-סס).

"זכית להיות שומר שביעית בעבר ותמשיך לשמור שביעית בעתיד"

רבי זאב שחור ז"ל, מיקירי ירושלים וידיד נאמן של מרן הגראי"ה קוק זצ"ל, מהדר גדול היה במצוות, ואף שומר-שביעית היה. פרדס היה לו בסביבות פתח-תקוה, ובכל שנת שמיטה היה מפקיר פירותיו כהלכה, ואף טרח והעלה רוב הפירות לירושלים, ומסרם לחלקם לבני-תורה שיזהרו באכילתם בקדושת שביעית.

והנה נקלע רבי זאב לתקופת משבר כלכלי, שפגע בו קשות. גמ"חים שנתן – לא חזרו אליו, והערבויות שנתן – עליו היה לשלם. ורבה היתה מצוקה, עד כדי סכנת התמוטטות.

השנה ההיא – ערב שנת השמיטה היתה, וחברו על ר' זאב קרובים וידידים, שהפעם לא יפקיר פירות פרדסו, אלא ישתמש בהיתר-המכירה, והתמורה הנכבדה אשר יקבל עבור יכול הפרדס, תעזור לו הרבה לחלצו ממצבו הכספי הקשה. אכן, הדבר היה מאד קשה לר' זאב. מצוה שהחזיק בה זה כמה שמיטות – עכשיו יותר עליה? ורבתה מצוקתו הנפשית. אמרו לו קרוביו-ידידיו שיעשה שאלת-חכם, יפנה בשאלה זו אל מרן הרב זצ"ל, וכאשר יורה לו כך יעשה.¹⁴⁸

ברם, גם הצעה ישרה זו, עוררה חששות בלבו של ר' זאב. ראשית, זכר ר' זאב את הסערה שעוררו שוללי היתר-המכירה, ומאבקו הנמרץ של הרב להוכחת יסודות-ההלכה של ההיתר, והכרחו החיוני לפי המצב, ואם כן כמעט ברור מראש מה תהיה הוראתו של הרב ביחס לאפשרות השימוש בהיתר הכללי. שנית, חשש רבי זאב שימצאו בין קרוביו וידידיו שיקדימו אותו, וילכו אל הרב ויתארו לפניו את המצב הכספי שלו בצבעים שחורים, הרבה יותר ממה שזה באמת, ותיאור מוגזם זה יכריע לצד היתר.

אולם לא היתה שום ברירה אחרת בפני ר' זאב, והוא הלך אל הרב, ומסר לו על מצבו כמו שהוא, והשתדל כמובן להציג את הענין בפרטות, בכדי שלא לתת מקום לראיה לא מדויקת. והנה מספר ר' זאב: הרב הקשיב לדברי בקשב רב, שאל כמה שאלות הבהרה, ואחר כך שקע במחשבה. לאחר כמה דקות של דומיה, קם הרב ממקומו, אחז בידי ואמר בהתרגשות: ר' זאב, עליך אמר הכתוב "ברכו ד' מלאכיו, גבורי-כח עושי דברו לשמוע בקול-דברו" (תהלים קג, כ) בדרשת חז"ל בראש ויקרא-רבה: "בשומרי שביעית הכתוב מדבר!" לא בשבילך נתקן היתר-מכירה. זכית, ברוך השם, להיות שומר-שביעית בעבר,

148. בתחילה פנה הר"ז ז"ל בשאלתו אל מחותנו, הגרי"מ חרל"פ זצ"ל (שבתו של הר"ז מרת חיה-גיטל ע"ה, היתה נשואה לבנו הרב ר' יחיאל-מיכל ז"ל), אולם הגרי"מ סירב להורות לו בזה (אם כי בנושא אחר בהלכות שביעית, מצינו תשובה של הגרי"מ אל הר"ז – ראה "בית זבול", ח"ג. סי' מב).

ותמשיך לשמור שביעית גם בעתיד, והקב"ה יקיים כן "וציויתי את ברכתי" (ויקרא כה, כא) וימלא חסרונך בדרכים אחרות.

תשובת הרב וברכתו – המשיך ר' זאב – חיזקו אותי וממש הכניסו בי רוח חדשה. ואמנם, לא עברו ימים מועטים והסתדרתי עם כמה בעלי חובות קשים, המצב התחיל משתפר והולך בהדרגה, נתמלא והלך חסרוני, ונתקומה בי ברכתו של אותו צדיק (מפי נכדו, ידיד נעורי הר"ר אלכסנדר-זיסקינד ברלין ז"ל).

*

"כבר אמרתי זה כמה, שעל עצם ההיתר, אין לדעתי מה לפקפק כלל, אבל בכל זאת אין זה מונע ופוסטרו אותנו, מלבקש כל העצות אשר יזמין ד' לנו, שיוכלו אחינו בני ישראל היושבים בארצנו הקדושה, לקיים את המצוה כהלכתה, בלי שום הפקעה ודרישת היתר, וכל חלק קטן שבקטנים מארצנו הקדושה שביד ישראל, שתקויים בו מצות שביעית כדינה, אנו צריכים לשמוח עליו כמוצא שלל רב" ("משפט כהן", סי' סג, עמ' קכד).

"חלילה חלילה לשלוח יד, לבטל את אותם השובתים (בשביעית), המזכים אותנו במצות קדושת הארץ כמצותה – ולא ינקה כל הנוגע בהם!" (שם סי' עד, עמ' קמט).

"בעיקר מה שליבנו דואב הוא שעל כל פנים מצוות שביעית מופקעת היא ואין מקיימים אותה... ועל זה ליבי דווי, על שאנו מוכרחים ללמד את העם להפקיע מצוות שביעית, במקום שאנו חייבים תמיד להקים עדות ביעקב וללמד את ישראל להתחייב גם במצוות שאפשר להיפטר מהן" (איגרות הראיה א, אגרת קפט, עמ' רמו).

והשי"ת ירחם על עמו וארצו מהרה, ויחבוש לשבורי לבב המחוצים במחץ כאב נורא על המצב המדאיב של אה"ק ויושביה, המעיך להיכנס בפרצות דחוקות כאלה, ויתן מהרה מציון ישועה לישראל תפארתו, ונישא ברמה את דגל תורתנו הקדושה וקיום כל מצוותיה, ובכללן המצוות התלויות בארץ בכלל וקדושת שבת הארץ בפרט, על אדמה הקודש, לשמחת לב כל אוהבי שם ה' המצפים לישועת אמת (שם אגרת רעב, עמ' שח).

אנוכי שניתי ושילשתי שכל המתחזק בעוז ד' ועושה מצווה כמאמרה הרי זה משובח. והייתי תמיד מוכן לעזור בכל כוחי לשובתים, כאשר יעידו על זה אלה ששבתו בסביבותינו, כמה קירבתים וכמה טרחתם בעבורם, וכמה חיזקתי את ידם ורוחם כאשר באו להתיישב עמי אם ישבתו, כיון שראיתי שאין מצבם כל כך מסוכן, ובדוחק יוכלו להתפרנס. ואלה היחידים הם אצלי התכלית של כל היישוב (שם, אגרת תקנה, עמ' קצב).

אנוכי, שאני מיקל, אין לי כל ייפוי כח להשמיע על אחרים שיעשו כהוראתי, מפני שגם אני מודה שלולא ההכרח יותר טוב לשמור את השמיטה כהלכתה. ואני משתוקק לזה בכל לבבי ובכל נפשי. מה שאין כן המחמירים – לפי דעתם הם מחוייבים למחות בנוהגים להקל, בכל כוחם (שם עמ' קצא).

כפי ריבוי שיבתם של גאולים תתרבה הברכה העליונה להחיש גאולה, ואז נקיים הכל בבירור באופן שיהיה לנו שילומים על כל צערנו, ממה שאנו מוכרחים להשתמש בהיתרים דחוקים, ויעננו ה' במרחב" (משפט כהן, סי' סג, עמ' קכט).

*

"אף על פי שאני מקיל לאחרים, מפני הדחק וחיי-נפש ממש, לסמוך על ההפקעה, מכל מקום כשאני לעצמי אין לי עסק בפירות שביעית ח"ו, ואיך אתעסק להוציאם לחו"ל, ובפרט לגביה דמר, שחזיתיה לדעתיה לנטות לחומרא בעיקר הענין, שאלמלא גודל ההכרח והדחק ויסוד קיום ישוב ארצנו הקדושה התלוי בזה, הייתי גם אני אומר כן. – – – והשם יתברך יזכנו לימים ושנים הבעל"ט, לקיים כל המצוות כולן כתיקונן, באין מחסור דבר, וישמח לב מבקשי ד'" (משפט כהן, סי' פו, עמ' קס).

הערות הרחבה

- א. ע' להלן עמ' 108. ראה עוד "טל הראי"ה" רק א. שיחות הראי"ה פרקים ג, יא, כג. מועדי הראי"ה פרקים א, לד.
- ב. ע' טל הראי"ה פרק ו. מועדי הראי"ה פרק כד, עמ' 295-296, פרק לב עמ' 382.
- ג. ע' שיחות הראי"ה פרק א עמ' 41. טל הראי"ה פרק ד, עמ' מר-מג.
- ד. ע' שיחות הראי"ה פרק ו.
- ה. מתברר שהראי"ה הכירו כבר בשנת ה'תרל"ט עוד לפני ימי לוצין. ע' טל הראי"ה עמ' רכח, במאמרו של הרב חיים קרלינסקי.
- ו. ע' שיחות הראי"ה פרק כ.
- ז. טל הראי"ה פרק ו. שיחות הראי"ה פרק יב.
- ח. ע' שיחות הראי"ה פרק כב.
- ט. ע' שיחות הראי"ה מהדו"ב עמ' 161-162. חיי הראי"ה מהדו"ב עמ' 29, 146, 157, 205. טל הראי"ה פרק ו עמ' עו-פג. פרק ח עמ' קמב-קנ. לנתיבות ישראל בסוף מאמר יט. לשלושה באלול א, כה. דודי לצבי אגרות יח, לג-לד. משנת הנזיר עמ' יד.
- י. עוד על השתדלות הרב לקידום מתן הצהרת בלפור, ע' מועדי הראי"ה עמ' 367. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 117 ואילך, פרק "הדוגל בירושלים". חיי הראי"ה פרק י סע' ח, עמ' 192-193.
- יא. בזכרונות מזכיר הרב, ר' שמעון גליצנשטיין, בפרק "הרב וההצהרה" עמ' לה-מג. חזון הגאולה עמ' קעא-קעד, שמ. מאמרי הראי"ה עמ' 70. לשלושה באלול א, סד.
- יב. ע' השלמת הדברים בלנתיבות ישראל ב' מאמר פ סע' ה.
- יג. עדויות כאלו מנינו במועדי הראי"ה סוף פרק א, הע' 19. ולהלן עמ' 93.
- יד. ע' עמ' 130. חיי הראי"ה עמ' 135. ליקוטי הראי"ה א פרק "פודה ומציל", עמ' 381-396 (ועוד – ראה מפתח שם). ליקוטי הראי"ה ב פרק ב' עמ' 62-66. פרק כח עמ' 405. ליקוטי הראי"ה ג מהדו"ב עמ' 308-309. מועדי הראי"ה מהדו"ב עמ' 86, 368-369. שחר אורו פרק "אור יקרות" ועוד (ראה מפתח).
- יז. ע' שיחות הראי"ה, פרק יא, עמ' 122-123. חיי הראי"ה מהדו"ב עמ' 15.
- יח. ע' להלן עמ' 335. טל הראי"ה פרק ח, אמ' קפג. הקדמת הרב נריה למשנת הרב, בית אל ה'תשנ"ב סע' ב. הקדמת הגר"מ חרל"פ לשמועות הראי"ה. ספר הזיכרון לד"ר אדם נח בראון עמ' שנח-שס. משנת הנזיר עמ' צב.
- יט. ע' מועדי הראי"ה מהדו"ב, עמ' 444, 514-515.
- יו. הרב צבי קפלן ז"ל נפטר בעת הכנת מהדורה זו. נולד בגרמניה, כ"ג באדר ה'תרפ"ב, נפטר בירושלים, י"ט בכסלו ה'תשע"ג. התייתם בילדותו מאביו, הרב הסופר והמשורר, הרב אברהם אליהו קפלן ז"ל, מח"ס בעקבות היראה וראש בית המדרש לרבנים בברלין. הרב צבי קפלן עלה ארצה עם אמו בתרפ"ז. מח"ס "בשיפולי גלימתו" על דמותו של מרן הראי"ה קוק. על הרב נריה כתב בהקדמתו: "אלופי מנוער, שהיה גם מראשוני מכווני התעניינות אל תורת הרב". מבולטי בוגרי ישיבת חברון וממקורבי הגר"י הוטנר ז"ל. היה מן העומדים לימין הרב נריה בהקמתה וביסוסה החינוכי של אם ישיבות בני עקיבא בכפר הרא"ה. ע' בעמ' 364, 410, 420-422. "מיועדי החביב הרב הסופר", "חכם בן חכם, ספר בן סופר, בחושו הרגיש ובטעמו הטוב". היה חביב מאוד על הרב נריה כחבר נעורים ושותף לדרך. ע' סיפורים בדבר היכרותם בספר "שחר אורו".

- יח. ע' מועדי הראי"ה עמ' 359, וליקוטי הראי"ה א עמ' 451. ראה שיחות הראי"ה עמ' 24, וכאן עמ' 246.
- יט. ר' אברהם שוער, לוצין ה'תרכ"ט – ניו-יורק ה'ת"ש. ע' טל הראי"ה פרק ב, ושם עמ' קצד-רט.
- כ. שמונה קבצים א סע' קסה. אורות האמונה עמ' 66. נתפרסם במאמר "כתר תורה לצורתו הרוחנית של הרב קוק" מאת הסופר אז"ר, בתוך "המחשבה הישראלית" לר' אלחנן קלמנסון, יפו תרע"ג, דף כג.
- כא. ע' מועדי הראי"ה עמ' 123-124, 132, 227. ליקוטי הראי"ה פרק "בנין התורה לדורות", עמ' 348. מובא ע"י הראי"ה גם בספר "הקבצים מכת"ק", פנקס רשימות מלונדון, בשירים שבסוף הספר. מסכת הנזיר למחבר זצ"ל, עמ' ס-סא. משנה הנזיר, עמ' צו-צח. אוצרות הראי"ה מהדו"ב ח"ב עמ' 376. וע' "שחר אורו" בסף הפרק "כי בא מועד". "מאורות נריה" לחנוכה ופורים, עמ' 244-245.
- כב. האגרת נכתבה אל מזכירו של הרב ברבנות לונדון, הרב שמעון גליצנשטיין, נפסה במלואה ב"מאבני המקום" יא, עמ' 51-53. ע' גם כאן בעמ' 281-284.
- כג. ע' מועדי הראי"ה מהדו"ב עמ' 433-434. ליקוטי הראי"ה פרק "בעול רבנות ירושלים", עמ' 137.
- כד. עמ' ליקוטי הראי"ה ב פרק "על חומותיך בני ברק", וכאן עמ' 206. מועדי הראי"ה עמ' 25, 315, 379-380, 399. חיי הראי"ה מהדו"ב עמ' 194.
- כה. ראדום ה'תר"ל – ירושלים ה'תשי"ז. מבכירי חסידי קרלין וממייסדי "הועד הכללי כנסת ישראל". ע' מועדי הראי"ה עמ' 242. ליקוטי הראי"ה א עמ' 218, 430. לשלושה באלול א, ע, עו.
- כו. ע' טל הראי"ה עמ' יז-יט, לד-לה. שיחות הראי"ה מהדו"ב עמ' 53-54, 227-232.
- כז. ע' טל הראי"ה פרק א. חיי הראי"ה מהדו"ב עמ' 182, 154, 172. שיחות הראי"ה פרק כג. מועדי הראי"ה פרקים א, לד.
- כח. ע' שיחות הראי"ה מהדו"ב עמ' 317. ליקוטי הראי"ה א עמ' 413.
- כט. ע' עוד עליו להלן עמ' 479, ובערכו באנצ' של הציונות הדתית כרך ה.
- ל. ע' טל הראי"ה פרק ח, עמ' קנט-קסה, קסח.
- לא. ע' חיי הראי"ה מהדו"ב עמ' 17-18, 44. טל הראי"ה, עמ' קעג-קעו.
- לב. ע' מועדי הראי"ה פרק ז וכאן בעמ' 258.
- לג. ע' חיי הראי"ה מהדו"ב עמ' 140-142. ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 116-120. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 152.
- לד. ע' ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 365-374. מועדי הראי"ה פרקים לב, לה (עמ' 441), לט. "ביום חולין" עמ' 39-110. מאבני המקום ה, עמ' 1-3.
- לה. ע' מועדי הראי"ה עמ' 109, 258-260, 338.
- לו. ע' חיי הראי"ה סוף פרק ה. מועדי הראי"ה עמ' 498.
- לז. ע' שיחות הראי"ה עמ' 234. ליקוטיה הראי"ה א פרק "בעול רבנות ירושלים", עמ' 158-160.
- לח. בעניין שמן השומשמן, ע' עוד תשובה לקדמון בענין שמן שומשמן לפסת, בקובץ המועדים פסח ב, ירושלים ה'תשס"ו, עמ' תריג-תרכג.
- וע' עוד חגי בן ארצי, "אידיאולוגיה ופסיקת הלכה" בתוך: מסע אל ההלכה, ה'תשס"ג.
- לט. ע' שיחות הראי"ה עמ' 315-316. מבוא לאורות הקודש סע' ט. מועדי הראי"ה ריש פרק א.

- מ. ע' מועדי הראי"ה עמ' 130, 227, וצניף מלוכה עמ' 56-74, ומאמר "תורת הערכות".
- מא. ע' מועדי הראי"ה עמ' 227-228. טל הראי"ה עמ' קפה.
- מב. ע' לנתיבות ישראל ב מאמר טו. הערות הרצי"ה לס' מצות ראייה, עמ' ריא.
- מג. ע' טל הראי"ה עמ' קמת. אפיקים בנגב פרק יז. אורות, זרעונים פרק ז, עמ' קלד. מאמרי הראי"ה עמ' 197. ליקוטיה הראי"ה א עמ' 105.
- מד. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 342. ליקוטי הראי"ה ג, מהדו"ב עמ' 109-110.
- מה. ליקוטי הראי"ה ג, שם.
- מו. ע' חיי הראי"ה עמ' 324-325.
- מז. ע' דעת כהן סי' רכג. חיי הראי"ה עמ' 324. ליקוטי הראי"ה א עמ' 332-333. נראה שכל האגרות הללו הן חלקיה של אגרת אחת (הערת הרב שמואל ישמח נ"י).
- מח. וע' ניצני ארץ גליון ז, עמ' 227, עדות מפי הרב מ"מ אושפיזאי ז"ל.
- מט. ע' שיחות הראי"ה פרק ח, עמ' 92. טל הראי"ה, סוף פרק ח. טל הראי"ה, תוספות, עמ' רע-הער. מועדי הראי"ה פרק ד עמ' 53. ליקוטיה הראי"ה ב, פרק ט, עמ' 166.
- נ. ע' ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 243-244.
- נא. ע' מכותבי ראי"ה עמ' מד הע' 20.
- נב. ע' ליקוטי הראי"ה חלק א, עמ' 191-192, חלק ב' פרק י. מועדי הראי"ה עמ' 339.
- נג. ע' ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 195-196.
- נד. ע' ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 160.
- נה. ע' מועדי הראי"ה עמ' 143.
- נו. ע' שיחות הראי"ה עמ' 235.
- נז. ע' ליקוטי הראי"ה א, עמ' 333-334. קובץ ופדויי ד' ישובון, ירושלים ה'תשס"ו, עמ' 26.
- נח. ע' מועדי הראי"ה עמ' 99, 498. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 51, ועוד הרבה בספרי הרב נריה.
- נט. אגרות הראי"ה א, אגרת א. וע' שיחות הראי"ה עמ' 194.
- ס. ע' כאן עמ' 89. וע' מועדי הראי"ה עמ' 539.
- סא. ע' כאן עמ' 99. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 65, 70, 313-318, 448. ליקוטי הראי"ה ב עמ' 261-265, 289, 305, 424-425. חיי הראי"ה מהדו"ב עמ' 150-151, 210. ליקוטי הראי"ה ג' מהדו"ב עמ' 127. מועדי הראי"ה עמ' 238.
- סב. עוד בהרחבה על הגרימ"ח, בספרים: שיחות הראי"ה פרק לג. ליקוטי הראי"ה א פרק "נהי הרי"מ", עמ' 481-486. ליקוטי הראי"ה ב פרק טז, "ראשו מגיע השמימה". ליקוטי הראי"ה ג "על מרן הגרימ"ח זצ"ל", עמ' 113-119.
- סג. ראה כאן עמ' 262-285. וע' שיחות הראי"ה עמ' 301, 304. ליקוטי הראי"ה ג עמ' 113-129.
- סד. אמרות טהורות מהדו"ב, עמ' קפת. וע' מועדי הראי"ה עמ' 336, 467. אגרות הראי"ה ג, אגרת תתקכג. ליקוטי הראי"ה א עמ' 120. וע' כאן עמ' 295-296.
- סה. ע' ליקוטי הראי"ה א עמ' 134-135. וראה אגרות לראי"ה מהדו"ב סי' ק וסביבותיו.
- סו. נדפס באמרות טהורות, מהדו"ב עמ' קסד-קסט. וע' לעיל עמ' 175.
- סז. מהדו"ב ירושלים ה'תשע"א. וכן "יומן מסע" בכת"ק של הראי"ה, ב"גנזי הראי"ה" ז עמ' 9-15.
- סח. ע' כאן עמ' 190, 194.
- סט. החזיון המלא נדפס לימים בקובץ עיטורי כהנים גליון 77, מנחם אב ה'תשנ"א, עמ' 12-14, ושם גם צילומו גכתי"ק של הגרימ"ח.

- ע. ע' ליקוטי הראי"ה ג עמ' 138.
- עא. הד הרים אגרת לב. מהדו"ב עמ' עח-פא.
- עב. ע' כאן עמ' 282. ליקוטי הראי"ה ג עמ' 137-138. טל הראי"ה עמ' יח-יט. שיחות הראי"ה פרק ופרק יג סע' ז. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 132, 413-417.
- עג. וע' ליקוטי הראי"ה ב עמ' 148. קובץ מאבני המקום יג, עמ' 54-72.
- עד. ע' לנתיבות ישראל ב מאמר פסע' ה. ליקוטי הראי"ה א עמ' 134, 136, 140, וכאן עמ' 312.
- עה. ע' שיחות הראי"ה ריש פר יח.
- עו. ע' לעיל עמ' 259-255, וחיי הראי"ה פרק יב.
- עז. ע' שיחות הראי"ה פרק יד. טל הראי"ה "תוספות", "איחוד הנסתר והנגלה", עמ' רסט-רעד. מועדי הראי"ה פרק ז עמ' 108. חיי הראי"ה פרק ט סע' ב-ג בהערות. ליקוטי הראי"ה א פרק "עוזר ותומך" עמ' 322-324, פרק "מתרומות מידותיו והנהגותיו" עמ' 457-458. ליקוטי הראי"ה ב פרק יז, עמ' 304-305.
- עח. ע' מועדי הראי"ה עמ' 425. חיי הראי"ה עמ' 145. ליקוטי הראי"ה א פרק "מדות דרבי נתן" סע' ג, עמ' 501-502.
- עט. אודות ברל סמניצר עיין באנציקלופדיה של הציונות הדתית ה, בערך הראי"ה קוק, עמ' 278, 293.
- פ. עיין עוד במועדי הראי"ה עמ' 264-265. ליקוטי הראי"ה ב עמ' 40, 48, 62-64. ליקוטי הראי"ה ג עמ' 216. שיחות הראי"ה עמ' 160.
- פא. ע' צניף מלוכה עמ' 257. נועם אלימלך סוף פ' לך לך, ד"ה ואת הצפיר.
- פב. ע' שיחות הראי"ה עמ' 90-93. שבחי הראי"ה עמ' 260. מועדי הראי"ה עמ' 334. ליקוטי הראי"ה ב פרק יג, עמ' 232. ליקוטי הראי"ה ג, "שני מכתבים", עמ' 109.
- פג. ע' כאן עמ' 343-344. וע' מועדי הראי"ה פרק כא, עמ' 264. ליקוטי הראי"ה א פרק "מתרומות מידותיו והנהגותיו", עמ' 435-437.
- פד. נדפס במאמרי הראי"ה א, עמ' 49. ובצורה עוד יותר מפורשת, בסוף ההקדמה לעין איה, וב"הרצאת הרב" שבסוף אורות התורה, עמ' ג.
- פה. ע' ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 154. שבחי הראי"ה מהדו"ק עמ' קצח.
- פו. ע' מועדי הראי"ה עמ' 338-339.
- פז. ע' ליקוטי הראי"ה א, עמ' 191-192. ח"ב פרק י. מועדי הראי"ה עמ' 339. חיי הראי"ה עמ' 322.
- פת. ע' ליקוטי הראי"ה ב עמ' 145, 194-195.
- פט. ע' שיחות הראי"ה עמ' 74. מועדי הראי"ה פרק א הע' 4. ליקוטי הראי"ה א עמ' 531.
- צ. ע' חיי הראי"ה עמ' 150. ליקוטי הראי"ה ב עמ' 204. שחר אורו עמ' 170.
- צא. ע' לנתיבות ישראל ב, מהדורת "מאבני המקום", מאמר עה. וע' כאן עמ' 474.
- צב. ע' שחר אורו עמ' 362-365.
- צג. ע' ליקוטי הראי"ה ג עמ' 242.
- צד. ע' ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 183-184. ח"ג עמ' 308-311, 224.
- צה. ע' מועדי הראי"ה עמ' 4412-442.
- צו. ע' כאן עמ' 41, 93. מועדי הראי"ה סוף פרק א. נפש הראי"ה עמ' כ. שיחות הראי"ה עמ' 211. ליקוטי הראי"ה א עמ' 32, 440. חיי הראי"ה סוף פרק ד. ימי הפורים (הוצ' אור האורות) עמ' 47-48, 51.
- צז. ע' שחר אורו עמ' 30.
- צח. ע' שחר אורו לפי המפתח.

- צט. עי' עליו בספר לנתיבות ישראל ב מאמר כב.
 ק. עי' ליקוטי הראי"ה ב עמ' 186-187.
 קא. עי' ליקוטי הראי"ה א עמ' 103.
 קב. עי' לעיל עמ' 25-26. שיחות הראי"ה פרק ה. מועדי הראי"ה עמ' 538-539.
 קג. טל הראי"ה פרק א-ב.
 קד. אגרות הראי"ה ג, אגרת תתסו, עמ' קנא. מאמרי הראי"ה עמ' 335, 340.
 קה. ראה ערכו באנציקלופדיה של הציונות הדתית, תיאור האכזריות בה נרצח בשואה.
 קו. עי' מועדי הראי"ה פרק ז, עמ' 105, 166. ליקוטי הראי"ה ב' עמ' 211-214, ובכל הפתיחה לספר מכותבי הראי"ה.
 קז. עי' ליקוטי הראי"ה ב פרק ח. מאבני המקום יג, עמ' 56-57.
 קח. עי' ליקוטי הראי"ה ב עמ' 432-451. ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 198-200, 340-341. שיחות הראי"ה עמ' 315.
 קט. עי' ליקוטי הראי"ה ג, עמ' 172. חיי הראי"ה עמד 161-163, 223.
 קי. עי' ליקוטי הראי"ה ב פרק ל.
 קיא. לימים נמצאה אגרת תשובה של הרב מכ"ז באייר ה'תר"ץ ל"בית אברהם" בפאבינץ, וזו פורסמה בספר מכותבי רא"ה עמ' יב-יג.
 קיב. עי' שחר אורו עמ' 234-236.
 קיג. עי' ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 466-467. שחר אורו עמ' 205.
 קיד. עי' עליו פרק מיוחד בליקוטי הראי"ה ג, עמ' 338-355. שחר אורו ע"פ המפתח.
 קטו. עי' שחר אורו עמ' 234, 240.

מפתח אישים

מסודר לפי אי"ב של שמות המשפחה. במקום שאין שם משפחה - נרשם ע"פ שם פרטי.
כוכבית – כאשר השם מופיע בהערה.

אלתור, הרב יהודה לייב (אדמו"ר מגור – שפת אמת)	312
אלתור, הרב שלמה (ירושלים – בית אל)	251
אלתור, הרב יצחק מאיר (אדמו"ר הראשון מגור)...	406-17, 212
אמיתי, מרת כרמלה	444
אמסטרדם, הרב נפתלי (קובנא – ירושלים)	101*
אפרתי, הרב בנימין (שדה יעקב – ירושלים)	23
אפשטיין, הרב זרח (ירושלים, יתורת חיים)...	387
אפשטיין, הרב יצחק (ירושלים)	219
אפשטיין, הרב משה מרדכי (סלבודקה)	196, 191
אריאלי, הרב גרשון (ירושלים)	237
אריאלי, הרב יצחק (עניינים למשפט)	299
אריאלי, הרב יצחק (עניינים למשפט)	114
אונטרמן, הרב איסר יהודה (הרב הראשי לא"י)...	130
אוסטרובסקי (המאיר), הרב משה (ירושלים)	229
אורלנסקי, הרב אהרן הכהן (פתח תקוה)	129
אושפיזאי, הרב מנחם יהודה (רמת גן)	223
אזולאי, הרב חיים יוסף דוד (החיד"א)	381, 344, 254, 212, 207
אזכרי, הרב אליעזר (ספר חרדים)	403
אחימאיר, אבא	101*
איגר, רבי עקיבא (פוזנא)	131
איבשיץ, הרב יונתן (פראג)	422, 388, 142*
אייגש, הרב חנוך הניך (ווילנא – מרחשת)	235
אייזנבך, הרב שלום לייב (ירושלים)	156
אייזנשטיין, הרב יעקב (ירושלים)	202, 135
אילן, הרב מרדכי (יתורת הקודש)	299
אישון, ר' משה (נעורד יחזופה)	321
אליאש, ר' יחיאל אהרן (מייסד בני עקיבא)	443
אליאשברג, הרב מרדכי (בויסק)	473
רבנו אליהו מוויילנא (הגר"א)	30
אליעזר, ר' אלחנן (יבנאל)	7, 88, 83, 44, 106, 109*
אלינר, ר' אליעזר (ירושלים)	294, 271, 175-6, 168*, 149, 110
אליעזרי, הרב שמואל (מלאכת שמואל)	422, 402, 387, 364-5
אלישיב, הרב שלמה (ילשם שבו ואחלמה)	434
אלפנדרי, הרב שלמה אליעזר (צפת – ירושלים)	364*
אלשיך, הרב שלום (תימן – ירושלים)	400
אלתר, הרב אברהם מרדכי (אדמו"ר מגור)	401, 88, 29
	אלפנדרי, הרב שלמה אליעזר (צפת – ירושלים)
	אלשיך, הרב שלום (תימן – ירושלים)
	אלתר, הרב אברהם מרדכי (אדמו"ר מגור)
	455, 288, 235, 156

- ברוידא, הרב ניסן (קרעווא)..... 26.
 ברומברג, הרב אברהם יצחק
 (ימגדולי התורה והחסידות)..... 220
 ברייש, הרב מרדכי יעקב (ציריך)..... *156
 בריקנר, ר' דב נתן (לוח ירושלים)..... *304
 ברלין, הרב אלכסנדר זיסקינד (ירושלים)..... 491
 ברלין, נפתלי צבי יהודה הרב (הנצי"ב)..... 27-8, 23
 342, 274, 218, 211, 192, 177, *169, 109, 88
 455, 384-5, 379, 353, 344
 ברלין, הרב חיים (וולוז'ין-ירושלים)
 342, 315, 313, 298, 159, *150
 ברלין, הרב מאיר (נשיא 'המזרח'
 473, 414, 406, 390, 374, 40
 (ברנציק, הרב יואל (ריגה)..... 440
 ברנר, הסופר יוסף חיים..... 254
 ברנשטיין, הרב חיים (ירושלים)..... 403
 ברנשטיין, ר' ישעיה (עורך 'הצופה')..... 455, 443
 ברסלב, ר' בן ציון (יפו)..... 151, 134-7, 123
 ברסלב, ר' שלמה צבי הלוי (מיר)..... 136
 גוטליב, ר' משה (מונקאץ')..... 483
 גוטמכר, הרב אליהו (גריידיץ)..... *84
 גוטסדינר עובדיה, ד"ר עובדיה (לבוב – ירושלים)..... 161
 גולד, הרב זאב (בורו-פארק – ירושלים)..... 243
 גולדשעל, ר' יצחק (ירושלים)..... 335
 גורדון, הרב אליעזר (טעלז)..... 122
 גיקטיליא, הרב יוסף (ישערי אורח')..... 326
 גירונדי, רבנו יונה (ישערי תשובה')..... 159, 163, 98
 גליצנשטיין, רבי שמעון..... 103
 גליקסון, הרב צבי (ווארשא)..... 428
 געלבשטיין, הרב משה משיח
 (משכנות לאביר יעקב')..... 270
 גפני, ד"ר ראובן
 (זכותו וההיסטורית-המשפטית על א"י)..... 86
 גרודזנסקי, הרב חיים עוזר (וילנא)
 400, 243 233, 202-4, 193
 גרויברט, הרב יהודה לייב (חבלים בנעמיס)..... 156
 גרויברט, הרב יששכר (בנדין)..... 155
 גרוס, הרב משה דוד (וינה)..... 194
 גרוסברג, הרב חנוך זונדל..... 126
 גרוסברג, הרב ירוחם פישל..... 298
 גרין, הרב צמח (סומי – ירושלים – ושינגטון)..... 380
 גרינבלט, הרב מתתיהו (ספרינג-וועל)..... 365
 גרינברג, אורי צבי..... 336
 גרינברג, הרב מרדכי (כרם ביבנה')..... *179
 גרינשפן, הרב נחמן שלמה (מלאכת מחשבת')..... 224
 גרשוני, הרב יהודה (העילוי מגרודנה)
 428, 334, *189
 גרשנקורן, ר' יצחק (בני ברק)..... 206, 109
 דובדבני, ר' ברוך (ירושלים)..... 113
 הרב דוד הכהן, (הנויר)..... *168, 99-103, 90, 56
 323-339, 248
 דוויק, הרב שאול חיים (ירושלים)..... 384
 דומבק, ר' יוסף צבי (פאביאניץ)..... 459
 דון יחייא, הרב אליעזר (אבן שתייה')..... 449, 441, 25
 דון יחייא, הרב בן ציון (טעם מגדים')..... 449, 441
 דון יחייא, עו"ד בן ציון..... 449
 דון יחייא, ר' שבתי (ש. דניאל)
 438-453, 426, 419, 383, 311
 דורי, יעקב (הרמטכ"ל הראשון)..... 432
 דזימטרובסקי, הרב יעקב יוסף הלוי
 (גדרה – ירושלים)..... 222
 דיזינגוף, מר מאיר (ראש עיריית ת"א הראשון)..... 43
 דייטש, הרב מנחם מנדל (חמדה גנוזה')..... 208
 דיסקין, הרב יהושע זליג (פרדס חנה)..... 244
 דיסקין, הרב יהושע לייב (בריסק)
 *303, 270, 263, 207, 147
 דיסקין, הרב יצחק ירוחם (ירושלים)
 298, 289, 282, *150
 דסלר, הרב אליהו אליעזר (מכתב מאלה'ה')..... 166-7
 האניג, רח"ל ובניו (לונדון)..... 164
 הדאיה, הרב עובדיה (ירושלים)..... 226
 הוטנר, הרב חיים (ווארשא – ירושלים)..... 428
 הוטנר, הרב יהודה לייב (ווארשא)..... 355, 191
 הוטנר, הרב יוסף זונדל (איישישוק)
 355
 הוטנר, הרב יצחק (יפחד יצחק')
 355-69, 178, 166-7, 13-14
 הופמן, הרב דוד צבי (מלמד להועיל')..... 156
 הורביץ, (חשופט מליעדז)..... 224
 הורביץ, הרב יונתן בנימין (ירושלים)..... 370-3, 272
 הורביץ, הרב יוסף גרשון (ירושלים)..... 384
 הורביץ, הרב יוסף יוזל (חסבא מנובהרדוק)..... 440
 הורביץ, הרב יחיאל מיכל (ירושלים)..... 449
 הורביץ, הרב ישראל זאב (טבריא – ירושלים)..... 307
 הורביץ, הרב צבי הירש (ליעדז)..... 224
 הורביץ, הרב שמואל הלוי (צפת-מירון)..... 99
 הורביץ, הרב ישעיה (שליה)..... 119, 99
 הירש, הרב שמשון רפאל (פרנקפורט)..... 156, 94
 הלוי, הרב ראובן (ראש לראובני דווינסק)
 395, *169, 88, 27, 25
 הליר, הרב יחיאל (עמדי אור)..... 231
 הלר, הרב אריה לייב (קצות החושן')..... 161
 המאירי, אביגדור (סופר)..... 129
 המאירי, רבנו מנחם..... 414, 406, 134, 124
 המבורגר, הרב אורי סג"ל (ירושלים)..... *304
 הריס, ר' שרגא (ירושלים)..... 232
 הרץ, הרב ד"ר יוסף צבי (אנגליה)..... 224

- הרצברג, הרב ישראל יהושע (יברית כרותה') 236-7
 הרצוג, הרב יעקב דוד (ירושלים) 398
 הרצוג, הרב יעקב דוד (ירושלים) 398
 הרצוג, הרב יצחק אייזיק (הרב הראשי לא"י)
 415, 406, 391, 228, 220, 219
 הרצל, ד"ר מתת'י זאב (מייסד התנועה הציונית) 83
 וואהלברג, הרב יצחק צבי (ניו-יורק) 485
 וואלפנינואהן, הרב לייב (ירושלים) 299
 ווינדפלד, הרב דוב בעריש
 (דוב משרים, הרב מטשביץ) 415, 413
 ווייל, הרב טיאה (קרלסרוה) *209
 ווינברג, הרב אברהם (יראשית ביכורים) 163
 ווינברג, הרב יחיאל יעקב (ישיבת אש"י) 156
 ווינגרטן, הרב יהושע (ירושלים) 299
 ווינגרטן, ר' שמואל הכהן (ירושלים) 218, 194
 וועבר, הרב לייביש (ירושלים) *219
 וייטאל, רבי חיים (שערי קדושה') 402, 331, 145
 וילובסקי, הרב יעקב דוד (רידביץ – צפת)
 277-8, 264, 224, 159, 124, 122, 72
 ולדנברג, הרב אליעזר יהודה (צץ אליעזר) 195
 ולדנברג, הרב יעקב גדליה (ירושלים) 195
 ורפהטיג, הרב ירוחם אשר (ווארשא – ירושלים) 235
 ורנר, הרב שמואל ברוך (משפטי שמואל)
 290, *208
 זווין, הרב שלמה יוסף (ירושלים)
 426, 418, 311, 309, 250, 156, 132, 126, 88
 זולדן, הרב יהודה 461
 זילטק, הרב יעקב (ווארשא – ירושלים – חיפה)
 428-36, 377
 זומבראווער, הרב אביגדור 315, *303
 זוננפלד, הרב יוסף חיים (ירושלים)
 449, 384, 272, 197
 זוסמן, הרב יוסף לייב (ירושלים) *474
 זיידל, ד"ר משה (ירושלים) 82
 זילברמן, הרב יצחק (ירושלים) 299
 זלוטניק, ר' מרדכי (ירושלים) 196
 זלוטניק, הרב שלום (ירושלים) 195-6
 זלוניק, הרב שלמה זלמן (ירושלים) 113-4
 זלוניק, הרב שמעון (ירושלים) *114
 הרב זלמן ב' יעקב לעווי, (ירושלים) 306
 הרב זלמן ר' נחומ'ס, (בהר"ן) 269, 261
 זלמנוב, הרב שמואל (ספר הניגונים) *162
 זסלנסקי, הרב אהרון יצחק (ירושלים) 218
 זעמבא, הרב מנחם (ווארשא) 311, 236
 זק"ש, הרב מרדכי לייב (ירושלים) 390
 חבס, ר' ישראל (עורך 'היסוד', תל אביב) 443
 חיות, הרב צבי הירש (מהר"ץ, קאליש) 304
 חמיאל, ד"ר חיים (ירושלים) 368
 חסקין, הרב משה (יכלכלת שביעית) 245
 חעשין, הרב ישעיה (ירושלים) 346, 264
 חעשין, הרב נחמיה (ירושלים) 299
 חרל"פ, הרב אפרים אליעזר צבי (מעזריטש)
 272, 257
 חרל"פ, הרב זבולון (ראשון לציון) 270, 265, 263, 261
 חרל"פ, הרב יחיאל מיכל (ירושלים-ברונקס)
 *490
 חרל"פ, הרב יעקב משה 44, 55, 61, 104, *107,
 117, 126, 168, *171, 175, 224, 246, 257-280
 281, 282, 284, 1-290, 292-7, 303, 309, 326
 9-328, *370, 379, *382, 389, 390, 392
 396, 425, 429, 431, 4-433, 442, *474, 484
 *490
 חרל"פ, מרת מרים 261
 טביומי, הרב טוביה יהודה (ארץ טובה') 228
 טברוסקי, הרב אברהם יצחק (מגדאל) 240, 387
 הרב טודרוס הכהן, (ראש פינה) *158
 טודרוסוביץ, ר' משה בצלאל (יפה) 220
 טוקצנינסקי, הרב יחיאל מיכל (ירושלים) 304, 487
 טוקר, הרב אברהם יצחק (ביכורי ארץ) 195
 טייטלבוים, ר' אפרים (וולוז'ין-ירושלים) 97
 טיקוצנינסקי, ר' שמואל יהודה (זירדאוו) 471
 טיקטנינסקי, הרב חיים לייב (מיר) 135
 טכורש, הרב אלכסנדר סנדר *467
 טכורש, הרב כתריאל פישל (כתר אפרים, תל אביב)
 467
 טרונק, הרב ישראל יהושע
 (קוטנא, בעל 'ישועות מלכו') 155
 טרופ, הרב נפתלי (ראדין) 396
 טרייסטמאן, הרב שמחה (בית אברהם, לודז') 464
 יאדלר, הרב בן ציון (ירושלים) 195, 272
 רבי יהודה החסיד, ... *101
 רבי יהודה הלוי, (ספר הכוזרי) 62, 94, *101,
 102, 113, 169, *334, *345, 423, 439
 הרב יהודה ליווא, (מהר"ל מפראג) 17, 68, 80,
 86-161, 201, 268, 275, 5-324, 327, 360, 364
 הרב יהודה לייב, (רבה של זעמברובה) *303
 יודלביץ, הרב מרדכי (ירושלים) 133, 238, 346
 יודלביץ, הרב שמואל אהרון (מעיל שמואל)
 133, 215, 231, 237
 יונג, הרב ד"ר אליהו (לונדון – ניו יורק) 224
 רבי יוסף חיים, (יבן איש חי) 186
 ינובר, הרב יחזקאל (קאפוטס-גריבה) 25, 108, 115
 יעבץ, ר' זאב *136
 רבנו יעקב, (בעל הטורים) 98
 יעקובסון, רש"י 136
 יפה, הרב יעקב 25

- הרב מאיר שמחה הכהן, (אור שמח – דווינסק)..... 84
מגיד, הרב יצחק ווידז)..... 23
מדליא, הרב חלל (ליעדז – אנטוורפן)..... 224
מהרי"ל, הרב אהרן שלמה (ירושלים)..... 337
מוהליבר, הרב שמואל (ביאליסטוק)..... 117, 83
מונטגיו, (לורד – לונדון)..... 35
מונטיפיורי, ר' משה (ראמסגייט)..... 83
מורגנשטרן, ד"ר אריה (ירושלים)..... 127
מוריאל, ד"ר יהודה (תל אביב)..... 115
מידוסר, הרב שמואל יעקב (בני ברק)..... 207
מיימון, הרב יהודה לייב (ירושלים)..... 127, 117
מילשטיין, ר' דוב (ווארשא – ירושלים)..... 415, 374
מילשטיין, הרב דוב בער (ווארשא – ירושלים)..... 474
מישור, ר' ברוך (פאביאניץ)..... 405
מלצר, הרב איסר זלמן..... 459
מלצר, הרב איסר זלמן..... 130, 119, 109, 90, 44
מנדלבוים, הרב יעקב (ירושלים)..... 419, 384, 349, 315, 310, 308, 239, 231-3, 202
מנדלבוים, הרב יעקב (ירושלים)..... *487, 429
אדמו"ר רבי מנדל מקוצק,..... 220
רבי מנחם מנדל, (פרמישלאן)..... 162
מנקין, הרב פתחיה (יכרס פתחיה)..... 109
מרגליות, הרב ראובן..... 241-3, *162
ר' מרדכי בן הלל הכהן, (יפו)..... 345, 245-6, 117
הרב מרדכי רוזנבלט, (אושמינא)..... 126
רבנו משה בן מיימון, (רמב"ם)..... 88
רבנו משה בן מיימון, (רמב"ם)..... 121, 113, 94, 44, 38
רבנו משה בן מיימון, (רמב"ם)..... 126, 140, 154, 159, 184, 233, 262, 274, 275
רבנו משה בן מיימון, (רמב"ם)..... 472, 453, 422, 386, 384, 357, 323, 302-15, 290
רבנו משה בן נחמן, (רמב"ן)..... 488, 479
הרב משה מאביב,..... 327, 212, 161
נויגרשל, הרב צבי אלימלך..... 405
הרב נח חיים, (קובריין)..... 489
אדמו"ר ר' נחמן מברסלב,..... 161
נטנון, הרב יוסף שאול (ישואל ומשיב)..... 186, 178, 101, 99
נריה, הרב אברהם יצחק..... 273, 246
ר' נתן מנעמירוב,..... *165
סדן, פרופ' דוב (ירושלים)..... 352, 345, 334, 15
סולובייציק, הרב חיים (בריסק)..... 265, 99, 22
סולובייציק, הרב יוסף דב (בית הלוי)..... 123
סולובייציק, הרב יוסף דב (בוסטון)..... 385, 310, 190
סולובייציק, הרב יצחק זאב (בריסק – ירושלים)..... 428, 389
סופר, הרב אברהם שמואל בנימין (כתב סופר)..... 395, 218
סופר, הרב אברהם שמואל בנימין (כתב סופר)..... 338
סופר, הרב אברהם שמואל בנימין (כתב סופר)..... 338
סופר, הרב אברהם שמואל בנימין (כתב סופר)..... 427, 415, 251, 202
סופר, הרב אברהם שמואל בנימין (כתב סופר)..... *475
יפה, הרב מרדכי גימפל (רוזינא)..... 243, 214, 30, 25
הרב יצחק יוסף הדיין, (שקלוב)..... *396
ירושלמיסקי, הרב משה נחום..... *396
ירושלמי, הרב נחמיה (ליובן)..... 212
הרב ירמיה, (סנדומיר)..... 330
רבי ישראל, (בעל שם טוב)..... 163, 121, 94, 83, 79, 57
הרב ישראל מאיר הכהן, (ה'חפץ חיים')..... 470, 275
הרב ישראל מאיר הכהן, (ה'חפץ חיים')..... 62, 60, 28
ישראל, הרב שאול (כפר הראיה – ירושלים)..... 400, 330, 251, 214, 206, 188-99, 91, 88
כ"ץ, הרב דב (יתנועת המוסר)..... 311, 14
כ"ץ, הרב נתנלי (יסמיכת חכמים)..... 244
כ"ץ, הרב ראובן (פתח תקווה)..... 353
כ"ץ, הרב צבי (בני ברק)..... 214, 133, 88
כהן, הרב יוסף (ירושלים)..... 212
כהן, הרב יוסף (ירושלים)..... 330
כהן, הרב שלמה (בני ברק)..... 391
כהנא, הרב קלמן (חפץ חיים – ירושלים)..... 210
כישור, הרב אליהו (ירושלים)..... 489
כשר, הרב מנחם (יתורה שלמה)..... 269
כשר, הרב משה שלמה (ירושלים)..... 161
לאפין, ר' בצלאל (יפו)..... 163, 161
להרמן, הרב ד"ר י"מ (לונדון-ירושלים)..... 220
לונטהל, הרב דוב אריה (פילדלפיה)..... 113
לוי, הרב יצחק (נוה יעקב)..... *217
הרב לוי יצחק מברדיטשוב,..... *64
לוי, הרב יצחק (נוה יעקב)..... 299
לוי, הרב יצחק מברדיטשוב,..... 470
לוי, הרב אריה (ירושלים)..... 324, 237-9, 231, 117
לוי, הרב חיים יעקב (חיל המקדשי – פרדס חנה)..... 341-54
לוצאטו, הרב משה חיים (רמח"ל)..... 349, 324
לוק, גוין (המזכיר הראשי, מ"מ הנציב העליון)..... 165, 163
ליבוויץ, הרב ברוך בער (קמניץ)..... 330, 268, 179, *173
ליבוויץ, הרב ירוחם הלוי (מיר)..... 41
ליברמן, הרב שאול (יתוספת ראשונים)..... 414, 399, 349
לייט, הרב יוסף (אמדור)..... 436, 428
ליכטנשטיין, הרב הילל (קולומביא)..... 163
לנדא, הרב יהודה לייב (יוהנסבורג)..... 432, 412, 235
לנדא, הרב יחזקאל (ינדע ביהודה, פראג)..... 278, 261
לנדוי, ר' שמואל חיים (מנהיג הפועל המזרחי)..... 222
לסלוי, ר' יעקב..... 236
לעווין, הרב חנוך צבי (יכחן פאר – בענדין)..... 236
לרנר פפרמן, הרב שמואל (ירושלים)..... 422, 247
מאיר, הרב יעקב (היראשון לציון – ירושלים)..... 439, *456
מאיר, הרב יעקב (היראשון לציון – ירושלים)..... 123
מאיר, הרב יעקב (היראשון לציון – ירושלים)..... 288
מאיר, הרב יעקב (היראשון לציון – ירושלים)..... 191
מאיר, הרב יעקב (היראשון לציון – ירושלים)..... 384

- סופר, הרב משה (חתם סופר).....149, 161, 177, 219, 422, 475*
 סטבסקי, אברהם.....130
 סטודניצקי, הרב יוסף חיים יצחק.....396*
 סטלביץ, הרב מאיר (חסלביץ – ירושלים).....89, 245, 424
 סטרליץ, הרב שמעון.....133, 184, 254*, 326, 391, 418-27, 414, 406, 398
 סילבר, הרב אליעזר (סיניסינטי).....88
 סלומון, הרב דוד (פתח תקוה).....5-434
 סלונים, הרב עזריאל זליג (חב"ד – ירושלים).....236
 סלטנ, הרב שמואל (ירושלים).....138, 147, 150*, 223, 159, 154
 סלנטר, הרב ישראל.....29, 94, 164, 218, 360, 389
 סמניצר, ר' ברל (ירושלים).....344
 סמניצר, ר' משה (ירושלים).....344
 ספקטור, הרב יצחק אלחנן (קובנא).....146, 148, 487, 395, 229, 220, 211, 154-5
 עוזיאל, הרב בן ציון
 (משפטי עוזיאל, הראשון לציון).....227
 עמיטל, הרב יהודה (ירושלים – הר עציון).....184*
 פוזן, הרב רפאל בנימין (ירושלים).....116
 פולונסקי, הרב שמשון אהרון (הרב מטעפליק).....384
 פוליאצקי, הרב שלמה (העילוי ממיציט).....235
 פוסוויאנסקי, הרב אליהו.....414
 פורת, הרב ישראל (ירושלים – קליבלנד).....370*
 פיינשטיין, הרב מרדכי (רבה האחרון של שקלוב)
233, 396*
 פיינשטיין, הרב משה (אגרות משה).....233*
 פילבר, הרב יעקב (ירושלים).....179*
 פיליק (פלאו), ר' יעקב אלחנן (בית אברהם, לודז').....464
 פינס, ר' מיכל.....25, 136*
 פינקל, הרב נתן צבי (היסבא מסלבודקה).....164, 214, 414, 365, 360*
 פישל (הארי), ר' ישראל אהרון (ניו-יורק).....44, 233, 426, 424, 418, 414, 412, 406, 404, 398, 390
 פלוצקי, הרב מאיר דן (יכלי חמדה).....155
 פלמן, ר' יהודה לייב (ריגא).....25
 פלס, ר' חיים (ירושלים).....129
 הרב פנחס הורביץ, (בעל 'ההפלאה').....219
 הרב פנחס מקוריץ, (אדמו"ר).....60
 פראג, הרב אברהם אהרון (ירושלים).....370*
 פרבר, הרב מנדל (ברוקלין – ירושלים).....365
 פרדס, הרב חיים (תל אביב).....170*
 פרדקין, הרב שניאור זלמן
 (הגאון מלובלין, בעל 'תורת חסד').....147, 219*
 פרומו, הרב צבי אריה (ארץ צבי, קוזיגלוב).....163
 פרוש, הרב מנחם מנדל (ירושלים).....289, 370*, 393
 פרידמן, הרב דוד מקרלין (ישיאלת דוד)
29, 169*, 212, 218
 פריינד, הרב אלכסנדר סנדר (אונגריא).....135
 פריסמן, הרב אליהו יצחק (ירושלים).....387-391
 פריסמן, ר' אליעזר זאב (ריטובה).....389
 פריסמן, ר' חנוך.....389
 פרלין, ר' יעקב דוד (ירושלים).....350
 פרנק, הרב זאב וולף (ירושלים).....299
 פרנק, הרב צבי פסח (ירושלים).....156, 210, 220-2, 415, 391, 319, 310, 298, 304
 פרנקל, הרב משה.....389
 פרנקל, הרב קלמן אליעזר (ישמועות ראי"ה).....472
 אדמו"ר הרב צדוק הכהן מלובלין, (יפרי צדיק)
158, 181*
 צימבליסט, הרב יהושע (הורודנר – מינסק).....324
 צימבר, ר' יוסף (פאביאניץ – גבעתיים).....456
 ציזיק, ר' אברהם חיים (ירושלים).....394
 קואינסקה, הרב בן ציון (עורך 'המאסף').....227, 384
 קובלסקי, הרב יהודה לייב (ולוצלווק).....467*
 קוזלביסקי, ר' יעקב (בית אברהם, לודז').....464
 קוטלר, הרב אהרון (קלצק – לייקווד).....425, 428
 קול, הרב שמואל.....219
 קופרשטוק, הרב מנחם (חיפה).....431
 קוק, הרב דב הכהן (עפולה – ירושלים).....398
 קוק, הרבנית חוה לאה (הוטנר).....355, 363
 קוק, ד"ר נחום (ירושלים).....352
 קוק, מרת פרל זלטה.....23
 קוק, הרב צבי יהודה.....33, 43, 47, 92, 122, 127, 135, 152*, 169, 189*, 190-1, 228, 235, 246, 248-255, 287, 331, 336, 351, 355, 358, 361, 363, 368
 קוק, הרב רפאל הכהן (טבריה).....220, 361, 426, 428, 430, 435, 461, 463, 478*
 קוק, ר' שאול חנה (תל אביב).....204, 284, 373
 קוק, הרב שלמה זלמן (גריבה-ירושלים).....23, 25, 188, 362, 209
 קוק, הרב שמואל (ירושלים).....157*, 284, 373
 קוק, הרב שמחה הכהן (רחובות).....178
 קורדוביר, הרב משה (פרדס רימונים – צפת).....29
 קורננדז, ר' דוב (בית אברהם, לודז').....464
 קיבלביץ, ר' מיכל (בת ים).....257*
 קלוגר, הרב שלמה (ברדיץ).....61
 קלישר, הרב צבי הירש (טהורן).....84*
 קלכהיים, הרב עוזי (אדרת אמונה).....170*, 177
 קלמנוביץ, הרב אברהם (רקוב – ניו-יורק).....400
 קלציקין, הרב אליהו (לובלין).....384, 440, 449
 קמינקא, ד"ר אהרון (וינה).....89
 קסובסקי, הרב חיים יהושע (בעל הקונקורדנציות).....307
 קסטנבוים, ר' אברהם (ממנהיגי 'הפועל המזרחי').....473

- קפלן, הרב אברהם אליהו (בעקבות היראה') 364, 328, 164*
 קפלן, הרב צבי (ירושלים) 363, 232, 133, 88
 קצנלנבוגן, הרב אברהם משה (ירושלים) 461, 449, 444, 427, 420-2, 410, *364
 קצנלנבוגן, הרב רפאל (ירושלים) 194
 קרול, הרב מרדכי שמואל (כפר חסידים) 194
 קריב, ר' אברהם (יעטרה ליושנה) 96
 קריינעש, הרב משה (וילנא) 269
 קריינעש, הרב משה (וילנא) 211
 קריינסקי, הרב יחיאל מאיר (זירדאוו) 211
 קריינסקי, הרב טוביה (ירושלים) 470
 קרליץ, הרב אברהם ישעיה (חזון אי"ש) 299
 ראטה, הרב משולם (קול מבשר) 352, 245, 219, 201-13, 132
 ראם, הרב אליהו (ירושלים) 229
 ראם, הרב יונה (בירז - ירושלים) 220
 רבין, הרב משה יצחק (פונביוז) *370
 רבינוביץ, אלכסנדר-זיסקינד (הסופר אז"ר) 28
 רבינוביץ, הרב יעקב (לוצין) 443, *255
 רבינוביץ-תאומים, הרב יעקב 25
 רבינוביץ-תאומים, הרב אליהו דוד (תאדרי"ת) 414, 412, 406
 רבינוביץ-תאומים, הרב בנימין צבי יהודה (אביעד) 176, *169, 153, 135-6, 90, 88, 27, 19-21
 רבינוביץ-תאומים, הרב בנימין צבי יהודה (אביעד) 421, 414, 412, 317, 255, 223, 218-21, 214, 189....
 רבינוביץ, הרב יעקב (רדושקביץ) 406-17, 212
 רבינו, הרב זאב אריה (אור מופלא) 423, 159
 רוזנטל, הרב יצחק (ירושלים) 464
 רוטברג, ר' בנימין זאב (כפר יחזקאל) 114
 רוטשטיין, ר' אליהו (כפר פינס) 433
 רוטשילד, ר' בנימין (הברון) 456
 רז (קובנה), ר' שמחה 122, 83
 ריבלין, הרב יצחק צבי (ירושלים) 348
 ריינס, הרב יצחק יעקב (מייסד 'המזרחי', לידא) 450
 רימון, ר' יוסף צבי (יפו) *299
 ריניק, הרב אברהם (כפר סבא) 463, 182, 113, 99
 ריף, הרב יצחק (ירושלים - זאגר, פולין) 244
 רענן, הרב נתן (ירושלים) 379-86
 רבי רפאל, (גריבה, אב אמו של הרב) 405, 392, 380, 350, 243
 רקובסקי, הרב אברהם אבא (ירושלים) 115
 רקובר, הרב ברוך (ירושלים) 299
 שאנן, הרב שמעיה (רמת גן) 232, 88
 שבדרון, הרב שלום מרדכי (ברעזאן) *233, *208, 198
 שוהבסק, הרב ליפמן דוד (ירושלים) 220, 155
 שוטלנד, ר' מאיר דוד (ירושלים) 159, 140
 שולזינגר, הרב יצחק (ירושלים - חיפה) 110
 שוער, ר' אברהם (לוצין) 392-397
 שז"ר, ר' זלמן (נשיא מדינת ישראל) 97
 שזורי (ובר), הרב שמואל אחרון (ירושלים) 330
 שחור, ר' בנימין (ממייסדי 'בני עקיבא') 344, 82
 שחור, הרב זאב (ירושלים) 479, 118
 שחור, הרב זאב (ירושלים) 490, 479
 שטיינברג, הרב ישעיה (ירושלים) 490, 479
 שטיינברג, הרב שרגא פייבל (בני ברק) 359-60
 שטרן, הרב יוסף זכריה (שאוויט) 212
 שטרן, הרב שמעון (ירושלים) 153
 שיינזון, ר' אלחנן (תל אביב) 135
 שירקין, הרב משה נשיבת הנגב-נתיבות) 232
 הרב שמחה זיסל, (קעלס) 359
 הרב שניאור זלמן מלאדי, (בעל התניא) 360, 164
 הרב שניאורסון, רבי יהודה לייב (אדמו"ר מקאפוסט) 106, 82
 הרב שניאורסון, הרב יוסף יצחק (אדמו"ר מליובאוויטש) 108, 5, 114, 119, 141, 155, *162, *183
 הרב שניאורסון, הרב יוסף יצחק (אדמו"ר מקאפוסט) 387, *327, 184
 הרב שניאורסון, הרב מנחם מנדל (הצמח צדק, מליובאוויטש) 115
 הרב שניאורסון, הרב מנחם מנדל (אדמו"ר מליובאוויטש) 180, 236, 231
 הרב שניאורסון, הרב שלום דובער (אדמו"ר מליובאוויטש) *219, *162, *149, 115, 19
 הרב שניאורסון, הרב שמואל (אדמו"ר מליובאוויטש) *162
 הרב שפירא, הרב אברהם (הרב הראשי, ירושלים) 108, 80
 הרב שפירא, הרב אברהם דוב (דבר אברהם - קובנה) 79
 הרב שפירא, הרב אריה לייב (קובנה) 311
 הרב שפירא, הרב בן ציון אברהם (ירושלים) 229, 65, 39
 הרב שפירא, הרב חיים אברהם (סמרגון) 229
 הרב שפירא, עו"ד יעקב שמשון (ירושלים) 262
 הרב שפירא, עו"ד יעקב שמשון (ירושלים) 26
 הרב שפירא, הרב חיים יעקב (ירושלים) 222
 הרב שפירא, עו"ד יעקב שמשון (ירושלים) 128
 הרב שפירא, הרב ישעיהו (האדמו"ר החלוץ - ירושלים) 128
 הרב שפירא, השר ר' משה (מנהיג 'הפעל המזרחי') 463
 הרב שפירא, הרב משה לייב (ירושלים) 438
 הרב שפירא, הרב צבי מיכל (יצחק הקדוש, ירושלים) 299
 הרב שפירא, הרב רפאל (ולוז'ין) 274, 270, 262-5, 258
 הרב שפרבר, הרב שמואל 379
 הרב שפרן, הרב בצלאל זאב (באקו) 177
 הרב שרייבמן, הרב גרשון (ירושלים) 155
 הרב יתפארת שלמה, (אדמו"ר ר"ש הכהן מראדומסק) 240
 הרב תפילינסקי, הרב נתנאל (רבי נתנאל הסופר) 477
 הרב תפילינסקי, הרב נתנאל (רבי נתנאל הסופר) 346